

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

АСОЦІАЦІЯ РЕКТОРІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ЄВРОПИ

ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

ВИЩА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА І НАУКА УКРАЇНИ:

ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Колективна монографія

Вінниця
«ТВОРИ»
2021

УДК 378
В 55

*Рекомендовано до друку
Вченою радою
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 11 від 17 березня 2021 р.)*

Рецензенти:

Даниленко В. М. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу Інституту історії України НАН України.

Лук'янова Л. Б. – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Авторський колектив: Войнаровський А. В., Гусев С. О., Демченко О. П., Дровозюк С. І., Зінько Ю. А., Зузяк Т. П., Каплінський В. В., Кароєва Т. Р., Коляструк О. А., Коломієць А. М., Лазаренко Н. І., Мельничук О. А., Романюк І. М., Ніколіна І. І., Поліщук А. С., Савчук П. Н., Тучинський В. А., Чорна О. А.

Упорядник: Кароєва Т. Р.

В 55 Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Вінницька область: колектив. монографія / редкол.: Лазаренко Н. І. (голова) [та ін.], упоряд. Т. Р. Кароєва ; НАПН України, Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи, Ін-т вищої освіти ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. – 408 с.

ISBN 978-966-949-811-3

Колективна монографія присвячена вищій педагогічній освіті та науці у Вінницькій області. Розвиток освітньої галузі вписаний у загальний історичний та соціокультурний контекст краю. Автори докладно зупинилися на історії освіти всіх рівнів упродовж ХІХ – початку ХХІ ст., охарактеризували розвиток та досягнення педагогічних закладів і педагогічної науки краю, подали огляд перспектив поступу освіти в сучасних реаліях інформаційного суспільства. Видання виходить друком як черговий випуск серії книг, присвячених комплексному аналізу галузі в Україні.

Книга розрахована не лише на спеціалістів фахової сфери, а й на широке коло читачів, які цікавляться історією освіти у Вінницькій області та сучасними проблемами педагогіки як науки та практики.

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2021
© ТОВ «ТВОРИ», 2021

ISBN 978-966-949-811-3

• • РЕДАКЦІЙНА РАДА • •

Голова

Кремень В. Г.

– доктор філософських наук, професор, академік НАН України, президент НАПН України

Заступник голови

Андрущенко В. П.

– доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи

Секретар

Нестеренко Г. О.

– доктор філософських наук, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

• • ЧЛЕНИ РАДИ • •

Губерський Л. В.

– доктор філософських наук, професор, академік НАН України, в.о. ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кравець В. П.

– доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, радник ректора Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Курило В. С.

– доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, голова вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Луговий В. І.

– доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, перший віце-президент АПН України

Прокопенко І. Ф.

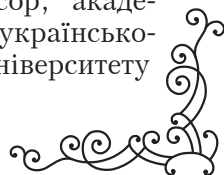
– доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, радник ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Сухомлинська О. В.

– доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, член бюро відділення загальної педагогіки та філософії освіти АПН України

Чебикін О. Я.

– доктор психологічних наук, професор, академік АПН України, ректор Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

• • РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ • •

Лазаренко Н. І.

– доктор педагогічних наук, професор, ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (голова)

Зінько Ю. А.

– кандидат історичних наук, професор, декан факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (заступник голови)

• • ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ • •

Акімова О. В.

– доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Бровчак Л. С.

– кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Громов Є. В.

– доктор педагогічних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Гуревич Р. С.

– доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Гусєв С. О.

– кандидат історичних наук, доцент, перший проректор з науково-педагогічної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

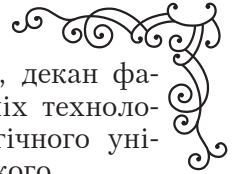
Завальнюк І. Я.

– доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології і журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Загородній С. П.

– кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи і міжнародних питань Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

- Зузяк Т. П.** – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Коломієць А. М.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Коляструк О. А.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Каплінський В. В.** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Мельничук О. А.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ЗМІСТ

Вінницька область –
край багатих ресурсів, перспектив, можливостей і розвитку..... 8

Попереднє слово *ректора Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Лазаренко Н. І.*.....12

**Розділ 1. Соціокультурний простір Вінниччини:
минуле та сьогодення 19**

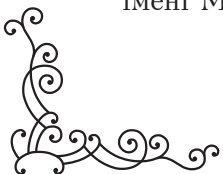
- 1.1. Вінниччина: сторінки історії.....19
- 1.2. Соціокультурне надбання вінничан 50
- 1.3. Сучасний науковий потенціал регіону..... 67

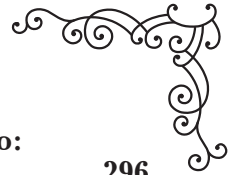
Розділ 2. Освітні традиції Вінниччини 72

- 2.1. Зародження та становлення освітянської культури 72
- 2.2. Освітня система радянського часу..... 151
- 2.3. Конструювання та поступ освітньої сфери
в незалежній Україні..... 177

**Розділ 3. Науково-освітній потенціал педагогічних закладів
Вінниччини 190**

- 3.1. Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського як провідний галузевий хаб області 190
  - 3.1.1. Від учительського інституту до сучасного університету 190
  - 3.1.2. Педагогічна наука як основа трансформації галузі
(з досвіду діяльності спеціалізованої вченої ради університету).... 215
  - 3.1.3. Наукова спадщина вишу крізь призму досягнень учених 219
- 3.2. Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти» 270
- 3.3. Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж:
історія та сьогодення 277
- 3.4. Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського в просторі та часі 290

**Розділ 4. Професійне становлення майбутнього вчителя
в освітянському середовищі Вінницького державного
педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського:
традиції та інновації..... 296**

4.1. Удосконалення та модернізація змісту педагогічної освіти в умовах входження України в Європейський освітній простір як важливий чинник забезпечення її якості	296
4.2. Реалізація освітньо-розвивального потенціалу лекцій з педагогічних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти	317
4.3. Практикоорієнтованість загальнопедагогічної підготовки майбутніх фахівців освітньої сфери.....	334
4.4. Реалізація освітньо-виховних можливостей позааудиторної роботи в контексті професійно-особистісного становлення студентів	349
4.5. Авторські педагогічні технології викладачів в університетському освітньо-виховному середовищі	362
4.6. Наукова лабораторія педагогічної майстерності як школа формування професійної компетентності викладачів та студентів .	383
4.7. Інноваційні підходи, досвід і перспективи підготовки майбутніх учителів початкових класів в контексті впровадження Концепції «Нова українська школа»	390
Список скорочень.....	407

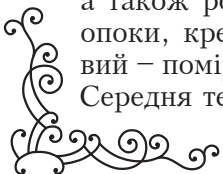
Вінницька область – край багатих ресурсів, перспектив, можливостей і розвитку

Вінницька область – мальовничий та привітний край Центральної України. Утворена в складний історичний період – 1930-ті – роки радянської індустріалізації, примусової колективізації та Голодомору, сталінського терору і масових репресій.

Історія цього краю багата на славетні й героїчні сторінки. Саме на Вінниччині, поблизу с. Четвертинівки, 1652 р. українське військо на чолі з Богданом Хмельницьким завдало нищівної поразки війську Речі Посполитої. На подільських землях розгортались трагічні події гайдамаччини і Коліївщини, соціальному і національному гнобленню чинив спротив Устим Кармалюк зі своїми побратимами, у Тульчині діяло Південне товариство П. Пестеля тощо.

Серед пам'яток і пам'ятних місць краю варто відзначити Домініканський та Єзуїтський монастирі, Миколаївську церкву XVIII ст., садибу в П'ятничанах у м. Вінниця, Покровський монастир XVII ст. у с. Буша Ямпільського району, Миколаївський собор XVIII ст. у Могилеві-Подільському, Скельний монастир XI-XIX ст. у с. Лядова Могилів-Подільського району, Михайлівська церква XVIII ст. у с. Нова Гребля Калинівського району, палац Потоцьких у Тульчині, костел Усічення голови св. Іоана Предтечі XVII ст. у м. Хмільник, Миколаївський монастир XVIII-XIX ст. у смт Шаргород та ін.

Географічні умови області сприятливі для проживання та ведення тут сільського господарства. Її поверхня – хвиляста рівнина на Подільській височині, полого нахилена в південному й південно-східному напрямках, порізана ярами та балками, з глибокими долинами річок та озерами. Вінниччина багата на різноманітні нерудні корисні копалини. Найбільше господарське значення мають родовища каолінів та будівельного каменю, а також родовища фосфоритів, пісковиків, вапняків, мергелів, трепелу, опоки, крейди, гіпсу, джерела мінеральних вод. Клімат також сприятливий – помірно континентальний з м'якою зимою й теплим вологим літом. Середня температура січня – 5 °С, липня + 20 °С.

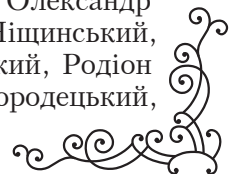

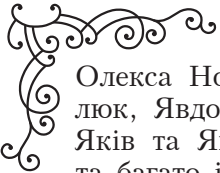

На території Вінницької області є 204 річки завдовжки понад 10 км. Вони належать до басейнів Південного Бугу, Дністра і Дніпра. В межах області знаходиться 310 природно-заповідних об'єктів, зокрема 14 заказників, 8 пам'яток природи загальнодержавного значення. Область спеціалізується на виробництві цукру, зерна, м'яса, молока, окремих видів продукції машинобудування, хімічної, легкої промисловості та будматеріалів.

Найбільшими містами області є Вінниця (372,5 тис. жителів), Жмеринка (35,3 тис. жителів), Могилів-Подільський (31,7 тис. жителів), Хмельник (28,3 тис. жителів), Козятин (24,2 тис. жителів), Ладижин (22,8 тис. жителів). Питома вага трудових ресурсів в загальній чисельності населення області становить 57,1%.

Небосхил історії та культури Вінниччини освітлюють яскраві особистості, обдарованість яких принесла славу і визнання цій землі як колиці геніїв науки, мистецтва, літератури, майстрів народної творчості: Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Степан Руданський, Василь Стус, Олександр Можайський, Антон Турчанович, Лев Семполовський, Петро Ніщинський, Микола Леонтович, Ігнаці Ян Падеревський, Петро Чайковський, Родіон Скалецький, Григорій Артинов, Василь Тропінін, Владислав Городецький,

Олекса Новаківський, Василь Хмелюк, Натан Альтман, Федір Коновалюк, Явдоха Зуїха, Настя Присяжнюк, Гнат Танцюра, Марія Руденко, Яків та Яким Герасименки, Володимир Перепелюк, Олексій Луцишин та багато інших. Десятки імен світового значення тісно пов'язані з історією Вінниччини родинним корінням або почуттям великої прихильності до цієї мальовничої і гостинної землі. Кожна визначна подія і видатна особа залишили по собі яскравий слід в історії краю, знайшли відображення у пам'ятках Вінниччини, які промовляють до нас голосом своєї епохи, несуть кризь віки надбання людського інтелекту і праці.

На теренах цього славного краю проходило дитинство видатного громадського і політичного діяча, історика, голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського. Обласний центр м. Вінниця впродовж 1918-1920 рр. з перервами мав статус тимчасової столиці Української Народної Республіки. Українську революцію на теренах Поділля активно підтримали генерал Яків Гандзюк, кооператори Дмитро Маркович та Петро Ведибіда, освітянин Юхим Щириця.

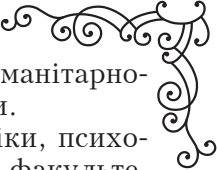
На Вінниччині народилися всесвітньо відомий вчений-мікробіолог Данило Заболотний та Нобелівський лауреат у галузі фізіології та медицини, який відкрив стрептоміцин Зельман Ваксман. Значну частину свого життя тут провів видатний учений-хірург, основоположник військово-польової хірургії Микола Пирогов. З Вінницьким краєм пов'язані життя та творчість письменників Михайла Коцюбинського та Михайла Стельмаха.

Вінницькі землі пам'ятають і трагічну сторінку української історії, пов'язану з Другою світовою війною. У липні 1941 р. область була окупована нацистськими загарбниками, одна її частина ввійшла до складу Райхскомісаріату «Україна», інша – до Трансністрії. Під час окупації понад 205 тис. мирних жителів було розстріляно та замучено в концтаборах, тюрмах та гетто, більше 74 тис. мирних громадян вивезено на примусові роботи. В області діяли 18 таборів для військовополонених, де було знищено майже 46 тис. осіб. Неподалік обласного центру діяла ставка Гітлера «Вервольф». Вінницька область була звільнена від загарбників наприкінці березня 1944 р. За роки війни народному господарству було завдано великих збитків.

За роки незалежності на Вінниччині з'явилося чимало нових підприємств, які здатні конкурувати на світовому рівні. Нині тут активно розвиваються наука, культура, освіта, спорт, охорона здоров'я. Область має потужний освітній потенціал всіх рівнів.

Вищу освіту краю представляють Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінницький національний аграрний університет, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Вінницький національний технічний університет та ін.

Над розвитком педагогічної освіти та впровадженням педагогічних технологій в освітню практику активно працюють заклади вищої та фахової передвищої освіти – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Барський гуманітарно-педагогічний

коледж імені Михайла Грушевського; Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж, Вінницька академія безперервної освіти.

У педагогічному університеті функціонує інститут педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації, а також вісім факультетів: природничо-географічний факультет, факультет філології і журналістики імені Михайла Стельмаха, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної, факультет історії, права і публічного управління, факультет іноземних мов, факультет математики, фізики і комп'ютерних наук, факультет мистецтв і художньо-освітніх технологій, факультет фізичного виховання і спорту. За час свого існування Вінницький педуніверситет підготував майже 70 тис. учителів. Чимало випускників університету захистили кандидатські і докторські дисертації, стали заслуженими працівниками та відмінниками освіти України. Серед випускників педуніверситету – високі державні посадовці, керівники місцевого самоврядування різних рівнів, політики, діячі освіти й науки, письменники, відомі митці та спортсмени.

*Доктор філософських наук,
академік НАН України,
президент НАПН України*

Василь КРЕМЕНЬ

*Доктор філософських наук,
академік НАПН України,
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова*

Віктор АНДРУЩЕНКО

ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО

*Тільки той народ і бере перемогу,
який має найкращу школу*

Софія Русова

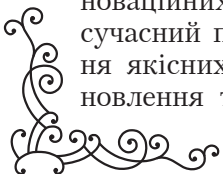
Справжня освіта – це історія, яка ніколи не закінчується, і пропуск в майбутнє, оскільки завтрашній день належить тим, хто приготувався до нього сьогодні

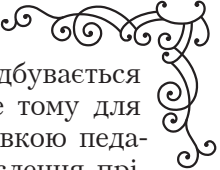
Малколм Ікс, політичний діяч США

Поступальному розвитку сучасної системи вищої педагогічної освіти в Україні властиві комплексні реформи, зумовлені цивілізаційними й соціально-економічними змінами в усьому світі та проблемами входження нашої країни в європейський освітній простір. Світовою практикою, кращим вітчизняним і зарубіжним досвідом підготовки освітніх кадрів і власне життям доведено, що лише тісне поєднання освіти з наукою є запорукою високого рівня якості освіти як важливого чинника створення, збереження і примноження духовного потенціалу нації й інтелектуального супроводу державотворення.

Важливе науково-пізнавальне і прикладне значення в цьому контексті має вивчення науково-освітніх досягнень, надбань, витоків, історичного досвіду й особливостей розвитку освіти і науки на регіональному рівні, оскільки забезпечує системне бачення цього процесу, допомагає краще зорієнтуватися в освітньому середовищі регіону та визначити його подальші стратегічні орієнтири, сприяє формуванню інтелектуального освітянського капіталу краю, глибшому осмисленню явищ і процесів, що відбуваються сьогодні у сфері освіти.

Особливості реформування вищої педагогічної освіти Вінниччини, яка є невід'ємною складовою національної системи освіти і науки України, пов'язані з модифікацією традиційних та пошуком ефективних інноваційних підходів і технологій, суб'єктом продукування яких виступає сучасний педагог, здатний до постійного самовдосконалення і забезпечення якісних результатів освітньо-педагогічної діяльності. Професійне становлення такого педагога, спроможного поєднувати науковий світогляд,

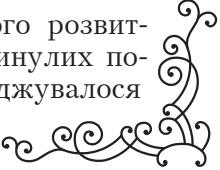

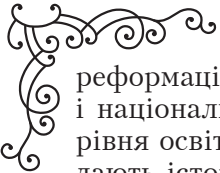
професійно-педагогічну компетентність, духовну культуру відбувається під час професійної підготовки в закладах вищої освіти. Саме тому для освітян і науковців Вінницької області, які опікуються підготовкою педагогічних кадрів, нині досить актуальною є проблема переосмислення пріоритетних напрямів розвитку вищої педагогічної школи, багатовекторний пошук шляхів її вдосконалення, створення ефективної системи особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя через підвищення рівня його загальнопедагогічної та спеціальної професійної підготовки.

В умовах інтеграції національних освітніх систем до європейського простору, зростання рівня академічної свободи і самостійності закладів вищої освіти перед їхнім керівним та науково-викладацьким персоналом постають завдання, що полягають у створенні чіткої системи цілісного забезпечення якості освіти для досягнення позитивної динаміки підготовки фахівців освітньої сфери шляхом забезпечення її відповідності вимогам державних освітніх стандартів та потребам зацікавлених сторін, що, своєю чергою, сприяє закладенню міцного фундаменту для її подальшого зміцнення й посилення довіри до неї. Тому орієнтація на забезпечення якості, що є гаслом останніх десятиліть і результатом широкомасштабних реформ національних її систем, слугує чи не найважливішим пріоритетом закладів вищої педагогічної освіти Вінниччини, провідним орієнтиром освітньої політики й головною умовою її мобільності та привабливості.

Окреслюючи мету, основні завдання, науково-методологічні засади та перспективи підготовки освітньо-наукових ресурсів Вінницької області, Вінниці як столиці Подільського краю в умовах модернізаційних змін, пов'язаних з ухваленням Україною в Європейський освітній простір, керівники та науково-педагогічний персонал вищих педагогічних шкіл, департаменти освіти і науки Вінницької міської та обласної державної адміністрації зорієнтовані на такі засадничі документи: Закон України «Про вищу освіту», у якому встановлені основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти; «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір», де задекларовано створення такої системи педагогічної освіти, яка на основі національних надбань світового значення й усталених європейських традицій забезпечує підготовку педагогічних працівників, здатних здійснювати професійну діяльність на демократичних і гуманістичних засадах; Державну програму «Вчитель», у якій сформульовано основні вимоги до підготовки та професійного становлення особистості майбутнього вчителя під час його навчання в закладі вищої освіти; «Стратегію розвитку педагогічної освіти в Україні: концептуальні положення», де визначено стратегічну мету формування особистості педагога у двох вимірах – соціально значущому й особистісно значущому; концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р.

Одним із важливих чинників сучасного освітньо-наукового розвитку Вінниччини є опертя на величній і неповторний досвід минулих поколінь педагогів, його поступове становлення, що супроводжувалося

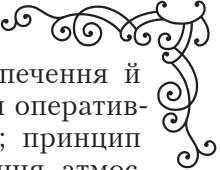
реформаційними процесами в умовах глобальних соціально-політичних і національних протиріч, розв'язання яких безпосередньо залежало від рівня освіти і науки регіону. Саме тому вагоме місце у змісті книги посідають історичні аспекти освітнього простору Подільського краю, сторінки зародження, розвитку й відродження системи вищої освіти в умовах незалежності України та її інтеграції у світове співтовариство і світовий освітній простір; освітні традиції Вінниччини; соціокультурні надбання вінничан; характеристика науково-освітнього потенціалу педагогічних закладів та інтелектуального капіталу краю.

Особливий акцент зроблено на освітній діяльності Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як провідного галузевого хабу області, його історичному розвитку від учительського інституту до сучасного університету, на власній стратегії поступу освіти, розвитку педагогічної науки як основи трансформації галузі і, звісно, на наукових досягненнях і наукових школах минулого та сьогодення вишу.

Мережа вищої освіти Вінницької області представлена 45 закладами: 15 закладами вищої освіти (академія, університети, інститути, філії ЗВО); 27 закладами фахової передвищої освіти (коледжі, технікуми, училища), 14 окремими юридичними особами та 13 структурними підрозділами закладів вищої освіти. Значні здобутки на освітянській ниві Вінниччини мають освітні заклади педагогічного спрямування: КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Вінницький обласний комунальний гуманітарно-педагогічний коледж, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського.

Крім педагогічних, Подільський край пишається знаними в Україні та за її межами іншими закладами вищої освіти: Вінницьким національним медичним університетом ім. М. І. Пирогова, Вінницьким національним технічним університетом, Вінницьким торговельно-економічним інститутом Київського національного торговельно-економічного університету, Вінницьким національним аграрним університетом, Донецьким національним університетом імені Василя Стуса. Загалом вища освіта Вінниччини представлена майже 5,5 тис. науковими і науково-педагогічними працівниками в різногалузевих фундаментальних і прикладних науках. На тлі потужного наукового потенціалу області гідно представлені науковці педагогічних закладів освіти, науковий доробок яких є орієнтиром для колег з інших регіонів України.

Орієнтуючись на проєкт UNESCO-CEPES «Стратегічні показники вищої освіти в XXI столітті», викладачі педагогічних закладів Вінниччини дбають про якість, спрямовану на задоволення споживачів освітніх послуг вищих педагогічних шкіл, виправдання очікувань студентів, батьків, інших зацікавлених осіб та суспільства загалом. У закладах педагогічної освіти міста й області панує тверде переконання, що кожен студент – це унікальна й неповторна індивідуальність, тому пріоритет вільного розвитку особистості є базовим принципом побудови освітянської системи. Задля цього чітко визначено принципи внутрішнього забезпечення якісних освітніх послуг: принцип пріоритетності якості й

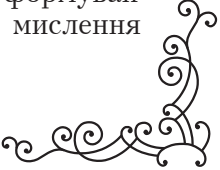
зацікавленості в ній; принципи наукового підходу до забезпечення й оцінювання якості вищої педагогічної освіти регіону; принцип оперативного реагування на результати внутрішніх експертиз якості; принцип комплексності та системності в забезпеченні якості; створення атмосфери доброзичливості й поваги до особистості студентів, максимально сприятливих умов для їхньої самореалізації; принцип прогностичності; принцип гласності та справедливості та ін.

На основі принципів як базових положень, від дотримання яких залежить успішність освітньої діяльності, та аналізу кращих надбань багатого історичного досвіду вищої освіти і науки Вінниччини визначено основні напрямки і процедури покращення якості, створено відповідні умови для професійного вдосконалення викладачів як важливого стимулювального чинника забезпечення якості освітніх послуг. Серед них найважливішими є такі: орієнтація в процесі внутрішньої оцінки якості освіти на її якісні показники, що дозволяють оцінювати результати, ефективність методик і технологій навчання; проведення експертної оцінки процесу і результатів освітньої діяльності; оперативне реагування на результати внутрішніх експертиз якості освіти шляхом удосконалення методів і структур управління, регулярного вдосконалення освітніх програм, перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів, уведення в практику системи заохочень і санкцій; здійснення регулярного моніторингу якості освіти, заснованого на аналізі організації навчального процесу, оцінюванні навчальних досягнень студентів, якості викладання, урахуванні думок студентів щодо якості освітніх програм.

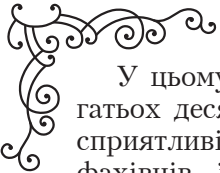
У Вінницькій області вживають усіх потрібних заходів для створення безпечного, сучасного й інклюзивного освітнього середовища, імплементації основних положень Закону України «Про повну загальну середню освіту», розбудови Нової української школи, завершення переходу на новий Державний стандарт початкової освіти, створення освітніх округів й опорних шкіл в області, продовження роботи щодо впорядкування й модернізації мережі закладів освіти, розвитку міжнародної співпраці.

Аналіз реального стану підготовки науково-педагогічних кадрів Вінниччини дозволяє стверджувати, що заклади вищої педагогічної освіти, зокрема й Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, у якому формулюються головні ідеї і закладаються основи щодо подальшого розвитку вищої педагогічної освіти на регіональному рівні, орієнтуючись на потреби сьогодення і крокуючи в ногу з часом, активно працюють над становленням нової педагогічної парадигми освіти, створенням новітньої системи підготовки майбутніх учителів, котра забезпечує їхню конкурентоспроможність на ринку праці та можливості для особистісної самореалізації у професійній діяльності.

В основу підготовки освітянських кадрів в університеті, що став провідним осередком освіти, науки й культури на теренах Поділля, покладено філософію людиноцентризму (В. Кремень), яка передбачає формування педагога інноваційного типу культури, інноваційного типу мислення і готовності до інноваційного типу дій.

У цьому славетному освітньому закладі Поділля, котрий упродовж багатьох десятиліть є потужною кузницею педагогічних кадрів, створено найсприятливіші умови для професійно-особистісного зростання майбутніх фахівців, їхньої підготовки на теоретичному і функціональному рівнях та пошуку шляхів удосконалення в напрямках забезпечення не лише когнітивних, а й мотиваційно-ціннісних, діяльнісно-комунікативних, особистісно-поведінкових та рефлексивних складових діяльності педагога.

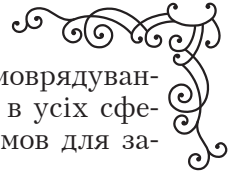
Керівництво університету і його науково-педагогічні працівники базовими вважають ідеї компетентнісного підходу, уміщуючи в це поняття ідеологію інтерпретації змісту освіти, що формується «від результату», тобто від того, що має бути на виході у вигляді поєднання психолого-педагогічних знань, умінь, навичок і ставлень. Істотними є також інші чинники: досвід пошукової та творчої діяльності; педагогічні здібності й особистісні якості педагога (самостійність, цілеспрямованість, волюві риси тощо), його загальна культура та світогляд; володіння педагогічними технологіями; рівень педагогічної майстерності; здатність до інноваційної діяльності.

Саме тому в книзі істотне місце посідає аналіз основних напрямків удосконалення системи підготовки кваліфікованих освітянських і наукових кадрів у цьому базовому науково-освітньому, культурному й соціально-просвітницькому центрі, який по праву вважається флагманом педагогічної освіти Подільського регіону. Це, зокрема, удосконалення та модернізація змісту педагогічної освіти в умовах уходження України в Європейський освітній простір; реалізація освітньо-розвивального потенціалу традиційних та інноваційних лекцій у системі вищої педагогічної освіти; практикоорієнтованість загальнопедагогічної та фахової підготовки майбутніх освітян Вінниччини; реалізація освітніх можливостей позааудиторної роботи в контексті професійно-особистісного становлення студентів; упровадження авторських педагогічних технологій викладачів в університетському освітньому середовищі; діяльність наукової лабораторії педагогічної майстерності як школи формування професійної компетентності викладачів і студентів.

Європейські підходи до навчання здобувачів вищої освіти, модернізація модулів, що відповідають вимогам сьогодення, – усе це робить університет конкурентоспроможним на освітянській ниві України. Результатом його далекоглядної освітньої політики є те, що він став сьогодні одним із провідних галузевих закладів вищої освіти, академічна спільнота якого ставить перед собою високі цілі сучасної концепції розвитку вітчизняної освіти в європейському просторі і досягає їх.

Значно пришвидшилися темпи розвитку цього базового закладу освіти, який майбутні педагоги впродовж останніх п'яти років із гордістю і теплотою називають Величним і Родинним. Істотно модернізувався, осягнувся та вдосконалювався освітній процес, помітно активізувалася міжнародна й наукова діяльність, розширилося представництво університетської спільноти в глобальному просторі наукових комунікацій. Створено сприятливі умови, розроблено механізми безпосередньої участі студентів у формуванні та реалізації молодіжної політики в університеті, розвитку

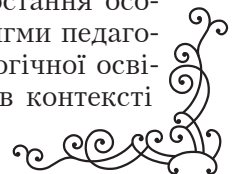
його прогресивних форм, діяльності органів студентського самоврядування, сприяння ініціативності й активності студентської молоді в усіх сферах життєдіяльності університету та створення відповідних умов для захисту і підтримки соціально незахищеної студентської молоді.

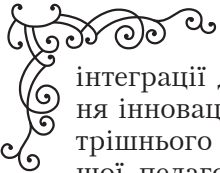
Університет є учасником проєкту МОН України та Британської Ради «Шкільний вчитель нового покоління». Своєрідною платформою для постійного професійного обміну й міжнародної наукової співпраці в університеті слугує спільний проєкт у форматі «змішаного навчання» (web-blended teaching) «Підготовка учителів в університетах США», у межах реалізації якого до читання лекцій онлайн та проведення вебінарів долучаються професори з Південно-Східного університету штату Міссурі, Державного університету Вестфілду (Массачусетс). Університет є також флагманом в Україні з упровадження інноваційної програми «DLL – вчимося навчати німецької», розробленої Гете-інститутом та науковцями в галузі інноваційної методики викладання іноземних мов провідних університетів Німеччини.

Важливою, дієвою і перспективною формою міжнародної співпраці в університеті є міжнародні стажування в рамках академічної мобільності адміністративного персоналу і викладачів; підготовка фахівців за спільними освітніми програмами подвійних дипломів (з Вищою Лінгвістичною Школою м. Ченстохова, Старопольською Школою Вищою; Університетом імені Яна Кохановського, м. Кельце); підготовка іноземних громадян.

Результатом освітньо-наукової діяльності університету, що ґрунтується на викладених вище позиціях, став значний і помітний його поступ у різних рейтингових системах. Зокрема, у рейтингу українських закладів вищої освіти, за даними Scopus, лише за 2019 р. університет піднявся на 46 позицій, а в рейтингу ТОП-200 університетів України – на 53 позиції; у рейтингу ЗВО України за індексом прозорості антикорупційної політики (ІПАП-2017) увійшов до десятки найкращих, посівши 8-ме місце. За результатами щорічного рейтингу сайту Academic Influence, який оцінює заклади вищої освіти всього світу за різними показниками, посів 11-те місце серед 180 закладів вищої освіти України за рівнем впливовості в освітньому просторі України у 2020 р.

Концептуальне значення для подальшої модернізації освіти і науки Вінниччини згідно з викликами сьогодення та майбуття має обґрунтування стратегічних цілей розвитку й подальших основних методологічно визначальних шляхів їхньої практичної реалізації, зокрема: створення оптимальних організаційно-педагогічних умов ефективного розвитку регіональної освіти і науки та відбір оптимальних способів їхньої технологічної реалізації; забезпечення випереджувального характеру розвитку педагогічної освіти, адекватної ідеології ствердження в суспільстві свобод і прав особистості, пріоритетності базових потреб; посилення ціннісного ставлення до педагогічної освіти як основи професійного зростання особистості майбутнього вчителя; реалізація розвивальної парадигми педагогічної освіти; модернізація й оновлення змісту сучасної педагогічної освіти відповідно до змін національної системи вищої школи та в контексті

інтеграції до Європейського освітнього й наукового простору; формування інноваційного освітнього середовища, спрямованого на оновлення внутрішнього й зовнішнього духовно-матеріального простору закладів вищої педагогічної освіти; розширення міжнародної співпраці; створення в ЗВО інклюзивного середовища з метою забезпечення відповідних умов для здобуття освіти всіма категоріями студентів, також і особами з особливими освітніми потребами.

Місію закладів вищої педагогічної освіти Вінниччини на найближчий період визначено відповідно до пріоритетів розвитку кожного з них, проте спільним є підготовка педагогів-професіоналів із високим рівнем національної самосвідомості, громадянської позиції, моральних якостей, готовності до самореалізації в професійній і громадській діяльності шляхом упровадження нових конкурентоспроможних інноваційних технологій, що допомагає їм перебувати в авангарді педагогічної галузі, уписуючи нові сторінки у величній літопис Подільського регіону.

*Наталія ЛАЗАРЕНКО,
ректор Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
доктор педагогічних наук,
професор*

РОЗДІЛ 1

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ВІННИЧЧИНИ: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

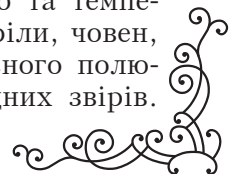
1.1. Вінниччина: сторінки історії

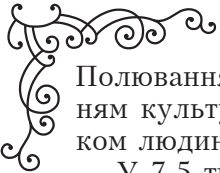

Вінниччина – одна із центральних областей України, що розташована в лісостеповій смузі Правобережжя України й охоплює її центральну та південно-західну частини. Її історія – це частина історії цього регіону, яка нерозривно пов'язана з історичним розвитком усього українського народу, з його економікою, повсякденням і культурою.

Сприятливі для проживання і господарювання природні умови вабили на територію краю групи первісних людей. На теренах Вінниччини відкрито понад 1,5 тис. археологічних пам'яток від доби пізнього палеоліту до середньовіччя. Її територія була заселена ще з часів давнього кам'яного віку. Люди селилися невеликими групами (стадами), а вже в пізньому палеоліті (40/35-10 тис. років тому) стадо поступається місцем вищій формі організації людей – родовій общині із загальною власністю на засоби побуту та полювання. Свідченням цього є стоянки пізнього палеоліту, відкриті поблизу сіл Нагоряни, Озаринці, Суботівка, Яришів, Яруга (Могилів-Подільський район).

На початку мезолітичної епохи кам'яного віку (9-5 тис. років тому) закінчився льодовиковий період, що збігся в часі з кінцем палеоліту. Почала формуватися близька до сучасної кліматично-геологічна епоха (голоцен) з нинішньою гідромережею, флорою, фауною та температурним режимом. Люди цього періоду винайшли лук і стріли, човен, приручили собаку, почали рибалити й перейшли від облавного полювання на великих тварин до полювання на дрібних нестадних звірів.

Полювання, збиральництво та рибальство доповнювалося вирощуванням культурних рослин та розведенням худоби, що стало першим кроком людини на шляху від мандрівного способу життя до осілості.

У 7-5 тис. до н.е. у часи нового кам'яного віку (неоліту) формувалися племена – групи родових общин, які мали спільні органи влади, духовну та матеріальну культуру. Від того часу на Вінниччині збереглися пам'ятки буго-дністровської культури, поселення якої були відкриті у середній течії Південного Бугу. Під час розкопок на поселеннях знайдено найдавніші знаряддя для обробки землі – рогові мотики, шліфовані з каменю знаряддя та кам'яні зернотерки. Житла спочатку були сезонними, а з часом стали постійними. Вони були без вогнищ або з кам'яними вогнищами, рідше з печами, зі стінами з плетеним каркасом і обмазані глиною, мали двосхилу покрівлю. Споруди були наземними, однокамерними, зрідка двокамерними. Жителі користувалися крем'яними знаряддями праці й виготовляли ліпний глиняний посуд, прикрашений прокресленим орнаментом із сітчастих та хвилястих композицій. Основою господарства буго-дністровського населення було полювання, рибальство, допоміжне землеробство та скотарство¹.

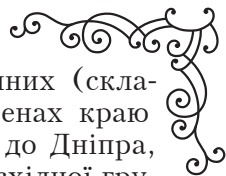
У добу енеоліту (кінець 6 – початок 3 тис. до н.е.) племена лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя почали використовувати мідь. Ця доба представлена в краї широко відомою трипільською археологічною культурою, яка вирізняється неповторним, яскравим посудом з різноманітним заглибленим та розписним орнаментом, а також чисельними антропоморфними і зооморфними статуетками, моделями будівель, доскональними крем'яними знаряддями праці та іншими виробами.

Трипільські поселення густо вкривали землі Подністров'я та Південного Побужжя. Родючі ґрунти та розвинена гідросистема межиріччя Дністра і Південного Бугу стали місцем мешкання трипільців протягом майже двох тисяч років. На території Вінницької області відомо 403 трипільських поселень². Заснування поселень великих розмірів, досконала кераміка з оригінальним розписом, обробка першого металу (міді) та інші фактори свідчать про високий рівень розвитку трипільського суспільства й вирізняють його як найдавнішу світову цивілізацію.

Епоха бронзи (XXXII/XXX-X/IX ст. до н.е.) – наступний період стародавньої історії Вінниччини. Цей період в історії визначається винайденням бронзи та широким розповсюдженням виготовлених з неї знарядь праці, зброї та прикрас. До раннього періоду (XXX-XXIII ст. до н.е.) належать кургани ямної культурно-історичної спільноти, яка за своєю масштабністю не має аналогів у світовій системі культур доби бронзи. Назва цієї археологічної культури походить від типу поховальних споруд – прямокутних ям, перекритих могильним насипом – курганом.

¹ Даниленко В. Н. Неолит України. Київ, 1969. С. 62–107; Хавлюк П. И. Стоянки развитого неолита в северной части среднего течения Южного Буга // КСИИМК. Москва, 1959. Вып. 75. С. 171–172.

² Рудь В. С. Картографування пам'яток трипільської культури регіону Південно-Східної Вінниччини // Археологія і давня історія України. 2015. Вип. 4 (17). С. 134–139.

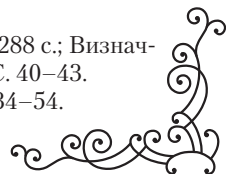
Інша культура, поховання якої здійснювали в мегалітичних (складених з великих кам'яних брил) гробницях, відома на теренах краю як культура кулястих амфор. Вона простягається від Ельби до Дніпра, і дослідники відносять українські пам'ятки цієї культури до східної групи. Із культур доби пізньої бронзи є відомими пам'ятки сабатинівської (XVI-XIII ст. до н.е.) та білогрудівської (XII-IX ст. до н.е.) культур. Унікальні матеріали дали розкопки курганного могильника (XIV-IX ст. до н.е.) біля с. Гордіївка Тростянецького району, де було знайдено бронзові ножі, бронзові та кістяні деталі кінської збруї, глиняний посуд, прикраси із золота, бронзи, бурштину. Бурштинових підвісок виявлено понад півтори тисячі. Вони складають одну з найбільших у Європі археологічних колекцій із цього коштовного каменю¹.

На рубежі 1 тис. до н.е. епоху міді-бронзи змінює залізний вік, який характеризується поширенням виробів із заліза. В Україні ранній залізний вік поділяється на періоди, що названі за кочовими народами, які змінювали тут один одного: кіммерійський (IX – середина VII ст. до н.е.), скіфський (середина VII – початок III ст. до н.е.) і сарматський (кінець III ст. до н.е. – перша половина IV ст. н.е.).

Починаючи з VII ст. й до початку III ст. до н.е. місцеве населення Середнього Побужжя перебувало під скіфським впливом. Племінний союз, відомий під назвою Скіфія, утворився в Північному Причорномор'ї. Його очолили кочовики, що прийшли з прикаспійських просторів і оселилися на сході від Дніпра в причорноморських степах. Більша частина скіфського племінного союзу складалася з автохтонного населення, що жило вздовж Дніпра, Південного Бугу та Дністра й займалося переважно хліборобством. Геродот розповідає, що вздовж середньої течії Гіпанісу (Південного Бугу) жили скіфи-орачі. Далі на північ, у верхній течії Бугу, за межами Скіфії, жили неври. Неври та скіфи-орачі – ранньослов'янські племена, що походили від протослов'ян, які здавна населяли величезні простори Східної Європи. На думку археологів, у період раннього залізного віку в середовищі осілого землеробського населення сформувалась своєрідна східноподільська група пам'яток скіфського часу, яка різнилась з етнічною культурою прийшлих іраномовних скіфів. Протослов'янські землеробські племена жили в основному на відкритих, неукріплених поселеннях, одне з яких виявлене поблизу с. Яруга Могилів-Подільського району². Одночасно існували й досить значні укріплені поселення – городища, які виявлені біля Сабарова (Вінниця), Переорків і Якушинець (Вінницький район), Дерешової і Вищеольчедаєва (Мурованокуриловецький район), Немирова (Немирівський район), Межирова (Северинівське городище, Жмеринський район), Нижчого Ольчедаєва і Ломазіва (Могилів-Подільський район). Найбільше серед них – Немирівське городище VII-VI ст. до н.е. площею понад 100 га. Городище має високий (до 9 м) вал протяжністю майже

¹ Гордіївський могильник : зб. наук. праць / за ред. В. І. Клочка. Вінниця, 2011. 288 с.; Визначні пам'ятки Вінниччини : альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 2011. С. 40–43.

² Хавлюк П. І. Пізньоскіфське селище Сорока // Археологія. 1979. Вип. 29. С. 34–54.

5 км і глибокий рів. На Вінниччині відкрито кургани скіфського часу поблизу Переорків (Вінницький район), Курилівки (Хмельницький район), Мізякова (Калинівський район). Загалом на теренах області виявлено понад 600 курганів. Одним з найвідоміших є скіфський курган біля с. Сорока Іллінецького району висотою 12 м та діаметром 25 м.

У хліборобській частині Скіфії археологи нараховують майже п'ять століть осілого життя людей. Але культура «скіфів-орачів» у III-II ст. до н.е. потрапила під вплив нових володарів причорноморських степів – сарматів. Унікальні скарби сарматської доби знайдені археологами під час розкопок курганів поблизу Порогів, Северинівки, Писарівки Ямпільського району. Біля с. Северинівки виявлено поховання сарматської жриці I ст. н.е. У кургані неподалік с. Пороги у 1984 р. виявлено два поховання родовитих сарматів – чоловіка й жінки. Обидва поховання виявились впускними до кургану доби бронзи. Поховальний інвентар – прикраси із золота, срібла, зброя, глиняний посуд. Унікальною є золота гривна з чоловічого поховання. Прикраси виконані у східному «золото-бірюзовому звіриному» стилі. На багатьох речах цього ж поховання є тамгоподібні знаки. Деякі з них ідентичні тамгам на монетах «царя» Інсмєя, що карбувалися в Ольвії в другій половині I ст. н.е.¹.

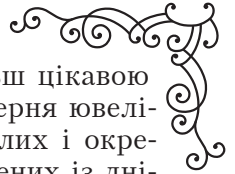
Лісостепова смуга Правобережної України на рубежі нашої ери була заселена ранньослов'янськими племенами. Пам'ятками давніх слов'ян є старожитності зарубинецької культури (II ст. до н.е. – II ст. н.е.), які було знайдено на Південному Бузі та у Подністров'ї. У 1960-х рр. на Вінниччині виявлено 24 поселення та могильник зарубинецької культури, проведено розкопки на поселеннях Мар'янівка, Носівці і Рахни (Гайсинський район). Для зарубинецьких селищ характерними є наземні та напівземлянкові житла зі стінами із хворосту, обмащеного глиною. У центрі жител були вогнища або печі. Серед археологічних знахідок зустрічаються кераміка та виробничий інвентар (залізні серпи, ножі, шила, прясла зі стінок амфор, уламки жорен), а також прикраси (бронзові пронизки-трубки, намисто зі скла і пасти, фібули). Про розвинуту систему землеробства свідчать відбитки зерен проса, ячменю, м'якої пшениці, жита, гороху, конопель та інших культур на окремих зразках зарубинецької кераміки. У господарських ямах є залишки кісток великої рогатої худоби та свиней.

Наступницею зарубинецької стала черняхівська культура (II-V ст. н.е.). Лише на Побужжі відкрито 330 (з понад 400, які взято на облік) поселень черняхівської культури. На черняхівських поселеннях та могильниках зафіксовано чимало скарбів римських монет, що свідчать про тісні зв'язки місцевого населення з Причорномор'ям і Задунав'ям.

Унікальними пам'ятками третьої чверті 1 тис. н.е. є 49 житлово-господарських комплексів Бернашівського селища, які представлені об'єктами рубежу і перших століть нової ери (поєнешті-лукашівської й східнопшеворської культур), а також черняхівської культури середини

¹ Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н.э. (Погребение знати у с. Пороги). Киев : Наук. думка, 1991. 112 с.

1 тис. н. е. і ранньосередньовічного часу VI-VIII ст. Найбільш цікавою є напівземлянка біля с. Бернашівка, в якій містилась майстерня ювеліра. У майстерні виявлено кераміку, тигель-лячку та 68 цілих і окремих фрагментів кам'яних ливарних форм ювеліра, виготовлених із дністровського вапняку і мергелю, що свідчить про місцевий характер ювелірного мистецтва¹.

Найбільш дослідженими є поселення VI-VII ст.: Семенки, Самчинці (Немирівський район), Кисляк (Гайсинський район), Скибинці (Тростянецький район). Поселення з 20-30 жителів з підсобними спорудами в середньому займали площу 1,5 га й концентрувалися «гніздами» по 5-7 поселень на відстані 3-5 км одне від одного. Усі житла були прямокутними або майже квадратними, однокамерними, і майже в кожному знаходились печі-кам'янки. Три житла в Семенках і одне в Скибинцях були каркасними². На поселеннях VIII – початку IX ст. у Семенках і Коржівці (Немирівський район) було розкопано напівземлянкові житла з пічками-кам'янками та зрубними стінами, але не виявлено стовпових ям, що мали б бути при каркасній конструкції стін³.

В X-XI ст. на теренах Східного Поділля проживали літописні улличі, і лише на території Середнього Побужжя відомо понад 50 городищ: Червоне, Сажки, Юрківці (Немирівський район), Пархомівка (Іллінецький район), Мітлинці (Гайсинський район)⁴. Унікальними є знахідки ювелірних виробів улличів, які виявлено під час розкопок городищ Сажки, Червоне, поблизу Юрковецького городища, а також у Коліївському скарбі⁵.

На рубежі VIII-IX ст. відбулись важливі історичні події в житті східнослов'янських племен – виникла держава Русь-Україна. Київські князі розширювали територію держави й зміцнювали владу Києва. До складу Руси-України увійшла територія середини Побожжя (від первісної назви Південного Бугу – Бог) та Подністров'я. У складі Руси-України землі Побожжя перебували майже 200 років. Це сприяло прискореному економічному й культурному розвитку слов'янського населення краю. Його кількість зростала, вважається, що в цей час тут могло проживати до 225-250 тис. осіб, щільність населення була до 4-6 осіб на кв. км⁶. Це було пов'язано з удосконаленням землеробства, а саме переходом до двопільної/трипільної системи обробки землі, ремесел та інших форм господарювання. Жителі краю займались мисливським промислом, рибальством, бортництвом. У IX-X ст. улличі та тиверці закріпилися у складі Руської держави.

¹ Винокур І. С. Слов'янські ювеліри Подністров'я (За матеріалами досліджень Бернашівського комплексу середини I тис. до н. е.). Кам'янець-Подільський, 1997. С. 31-46.

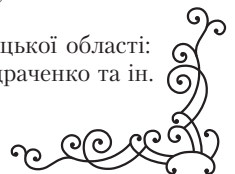
² Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.). Київ, 1975. С. 6-24.

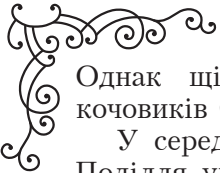
³ Хавлюк П. І. Славянские поселення VIII – начала IX века на Южном Буге // Археол. сб. Гос. Эрмитажа. Ленинград, 1962. Вып. IV. С. 116-126.

⁴ Хавлюк П. І. Земля улличів // Тези доп. XII Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1993. С. 17, 36, 136.

⁵ Хавлюк П. І. Ювелірна справа в улличів // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 1999. Вип. 1. С. 13-18.

⁶ Войнаровський А. В., Кравченко П. М. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина як історичне джерело / упоряд. : Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. Вінниця, 2011. С. 22.

Однак щільнішому заселенню краю перешкоджали напади сусідів-кочовиків (печенігів), а з кінця XI ст. – половців.

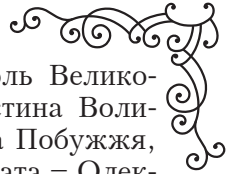
У середині XII ст. Русь розпалася на окремі князівства. Територія Поділля увійшла до складу Галицької Русі, а з 1199 р. – до Галицько-Волинського князівства. Понад сто років землі уличів і тиверців перебували під владою галицько-волинських князів. У цей час активно розвивалися міста, першу інформацію про які подають давньоруські літописи. Неповдалі від Вінниці, на березі річки Десна, знаходилось містечко Прилук (нині с. Стара Прилука Липовецького району). Помітним поселенням було місто Дядків, перша згадка про яке датується 1241 р. Ймовірно, це городище розташовувалось на лівому березі річки Згарки, в межах сучасного с. Дяківці Литинського району.

У XIII ст. Русь зіткнулась з могутнім ворогом – татаро-монголами, які понад сто років грабували її землі. Після поразки руських військ у 1223 р. на річці Калці монголо-ординці захопили Чернігів у 1239 р., а наступного року – Київ. Після тривалої облоги була захоплена столиця Волині – Володимир-Волинський, столичне місто Галич, і з 1246 р. Галицько-Волинське князівство змушене було визнавати залежність від Золотої Орди. Але й після цього князь Данило Романович та його сини продовжували боротьбу проти завойовників. У 1254 р. його син Лев бився з татарами на Побужжі, а Шварно Данилович зумів відвоювати 14 міст. У 1256 р. князь Данило Галицький вигнав війська завойовників з Північного Поділля та Східної Волині. У 1258 р. ординці організували черговий військовий похід, аби ліквідувати незалежність Галицько-Волинського князівства. У 1259 р. територія Поділля була включена до складу татарської держави й поділена на податкові округи (тьми), які об'єднувались у Подільський улус, що поділявся на три тьми: Кам'янецьку, Брацлавську і Сокальську. Тут було зруйновано всі оборонні споруди, і заборонялось будувати замки. Кордони улусу межували з Диким полем, що починалось на південь від річок Ягорлик, Синюха, Тясмин. Золотоординці порушили звичне життя населення краю, значна частина якого полишила Поділля, і на початок XIV ст. тут могло проживати від 150 до 180 тис. осіб. У середині XIV ст. Золота Орда почала розпадатись. Густанаселена й менше розорена ординцями, ніж Київщина чи Переяславщина, подільська земля вабила литовців.

У 1362 р. відбулася битва на Синіх Водах, де предки сучасних литовців, білорусів і українців завдали поразки одному з найсильніших у світі золотоординському війську. Об'єднані війська під керівництвом князя Ольгерда (Альгірдаса) розгромили збройні сили дідичів подільської землі Качибя, Котлубуга і Дмитра-Солтана. Перемога на Синіх Водах остаточно підірвала могутність Золотої Орди й припинила владу ординців в українських землях. Між дослідниками й досі йде дискусія щодо місця цієї битви. Одні визначають місцем битви річку Синюху (біля сучасного с. Торговиця Кіровоградської обл.), інші – місцевість неподалік с. Уланова Вінницької обл., де протікає річка Снивода¹.

¹ Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність. Вінниця : Консоль, 2012. 292 с.

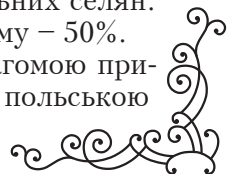
Звільнене від влади Орди Поділля перейшло під контроль Велико-го князівства Литовського, а Галицька земля та західна частина Волині дісталися польським феодалам. Подільський улус, зокрема Побужжя, був переданий у 1363 р. князем Ольгердом сином брата Коріата – Олександрю, Костянтину, Юрію і Федору. Вони побудували укріплення у Вінниці, Брацлаві, Соکیلці, облаштували оборонні споруди навколо найбільших поселень, де проходили важливі шляхи і переправи через ріки. Місцеве населення в нових господарях бачило силу, яка спроможна протистояти ординцям. В українських землях залишалися свої закони, руська мова й християнська віра.

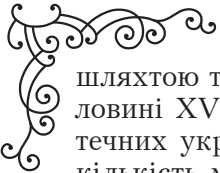
Після Кревської унії 1385 р. посилюється вплив польських феодалів на українські землі. У 1395 р. Західне Поділля стало ленним володінням польського шляхтича Спитка, а східна частина перебувала під орудою польського короля. У 1400 р. ленником Поділля став Свидригайло. З 1402 р. Поділлям управляли старости, а з 1411 р. у зв'язку з допомогою Вітовта Ягайлу в боротьбі з Тевтонським орденом Поділля було повернуто Литві й до 1430 рр. краєм почергово керували старости Грабовський, Петро Монтигердович, Гедигольд, Довгірд. Польсько-литовське протистояння за Поділля загострилось у 1430 р., коли литовська шляхта обрала правителем Свидригайла. Через два роки край було поділено на східну і західну частини, й у 1434 р. Великий князь Сигізмунд визнав Західне Поділля за Польщею, а Свидригайло призначив правителя для Східного Поділля. Включені до складу Великому князівства Литовського, ці землі, віднині названі Брацлавщина, поступово повертались до мирного життя. Тут відроджувалось господарство, посилювались процеси товарообміну й відбувалось активне заселення території краю. На середину XV ст. на Брацлавщині проживало до 280 тис. осіб.

У XVI ст. Литовська держава послабилася, що активізувало напади кримчаків. Великі набіги татар сталися в 1498, 1500, 1502, 1510, 1547 рр. У 1551 р. татари зруйнували брацлавський замок, спалили місто, що змусило брацлавські заможні роди, міщан поступово перебиратись до Вінниці, яка виглядала більш укріпленою. У 1598 р. відбулося перенесення центру Брацлавського воєводства у Вінницю.

Внаслідок виснажливої Лівонської війни 1558-1583 рр. з Московським царством Литовське князівство погодилось на підписання у 1569 р. Люблінської унії, й землі Брацлавщини перейшли під зверхність Польщі. Найкращі землі відводились під магнатські маєтності, решта розподілялась між селянами. Найбільші володіння захопили Конецпольські, у власності яких на Побужжі було 740 сіл та 170 міст і містечок, Потоцькі, Замоїські, Любомирські, Синявські, Збараські, Четвертинські та інші магнати, що запроваджували нову систему податків і повинностей. Запроваджувана реформа руйнувала сільську громаду і пов'язану з нею громадську форму селянського землекористування, замінивши його подвірним. Зростала кількість малоземельних і безземельних селян. У Подільському воєводстві таких було 40%, а у Брацлавському – 50%.

Посилення утисків, волочна система господарства стали вагомою причиною селянсько-козацьких повстань, які придушувались польською

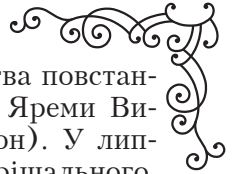
шляхтою та збройними силами польського уряду. Одночасно у другій половині XVI – першій половині XVII ст. активізувалось будівництво фортечних укріплень та релігійних споруд, зростали міста й збільшувалась кількість міського населення. На Брацлавщині у 1629 р. було 122 міста та містечка. Найбільшими серед них були Брацлав, де проживало 10 тис. осіб, Бар – близько 9 тис., Вінниця – до 5 тис. мешканців. Розвивалися міські ремесла і торгівля.

Важливе значення для розвитку міст і містечок краю мало впровадження магдебурзького права як основи міського самоврядування. Цим правом унормовувалась самостійність міст, які звільнялись від управління й суду феодала (власника). Понад 50 міст отримали магдебурзьке право. Привілей давав можливість врегульовувати права на міську землю та встановлювати земельно-правові відносини щодо приватних і громадських землеволодінь, урегульовувати податки та повинності міщан, а ремісники отримали право утворювати цехи. Жителі міст мали право створювати міський суд, будувати броварні, солодовні, займатись медоварінням. Обов'язком міщан залишалась військова і сторожова служба та замкові роботи з будівництва й ремонту укріплень, спорудження замків та фортець. Магдебурзьке право на Брацлавщині отримали міста Брацлав (1564), Хмільник (1448), Черленків (1448), Бар (1540), Ялтушків (1546), Уланів (1552, 1606), Погребище (1569), Шаргород (1588), Межирів (1591). Було дано дозвіл на проголошення містом з магдебурзьким правом с. Сутиски (1576). У 1583 р. здобула привілей на торги і ярмарки Прилука. Королівський привілей мали Липовець (1606), Сальниця (1607), Вербовець (1607), Копайгород (1624), Вінниця (1640, фактично в 1638). Серед магдебургій називаються Ямпіль, Чечельник та деякі інші міста й містечка краю. Останніми на Брацлавщині отримали магдебурзьке право надсобчанські міста Гайсин, Кіблич, Латанці (нині Тростянець, 1744) та Іллінці (1757).

Історична доля міст Поділля з магдебурзьким правом була різною. Свій міський статус зберегли економічно сильніші міста, з більш відрегульованою системою самоврядування та більшою кількістю жителів. Важливу роль відігравала внутрішня та зовнішня торгівля. Двічі на рік ярмарки проходили в Уланові, Зінькові, тричі – у Шаргороді, Барі, чотири рази – у Копайгороді, де активно торгували худобою, зерном.

У другій половині XVI-XVII ст. політичне становище й суспільні відносини в Україні були складними. Не припинялися напади кримських татар. Найбільш спустошливими були їхні напади у 1541, 1562, 1566, 1568, 1575, 1589 рр. Населення переховувалося за мурами фортець Брацлава, Бершаді, Бара, Вінниці, Погребища, Прилук, а також у лісах, виритих печерах з численними підземними ходами.

Загострювалося українсько-польське протистояння, яке призвело до національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої. Визвольна боротьба на Брацлавщині активізувалась з приходом на територію краю у червні 1648 р. козаків на чолі з полковником Максимом Кривоносом. Військо козаків і повсталі селяни й міщани зайняли Погребище, рушили до Немирова, 1 липня захопили Вінницю,

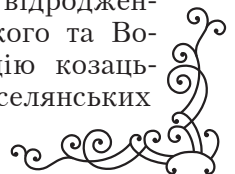
а згодом більшість містечок Східного Поділля. Жорстока битва повстанських загонів під керівництвом полковника Гирі з військом Яреми Вишневецького відбулась біля с. Махнівки (Козятинський район). У липні 1648 р. повсталі оволоділи Барською фортецею. Після вирішального бою під Пилявцями за Зборівською угодою 8 серпня 1649 р. Брацлавщина і частина подільських земель, починаючи від Студениці, Зінькова, Меджибожа, Бару і до Вінниці, відійшли до складу гетьманства. Територія Брацлавщини була поділена на козацькі полки: Брацлавський, Кальницький (Вінницький), Барський, Могилівський, Животівський.

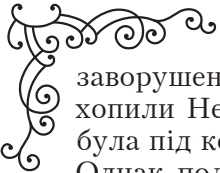
Утвердження козацької держави турбувало поляків. Порушуючи умови Зборівського договору 1649 р., поляки відновили військові дії. У 1651 р. польний коронний гетьман Марцін Калиновський і брацлавський воєвода С. Лянцкоронський розгорнули наступ на українські землі. Активними діями на Поділлі відзначився полковник Данило Нечай, який був керівником козацько-селянського війська. Він загинув біля містечка Красне в бою з польською армією. Гостре протистояння відбувалося в районі Шаргорода, Мурафи, Сутисок, Чернівців, Ямполя, а після героїчних оборонних боїв козаків полковника Івана Богуна за Вінницю протягом лютого-березня 1651 р. польське військо на чолі з С. Лянцкоронським відступило з великими втратами. Брацлавщина і Поділля до Кам'янця-Подільського були звільнені від військ противника. Війна стала важким випробуванням для населення краю, яке страждало від військових дій та каральних експедицій.

Зміцнила позиції повсталого народу битва під Батогом, яка відбулась 23 травня 1652 р. неподалік с. Четвертинівка Тростянецького району. Козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким вщент розгромило вороже військо, що значно послабило спроби поляків відновити владу в Східному Поділлі. Перемога на Батозькому полі дозволила українським козацьким військам знову зайняти давню територію по лінії Зборівського миру.

Протягом 1654 р. боротьба за Поділля і Брацлавщину продовжувалась. Запеклі бої відбувалися за Умань, під Могилевом та фортецею Буша (нині Ямпільський район). У ході війни було зруйновано чимало фортець, замків, культових споруд, спалено житлових будинків. Із закінченням визвольної війни 1648-1654 рр. Поділля залишилось польською територією, однак у 1672 р. 300-тисячне турецьке військо захопило Подільське воєводство. За Бучацьким договором Брацлавщина опинилась під протекторатом турецьких завойовників. Турецькі гарнізони розмістились у Браїлові, Могилеві, Рашкові та інших містах. Проти завойовників виникали народні повстання. Одним з найбільших на Брацлавщині було повстання 1677 р. із центром у Ладижині. Боротьбу з турками за Поділля вела й Річ Посполита. Результатом цього протистояння був Карловицький трактат 1699 р., за яким Поділля і Брацлавщина знову перейшли до Речі Посполитої.

Після того, як турки залишили Поділля, почалося його відродження й поступове заселення переселенцями з території Руського та Волинського воєводств. Однак рішення Сейму про ліквідацію козацьких полків в 1699 р. призвели до нових стихійних козацько-селянських

заворушень. Відбулися повстання в Могилеві, Іллінцях. Повсталі захопили Немирів, Бар, Вінницю. У 1702 р. територія Східного Поділля була під контролем козацьких ватажків: Абазина, Палія, Іскри, Самуся. Однак польські війська під проводом Сенявського тіснили повстанців. У березні 1703 р. під Ладжином відбулася битва з чисельно переважаючим противником. Захопивши місто, вороги стратили до двох тисяч його мешканців, а полковника А. Абазина посадили на палю.

Протистояння загострилося через активізацію дій Росії, яка, підтримуючи Польщу, протягом 1711-1714 рр. витіснила козацькі загони й населення краю на Лівобережжя. Рятуючись, частина населення втікала й до Молдови. У 1702 р. у містах і містечках Брацлавщини мешкало до 103 тис. осіб. Королівська влада намагалася зупинити міграційні процеси й відновити господарське життя. Магнати обіцяли населенню збереження давніх прав, заохочували переселенців. Створення сприятливих умов для колонізації призвело до масової міграції польських селян, єврейського населення, появи поселень російських старообрядців. Лише до 30% мешканців краю були старожилами.

Відновлюючи своє панування в українських землях, польська шляхта наштовхувалась на нове протистояння з боку селянства, яке боролось проти національного та економічного гноблення. З кінця 1720-х рр. на Поділлі поширився гайдамацький рух. У 1729 р. народні месники палили маєтки біля Брацлава й Вінниці. У 1734 р. відбулось велике повстання з центром у Шаргороді, ватажком якого був сотник Верлан. Активно діяли загони народних месників під керівництвом Медведя, Писаренка, Гриви, Моторного. У районі Гайсина, Немирова, Тульчина діяв загін під керівництвом Гната Голого. Польські й російські каральні війська завдавали гайдамакам відчутних втрат. У 1768 р. селянські виступи знову набули масового характеру і переросли у велике повстання – Коліївщину. В охоплених повстанням містах, містечках і селах запроваджувалось козацько-селянське врядування. Керівник повстанського війська полковник Максим Залізняк мав намір назвати визволені землі Гетьманщиною, проте за підтримки російських військ Польщі вдалось придушити повстання й жорстоко покарати його учасників. Одного з ватажків гайдамаків Івана Гонту закатували, а Залізняка покарали батогами, таврували і відправили до Сибіру. Окремі виступи тривали до весни 1769 р.

У господарському житті запроваджувалась фільварково-панщинна система з примусовою працею та кріпацтвом. Селянське землеволодіння зменшувалося до $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{6}$ волюки й селянам доводилось працювати на полях магнатів до 180-250 панщинних днів на рік. Багатства магнатів зростали й, наприклад, Станіслав Потоцький, купивши у 1788 р. Дашівське володіння з 23 поселеннями, Гайсинське староство та інші землі, на кінець XVIII ст. був власником 312 міст і сіл. У цей час у приватній власності перебувало 82% поселень, державній – 12,7%, церкві належало 5,3% поселень. У цей час дуже ускладнилось життя та економічний стан у містах і містечках краю, більшість з яких знаходилися у власності магнатів.

Ремесло й торгівля занепадали, згортали роботу цехи, а ремісники вимушені були займатися сільським господарством. Міста домагались права на самоуправління, яке гарантував прийнятий польським сеймом у 1792 р. «Закон про міста». На фоні загальних економічних труднощів представники знаті вели розкішне життя. Вони будували пишні садиби й палаци на Поділлі. Здебільшого палацові ансамблі виникали з другої половини XVIII ст. Найбільш відомими архітектурними спорудами того часу є замок-палац Холоневських XVI-XVIII ст. (Іванів, Калинівський район); палац і парк С. Ш. Потоцького 1782 р. (Тульчин); маєток Грохольських-Можайських 1770-ті рр. (Вороновиця, Вінницький район); палац М. Чацького 1770-1780-ті рр. (Серебринці, Могилів-Подільський район); палац Рузьких 1780-ті рр. (Біличин, Барський район); палац Вітославських (Чернятин, Жмеринський район); садиба Грохольських 1780-ті рр. (П'ятничани, м. Вінниця). Ці маєтності є архітектурною пам'яттю про минулі епохи на подільських теренах. На території краю співіснували представники різних етнічних спільнот, які належали до різних конфесій – православної, греко-католицької, католицької, іудейської. Про різноконфесійне життя краю свідчать численні збережені до нашого часу храмові споруди та комплекси.

У XVIII ст. польській державі все важче було утримувати у своєму складі завойовані українські землі. Слабкістю Польщі скористалися Росія, Австрія та Пруссія. Після другого поділу Польщі у 1793 р. землі Правобережжя були загарбані Росією. Російські війська на чолі з О. Суворовим були розквартировані в Тульчині, Немирові, Тиманівці, Чечельнику та інших населених пунктах краю. Російський уряд встановлював власні порядки й нові територіальні зміни. Подільська губернія поділялась на 12 повітів, які займали територію площею 42 тис. км². На початку XIX ст. тут мешкало до 1258 тис. осіб¹.

Адміністративну владу в губернії здійснював губернатор, якого призначав російський імператор, а в повітах – справники. Діловодство до 1833 р. велося як російською, так і польською мовою. Продовжували діяти закони і судові установи, успадковані ще від польських та литовських часів. Російський уряд роздавав землю новоутвореній Подільській губернії поміщикам. Згідно з царським указом 1796 р. польські пани користувались правами й привілеями, як і російські дворяни. У їхній власності опинилось до 90% подільських селян, які змушені були відробляти панщину до 4-6 днів на тиждень та виконувати різноманітні натуральні й грошові повинності.

Активізувалися селянські виступи. У 1820-1830-ті рр. розгорнувся повстанський рух під проводом Устима Кармалюка, уродженця с. Голочинці (нині Кармалюкове Жмеринського району), що охопив Подільську губернію й суміжні землі Волині, Молдавії, Київщини. У повстанні взяли участь до 20 тис. осіб. Повстанці вчинили понад тисячу нападів на маєтки і садиби польських, українських, російських поміщиків,

¹ Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Ч. 1 : Барський – Немирівський райони / упоряд.: Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний. Вінниця, 2019. С. 20.

купців, шинкарів, царських урядовців. Лише в 1845 р. в губернії відбулося 18 селянських виступів.

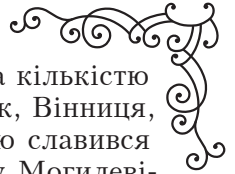
Російську дійсність з її кріпосництвом і самовладдям болісно сприймали й окремі молоді російські офіцери. У Тульчині, де перебував штаб 2-ї російської армії, діяла філія заснованої в 1818 р. в Москві Корінної управи організації «Союз благоденства» – Тульчинська управа під керівництвом полковника П. Пестеля. У 1821 р. цю організацію реорганізували в «Південне товариство», члени якої закликали здійснити зміни в Російській імперії шляхом військової революції. У Тульчині в 1824 р. П. Пестель написав «Руську правду», яка проголошувала скасування кріпацтва, станових відмінностей і встановлення республіканської форми правління. До товариства входили також уродженці Поділля О. Юшневський, О. Корнилов, П. Дунцов-Вигодовський¹.

Боротьба проти російського самодержавства була продовжена в ході польського повстання 1830-1831 рр., яке поширилось і на Правобережну Україну. Відбулися збройні виступи населення у Вінницькому, Брацлавському, Ольгопільському повітах. 85% повстанців були українцями. 14 травня 1831 р. повстанці зазнали поразки від царських військ під Дашевим Гайсинського повіту й відступили в Галичину².

Численні скарги селян на поміщиків обумовили заходи щодо зменшення протистояння між панамі та українськими селянами. З 1839 р. державних селян переводили на оброчне становище, а в 1847-1848 рр. була проведена «Інвентарна реформа», яка передбачала обмеження панщини трьома днями на тиждень, визначала розміри селянських повинностей, скасовувала натуральну ренту, а за селянином закріплювалась земля, що була в його користуванні. Хоч ці нововведення не були повною мірою впроваджені, але певні економічні зрушення відбувались. До середини ХІХ ст. вдвічі зросла площа посівів збіжжя. Якщо продаж хліба на початку ХІХ ст. сягав 36% від вирощеного, то в 1854 р. – 60%. Збільшувалися посіви цукрового буряка, яким засівали 16% орних земель, а згодом – до 22%. У 1840 р. цукрову сировину переробляли 8 заводів, у 1847 р. – 25, а в 1852 р. – 32 цукрових заводи, які виробляли 530 644 пуди цукру. Поширювались селянські промисли. Широким попитом користувався глиняний посуд, виготовлений гончарами Бара, Бубнівки, Жмеринки, Майдан-Бобріка. З дерева виготовляли вози, сани, діжки та речі для домашнього вжитку. Цінувались килими майстрів Немирова, Тульчина, Ямполья та одяг, вишитий майстрами Клембівки й Яланця Ямпільського повіту. Чи не в кожній селянській хаті ткали полотно, виготовляли рушники, рядна, мішки. Протягом першої половини ХІХ ст. зростало міське населення. Пожвавилась торгівля, відбувались ярмарки й базари, які часто проходили у Вінниці, Стрижавці, Барі, Могилеві. У середині століття в Подільській губернії діяли 251 гуральня і 122 броварні, а також 488 промислових підприємств,

¹ Енциклопедія історії України : в 10 т. Київ, 2003. Т. 2. С. 311.

² Баженов Л. В. Польське повстання 1830-1831 рр. і селянський рух на Поділлі // Народний герой Устим Кармалюк (до 200-річчя від дня народження) : тези доп. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 20.

які виробляли сап'ян, свічки, папір, сукно, шкіру, мило¹. За кількістю ремісників виокремлювалися Могилів-Подільський, Хмільник, Вінниця, Бар. Хмільник, де працювало 375 майстрів, на всю губернію славився своїми чоботарями. Вони ж склали більшість ремісників у Могилеві-Подільському – 192 особи, Барі – 130, Вінниці – 96.

Про поживлення економічного життя в першій половині XIX ст. свідчать побудовані розкішні поміщицькі садиби та культові споруди, в архітектурі яких можна зустріти неobaroko і neogotiku, риси французького Ренесансу і старопольської садиби. Чимало яскравих епізодів про життя мешканців краю описано у творах визначних письменників та художників того часу. З Подільським краєм пов'язані імена видатних письменників Степана Руданського, Анатолія Свидницького, Марка Вовчка. Уродженець с. Антопіль (нині Калинівський район) Семен Олійничук у своєму творі «Історична розповідь про жителів Малоросії» розповідав про життя подільських селян. Портрети селян першої половини XIX ст. писав відомий художник Василь Тропінін, який деякий час перебував у с. Кукавка (нині Могилів-Подільський район). Чимало портретів подолян залишили нам художник Ян Засідатель та викладач малювання Немирівської гімназії Іван Сошенко².

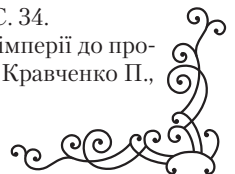
Кризові явища в соціально-економічному житті поставили Російську імперію перед необхідністю проведення реформ. Першочергове значення надавалося реалізації аграрної реформи та скасуванню кріпосного права. На Поділлі напередодні реформи 1861 р. 59,5% мешканців губернії були кріпосними. Лише 3,7% селян сплачували оброк. Звільнення від кріпосної залежності та отримання селянами землі за виплату зумовили процеси прискореної соціальної диференціації, спонукали значну частину селян до заробітчанства. Утворювались органи місцевого самоврядування – земства, які на Поділлі утверджувались лише на початку XX ст. через побоювання, що земства можуть стати осередками протистояння польських сил з царським урядом. У повному обсязі земство розпочало свою діяльність у 1911 р. Кінець XIX – початок XX ст. був динамічним періодом у житті Подільської губернії, де напередодні Першої світової війни проживало майже 4 млн мешканців. Серед її етнічного складу переважали українці (до 80%), решту складали росіяни (близько 6%), поляки (близько 3%), євреї (близько 13%) та представники інших національностей. За віросповіданням серед подолян були православні (78%), юдеї (12%), римо-католики (близько 9%), старообрядці (близько 1%), протестанти та мусульмани (менше 1%)³. Сільське населення губернії складало 91,2%, а 8,8% проживало в містах.

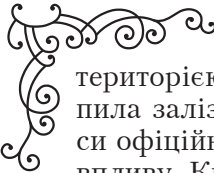
Важливою віхою в історії краю стала побудова мережі залізниць, які істотно вплинули на промисловий розвиток та урбанізаційні процеси. У 1860-ті рр. була збудована перша в Україні залізниця, яка пройшла й

¹ Войнаровський А. В., Кравченко П. М. Пам'ятки історії та культури Вінницької області... С. 32.

² Зінченко А. Наш край – Поділля: навч. посібник для школи. Вінниця, 1992. С. 34.

³ Національна революція 1917–1921 років на Поділлі. 1917–1918: Від розпаду імперії до проголошення Директорії: метод. посіб. / авт.-упоряд.: Войнаровський А., Жмуд Н., Кравченко П., Криворучко О. Вінниця, 2018. С. 4.

територією Подільської губернії. До проекту першочергових ліній потрапила залізниця Одеса – Балта – Київ. Повністю лінія від Києва до Одеси офіційно стала до ладу в травні 1870 р. Вінниця, опинившись у сфері впливу Києво-Балтської залізниці, перетворилась на великий торгово-перевалочний пункт усього Південно-Західного краю. Велике значення мала залізнична гілка Одеса – Жмеринка – Волочиськ. У 1890-х рр. було споруджено залізницю Жмеринка – Бар – Могилів-Подільський – Окниця – Новоселиця. Активно розрослися стратегічні залізничні вузли Жмеринка й Козятин. На початку ХХ ст. у межах сучасної Вінницької області залізнична мережа становила 865 верст. На залізничному транспорті на великих вузлових станціях працювали майже 15 тис. робітників¹.

На зламі ХІХ-ХХ ст. на теренах краю існували чавуноливарні та механічні майстерні, підприємства харчової й переробної промисловості. У Вінниці діяв заснований у 1880 р. чавуноливарний і машинобудівний завод, який у 1911 р. був перетворений на машинобудівний завод «Молот» Б. Львовича (з часом Вінницький агрегатний завод), у 1890 р. розпочала роботу фабрика олійних фарб С. Поліщука, насіннєвий завод «Товариства Раббетте і Гізеке», у 1907 р. видала першу продукцію сірнікова фабрика В. Франковського, з 1913 р. працювала фабрика механічного виробництва взуття «Ястреб» Ф. Ярошинського та теплова електрична станція. У 1910 р. було закладено суперфосфатний завод, який 1912 р. дав першу продукцію й щорічно виробляв до 750 тис. пудів суперфосфату і 60 тис. пудів сірчаної кислоти. У Жмеринці у 1890-х рр. машинобудівний і чавуноливарний завод Ф. Бросмана займався виробництвом і ремонтом сільськогосподарської техніки. Бар і Гайсин випередили у 1909 р. за обсягом виробленої продукції всі інші міста Поділля². Серед мешканців міст і містечок Поділля було до 426 тис. дрібних кустарів, ремісників, будівельників, сільськогосподарських робітників.

На початку ХХ ст. певна увага надавалась організації охорони здоров'я, будівництву лікарень та аптек, розвитку освітньої мережі, що на теренах подільського регіону включала початкові, середні, а також професійні школи. З уведенням земського управління з'явився новий тип початкових навчальних закладів – нижчі ремісничі школи. У 1907 р. була відкрита Брацлавська нижча реміснича школа, яка мала три відділення: столярно-токарське, слюсарно-ковальське та чавуноливарне. Створювались середні навчальні заклади нового типу – реальні, технічні та комерційні училища. Центральне місце в системі освіти займали гімназії, яких на Поділлі протягом другої половини ХІХ ст. діяло лише дві чоловічі – у Кам'янці-Подільському та Немирові Брацлавського повіту. У 1914 р. в губернії діяло 9 чоловічих і 13 жіночих гімназій у містах Балта (нині Одеської обл.), Бар, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Жмеринка, Кам'янець-Подільський (нині Хмельницької обл.), Лeticів (нині

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область... С. 37.

² Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Хмельницький, 2015. С. 123.

Хмельницької обл.), Могилів-Подільський, Проскурів (нині Хмельницький).

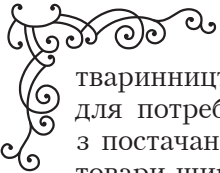
Педагогічну освіту мешканці краю могли здобути в першій учительській семінарії, що у 1907 р. була відкрита в с. Потоки Вінницького повіту, та яку в 1910 р. перевели до Вінниці, а також у першому та єдиному на Поділлі учительському інституті, який почав діяти у 1912 р.

На зламі століть пов'язали свою долю з подільським краєм визначні особистості того часу. Тут працювали й творили Михайло Коцюбинський, Кирило Стеценко, Микола Леонтович, Михайло Старицький. У маєтку Вишня під Вінницею жив лікар зі світовим визнанням Микола Пирогов.

Реформи в Російській імперії змінили розподіл земельних володінь. Напередодні Першої світової війни в Подільській губернії поміщики володіли 33,19% землі, у державній власності було 6,6%, заможні селянські господарства мали 15%, а середняцькі та дрібні господарства утримували 45% земельних ресурсів. На Поділлі кількість поміщицьких маєтків, що займали площу більше 500 десятин, була найбільшою серед губерній України – 820. Більшість (64%) селянських господарств не мали ніякої худоби, а 60% належного реманенту. Спроба провести аграрну реформу в 1906-1910 рр. призвела до запровадження досить складної процедури придбання землі, а зріст населення зумовив зниження земельного наділу. У цей час середній розмір земельної ділянки складав 3,7 десятин на селянський двір, що активізувало дії влади з організації переселення селян на Далекий Схід і до Сибіру. За період з 1896 й до 1910 рр. з Поділля виїхало 76452 мешканці.

На початку ХХ ст. загострилися соціальні протиріччя. Важкі умови й низька оплата праці, надмірний робочий день та беззахисність штовхали людей на боротьбу за свої права. У 1905 р. край був охоплений революційними подіями. Страйкували робітники залізниці і металообробних підприємств. На Поділлі їхня кількість сягала до 30 тис. осіб. У жовтні 1905 р. у Жмеринці припинили роботу телеграфісти, 300 робітників депо, стрілочники і машиністи. Вони вимагали восьмигодинний робочий день, збільшення зарплати, державне страхування службовців, запровадження виборної ради службовців, без згоди якої адміністрація не мала б права звільнити працівника, безплатного навчання дітей та впорядкування медичної допомоги. Подібно діяли працівники станцій і депо Гречани, Козятин, Шепетівка. Страйки й демонстрації робітників відбулись у Вінниці, Немирові, Могилеві. У краї поширеними були селянські акції непокори. Селяни розбирали хліб і сіно з панських маєтків, здійснювали порубки в поміщицьких лісах, виганяли на їхні луки на випас свою худобу й вимагали розподілу поміщицької землі. Всього на Поділлі в період революційної активності відбулось 475 виступів селян. Проте, поступово революційні настрої пішли на спад.

З початком Першої світової війни подільський край став прифронтовою зоною. Значна частина працездатного чоловічого населення була мобілізована до діючої армії. За час війни було мобілізовано до 50% подільських селян й вилучено для потреб армії близько 40% волів і коней, що призвело до скорочення посівних площ, зниження врожайності й занепаду

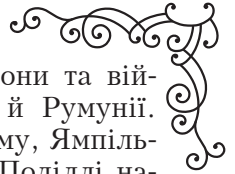
тваринництва. Провіант, сировина й промислові вироби мобілізувались для потреб російського воєнного відомства. У краї відбувались перебої з постачанням хліба для населення та зростали ціни на продовольство й товари широкого вжитку.

Війна істотно погіршила ситуацію, пришвидшила крах Російської імперії й відкрила шлях до відновлення історичної державності на етнічних землях українського народу. Лютнева революція 1917 р. в Росії, зречення царя, утворення Тимчасового уряду, а також жовтневий переворот більшовиків у Петрограді вплинули на ситуацію в українських землях, де розгорнувся національно-визвольний рух за незалежність. Розпочалася доба Української революції 1917-1921 рр., стрижнем якої стали державотворчі прагнення українського народу.

Починаючи з 1917 р. центр Подільської губернії перемістився з Кам'янця-Подільського до Вінниці і перебував тут аж до ліквідації губернії в 1925 р. Як тилова база для Південно-Західного та Румунського фронтів Вінниця стала пристанищем для солдатів, які внаслідок розвалу фронту вдавались до заворушень, пограбувань та спалень господарств і маєтків. Стабілізувати ситуацію намагалась демократично обрана в серпні 1917 р. Вінницька міська дума, а також Рада громадських організацій – Подільська губернська українська рада. За активної участі свідомого українства на місцях створювались виконкоми повітових громадських організацій, волосні та сільські селянські комітети. Однак восени 1917 р. більшу підтримку, особливо серед військових, отримала Вінницька рада робітничих і солдатських депутатів, яка невдовзі стала іменуватись Радою робітничих і солдатських депутатів Поділля. Ради, що виникли як органи народовладдя, були перетворені більшовиками в інструмент їхньої диктатури. Більшовики формували загони червоної гвардії і намагались здійснити повстання з метою встановлення радянської влади. Їхні виступи в жовтні – листопаді 1917 р. зазнали краху і влада на більшій частині Поділля перейшла до українських національних сил, які проводили активну державотворчу роботу. Важливою подією стало прийняття 7 листопада 1917 р. III Універсалу Центральної Ради, яким проголошувалось утворення Української Народної Республіки (УНР).

Революційними подіями було охоплено все Поділля, на теренах якого діяли регулярні війська, відбувались військові операції, що призводило до неодноразової зміни влади. Вінниця в 1918-1920 рр. тричі ставала столицею Української Народної Республіки періоду Директорії, і саме тут біля трьох місяців вирішувалася доля української державності. Тут працювали урядові структури УНР: вперше – у кінці листопада – грудні 1918 р. в ході антигетьманського повстання, очолюваного Директорією, вдруге – у лютому-березні 1919 р. після відступу з Києва і востаннє – у травні-червні 1920 р. після походу польської армії в Україну згідно з умовами Варшавського договору. До Вінниці було переведено головні адміністративні установи й вона фактично стала політичним, промисловим, культурним центром Поділля.

Протягом 1918-1920 рр. територія краю була ареною кривавих боїв між військами УНР, ЗУНР, Добровольчої армії, Червоної армії,

анархістських і партизанських загонів, формувань самооборони та військових підрозділів Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі й Румунії. Особливо хиткою була ситуація в прикордонних Могилівському, Ямпільському, Балтському та Ольгопільському повітах. Спокій на Поділлі намагались підтримувати військові частини Австро-Угорщини та Німеччини, однак «союзників» не цікавили питання української державності.

Часті зміни політичної влади призводили до поглиблення економічної кризи. Край потерпав від червоного і білого терору, єврейських погромів, виснажливих реквізицій і пограбування. Відбувалось спустошення й занепад господарства, потерпало від злиднів населення Поділля, на теренах якого, за даними перепису 1920 р., залишилося 2725,3 тис. осіб. У Вінниці на той час мешкало майже 38 тис. жителів¹.

Але й за таких умов українська влада намагалась облаштувати культурне життя. То був час, коли українська культура отримала шанс на відродження. Яскравим проявом зростання національної свідомості українців була діяльність товариства «Просвіта», яке діяло в багатьох містах і селах Поділля. На сцені театру товариства «Просвіта» відомі професійні актори разом з місцевими артистами на початку 1919 р. демонстрували вистави «Тарас Бульба», «Помста або загублена доля». Особливу увагу товариство надавало освітянській роботі, і часто освітянські проблеми обговорювались на сторінках щоденної газети «Шлях». За його сприяння було створено Спілку вчителів-українок, а через книгарню товариства поширювались книги «Історія України», «Читанка», «Сніп», «Буквар», «Ярина». У 1920 р. вінницька «Просвіта» проводила вечірні курси українознавства, організувала різноманітні виставки, концерти, театральні вистави². У важкі часи для української держави товариство «Просвіта» стало об'єднуючою силою поміж різноманітних партій і організацій та несло українське слово в маси. Про наявність високого українського театального мистецтва свідчили вистави таких українських авторів у Вінницькому театрі: Бориса Грінченка, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого. Вінницькі газети друкували твори українського поета – подолянина С. Руданського. На їхніх шпальтах своє художнє слово репрезентували нові автори В. Самійленко, О. Журлива, П. Гай.

Місцеві органи української влади багато робили для утвердження української державності й для її захисту, сприяли проведенню мобілізації військовозобов'язаних, а також зарахуванню добровольців до армії УНР. Під час перебування Військово-похідної канцелярії Симона Петлюри у Вінниці проходив запис добровольців у курені й полки УНР³ у селах Якушинці, Зарванці, Стрижавка, Гавришівка, Малі Хутори, Лука-Мелешківська, Шкуруинці, Медвеже Вушко, Шереметка.

Не маючи підтримки мирного населення, більшовики вдавались до масових грабежів і розстрілів. Насильству піддавались ті, хто був

¹ Вінниця : іст. нарис. Вінниця, 2007. С. 165.

² Яцюк О. С. Діяльність Товариства «Просвіта» в місті Вінниці у 1918–1920 рр. // Вінниця – 630. Матеріали I Вінниц. наук.-теорет. конф. Вінниця, 1993. С. 70.

³ Круцик Р. Народна війна : путівник до експозиції. Київ, 2011. С. 180.

оголошений «класовим ворогом» або звинувачувався в «контрреволюційній» діяльності. У травні 1919 р. червоноармійці вчинили розправу над мешканцями с. Багринівці Літинського повіту. 10 липня 1919 р. в містечку Пиків Вінницького повіту (нині Калинівський район) співробітниками ВУЧК було вбито просвітянина, вчителя Старопиківської школи К. Римарчука. Під час чергового відступу більшовиків з Вінниці під натиском українських та польських військ у квітні 1920 р. керівництво Подільського губкому КП(б)У здійснило розстріли й намагалось ліквідувати, як вони вважали, місцеві керівні органи «контрреволюціонерів»¹. Насильство та вбивство стали основними методами утвердження радянської влади на Поділлі.

Україна не встояла у боротьбі з ворогом, захистити її незалежність не вдалося. Процес національного відродження був перерваний перемогою військ Червоної армії й утвердженням більшовицького окупаційного режиму на Наддніпрянщині та загарбанням західноукраїнських земель Польщею, Румунією та Чехословаччиною. 19 червня 1920 р. українська влада була змушена покинути Вінницю. Пам'ятними є славні перемоги українських вояків у боях під Жмеринкою та Вапняркою, березнева трагедія під Літином (1919), події в районі Козятина, Гайсина, а також самовіддана боротьба за визволення міст Вінниччини (зокрема Бершаді, Копайгорода, Крижополя, Могилів-Подільського, Мурафи, Мурованих Курилівців, Томашполя, Шаргорода, Ямполя) від військ більшовицької Росії Третьою пішою дивізією армії УНР під командуванням О. Удовиченка, яка за проявлену вояками стійкість та хоробрість у боях за Вапнярський залізничний вузол у липні-серпні 1919 р. отримала почесну назву «Залізна»². Вражає самовідданість вояків Дієвої армії УНР та Галицької армії під час походу на Київ улітку 1919 р. та Першого Зимового походу (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.), героїв Журавлівського повстання 1920 р. (Тулчинський район) та бою 10-13 листопада 1920 р. під Котюжанами і Снітковим (Мурованокуриловецький район), що став чи не останньою спробою збройним шляхом захистити незалежність України³.

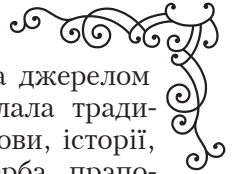
Опір більшовицькій владі продовжувався й у 1921-1923 рр., на Поділлі пройшли повстання отаманів Гальчевського, Громового, Волинця, Заболотного, Кушніра, Лиха, Моргулі, Складаного, Солтиса, Хмари, Чуприни, Шепеля та інших ватажків. У цей час отаман Лихо (К. Боднарук) громив тили Червоної армії. Антирадянське повстання відбулось у Могилеві-Подільському. Селянські виступи проти більшовицької влади охопили Гайсинський, Барський, Літинський, Летичівський, Ольгопільський, Чернівецький, Чечельницький, Ямпільський райони. Загалом на Поділлі діяло 203 повстанських загони⁴. Революція 1917-1921 рр. була вершиною

¹ Реабілітовані історією : у 27 т. Вінницька область. Кн. 1. / упоряд.: В. П. Лациба та ін. Вінниця, 2006. С. 13.

² Воловик В. П., Зінько Ю. А. Останні події Української революції 1917–1920 рр. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія. Вінниця, 2001. Вип. 3. С. 43.

³ Тучинський В. Бій під Котюжанами: невідомі сторінки Української революції 1917–1921 рр. // Історичний калейдоскоп. 2019. № 2. С. 12.

⁴ Круцик Р. Народна війна... С. 185.

національно-визвольної боротьби й відродження нації та стала джерелом державницьких прагнень наступних поколінь українців, заклала традиції національного війська, сприяла утвердженню української мови, історії, культури та поверненню із забуття національних символів: герба, прапора та гімну. Було започатковано процес формування модерної політичної нації, поставлене «українське питання» на міжнародній арені й продемонстровано шляхи його вирішення.

Щоб закріпити окупацію українських земель, більшовицькою владою тільки на Вінниччині протягом 1921-1922 рр. було вбито 10 тис. військових, політичних і культурних діячів. Сотні імен військових керівників, політичних і громадських лідерів, які діяли на теренах краю, відображено в книзі-довіднику «Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки»¹.

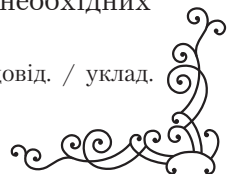
На початку 1920 р. радянська влада перемогла, а її «воєнний комунізм» набув в Україні своєї системної довершеності. Україна стала своєрідним плацдармом для випробування і вдосконалення комуністичної системи. Невдачею закінчилися спроба просуватися непівським курсом та період впровадження політики українізації у сфері культурного будівництва й народної освіти. Українці отримали владу, яка своїм основним знаряддям зробила політику терору й страху, адже в більшовицькій партії перемогли сили, що відстоювали ідею збереження диктатури в економічному й політичному житті. З 1921 р. на Поділлі утверджувалась радянська влада, і було проведено вибори до Вінницької міської, сільських та повітових рад, на рішення яких монопольний вплив мала комуністична партія.

Діяльність радянської влади на теренах краю в 1920-1930-х рр. характеризувалася встановленням жорсткої адміністративно-командної системи. Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії» повіти були ліквідовані, а натомість утворено 6 округів: Вінницький, Гайсинський, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Проскурівський, Тульчинський. У 1925 р. було ліквідовано Подільську губернію, що існувала з 1796 р.

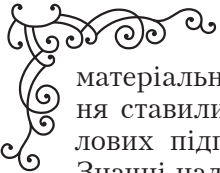
В липні 1930 р. округи ліквідували, і був здійснений перехід на районну систему управління. У лютому 1932 р. була створена Вінницька область, до складу якої увійшли 69 районів сучасних Вінницької, Хмельницької та частини Житомирської областей. Площа області складала 53,4 тис. кв. км, населення – 5206 тис. осіб. У 1937 р. з утворенням Кам'янець-Подільської та Житомирської областей до них відійшла частина районів Вінницької. До складу Вінницької області входили 2 міськради обласного підпорядкування (Вінницька і Могилів-Подільська) та 42 райони.

Система з централізації управління сприяла запровадженню політики комуністичного штурму та використання надзвичайних заходів для прискореного розвитку народного господарства. У СРСР запланували провести індустріалізацію за декілька років, вилучивши більшість необхідних

¹ Українська революція (1917–1921) в іменах: вінницькі сторінки : біогр. довід. / уклад. Т.Р. Каросєва. Вінниця, 2019. 320 с.

матеріальних та фінансових ресурсів у населення країни. Великі завдання ставились перед Вінницькою областю, де знаходилося 14,2% промислових підприємств України, які виробляли 6% промислової продукції. Значні надії покладались на цукрову галузь області. У 1932 р. створений у Вінниці цукротрест об'єднав усі 54 цукрові заводи області, які виробляли 25% цукру тодішнього СРСР¹.

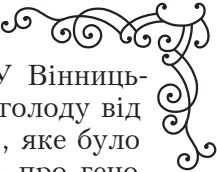
Індустріальна гонка й збудована в першій п'ятирічці командна економіка призвели до зубожіння населення, розгортання перманентних політичних репресій та голодоморів, які стали невід'ємною частиною здійснення сталінської революції «згори» – індустріалізації та колективізації. Селяни-власники витіснялись, і створювались колективні господарства з повним або частковим відчуженням селянської власності, за якими закріпився термін «колгосп». Колективізатори в масовому порядку забирали в селян корів, дрібну худобу, домашню птицю, сільськогосподарський реманент для потреб колективного господарства. Колгоспник міг розраховувати хіба що на невелику присадибну ділянку. Обов'язковими були поставки колгоспної продукції державі, а щоб колгоспники не могли вільно продавати хліб, приватну торгівлю в 1930 р. заборонили. Був порушений споконвічний устрій селянського життя, що породило кризу сільськогосподарського виробництва.

Селяни намагались чинити супротив «військово-комуністичній» хлібозаготівельній політиці й більшовицькому аграрному курсу влади. Нова хвиля збройних повстань та стихійних виступів розгорілась у 1928-1932 рр. і була ще потужнішою, ніж у 1918-1924 рр. У 13 районах Вінницького округу налічувалося 416 сіл, де в березні 1930 р. селяни активно виступали проти колективізації. У Тульчинському і Могилівському округах до середини березня 1930 р. виступи досягли найбільших розмірів і гостроти й охопили 282 села. Повсталі намагались захистити українське населення від терору та унеможливити грабінницьке вивезення з української території продовольства. 19 березня 1930 р. С. Косіор відвідував Й. Сталіну про те, що оперативні групи ОГПУ, застосовуючи кулемети, а в окремих випадках гармати, зуміли «упокорити» Україну. Селяни позбавлялись волі, засуджувались до примусової праці чи штрафу подвійного розміру несплачених платежів та повної конфіскації майна. Тільки у Бершадському районі з 1 жовтня 1930 р. по 20 березня 1931 р. було засуджено більше 100 селян².

Під час державних хлібозаготівель у колгоспників та одноосібників вилучали весь хліб, включаючи посівний фонд і харчові запаси, а згодом почалася «заготівля» всього виявленого в селян продовольства. Країною прокотився голод, що був значно масштабніший, ніж у 1921-1923 рр., коли більшовицька партія проводила політику продрозкладки й вилучала до 90% вирощеного врожаю. Нереальні плани хлібозаготівель з урожаю 1931 і 1932 рр. залишили селян не тільки без зерна, а й взагалі без продовольства. Тільки за офіційними даними в травні 1933 р. на Поділлі

¹ Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Ч. 1... С. 30.

² ДАВіО. Ф. П-39. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 32.

голод охопив 38 районів, 431 сільраду, 26895 господарств. У Вінницькій області в тогочасних адміністративних межах померло від голоду від 781 574 до 1 127 761 осіб. Голодомором знищувалося селянство, яке було основою існування української нації. Жертви голоду свідчать про геноцид українського народу.

Терор голодом був підсилений політичними репресіями. На Вінниччині під найбільший удар потрапили селяни, яких звинувачували в саботажі колгоспного будівництва, господарському шкідництві, приховуванні хліба, провокуванні голоду, а також нацменшини – поляки, євреї, румуни, німці, чехи та інші народи, що впродовж віків разом з українцями мешкали на теренах Поділля. Часто приналежність до певної етнічної групи ставала приводом для арешту. З огляду на прикордонний статус Вінниччини вони переважно звинувачувались у «буржуазному націоналізмі», «іноземному шпигунстві», «контрреволюційній діяльності», диверсіях, підготовці повстань і заколотів. Таким чином радянсько-більшовицький режим сортував людей за принципом – «хто не з нами, той проти нас». Чимало мешканців Вінниччини репресовано в 1937-1938 рр. у період так званого «великого терору», початок якого поклало рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи». ЦК ВКП(б) вимагало в п'ятиденний строк подати до ЦК склад «трійок», а також кількість осіб, що підлягали розстрілу чи заслання. Ліміт, виділений для Вінницької області, передбачав арешт 4000 осіб, але керівництво НКВС Вінницької області даний ліміт довело до 6300 осіб, пояснюючи це тим, що Вінниччина – прикордонна область, і тут багато «контрреволюційних елементів». За вироком обласного позасудового органу розстріляли 1592 особи. За неповними даними, на Вінниччині лише двійкою та вищою трійкою було засуджено понад 19 тис. осіб, з них до розстрілу – понад 16 тис.¹

Суперечливі й трагічні 1930-ті рр. завершувались у тривожному очікуванні війни. Підписанням 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького договору про ненапад Сталін і Гітлер розподілили сфери впливу, а СРСР розширив територіальні межі майже до імперських кордонів 1913 р. На прикордонній Вінниччині будувались довготривалі оборонні точки й споруди «Лінії Сталіна», що входили до Могилів-Ямпільського (від Ямполья до Могилева-Подільського) та Летичівського (від Летичева до Бару і Хмільника) укріплених районів.

Все ж належно підготуватись для боротьби з ворогом на своїй території радянське керівництво не зуміло. 22 червня 1941 р. західні кордони СРСР атакували війська нацистської Німеччини. Вінницька область, яка входила до складу Київського особливого військового округу, стала прифронтовою. На її території було зосереджено понад 40% особового складу військ, гармат і мінометів, бойових літаків та 58% танків фронту. Але командування Червоної армії цю військову силу не змогло мобілізувати для відсічі ворогу, і на початку війни діюча армія зазнала значних втрат. У прикордонній Вінниччині розпочались мобілізаційні заходи.

¹ Реабілітовані історією : у 27 т. Вінницька область. Кн. 1. ... С. 39, 47.

За перший місяць війни до діючої армії було мобілізовано 136,8 тис. жителів області.

На Вінниччині 23 червня 1941 р. відбувалися перші повітряні бої з ворогом. Оборону на території краю тримали бійці Південно-Західного і Південного фронтів. 7 липня 1941 р. нацистські війська вступили на територію області. Важкі бої відбувались в районі Козятина й Погребища, ворог захопив Бар, Жмеринку, Вінницю. Дещо призупинили просування ворожих військ контрудари радянських частин у районі населених пунктів Оратів – Животів – Монастирище, а також на лінії Гайсин – Ладизжин. Наприкінці липня 1941 р. територія Вінницької області була загарбана й поділена між двома державами-окупантами – Німеччиною і Румунією. Південні і південно-західні райони по лінії річки Лядова (від Дністра – с. Примощаниця – східніше м. Бар – і далі по річках Рів і Південний Буг) були включені до «Трансїстрії» (Задністров'я). Решта території області підлягала райхскомісаріату «Україна» з включенням до генеральних округів «Житомир» і «Волинь-Поділля».

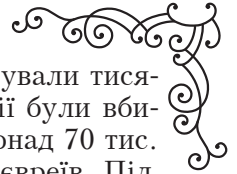
На загарбаній території був встановлений новий нацистський колоніальний окупаційний режим, метою якого було економічне пограбування та онімечення й румунізація місцевого населення, для якого насильство стало трагічною складовою повсякдення. Суворість нацистського окупаційного режиму визначалась наявністю ставки А. Гітлера «Вервольф» (біля с. Коло-Михайлівки) та ставки Г. Герінга «Штайнбрух» (у Черепашинецькому лісі біля станції Гулівці Калинівського району), а також ряду вищих військових установ та аеродрому в Калинівці. Окупанти створили в області 125 гетто, 6 таборів примусової праці, трудовий табір, тюрму та 18 таборів для військовополонених: 15 – у зоні німецької окупації, 3 – румунської. У вінницьких таборах загинуло понад 205 тис. військовополонених¹.

На Вінниччині відбувалось масове знищення мирних жителів, переважно євреїв. 19 вересня 1941 р. та 16 квітня 1942 р. нацисти здійснили масові облави на жителів Вінниці, і всіх схоплених (близько 25 тис. осіб) було розстріляно в П'ятничанському лісі. 7 листопада 1941 р. у Немирові знищено 2680 осіб, 12 листопада 1941 р. у Новій Прилуці колишнього Турбівського району – 2500 осіб, 12-14 грудня 1941 р. у с. Польове Дашівського району – 1960 осіб, Літині – 1989 осіб, 9 та 16 січня 1942 р. у Хмільнику – 7040 осіб, 21 серпня 1942 р. у Мурованих Курилівцях – 2314 осіб². У Вінниці нацисти розстріляли, заморили голодом і здійснили масові вбивства беззахисних пацієнтів Вінницької психіатричної лікарні методами введенням отруйних речовин. З 1720 хворих, які перебували в липні 1941 р. в лікарні, на 14 лютого 1944 р. в живих залишилось 50 осіб³. Винищення загрожувало єврейському населенню, яке знаходилося

¹ Забуті жертви. Вінниччина в роки нацистської окупації 1941–1944 рр. : зб. документів / упоряд.: П. М. Кравченко, О. А. Мельничук, Т. В. Пастушенко. Вінниця, 2017. С. 9.

² Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни: біль втрат і велич подвигів : альбом / Вінниц. обл. краєзнав. музей. Кіровоград, 2013. С. 24.

³ Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944 / авт.-уклад.: В. Васильєв, Н. Кашеварова, О. Лисенко, М. Панова, Р. Подкур. Київ, 2018. С. 47.

в гетто Трансністрії, де разом з місцевими мешканцями перебували тисячі депортованих з Бессарабії та Буковини. У цій зоні окупації були вбиті, загинули від голоду, тифу та інших інфекційних хвороб понад 70 тис. євреїв, у тому числі 30 тис. місцевих та 40 тис. депортованих євреїв. Під час окупації розстріляно й замордовано більше 200 тис. вінничан, абсолютна більшість серед них була євреями¹.

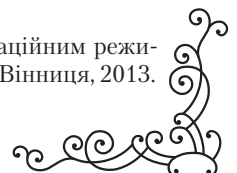
У роки нацистської окупації здійснювався вивіз населення на роботу до Німеччини. На Поділлі старт «вербувальної» кампанії припав на початок 1942 р. Місцеві жителі отримували спеціальні повістки з повідомленням про трудову мобілізацію. Окупаційна влада нав'язувала людям так звані «зобов'язання», підписавши які, громадянин вважався таким, що їде до Німеччини за власним бажанням. Застосовуючи репресивні заходи та залучаючи для виконання планів мобілізації робочої сили армію, до Райху було депортовано майже 78650 мешканців області².

Місцеві жителі демонстрували непокору новій владі, допомагали партизанам і підпільникам, ішли в партизанські загони. Щоправда, на початковому етапі війни партизанський рух був представлений невеликими загонами, які не завдавали значної шкоди окупантам. Партизанський рух на теренах краю активізувався в 1943 р. Помітною була діяльність партизанських загонів і груп у Гайсинському, Іллінецькому, Жмеринському, Калинівському, Літинському, Козятинському, Ямпільському районах. Загалом на Вінниччині діяло 6 з'єднань, 36 загонів та 8 окремих груп, до складу яких входило понад 19 тис. партизанів. Найвідомішими керівниками підпілля на Вінниччині були І. Бевз, П. Волинець. Активним членом Вінницької підпільної організації була Л. Ратушна. Діяло підпілля в Гайсинському, Дашівському, Жмеринському, Козятинському, Немирівському, Турбівському, Погребищенському, Теплицькому та інших районах. Боротьбу з окупантами вели молодіжні групи на чолі з П. Мельником, О. Ткаченком, І. Войцехівським та іншими. Всього на Вінниччині в період окупації було 211 підпільних організацій і груп. Вони поширювали листівки, збирали розвідувальні дані, влаштовували диверсії.

На Східному Поділлі діяли українські партизанські формування. Підрозділ Української повстанської армії (УПА) стояв під Мурафою (нині Шаргородський район), де мав кілька боїв з окупантами й уклав угоду з червоними партизанами про спільні дії проти окупантів. Представники націоналістичних українських сил у 1941 р. на Вінниччині вели й легальну роботу. Тут діяли Організація Українських Націоналістів, «Союз українського націоналістичного студентства», «Союз українських вчителів», громадські організації, які проводили культурно-освітню роботу і займались вихованням молоді в Національно-патріотичному дусі. Однак окупанти не збиралися відновлювати самостійної України. Навесні 1943 р. після розгрому нацистами українських патріотичних організацій частина з них влилась в ряди УПА, які боролись з нацистами, а після

¹ Визначні пам'ятки Вінниччини... С. 260.

² У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом: зб. документів і матеріалів / авт.-упоряд.: С. Д. Гальчак, В. М. Чехівський. Вінниця, 2013. С. 70.

їхнього вигнання з українських земель – із загонами НКВС. Загін УПА під проводом О. Грабця («Батько»), повернувшись на Вінниччину після рейду на Західну Україну, де проводив бої з гітлерівцями, продовжував вести кровопролитні бої з НКВС. 10 червня 1944 р. вдалось оточити підрозділ «Батька» поблизу с. Микулинці Літинського району. У нерівному бою з 189 бійцями батальйону НКВС 20 повстанців зазнали поразки, О. Грабець загинув¹.

Бої за визволення Вінниччини від нацистських військ з 28 грудня 1943 р. до кінця березня 1944 р. вели війська 1-го і 2-го Українських фронтів. Радінформбюро в оперативному зведенні за 29 грудня 1943 р. повідомило про визволення Козятина. Були звільнені Погребище, Липовець та ряд інших населених пунктів області. 10 січня 1944 р. танкісти 8-го механізованого корпусу форсували Південний Буг і прорвалися до Жмеринки, а 11-й танковий корпус зайняв станцію Яришівку й перерізав залізницю на ділянці Вінниця – Жмеринка. Внаслідок контрнаступу ворожої армії окремі населені пункти Іллінецького, Липовецького, Немирівського, Оратівського районів переходили з рук до рук по декілька разів. Лише в кінці січня 1944 р. фронт на Вінниччині стабілізувався, а в березні 1944 р. в ході Проскурівсько-Чернівецької та Умансько-Ботошанської наступальної операції 1-го та 2-го Українських фронтів розпочалось остаточне звільнення території області. 16 березня визволили залізничну станцію Вапнярка, 19 березня – Могилів-Подільський, 20 березня – Вінницю і Жмеринку, 25 березня Муровані Курилівці, а 26 березня ворожі війська залишили Вінницьку область.

Вінниччину звільняли до 500 тис. бійців 6 загальновійськових, 5 танкових та 2 повітряних армій. За звільнення окремих міст області військові з'єднання і частини були нагороджені орденами, а 11-ти з них присвоєно почесні назви «Вінницьких», 4-м – «Вапнярських», 4-м – «Жмеринських» та 7-ми – «Дністровських». Відомі імена 125 воїнів сухопутних військ, які за ратні подвиги під час звільнення області були удостоєні звання Героя Радянського Союзу².

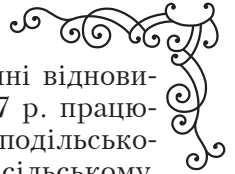
Ворог покинув українську землю, завдавши важких втрат не тільки в людському вимірі, а й в оцінці господарських ресурсів, які за тодішніми розрахунками сягали 24 млрд крб³.

Після завершення найбільш кровопролитної в історії людства Другої світової війни в Україну повернувся радянський режим, який взявся відновлювати старі порядки. Люди марно сподівались, що завдяки здобутій перемозі держава більше дбатиме про налагодження мирного життя й добробут населення. У Сталіна на першому плані було переозброєння армії і насамперед створення ракетно-ядерної зброї. Усе ж у країні відбувалось поступове відродження міст і сіл, відновлення промисловості

¹ Кравець М. М., Зінко Ю. А. Легендарний командир УПА Омелян Грабець «Батько» // Вінниччина: минуле та сьогодення : краєзнав. дослідж. Вінниця, 2005. С. 198.

² Бранько Я. А. Маловідомі сторінки історії визволення Вінниччини в 1943–1944 роках // Там само. С. 195.

³ Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.). 3-тє вид., доповн., перероб. Вінниця, 2010. С. 396.

й сільського господарства. На кінець 1940-х рр. на Вінниччині відновили роботу більшість довоєнних підприємств, 130 з них у 1947 р. працювали на повну потужність. Скрутним залишалось становище подільського села. Очевидною була економічна невивідність пануючої в сільському господарстві колгоспної системи. Техніки було обмаль, а землю орали коровами. У 1946 р. на Вінниччині у весняній посівній кампанії використовували 110 тис. корів¹. Неякісний обробіток землі й посуха 1946 р. викликали неврожай. Однак сталінська влада продовжувала викачувати хліб з колгоспів довоєнними методами, вилучаючи майже всі можливі ресурси, що призвело до голоду у 1946-1947 рр. Колгоспники були фактично безправними кріпаками, які не могли залишити село й знайти роботу в місті чи вільно поїхати вчитися. Така система підневільного становища колгоспників зберігалася до кінця 1950-х рр.

Певні зміни в житті українського народу відбулись у часи «хрущовської відлиги», коли проходили процеси десталінізації й була зроблена спроба перетворити тоталітарну радянську систему на більш життєздатний суспільний організм. Здійснювалася реконструкція і переоснащення працюючих підприємств та будувалися нові, що викликало гостру потребу в спеціалістах та прискорило урбанізаційні процеси. Розбудовувалися нові галузі промисловості й будувалися заводи, фабрики й комбінати, які стали пам'ятками виробничої і трудової діяльності вінничан перших післявоєнних десятиліть. У Вінниці споруджено інструментальний, радіоламповий, радіотехнічної апаратури, підшипниковий заводи. Зросли потужності хімічного комбінату, електротехнічного, інструментального заводів. У районах області розгортали роботу машинобудівні заводи, підприємства з випуску електрообладнання, заводи будівельної індустрії. Успішно працювали Барський, Калинівський, Могилів-Подільський машинобудівні заводи, Глуховецький каоліновий комбінат, Калинівський деревостружковий комбінат, каменедробильні заводи в Гнівані, Стрижавці, Ладижині, Черепашинцях та близько 150 цегельних заводів. Було переоснащено 32 цукрові заводи з 38². У 1970 р. відбувся пуск першого блоку Ладижинської ДРЕС.

Десталінізація другої половини 1950-х – початку 1960-х рр. сприяла перегляду справ репресованих, 58% яких були реабілітовані. З місць ув'язнення поверталися тисячі засуджених. За період з 1955 р. до квітня 1956 р. у Вороновицький район повернулось 56 осіб, у Калинівський район за 1955 р. – перший квартал 1956 р. – 74 ув'язнених, Тиврівський – за період з 1948 р. – 427 осіб (з них у 1955 р. – 108 осіб, в 1956 р. – 19 осіб)³. Серед реабілітованих були педагоги, агрономи, колгоспники, багато з яких реабілітовано посмертно.

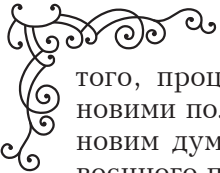
Про непослідовність реабілітації свідчить те, що поза цим процесом залишилися майже всі ті, хто був пов'язаний із звинуваченням у «націоналізмі», кого відносили до прихильників і членів ОУН-УПА. Більше

¹ Зінченко А. Наш край – Поділля... С. 85.

² Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область... С. 60.

³ Реабілітовані історією : у 27 т. Вінницька область. Кн. 1... С. 69.

того, процес реабілітації жертв сталінських репресій супроводжувався новими політичними репресіями. Адже реабілітація дала право на життя новим думкам, відмінним від офіційних. Змінювалась свідомість післявоєнного покоління, яке потребувало більшої свободи та інформованості. Тому вище політичне керівництво країни стало на шлях протидії опозиційним настроям населення, викликаним десталінізацією радянського суспільства. Розгорнулася боротьба «з ворожими проявами антирадянських елементів», та з'явилися засуджені «за державні злочини» й «за антирадянську агітацію і пропаганду».

Для більшої централізації системи управління проводились адміністративно-територіальні зміни. На Вінниччині у березні 1946 р. був утворений Джуринський район. У січні 1954 р. Монастирищенський район передано до складу новоутвореної Черкаської області. Протягом 1957-1959 і 1962 рр. було ліквідовано Брацлавський, Вороновицький, Дашівський, Джулинський, Джуринський, Комсомольський, Копайгородський, Ободівський, Ольгопільський, Плисківський, Самгородоцький, Ситковецький, Станіславчицький, Турбівський, Уланівський, Чернівецький, Шпиківський, Яришівський райони, а решту районів укрупнено до 13. У 1965-1966 рр. було відновлено 12 районів, у 1979 р. – один, у 1987 р. ще один.

Низькоефективною залишалась економіка країни. Покращити економічну ситуацію намагалися шляхом технічного переоснащення підприємств та збільшення надходження техніки для сільського господарства. У 1970 р. 628 колгоспів Вінниччини мали у своєму розпорядженні 14 тис. тракторів, 4,8 тис. зернових комбайнів, 9,2 тис. вантажних автомобілів. Цієї кількості сільськогосподарської техніки колгоспам та радгоспам не вистачало у зв'язку зі значним скороченням сільського населення, яке заохочували їхати до міста та працювати на промислових підприємствах чи шахтах Донбасу.

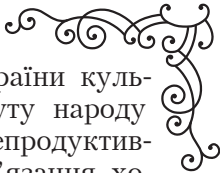
У повоєнні роки сталінське керівництво продовжувало політику примусового переселення українців. Восени 1947 р. розпочалось втілення задуму щодо переселення до Сибіру до 150 тис. осіб. У 1950-1980-ті рр. до примусово заселених українцями Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу, Уралу, Півночі додалися адреси нових поселень, куди мобілізували мешканців українських земель для роботи на радянських новобудовах. Перепис 1989 р. показав, що у Приморському краї проживало 185 тис. українців, у тому числі близько 12 тис. у Владивостоку. У Ямало-Ненецькому національному окрузі українці становили 17,2% населення, в Магаданській області – 15,4%, в Кустанайській – 14,6%. 105 тис. українців проживало на Кольському півострові, 268 тис. – у Тюменській області¹. У 1980-х рр. тільки в селах Немирівського, Хмільницького, Літинського районів області кількість працездатних людей скоротилася на 30-39%².

Економічна ситуація в країні погіршувалась, адже панівна адміністративно-командна система управління економікою вичерпала свій ресурс, і система

¹ Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ, 2018. С. 58.

² Зінченко А. Наш край – Поділля... С. 114.

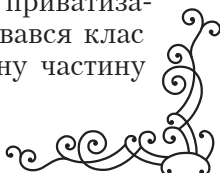
позаекономічного примусу вже не працювала. В економіці країни культивувався спосіб виробництва, при якому зростання добробуту народу не було головною метою. Значна частина коштів йшла на непродуктивні військові цілі й озброєння, що, врешті, призвело до розв'язання холодної війни, конфронтації й протистояння з провідними країнами світу та втручання в 1979 р. у військово-політичні події на території Афганістану. У пекельне коло бойових дій, які тривали понад 9 років на чужій землі, потрапили й вінничани. 3193 уродженці Вінницької області проходили військову службу в Афганістані. 168 з них загинули, 3 пропали безвісти, 182 отримали поранення й 116 стали інвалідами.

У 1986 р. Україну й увесь світ сколихнуло нове лихо. 26 квітня на Чорнобильській атомній електростанції пролунав вибух. Людство опинилось беззахисним перед радіаційною загрозою. Тисячі українців, ризикуючи власним життям, усували наслідки жахливої техногенної катастрофи. Серед них близько 6 тис. вінничан. Збережемо славу і пам'ять про жертвність ліквідаторів чорнобильської трагедії.

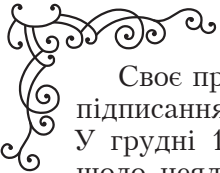
У період 1985-1991 рр., коли в СРСР було проголошено курс реформ, що мав назву «перебудова», і який передбачав побудову «соціалізму з людським обличчям», країна все більше йшла шляхом відмови від спроб перебудови комуністичної системи до зміни моделі соціального розвитку. Поступово розмивався і послаблювався фундамент залежного статусу України. На кінець 1980-х рр. життя населення України ускладнилось, все більшу неефективність демонструвала радянська економіка та командно-адміністративна система господарювання. Однак газети, радіо, телебачення, які перебували під контролем комуністичної партії, продовжували говорити про небачений розквіт України в Радянському Союзі. Таке становище викликало протест серед громадян України. На Вінниччині почали діяти політичні клуби, осередок Гельсінської Спілки, формувались осередки Народного Руху.

Ключові політичні події відбулися після виборів до Верховної Ради України в березні 1990 р., Демократичний блок якої поставив питання про державну незалежність України. У жорсткому протистоянні з комуністичною більшістю, маючи широку підтримку громадян України, Демократичний блок у Верховній Раді влітку 1990 р. домогся схвалення Декларації про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 р. було проголошено державну незалежність України, а 1 грудня 1991 р. Україна всенародним волевиявленням підтвердила прагнення незалежності. На Вінниччині «так» незалежності сказали 95,43% виборців. 7-8 грудня 1991 р. перший Президент України Леонід Кравчук підписав Біловезьку угоду про ліквідацію СРСР та створення Співдружності незалежних держав (СНД).

Україна робила перші кроки для зміцнення своєї державності. Українська держава долала гіперінфляцію у 1992-1993 рр. та економічну кризу, було запроваджено гривну. Парламент країни в 1996 р. схвалив Конституцію України, однак за президента Леоніда Кучми відбулась приватизація найбільших промислових підприємств України та сформувався клас так званих олігархів, які сконцентрували у своїх руках значну частину економічних ресурсів країни.

Своє прагнення до європейської інтеграції Україна ствердила в 1994 р. підписанням великої Угоди про співробітництво та партнерство з ЄС. У грудні 1994 р. Леонід Кучма підписав «Будапештський меморандум» щодо неядерного статусу України та відмови від ядерної зброї в обмін на гарантії суверенітету з боку США, Великої Британії та Росії, а згодом підписав «Велику угоду» з Росією та договір про державний кордон з РФ, у яких Росія визнавала територіальну цілісність України. У 1997 р. було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО, а у 2002 р. План дій Україна–НАТО, який визначав прагнення України до членства в альянсі. У вересні 2003 р. Леонід Кучма підписав угоду про створення Єдиного економічного простору з Росією, Білоруссю та Казахстаном, хоч Україна не розвинула свою участь у цьому проєкті. Намагання постійно балансувати між ЄС та НАТО з одного боку та Росією з іншого отримало назву «політика багатовекторності».

Попри процес безкровного відновлення незалежності на початку 1990-х рр., боротьба за українську державність і європейський курс розвитку продовжувалась. Це особливо гостро постало під час Помаранчевої революції в 2004 р. Поштовхом для подій Помаранчевої революції стали масові фальсифікації під час президентських виборів, внаслідок яких переможцем було оголошено провладного кандидата Віктора Януковича. Унаслідок масових протестів Верховний суд України призначив повторний другий тур виборів, у якому переміг кандидат від опозиції Віктор Ющенко. У країні почала діяти нова версія Конституції України зі значно послабленими повноваженнями президента та посиленою роллю парламенту. Віктор Ющенко добивався отримання Плану дій щодо членства в НАТО, зробив спробу отримати томос про автокефалію української церкви, започаткував діалог з ЄС про отримання Україною безвізового режиму. Він вів перемовини про заміну Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС на новий посилений формат співпраці – Угоду про асоціацію з ЄС. Президент активно займався гуманітарною політикою, сприяв дослідженням з історії України, відродженню пам'яті про Голодомор.

Через відверто прозахідну українську політику виникали постійні конфлікти з Росією, які загострилися за президентства Віктора Януковича. За його ініціативи із законодавства прибрали згадку про прагнення України інтегруватись до НАТО та додали норму про позаблоковий статус України. Найдраматичнішим геополітичним рішенням стала відмова підписати Угоду про асоціацію України з ЄС.

Однак Україна впевнено обрала європейський шлях розвитку, а український народ зробив свій усвідомлений закономірний історичний вибір й об'єднався навколо ідеї незалежності, виступивши за свою свободу, гідність та демократичний розвиток країни. Це він продемонстрував у ході національно-патріотичних протестних акцій під час Революції Гідності, що відбувалися в Україні з 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. З 18 лютого 2014 р. почалися бої із застосуванням вогнепальної зброї з боку правоохоронців. Протягом двох днів «беркутівці» й «тітушки» вбили більше ста протестувальників, яких увічнили як Героїв Небесної Сотні. Серед них п'ятеро наших земляків – Валерій

Бреденюк, Юрій Нечипорук, Роман Оліх, Леонід Полянський, Максим Шимко.

В. Янукович втік із країни, а в березні 2014 р. написав лист до В. Путіна з проханням застосувати збройні сили Росії на території України. Зважаючи на тимчасовий вакуум влади в Україні, керівництво Росії вдалось до агресії. Розпочалась російсько-українська війна, коли кремлівський режим, активно використовуючи гібридні методи агресії, всіляко намагався розхитати та розчленувати Україну. Росія анексувала Автономну Республіку Крим та розпочала війну на сході України, окупувавши окремі райони Донецької та Луганської областей.

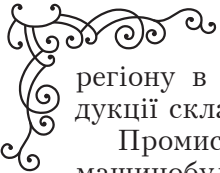
У цей важкий час країну очолив Петро Порошенко, який на виборах переміг в усіх регіонах України, де проводилось голосування. Весь свій строк повноважень він працював в умовах збройного конфлікту і протистояння України з Росією. Президент уклав Мінські угоди, щоб зупинити активні бойові дії на Донбасі, підписав Угоду про асоціацію з ЄС та домогся отримання безвізового режиму, за його ініціативи Україна припинила дію Угоди про дружбу та співробітництво з Росією. Він ініціював закріплення в Конституції України курсу на вступ до НАТО та ЄС, лобював створення в Україні незалежної від Москви помісної православної церкви та отримання від Вселенського патріарха томосу про автокефалію.

Російсько-українська війна, яка триває з 20 лютого 2014 р., стала продовженням багатовікової експансії Московської держави проти України. Ворог захопив близько 7% території України. Майже 1,5 млн мешканців Донбасу змушені залишити власні домівки. Знищено інфраструктуру окупованих регіонів, 27% промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії. Жертвами російської агресії в Україні вже стали до 50 тис. осіб та до 15 тис. з них загинули.

У Вінницькій області нараховується понад 17 тис. учасників АТО/ООС. За виявлені мужність і патріотизм 9 вінничан удостоєні найвищого звання – Героя України, четверо отримали це звання посмертно. У Вінниці біля Спасо-Преображенського кафедрального собору Православної церкви України на Меморіальній дошці в пам'ять про загиблих у зоні АТО/ООС воїнів Вінниччини викарбувані імена 255 героїв-захисників України.

Вшановуючи пам'ять полеглих, мусимо пам'ятати, якою ціною дістається нам свобода, національне відродження, відновлення територіальної цілісності нашої держави і прагнення європейського шляху розвитку.

Сьогодні Вінниччина живе єдиним економічним, політичним і культурним життям з усією Україною. На 26,5 тис. км² її території проживає понад 1,5 млн осіб, які мешкають у 6 містах обласного значення, 18 містах та 29 селищах міського типу, 1458 сільських населених пунктах. Вона є потужним аграрно-індустріальним регіоном, основним багатством якого є високоякісні чорноземи. Область має понад 1,8 млн га сільськогосподарських угідь, з них 1,7 млн га ріллі. Аграрний сектор краю об'єднує понад 2 тис. сільгоспформувань. Аграрії краю займають перші місця серед регіонів України в сільському господарстві за обсягами виробництва валової продукції на одну особу з виробництва цукрових буряків, картоплі, м'яса, молока та зернових культур. Питома вага

регіону в загальнодержавному виробництві сільськогосподарської продукції складає до 9-10%.

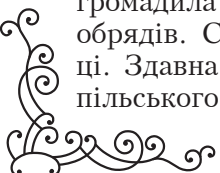
Промисловий потенціал краю – це понад 500 потужних підприємств машинобудування, металообробної, харчової, електроенергетичної, медичної та мікробіологічної галузей різних форм власності. Серед них: ДП «Електричні системи» (виробництво кабельної продукції для автомобілів), ПАТ «ГРІН КУЛ» (виробництво холодильного обладнання), завод KNESS Group (виготовлення сонячних панелей), ПАТ «Вінницька кондитерська фабрика» (кондитерські вироби), ТОВ «АКВ Українське каолінове товариство» (видобування каоліну), ВАТ «Маяк» (електрообігрівальні прилади), ПАТ «Вінницький олійножиркомбінат» (олія, жири, маргарин, шроти), ПАТ «Володарка» (пошив одягу), ТОВ «Барлінек Інвест» (виробництво паркетної дошки) та інші.

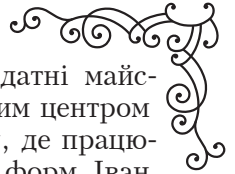
В економіці області все більшу частку складають іноземні інвестиції, які надходять з понад 50 країн світу. До п'ятірки основних країн-інвесторів, на які припадає понад 70% загального обсягу прямих інвестицій, входять Австрія, Кіпр, Німеччина, Польща, Франція. Зовнішньоторгівельні операції з товарами здійснюють суб'єкти господарювання області з партнерами зі 150 країн світу.

По території області проходять 3 магістральних газопроводи: «Уренгой – Помари – Ужгород», «Союз», «Дашава – Київ», які постачають природний газ до країн ЄС. Надійне сполучення регіону з містами України та зарубіжжя забезпечує мережа залізничних колій області, яка складає 1124 км, а розташований поблизу Вінниці аеропорт, який має 2,5 км злітно-посадкової смуги з твердим покриттям та здатний обслуговувати повітряні судна індексу 6, дозволяє мати повітряне сполучення з аеропортами нашої держави, Європи та Близького Сходу.

Прагнучи досягти європейських стандартів життя, на Вінниччині впроваджується низка амбітних реформ. Пріоритетне значення має реформа з децентралізації. У Вінницькій області розгорнута робота з впровадження адміністративно-територіальної реформи, згідно з якою область поділена на 6 адміністративних районів (до реформи було 27 районів) – Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський, Тульчинський, Хмельницький, у яких сформовано 63 об'єднані територіальні громади. Новий адміністративно-територіальний устрій направлений на розмежування повноважень і ресурсів між районами та громадами, переносить центр прийняття рішення з центральної влади в громаду, усуває «двовладдя», сприяє утвердженню прямих міжбюджетних відносин, зменшує бюрократію, а мешканцям територіальних громад дає можливість впливати на організацію свого життєвого простору. Здійснюються й інші реформи, що торкаються всіх політичних, економічних та соціальних інституцій.

Вінниччина, край високої культури і духовності, за свою історію нагромадила величезну скарбницю самобутніх народних традицій, звичаїв, обрядів. Славу краю додають своїм мистецтвом талановиті народні митці. Здавна відомі рушники та сорочки вишивальниць з с. Клембівка Ямпільського району. Славиться своїми глибокими традиціями гончарство

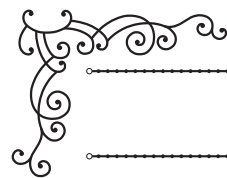

с. Новоселівка Гайсинського району, де жили й творили видатні майстри – Андрій Гончар та брати Яким і Яків Герасименки. Відомим центром традиційного гончарства є с. Крищинці Тульчинського району, де працював основоположник народної керамічної скульптури малих форм Іван Гончар. Яскравим продовжувачем крищинецького гончарства був Олексій Луцишин, який створив власний безцінний художній спадок та виплекав власну мистецьку школу. Свою неповторну гончарну техніку створили барські майстри гончарного мистецтва Петро Лукашенко, Петро Маніта, Павло Самойлович, Григорій Куликовський. Прославив Вінниччину оригінальними скульптурними композиціями, своєрідним декоративно-фігурним посудом знаний народний майстер художньої кераміки, уродженець с. Жорнище Іллінецького району Олександр Ганжа. З покоління в покоління в краї передається традиція писанкарства, інтенсивно розвивається мистецтво народної витинанки. Найвищим рівнем майстерності серед витинанкарів відзначилася Марія Руденко з с. Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району. У Вінницькій області широкого розповсюдження набув обробіток каменю. Центрами монументально-меморіальної пластики, декоративного оздоблення виробів садово-паркової архітектури є Гнівань Тиврівського району та Буша Ямпільського району. Невід'ємною частиною домашніх занять кожної селянської сім'ї було ткацтво, зокрема килимарство, соломоплетіння, різьблення по дереву. Традиції українського народного живопису розвивають художники Віктор Наконечний, Віктор Крижанівський, Тетяна Дедова (Клембівка Ямпільського району), Федір Панчук, Іван Горобчук (Вінниця).

Вінницький край відомий іменами знаменитих земляків. Це – Михайло Коцюбинський і Степан Руданський, Микола Леонтович і Петро Ніщинський, Родіон Скалецький і Федір Верещагін, Владислав Городецький і Григорій Артинов, Володимир Антонович і Валентин Отамановський, Марко Соколовський і Михайло Маслюк, Данило Заболотний і Зельман Ваксман, Микола Некрасов і Ярослав Івашкевич, Михайло Стельмах і Василь Стус. З вінницькою землею доля пов'язала видатного українського історика Михайла Грушевського, письменницю Марко Вовчок, основоположника польової хірургії Миколи Пирогова, художника Василя Тропініна, генія світової музики Петра Чайковського та багато інших.

Вінниччина – унікальний край. У розмаїтті історії закарбовано минуле Вінниччини й історичний шлях подолян, що плекали рідну землю впродовж віків і сьогодні звеличують її своїми трудовими досягненнями.

1.2. Соціокультурне надбання вінничан

Історична доля Центральної України склалася так, що її культурно-освітній простір тривалий час розвивався нерівномірно, спорадично і за рахунок переважно освітнього компоненту. Спроби заснування та більш-менш постійної діяльності окремих соціокультурних інституцій пов'язані з першою половиною XIX ст. І тільки капіталістична трансформація українського суспільства, що почалася після ліберальних реформ 1860-1870-х рр., зробила можливим системну розбудову соціокультурного середовища регіону.

Модернізація супроводжувалася формуванням комплексного багатоглибкого культурно-освітнього простору, зокрема склалися основні його компоненти: шкільна та позашкільна освіта, соціокультурні інституції (бібліотеки, книгарні, музеї, театри та сінематографи, громадські культурно-освітні товариства). Тодішнє суспільство, особливо на початковому етапі, представляло собою сукупність різномірних спільнот, що роками співіснували поряд, але окремо. Скасування кріпосного ладу кардинально розширило склад учасників культурно-освітнього процесу за рахунок багатомільйонної маси селянства. На Поділлі з його багатоетнічним складом населення формувалися різні локальні варіанти цього простору. Якщо його російський компонент отримував підтримку з боку держави, то решта розвивалася завдяки громадській ініціативі представників тих чи інших етнічних спільнот.

Після скасування кріпацтва населення зіткнулося з потребою самостійно вести власне господарство, знати закони, торговельну й господарську інформацію і відчуло потребу в певних навичках письма та читання. Якщо, за даними рекрутських наборів, на Поділлі наприкінці 1860-х рр. письменних людей було 3%¹, то впродовж 1872-1887 рр. їхня кількість зростала до 11,52%², хоча й цей показник був найнижчим серед українських правобережних губерній³. А вже за Всеросійським переписом населення 1897 р. кількість письменних на Поділлі складала 15,5% всієї кількості населення⁴, або понад 460 тис. осіб. Ці показники були нижчими навіть за середні по Європейській Росії, без Привіслянських губерній та Кавказу, – 22,9%. У той час, як в розвинутих країнах Заходу був досягнутий рівень 90% письменності, майже зникла різниця в рівні грамотності чоловіків та жінок. Щодо рівня освіченості, то тільки 0,56% населення Поділля, або 17 тис. осіб, отримало середню освіту, а вищу – 0,06% (або 1,8 тис. осіб)⁵.

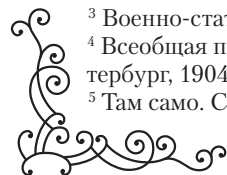
¹ Военно-статистический сборник. Вып. Россия / под ред. Н. Н. Обручева. Санкт-Петербург, 1871. С. 882.

² Подольская губерния : опыт геогр.-стат. описания / сост. В. К. Гульдман ; Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1889. С. 274;

³ Военно-статистический сборник. Вып. Россия... С. 855, 876.

⁴ Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Подольская губерния. Санкт-Петербург, 1904. С. VIII.

⁵ Там само. С. X.

Серед них переважали чоловіки-дворяни. Жіноча освіченість в регіоні мала дуже низькі показники. Так, вищу освіту мало 57 осіб, а спеціальну або технічну вищу освіту – 11, середню спеціальну освіту – 142, середню – 4979¹. Так само грамоті здебільшого навчалися хлопчики. Загальною думкою в суспільстві була думка про зайвість освіченості для жінок, хоча саме вони триваліший час займалися вихованням дітей. Тільки в 1910-х рр., особливо після запровадження земств, зростання освіченості населення стало помітним.

Зі зростанням кількості письмених зростала значущість навчальних закладів, що знаходилися в центрі формування соціального середовища, залучаючи до знань молоде покоління та певною мірою батьків учнів, старші покоління. Це відбувалося в школах як у межах звичайної навчальної діяльності, так і на позашкільних заходах. Організація та проведення літературно-музичних вечорів, публічних читань та інших занять, що розвивали особистість, сприяли популяризації знань, зростанню впливу нових культурних тенденцій.

Це не могло не позначитися на динаміці формування соціокультурних інституцій, що утворювали культурний простір регіону. Якщо освітня справа мала чітке завдання «зміцнювати релігійні та моральні поняття народу і поширювати первинні корисні знання», то соціокультурний компонент мав ширші цілі. Загальне тло ліберально-демократичної ідеології, популярної серед інтелігенції, спрямовувало громадську та приватну ініціативу, що переважали в цій сфері, на активну діяльність заради «простого народу». Це починалося з такого явища, як масове учительське ходіння в народ, як одна з форм народницького громадсько-політичного руху, що була підтримана передовою педагогічною громадськістю. А з середини 1890-х рр. педагоги почали багато уваги приділяти позашкільній освіті, яка, на їхню думку, мала охопити влаштування народних бібліотек, організацію недільних шкіл, народних читань, випуск книг та періодичних видань для широких мас, створення мережі книго-торгівельних закладів.

Стрижнем системи позашкільної освіти були бібліотеки. Ще в 1833 р. було зроблено першу спробу організації публічної бібліотеки на Поділлі, але лише в другій половині XIX ст. почала формуватися бібліотечна мережа. Найбільші та найширші можливості мали публічні бібліотеки, але платне обслуговування читачів обмежувало їхню доступність, тому навіть на початку XX ст. на Поділлі діяло тільки 5 публічних бібліотек і кабінетів для читання². Трансформації в громадсько-політичному житті Російської імперії після революції 1905-1907 рр., зміни в бібліотечному законодавстві сприяли розширенню бібліотечної мережі. 1912 р. в регіоні існувало 50 публічних і комерційних бібліотек та 3 кабінети для читання³. Вони мали досить потужні універсальні фонди (деінде понад 15 тис. томів),

¹ Там само. С. 58–59.

² Обзор Подольской губернии за 1902 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1903. С. 140.

³ Обзор Подольской губернии за 1912 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1913. С. 144.

організували публічні наукові та науково-популярні лекції, що дозволяло задовольняти певні інтелектуальні запити освіченої публіки.

Доступнішими для населення були безкоштовні народні бібліотеки, що підпорядковувалися декільком відомствам. На Поділлі, за відсутності земських установ, основне освітнє навантаження несла православна церква. При церковнопарафіяльних школах існували навчальні бібліотеки, але їхній фонд був незначний і одноманітний, призначався в першу чергу для дитячої аудиторії, тому в 1890-х рр. для позашкільного читання почали створювати книжкові фонди для дорослих, що розміщувалися в шкільних приміщеннях. Отже, у 1912 р. при 1734 церковнопарафіяльних школах мала існувати така послуга¹. Паралельно із появою губернського та повітових комітетів Піклування про народну тверезість (1896) розгорталася ще одна бібліотечна мережа. Тільки у Вінницькому повіті до 1902 р. було відкрито 57 народних бібліотек цього комітету при міністерських та церковнопарафіяльних школах². Громадські національні (українські, польські, єврейські) організації творили власні книжкові зібрання. З 1912 р. повітові земства приєдналися до бібліотечного обслуговування населення.

Таким чином, мережа народних бібліотек Поділля початку ХХ ст. функціонувала переважно в приміщеннях початкової школи і фінансувалася Св. Синодом (1685 бібліотек), Міністерством фінансів (понад 150), земськими органами місцевого самоврядування (122), громадськими організаціями. Тогочасна практика, коли шкільне приміщення підпорядковувалося одному відомству, а книжковий фонд – іншому, утруднювало точні підрахунки поширеності бібліотечного обслуговування. З урахуванням того, що 1914 р. у губернії діяло 2759 навчальних закладів³, можна говорити про існування якнайменше 3 тис. бібліотечних збірок для позашкільної освіти.

В умовах неписьменності більшості населення Поділля найбільш зручним і ефективним засобом прилучення людей до друкованого слова було читання вголос. Такі читання, особливо періодичних видань, відбувалися на волосних та сільських сходах селян. Іноді вони відбувалися неорганізовано, спонтанно, а деколи їхніми організаторами виступали різні товариства та установи. Народні читання могли проводитися з так званим чарівним ліхтарем, що додатково приваблювало відвідувачів.

Власне шкільні бібліотеки мали кількісно більші фонди, що склалися переважно з навчальної літератури, але обслуговувати вони тільки учнів. Отже, наявність значних книжкових зібрань у навчальних закладах,

¹ Соломонова Т. Р. Бібліотечна мережа Подільської православної єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія. Вінниця, 2009. Вип. 16. С. 109–113.

² Соломонова Т. Р. Народні бібліотеки та читальні Комітетів піклування про народну тверезість (на прикладі Вінницького повіту Подільської губернії) // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 2. С. 180–191.

³ Сесак І. В. Освіта на Поділлі. Ч. 2 : Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 1999. С. 19.

особливо середніх (наприклад, у Немирівській чоловічій гімназії – близько 10 тис. томів), тільки опосередковано впливало на соціокультурне середовище краю.

Щодо поширення педагогічної літератури в регіоні, то треба відзначити двоїсте становище в цій сфері. Бібліотеки Вінницького учительського інституту, Вінницької учительської семінарії, місцевих гімназій, реальних і комерційних училищ намагалися укомплектувати різноманітним фондом фахової літератури, що охоплював би літературу з дидактики, методики викладання різних предметів, історії педагогіки, вікової психології, теорії та методики виховання. Водночас рекомендований склад учительських бібліотек початкових училищ за розділом педагогіки та методики викладання передбачав обмежений (40 назв) та тенденційний фонд, який ще й у 1890-х рр. не передбачав таких авторів, як М. Пирогов, К. Ушинський, В. Стоюнін. Перевага в ньому надавалася маловідомим, але надійним компіляторам.

Відповідно публічні бібліотеки та приватні особи намагалися у свій спосіб вирішити ці проблеми. Так, у фонді Вінницької міської публічної бібліотеки ім. М. В. Гоголя існував окремий розділ «Педагогіка» (157 позицій)¹, який на відміну від бібліотечних фондів навчальних закладів мав публіцистичне спрямування, висвітлюючи проблеми системи освіти в Російській імперії та світовий досвід освітян. Безумовно, класичні праці відомих російських та зарубіжних педагогів, найпопулярніші практичні посібники також входили до його складу. У свою чергу, місцеві освітянські чиновники та вчителі формували власні професійні збірки. Сьогодні у фондах Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва зберігається фахова література з бібліотек помічника попечителя Київського навчального округу П. О. Адріанова, інспектора Вінницької чоловічої гімназії І. А. Арістова, директора Немирівської чоловічої гімназії Т. В. Тихомирова, вінницьких вчителів О. О. Кривицького, В. О. Кривицького, М. Д. Озерського, В. В. Пфейффера. У приватних книжкових зібраннях графа Д. Ф. Гейдена, княгині М. Г. Щербатової, вінницького справника М. Є. Котляревського, військового інженера П. О. Заткалика також виявляються спеціальні видання, хоча практичного та публіцистичного характеру.

У цілому, можна констатувати, що на початку ХХ ст. бібліотека як інституція входить у побут пересічного подолянина, наближається до місця його проживання. Але малий об'єм, тематичний та хронологічний склад бібліотечних фондів, жорстко регламентований цензурними вимогами, обмежений фінансовими можливостями і світоглядними настановами їхніх комплекторів звужували можливість якісного обслуговування читачів.

Якщо бібліотека не могла задовольнити читацькі запити населення, на допомогу приходили книгарні. Розвиток книжкової торгівлі на Поділлі традиційно тримався на приватній ініціативі комерційного характеру. Перші спроби налагодити стаціонарну книжкову торгівлю пов'язані з початком ХІХ ст., але тільки в другій половині почала формуватися

¹ Каталог книг Винницькой городской библиотеки в память Н.Гоголя. Винница, 1909. 660 с.

мережа закладів. За даними 1891 рр. на території губернії діяло 8 книгарень і 11 книжкових лавок¹. Навіть не кожний повітовий центр мав книгарню. Утім з 1890-х рр. почався стрімкий розвиток спеціалізованої торгівлі. Вже 1901 р. нараховувалося 40 книготорговельних закладів², а 1912 р. мережа книжкової торгівлі була представлена 82 книжковими магазинами, 43 книжковими ятками, 2 книжковими складами, 8 місцями торгівлі книгами, 7 місцями торгівлі старими книгами³.

Поza комерційною книготорговельною мережею Подільська православна єпархія ще в 1880-х рр. почала відкривати книжкові склади в кожному повіті та книжкові лавки при церквах для поширення релігійної та етично-моральної літератури. Після 1912 р. в кожному повітовому центрі відкрився земський книжковий склад, адже поширення книжок серед населення, особливо науково-популярних і навчальних, було одним з головних напрямків земської діяльності. Організаційно такий склад був самостійною одиницею, підзвітною правлінню свого земства. Він заключав договори з видавцями про поставку літератури, визначав знижки, влаштовував філії у великих селах. Книжковий асортимент цих «народних» мереж обмежувався фінансовими можливостями покупців (як правило, книги до 75 коп.) та численними відомчими правилами (крім державної цензури).

Напередодні подій 1917 р. на теренах Поділля було зафіксовано книготорговельні заклади у понад 30 населених пунктах, серед яких, крім повітових центрів, були Бар, Браїлів, Немирів, Піщанка, Тульчин, Хмільник і Шаргород⁴. Ці книгарні пропонували широкий асортимент книг різної вартості вітчизняного та іноземного походження, що обмежувався тільки певними цензурними заборонами. У цілому, найбільшою популярністю в книгарнях користувалася художня література та підручники. Наукові видання вартістю 3-5 руб. та більше могло придбати доволі вузьке коло читачів. Для народного вчителя, наприклад, річна заробітна платня якого на початку 1910-х рр. дорівнювала 180 руб., це були доволі значні гроші.

Заможні подоляни активно користувалися послугами книгарів крупних міст, як-от: Києва, Одеси, Москви, Санкт-Петербурга та Варшави, – а також закордонних фірм, що надсилали книги поштою. Педагогічну літературу вінничани купували не тільки в таких центрах, а й у місцевих крамницях Р. Шерра, В. Райхера (Вінниця), Н. Брантмана (Немирів).

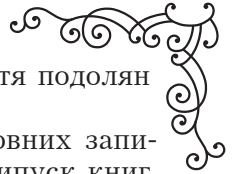
Пересічне населення могло придбати на ярмарках у офень набагато дешевшу лубочну літературу («Сонники», «Искусство нравиться женщинам и мужчинам», казки), що коштувала до 10 коп. Треба відзначити, що громадські організації неодноразово намагалися поширювати й серії дешевих оповідань відомих українських і російських письменників.

¹ Обзор Подольской губернии за 1891 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1892. С. 149.

² Обзор Подольской губернии за 1901 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1902. С. 140.

³ Обзор Подольской губернии за 1912 год... С. 144.

⁴ Адреса книжных складов и магазинов Российской империи торгующих чужими изданиями на русском языке. 3-е изд. Москва, 1917. 180 с.

Отож продаж книг став стабільним і звичним фактом життя подолян лише на початку ХХ ст.

Місцеві господарчі та культурні потреби, зростання духовних запитів населення стимулювало розвиток і видавничої справи (випуск книг та періодичних видань). На території Подільської губернії у 1912 р. діяла досить широка мережа друкарень і літографій – 82¹, хоча більшість з них була малопотужними і друкувала переважно акцидентну літературу (бланки, рахунки для казенних та приватних установ та осіб). Місцеве книговидання мало нетоварний спосіб існування. Його відомчий характер спрямовувався на задоволення місцевих потреб. Губернський центр Кам'янець-Подільський тривалий час був свого роду видавничою «столицею» для регіону. Поступово Вінниця нарощувала свою присутність у видавничому просторі краю, і на початку ХХ ст. її доля в губернському книговидавничому репертуарі складала 28,5%². Поступово губернський репертуар тематично урізноманітнювалася, в чому участь брали і місцеві педагоги. Наприклад, 1890 р. у Немирові було надруковано брошуру С. О. Караваєвої «О вентилировании классных помещений», а 1913 р. у Вінниці – навчальний посібник «Конспект латинского синтаксиса» П. Шварцмана.

Важливою складовою соціокультурного простору цього періоду стали газети. Хоча перша газета «Подольские губернские ведомости» почала друкуватися з 1838 р., згодом, 1862 р., до неї приєдналися «Подольские епархиальные ведомости», але тільки наприкінці 1890-х рр. потреба в місцевій різноманітній пресі була усвідомлена, і лише після скасування 1905 р. цензурних обмежень друку почався випуск різних за тематикою та ідеологічним спрямуванням періодичних видань. І вже до революційного 1917 р. історія губернського друку охоплювала 32 часописи³.

Культурне життя Східного Поділля на межі ХІХ-ХХ ст. характеризувалося появою таких установ та організацій, як театр, кінематограф, музей, громадські клуби та товариства. Поки що це були поодинокі явища, «штучний товар», але поступово вони входили в повсякденне життя подолян.

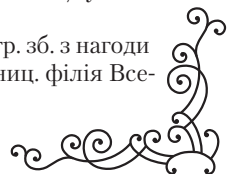
Розвивалося приватне колекціонування. З одного боку, у дворянських маєтках формувалися значні родові збірки предметів мистецтва, книг та архівів, з іншого боку – загальне захоплення старовиною сприяло появі особистих колекцій представників інтелігенції. На тлі цього руху посилення ролі громадської ініціативи, спрямованої на освіту населення, підштовхувало до створення загальнодоступного музею.

Спроби створення музеїв у губернії спостерігалися ще в другій половині ХІХ ст. Були започатковані музеї при Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті (Кам'янець-Подільський, 1890),

¹ Обзор Подольской губернии за 1912 год... Табл. 5.

² Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923) : бібліогр. посіб. / уклад. Т. Р. Соломонова. Вінниця, 2006. 352 с.

³ Білінський М., Співачевська Н., Кривецький І. Часописи Поділля : іст.-бібліогр. зб. з нагоди 150-ліття першої газ. на Україні (1776-1926) та 10-ліття існування УСРР / Вінниц. філія Всеукр. б-ки України, Каб. виучування Поділля. Вінниця, 1927. 176 с.

Подільському товаристві природодослідників і шанувальників природи (Кам'янець-Подільський, 1912), Подільській губернській земській управі (Кам'янець-Подільський, 1913) та Подільському товаристві сільсько-го господарства і сільськогосподарської промисловості (Вінниця, 1915).

На початку ХХ ст. музеї розглядалися як складова навчального процесу, відповідно розвивалася мережа педагогічних та шкільних музеїв. Поширенню шкільного музейництва сприяла книга «Школьный музей, его значение и организация» (Київ, 1913) козятинського, а згодом вінницького вчителя М. О. Хитьк(ов)а. Це була чи не перша у вітчизняному музейництві така об'ємна (308 стр.) монографія, присвячена теоретичному обґрунтуванню необхідності створення, цілей і напрямків розвитку шкільних музеїв.

Шкільний музей на межі ХІХ-ХХ ст. менш, ніж будь-який інший, був зібранням раритетів. «Під найменуванням «Шкільний музей», – писав М. Хитьков, – зрозуміло, неможливо уявити таку установу, де зібрано ті чи інші рідкості... В шкільних музеях вони бажані, але не необхідні... Музей, про який ми хочемо розповісти, є просто зібрання колекцій, приладів, картин і взагалі всього того, що повсякденно використовується в школі, де введено наочне викладання... Тому програма такого музею повинна бути найширшою й різноманітною»¹. Будь-який предмет навколишнього середовища міг стати об'єктом уважного спостереження і засобом пізнання.

Уже тоді сформувалася одна з відмінних рис шкільного музею. Він був плодом загальних зусиль, спільної творчості вчителя й учня, які разом займалися збиранням і виготовленням посібників. Музей був засобом налагодження контактів, одухотворення взаємовідносин вчителя та учня, водночас він збуджував допитливість, спонукав до самоосвіти не тільки учня, але й вчителя.

Вінницька повітова земська управа неодноразово ставила питання про створення педагогічного музею, який мав обслуговувати земські школи. Тодішнє бачення функцій музею передбачало його залучення до навчального процесу, тому не випадково 1915 р. було закуплено наочності на 700 руб.

1916 р. обговорення створення загальнодоступного музею у Вінниці прийшло у місцеві органи самоврядування. Передбачалося, що музей належатиме Вінницькому повітовому земству, а безпосередньо опікуватись ним буде «Товариство ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток Поділля». Тільки через два роки, в буремний революційний час, ця ідея буде втілена в життя.

Театральне мистецтво було доступним вузькому колу подолян, які мешкали у великих, за провінційними уявленнями, міських населених пунктах, куди на гастролі могли приїхати театральні трупи. Про насиченість глядацького життя може свідчити статистика гастролей 196 українських театральних труп впродовж 1880-1916 рр. За ці роки вони дали майже 950 гастролей на території Російської імперії, з них на міста Східного Поділля

¹ Хитьков Н. А. Школьный музей, его значение и организация : с прил. списка наглядных учеб. пособий. Киев, 1913. С. 12–13.

(Вінниця, Могилів-Подільський, Бар, Тульчин) припало тільки 6¹. 1910 р. у Вінниці було побудовано спеціальне приміщення театру, яке не поступалося столичним за конструктивними та технічними можливостями, художнім оформленням, але до 1920 р. на сцені театру виступали виключно заїжджі актори.

На початку ХХ ст., особливо після знаменитого жовтневого маніфесту 1905 р., все голосніше про себе заявляє місцева інтелігенція, серед якої не тільки представники вільних професій, а й священники, військові, поміщики. Ця соціальна група зростає чисельно, отримала законодавчу можливість для самоорганізації задоволення власних інтелектуальних і духовних потреб. Поширення освіти, просвітницьких цінностей, активізація літературного та театрального життя, позашкільна діяльність просвітницьких, громадських організацій, проведення вечорів, свят, організації лекцій, перейменування вулиць – усе це створювало нову духовну атмосферу в регіоні, хоча переважно й у містах.

Сільські мешканці фактично залишалися напризволяще. Культурне середовище для народу розвивалося у двох площинах: духовні відомства більш опікувалися релігійним протистоянням, а громадські організації (земство, громадські товариства) – освітою народу.

Утім завдяки освіті напередодні революційних подій єдиний інформаційний простір регіону визначився. Відбувався поступовий процес його гомогенізації попри існування локальних етнічних та релігійних особливостей, що в майбутньому доволі жорстко здолала радянська влада.

* * *

За революційної доби національний культурний простір відчував значну підтримку українських урядів, але військові події, економічні негаразди, брак національних кадрів утруднювали процес розбудови.

Радянська влада на Поділлі упродовж 1917-1920 рр. встановлювалася неодноразово, але на короткий термін. Її представники намагалися проводити культурну політику, керуючись загальними вимогами центральних органів ВКП(б). Обмежувальні, заборонні дії виконувалися швидко та легко, а от розбудова нового через низку об'єктивних і суб'єктивних причин гальмувалася. Головним завданням культурно-освітньої роботи серед населення було формування в нього марксистсько-ленінського світогляду, виховання комуністичної свідомості, що й визначало основні напрямки культурного руху.

Насамперед, треба було ліквідувати неписьменність населення, що вимагало армії педагогічних кадрів, до якої залучали всіх, хто мав середню освіту. У березні 1924 р. у Вінниці створили товариство сприяння ліквідації неписьменності й малописьменності, яке мало очолити цю

¹ Меженко Ю. О. Матеріали до історії українського дореволюційного театру. Розд. 1 : Облік українських труп // Зап. НТШ. Львів, 2007. Т. 254. С. 426–457.

боротьбу. Вважається, що у 1937 р. 96% населення області стало письменним.

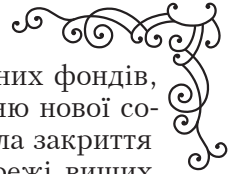
Радянською владою багато уваги приділялося розбудові рівномірної мережі соціокультурних інституцій відповідно до адміністративно-територіального поділу регіону. Держава взяла на себе фінансування цих закладів, але їхня діяльність мала відповідати завданням комуністичного будівництва.

Наймасовішою соціокультурною інституцією була визнана бібліотека. З перших радянських років основна увага в розвитку бібліотечної мережі приділялася масовим загальнодоступним закладам, упровадженню принципів партійності в їхню діяльність. Цей процес супроводжувався націоналізацією бібліотек усіх видів і типів, ліквідацією недержавних. Бібліотеки розглядалися як допоміжні установи в системі народної освіти; цим визначалася їхня типологія, характер, форми і методи їхньої роботи: всі бібліотеки були поділені на бібліотеки масового користування, бібліотеки шкільного типу, державні бібліотеки та бібліотеки спеціального призначення. Використовувався доробок подолян революційного періоду, особливо просвітян, яким вдалося розгорнути мережу хат-читалень у сільській місцевості. Завдяки націоналізації приватних книжкових зібрань та бібліотек ліквідованих дореволюційних установ було відкрито Вінницьку філію Всенародної бібліотеки України при ВУАН (нині Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАНУ), значно поповнити фонди збережених бібліотек. У першій половині 1921 р. на Поділлі працювало 209 бібліотек та 678 хат-читалень¹.

Спеціальна увага приділялася будівництву дитячих бібліотек. Із загального фонду виокремили відділи обслуговування дітей. 1927 р. створено окрему дитячу книгозбірню у Вінниці (нині Вінницька обласна дитяча бібліотека ім. І. Франка). Розбудовувалася мережа профспілкових і відомчих бібліотек. З початком індустріалізації було засновано спеціальні технічні бібліотеки на підприємствах, а після колективізації значно збільшилася кількість сільських бібліотек, пересувних бібліотек колгоспів, радгоспів та МТС. 1933 р. відкрито обласну наукову медичну бібліотеку. Книгозбірні перетворилися в знаряддя розвитку народної освіти та культури, стали ідеологічними чинниками виховання трудящих мас. Їх заповнили радянською літературою, усю дореволюційну літературу оголосили реакційною, антирадянською, передали в спеціальні сховища або знищили. Загалом у 1934 р. у Вінницькій області існувало 1020 масових бібліотек з книжковим фондом 1527,8 тис. прим. Крім того, функціонувало 788 навчальних бібліотек з фондом 1149,4 тис. прим., 124 наукових і спеціальних – 436,5 тис. прим.² Особлива увага приділялася керуванню читанням. Бібліографічна робота зосереджувалася навколо підготовки рекомендаційних покажчиків, які мали сприяти економічному та політичному розвитку СРСР, підвищенню загального культурного рівня населення, мобілізації його на вирішення завдань соціалістичного будівництва.

¹ Вінниччина бібліотечна: довідник / Вінниц. ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва. Вінниця, 2003. С. 5–7.

² Там само.

Державна політика регулювання складу та профілю бібліотечних фондів, їхні численні цензурні чистки також мали сприяти формуванню нової соціалістичної людини. Уніфікація бібліотечної мережі обумовила закриття академічної Вінницької філії. Неодноразові реорганізації мережі вищих навчальних закладів, зокрема Вінницького інституту народної освіти, також призвели до втрати їхніх бібліотечних фондів. Втрат зазнали і бібліотечні кадри регіону, адже бібліотекарі вважалися ідеологічними працівниками, тому політичні репресії 1930-х рр. не могли їх оминати.

Наприкінці 1930-х рр. закінчилося утворення бібліотечної мережі за адміністративно-територіальним принципом. Тепер вона була рівномірно розподілена по території області з метою раціонального і зручного обслуговування читачів. Напередодні Великої Вітчизняної війни діяло 1486 бібліотек мережі НКО, що охоплювала масові та шкільні бібліотеки. За колгоспні кошти утримувалися бібліотеки в сільських клубах¹.

Бібліотечна мережа та її книжкові фонди значно постраждали під час фашистської окупації Вінницької області. Жодна бібліотека не була евакуйована. У повоєнний час почалося відродження мережі районних і міських бібліотек, а сільських – збільшили майже втричі до 1949 р. (це переважно приклубні і колгоспні заклади). У 1950 р. в області функціонувало 1911 бібліотек з книжковим фондом 1,9 млн прим.² Але загальною проблемою більшості цих бібліотек був замалий фонд – декілька сотень книг, що тривалий час було на заваді якісному обслуговуванню читачів.

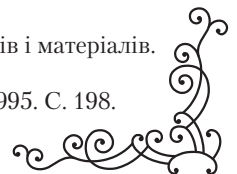
У повоєнний час відчутно зросло розуміння базового значення бібліотек у соціальних процесах суспільства, у вихованні «нової людини», підготовці освічених спеціалістів, спроможних забезпечити розвиток науки, техніки, промисловості та сільського господарства. Бібліотека мала забезпечувати розвиток науки і прискорення науково-технічного прогресу. Для координації діяльності спеціальних бібліотек, покращення обслуговування фахівців було створено Вінницьку обласну науково-технічну бібліотеку.

Актуалізація патріотичного виховання розглядалася в бібліотеках крізь призму краєзнавчого дослідження краю. Обласна бібліотека започаткувала, наприклад, підготовку бібліографічних покажчиків «Література про Вінницьку область за ... рік» (з 1957 р.), «Календар пам'ятних і знаменних дат на ... рік» (з 1962 р.), що і досі є на часі. Ознакою змін стала підготовка бібліографічних посібників з проблем виробництва, вивчення природних ресурсів краю, а також української літератури та мови, слов'янської філології, історії, наукового і культурного життя краю.

Завдяки «хрущовській» відлизі змінився репертуар видавничої продукції країни, що відповідно викликало зміни в комплектуванні фондів і організації каталогів, переорієнтації напрямів рекомендаційної бібліографії. Треба відзначити, що лібералізація громадського життя супроводжувалася створенням більш послідовної системи управління формуванням соціалістичної свідомості через бібліотечну методологію «керування читанням».

¹ Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941: зб. документів і матеріалів. Київ, 1986. С. 337.

² Вінниччина за 50 років після Великої Вітчизняної війни : стат. зб. Вінниця, 1995. С. 198.

У 1960-х рр. був взятий курс на підвищення культурного рівня сільського населення. Раціоналізувалася мережа сільських бібліотек: на території кожної сільської ради діяла самостійна державна бібліотека як керівний орган, що координував роботу інших книгозбірень на цій території. Продовжували зростати книжкові фонди масових бібліотек, що досягли до 1970 р. 13 млн прим.¹. Водночас жорсткішими стали цензурні утиски: частину видань переведено на особливі, закриті форми зберігання. Паралельно з процесом повернення деяких книг реабілітованих авторів в основні фонди створювалися нові списки «книг, що підлягають вилученню із загальних фондів бібліотек і книготорговельної мережі». Продовжувала розширюватися мережа дитячих та юнацьких бібліотек. 1980 р. відкрили Вінницьку обласну бібліотеку для юнацтва. Популяризаторську діяльність розгорнула вінницька обласна організація товариства любителів книги УРСР на чолі з доктором історичних наук, професором І. Г. Шульгою.

Понад 1,5 млн осіб були читачами бібліотек², тобто майже все населення області, починаючи зі шкільного віку. Але невпинний розвиток радіомовлення та телебачення, які почали складати конкуренцію бібліотекам, тематико-типологічний дисбаланс книжкових бібліотечних фондів призвели до кризи читацької довіри до цих культурно-освітніх установ.

У другій половині 1980-х рр. з поверненням з небуття багатьох імен вітчизняної та світової культури, літератури зі «спецхранів», демократизацією громадського життя бібліотеки отримали новий імпульс діяльності.

Доступ до книги забезпечували й книгарні. Для того, щоб поставити їх під контроль, ще 1921 р. було проведено їх націоналізацію. У другій половині 1920-х рр. після чергової реорганізації книготорговельної мережі на території сучасної Вінниччини (Вінницький, Могилів-Подільський та Тульчинський округи) діяло 23 книготорговельних підприємства державної, кооперативної та приватної форм власності³. Склад книжкового асортименту контролювався спеціальними органами. Як з бібліотек, так і з книгарень відповідно до «Інструкції по вилученню шкідливої літератури з читалень, книгарень та кіосків книгодруку» (1922) вилучали «антирадянські», «антимарксистські» твори, до складу яких потрапляли й книги представників світової художньої класики, теоретиків світової наукової думки.

Тривалий час торговельна мережа практично не розвивалася, значного удару вона зазнала під час військових дій. Її розширення в повоєнний час відбулося за рахунок надання ще 2 нових приміщень у Вінниці та Козятині⁴. Тільки у 1960-х рр. в УРСР реформували організацію торгівлі книжками в районних центрах та інших населених пунктах сільської місцевості, яку передали Укркоопспілці. Якщо 1965 р. Вінниця була

¹ Вінниччина бібліотечна... С. 5-7.

² Плахотнюк С. С. Культура на Вінниччині в роки десятої п'ятирічки // Тези 2-ї Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1984. С. 64-65.

³ Бриль М. Н. Географія розміщення книговидавничої справи і книготорговельної мережі в Українській РСР // Укр. іст.-геогр. зб. Київ, 1972. Вип. 2. С. 272.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-4972. Оп. 2. Спр. 133. Арк. 12.

єдиним обласним центром в Україні, де не було проведено спеціалізацію книгарень, а область займала останнє місце за кількістю державних книгарень¹, то в наступні роки активно розвивалася мережа книжкових магазинів, кіосків, автолавок та позамагазинних форм торгівлі (безпосередньо у вузах, технікумах, заводах і фабриках, сільських бібліотеках), було проведено спеціалізацію (громадсько-політична, технічна та сільськогосподарська література) книгарень в обласному та районних центрах. Відповідно на 1971 р. область мала 197 крамниць (15 – системи Комітету з преси, 179 – системи «Укоопспілки», 3 – системи «Союздруку») і посідала друге, після Донецької області, місце за розміром мережі в Україні. У середньому в області одна сільська книгарня обслуговувала 9 тис. осіб, в той час, як у Львівській області – 16,7, Хмельницькій – 18,6².

Ще одним популярним каналом отримання інформації була передплата періодичних видань. Наприкінці 1970-х рр. вінничани щороку отримували 2 млн 840 тис. прим. газет і журналів, тобто кожна сім'я передплачувала в середньому 5 газет і журналів³.

Таким чином, у 1970-1980-х рр. була налагоджена досить ефективна, як на той час, роздрібна й оптова системи продажу книг, яка дозволяла вивчати і реалізовувати попит на будь-які конкретні видання за тематичними планами видавництва, що розсилалися по території всього СРСР. Хоча не можна не відзначити її ідеологічну спрямованість і монополізм, інертність у доборі або ліквідації дефіциту видань.

Місцеві потреби у видавничій продукції мала б забезпечувати видавнича справа, яка в радянський період будувалася на класових пріоритетах, плановому господарюванні, розвивалася як засіб партійного та державного впливу. Державне керування видавничою справою, її політизація та ідеологізація посилювалися ще й тим, що на відповідні посади у видавництвах, друкарнях і книжковій торгівлі призначали людей не за фаховим рівнем, а за партійною приналежністю. Запровадження цензури видань підсилювало контроль за видавничою сферою.

Наприкінці 1920 р. на Поділлі провели націоналізацію друкарень, видавництв, книгарень та паперового виробництва. Постійні реорганізації поліграфічної промисловості значно скоротили мережу друкарень, сконцентрувавши їх у 12 повітових містах⁴. Це дозволило збільшити їхню виробничу потужність, але запроваджувало державну монополію на поліграфічні послуги, спрощувало можливість контролю та цензури друку. Впродовж 1920-х рр. змінювалися форми та методи організації роботи, тривав пошук нових, прилаштованих до потреб соціалістичного суспільства та планового господарства. Якщо ці роки характеризувалися ще відносно вільною регіональною видавничою політикою, то наприкінці десятиріччя посилення тоталітарності політичного, економічного та культурного курсу в СРСР, згорання непу, припинення діяльності

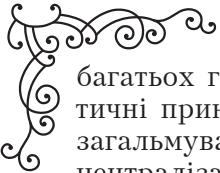
¹ Там само.

² Бриль М. Н. Географія розміщення книговидавничої справи... С. 277.

³ Плахотнюк С. С. Розвиток культури на Вінниччині в 1966-1980 рр. // Тези 3-ї Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1985. С. 32–33.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-198. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 68.

багатьох громадських організацій, краєзнавчих осередків, чії демократичні принципи організації не відповідали новим ідеологічним догмам, загальмували розвиток видавничої справи. Ще більше його обмежила централізація книговидавничої справи 1930 р. Внаслідок цього значно зменшився випуск місцевих подільських видань: з 105 назв у 1927 р. до 25 назв у 1933 р.¹.

Паралельно актуалізувалось інформування населення в певному ідеологічному напрямку, тому зростала роль преси в ідейно-виховній роботі та суспільно-політичному житті, розгортався робітничорівський рух, збільшувалася кількість назв та наклад періодичних видань. У 1930 р. розпочалося формування мережі районної преси, і вже через три роки у Вінницькій області їх налічувалося 75 назв. Всього в області виходило друком 202 газети, серед яких виділялися обласні видання «Червоний край», «Робітнича газета», «Ленінський шлях», «Більшовицька правда», «Молодий більшовик».

На цьому тлі місцеве книгодання обмежувалося тільки масовими громадсько-політичними брошурами. Лише з хрущовською відлигою воно певною мірою відродилося. У 1959 р. було створено Вінницьке книжково-газетне видавництво, що проіснувало до 1964 р. Головними напрямками його видавничої діяльності, крім випуску ідеологічної літератури, визначили підготовку видань сільськогосподарської тематики, економіки та спеціалізації колгоспного і радгоспного виробництва, а також творів з техніки та будівництва, економіки виробництва, продуктивності праці, спеціалізації виробництва. Певну увагу видавництво приділяло місцевій історико-краєзнавчій літературі та місцевим письменникам. За 6 років свого існування воно встигло випустити понад 450 назв видань. Але наступні реорганізації видавничої справи, особливо наступ влади на українське друковане слово 1970-х рр. знову скоротили вінницький видавничий рух до мінімуму. Тільки наприкінці 1980-х рр. громадська ініціатива посприяла появі нових видавничих проєктів.

Книга та преса вважалися важливими, але не одними засобами впливу на населення. Для організації його культурно-освітнього дозвілля радянською владою було розгорнуто будівництво мережі таких культосвітніх закладів, як клуби, червоні кутки, сільбуду. Вже 1937 р. на території Вінницької області діяло 3878 колгоспних будинків та клубів, 4875 гуртків самодіяльного мистецтва, 3 районних театри самодіяльного мистецтва. Багато уваги приділялося радіофікації (понад 3 тис. радіоточок) та кінофікації (925 кіноустановок) краю².

Після Другої світової війни клубна мережа мала охопити всі населені пункти області, у кожному з них мали встановити кіноустановку, що було виконано вже наприкінці 1950-х рр. За стабільності мережі зростали матеріальні можливості клубів. Працівники закладів намагалися організувати

¹ Кароєва Т.Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина XIX – початок 30-х років XX ст.): дис... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2004. Арк. 472–509.

² Социалистическое строительство на Винничине: документы и материалы. 1921–1941. Одесса, 1987. С. 172; Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941... С. 341.

проведення вільного часу населення, залучаючи його до художньої самодіяльності, самодіяльної художньої творчості, роботи в гуртках. Приблизно така ж їхня кількість трималася до 1990-х рр., коли населення області мало можливість відвідувати 1471 заклад¹.

З кінця 1950-х рр., особливо після 1961 р., коли було побудовано телевізійну вежу, вінницький простір почало завойовувати телебачення.

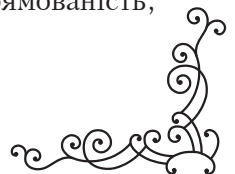
Статусу «культурної норми» в радянський час здобули музеї. Уже в 1920-х рр. націоналізація приватних колекцій дозволила будувати на їхній основі музейну мережу, якою передбачався заклад у кожному повітовому центрі. До регіональної мережі загальноісторичних музеїв з часом додалися меморіальні музеї – М. М. Коцюбинського (1927) та Д. К. Заболотного (1930). Уже 1927 р. до 10-річчя Жовтневої революції почалось активне створення на громадських засадах музеїв та музейних кімнат, присвячених історії революційних подій. На території Вінниччини організували понад 100 таких кімнат та державний музей Революції (Вінниця).

На початок 1930-х рр. музейна справа в країні була підпорядкована політичній кон'юктурі та безпосереднім практичним завданням радянського будівництва. Основна увага приділялася масовій пропагандистській та агітаційній роботі, а не комплектуванню та експонуванню. Ішов пошук експозиції, зрозумілої для масового глядача. Саме тоді затверджувалася практика тематичних експозицій, яка й досі панує у вітчизняних музеях. Експозиції мали відповідати принципам партійності, комуністичній ідеології. Жорсткі вимоги висувалися до світогляду наукових співробітників. Невипадково багато з них постраждало від політичних репресій, зокрема тільки за 1932-1938 рр. змінилося шість директорів Вінницького обласного краєзнавчого музею.

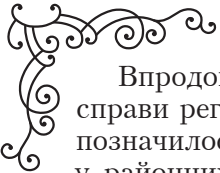
Під час німецько-радянської війни жодний музей області не евакуювали, тому всі заклади значно постраждали під час окупації. Обстеження музеїв, здійснене 1949 р., зафіксувало їхню слабку матеріально-технічну базу, брак приміщень, насамперед експозиційних площ, відсутність охорони. Складне матеріальне становище впливало на кадрове забезпечення галузі, відчувався дефіцит підготовлених спеціалістів, особливо керівної ланки.

У цілому вирішення проблем було завершено в 1953 р., коли в усіх музеях області почали функціонувати побудовані з урахуванням ідеологічних вимог експозиції на досить високому художньому рівні. На той час до музейної мережі краю додалися музей-садиба М. Пирогова (1947) у Вінниці та музей О. Суворова (1949) у Тиманівці. Останній музей, створений за ініціативи голови місцевого колгоспу, двічі Героя Соціалістичної Праці П. О. Желюка, був одним з перших громадських музеїв в УРСР. Подібні заклади, на відміну від державних, створювалися силами громадськості, найчастіше на основі колекцій зібраних місцевими краєзнавцями-ентузіастами. Хоча вони мали чітко виражену ідеологічну спрямованість, але вже у 1960-х рр. стали центрами краєзнавчої роботи.

¹ Вінниччина за 50 років... С. 198.

Впродовж 1960-х – першої половини 1980-х рр. розвиток музейної справи регіону відбувався в контексті так званого «музейного буму», що позначилося перш за все на зростанні мережі. На середину 1980-х рр. у районних центрах Вінницької області діяло 3 державні та 10 громадських районних краєзнавчих музеїв, а в селах – 555 громадських музейних закладів. 1987 р. було створено обласний художній музей.

З переорієнтацією школи на виховання творчої особистості почала активно розвиватися мережа шкільних музеїв: якщо в 1965 р. в школах Вінницької області було 28 музеїв, трохи більше 200 кімнат та кутків Слави, то в 1972 р. їх стало 982¹. Їх активно використовували в навчально-виховному процесі. Розвивалися всі традиційні культурно-освітні форми музейного обслуговування: музейні екскурсії, уроки-екскурсії, консультації, шкільні гуртки, учнівські краєзнавчі конференції, олімпіади, вікторини і виставки, школи практичної майстерності юних істориків, юних географів, тематичні вечори та інші масові заходи у зв'язку з різними святами та ювілеями, зустрічі з цікавими людьми. Шкільні музеї становили 55% від загальної кількості громадських музеїв області².

У ХХ ст. «культурною нормою» стали також театральні установи. У регіоні активно розвивалося мистецьке життя, зокрема звичним став статус професійного письменника, журналіста, музиканта, художника або актора. Культурно-освітній простір краю набув об'ємності та складної структури, охопивши міську і сільську місцевість, залучивши державні структури і громадську ініціативу, об'єднавши освітні, соціокультурні та мистецькі заклади, значно урізноманітнилися форми і способи залучення населення. Але ідеологічний контроль заважав проявам всього розмаїття культурного буття.

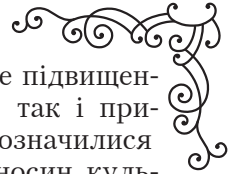
* * *

Нещодавнє наше минуле свідчить, що культура стала одним з визначальних факторів національного відродження українського народу. Проголошення України незалежною державою позитивно вплинуло на розвиток національної культури, яка позбавилася ідеологізації радянських часів, орієнтуючись на плюралізм ідей, світові загальнолюдські цінності. Формувалася нова соціокультурна ситуація: змінювалися соціокультурні орієнтири та ідеали, «переоцінювалися» цінності та формувалася нова їхня ієрархія, визнавався «людський фактор», свобода та альтернативність культури, ліквідовувалося централізоване управління сферою культури і зростала самостійність розвитку культури в регіонах, формувалася нова інфраструктура сфери культури та нові принципи управління нею, формувалися нові соціально-духовні потреби та критерії оцінки явищ культури і мистецтва, нові смаки та уподобання, нові стосунки між

---

¹ Там само.

² Кароєва Л. Народні музеї Вінницької області // Тези 4-ї Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1986. С. 41

учасниками культурного життя. Але економічна криза, шалене підвищення цін, жорстока інфляція, зростання безробіття як явного, так і прихованого, катастрофічне падіння виробництва негативно позначилися на культурному просторі країни. З розвитком ринкових відносин культурна сфера опинилася в нових незвичних для себе умовах, а загострення проблем її фінансового забезпечення загалом поставило її під загрозу, зумовило скорочення інфраструктури, погіршення матеріально-технічного стану закладів культури, загострення кадрового питання, обмеження якості культурних послуг, особливо в сільській місцевості. У загальноукраїнських масштабах було зруйновано систему книговидавання і книгопостачання, кінопрокату, постала загроза збереженості та поповнення фондів бібліотек і музеїв, істотно скоротилася розмаїтість та інтенсивність культурних практик.

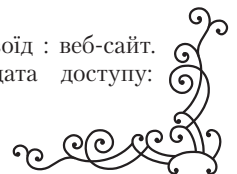
Разом з тим історичні реалії – нові суспільно-політичні та соціально-економічні умови – спонукали заклади культури до мобілізації творчих і організаційних зусиль, запровадження нових форм і методів діяльності, використання новітніх технологій.

На території Вінницької області вдалося зберегти мережу однієї з наймасовіших соціокультурних інституцій – бібліотечну. Попри закриття профспілкових бібліотек, бібліотек підприємств та колгоспів, нині в регіоні майже 1,6 тис. бібліотек усіх систем і відомств, серед яких понад 600 шкільних бібліотек. Бібліотечна мережа області обслуговує близько 804 тис. користувачів. Розвиток інформаційних технологій диктує нові вимоги до бібліотекарів, які переходять до нових форм обслуговування читачів, формуючи електронні ресурси та електронні бази даних. З 2020 р. бібліотеки області масово приєдналися до національного проєкту «Дія. Цифрова освіта», яким передбачається створення онлайн-сервісів державних послуг задля побудови «Держави у смартфоні». Вони стали офіційними амбасадорами проєкту, надаючи всім охочим доступ до безкоштовного навчання навичкам користування смартфоном, комп'ютером і планшетом, застосування онлайн-інструментів. Активно вінничани розвивають і всебічне обслуговування осіб з інвалідністю.

Складнішою виглядає ситуація з поновлення бібліотечних фондів, адже радянську систему книжкової торгівлі було зруйновано. Водночас відбулася беззастережна комерціалізація та приватизація книгарень. Сьогодні вона будується тільки завдяки приватній ініціативі. На 2018 р. в області діє лише 3 книгарні (юридичні особи) та 1 книжковий кіоск¹. Ситуація нагадує події столітньої давнини, коли книгарень в регіоні було обмаль, а книжкові запити задовольняли книжкові ятки. До того ж, як і тоді, основу сучасного книготорговельного асортименту складає навчальна і дитяча література.

Книжковий голод намагаються задовольнити і місцеві видавці, які впродовж останніх років щороку друкують 450-650 назв книг. У 2019 р.

¹ У яких регіонах України найбільша кількість книгарень. Рейтинг // Буквоїд : веб-сайт. URL: <http://bukvoid.com.ua/events/bookmarket/2018/08/28/142012.html> (дата доступу: 12.02.2021).

на території Вінницької області діяло 145 суб'єктів видавничої справи¹, більшість з яких також було створено за приватної ініціативи. Їхня книжкова продукція, як правило, відображає творчість місцевих авторів та відповідає місцевим інформаційним потребам.

Оперативне інформування населення здійснює також 102 друкованих періодичних видання², місцеве телевізійне та радіомовлення. З 1992 р. у вінничан з'явилася можливість дивитися телевізійні програми власного виробництва. У 2018 р. загальна кількість компаній – ліцензіатів теле та радіомовлення на Вінниччині – 43, з них 26 ефірних радіомовників, 2 телемовники в ефірній цифровій мережі Т2, 1 телемовник у кабельних мережах, 1 радіомовник у дротовій мережі та 15 компаній-провайдерів програмної послуги³.

Понад 1,1 тис. будинків культури та клубів попри брак фінансування, старіння матеріально-технічної бази, конкуренцію з боку телебачення намагаються залишатися центрами культурного життя в сільській місцевості. Завдяки діяльності клубних працівників відроджується народно-обрядова творчість, стимулюється розвиток самодіяльного мистецтва, проводяться фольклорно-мистецькі свята.

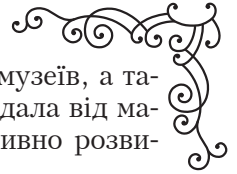
У незалежній Україні вінницькі державний музично-драматичний театр ім. М. Садовського та обласний театр ляльок «Золотий ключик» здобули почесні звання академічних. Значно поживався гастрольний, фестивальний та конкурсний рух на теренах області.

Економічна криза та втрата комуністичною ідеологією панівного статусу негативно позначилися на музейному рухові. Зачинялися ленінські музеї, музеї революційної, бойової та трудової слави, музеї, присвячені відомим діячам партії та радянській державі, музеї закритих підприємств. Закривалися експозиції, що не відповідали сьогodнішнім уявленням про історичний шлях України. Через брак фінансування музеї вимушені обмежуватися тільки реекспозиціями та створенням стаціонарних виставок на актуальні проблеми українського буття. Але в незалежній Україні було подолано всебічну ідеологізацію музейної роботи, послабилося централізоване керування музеями, їхнє функціонування залежить тепер від місцевої влади, тому через відсутність державного фінансування збереження музейної мережі стало нагальною проблемою. У Вінницькій області вдалося

¹ Узагальнені дані Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції станом на 01.01.2021 // Державний комітет телебачення та радіомовлення України: веб-сайт. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=174859&cat_id=97933&search_param=%E2%B3%ED%E8%F6%FC%EA%E0&searchDocarch=1&searchPublishing=1 (дата доступу: 12.02.2021).

² Статистичні дані про випуск друкованих ЗМІ у 1 півріччі 2019 року // Там само. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=157433&cat_id=85717 (дата доступу: 12.01.2021).

³ Звіт представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Вінницькій області Мазурика Вадима Станіславовича за 2018 рік // Вінницька обласна державна адміністрація : веб-портал. URL: <http://www.vin.gov.ua/invest/rehuliatordiidialnist/132-informatsii-analitychni-materialy/16464-zvit-predstavnykanatsionalnoirady-ukrainy-z-pytan-telebachennia-i-radiomovlennia-u-vinnyskii-oblasti-mazurykavadyamstanislavovycha-za-2018-rik> (дата доступу: 12.02.2021).

в цілому зберегти цю мережу (32 державних, 76 самодіяльних музеїв, а також 165 при закладах освіти), хоча вона також значно постраждала від матеріальних негараздів, кримінальних проблем. Продовжує активно розвиватися мережа шкільних музеїв.

Формування нової якості життя громадян України в гуманітарній сфері ставить нові складні завдання. Попри культурну поляризацію суспільства, орієнтацію населення на споживання культурної продукції масового вжитку і здебільшого в домашніх умовах, дефіцит у задоволенні культурних і рекреаційних потреб населення, збереження соціокультурної мережі на території Вінницької області робить можливим швидке поновлення продуктивного її функціонування заради реалізації потенціалу кожної людини, подальший різноманітний розвиток структури та наповнення соціокультурного простору краю.

1.3. Сучасний науковий потенціал регіону

На початку ХХ ст. на теренах нашого краю діяло кілька дослідних інституцій, серед яких варто згадати Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, Вінницьке товариство лікарів, Подільське товариство охорони культурно-історичних пам'яток мистецтва та старовини. У 1920-х рр. заслужену всеукраїнську славу здобув Кабінет виучування Поділля, створений при Вінницькій філії Всеукраїнської бібліотеки України при ВУАН, що об'єднував близько 30 українських вчених. Місцеві науковці працювали в закладах вищої освіти.

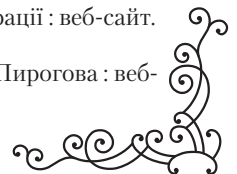
Сто років потому на Вінниччині мережа вищої освіти представлена 45 закладами. Серед них 15 закладів вищої освіти (академія, університети, інститути, філії ЗВО); 27 закладів фахової передвищої освіти (коледжі, технікуми, училища), 14 окремих юридичних особи та 13 структурних підрозділів закладів вищої освіти. У закладах вищої освіти навчається близько 52 тис. студентів. Освітній процес забезпечують майже 5 тисяч викладачів, з яких 2238 мають науковий ступінь та 1689 – вчене звання¹.

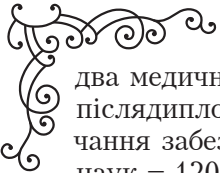
Крім ВДПУ, найбільші наукові колективи мають Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Вінницький національний технічний університет, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Вінницький національний аграрний університет, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

*Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова*², заснований у 1921 р. як фармацевтичний інститут, починав з фармацевтичного, згодом лікувального факультетів, а нині тут функціонує 6 факультетів:

¹ Освіта Вінниччини. Департамент освіти і науки Вінницької облдержадміністрації : веб-сайт. URL: <https://vinosvita.gov.ua/admin-posluga> (дата доступу: 12.02.2021).

² Наукова робота // Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова : веб-сайт. URL: www.vnmu.edu.ua (дата доступу: 12.02.2021).

два медичних (№ 1 і № 2), стоматологічний, фармацевтичний, факультет післядипломної освіти, підготовчий (для адаптації іноземців у ЗВО). Навчання забезпечують 812 науково-педагогічних працівників, з них: доктори наук – 120, кандидати наук – 559. В університеті склалися та функціонують 12 наукових шкіл, зокрема – фізіології, анатомії, функціональної морфології і антропогенетики, фармакології, мікробіології, дитячої хірургії, акушерства та гінекології, терапевтична школа, експериментальної хірургії черевної порожнини, соціальної медицини, гігієни, клінічної епідеміології захворювань нервової системи.

Особлива увага науковцями приділяється виконанню фундаментальних наукових досліджень, а саме: 1) вивчення антропологічних, генетичних, фізіологічних і психологічних характеристик організму людей різного віку (від неонатального до похилого) з метою визначення маркерів мультифакторних захворювань; 2) визначення закономірностей морфогенезу і патоморфоза захворювань різного походження з метою розробки та вдосконалення технологій вторинної профілактики; 3) розробці сучасних лікувально-профілактичних технологій.

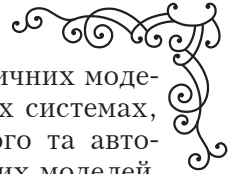
Крім кафедральних колективів, у виконанні зазначених напрямків досліджень активну участь беруть науково-дослідний центр з лабораторією функціональної морфології і генетики розвитку та науково-експериментальною клінікою; лабораторія експериментальної нейрофізіології; експериментальна фармакологічна лабораторія; клініко-діагностична алергологічна лабораторія; клініко-діагностична гастроентерологічна лабораторія; бактеріологічна лабораторія; лабораторія експериментальної кардіології. На базі університету діють дві спеціалізовані вчені ради. Учені університету підтримують творчі зв'язки та співпрацюють з медичними факультетами університетів 19 зарубіжних країн, тісні зв'язки мають клінічні кафедри з іноземними фармацевтичними фірмами.

*Вінницький національний технічний університет*¹ починався як загальнотехнічний факультет Київського інституту харчової промисловості в 1960 р. Згодом був перепрофільований як політехнічний, нині готує фахівців на 7 факультетах (комп'ютерних систем і автоматики; електроенергетики та електромеханіки; інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії; менеджменту та інформаційної безпеки; інфокомунікацій, радіоелектроніки та наносистем; машинобудування та транспорту; будівництва, теплоенергетики та газопостачання) та Інституті екологічної безпеки та моніторингу довкілля.

Науково-педагогічну діяльність в університеті забезпечує понад 450 осіб, з яких 70 докторів та 305 кандидатів наук. Університет має ефективну систему підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Підготовку науково-педагогічних кадрів здійснюють в аспірантурі з 21 спеціальності і докторантурі з 9 спеціальностей, функціонують 6 спеціалізованих учених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій.

---

¹ Наука // Вінницький національний технічний університет : веб-сайт. URL: <https://vntu.edu.ua/ru/research.html> (дата доступу: 12.02.2021).

Науковці університету займаються розробленням математичних моделей процесів, що відбуваються в енергетичних та екологічних системах, інформаційно-вимірювальних систем та систем автоматичного та автоматизованого керування ними; створенням теорії математичних моделей і методів синтезу складних систем контролю, діагностики та управління в промисловості, аерокосмічній і оборонній сферах, оптоелектронних та інформаційно-енергетичних технологій.

Університет випускає друком наукові журнали, визнані фаховими в галузях технічних, економічних та педагогічних наук: «Вісник Вінницького політехнічного інституту», «Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології», «Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія», «Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві», «Вісник машинобудування та транспорту», «Педагогіка безпеки», е-видання «Наукові праці Вінницького національного технічного університету». Журнал «Sententiae» спеціалізується в галузі філософських наук.

*Вінницький торговельно-економічний інститут*¹ Київського національного торговельно-економічного університету свою історію відлічує з 1968 р. Інститут здійснює підготовку фахівців на трьох факультетах: обліково-фінансовому, торгівлі, маркетингу та сфери обслуговування; економіки, менеджменту та права. Викладання здійснюють кваліфіковані педагогічні кадри, 85% яких мають учені звання та ступені. Наукова діяльність інституту відповідає основним напрямкам досліджень головної інституції, одного з провідних економічних ЗВО в країні.

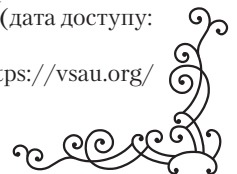
*Вінницький національний аграрний університет*² заснований у 1982 р. Має у своєму складі 6 факультетів: агрономії та лісівництва, економіки та підприємництва, обліку та аудиту, менеджменту та права, інженерно-технологічний, технології виробництва і переробки продукції тваринництва та ветеринарії.

Наукову діяльність в університеті здійснюють понад 500 викладачів, з них докторів наук, професорів 10,2%, кандидатів наук, доцентів 60,8%. Основні напрями наукових досліджень: мікробіологія; механізація сільськогосподарського виробництва; годівля тварин і технологія кормів; технологія виробництва продуктів тваринництва, рослинництва; селекція; загальне землеробство. Університет має шість власних фахових видань: «Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики», «Вібрації в техніці та технологіях», «Сільське господарство та лісівництво», «Аграрна наука та харчові технології», «Техніка, енергетика, транспорт АПК», «Промислова гідраліка і пневматика». У Вінницькому національному аграрному університеті функціонують дві спеціалізовані вчені ради.

Університет цілеспрямовано розвивається в напрямку створення аграрного навчального закладу дослідницького типу, який здатний забезпечити ефективне використання вітчизняного регіонального технічного,

¹ Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету : веб-сайт. URL: <http://www.vtei.com.ua/index.php/ua/> (дата доступу: 12.02.2021).

² Наука // Вінницький національний аграрний університет : веб-сайт. URL: <https://vsau.org/pauka> (дата доступу: 12.02.2021).

кадрового та наукового потенціалу, розробку і впровадження високих наукоємних біотехнологій, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної аграрної галузі економіки.

У 2014 р. у Вінниці почалася новітня історія *Донецького національного університету імені Василя Стуса*, заснованого у 1937 р. в Донецьку. В університеті нині діють 7 факультетів¹ (інформаційних і прикладних технологій; історії та міжнародних відносин; факультет іноземних мов; економічний; юридичний; хімії, біології і біотехнологій). Науково-викладацьку діяльність здійснюють майже 300 осіб.

Основними напрямками наукових досліджень університету визначено:

- у галузі фундаментальних досліджень: теорія функцій і функціональний аналіз; механіка деформівного твердого тіла; нанофізика і нанотехнології; розвиток хімічних знань про речовини та процеси; економічні науки; культурологічні дослідження.
- у галузі прикладних досліджень: інформаційні та комунікаційні технології; енергетика та енергоефективність; раціональне природокористування; нові речовини та матеріали.

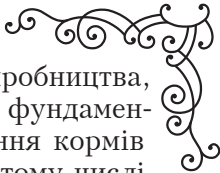
Результати наукових досліджень учених університету оприлюднюються в наукових журналах: «Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса» (Серії: Політичні науки; Природничі науки; Гуманітарні науки; Економіка і право; Філософські науки; Хімічні науки), «Економіка і організація управління», «Лінгвістичні студії», «Політичне життя», «Історичні і політологічні дослідження», «Нові сторінки історії Донбасу», «Правничий часопис Донецького університету», «European journal of transformation studies», «Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences» тощо. У закладі функціонує чотири спеціалізованих учених ради.

На території Вінниччини також діють *Вінницький фінансово-економічний університет*, *Вінницький кооперативний інститут*, *Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету*, *Вінницький інститут конструювання одягу і підприємництва*, *Вінницький інститут приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»*, *Вінницький соціально-економічний інститут «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*, *Вінницька філія Університету сучасних знань*. Науковці цих закладів також вносять посильний вклад у розвиток вітчизняної науки.

З розвитком науково-виробничої бази Вінниці з 1960-х рр. почали створюватися науково-виробничі об'єднання, наприклад «Термінал» (1968), «Інфракон» (1969), де працювало чимало дослідників. Серед НДІ різних відомств, що діяли в місті, особливими досягненнями вирізняється *Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України*², заснований у 1973 р. Ін-

¹ Наукова діяльність // Донецький національний університет імені Василя Стуса : веб-сайт. URL: <https://science.donnu.edu.ua/uk/> (дата доступу: 12.02.2021).

² Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України : веб-сайт. URL: <http://fri.vin.ua/> (дата доступу: 12.02.2021).

ститут тоді виконував функції наукового центру з кормовиробництва, а також обов'язки методичного та координаційного центру з фундаментальних і прикладних досліджень з виробництва і використання кормів (здійснював координацію 42 наукових закладів республіки, у тому числі 12 НДІ, 10 вузів, 18 обласних та 2 зональних дослідних станцій).

Нині головними напрямками його діяльності є: селекція і насінництво зернових, зернобобових, олійних культур, цукрових буряків, великої рогатої худоби, садівництво та виноградарство, технології вирощування сільськогосподарських культур, відтворення родючості ґрунтів, захист рослин від шкідливих об'єктів, механізація виробничих процесів у сільському господарстві, організація сільськогосподарського виробництва, пропаганда знань та навчання кадрів. Селекціонерами інституту створено і передано на Державне сорто випробування більше 150 сортів і гібридів кормових, зернобобових, зернових та інших культур, з них близько 130 занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні та захищені відповідними свідоцтвами і патентами. Науковці інституту є співавторами більше 20 сортів рослин, створених іншими установами.

В інституті проводиться підготовка наукових кадрів через аспірантуру, докторантуру та залучення співробітників для роботи над кандидатськими дисертаціями поза аспірантурою за такими спеціальностями: кормовиробництво і луківництво, селекція і насінництво, рослинництво, годівля тварин і технологія кормів. В інституті діє спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських дисертацій.

Сьогодні колектив інституту працює над виконанням 14 державних науково-технічних програм НААН і окремих проєктів Міністерства аграрної політики та продовольства України та інших відомств з метою збільшення виробництва кормів та підвищення продуктивності тваринництва для вирішення проблеми продовольчої безпеки країни.

Останніми роками наукові дослідження на території Вінницької області поза ЗВО здійснювали майже 500 осіб¹. Усього у 2019 р. науковими колективами області на виконання наукових досліджень було витрачено 39646,1 тис. грн, з яких: 43,4% – на фундаментальні, 44,8% – на прикладні, 11,8% – на науково-технічні (експериментальні).

На Вінниччині нині майже 5,5 тис. наукових і науково-педагогічних працівників, які працюють у різних фундаментальних і прикладних науках. На тлі такого потужного наукового колективу області вчені педагогічних закладів освіти також гідно представлені, їхній науковий доробок є орієнтиром для колег й з інших регіонів України.

¹ Наука та інновації // Головне управління статистики у Вінницькій області : веб-сайт. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/arhiv2020.html#> (дата доступу: 12.02.2021).

РОЗДІЛ 2

ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ ВІННИЧЧИНИ

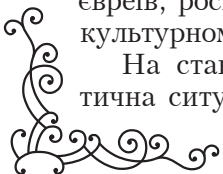
2.1. Зародження та становлення освітянської культури

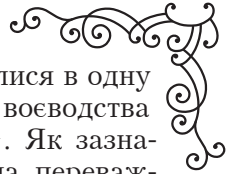

Становлення й розвиток педагогічної освіти Вінниччини наприкінці XVIII – на початку XX ст. належать до маловивчених проблем. До цього часу цю тему системно не досліджено, поміж тим і на регіональному рівні. Особливості становлення педагогічної освіти регіону зумовлюються тим, що впродовж декількох століть територія Вінниччини входила до складу Речі Посполитої та Російської імперії. Проблеми розвитку освіти краю не можна розглядати окремо від політичних, економічних та загальнокультурних подій і процесів, що відбувалися, починаючи з другої половини XVIII ст. на Східному Поділлі, до складу якого входила Вінниччина.

Отже, розвиток педагогічної освіти на території Східного Поділля в кінці XVIII ст. відбувався в умовах глобальних соціально-політичних і національних протиріч, вирішення яких безпосередньо залежало від реформаційних процесів, здійснюваних країнами-колонізаторами в той час. Колонізація Поділля іншими державами й народами стримувала процес його етнокультурної консолідації. Усі держави, які володіли Поділлям, відзначалися політично гострою своєрідністю, соціально-економічним розвитком, національним складом та релігією. Освіта Східного Поділля, зважаючи на географічне розташування та історію, формувалася під різними впливами, як зі Сходу, так із Заходу. Усе це разом сприяло локалізації етнокультурної спільності мешканців краю, етнічний склад яких урізноманітнювався внаслідок міграції в Україну населення з країн-колонізаторів – угорців, поляків, румунів, євреїв, росіян та інших. Особливо потужною в економічному, політичному, культурному планах була польська громада Східного Поділля.

На стан розвитку педагогічної освіти Вінниччини вплив мала політична ситуація, яка склалася в середині XVIII ст. Варто зазначити, що

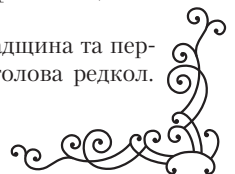
внаслідок Люблінської унії в 1569 р. Польща й Литва об'єдналися в одну державу – Річ Посполиту, у якій Подільське та Брацлавське воєводства почали співіснувати в однакових умовах державного устрою¹. Як зазначав Д. Дорошенко, за часів Речі Посполитої вся школа була переважно в руках духовенства. Особливо дбали про неї ченці-єзуїти, які заснували в Україні чимало шкіл і виховували в них дітей шляхти в душі фанатичного католицизму й непримиримої ворожнечі до православ'я, погорди до всього українського, як «мужичого», «хлопського». Діяльність єзуїтів на українських етнічних теренах здійснювалася насамперед через мережу колегій. На українських етнічних землях такі колегії існували в різний час у багатьох містах: Ярославі, Львові, Луцьку, Острозі, Барі, Кам'янець-Подільському, Вінниці, Перемишлі, Красноставі, Самборі, Кремінці, Станіславі, Житомирі, Овручі. Отці-єзуїти брали активну участь у суспільному житті, започатковуючи нові «душпастирські концепції», розвиваючи місіонерську діяльність, а оскільки вони мали добрі педагогічні здібності, прагнули запропонувати власну навчальну методику й засновували школи, колегії та академії. Регламентований порядок вивчення окремих галузей знань добре сприймався українською школою, що звикла до почергового вивчення «Граматки», «Часослова», «Псалтиря». Багато часу присвячувалося на вироблення так званого філологічного чуття, доброго стилю мовлення й письма. Єзуїтські колегії пройшли певний процес розвитку. Завдяки розвитку точних наук при колегіях почали відкриватися фізичні кабінети, астрономічні обсерваторії, де учні мали можливість проводити свої дослідження. Окрім колегій, у другій половині XVIII ст. на території Східного Поділля діяли школи, які розміщувалися переважно в приміщеннях при церквах. Учителями в них були дяки, які водночас виконували й різні церковні обов'язки. Вони навчали читати церковні книги, а також церковному співу. Із давніх часів особливий авторитет мали мандрівні (мандровані) дяки. Окрім того, функціонували уніатські школи, а також школи духовних орденів – василіан та єзуїтів².

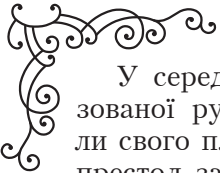
Близько 1749 р. у м. Шаргород польський магнат Станіслав Любомирський заснував монастир, а при ньому – школу, організовану за зразком єзуїтських, із учителями, яких готували в єзуїтських закордонних школах. Шкільна діяльність Василіанського ордену з моменту утворення в Польсько-Литовській державі Едукаційної комісії (першого в Європі Міністерства народної освіти), що провела помітну реформу в шкільній справі, виробила однотипний шкільний статут і надавала школам грошову допомогу. Василіанські школи були призначені виключно для молоді шляхетського походження й виховували в латинському та польсько-національному дусі³.

¹ Сіцінський Є. Нариси з історії Поділля. Вінниця, 1927. С. 13.

² Лузан П. Г., Власюк О. В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. [2-ге вид., доп. і пероб.]. Київ, 2010. С. 78.

³ Хіхляч Б. М. Василіани в м. Бар // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф. / голова редкол. М. Ф. Дмитрієнко. Київ ; Бар ; Вінниця, 2014. С. 86–93.

У середині XVIII ст. брати Чарторийські, вихідці цілком із полонізованої руської родини, очолили російську партію і, зрештою, привели свого племінника Станіслава Августа Понятовського на королівський престол за підтримки Росії та Пруссії. Король Станіслав Август Понятовський (1732-1798) – яскравий приклад освіченого монарха XVIII ст., який став ініціатором низки реформ, покровителем наук і мистецтв. Зокрема, за його правління було заборонено тортури (вперше в Європі). У 1773 р. орден єзуїтів був ліквідований, і відповідно до постанов сейму 1773-1776 рр. створено Едукаційну комісію, яка провела освітні реформи та визначила державну підтримку середніх та вищих шкіл. Цього ж року Едукаційна комісія передала василіанам школи в містах Кременці, Кам'янець-Подільському, Житомирі тощо. Уніатські школи за аналогією до єзуїтських мали становий характер, до них приймали тільки дітей священників і шляхти. Початкова освіта здійснювалася в парафіяльних школах при церквах¹.

Варто зазначити, що в 1781 р. Барському монастирю Едукаційна комісія передала приміщення ліквідованого в 1773 р. Барського єзуїтського кляштору (католицького монастиря) та колегії. Отримавши таку нерухомість, василіани перебралися до м. Бар, де зайнялися освітньою діяльністю, за що одержували з колишнього єзуїтського маєтку Сеферовки 3000 злотих на рік. Уже в 1782 р. у Барській шестикласній школі здобували освіту 553 учні, але в подальші роки кількість учнів значно скоротилася, і в 1789 р. у школі навчалися лише 350 осіб. У навчальному процесі використовувалася як церковна, так і світська література, надрукована в Київській, Почаївській та інших друкарнях. Від єзуїтів барські василіани успадкували належно скомплектовану бібліотеку, яка нараховувала 987 назв книжок латиною, польською та церковнослов'янською мовами².

У 1783 р. Едукаційна комісія встановила нову систему шкільництва. Проте всі зусилля Едукаційної комісії спрямовувалися передусім на створення системи освіти для польської шляхти. Для дітей-українців Едукаційна комісія відкривала лише школи, у яких навчання й виховання здійснювалося в дусі католицизму. Аналіз архівних джерел свідчить, що в 1789 р. на Поділлі діяли: Шаргородська «підокружна» школа (василіанська, 4 вчителі, 30 учнів, а в 1782 р. їх було 600), Барська «підокружна» школа (василіанська, 4 вчителі, 350 учнів), Вінницька окружна школа (6 учителів, 425 учнів), парафіяльні школи в містах Браїлові та Немирові³. У 1793 р. Едукаційна комісія припинила свою діяльність, а її наміри створити замкнуту вчительську корпорацію залишилися не реалізованими.

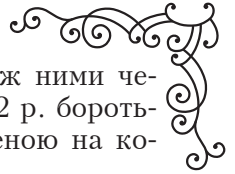
Із постійних війн та заворушень кінця XVII – поч. XVIII ст. Польща виходила ослабленою і напівзруйнованою. Річ Посполита в другій половині XVIII ст. переживала економічний застій і глибоку політичну кризу. Варто зазначити, що Польща й царська Росія в аналізованій період були

---

¹ Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ, 1998. С. 246–247.

² Хіхляч Б. М. Василіани в м. Бар... С. 86–93.

³ Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ, 2001. С. 111.

останніми претендентами на землі України. Суперництво між ними через панування над Україною тривало декілька століть. У 1772 р. боротьба між двома державами за Україну стала остаточно вирішеною на користь Росії.

У 1793 р. Східне Поділля було включено до складу Російської імперії як «Брацлавська губернія». Місто Вінниця отримало статус тимчасового губерніяльного центру. У 1795 р. Брацлавську губернію поділено на дві частини: Подільську з центром у м. Кам'яець і Брацлавську з центром у м. Брацлав. Цього ж року уряд Росії заснував із Подільської і Брацлавської губерній єдину православну єпархію. Єпископом було призначено Іонникія, який остаточно знищив усіх уніатів. У 1796 р. Брацлавську і Подільську губернії об'єднали в одну – Подільську¹.

Варто зазначити, що на початку XIX ст. на Східному Поділлі, яке входило до Російської імперії, остаточно було зруйновано освітню систему, різко погіршився стан національної культури й змінилася структура культурного життя.

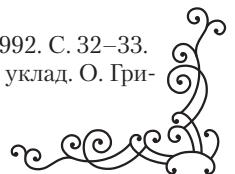
Найголовнішим політичним чинником, що визначав негативне ставлення самодержавства до розвитку освіти на території Східного Поділля, стало порівняно пізнє приєднання до Російської імперії (на півтора століття пізніше за інші частини України). Убачаючи в Східному Поділлі свою провінцію, російський царизм неодноразово робив спроби русифікації населення губернії й знищення української мови, культури та освіти. Російське самодержавство добре розуміло, що із знищенням мови буде знищений і сам народ.

У 1802 р. у царській Росії було створено Міністерство народної освіти, ініціатором заснування якого став радник імператора Олександра I. Каразін (1773-1842). Згідно з «Правилами» при МНО утворено Головне управління шкіл, яке встановило такі типи шкіл: гімназії, повітові школи, парафіяльні. Згідно з указом Олександра I у січні 1803 р. «Про влаштування училищ», яким затверджувалися «Попередні правила народної освіти», ще запроваджено посаду «Попечитель університету та його округу». У 1802 р. освітні заклади Київської, Волинської та Подільської губерній було підпорядковано Віленському навчальному округу, попечителем якого було призначено князя А. Чарторийського (1770-1861). У Віленському окрузі навчальні заклади хоч і діяли відповідно до російського законодавства, але з певними особливостями, які враховували факт територіальної належності під владою Польщі. Зокрема, викладання здійснювалося польською мовою (до 1830 р.), а російська мова була окремим предметом навчання².

Царським указом візитатором училищ шкільного округу на Східному Поділлі призначено Т. Чацького (1765-1813). Маючи підтримку російських високопосадовців, він узявся за подальшу розбудову польської освіти. Ще до затвердження «Правил народної освіти» А. Чарторийський,

¹ Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділлі. (Коротка історія краю). Хотин, 1992. С. 32–33.

² Україна: хронологія розвитку. Імперська доба: 1800–1917 рр. / О. Донік та ін.; уклад. О. Григор'єва, Л. Нескромнюк, М. Белік. Київ, 2011. С. 25.

керуючись планами Едукаційної комісії, домогся дозволу міністра освіти Росії відкривати в навчальному окрузі середні та початкові школи. Також Т. Чацький через дворянські зібрання або за їхньої підтримки домагався згоди уряду на відкриття в Подільській губернії гімназій та училищ. В усіх урядових навчальних закладах працював педагогічний персонал, перед яким було поставлено завдання ополячувати населення краю. Велику роль у цьому відіграли пансіони на чолі з польками-патріотками. Унаслідок цього польська мова стала панівною на Східному Поділлі¹.

14 липня 1804 р. уряд затвердив розпорядження про облаштування у Віленському навчальному окрузі училищ, яке надало планам А. Чарторийського державної підтримки. Якщо МНО відстоювало, як і всі інші міністерства, класові інтереси кріпосників-поміщиків, то попечитель навчального округу, до складу якого увійшла Подільська губернія, і візитатор освіти передусім піклувалися про навчальні заклади для поляків і католиків. 30 липня 1804 р. Т. Чацький оприлюднив «Статут парафіяльних училищ Волинської, Київської та Подільської губерній», за яким запроваджувалася система нагляду за діяльністю освітніх закладів. Загалом за сприяння Т. Чацького в регіоні було засновано 126 шкіл. Зазвичай вони відкривалися й утримувалися на кошти римо-католицької церкви й місцевої шляхти².

Загалом на Східному Поділлі, зокрема Вінниччині, у першій половині XIX ст. почала формуватися нова мережа навчальних закладів. До неї входили навчальні заклади чотирьох типів: парафіяльні училища, які призначалися для дітей найвищих станів; повітові училища для дітей дворян, купців, державних службовців, заможних ремісників; класичні повітові гімназії й неповні прогімназії – найпоширеніший тип середньої школи; ліцеї, університети – вищі навчальні заклади. Найбільше відкривалось платних приватних пансіонів для дітей дворян. На Східному Поділлі існували всі зазначені типи навчальних закладів, окрім вищих³.

Навчальні заклади Віленського навчального округу (Волинської, Київської, Подільської губернії) діяли за статутом, близьким до виданого в 1804 р., але з деякими особливостями. Гімназії склалися з шести класів, із яких два нижчих прирівнювалися до повітових училищ. До початку XIX ст. у Подільській губернії працювало кілька парафіяльних шкіл у Брацлавському, Вінницькому, Літинському й Могилів-Подільському повітах. Статус гімназії мали школи тільки у Вінниці, Барі та Немирові. У м. Бар діяла школа уніатів-базилян, із 1803 р. це було повітове училище. У м. Вінниця стару єзуїтську школу згодом перетворено на вищу гімназію, у містах Кам'янці, Меджибожі, Немирові засновано повітові школи. У м. Бар відкрили також середню школу василіани. Новий статут для парафіяльних шкіл було затверджено 2 серпня 1811 р. У 1820 р. директор подільських училищ ксьондз М. Мацейовський ревізував усі школи

¹ Петров Н. И. Подолия. Историческое описание / изд. П. Н. Батюшкова. Санкт-Петербург, 1891. С. 16–19.

² Там же. С. 230.

³ Анохіна Л., Денисова Л. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX – поч. XX ст.) // Подільський телеграф. 2001. № 13. С. 10.

в повітах Подільської губернії, і виявилось, що в багатьох містах бракувало викладачів¹.

Пожвавлення в освітній сфері Східного Поділля розпочалося лише в 20-30-х рр. XIX ст. У 1824 р. міністр освіти О. Шишков оприлюднив одну з перших освітніх інструкцій, у якій окреслено російське спрямування розвитку освіти. Упродовж 1826-1835 рр. діяв Комітет створення наукових закладів, результатом діяльності якого стала розробка трьох нормативних документів, які визначали освітню ситуацію в державі: «Статути гімназій, повітових і парафіяльних шкіл» від 8 грудня 1828 р. (набув чинності в 1835 р.); «Положення про освітні округи і статут загальноросійських царських університетів». За статутом 1824 р. Міністерства державних маєтностей, церковнопарафіяльні та єпархіальні школи зберігалися й оголошувалися загальнодоступними. Вони об'єднувалися однією назвою – початкові народні училища – і повинні були працювати за єдиною програмою. Жінки отримували дозвіл на вчителювання в цих закладах².

14 грудня 1832 р. царським урядом створено Київський навчальний округ, якому було підпорядковане Східне Поділля. Упродовж 1833 р. МНО видало чотири розпорядження щодо управління навчальними округами (два з них безпосередньо стосувалися КНО). За той же період з'явилися два «височайші повеління», пов'язані з КНО, які імператор затверджував на підставі подань керівника МНО до Комітету міністрів. 25 червня 1835 р. було прийнято «Положення про навчальні округи», яке суттєво змінило порядок, установлений «Попередніми правилами народної освіти», затвердженими в 1803 р. Зазначимо, що найбільш показовим у цьому аспекті є приклад поєднання посад генерал-губернатора та попечителя в КНО. На Східному Поділлі в 1858-1861 рр. відомий хірург М. Пирогов (1810-1881) обіймав посаду попечителя КНО й підтримував прогресивні починання в педагогічній справі. Для з'ясування стану народної освіти М. Пирогов відвідував навчальні заклади, брав участь у засіданнях педагогічних рад. Із метою поліпшення рівня навчання він рекомендував учителям обмінюватися досвідом роботи, вивчати кращий із них. Значну увагу приділяв підготовці вчительських кадрів³.

Часом реформ початкової та середньої освіти Російської імперії у сфері підготовки педагогічних кадрів став 1864 р. У січні цього року було затверджено «Положення про губернські та повітові земські установи». На земські установи в губерніях і повітах було покладено обов'язок брати участь у справах народної освіти, здебільшого по господарській частині. У липні того ж року затверджено «Положення про початкові народні училища», яким передбачалося збереження сільських і повітових шкіл МНО, а також єпархіальних шкіл та училищ інших державних відомств

¹ Петров Н. И. Подолия... С. 231.

² Вороліс М. Г. Початкова та середня освіти на Поділлі в другій половині XIX – початку XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. Вінниця, 2004. Вип. 2. С. 11–13.

³ Зузяк Т. П. Педагогічна діяльність М. І. Пирогова на Східному Поділлі як попечителя Київського навчального округу (1858–1861) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця, 2015. Вип. 44. С. 232–235.

та запровадження єдиних шкільних програм. Це положення об'єднувало всі народні училища різних відомств – МНО, Міністерства державного майна, Міністерства внутрішніх справ, духовного відомства, а також недільні школи. Згідно з ним початкові народні училища були призначені для здобуття корисних початкових знань. Дія положення не поширювалася на Подільську губернію, яка, як Волинська, Київська і шість інших західних губерній, підпорядковувалася особливим тимчасовим правилам¹.

Польська інтелігенція в умовах проведення політики русифікації заснувала народні школи, де можна було здобути початкову освіту. Ці незареєстровані нелегальні заклади утримувалися на кошти поміщиків. Зокрема, у 1865 р. відкрито таємну польську школу у с. Куява Кам'янецького повіту; у 1888 р. у с. Уладівка на Вінниччині відкрито школу при виноробному заводі; у м. Проскурів працювали три польські таємні школи. Існування польських шкіл на Вінниччині, офіційно заборонених царським апаратом, доводило прагнення поляків зберегти свою національну ідентичність².

Політичну роль у розвитку педагогічної освіти відіграли жіночі заклади, діяльність яких розпочалася з березня 1858 р., коли з'явився наказ Ради навчальних закладів відомства імператриці Марії про заснування Маріїнських жіночих училищ. У липні 1859 р. відбувся поділ училищ на приватні й державні. У травні 1870 р. було затверджено «Положення про жіночі гімназії і прогімназії МНО». Міністерські жіночі гімназії були семикласними з восьмим педагогічним класом, у якому викладалися педагогіка й методика. Після закінчення Маріїнської та міністерської жіночих гімназій учениці отримували атестат на звання вчительки початкової школи³.

26 травня 1869 р. було затверджено «Положення про початкові народні училища в Київській, Подільській і Волинській губерніях». Згідно з положенням призначено шість інспекторів народних училищ, кількість яких була збільшена в 1873 р. Нагляду інспекції також підлягали всі приватні заклади, єврейські училища першого й другого розрядів, а також інші училища для початкової освіти. Таке керівництво училищами здійснювалося лише в Київській, Подільській і Волинській губерніях. На основі положення було затверджено «Інструкцію Ради інспекцій народних училищ губерній: Київської, Подільської, Волинської», у якій визначалися обов'язки інспекторів у нагляді за народною школою⁴.

17 березня 1870 р. було затверджено «Положення про Молодечненську вчительську семінарію», яким керувалися всі інші вчительські семінарії. Положення передбачало надання можливості здобуття педагогічної освіти молодим людям усіх станів православного віросповідання, які бажали бути вчителями в початкових училищах. Студенти, які успішно закінчили курс семінарії, отримували свідоцтво та звання вчителя початкового училища.

¹ Григорьев В. В. Исторический очерк русской школы. Москва, 1900. С. 474.

² Николаенко О. Суспільно-політичне життя поляків на Поділлі в 70–90-ті рр. XIX ст. // Мандрівець. 2006. № 3. С. 14.

³ Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1828–1856). Санкт-Петербург, 1895. С. 29.

⁴ Инструкция совету инспекции народных училищ в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской // ЖМНП. 1876. Т. CLXXXV (май). С. 17–19.

Першу вчительську семінарію на Східному Поділлі було відкрито лише в 1907 р. у с. Потоки Вінницького повіту. Друга подільська вчительська семінарія розпочала свою діяльність у 1913 р. в м. Кам'янці-Подільському, третя – через рік у м. Ольгополі¹.

31 травня 1872 р. було затверджено «Положення про учительські інститути Російської імперії, згідно з яким учительські інститути створювалися з метою підготовки вчителів для міських училищ. Перший та єдиний учительський інститут на Поділлі розпочав свою діяльність у м. Вінниці в 1912 р.².

Вивчення та аналіз літературних джерел й архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що в становленні педагогічної освіти важливу роль відігравали духовні навчальні заклади освіти. Варто згадати першу духовну семінарію на Поділлі, засновану ще в 1797 р. у м. Шаргороді, жіночі та чоловічі духовні училища відомства православного віросповідання створювалися упродовж усього ХІХ ст. Таким чином, поряд зі школами, підпорядкованими МНО, поширення набули церковнопарафіяльні школи, якими керувало духовенство. У 1884 р. були затверджені особливі «Правила про церковнопарафіяльні училища». У 1902 р. було затверджено «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання», відповідно до якого до церковних шкіл належали вчительські (другокласні й церковно-вчительські) школи, які готували вчителів для початкових шкіл. Другокласні школи мали на меті підготовку учителів і вчительок для шкіл грамоти. Учителів для церковнопарафіяльних шкіл готувала єдина на Поділлі Вінницька церковно-вчительська школа, яка утримувалася на кошти Св. Синоду³.

Зауважимо, що найдавнішою формою навчання й виховання була домашня освіта. На Вінниччині проживала значна кількість шляхетних, особливо польських родин, які вдавалися до послуг іноземних учителів. Серед таких учителів відомі: А. Коціпінський, В. Заремба, В. Юрковський, К. Подвисоцький та ін. Відомий педагог, історик В. Марчинський вже в 1807 р. працював у ролі домашнього вчителя нащадків шляхетської подільської родини Сахновських. У 1809 р. він здійснив подорож до Європи, слухав лекції в університетах м. Галле та м. Франкфурта-на-Одері. Потім відвідав Францію та Іспанію. У 1811 р. повернувся й почав працювати домашнім учителем в родині К. Пешинського. Упродовж ХVІІІ-ХІХ ст. представники польської інтелігенції всіляко сприяли розвитку педагогічної освіти, вони надавали допомогу викладачам та учням, були фундаторами навчальних закладів. Граф В. Потоцький заснував власним коштом перший навчальний заклад у м. Немирів у 1785 р. У 1836 р. Б. Потоцький відновив Брацлавсько-Гайсинське повітове училище, й завдяки його клопотанню в 1838 р. училище було реорганізовано в семикласну (пізніше

¹ Сесак І. В. Учительські семінарії Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // *Культура Поділля. Історія і сучасність: матеріали ІІ наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. Хмельницький, 1993. С. 283.*

² *Вінниця: іст. нарис. Вінниця, 2007. С. 89.*

³ Перерва В. *Церковні школи в Україні (кінець ХVІІІ – поч. ХХ ст.): забутий світ. Т. 1. Біла Церква, 2014. С. 451.*

у восьмикласну) гімназію. Б. Потоцький був призначений почесним попечителем Немирівської гімназії й виконував ці обов'язки до 1866 р. Гімназисти, які відзначалися особливими успіхами під час навчання, отримували від нього стипендії на подальше навчання в університетах. Завдяки Б. Потоцькому м. Немирів став осередком освітнього й культурного життя під назвою «Подільські Афіни». Значний внесок у справу освіти зробили також представники родів Чарторійських та Маньковських, зокрема В. Маньковський – промисловець, письменник, філантроп, почесний попечитель Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії та предводитель дворянства Ямпільського повіту (друга половина 50-х рр. XIX ст.)¹.

Духовна освіта на Східному Поділлі має давні традиції й тісно пов'язана з історією цього регіону. Духовна освіта впродовж тисячолітньої історії була рушієм науки, просвіти, високої духовної культури. Духовну освіту в Російській імперії, на відміну від західноєвропейських країн, надавали виключно в духовних навчальних закладах. На Вінниччині не було жодного вищого навчального закладу такого типу, тобто духовної академії, а найдавнішим середнім духовним навчальним закладом освіти стала Подільська духовна семінарія та нижчими – чоловічі духовні училища.

У 1798 р. єпископ Брацлавський і Подільський преосвященний Іоаннікій Полонський, вихованець Київської академії, який тривалий час працював на педагогічній ниві при Смоленській семінарії, згідно із законом від 18 грудня 1797 р. і відкрив у м. Шаргород при Свято-Миколаївському монастирі Подільську духовну семінарію.

До початку 1800 р. у семінарії були відкриті такі класи: нижчий граматичний (проформа), середній граматичний (інфіма), вищий граматичний (синтаксис) і введено викладання історії, географії, польської, німецької та грецької мов та малювання. У 1802 р. розпочали функціонувати поетичний, філософський і риторичний класи та введено викладання французької мови, а в 1804 р. відкрито богословський клас. У 1806 р. відбувся перший випуск у кількості 55 осіб. Чисельність учнів стрімко збільшувалася: якщо в 1799 р. було 286 учнів, то в 1802 р. – 625, а в 1805 р. – вже 700. Зазначимо, що першими вчителями семінарії стали вихованці Київської духовної академії з місцевих уродженців, які знали моральний та релігійний стан народу, його недоліки, а також дух і характер майбутніх вихованців семінарії. Окрім того, до реорганізації семінарії в 1817 р. учителями були також вихованці Севської духовної семінарії, а також представники духовенства з Польщі. Одні з них здобували освіту в Київській академії, інші – у католицьких та уніатських школах.

У 1806 р. семінарія була переведена до м. Кам'янця й утримувалася місцевим коштом і коштом Св. Синоду. Ректори духовної семінарії були водночас і настоятелями Кам'янецького Свято-Троїцького монастиря. Першим ректором Подільської духовної семінарії в м. Кам'янці був архімандрит І. Ставицький (1805-1809).

¹ Попович М. В. Нарис історії культури України... С. 250.

З 1808 р. семінарія в повному складі здійснювала освітню роботу в м. Кам'янці, а в м. Шаргороді залишилися нижчі класи риторики під назвою Подільсько-Шаргородська семінарія¹.

Варто зазначити, що Подільська духовна семінарія аналізованого історичного періоду здійснила значний поступ у розвитку педагогічної освіти регіону. І хоча архівні джерела не містять відомості про наявність у навчально-виховному процесі спеціальних педагогічних дисциплін, усе ж таки можна простежити тенденцію до педагогізації духовної освіти, пошуку нових форм і методик викладання духовних та світських предметів, усвідомлення того, що майбутні духівники працюватимуть на педагогічній та церковно-просвітницькій ниві.

Кращі вихованці семінарії після закінчення курсу зараховувалися до духовних академій; значна частина вихованців призначалася єпархіальним керівництвом на місця священно- та церковнослужителів, а також на посади вчителів і наглядачів у духовні навчальні заклади.

Реформування Подільської духовної семінарії разом із духовними училищами Вінниччини розпочалося в 1817 р. на підставі відповідного припису із Санкт-Петербурзької духовної академії. До 1833 р. на Вінниччині існувало лише Шаргородське духовне училище (з 1893 р. переведено до м. Тиврова)². У 1833 р. було відкрито Тульчинське чоловіче духовне училище. Слід зазначити, що впродовж усього часу існування училища зберігали постійний зв'язок із семінарією, отримуючи від неї своїх наставників та викладачів, готуючи своїх вихованців для вступу до семінарії.

У 1849 р. указом Св. Синоду випускники першого розряду семінарії мали право призначатися на посади викладачів сільських училищ³. Цей факт підтверджує тезу про те, що саме в духовних закладах освіти здійснювалася підготовка майбутніх учителів. Духовна освіта була взірцем у царині професійно-педагогічної підготовки, бо освітня система закладів спрямувалася не лише на всебічне виховання служителів церкви, а й розвиток комунікативних умінь та навичок, що були вкрай необхідними для успішної взаємодії з вихованцями.

Усі реформаторські нововведення в Подільській духовній семінарії та духовних училищах Вінниччини, починаючи з 1841 р., спрямувалися на підготовку вихованців до виконання обов'язків сільських священників та народних учителів. У другій половині XIX ст. у Російській імперії відбувся економічний стрибок, що зумовив формування капіталістичних відносин, а це, своєю чергою, потребувало реформування освітньої системи. У 1867 р. вийшов указ Св. Синоду щодо реорганізації духовних семінарій одночасно з реформами в духовних училищах, що діяли в одній єпархії упродовж п'яти років. Згідно з Указом у духовних училищах із середнього й вищого відділень створили перші – четверті класи, нижчі відділення взагалі закрили. У 1867 р. у Шаргородському повітовому

¹ Столетний юбилей Подольской духовной семинарии (1798–1898). Каменец-Подольск, 1899. С. 35.

² Д. С.-кого. Исторические сведения о ПДС. Каменец-Подольск, 1866. С. 47.

³ ДАХМО. Ф. 319. Оп 1. Спр. 338. Арк. 1.

училищі було 3 відділення із терміном 2 роки навчання в кожному класі, а вже з 1870 р. – 4 класи з однорічним курсом¹.

Зазначимо, що випускники духовних семінарій за успіхами в навчанні розподілялися на три основні розряди: I – найвищий – давав можливість викладати в єпархіальних, духовних училищах та гімназіях; II і III – дозволяв стати вчителем церковнопарафіяльної школи. Вихованцям семінарії, які закінчили повний курс навчання й отримали звання студента, видавалися атестати, а за другий та третій розряди видавались свідоцтва. Після закінчення повного курсу духовного училища випускники зараховувалися до розряду училищних вихованців та їм видавалося свідоцтво².

Важливо акцентувати на тому факті, що «вчительська училищна корпорація» практикувала в педагогічній діяльності методи фізичного впливу, аби підняти успішність учнів. Зі спогадів про організацію освітньої роботи в Шаргородському духовному училищі І. Шиповича та В. Ковердинського, дізнаємося про роль особистості ректора Гадзинського (1836-1862) (ім'я невідоме), який був прихильником старої школи з «палковою» системою і засікав учнів «на смерть». У наглядців училища Є. Шеляговського педагогічні функції обмежувалися завданнями й запитаннями, при цьому він збирав доноси на учнів від аудиторів. Пояснення на лекціях не вважалися доцільними, тому така форма для учнів була лише формальним зобов'язанням, а для вчителя головне було не те, щоб учень знав, а те чи зазубрив він матеріал. За таких умов лекції не могли розвинути в учнів розумові здібності³.

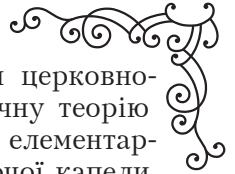
Наведені факти свідчать про недосконалість психолого-педагогічної підготовки самих викладачів духовних закладів освіти Вінниччини і як наслідок – фактичну відсутність загальнопедагогічної підготовки майбутніх діячів освіти. Це негативно позначалося на всій системі освіти Подільських навчальних закладів, у яких працювали випускники духовних закладів освіти.

Із 1870 р. ситуація в Шаргородському духовному училищі дещо покращилася, з'явилися нові вчителі, які зацікавили учнів наукою, а лекції набули проблемного характеру. Учні почали читати книги, грати на скрипці, до навчальних програм увели фізичне виховання й гімнастику. Важливим складником загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів у духовних закладах Вінниччини досліджуваного періоду став такий предмет як співи, що безпосередньо впливав на розвиток мовленнєвої компетентності вихованців. Особливого значення надавалося церковному співу як засобу формування в семінаристів почуття гармонії, сприяння правильній професійній постановці дихання, артикуляції, дикції тощо. Уроки церковного співу було введено до складу загальнообов'язкових предметів з одним недільним уроком в усіх шести класах,

¹ Спогади про Михайла Коцюбинського / упоряд., післямова та прим. М. М. Потупейка. 2-ге вид., допов. Київ, 1989. С. 7.

² Об установлении общей формы аттестата и свидетельства, выдаваемых воспитанникам духовных семинарий и училищ // ПЕВ. 1880. № 20. С. 243–245.

³ Спогади про Михайла Коцюбинського... С. 9, 15, 18.

бо вихованці семінарії мали право працювати викладачами церковного співу початкових училищах, опанувавши початкову музичну теорію з основами гармонії, історію церковного співу та методикау елементарного викладання. Випускник Петербурзької придворної співочої капели Ю. Богданов працював викладачем церковного співу в Подільській духовній семінарії (1884-1897), а також керівником архієрейського й семінарського хорів. Під його керівництвом навчався М. Леонтович, який вивчав історію і теорію музики, гармонію, поліфонію та аранжування, опановував основи регентської справи та співу й упродовж 1901-1902 рр. працював учителем церковного співу, музики та каліграфії Тиврівського духовного училища¹. Також упродовж 1910-1911 рр. у Тиврівському духовному училищі на посаді викладача співів працював видатний український композитор К. Стеценко. Тиврівський період був одним із найінтенсивніших у житті й творчості композитора. Тут він написав майже всю оперу «Івасик-Телесик», дитячу оперу «Лисичка», хори, романси, десятки колядок. У Тульчинському духовному училищі працював педагог, психолог, письменник, громадський діяч, професор Українського вільного університету Г. Ващенко, а православний священник, краєзнавець Вінниччина П. Вікул (до 1914 р.) вчителював у Шаргородському духовному училищі².

Згідно зі статистикою в 1888-1889 рр. у Подільській єпархії навчання відбувалося в 1048 початкових школах духовного відомства 10 парафій, при чому через відсутність професійно-підготовлених учителів їхні обов'язки виконували 10 священників, 27 дияконів, 261 псаломщик, і лише 41 із них були вихованцями духовної семінарії, 49 – взагалі не мали освіти, 131 – вихованці духовних училищ, та інших навчальних закладів. У 1896-1897 н.р. загальна кількість осіб учителів-семінаристів у ЦППШ становила лише 59 осіб, що було недостатньо, аби повноцінно забезпечити професійними вчителями всю Подільську губернію. Становище вчителів ЦППШ на Вінниччині було жахливим, бо матеріальна бідність церковної школи особливо тяжко позначилася на освітньому процесі. Як зазначав О. Лотоцький, «у 80-90-х роках XIX ст. підготовлених учителів у церковних школах Вінниччини нараховувалось – 721 особа, непідготовлених – 732 особи, тобто перших – 49%, останніх – 51%. Особи із середньою й спеціально-педагогічною освітою вбачали вчительську діяльність як тимчасову й намагалися за будь-яких обставин перевестися на іншу службу, а професійно непідготовлені вчителі не відрізнялися рівнем грамотності від своїх учнів»³. Таким чином, більша частина вчителів не була професійно підготовлена до вчительської діяльності.

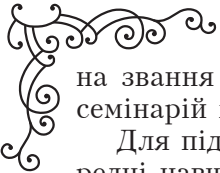
У зв'язку з незабезпеченістю дипломованими вчителями Св. Синод постановою від 26 листопада 1888 р. надав право видавати свідоцтва

¹ Зузяк Т. П. Педагогічна освіта на Поділлі (кінець XVIII – початок XX ст.) : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. А. Лавріненка. Вінниця, 2017. С. 117.

² Митці України : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. Київ : Укр. енциклопедія, 1992. 848 с.

³ Лотоцький А. Народное образование в Подолии в его прошлом и настоящем // Образование. 1899. № 4. С. 71–91.

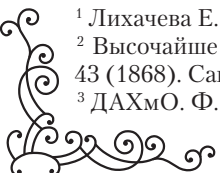
на звання вчителя церковнопарафіяльної школи правлінням духовних семінарій і училищ, а також єпархіальним жіночим училищам¹.

Для підготовки вчительок народних шкіл створювалися спеціальні середні навчальні заклади – єпархіальні жіночі училища, статут яких був затверджений 20 вересня 1868 р. Із набуттям чинності «Статуту єпархіальних жіночих училищ» змінювався і статус випускниць училища: вони отримали право на звання домашньої вчительки, що на практиці означало можливість обіймати посади вчительок початкової школи. Єпархіальні жіночі училища перебували у віданні Св. Синоду, під безпосереднім управлінням єпархіальних архієреїв, під опікою місцевого духовництва та ради училища. Курс навчання складався із 6 класів із річним курсом у кожному, але через брак коштів допускалося три класи з дворічним курсом².

Згідно зі статутом 1868 р. до обов'язкових предметів вивчення належали: Закон Божий, російська мова та російська словесність і практичне ознайомлення зі слов'янською мовою, арифметика та загальні основи геометрії, російська та загальна географія, загальна та російська історія, загальні необхідні відомості з фізики, педагогіка, чистописання, церковний спів; до необов'язкових – нові мови, музика, малювання. Окрім того, вихованки навчалися в позакласний час домашнього рукоділля. Варто зазначити, що, на відміну від духовних училищ духовного відомства, до єпархіальних училищ зараховувалися дівчата інших соціальних станів з обов'язковою, визначеною місцевим духовенством платою за навчання.

Історія створення єдиного єпархіального жіночого училища в м. Тульчині розпочалася ще в 1848 р., із листування-звернення до духовенства Вінниччини законовчителя Санкт-Петербурзького сирітського Миколаївського інституту протоієрея В. Гречулевича, у якому він запрошував до пожертвувань на відкриття в м. Тульчині училища для дівчат духовного звання, причому кошти надходили до редакції журналу «Странник» у Санкт-Петербург. Аналіз архівних джерел дає підстави стверджувати, що в 1854 р. В. Гречулевич придбав будинок та пожертвував книги й гроші для училища в загальній сумі 2564 руб. сріблом (на 1863 р. сума зросла до 7000 руб. з інших надходжень)³.

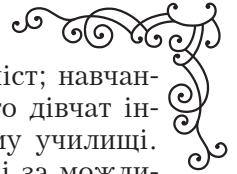
Вбачаючи користь від відкриття училища для освітнього простору Вінниччини, а також уболіваючи за розвиток педагогічної підготовки жінок Подільської губернії, у грудні 1863 р. В. Гречулевич зазначав: «...Відкриття училища для дівчат духовного відомства в м. Кам'янці вселяє мені сміливість просити про відкриття подібного училища в м. Тульчині. Спочатку як приватний навчальний заклад, але з підпорядкуванням єпархіальному керівництву на таких засадах: придбання будівлі, придатної для розміщення до 90 вихованок; поширення у Подільській єпархії релігійно-морального виховання в душі православної Церкви; існування на кошти від вихованок, яких потрібно очікувати велику кількість як із представників

¹ Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России... С. 73.

² Высочайше утвержденный Устав епархиальных женских училищ // ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т. 43 (1868). Санкт-Петербург, 1873. С. 254–261.

³ ДАХмО. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 465. Арк.52–59.

епархії, у центрі якої знаходиться м. Тульчин, так і з інших міст; навчання іноземним мовам і навіть музиці, й зараховувати для цього дівчат інших станів, що не дозволяється робити в казенному жіночому училищі. За таких умов в училищі будуть навчатися доньки батьків, які за можливостями й бажаннями прагнули надати своїм дітям гідну освіту»¹.

Таким чином, у 1864 р. В. Гречулевич власним коштом відкрив приватне жіноче духовне училище, першими викладачами якого стали педагоги Тульчинського духовного повітового училища. Перший набір становив 17 вихованок. У 1865 р. В. Гречулевич особисто прибув до Тульчина та подав клопотання до єпархіального керівництва про створення комітету з місцевого духовенства, який би взяв на себе піклування про училище. Проте вже 17 липня 1867 р. комітет з організації майбутнього училища припинив свою роботу після заснування училищної ради. Викладання, виховання й утримання вихованок визначалося загальноприйнятим Статутом училища для дівчат духовного звання. Офіційно Тульчинське жіноче духовне училище відкрили 5 жовтня 1867 р.².

Упродовж перших 20 років існування єпархіального духовного жіночого училища навчальна програма не зазнавала значних змін. Незмінними залишалися такі предмети, як Закон Божий, церковний спів і рукоділля, що вивчалися впродовж усіх років навчання. Велика увага приділялася церковному співу, обов'язкового для всіх вихованок, хоча й звільнялись від співів ті особи, які проявляли повну нездібність до них унаслідок відсутності голосу та слуху. За навчальними планами цьому предмету відводилося аж 12 годин на тиждень. Вихованки співали в храмах, окрім хорошого співу, дівчата виступали й меншими групами (ансамблями) та сольоно. Вони могли співати й молебні, і панахиди, під час одруження і хрещення. Вивчалися також патріотичні гімни й канти, народні пісні тощо. Зверталася серйозна увага й на навчання рукоділлю вихованок – шиттю, в'язанню й вишиванню візерунків. Згодом їх почали серйозно навчати шиттю на машинках, машинному в'язанню. Упродовж літа вихованки займалися садівництвом, а деякі учениці, бажаючи стати ближче до освіти в жіночих гімназіях, почали вивчали французьку мову та гру на фортепіано.

З огляду на те, що випускниці єпархіальних духовних училищ мали працювати вчительками в народних школах або виховательками в тих же училищах, випускниці старших класів залучалися до вивчення педагогіки, дидактики та практичних уроків у початкових школах. З уведенням педагогіки до переліку предметів, що викладалися в жіночих духовних училищах, ці заклади розширили своє освітнє значення. Зокрема, у Тульчинському єпархіальному училищі педагогіка викладалася в обсязі 2 години на тиждень за посібником В. Куртмана (директора вчительської семінарії в Фрідберзі) «Керівництво до виховання та навчання» (ч. I, 1859 р.; ч. II, 1867 р.). Уперше упродовжувалася педагогічна практика: вихованки вищих класів займалися з ученицями нижніх класів.

¹ Там само.

² Сесак І. В. Тульчинське єпархіальне училище: сторінки історії (1867–1917) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2006. Т. 8. С. 324–337.

Інші предмети викладалися за навчальним посібником, затвердженим для початкової школи Св. Синодом: зокрема, Закон Божий, російську мову та російську словесність вихованки вивчали за «Граматикою» Н. Гілярова та Кірпічного, «Теорію словесності» В. Стоюніна. Загалом бібліотека Тульчинського училища станом на 1880 р. налічувала 285 назв книг¹.

Варто зазначити, що єпархіальне жіноче училище пройшло складний шлях становлення. Зокрема, упродовж року Тульчинське єпархіальне училище змінило чотирьох керівників і трьох інспекторів. Ці обставини несприятливо впливали на перебіг педагогічних та економічних справ училища. Негативно позначилося на навчальну роботу також несвоєчасне заміщення вчительських вакансій за гострої нестачі кандидатів: у 1883 р. в Тульчинському єпархіальному жіночому училищі вакансія вчителя співів була заміщена лише 1 жовтня, учителя словесності та російської мови – лише 20 жовтня, тому уроки були розподілені між усіма вчителями. Окрім того, на перших порах підручників катастрофічно не вистачало.

У Тульчинському єпархіальному училищі в 1871 р. відбувся перший випуск, у 1875 р. випустили 22 вихованки (причому з них – 8 доньок священників, 12 – дияконів та 2 – світських). У другій половині 1876 р. в училищі навчалися 79 доньок священників, доньок дияконів – 1, зі світських сімей – 8 учениць, у 1882 р. загалом – 121 вихованка².

Із 1884 р. основним завданням Тульчинського єпархіального жіночого училища стала підготовка вчительок для ЦПШ та інших народних шкіл відповідно до зміни «Статуту єпархіальних жіночих училищ». Початкова педагогічна освіта остаточно стала прерогативою духовенства. Відбулися зміни в навчально-виховній роботі жіночих училищ, зокрема обмежувався вік зарахування до училищ (не молодше 10 років).

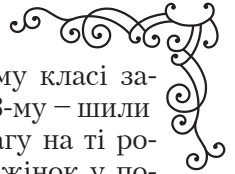
Упродовж 1884-1886 рр. до переліку предметів введено дидактику. У 1885/86 н.р. педагогіку вивчали за підручником М. Олесницького «Короткий курс педагогіки». Аналіз низки архівних документів та періодики досліджуваного періоду свідчить про вдосконалення вивчення мистецтв та іноземних мов. У 1884/85 н.р. у Тульчинському єпархіальному училищі французьку мову вивчали 25% учениць (36 осіб). Музиці навчалася 60% (80 вихованок). Для закладу придбано два піаніно, чотири фортепіано та запрошено 4 спеціально підготовлених учительки музики. Із кожною вихованкою вчителька музики займалася не менше двох разів на тиждень за посібником «Керівництво школи фортепіанної гри» Ф. Гюнтена³. Естетичні складники в освітній системі жіночих єпархіальних училищ були спрямовані на те, щоб майбутні вчительки володіли арсеналом засобів самопрезентації, за допомогою якої змогли б донести до свідомості учнів власні переконання. І як гра на музичному інструменті має бути неповторною, так і ці засоби – завжди індивідуальні й неповторні.

¹ Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1879–1880 учебный год // ПЕВ. 1881. № 6. С. 62–64.

² Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1881–1882 учебный год // ПЕВ. 1883. № 3. С. 58–71.

³ Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1884–1885 учебный год // ПЕВ. 1885. № 50. С. 815–828.

Заняття рукоділлям полягало в тому, що учениці в першому класі займалися в'язанням, у другому – вишивали по канві та шили, у 3-му – шили та кроїли. Учителька рукоділля на своїх заняттях звертала увагу на ті робочі моменти, ознайомлення з якими необхідне для майбутніх жінок у побуті. Витонченому рукоділлю навчалися вихованки 4-х і 5-х класів під наглядом начальниці училища, бо згідно з розпорядженням Св. Синоду від 1888 р. про введення в єпархіальних жіночих училищах пошиття церковних шат учениці опановували мистецтво золотошвей¹.

Слід звернути увагу на те, що при Тульчинському єпархіальному училищі з жовтня 1892 р. існувала церковнопарафіяльна зразкова школа, відкрита для практичного ознайомлення старших вихованок училища з методами навчання в початковій школі. План занять у школі розподілявся за ступенем участі в них учениць старших класів. Відповідно до цього плану щоденно було п'ять уроків тривалістю 55 хвилин. Дівчатка зразкової школи були розподілені на три відділення, заняття проходили згідно з програмою однокласної церковнопарафіяльної школи².

Також для покращення якості педагогічної підготовки в жіночих училищах духовного відомства відкривалися сьомі педагогічні класи. Загальні засади їхнього функціонування визначалися «Положенням» Св. Синоду про додатковий педагогічний клас при єпархіальних жіночих училищах. Варто зазначити, що педагогічний клас не був обов'язковим. Навчальний курс додаткового класу тривав один рік. Зарахування до 7-го класу здійснювали без іспитів для випускниць єпархіальних училищ, а також жіночих училищ духовного відомства, які успішно прослухали загальний училищний курс й одразу подали заяви на навчання. Вихованки попередніх випусків також мали таке право за умови, якщо з моменту закінчення ними училища минуло не менше ніж два роки та за надання схвальних характеристик про свою поведінку за цей період. Особи, які закінчили навчання більше ніж два роки, зараховувалися тільки після складання ними іспитів з усіх предметів, що вивчалися в училищі³.

У педагогічному класі вихованки вибирали один із предметів, які викладалися в єпархіальному училищі, складаючи реферати й звітуючи про свої заняття. Для педагогічного класу обов'язковим було вивчення теорії та виконання письмових робіт із педагогіки і дидактики, а також проведення практичних занять у зразковій школі. Кожна з вихованок мала педагогічний щоденник, який обговорювався педагогічною комісією у складі начальниці, інспектора, викладача педагогіки та усіх учениць 7-го класу.

Для вдосконалення підготовки учениць до педагогічної діяльності в сім'ї та школі в 1906/1907 н.р. був відкритий такий педагогічний клас при Тульчинському єпархіальному жіночому училищі для 30 осіб.

¹ Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1891–1892 учебный год // ПЕВ. 1893. № 29. С. 597–604.

² Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1894–1895 учебный год (продолжение) // ПЕВ. 1896. № 16. 323–328.

³ Разрядной список воспитанниц Подольского женского училища духовного ведомства // Православная Подолия. 1906. № 5. С. 15–18.

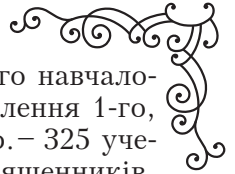
Проект «Положення» про 7-й педагогічний клас був складений викладачами училища та спостерігачем духовного училища.

Саме на Вінниччині в 7-й педагогічний клас зараховувалися без вступних іспитів випускниці Тульчинського єпархіального жіночого училища з достатнім балом атестату та з оцінкою «5» з поведінки. Якщо з часу закінчення закладу минуло не більше 4 років, то такі випускниці теж мали право вступу без іспитів. Перевага під час вступу надавалася переважно донькам духовенства Подільської єпархії. Окрім того, до педагогічного класу зараховували й учительок церковнопарафіяльних та народних шкіл незалежно від часу закінчення ними курсу навчання. У 7-му педагогічному класі викладалися предмети педагогічного та загальноосвітнього циклу: Закон Божий; література іноземна й нова російська (після Гоголя); російська загальна історія (нарис історії російської культури); педагогіка у зв'язку з психологією та логікою; методика викладання навчальних предметів (Закону Божого, церковнослов'янської мови, російської мови, арифметики, загальної історії, географії у зв'язку з короткими відомостями про явища природи та лінійного креслення) у церковнопарафіяльних і другокласних учительських школах, із практичними заняттями в зразковій школі; науки про природу (за програмою жіночих училищ духовного відомства); церковні співи з грою на скрипці. Усі зацікавлені могли також вивчати елементарний курс алгебри й латини. Навчальний план складався з 23 уроків на тиждень. До програми практичних занять у зразковій школі належали й пробні уроки учениць, що бралися до уваги під час виставлення річного балу з методики. Було запроваджено обов'язкову самоосвіту й саморозвиток шляхом студіювання журналів і книг. Для отримання свідоцтва кожна учениця складала відповідний іспит та проводила в трьох групах зразкової школи один показовий урок із теми, яку вибрала сама й погодила з інспектором та вчителем методики. Зазначимо, що в Тульчинському єпархіальному училищі, крім зазначеного, вихованки 7-го педагогічного класу могли додатково вивчати французьку мову, займатися рукоділлям та користуватися училищною фісгармонією¹.

Що стосується суто теоретичної педагогічної підготовки, то програма з педагогіки у зв'язку із психологією та логікою, безпосередньо була складена для вихованок жіночих духовних училищ у кількості 4-х годин на тиждень. На заняттях із педагогіки вихованки вивчали ступінь участі жінки у справі виховання; важливість педагогіки; джерела педагогіки; зв'язок її з психологією та логікою; педагогічне мистецтво та його необхідність; процес набуття педагогічного таланту та його елементи. Не можна оминати увагою того факту, що саме в педагогічних класах Тульчинського єпархіального училища викладання курсу педагогіки було тісно пов'язано із основами психології.

Як свідчить статистика, кількість вихованок, які навчалися в 7 класах Тульчинського єпархіального жіночого училища, упродовж наступних

¹ Об открытии при Тульчинском Епархиальном Училище с начала 1906/1907 учебного года 7-го педагогического и общеобразовательного класса // Православная Подолия. 1906. № 5. С. 62–64.

років продовжувала зростати: зокрема, у 1907/08 н.р. усього навчалось 323 учениці, причому відкрилося по два паралельні відділення 1-го, 2-го та 3-го класів та по одному з 4-го по 7-й, у 1909/10 н.р. – 325 учениць, у 1911/12 н.р. – 344 учениці (із них 312 – доньок священників, 32 – інших станів)¹.

У Тульчинському єпархіальному жіночому училищі з 12 жовтня 1908 р. працював учителем церковного співу та керував училищним хором Микола Леонтович (1877-1921), який мав звання регента від Імператорської співочої капели. Зазначимо, що він викладав арифметику в першому класі та в 1913 р. тимчасово викладав уроки російської мови в 1-4 класах. Під керівництвом М. Леонтовича в 1910 р. вихованки 3-го класу поставили дитячу оперу «Коза-дереза» з вокальними номерами. Учениця училища Єлизавета Карагіна згадує: «...його всі любили та поважали, а начальниця називала його найблагодороднішим»². Зі спогадів колишньої вихованки училища про М. Леонтовича ми дізнаємося: «...проводив цікаві лекції, лагідний тон мови та щира усмішка викликали в душах дівчат наче близькість до вчителя. Леонтович навчав нас українських пісень, хоча мусив дотримуватися вимог і вчити й російські пісні»³. Слід зауважити, що М. Леонтович у своїй роботі з вихованками дотримувався прогресивних педагогічних прийомів і принципів, використовуючи традиційні досягнення в музичній педагогіці як західноєвропейських, так і вітчизняних авторів, що не втратили своєї актуальності й сьогодні. М. Леонтович обстоював ідею естетичного виховання всіх учнів та обов'язковість навчання музиці й співам незалежно від музичної обдарованості.

Варто зауважити, що М. Леонтович у період своєї діяльності в жіночих духовних училищах Вінниччини сповідував ідеї розвитку почуттів майбутніх учителів, уважаючи, що в жодному разі не можна відмежовувати отримання знання від почуттів, оскільки кожна людина по-своєму позитивно насичує почуттями лише ту інформацію, яка наповнена певним смислом для неї. Як талановитий педагог, М. Леонтович навчав учительок жіночої статі незалежно від майбутнього предмета викладання насичувати педагогічну дію і її суб'єктів позитивними естетичними почуттями. Завдяки цьому процес освіти для кожної учениці ставав необхідним, бажаним і радісним. Видатний композитор, митець, педагог власним самовключенням до процесу передачі досвіду вважав, що в радості здобуття знань, радості людського буття виявляється свобода, бо радість – це добро, завжди краса, завжди творчість – цінності, необхідні вчительській професії.

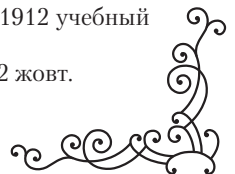
Таким чином, аналіз розвитку жіночої духовної освіти на Вінниччині дає підстави стверджувати, що сфера професійної діяльності випускниць духовних жіночих училищ не виходила за межі учительки початкової школи й тісно перепліталася з материнськими обов'язками.

Вивчення та аналіз літературних джерел, архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що в становленні педагогічної освіти Східного Поділля

¹ Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища за 1911–1912 учебный год // Православная Подолия. 1913. № 6. С. 108–116.

² Порожня Анна. Ми нащадки твої – Леонтович // Тульчинський край. 2002. 12 жовт.

³ Там само.

кінця XIX – початку XX ст. важливу роль відіграли другокласні церковнопарафіяльні вчительські школи та Вінницька церковно-вчительська школа, якими керувало переважно духовенство. Діяльність цих шкіл школи зазвичай була спрямована на те, аби здійснювати підготовку вчителя по-новому, на засадах релігійності та високого педагогічного мистецтва. Випускники другокласних вчительських шкіл мали право викладати в однокласних та двокласних церковнопарафіяльних школах і школах грамоти. Так Вінницька ЦВШ була втіленням найвищого типу церковнопарафіяльної освіти, мала суто педагогічне призначення: підготовку вчителів й учительок для початкових училищ усіх розрядів.

Історія становлення другокласних церковнопарафіяльних шкіл Вінниччини розпочалася з порушення проблеми відкриття ЦПШ у Подільській єпархії (про це йшлося в циркулярі Училищної ради при Св. Синоді від 30 грудня 1895 р. на ім'я Подільської єпархіальної училищної ради). Визнаючи необхідність нагальної допомоги в царині належної підготовки вчителів для церковних шкіл із боку місцевого населення, вище духовенство запропонувало відкрити по дві другокласні ЦПШ з учительським курсом у кожному повіті. Саме в ці школи зараховувалися найкращі учні однокласних шкіл і, провчившись там три роки, складали іспит на звання вчителя та займали вчительські посади в церковних школах. У роз'ясненні ПЄУР із приводу влаштування другокласних ЦПШ для дівчаток із метою підготовки вчительок для шкіл грамоти йшлося про те, що відкриття таких шкіл не лише допускається, але й визнається навіть бажаним¹. Варто відзначити, що обов'язковим доповненням до навчальних курсів другокласної школи були різного роду майстерні, заняття з бджільництва, садівництва, городництва, шовківництва тощо².

На початку 1896/97 н.р. ПЄУР було запропоновано відкрити другокласні чоловічі ЦПШ у деяких селах Подільської єпархії: у с. Чуків Брацлавського повіту; у с. Сутиски Вінницького повіту; у с. Степашки Гайсинського повіту; у с. Чернятин Літинського повіту³.

У 1896 р. за сприяння відомої меценатки княгині М. Щербатової (1857-1920) відкрилася другокласна школа в с. Чуків Брацлавського повіту. У листопаді 1896 р. Вінницька двокласна школа була перетворена на другокласну ЦПШ із ремісничим (столярною й токарною майстернями) та сільськогосподарським відділеннями (садівництва й городництва). У 1899 р. при Вінницькій другокласній школі відбулися педагогічні курси. А з 1900 р. на базі цієї школи розпочали роботу постійні вчительські курси з дворічним терміном навчання. Для завідування курсами й організації на них навчальних занять були запрошені «особливий»

¹ Копія Циркуляра Училищного Совета при Святейшем Синоде от 20 декабря 1895 г. № 1150 на имя Подольского Епархиального Училищного Совета, по вопросу об открытии второклассных церковно-приходских школ епархии // ПЕВ. 1896. № 9. С. 182–188.

² П. Е. Н. Второклассные и церковно-приходские школы. (К сведению лиц и учреждений, заведующих церковными школами Подольской епархии) // ПЕВ. 1896. № 25. С. 522.

³ Церковно-школьная хроника. Из жизни второклассных церковно-приходских школ епархии // ПЕВ. 1898. № 42. С. 1153–1156.

завідуючий-законовчитель та два «особливих вчителі». Також при курсах було засновано 30 стипендій для найбідніших слухачів¹. Варто зауважити, що вчительські курси мали замінити собою відкриття вчительської школи в Подільській єпархії, хоча вже давно існувала потреба здійснення належної професійної підготовки вчителів.

Статистичні дані свідчать, що найбільшою за контингентом була Чуківська школа – 109 учнів у всіх трьох відділеннях другого класу; у Степашківській – 83, у Чернятинській – 66, у Вінницькій – 51, у Сутиській – 39. У 1898/99 н.р. було зараховано 188 вихованців, із них 175 вступили на перше відділення другого класу й 37 – на друге відділення, бо закінчили повний курс двокласних міських і сільських училищ. У 1898 р. відбувся перший випуск учнів другокласних шкіл Вінниччини в кількості 117 осіб. Варто відзначити, що з першим випуском учнів другокласних шкіл у 1898-1899 рр. виникла проблема щодо програми іспитів – повної або скороченої – для тих осіб, які хотіли мати звання вчителя ЦПШ.

Указом Св. Синоду від 25 серпня 1899 р. роз'яснювалося, що вихованці другокласних шкіл, які закінчили повний курс навчання, здобуваючи звання вчителя ЦПШ, мали скласти скорочений, а не повний іспит нарівні з вихованцями духовних, повітових і міських двокласних училищ, бо встановлений курс навчання в другокласних школах із загальним обсягом і програмами окремих предметів був не меншим за курс навчання в названих вище навчальних закладах. Також бралось до уваги й те, що вихованці другокласних шкіл на третьому році навчання на практиці ознайомлювалися з методикою проведення навчальних занять із дітьми в початкових школах грамоти².

Архівні документи дозволяють стверджувати, що з кожним роком кількість учнів другокласних шкіл зростала. Зокрема, до Сутиської другокласної школи на початку її існування зараховувалися всі охочі, натомість за чотири роки зарахування до закладу відбувалося за конкурсним іспитом, при цьому половині кандидатів було відмовлено через відсутність місць. Такої популярності школи досягнуто за рахунок професійної організації навчально-виховного процесу, суворого дотримання встановлених порядків і дисципліни.

Слід звернути увагу на такий факт, що попечительниця Чернятинської другокласної школи М. Львова п'ятьох найбідніших вихованців прийняла на повне забезпечення як стипендіатів. Зазначимо, що, крім цього, матеріальна й моральна підтримка від приватних осіб надходила також і школі – від селянського управління й світської адміністрації. Зокрема, мировий посередник першої дільниці Могилівського повіту Д. Кравченко-Пилипов звертався до всіх волосних старшин і сільських старост із проханням посилити пожертву грошових коштів для місцевих шкіл³.

У листопаді 1898 р. постановою синодальної Училищної ради затверджено с. Майдан-Курилівський (Трепівський) другим населеним

¹ Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. 1900. № 7. С. 153–157.

² Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. 1899. № 37. С. 886–890.

³ Церковно-школьная хроника // ПЕВ. 1898. № 44. С. 1196–1199.

пунктом для облаштуванням другокласної школи в Літинському повіті. Ініціатива щодо створення школи належала місцевому землевласнику, Київському губернатору, генерал-майору Ф. Трепову (1854-1938)¹.

Як свідчать архівні джерела, попечителі Сутиської школи граф Д. Гейден (1862-1926) із дружиною Е. Гейден (Драгомирова, 1876-1926) організували при школі рукодільні заняття під особистим керівництвом для того, аби залучити до навчання в школі дівчаток. Окрім того, відбувалися паломницькі екскурсії вихованців другокласних шкіл, зокрема в 1899 р. 12 випускників Чернятинської школи відвідали Київ за сприяння попечительниці школи М. Львової та місцевого повітового спостерігача отця Татомира. У 1900 р. вихованці Сутиської другокласної школи відвідали Козельщенський монастир Полтавської губернії за сприяння шкільного Попечителя графа Д. Гейдена².

Зазначимо, що в організації церковно-шкільної справи багато користі принесли місцеві братства й попечительства. У 1899 р. започатковано спілку допомоги учням у Сутиській другокласній школі. При інших другокласних школах, наприклад, при Вінницькій затверджено повітові стипендії для бідних вихованців. При Чернятинській другокласній школі організовано «Шкільне попечительство», завданням якого було надання допомоги бідним учням³.

Лише 1 квітня 1902 р. було затверджено «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання». Пункт № 1 «Положення...» свідчив, що основним завданням церковних шкіл ставало поширення серед народу освіти в дусі вчення й традицій православної віри та церкви. Відповідно до нього до церковних шкіл належали: 1) початкові школи, призначені для початкового навчання дітей і дорослих (вони поділялися на школи грамоти, церковнопарафіяльні та недільні школи); 2) учительські (другокласні й церковно-учительські) школи, у яких готували вчителів для початкових шкіл. У положенні було чітко визначено, що другокласні ЦППШ – це не «вчительський додаток» до двокласних шкіл, а самостійний різновид шкільних закладів⁴.

У м. Вінниці відкриття церковно-вчительської школи стало результатом ініціативи спостерігача шкіл Подільської єпархії священника о. В. Павлинова. 19 березня 1902 р. ПЄУР звернулася з відповідним листом до синодальної Училищної ради з пропозицією та обґрунтуванням необхідності відкриття школи саме в м. Вінниці й для цього використати приміщення двокласної школи. Варто зауважити, що це звернення було не першим до синодальної училищної ради, зокрема до наших днів в архівах зберігся текст звернення за 1898 р. Але ще в 1897 р. у «ПЕВ» надруковано статтю про нагальну необхідність відкриття спеціальної вчительської школи із призначенням готувати вчителів у ЦППШ Подільської

¹ Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. 1900. № 25. С. 624–627.

² Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. 1900. № 26–27. С. 647–651.

³ Из церковно-школьной жизни // ПЕВ. 1899. № 28. С. 660–662.

⁴ Положение о церковных школах ведомства Православного исповедания. Высочайше утвержденное 1902 г. апреля 1 // ПСЗРИ. Санкт-Петербург, 1904. Собр. 3-е. Т. XXII (отд. 1). № 21290. С. 207–210.

епархії. Було зроблено припущення про можливість відкриття педагогічного закладу на базі Вінницької другокласної школи¹.

Згідно з визначенням Св. Синоду в 1902-1903 рр. у м. Вінниця відкрився перший клас ЦВШ, до якої зараховувалися на навчання особи віком 15-17 років, які закінчили другокласні школи або інші навчальні заклади, курс яких був не нижчим за курс другокласної школи². Відповідно до цього документа вступники, які подавали свідоцтво про бідність, але відрізнялися високими успіхами, звільнялися від третього, почасти другого курсу, грошових внесків за рахунок стипендіальних сум відповідно до постанови ради школи за умови обов'язкової служби після закінчення закладу не менше п'яти років у другокласній учительській або церковнопарафіяльній школі.

Вступаючи до Вінницької ЦВШ, учні, які надали свідоцтва про успішне закінчення курсу другокласної школи зі званням учителя школи грамоти, піддавалися так званому «перевірочному іспиту», що складався з таких предметів: Закон Божий, церковний спів, гра на скрипці, слов'янська мова, російська мова, арифметика з геометричним кресленням і землеробством. Знання з дидактики та методик усіх інших предметів остаточно визначалися на загальній підсумковій бесіді. Усним «перевірочним іспитам» передували два письмові: твір і задача з арифметики та геометрії. Особи, що закінчили інші навчальні заклади, курс яких був не нижчим за курс другокласної школи (наприклад, 4-класні училища), піддавалися повному іспиту з програм другокласних шкіл, для чого додатково призначалися іспити з вітчизняної історії, географії, відомості про предмети та явища природи, методика, дидактика та гігієна³.

Аналіз певної системи професійного відбору на опанування вчительською професією дозволив довести, що саме на Вінниччині, зокрема в м. Вінниці, на початку ХХ ст. склалися стійкі традиції здійснення зарахування абітурієнтів, придатних до роботи з дітьми. Претенденти повинні були мати достатній рівень освіти, бути всебічно розвинутими, здатними передати досвід тощо. Із цією метою навіть використовувалися методики перевірки на професійну гнучкість, на бажання стати вчителем, проводилися тести й опитування. Можна однозначно стверджувати, що педагогічна освіта на Вінниччині в досліджуваній історичний період була флагманом у царині професійного відбору на здобуття вчительських посад, а значить випускники Вінницьких педагогічних закладів вирізнялися високим професіоналізмом, майстерністю, творчістю з-поміж колеґ інших освітніх установ України.

Завідувач школи отець П. Погорилко для викладання вибирав учителів, які вміли працювати з наснагою. Завідувач мав три дипломи, при цьому тривалий час був звичайним сільським священником. Учитель малювання О. Пшеничников безкоштовно займався з 25 найбільш талановитими учнями. Упродовж 1909-1910 рр. директором Вінницької

¹ Церковно-школьня хроника // ПЕВ. 1897. № 43. С. 1190–1194.

² От Подольского Епархиального училищного совета // ПЕВ. 1902. № 41. С. 462–463.

³ Марголин Д. Справочник по педагогическому образованию. Санкт-Петербург ; Киев, 1913. С. 85–87.

ЦВШ був отець В. Янса, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії; учителем словесності тут працював кандидат богослов'я М. Веретенников; учителем церковної та російської історії й географії – О. Дятятін; учителем математики та природознавства – агроном А. Хребтов; учителем співу та музики – І. Цимбал; учителем гігієни – ординатор Вінницької окружної лікарні П. Бодянський; учителем сільського господарства – М. Корякін.

Цікавою є організація навчально-виховного процесу досліджуваного закладу. За твердженням В. Перерви, у школі викладали 24 дисципліни – значно більше ніж вимагала програма: Святе Письмо «Нового Заповіту», Святе Письмо «Старого Заповіту», християнське віровчення, християнську мораль, дидактику, педагогіку, церковний спів, церковнослов'янську мову, словесність, церковну історію, історію Росії, географію, арифметику, алгебру, геометрію, фізику, хімію, ботаніку, зоологію, гігієну, креслення та малювання, основи сільського господарства, писали твори та давали практичні уроки (також як окремі предмети). Керівництво школи запрошувало нових викладачів, зокрема М. Озерянского, який навчав учнів садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва. Також викладали такі предмети, як основи економіки та соціологія. У 1908 р. тут навчалось 63 учні. Станом на 1914 р. учнів налічувалося вже 90. Варто відзначити, що у Вінницькій ЦВШ була найбільша бібліотека для вчителів ЦПШ, її фонд налічував 2400 примірників¹.

Статистичні дані, використані в науковому пошуку В. Перерви, дають підстави констатувати, що саме у Вінницькій ЦВШ потужно здійснювалася педагогічна підготовка майбутніх учителів, хоча відомостей про кількість годин на ці предмети не збереглося. Однак наявність педагогіки та дидактики як окремих предметів, а також християнської моралі свідчать про усвідомлення керівництвом шкіл важливості педагогіки як науки. Разом із тим, посилена увага в професійній підготовці майбутніх учителів зверталася на практичну складову – невід'ємну в системі опанування вчительського фаху.

Викладачами Вінницької ЦВШ велася активна просвітницька робота. У 1905 р. організовано публічні читання рефератів на релігійні й історичні теми, літературно-вокальні заходи та духовні концерти. Так, літературні читання та концерти влаштовувалися у Вінницькому народному домі для учнів церковнопарафіяльних шкіл і для мешканців міста. На одному з таких вечорів сліпий бандурист із Чернігівської губернії виконував декілька історичних пісень і дум про неволю та невільників. У дискусії з приводу запропонованих рефератів брали участь і вели жваві обговорення всі охочі. Упродовж Великого посту учнівський хор церковно-вчительської школи під керівництвом вчителя Є. Молчанова виконував духовні концерти, на яких вінницька публіка мала можливість ознайомитися з кращими творами українських і зарубіжних духовних композиторів. У репертуарі хорового колективу були «Святий Боже» Д. Бортнянського, композиції

¹ Перерва В. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.)... С. 448–452.

із творів П. Чайковського, Б. Лятошинського, М. Римського-Корсакова, М. Веделя, М. Березовського¹.

У 1910-1911 рр. при Вінницькій ЦВШ були організовані короткотермінові педагогічні курси з вивчення Закону Божого та співу, у яких брали участь 173 вчителі Подільської єпархії. Також із метою практичної підготовки вчителів діяла двокласна зразкова школа. Законовчителем зразкової школи був священник о. І. Шатковський, який закінчив Подільську духовну семінарію, учителі о. Гадовський (ім'я невідоме) та Н. Фемич, випускники Вінницької ЦВШ. У 1910 р. курс двокласної школи закінчили 10 чоловік, вступили – 56. У 1913 р. в школі навчалося 39 осіб (37 хлопчиків та 2 дівчаток). У Вінницькій двокласній школі також викладалися майстерність та малювання. У 1911 р. Закон Божий на короткотермінових курсах викладав Вінницький повітовий спостерігач ЦПШ, колишній завідувач Вінницької другокласної школи, священник Д. Акатнов².

Варто звернути увагу на жіночі другокласні школи Подільської єпархії. Так, 17 листопада 1902 р. відбулося реорганізація Немирівського жіночого монастирського училища в другокласну школу. Жіночі другокласні школи були більш упорядковані порівняно з чоловічими в аспекті виховного й навчального процесу. Тому постало питання про однакову кількість шкіл шляхом перетворення чоловічих шкіл на жіночі. У циркулярі обер-прокурора Св. Синоду К. Побєдоносцева єпархіальним училищним радам від 13 травня 1905 р. йшлося: «...Було б корисно мати значну кількість жіночих шкіл у педагогічному відношенні, так як вчительки можуть ближче «стояти» до дітей і мати на них більший виховний вплив, що б відповідало і найвищій волі Государя Імператора, який побажав, аби в початковій школі було більше вчительок»³.

В. Перерва, досліджуючи навчально-виховний процес у церковних школах, наводить матеріали, у яких містяться програми другокласних ЦПШ. Серед основних предметів були: 1) Закон Божий; 2) церковна історія (загальна і російська); 3) церковний спів; 4) російська мова; 5) церковнослов'янська мова; 6) російська історія; 7) географія та природознавство; 8) арифметика; 9) геометричне креслення та малювання; 10) дидактика; 11) чистописання; 12) гігієна; 13) рукоділля. У варіативній частині дозволялося викладати іконопис, музичне мистецтво, ремесла, основи сільського господарства. У деяких школах предмети стали вивчати значно ширше, ніж того вимагала програма. При кожній другокласній школі мала існувати зразкова школа, у якій викладання здійснювалося відповідно до програми нормальної ЦПШ при трирічному курсі навчання.

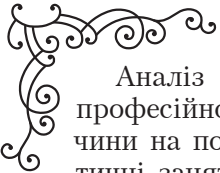
У 1903 р. були затверджені програми навчальних предметів для другокласних та ЦВШ, причому програми були тимчасовими й уводилися лише на 6 років, а також були надані у вигляді опису досвіду єпархіальним Училищним радам. Програма другокласних шкіл, як стверджує В. Перерва, наближалася до програми середніх навчальних закладів⁴.

¹ Объявления // ПЕВ. 1905. № 19. С. 472.

² ДАВіО. Ф. Д-281. Оп. 1. Спр. 58. 37 арк.

³ Там само. Ф. Д-189. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 11.

⁴ Перерва В. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.)... С. 133.

Аналіз стародруків дозволив виокремити особливості практичної професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у ЦПШ Вінниччини на початку ХХ ст. Так, у Степашківській другокласній школі практичні заняття проводилися як індивідуально, так і для усього колективу 5 разів на тиждень. Вихованці третього відділення відвідували зразкову школу, спостерігали за ходом уроків та самі давали пробні уроки. Проте у зразковій школі тривалий час не було вчителя-методиста, тому ця обставина негативно відбилася на практичних заняттях вихованців. Вони не мали можливості побачити на типових уроках справжнього зразка й майстерності, тому предмети засвоювалися більш теоретично¹. У Чорнокозинецькій другокласній школі щоденно у зразковій школі були присутні на всіх заняттях по 4 вихованці (двоє зі старшого та двоє із середнього відділень), 5 разів на тиждень вихованці старшого відділення відвідували школу всім класом. Упродовж навчального року було проведено 108 пробних уроків (на кожного учня – по 6 уроків). На заняттях із дидактики типові пробні уроки піддавалися всебічному обговоренню. В Ольгопільській другокласній школі практичні заняття проводилися під керівництвом виключно вчителя дидактики. Усі вихованці були забезпечені особливими журналами, куди вони занотувували всі свої спостереження. Ці записи переглядалися й аналізувалися на заняттях із дидактики. Як досвідчений учитель однокласної школи, він сам давав показові відкриті уроки в присутності вихованців і вміло керував пробними уроками вихованців, які давалися за зразком відкритих уроків. Особливістю педагогічної практики було те, аби дати вихованцям можливість усебічно розвинутися на основі пробних занять у початковій школі. Пробні уроки обговорювалися та аналізувалися викладачами після проведення їх. У Чуківській школі кожному практичному заняттю передувала серйозна підготовка: учитель дидактики роз'яснював практиканту всі способи, якими він проводив власний урок, після цього практикант писав конспект пробного уроку; конспект-чернетка переглядався вчителем, який і робив всі необхідні доповнення. На практичних заняттях був присутній учитель дидактики та учні третього відділення, які записували всі недоліки практиканта в зошит для обговорення².

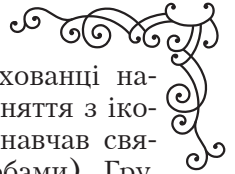
Важливим складником освітньої діяльності вчительських шкіл Вінниччини в аналізований період стала мовно-мовленнева підготовка майбутніх учителів. У 1907 р. Св. Синод дозволив уведення до навчального плану української мови (граматики) у Вінницькій ЦВШ та другокласних школах Подільської єпархії в позакласний час і за місцеві кошти³.

В усіх другокласних школах Подільської єпархії також проводилися додаткові заняття. Так, у Немирівській школі рукодільні заняття

¹ Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1905–1906 учебный год // Православная Подолия. 1907. № 23–24. С. 501–510.

² ДАВіО. Ф. Д-349. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 211зв.

³ Указ Святого Синода на имя Преосвященного Епископа Подольского и Брацлавского по вопросам о пользовании малорусского и молдавского языками в церковных школах, об изучении малорусского языка (грамматики) в церковно-учительских школах и приспособлении учебников к условиям жизни, быта и истории местного края // Православная Подолия. 1907. № 46. С. 1015–1016.

відбувалися під керівництвом монастирських майстринь. Вихованці навчалися шиттю, плетенню, вишиванню. Також проводилися заняття з іконопису, музики, малювання. Мистецтву малювання учениць навчав священник С. Юрков (прийоми малюнку тушшю й олійними фарбами). Гру на скрипці викладав учитель зі спеціальною музичною освітою Ліхтман (ім'я невідоме). У Чуківській другокласній школі проводилися додаткові заняття з музики та малювання. У Сутиській школі – зі столярного ремесла, а сама майстерня та майстер, який керував роботами вихованців, утримувалися за рахунок попечителя школи – графа Д. Гейдена. При школі існувала посада особливого вчителя сільського господарства. У Степашківській, Чернятинській, Майдано-Трепівській школах усі вихованці навчалися гри на скрипці за посібником Б. Михайловського «Керівництво до гри на скрипці, стосовно церковного співу». Навчання військовому строю та гімнастиці здійснювалося в Майдано-Трепівській, Ольгопільській та Сутиській школах. Столярній, токарно-слюсарній справі навчалися в Сутиській, Майдано-Трепівській та Забузькій школах. Палітурною справою займалися учні Степашківської другокласної школи. У Немирівській жіночій школі систематично здійснювалося навчання рукоділлю, а також здійснювалась підготовка з домоводства, про що свідчать архівні документи¹.

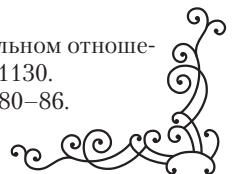
29 грудня 1905 р. з ініціативи священника Вінницького повітового спостерігача Д. Акатнова відбувся перший з'їзд учителів церковних шкіл Подільської єпархії в с. Сутиски Вінницького повіту в приміщенні другокласної школи. Протягом двох днів 50 учителів обмінювалися досвідом і думками з різних питань церковно-шкільного життя. На з'їзді порушувалися питання про самоосвіту вчителів, про організацію педагогічних курсів для освітян церковних шкіл Вінницького повіту та про необхідність започаткування загальнонавчальної бібліотеки для вчителів, які працюють у церковних школах м. Вінниці. У резолюції зібрання зауважено про необхідність організувати курси щорічно – два роки поспіль загальноосвітні й третій рік – педагогічні².

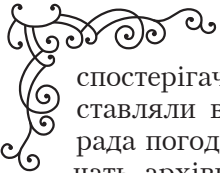
Учительські посади в другокласних ЦПШ мали право обіймати особи, які здобули середню або спеціальну педагогічну освіту, й переважно ті з них, які мали практичний педагогічний досвід на попередній службі. Учителі подавали прохання до ПЄУР, додаючи всі необхідні документи, які вимагав закон, а також відгуки про педагогічну працездатність, поведінку та довідку про несудимість. Зауважимо, що від учителів народних училищ, які не перебували у відомості православного віросповідання, вимагалися відгуки від законовчителів названих училищ.

Зокрема, рада Степашківської другокласної школи Гайсинського повіту в 1906 р. через газету «Подолія» оголошувала вакантними вчительські посади з призначенням дати пробного уроку. Після проведення пробних уроків у всіх трьох відділеннях та в присутності ради школи та повітового

¹ Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1913–1914 учебный год // Православная Подолія. 1915. № 24. С. 1125–1130.

² Е. Н. Из церковно-школьной жизни // Православная Подолія. 1906. № 1. С. 80–86.

спостерігача документи кандидатури, вибраної на посаду вчителя, представляли в ПЄУР для затвердження. Не завжди єпархіальна училищна рада погоджувалася з вибором ради другокласної школи, зокрема, як свідчать архівні документи, випускниці Тульчинського єпархіального училища Вірі Олесницькій, яка претендувала на посаду вчителя зразкової школи при Степашківській другокласній школі, було відмовлено з поясненням, що жіночу кандидатуру для чоловічої другокласної школи затверджувати не доцільно¹.

Щодо тривалості служби вчителів на одному місці характерною була тенденція: якщо вчитель задовольняв керівництво, то він залишався на службі в тій же школі, яка давала повний заробіток для існування. Але таких шкіл у Подільській єпархії було дуже мало. Унаслідок цього вчителі залишалися на одному місці не більше одного-двох років, хоча були й такі, які залишалися при школі 15 і 20 років. Проте за відсутності високопрофесійного вчителя (а це спостерігалось на Вінниччині на початку ХХ ст.) їхні обов'язки виконували священники, диякони та псаломники.

У 1911/12 н.р. у чоловічих другокласних школах Вінниччини навчалося 610 осіб, у жіночих – 152 особи. Найменш чисельною була Ольгопільська школа (53 учні)².

Аналіз літературних й архівних джерел свідчить, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відчувалася гостра необхідність у професійно підготовлених учительських кадрах. Провідними навчальними закладами, що готували вчителів для церковних шкіл, були Подільська духовна семінарія, Тульчинське єпархіальне жіноче училище та Вінницька ЦВШ. Із семінарії щорічно випускалося по 50-60 осіб, із яких більшість прагнула продовжувати здобувати освіту у вищих закладах освіти в Україні та Західній Європі, лише 15-20 осіб отримували священницькі посади, а для роботи в церковних школах залишалося лише 5-10 осіб. Вінницька ЦВШ щорічно випускала не більше 20 осіб. Жіноче училище – 60-70 осіб, але більшість вихованок не вчителювала. Особливістю педагогічної освіти Вінниччини було те, що головними кандидатами на вчительські звання ставали випускники другокласних шкіл, хоча ці школи не давали достатніх педагогічних знань. А підтвердженням цього є низка архівних документів, у яких мова йде про те, що Степашківську другокласну школу в 1904 р. закінчили 20 осіб, із яких 17 були призначені на вчительські посади, у 1905 р. – 13 осіб, із яких жодного не було призначено на вчительські посади, у 1908 р. з 10 осіб тільки 4 були призначені на вчительські посади, а в 1910 р. з 9 осіб були призначені на вчительські посади лише троє. У 1913 р. Сутиську школу закінчило 17 осіб, з них призначено на вчительські посади троє³.

Із 1912 р. на Вінниччині виникла гостра необхідність перетворення другокласних шкіл на школи вищого типу за рахунок запровадження однорічних педагогічних класів. Для отримання вчительського звання

¹ ДАВіО. Ф. Д-284. Оп 1. Спр. 20. Арк. 36–41зв.

² Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1911–1912 учебный год // Православная Подолия. 1913. № 17. С. 353–362.

³ ДАВіО. Ф. Д-283. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 373.

абітурієнти мали витримати установлений іспит на звання вчителя на основі чинних правил із цього предмета.

Уже в 1912/13 н.р. при деяких другокласних школах Подільської єпархії (Немирівській жіночій та Майдано-Трепівській чоловічій) відкрився четвертий педагогічний клас, що мав на меті доповнити освіту учнів у другокласних школах, дати їм більший загальний розвиток та належну підготовку до іспиту на звання вчителя церковної школи. В однорічний педагогічний клас при Майдано-Трепівській школі зарахування відбувалося без іспиту після другокласної ЦПШ, але був установлений віковий ценз – 16 років і 3 місяці. Оскільки педагогічний клас передбачав спеціальну мету – підготовку майбутніх учителів – то в ньому детально вивчалася педагогіка, був уведений розширений курс загальної дидактики, викладалися методики кожного предмета як початкової, так і другокласної школи. Обидва відкриті класи виправдали своє призначення, про що яскраво свідчили пробні уроки та іспит на вчительські звання наприкінці 1913/14 н.р. У Майдано-Трепівській школі звання вчителя отримали 15 із 18 осіб, які пройшли навчання в педагогічному класі і склали іспит комісії з Вінницької ЦВШ. У складі комісії були завідувач-священник В. Янса й члени: А. Дитятін і В. Дубчук. Згідно зі статистичними архівними даними, у 1913/14 н.р. у другокласних школах Подільської єпархії налічувалося 912 учнів, із них – 312 дівчат та 600 хлопчиків. Зауважимо, що на цей час існувало 2 жіночі школи – Немирівська та Ольгопільська, яка виникла в 1914 р. унаслідок перетворення з Ольгопільської другокласної чоловічої школи¹. Варто відзначити, що педагогічні класи діяли при Немирівській школі навчалася 19 вихованок, Забузькій – 32 вихованки, при Майдано-Трепівській – 11 осіб. Вінницька ж ЦВШ налічувала 85 учнів. Таким чином, в умовах відсутності початкової педагогічної освіти на Вінниччині наприкінці XIX – на початку XX ст. другокласні церковнопарафіяльні школи та Вінницька церковно-вчительська школа стали провідними закладами освіти в професійній підготовці вчителів на Вінниччині.

Також в умовах відсутності на Вінниччині вищих навчальних закладів провідну роль у розвитку допрофесійної підготовки майбутніх учителів наприкінці XVIII – на початку XX ст. відіграли чоловічі середні навчальні заклади освіти. Проте наприкінці XVIII – впродовж XIX ст. на Вінниччині для здобуття середньої освіти було лише два навчальних закладів, зокрема Подільська (Вінницька, діяла до 1847 р.), Немирівська. Більш стрімко чоловічі гімназії розпочали відкривати лише на початку XX ст.

На Східному Поділлі після ліквідації єзуїтських навчальних закладів указом імператора Олександра I з 1803 р. у м. Вінниці була заснована Подільська губернська чоловіча гімназія, що відкрилася лише 27 вересня 1814 р. Із першого року відкриття гімназія налічувала 454 учні, а в 1820-1821 рр. до першого класу було зараховано 131 особу.

¹ Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1913–1914 учебный год // Православная Подолия. 1915. № 25. С. 1153–1156.

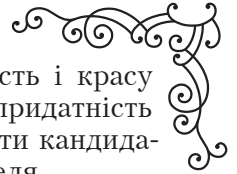
Зазначимо, що впродовж 1804-1814 рр. на правах, схожих із Подільською гімназією, діяла школа, підзвітна польські шляхті. Проте гімназія функціонувала не за статутом навчальних закладів 1804 р., а за планом, складеним Ф. Чацьким і затвердженим у 1805 р. спеціально для Кременецького ліцею. За задумом Ф. Чацького, Вінницька чоловіча гімназія мала стати для регіону навчальним закладом, подібним до Кременецького ліцею на Волині та Київської 1-ї гімназії. Спочатку гімназія мала 6 класів, із них два – це суто підготовчі, у яких викладалися граматики, польська та латинська мови, географія, арифметика, у старших класах – вища арифметика, геометрія, логіка, науки про природу, фізика та хімія, наука моралі, історія та географія, загальна й польська література, історія стародавньої, грецької та римської літератури, російська, французька та німецькі мови. Аналізуючи стародруки, з'ясовано, що серед обов'язкових дисциплін був рисунок, зокрема в перших двох класах він викладався в парі з каліграфією. У 1815-1816 рр. при гімназії існував учнівський оркестр, хор, театральний та танцювальний гуртки¹.

Варто відзначити особливості навчально-виховного процесу гімназійних закладів Вінниччини, зокрема в них працювали репетитори з 2-го по 4-й класи, цензори (наглядачі за порядком у класі) та аудиторі, які були призначені викладачем зі свого предмета. Зрозуміло, що в класі, де була велика кількість учнів, учитель не міг фізично опитати всіх упродовж року, проте такі учні атестувалися аудиторськими балами. Зі спогадів колишнього вихованця Йоахима Постоловського можна дізнатися про такі факти: «Якщо не вивчив урок, був покараний. Незважаючи на багатолюдність класів, навіть у поганих учителів усі гімназисти старанно вчили урок і гарно відповідали на іспитах. Тілесні покарання практикувалися в гімназії постійно та були звичним явищем. Обов'язки аудитора запам'яталися через те, що мене висікли, бо будучи аудитором, поставив гарну оцінку з географії учневі, який ні слова не міг відповісти вчителю після перевірки». Також особливістю навчально-виховної роботи були іспити, які поділялися на приватні (квартальні через кожні 4 місяці навчання) й публічні (3-денні), які склалися учнями наприкінці навчального року цілими класами в присутності директора та всього педагогічного колективу, а також рідних, близьких і запрошених представників губернської та повітової влади. Загальне уявлення про іспити можна відтворити зі спогадів колишнього вихованця гімназії Олександра Єловіцького: «Влітку була землемірна справа, потім іспити – фізика, хімія, а на третій день – з належними дослідами. Після полуденку були іспити з образотворчого мистецтва, танців та музики, зала прикрашена найкращими шкільними малюнками»².

Такий перелік екзаменів та творчих звітів свідчив про прагнення керівництва гімназійних закладів розширити світогляд вихованців, спрямувати

¹ Кільова Г. Укази імператора та циркуляри міністра народної освіти як джерело з історії Київського учбового округу в період 1833–1834 рр. (за матеріалами «Журнала министерства народного просвещения») // Історико-педагогічний альманах : зб. наук. пр. Умань, 2008. Вип. 1. С. 16–20.

² Вінниця у спогадах : у 3 т. Т. 1 / уряд. Вікторія Колесник. Кіровоград, 2013. С. 18–19.

їхню свідомість на розвиток здібностей відчувати довершеність і красу у власних діях і вчинках. Це була своєрідна перевірка на придатність до здійснення педагогічної дії, що дозволяла ретельно вибирати кандидатів, які мріяли чи прагнули в майбутньому обирати фах учителя.

Учителі були переважно з класичною освітою Віленського університету та Краківської духовної академії, люди діяльні, які ґрунтовно знали предмети й майстерно викладали їх. Першим директором гімназії став ксьондз М. Мацейовський, який своєю енергією та працею за короткий термін та за допомогою пожертв створив бібліотеку, наукові кабінети й ботанічний сад. Під його керівництвом, а також завдяки ретельному підбору вчителів, гімназія стала провідною на теренах всього Східного Поділля. Кількість учнів постійно зростала: якщо під час відкриття було 400 осіб, то через 4 роки заклад налічував 747 учнів¹.

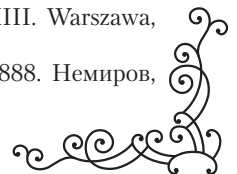
Допрофесійна підготовка майбутніх учителів у першій польській гімназії на Вінниччині була направлена на розвиток філософських, політичних і природних наук. Курс поєднував у собі науки майже всіх університетських факультетів, на кожного з учителів було покладено викладання декількох предметів, а кількість навчальних годин не відповідала широті гімназійного курсу. Унаслідок цього викладання обмежувалося сухими оглядами наук. Загалом навчальний процес характеризувався вузькодворянським, консервативним характером. Спеціального добору чи профорієнтаційної роботи в Подільській гімназії не проводилося, проте можна констатувати той факт, що освітня система була організована, аби спонукати випускників до вибору власне педагогічної професії. Разом із тим, викладацький склад закладу здійснював постійний моніторинг професійного зростання вихованців, орієнтуючи більш здібних й обдарованих гімназистів на здобуття в подальшому педагогічної освіти.

Проблеми підготовки майбутніх учителів, допрофесійна підготовка були нагальними для освітньої й виховної системи Немирівської гімназії, історія якої розпочалася з 1785 р., коли граф Вікентій Потоцький заснував у м. Немирів за власний кошт приватне училище для дітей бідних дворян. Із 1795 р. Немирівське училище складалося з 5-ти класів й у ньому викладалися такі предмети: Закон Божий, арифметика, геометрія, алгебра, географія, загальна історія, науки про природу, фізика, анатомія, логіка, право; мови: польська, французька, німецька, латинська та російська; малювання та музика. Значна кількість учнів була римо-католицького віросповідання. Щодо віку учнів, то привертає увагу той факт, що в першому класі були учні від 6 до 23 років, а в п'ятому – до 33 років. У 1799 р. кількість учнів нараховувала 359 осіб. У 1815 р. Немирівське училище було перетворено на повітове під назвою «Брацлаво-Гайсинське»².

Після придушення польського повстання (1830-1831) російський царизм кардинально змінив свою освітню політику на Східному Поділлі.

¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. XIII. Warszawa, 1893. С. 557–558.

² Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии 1838–1888. Немиров, 1888. С. 5, 10.

У 1831 р. закрито всі навчальні заклади в західному регіоні, викладання предметів відбувалося лише російською мовою.

Царським указом 1832 р. Подільську гімназію було переведено до м. Кам'янець-Подільського, відкрили її 1 січня 1833 р. як Кам'янець-Подільську російську чоловічу гімназію, а у Вінниці 6 грудня 1832 р. почала діяти повітова російська гімназія (до речі, обидві за статутом 1828 р.), яку 1847 р. перевели до Білої Церкви разом із бібліотекою та великими навчальними ресурсами¹.

Немирівське училище після двох років перерви було відкрито на пра-вах повітового училища, у 1836 р. перетворено в чотирирічне дворянське училище, і нарешті внаслідок клопотання графа Болеслава Потоцького 16 квітня 1838 р. імператор постановив: «На місце існуючого в м. Немирів повітового училища для дворян заснувати там гімназію». Увесь попередній штат учителів був звільнений, проте ополячування продовжувалося й за російського режиму, а викладали в основному вчителі-семінаристи².

Таким чином, у першій третині ХІХ ст. на Східному Поділлі були створені згідно зі статутом 1828 р. лише дві класичні російські гімназії – Немирівська й Кам'янець-Подільська (переведену із Вінниці 1832 р.), які відкривали випускникам прямий шлях до університетів. За часів польського повстання в Немирівській гімназії навчалися переважно поляки. Так, у 1838 р. у Немирівській гімназії православних учнів навчалось лише 48 осіб.

Упродовж декількох десятиліть Немирівська гімназія проіснувала без суттєвих змін. У 1839 р. при гімназії виникли реальні класи малювання та креслення. З уведенням обов'язкового вивчення грецької мови в 1843 р. стародавні мови міцно утвердилися в навчальних планах гімназій. Варто відзначити, що обов'язкове вивчення грецької мови зумовлене суто політичними міркуваннями, аби розвинути релігійно-моральний розвиток учнів в імперському дусі.

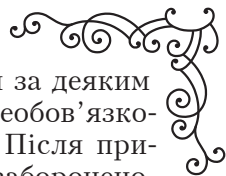
Нововведенням у навчально-виховній справі чоловічої гімназії в 1850-х рр. стали позаурочні заняття деяких викладачів гімназій з учнями, які не встигають. Зазвичай таке репетиторство було безкоштовним, проте зустрічалися й інші випадки. Зокрема, зі спогадів учителя Немирівської чоловічої гімназії М. Чалого ми дізнаємося: «Старші вчителі математичних наук Юрко та Барилко (імена невідомі) «плазували» перед директором, засоби для існування збирали «даниною» за приватні уроки, брали з учнів по 50 крб., збирали по 10 учнів у класі і примушували кращого учня переробляти ту ж саму задачу, яку повинні самі вчителі пояснювати на казенному уроці. Директор не тільки дивився на це «крізь пальці», але й заохочував подібні випадки»³.

До середини 1860 р. у Немирівській гімназії, що діяла відповідно до царських законів, мовою викладання була виключно російська.

¹ Колесник В. Польська і російська гімназії в Мурах в першій половині ХІХ ст. // Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : матеріали Міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», 9–10 верес. 2010 р. Вінниця, 2011. С. 184–185.

² Стрибульский С. Историческая записка о Немировской гимназии 1838–1888... С. 13.

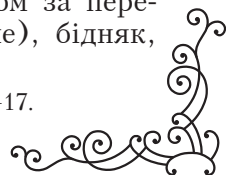
³ Чалый М. К. Воспоминания: 1844 – 1852. [Вып. 1–2]. Киев, 1890–1895. С. 23–25.

Українська мова та інші мови суворо заборонялися царизмом за деяким винятком, зокрема відбулося введення польської мови як необов'язкового предмета в гімназіях Віленського навчального округу. Після придушення польського повстання 1863 р. польську мову було заборонено. Варто зазначити, що при цьому викладання російської мови не послаблювалося. У 1863 р. у Немирівській гімназії було введено викладання предметів циклу науки про природу. Разом із тим продовжувалася репресивна політика щодо чоловічої гімназії Вінниччини після придушення польського повстання 1863 р. У 1864 р. вийшла постанова про заборону полякам-учителям обіймати посади в краї. А вчителям-росіянам, навпаки, встановлювалося 50% надбавки до посадового окладу. У 1865/66 н.р. введено викладання Закону Божого для осіб римо-католицького віросповідання російською мовою¹.

Слід звернути увагу на ту обставину, що успішність допрофесійної підготовки майбутніх учителів у Немирівській гімназії безпосередньо зумовлювалася якісним складом викладачів гімназійних закладів. Наприклад, у гімназії малювання викладав товариш Т. Шевченка, художник І. Сошенко, який брався за справу навчання з великим завзяттям. Наділений рідкісною здібністю збуджувати в учнів любов до малювання, він не застосовував жодних примусових засобів, що було заслугою вчителя, адже викладав такий предмет, який поряд з іншими не мав для учнів належного значення, бо оцінки з малювання не брали до уваги під час перевідних іспитів до вищого класу. І. Сошенко був наділений даром розгледіти в учнях покликання, і деякі з них завдяки своєму вчителю надалі стали відомими художниками: портретист Страшинський, скульптор Гуйський, пейзажист В. Орловський, жанрист Репін та інші. Варто зазначити, що згідно зі статутом 1804 р. гімназія мала можливість утримувати вчителів музики, танців, гімнастики, а пізніше згідно з постановою за 1823 р. посади вчителів мистецтва взагалі вилучено зі штатних розписів та переведено до розряду приватних викладачів, а тому на їхню методику та практику викладання впливала відсутність будь-якої регламентації, що давало широкий спектр для прогресивних педагогів, яким і був І. Сошенко. Нами встановлено факти про директора гімназії Є. Зимовського (1841-1853), який не мав педагогічної освіти, а був чиновником-нездарою Бібіківського режиму. М. Чалий (1816-1907) – український педагог, один із перших біографів Т. Шевченка, який навчався у Немирівській гімназії, а згодом став її вчителем, убачав в особистості Зимовського «головне джерело всіх неподобств старого часу – кріпосного права». Пропрацювавши декілька років, І. Сошенко не витримав утисків з боку директора. Саме за директорства Зимовського образа вчителя була звичним явищем. Директор розумів виконання службових обов'язків як необхідність служіння собі. Цікавим був і вчительський склад Немирівської чоловічої гімназії: зокрема, учитель географії брав із кожного учня по 3 карбованці перед іспитом за перевідний бал; учитель російської мови Чуніхін (ім'я невідоме), бідняк,

¹ Сесак І. В. Освіта на Поділлі : в 2 ч. Ч. 2. Кам'янець-Подільський, 1999. С. 16–17.

обтяжений великою сім'єю, який із горя сильно пиячив, змушував учнів зубрити одну й ту саму оду впродовж року; учитель латинської мови Чарнецький (ім'я невідоме) був вельми обмежений розумово, із колишніх поляків¹.

У 1855-1859 рр. географію викладав О. Маркович (1822-1867) – український фольклорист й етнограф, чоловік української письменниці Марка Вовчка. Разом з О. Марковичем учителі гімназії збирали народні пісні й примовки, читали Т. Шевченка, а також ставили спектаклі «Горе з розуму», причому О. Маркович сам грав роль Фамусова. У 1857 р. гімназисти та викладачі поставили «Наталку Полтавку» І. Котляревського, а Й. Ландвер зробив оркестровку для 14 інструментів і написав увертюру до вистави. Пізніше М. Лисенко використав оркестровку вистави для написання увертюри до своєї опери². Тривалий час у гімназії викладав польську мову товариш Т. Шевченка, польський письменник Ю. Беліна-Кенджицький (1827-1889). У 1852-1855 рр. на посаді старшого вчителя російської словесності працював етнограф, фольклорист, письменник педагог М. Симонов (літературний псевдонім Михайло Номис), який закінчив курс університету Св. Володимира. Одним із викладачів Немирівської гімназії був С. Стрибульський, який у 1888 р. до 50-річчя Немирівської гімназії написав «Історичну записку про Немирівську гімназію»³.

Немирівську гімназію часто відвідував геніальний хірург й педагог М. Пирогов. Як попечитель КНО, він контролював виховний процес у навчальних закладах округу.

19 листопада 1864 р. затверджено новий «Статут гімназій». Відповідно до нього гімназії поділялися на класичні, реальні та прогімназії. Реальні гімназії прирівнювалися до класичних гімназій, але курси стародавніх мов – латинської і грецької – були замінені на сучасні європейські: французьку, німецьку, англійську. Також збільшилася кількість годин на вивчення природничо-математичних наук. Реальні гімназії відкривали шлях випускникам до вищих навчальних закладів, а в практичній діяльності – давали можливість стати помічниками інженерів.

У 1865 р. для вирішення проблем підготовки технічних кадрів на Вінниччині Немирівська гімназія, що на той час була чи не єдиним найбільшим навчальними середніми закладом у губернії, була перетворена на реальну. Зокрема, у 1868 р. при Немирівській гімназії відкрито ремісничий клас, у якому учні вивчали столярну та палітурну справу⁴. Такі перетворення викликали гостру полеміку в суспільстві між прибічниками класичної й реальної освіти. Боротьба закінчилася поверненням цим гімназіям статусу класичних упродовж 1869-1870 рр.

Слід звернути увагу, що значний вплив на якісний склад педагогічних кадрів Східного Поділля здійснювали відповідно до різних положень про впровадження спеціальних іспитів. Відомо, що ще з 1812 р. існувало

¹ Чальий М. Иван Максимович Сошенко. Киев, 1876. С. 35–37.

² Шенк Г. О. Немирів кризь віки : іст.-краєзнав. нариси. Вінниця, 2001. С. 91.

³ Барнасюк О. С. Історія Немирівської гімназії (кінець XVIII – поч. XIX ст.) // Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2005. С. 79–84.

⁴ Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии 1838–1888... С. 211.

обмеження на домашніх іноземних учителів, від яких вимагали свідоцтва, видані російським училищним керівництвом про їхні здібності та знання, а в 1834 р. стало за правило штрафувати вчителів, які викладали без відповідного свідоцтва, та власників пансіонів, де працювали такі вчителі. У 1835 р. було затверджено «Положення про приватні навчальні заклади», а в 1846 р., окрім свідоцтва про освіту, вимагалися свідоцтва про можливості утримувати навчальні заклади. Усе це було приводом для узаконення іспитів на звання вчителів. Зокрема, у 1834 р. та в 1868 р. видано «Положення про домашніх наставників та вчителів», а 1 березня 1846, 1868, 1869, 1885 рр. «Положення про спеціальні іспити» МНО на отримання звання вчителів гімназій, прогімназій, а також навчальних закладів імператриці Марії, учителя повітового училища, домашніх учителів і вчительок, учителя й учительки парафіяльного та початкового народного та приватного вчителя та вчительки, які не вимагали педагогічної підготовки, лише знання певного предмета. Іспити (повні – для осіб, які не мали атестата про закінчення середнього навчального закладу, та скорочені – тільки з головних предметів) проводилися в педагогічних радах чоловічих гімназій, причому до іспиту допускалися чоловіки не молодше 17 років, жінки – не молодше 16 років. Зазначимо, що спеціальні іспити на звання вчителя гімназій та прогімназій проводили на університетських факультетах. Для вчителів гімназій обов'язковий був шестирічний термін учительської служби як студентів університетів, які навчалися за державні кошти¹.

У 1871 р. уряд здійснив нову реформу школи, спрямовану на повне відокремлення класичної освіти від реальної. «Статут гімназій та прогімназій» 1871 р. (класичних та прогімназій) виділив гімназії як самостійні середні освітні заклади з реальним вивченням стародавніх мов. Згідно з цією реформою гімназії отримали право виключно готувати до вступу до університету, причому залишилися закладами освіти лише для привілейованих, а програма була побудована так, аби давалося право переходу з будь-якого іншого училища.

Реальні гімназії у 1872 р. були перетворені на реальні училища професійного спрямування. Перше реальне училище на Вінниччині було засновано 1 липня 1885 р. у м. Могилів-Подільському. Згодом, 12 червня 1889 р., Вінницька дума ухвалила рішення про переведення реального училища до м. Вінниці, переведено його в липні 1899 р., де і відкрився 7-й клас. Із березня 1873 р. педагогічним радам реальних училищ було надано право проводити іспити на звання вчителя повітового училища, а з 1882 р. – іспити на звання вчителя іноземних мов в обсязі гімназійного курсу. Відомий український письменник М. Коцюбинський в 1891 р. склав іспит на звання вчителя народного училища у Вінницькому реальному училищі та продовжив вчителювати в селі Лопатинці².

Важливу роль у допрофесійній підготовці майбутніх учителів відіграло введення в чоловічих гімназіях із 1905/06 н.р. філософської пропедевтики й законодавства. У 1906/07 н.р. філософська пропедевтика вивчалася

¹ Григорьев В. В. Исторический очерк русской школы. Москва, 1900. С. 418–419.

² Українська радянська енциклопедія. 2-ге вид. Київ, 1980. Т. 5. С. 461.

у двох старших класах: у 7-му класі – психологія, у 8-му – логіка¹. Знання з психології сприяли загальному розвитку майбутнього вчителя, надавали їм можливість дізнатися про нову галузь знань, ознайомлювали з новими методами й фактами психічного життя дітей. Викладання логіки ставило за мету завершення наукової освіти, слугуючи розумовій освіті майбутніх учителів, а в практичному аспекті – навчити їх орієнтуватися у власних і чужих доказах.

Слід зауважити, що особам, які закінчили повний курс чоловічої гімназії, надавалося право на отримання звання вчителя початкового народного училища. Окрім того, продовжували практику спеціальних іспитів від МНО, згідно з якими учні, які закінчили 8 класів гімназії лише після повного іспиту з головного предмета, мали право отримати звання домашнього вчителя.

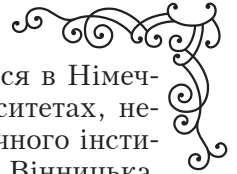
У 1907 р. МНО надає право приватним навчальним закладам, наближеним до навчального курсу гімназій, мати назву «чоловічі гімназії»². Таким чином, 29 жовтня 1906 р. відбулося відкриття в м. Жмеринка чоловічої гімназії за кошт статського радника І. Григоровича згідно зі статутом від 30 липня 1871 р., яка 18 вересня 1907 р. перетворилася на чоловічу гімназію, відкриту за кошт місцевого міського управління. 7 липня 1907 р. у м. Вінниці було відкрито навчальний заклад 1-го розряду під назвою «Вінницька міська гімназія» з програмами для класичних гімназій і правом вступу до університету згідно зі статутом 1870 р. Проте установа діяла з правами для учнів, а не тих, хто навчав. Лише з 1909 р. гімназія почала діяти на «повних правах»³.

Вінницька міська гімназія витримала найдовший шлях до свого відродження (зазначимо, що в м. Вінниці існувала чоловіча класична гімназія з 1814 по 1847). У 1881 р., після смерті М. Пирогова, Вінницька міська дума неодноразово клопотала перед МНО про відкриття у Вінниці 4-класної чоловічої прогімназії, а згодом і класичної гімназії імені таємного радника М. Пирогова, про що свідчать архівні документи, зокрема листування Вінницької міської думи з МНО. Клопотання щоразу були відхилені МНО з посиланням на «Положення» від 1877 р. про присвоєння навчальним закладам особливих найменувань за умови утримання закладу місцевим коштом. Проте Вінницька міська дума могла асигнувати лише частину суми на утримання гімназії. Зокрема, такі клопотання були надані впродовж 1881-1888 рр. І лише, як уже зазначалось вище, у 1907 р. після чергового клопотання було отримано дозвіл на відкриття чоловічої гімназії в м. Вінниці з правами державних гімназій згідно зі статутом 1870 р., тобто її випускникам надавалося право вступу до університету. 20 серпня 1907 р. першим директором Вінницької чоловічої гімназії призначено дійсного статського радника П. Адріанова, який мав класичну освіту після закінчення історико-філологічного

¹ ЦУКУО. 1905. № 5–6. С. 183–184.

² О частных учебных заведениях с правами для учащихся // Русская школа. 1907. № 7–9. С. 3.

³ Лисий А. Навчальні заклади в Мурах на початку ХХ ст. // Вінницькі мури. Погляд крізь віки : матеріали Міжнар. наук. конф. : «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9–10 верес. 2010 р. Вінниця, 2011. С. 257–268.

відділення інституту в Петербурзі (1876), два роки стажувався в Німеччині, відвідував лекції в Боннському й Берлінському університетах, нетривалий час був викладачем Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька та помічником попечителя КНО¹. Вінницька та Жмеринська чоловічі гімназії працювали з однією стародавньою мовою викладання – латинською – та двома іноземними – французькою й німецькою. Окрім того, викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, алгебра, тригонометрія, геометрія, фізика, науки про природу, географія, історія, космографія й фізична географія, логіка, законознавство, чистописання й малювання, філософська пропедевтика.

У ДАВіО зберігається низка архівних справ Жмеринської чоловічої гімназії, які свідчать про те, що МНО намагалося вирішити проблему нестачі вчителів завдяки спеціальним іспитам на звання вчителя початкового училища, зокрема, у пункті 8 «Закону про вищі початкові училища» від 25 червня 1912 р. зазначено, що звання вчителя та вчительки отримується практичним і теоретичним іспитами осіб у педагогічних радах середніх навчальних закладів. У справах зібрано документи, що стосуються спеціальних іспитів, а саме: протоколи письмових й усних іспитів, витяги з протоколів, результати пробних уроків, свідоцтва, фотографічні картки, засвідчені поліцією, результати пробних уроків, екзаменаційні роботи, прохання, секретне листування про політичну благонадійність, довідки про політичну благонадійність тощо². Архівні матеріали свідчать про той факт, що впродовж 1908-1909 рр. при Жмеринській гімназії іспити на звання вчителя початкового училища склали лише 4 особи. За період 14 серпня по 15 листопада 1911 р. – 3 особи. Разом із тим, відомі випадки, коли іспит не складали. Прикладом цього є свідоцтво за 1911 р. видане у Жмеринській чоловічій гімназії селянину Е. Парфентьеву про те, що він не склав іспит і був попереджений, що відповідно до параграфу 30, виданого МНО про спеціальні іспити у 1870 р., він може повторно екзаменуватися не раніше, ніж за 6 місяців. Причому це свідоцтво має бути надано до педагогічної ради того навчального закладу, де він буде повторно складати іспит. У разі приховування свідоцтва його буде позбавлено права на отримання вчительського звання³.

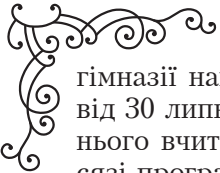
Аналізуючи письмові завдання для іспиту на звання вчителя початкового училища І. Печерского за 1912 р., відзначимо, що вимоги до майбутніх учителів ставилися невисокі, зокрема диктант складався всього з 10 рядків, примітивний видається переказ твору О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега», письмовий іспит із географії, з арифметики та історії з багатьма граматичними виправленнями. На підтвердження такого факту видано розпорядження попечителя КНО за 1913 р. про те, що під час письмового іспиту на звання вчителя повітового училища або домашнього вчителя з математики надавалося лише одне питання (задача) з арифметики та геометрії в обсязі гімназійного курсу. У протоколі Жмеринської чоловічої

¹ Вінницькі Мури – як джерело освіти в краї / упоряд., вступ. ст., прим. В. Колесник. Вінниця, 2010. С. 18.

² ДАВіО. Ф. Д-17. Оп. 1. Спр. 273. 359 арк.

³ Там само. Спр. 226. 19 арк.

гімназії наведено посилання на ще одне розпорядження попечителя КНО від 30 липня 1914 р. про те, що особи, які бажали отримати звання домашнього вчителя, повинні скласти іспити з алгебри та латинської мови в обсязі програм для 3-го та 4-го курсів чоловічих гімназій¹. Прикладом є прохання від мешканця с. Сутиски Вінницького повіту, який закінчив 4 класи гімназії, про складання іспиту на звання початкового вчителя; прохання селянина М. Гладіша, який закінчив сільське двокласне училище, про складання повного іспиту на звання вчителя початкового училища згідно з правилами від 20 березня 1896 р.; прохання вчителя ЦПШ Ф. Хаборського, який закінчив духовне училище, про дозвіл скласти іспит на звання вчителя початкового училища². Наведені факти свідчать про недосконалу педагогічну підготовку та невисокий загальний професійний рівень майбутніх учителів початкових навчальних закладів Вінниччини.

Упродовж декількох років на території Вінниччини відкрито Гайсинську (1 вересня 1909 р.), Могилів-Подільську (28 серпня 1911 р.) та Брацлавську (1 вересня 1914 р.) чоловічі гімназії.

Про Гайсинську та Могилів-Подільську чоловічі гімназії відомостей обмаль, збереглися лише статистичні дані. В «Памятної книге Подольской губернии на 1911 год» зазначено, що загальна кількість учнів у Гайсинській чоловічій гімназії навальний процес забезпечували 11 вчителів на 242 учні³. Про діяльність Могилів-Подільської гімназії у ДАВіО збереглося декілька справ. Відомо, що на момент відкриття в 1911 р. перший клас налічував 34 учні⁴.

1 вересня 1914 р. на основі «Статуту гімназій і прогімназій» від 30 липня 1871 р. та «Статуту про штати гімназій» від 10 травня 1912 р. за місцевий кошт відкрито класичну чоловічу гімназію в м. Брацлаві з усіма встановленими правами й перевагами як для учнів, так і для викладачів⁵. Варто звернути увагу на секретні приписи та секретні матеріали за 1914-1916 рр. Брацлавської чоловічої гімназії, зокрема відомості про склад посадових осіб, про постановку навчальної частини та окремих викладачів. У секретних матеріалах називалися прізвища викладачів, їхнє право на викладання, методи викладання. Описувалися зовнішні прийоми викладання – уміння вчителя викладання проводити дидактичним методом, чітко й зрозуміло або боязко, швидко і тому незрозуміло. Перераховувалися також зовнішні обов'язки викладачів гімназії: як ставився до посадових обов'язків викладача й класного наставника. Розглядався спосіб опитування учнів, метод виправлення робіт і справедливості оцінювання. Зокрема, у приписі йшлося про те, що під час опитування часто сам учитель відповідав на питання, допомагаючи учням, або залучав до відповіді всіх учнів класу. Також зауважувалося про ставлення вчителів гімназії до керівництва, відповідності своєму призначенню зі спеціальної

¹ Там само. Ф. Д-14. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

² Там само. Ф. Д-17. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 22, 119.

³ Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / сост. В. В. Филимонов. Каменец-Подольск, 1911. С. 3, 22.

⁴ ДАВіО. Ф. Д-74. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 3.

⁵ ЦУКУО. 1914. № 4. С. 296.

підготовки, їхні моральні якості. Секретні приписи містили також відомості про кандидатів на посаду вчителя, які складали спеціальні іспити, про їхнє моральне й політичне становище¹.

У Брацлавській чоловічій гімназії майже всі учні займалися необов'язковими предметами для вивчення – музикою, співами та гімнастикою (військовим строем). Співи проводилися двічі на тиждень, існував хор із 35 осіб та оркестр гравців на балалайках із 12 осіб, гімнастика проводилася спеціальним учителем, який закінчив курси гімнастики при управлінні КНО. Великого значення в гімназії надавали малюванню; також варто відзначити програму з вивчення історії Давнього Сходу.

У ДАВіО також зберігаються матеріали за 1915 р. про іспити сторонніх осіб на різні звання при Брацлавській чоловічій гімназії, зокрема прохання й письмові роботи селянина Г. Черевка, який закінчив двокласне народне училище, про складання іспиту на звання вчителя народного училища. Серед письмових робіт варто відзначити його твір з російської мови з теми «Чому я хочу стати народним учителем?»². Згідно з циркуляром попечителя КНО від 4 квітня 1917 р. порядок отримання звання вчителя і вчительки початкових училищ шляхом спеціальних іспитів скасовано³.

У другій половині XIX – на початку XX ст. значний внесок у підготовку вчителів Вінниччини зробили жіночі середні заклади освіти – гімназії. На відміну від чоловічих гімназій, жіночі починають поступово виникати з 1860-х рр., що сприяло урядовому дозволу жінкам викладати в трьох нижчих класах гімназії. Існували також жіночі прогімназії з 4-річним терміном навчання та правами 4-х класів гімназій⁴. На жаль, на Вінниччині впродовж усього XIX ст. існувала лише одна прогімназія у м. Немирові. Під впливом економічного зростання створення міністерських жіночих гімназій, особливо приватних, на Вінниччині розпочинається лише на початку XX ст.

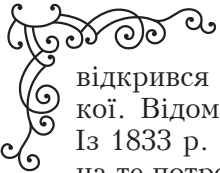
Варто зазначити, що в першій половині XIX ст. на Вінниччині існувала лише початкова приватна жіноча освіта з яскраво вираженим становим характером. Багато батьків дітей середнього класу, які бажали дати донькам належну освіту, не мали змоги цього зробити. На той час існували переважно навчальні заклади для дівчат із привілейованих станів, а саме: пансіони шляхетних дівчат, зокрема, серед них пансіон Т. Тауш у м. Барі (діяв із 1825 р.), пансіон Ящинського (1833-1835), пансіон Федоровича (1833-1842) – колишнього вчителя Барського училища. У м. Вінниці в 1807 р. пансіон для дівчат-дворянок відкрило подружжя Гутковських. У 1811 р. мешканка Вінниці, дворянка К. Подчаська, передала в оренду власний будинок за містом строком на 1 рік іноземцям для відкриття дівочого пансіону. Від середини 1820-х рр. у місті існував дівочий пансіон М. Бессон. Він вважався найкращим у Подільській губернії. У 1833 р.

¹ ДАВіО. Ф. Д-182. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2–10, 55–60.

² Там само. Спр. 87. Арк. 19.

³ Там само. Ф. Д-14. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 122.

⁴ Пиллер О. В. Итоги женского образования в России и его задачи. Санкт-Петербург, 1888. С. 32.

відкрився пансіон І. фон Віндер Жирардот, а в 1834 р. – Л. Юдицької. Відомі документальні згадки про пансіон Е. де Нізет-Мончинської. Із 1833 р. жіночі пансіони мали право відкривати тільки в разі крайньої на те потреби і не давали ґрунтовних знань. На першому місці в освітньому процесі були французька мова та світські манери для жінок¹.

Загалом до відкриття жіночих гімназій педагогічна діяльність жінок обмежувалася лише викладанням у приватних будинках на посаді гувернанток. Для цього потрібно було мати свідоцтво на звання домашньої наставниці, що видавалося випускникам інститутів, або витримати іспит у випробувальному комітеті й отримати свідоцтво на звання домашньої вчительки.

Варто відзначити, що «Положення про домашніх учительок» 1834 р. було видано насамперед для контролю над викладанням у приватних будинках, і це безпосередньо підтверджувало про низький рівень освіченості населення Вінниччини, яке не в змозі було забезпечити своїх дітей освітою належного рівня. Тому уряд ухвалив рішення не допускати в приватні будинки осіб професійно не підготовлених. Домашня наставниця мала право викладати всі предмети, зазначені в її атестаті, тобто ті предмети, які відповідали тогочасним навчальним курсам. Звання домашньої вчительки передбачало викладання одного або декількох предметів, але найчастіше вибирався лише один предмет. Відповідно до положення 1834 р. зміст предметного іспиту відповідав курсу чоловічих гімназій і називався спеціальним, з інших допоміжних питань іспиту вимагалось знання курсу повітового училища. При цьому в програмі допоміжних предметів не було фізики, іноземних мов, математики, наук про природу та геометрії. Таким чином, домашня наставниця мала більш ґрунтовні та рівномірні знання, ніж домашня вчителька, яка знала лише один предмет в обсязі гімназійного курсу².

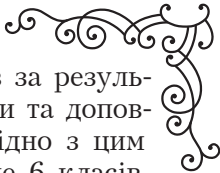
26 травня 1869 р. видано «Положення про жіночі гімназії та прогімназії в губерніях – Київській, Подільській та Волинській», окрім того діяльність окремих навчальних закладів Вінниччини регламентувалася нормативно-правовим актом від 24 травня 1870 р. – «Положенням про жіночі гімназії та прогімназії» для усєї Російської імперії. Із наведеного документу можна дізнатися, що жіночі гімназії – це відкриті навчальні заклади, підпорядковані попечителю навчального округу, відкривалися переважно в тих містах, де була можливість забезпечити їх існування за допомогою громадських чи приватних пожертвувань. На підставі цього положення жіночі училища першого розряду перетворено на гімназії, а училища другого розряду стали прогімназіями. Жіночі гімназії першого розряду наближалися до курсу чоловічих гімназій, прогімназії другого розряду – до курсу повітових училищ. Міністерські жіночі гімназії мали сім основних класів і восьмий додатковий педагогічний клас. Відповідно до нового положення гімназії були для дівчат усіх станів. До гімназії та прогімназії зараховувалися дівчатка одразу до підготовчого класу не молодші 8 та не старші 10 років,

---

¹ Вінниця : іст. нарис... С. 59.

² Пиллер О. В. Итоги женского образования в России и его задачи... С. 31.

а до першого класу – віком не молодші 9 і не старші 12 років за результатами іспитів. Окрім того, у 1869 р. уряд затвердив постанови та доповнення до чинних законів про приватні навчальні заклади. Згідно з цим документом I розряд жіночих гімназій повинен мати не менше 6 класів, відповідно II розряд – не менше 3 класів. Варто зазначити, що в положенні 1870 р. чітко прописано рекомендації щодо організації освітнього процесу в жіночих гімназіях за прикладом жіночої освіти в Німеччині та Швейцарії. М. Демков, ознайомлюючись з організацією навчально-виховної роботи в провідних західноєвропейських жіночих закладах освіти, звертав увагу на виключно практичне (не педагогічне) їхнє призначення: підготувати дівчину – майбутню дружину – до виконання суто домашніх функцій. Натомість, у Російській імперії учениці, які закінчили повний курс із відзнакою, більше того, які закінчили 8 педагогічний клас, здобували звання домашніх наставниць. Учениці, які закінчили повний курс і курс педагогічного класу без відзнаки, здобували звання домашньої вчительки, також їм надавалося право на отримання звання вчительок початкових класів й учительок народних училищ. Зазначимо, що для здобуття звання домашньої вчительки претендентка мала скласти іспит зі спеціального предмета не менше ніж на «4» бали (правила про спец. іспити від 25 травня 1870 р). Таке ж право мали вихованки, які отримували похвальні свідоцтва в прогімназії або в перших трьох класах гімназії, якщо після досягнення 16-річного віку вони виконували впродовж півріччя обов'язки помічниці вчительки або вчителя при будь-якому початковому училищі¹.

У 1874 р. затверджено єдині навчальні плани та програми для гімназійних курсів, окрім того, введено викладання латинської та грецької мов, педагогіки та методики (двічі на тиждень у 7 класі) як необов'язкових предметів. Разом із тим, 31 серпня цього ж року МНО затверджено навчальний план 8 педагогічного класу. Згідно з цим планом до 8 педагогічного класу зараховувалися без іспитів ті вихованки, які успішно закінчили загальний курс гімназії. Основними навчальними предметами тут стали педагогіка й дидактика, російська й церковнослов'янська мови, словесність, французька й німецька мови, математика, історія, географія, причому будь-який предмет із навчального курсу вихованка могла вибрати особисто й отримати після закінчення гімназії звання домашньої наставниці².

Таким чином, у 1860-1870 рр. в Російській імперії була сформована система жіночої середньої освіти, проте, як свідчать історичні, архівні та літературні джерела, на Вінниччині впродовж XIX ст. відповідно положень 1869 та 1870 рр. відкрито лише одну єдину міністерську прогімназію з підготовчим класом у м. Немирів – у 1869 р. у приміщенні чоловічої гімназії, причому обов'язки директора та вчителів, відповідно, виконували директор та наставники Немирівської чоловічої гімназії.

У 1883 р. вихованкам Немирівської прогімназії, окрім права за положенням 1870 р. на здобуття звання домашньої вчительки по досягненні

¹ Демков М. И. Очерки по русской педагогике. 2-е изд. Москва, 1913. С. 93.

² Григорьев В. В. Исторический очерк русской школы. Москва, 1900. С. 561.

16-річного віку та виконання обов'язків помічника вчителя в початковому училищі після складання скороченого іспиту, надавалося право на здобуття звання вчительки міського повітового училища на тих же умовах. Зазначимо, що такі права мали й вихованки, які закінчили три нижчих класи гімназії, лише в 1916 р. ці права були скасовані¹.

Отже, можна зробити висновки, що для отримання свідоцтва на звання вчительки існували надзвичайно спрощені професійні вимоги, не обов'язково було закінчувати повний курс жіночої гімназії (7 класів), натомість, закінчивши 3, 4 класи прогімназії та не вивчаючи багатьох предметів, зокрема педагогіки, не проходячи відповідної практичної підготовки та не складаючи іспити, а також на власний розсуд вибираючи предмет спеціального іспиту, дівчата отримували ті ж самі права. Це, своєю чергою, свідчило про неналежний професійний рівень майбутніх учительок Вінниччини, які закінчували курс Немирівської прогімназії, упродовж усього XIX ст.

Варто зазначити, що саме в Немирівській прогімназії важлива роль відводилася предметам мистецького спрямування хоча вони були не обов'язковими предметами, але мали свого викладача. Малювання, як заважував попечитель КНО у звіті за 1889 р., є «вкрай необхідним для професійної майстерності, бо знаючи основи малюнка, можна виконання більш цінні й витончені роботи»². Саме викладання предметів мистецького циклу сприяло задоволенню естетичних потреб вихованок. Тому малювання, співи, музика, рукоділля посідали чільне місце в жіночій освіті Вінниччини.

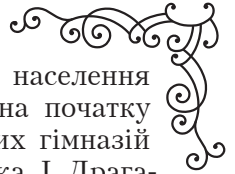
Аналіз статистичних відомостей свідчить, що кількісний і становий склад вихованок Немирівської прогімназії в 1887 р. зменшився на 9,2% порівняно з 1886 р. відповідно до вимог циркуляра від 18 червня 1887 р. про обмеження прийому дітей в гімназії. Станом на 1889 р. було 148 учениць, з них православних – 87 осіб, римо-католиків – 33 особи, лютеран – 6 осіб, іудейського походження – 22 особи. 56 осіб дворянського роду, 23 – із духовенства, доньок купців – 13, міщан – 19, селян – 25, іноземців – 11. Зі 148 учениць лише 19 закінчили повний курс, а вибуло до закінчення курсу – 24. 43 учениці вступили у 1889 р. до різних класів включно з підготовчим. Невисокий був і середній бал з усіх предметів – всього 3,6³.

Упродовж XIX ст. мережа жіночих навчальних закладів на Вінниччині формувалася дуже повільно: реакційна політика уряду щодо Східного Поділля та українців штучно стримувала їх відкриття, а це своєю чергою, впливало на стан педагогічної освіти краю. Лише на початку XX ст. на Вінниччині починають з'являтися нові міністерські жіночі гімназії згідно з «Положеннями...» 1869 та 1870 рр., а саме: Вінницька (1900), Немирівська (1902), Могилів-Подільська (1907), Вінницька 2-га міська (1911), Барська (1911).

¹ О выдаче свидетельств на звание учительниц // ЦУКУО. 1897. № 6. С. 170–171.

² Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий и прогимназий за 1889 год. Киев, 1890. С. 1–8.

³ Там же. С. 13.

Така кількість жіночих гімназій не задовольняла потреб населення Вінниччини. Тому до відкриття закладів освіти для жінок на початку ХХ ст. долучилися представники громадськості. До приватних гімназій належали: Барська Л. Ващенко-Захарченко (1905), Вінницька І. Драганової (1906), Жмеринська Г. Лукашевич (1909), Тульчинська О. Звиногородської (1912), Гайсинська О. Курчинської (1913) та Брацлавська (1917). Зазвичай приватні гімназії проходили складний шлях до відкриття: з училищ I або II розрядів у прогімназії і лише потім – у гімназії.

Відкриття приватних жіночих гімназій і прогімназій згідно з положенням від 24 травня 1870 р. залежало виключно від влади попечителя округу¹. Законом 1893 р. МНО надало право приватним училищам 1-го розряду, наблизеним за навчальним курсом до гімназій, називатися приватними гімназіями, а відповідно до статуту 1901 р. – відкривати приватні жіночі середні навчальні заклади. Із 28 січня 1906 р. таким закладам надано права міністерських гімназій за умови, що випускні іспити відбуватимуться після трирічного навчання та за присутності депутата від навчального округу. Це дає підстави припустити, що надалі в гімназіях було відкрито 8-й клас².

Відкриття на початку ХХ ст. першої на Східному Поділлі Вінницької міністерської жіночої гімназії відбулося 1 липня 1900 р., згідно з положенням від 29 травня 1869 р., у результаті звернення громадян ще в 1899 р. щодо відкриття в місті державного навчального закладу. Гімназія існувала власним коштом та коштом міського управління, опікуном гімназії обрано графиню К. Гейден. Станом на 1 січня 1901 р. у гімназії було 4 класи і підготовчий клас, у яких навчалися 182 учениці, а з 1-го липня 1902 р. відкрито 6-й клас. Із вересня 1901 р. гімназія переїхала до спеціально побудованого для неї приміщення³. У 1903 р. започатковано 7-й клас, а вивчення педагогіки запроваджувалося з другого семестру в обсязі 22 год., тобто всього – 2 год. на тиждень як необов'язковий предмет⁴.

Архівні документи підтверджують деякі зрушення щодо педагогічної майстерності гімназисток: вони вивчали Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, науки про природу, фізику, чистописання, рукоділля, малювання, німецьку та французьку мови. 1902 р. розпочалося викладання фортепіанної музики (викладач закінчила Харківське музичне училище). Окрім того, вивчали Закон Божий римо-католицького віросповідання з огляду на те, що багато дівчат направляли до Варшавських пансіонів. Значно пізніше, у березні 1912 р., до освітнього процесу введено як експеримент курс домоводства (близько 2-х уроків на тиждень). Курс мав суто практичний характер, складався з кулінарного мистецтва, догляду за білизною та платтями, догляду за приміщенням тощо. У 1916/17 н.р. почали вивчати латинську мову (5 уроків на тиждень).

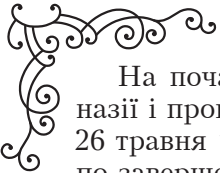
¹ Относительно открытия женских гимназий и прогимназий на местные средства // ЦУКУО. 1901. № 6. С. 289

² ДАВіО. Ф. Д-18. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 250.

³ Там само. Ф. Д-19. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 3.

⁴ Там само. Спр. 37. Арк. 137.

На початку ХХ ст. залишалося чинним «Положення про жіночі гімназії і прогімназії в губерніях Київській, Подільській та Волинській» від 26 травня 1869 р. У параграфі 26 «Положення...» зазначено, що учениці по завершенню 7-річного навчання отримують, не складаючи окремого іспиту, свідоцтво про звання домашньої вчительки з тих предметів, у яких вони виявили значні успіхи (4-5 балів). Учениці, які закінчували навчання з медалями, отримували звання домашньої наставниці. Отримавши звання домашньої наставниці або вчительки, випускниці мали керуватися загальними правилами, зокрема постановою від 1 липня 1834 р. «Положення про домашніх наставників та вчителів», надаючи директору училища щорічний звіт про роботу¹.

Станом на 1908 р. кількість учениць Вінницької міністерської гімназії сягала 318 осіб. Із 34 випускниць 7-го класу троє закінчили курс із золотою медаллю, троє – зі срібною, отримали звання вчительки зі знаннями всіх предметів – 3 особи, 2 особи – звання домашньої вчительки зі знанням всіх предметів, окрім німецької мови, 6 осіб – звання домашньої вчительки історії, 3 особи отримали звання домашньої вчительки історії та географії, 1 – російської, німецької мов та історії, 3 – математики, історії та географії, без права на отримання звання домашньої вчительки закінчило курс 7-го класу 10 учениць².

Керівництво гімназії досить активно впроваджувало у навчальний процес уроки-екскурсії, серед яких варто виокремити: екскурсію учнів 8-го класу на електричну станцію, для учнів 7-го та 8-го – класів до с. Вишня на могилу М. Пирогова; відвідування учнями 7-го класу лікувального закладу для душевнохворих із метою ознайомлення з організацією ферми, роботою водяного млина, з облаштуванням громовідводу, с. Сабарів для ознайомлення з водоспадом, вивітрюванням гірських порід, із «Городищем» на місці колишньої фортеці. Також учениці відвідували фабрику із виготовлення взуття, виготовлення макаронів, маслوبيйний завод. Для учнів 5-го, 3-го та 2-го класів організовано зоологічну та ботанічну екскурсії до лісу графа З. Грохольського. Для застосування на практиці знань із французької мови під час опису природи для учнів 4-го класу організовано ботанічну екскурсію на лівий берег Південного Бугу. Окрім екскурсій, керівництво гімназії також надавало великого значення організації літературних ранків і вечорів³.

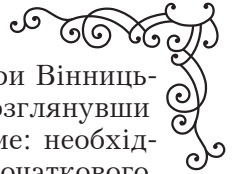
Уперше питання про відкриття 8-го педагогічного класу при Вінницькій міністерській гімназії порушено на засіданні Вінницької міської думи 1 травня 1908 р., де розглядали проєкт відкриття педагогічного класу при гімназії. 5 березня 1909 р. на засіданні педагогічної ради Вінницької гімназії (Протокол № 13) обговорено доповідь начальниці училища про організацію навчального плану 8-го класу гімназії та подання його на затвердження попечителю КНО. Уже 2-го жовтня 1909 р. (Протокол № 8) на засіданні педагогічної ради гімназії заслухано пропозицію

---

¹ Там само. Спр. 152. Арк. 8, 12.

² Там само. Спр. 86. Арк. 25.

³ Там само. Спр. 82. Арк. 13.

попечителя КНО про детальну розробку проєкту відкриття при Вінницькій гімназії 8-го педагогічного класу й початкової школи. Розглянувши проєкт, педагогічна рада внесла відповідні доповнення, а саме: необхідність теоретичного курсу педагогічної практики учениць з початкового навчання як супроводу. З огляду на відсутність постійної школи рада запропонувала організувати тимчасову школу при гімназії із 10 дівчаток, які будуть збиратися в два терміни – з 15 жовтня до 15 грудня і з 15 січня до 15 березня. До тимчасової школи залучали абсолютно безграмотних дівчаток віком від 7 до 9 років для безкоштовного навчання грамоті й письму. Заняття у школі мала проводити вихователька 8-го класу із запрошеною досвідченою вчителькою. Завдання учениць 8-го класу полягало у відвідуванні занять викладача і наступному самостійному веденні уроків¹.

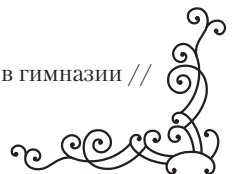
Відкриття другого на Східному Поділлі, після Кам'янець-Подільської Маріїнської гімназії, педагогічного класу на Вінниччині, у Вінницькій міністерській жіночій гімназії відбулося 1 вересня 1910 р. Зауважимо, що до 8-го педагогічного класу зараховували дівчат після успішного закінчення 7-ми класів гімназії, окрім того, з 1899 р. випускницям єпархіальних училищ духовного відомства було дозволено вступати до 8-го педагогічного класу лише після складання додаткового іспиту, бо курс єпархіального училища був нижчий за курс гімназій. У 1904 р. зросли вимоги до учениць 8-го класу: зараховували лише тих, у кого в атестаті за 7-й клас було не менше 4 балів зі спеціальних предметів. У 1905 р. цю постанову скасували у зв'язку з тим, що таке обмеження позбавляло багатьох учениць права на здобуття середньої освіти, а отже, зменшувалася кількість осіб із необхідною педагогічною підготовкою для заміщення вакантних посад; та з огляду на те, що учениці із задовільними оцінками ставали хорошими учителями, бо мистецтво викладання залежить також від природних нахилів. Таким чином, власне оцінки «3» і «4» мали відносне значення, проте отримання тієї чи іншої оцінки зумовлювало вибір спеціального предмета для вивчення, нерідко всупереч бажанню самих учениць. Для вільнослухачок допуск до педагогічного класу був закритий².

Чи не вперше в системі жіночої освіти Вінниччини і загалом України порушено проблему професійної придатності особи до вчительської професії, а звідси виникає потреба окремого відбору на педагогічні спеціальності. Це свідчило про значний поступ керівництва КНО порівняно з іншими навчальними округами царської Росії у царині якості педагогічної освіти.

Варто нагадати, що після успішного завершення 8-го педагогічного класу можна було вступати на вищі жіночі курси (постанова від 1881 р.). Із 1884 р. ученицям 8-го педагогічного класу надано право вибирати два предмети для спеціального вивчення, з яких вони могли отримати звання домашньої вчительки або наставниці. А в 1911 р. випускниці 8-го педагогічного класу отримали право на звання вчительки чистописання.

¹ Там само. Спр. 42. Арк. 24зв.

² По вопросу о приёме в восьмой класс женских гимназий лиц не обучавшихся в гимназии // ЦУКУО. 1899. № 1. С. 15–16.

Окрім того, висунуто більше вимог до випускниць 8-го класу, зокрема охочі отримати звання домашньої наставниці або вчительки з математики повинні були вивчати цей предмет в обсязі курсу чоловічих гімназій¹.

Згідно зі статистичними даними, у Вінницькій жіночій міністерській гімназії у 1910/11 н.р. із 371 учениці 34 вивчали педагогіку в 7-му класі, а у 8-му педагогічному класі навчалось лише 15 учениць (із них 9 виявили бажання до практичної діяльності), успішність педагогічного класу становила 88,24%, а в 1912/13 н.р., як і в 1914/15 н.р. уже 100%. У цьому ж навчальному році із 25 учениць 8-го педагогічного класу зі званням домашньої вчительки завершили навчання 14 осіб, зі званням домашньої наставниці – 10 осіб. У вересні 1915 р. у 8-й клас було зараховано 28 осіб. У 1916 р. із 24 випускниць педагогічного класу 11 отримали звання домашньої вчительки з російської мови та математики, 3 – домашньої вчительки з математики, 2 – домашньої вчительки з російської мови і 8 – домашніх наставниць із математики та російської мови. У 1917 р. у Вінницькій міністерській гімназії було два 8-х класи – 21 та 30 учениць відповідно².

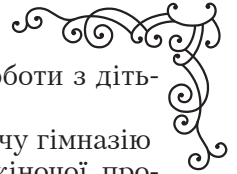
4 травня 1916 р. до Департаменту народної освіти надійшли листи від утримувачів Подільських гімназій про те, що восьмі педагогічні класи не дають належної педагогічної підготовки, необхідної для вчителів початкових училищ, і це негативно впливає на випускниць гімназії і загалом на народну освіту. У листі були рекомендації від керівників гімназій щодо надання ученицям 8-го педагогічного класу такої теоретичної підготовки, яка б відповідала вимогам початкових училищ; попередню практику викладання рекомендували зосереджувати не в підготовчих і трьох молодших класах гімназії, а в спеціально організованих початкових училищах з особливими вчителями, бо у «Положенні про жіночі гімназії та прогімназії» від 24 травня 1870 р. не було вимоги про педагогічну практику саме в гімназії. Також керівники гімназій наполягали на тому, щоб дати випускницям педагогічного класу достатню теоретичну підготовку, для цього у програмі 7-го класу необхідно передбачити вивчення матеріалів, які дали б можливість навчати, виховувати й уміло користуватися знаннями, засвоєними в середній школі. Пропонувалося ввести до курсу педагогіки й дидактики спеціальний теоретичний посібник для вчительських семінарій та інститутів. 3 липня 1916 р. відбулися зміни деяких положень про жіночі гімназії, зокрема учениці, які закінчили 7 класів гімназії, не мали права отримати звання домашньої вчительки.

Наведені факти свідчать, що запровадження 7-го та 8-го додаткових педагогічних класів Вінницької міністерської жіночої гімназії особливо не вплинуло на стан підготовки педагогічних кадрів Вінниччини на початку ХХ ст. Випускниці гімназії не мали достатньої підготовки, бракувало практичних занять і відповідної бази практики. Практичні заняття обмежувалися 1-2 уроками в перших класах гімназії або двічі на рік у тимчасовій школі. У гімназії не вивчали методику викладання

¹ О том, что ученицы 8 дополнительного класса женских гимназий желающие получить звание домашней наставницы или учительницы [...] // ЦУКУО. 1888. № 6. С. 140.

² ДАВіО. Ф. Д-19. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 10.

і прийоми розробки навчального матеріалу, не готували до роботи з дітьми декількох відділень.

На початку ХХ ст. відкрито: міністерську Немирівську жіночу гімназію (1902) шляхом перетворення з чотирикласної Немирівської жіночої прогімназії, заснованої 6 грудня 1869 р. згідно з «Положенням» від 26 травня 1869 р., Барську приватну жіночу гімназію Л. Ващенко-Захарченко (1905). Зауважимо, що в 1892 та 1896 рр. під час розгляду питання про необхідність відкриття у м. Вінниця жіночого середнього закладу були спроби перенести Немирівську (на той час жіночу прогімназію) до м. Вінниці, проте цього зробити не вдалося.

Станом на 1 жовтня 1902 р. у Немирівській жіночій гімназії навчалось 275 учениць, а на 1906 р. – 383 учениці. Попечителем закладу було обрано княгиню М. Щербатову. Із 1914 р. гімназія мала 7 класів разом із підготовчим¹. У 1908 р. у Барській приватній жіночій гімназії Л. Ващенко-Захарченко навчалось 149 учениць².

У 1906 р. відкрито ще одну приватну жіночу гімназію – Вінницьку І. Драганової шляхом перетворення з приватного училища І розряду (1903). Упродовж наступних 10 років (1907-1917) відкрито Могилів-Подільську, другу Вінницьку, Барську міністерські гімназії та приватні – Жмеринську гімназію Г. Лукашевич, Тульчинську О. Звиногородської, Гайсинську О. Курчинської та Брацлавську гімназії.

Могилів-Подільська жіноча гімназія була заснована 5 вересня 1907 р. шляхом закриття приватної прогімназії Є. Островської (існувала з 1905 р.) в м. Могилів-Подільську та відкриттям жіночої гімназії на кошти місцевого міського громадського управління з передачею всіх архівів гімназії. Станом на 1909 р. у Могилів-Подільській гімназії навчалось 330 учениць, у 1914 р. гімназія працювала в повному складі 7-ми класів із підготовчим, а учениць було 307 осіб³.

На початку 1906/07 н.р. відбулося відкриття Жмеринської приватної гімназії Г. Лукашевич. Гімназистки мали права, подібні до прав вихованок жіночих гімназій на підставі «Положення» від 24 травня 1870 р., а вже 8 травня 1909 р. заклад перетворено на жіночу гімназію. У 1909 р. відкрито 7-й клас, де відповідно вивчали педагогіку⁴. Упродовж 1916/17 н.р. у гімназії були обов'язкові предмети: педагогіка в 7-му класі (вивчали 36 учениць із загальної кількості 340), 135 учениць вивчали французьку, 135 – німецьку мови, малюванням займалися 322 особи, рукоділлям – 125 осіб. Із 1917 р. рукоділля стало обов'язковим предметом, викладання якого забезпечував учитель зі спеціальною освітою, наприклад, В. Якубовська закінчила Київське духовне училище та Київські жіночі професійні курси. Також всі охочі учениці займалися співами: 12 осіб – у духовному хорі та 22 особи – у світському хорі. Згідно

¹ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 год (сведения на 15 окт. 1914 г.). Киев, 1914. С. 135–137.

² Обзор Подольской губернии за 1908 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1909. С. 125–127.

³ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 год... С. 360.

⁴ Там же. С. 257.

з архівними документами, розглядали можливість уведення для зацікавлених учениць старших класів латинської, польської, єврейської мов та українознавства¹.

22 серпня 1917 р. гімназія отримала дозвіл на відкриття 8-го додаткового загальноосвітнього класу відповідно до розпорядження попечителя КНО за програмою чоловічих гімназій від 29 липня 1916 р. У розпорядженні МНО від 30 травня 1917 р., опублікованому у «Вестнике Временного правительства», йшлося про те, що 8-мі класи жіночих гімназій на основі циркуляра МНО від 18 травня 1916 р. повинні бути реорганізовані або в спеціально педагогічні, або в загальноосвітні. Зауважимо, що в загальноосвітньому класі педагогіку не вивчали. Станом на 1 січня 1918 р. у гімназії навчалися 609 учениць, у 8-му загальноосвітньому класі – 32 учениці, а педагогіку вивчали лише в 7-му класі².

1 липня 1911 р. відкрито Барську міністерську жіночу гімназію, у якій станом на 1914-1915 р. було 7 класів із загальною кількістю 121 учениця. 5 вересня 1912 р. розпочала діяльність приватна Тульчинська жіноча гімназія О. Звиногородської. Станом на 1914-1915 р. вона мала 4 основні класи та підготовчий. Загальна кількість учениць становила 64 особи. Зауважимо, що начальниця гімназії О. Звиногородська закінчила курс Тульчинського єпархіального училища та 8-й педагогічний клас Одеської міської жіночої гімназії. Окрім того, деякий час у цій гімназії викладачем музики («співи») працював М. Леонтович. Гайсинська приватна гімназія О. Курчинської пройшла шлях перетворення від училища II розряду (1904) до I розряду (1906) та до гімназії, відкритої в 1913 р. Станом на 1914 р. у гімназії навчалось 176 учениць³. На початку 1917/18 н.р. відбулося відкриття Брацлавської приватної жіночої гімназії у складі 5-го та 6-го класів із правами урядових гімназій на підставі законів від 1 липня 1914 р. та 3 липня 1916 р. про приватні навчальні заклади та згідно із «Положенням» від 24 травня 1870 р. Ініціатива відкриття гімназії та 8-го додаткового класу належала «Спілці сприяння жіночої освіти в м. Брацлаві» в 1917/18 н.р.⁴.

Окремо варто звернути увагу на відкриття 5 травня 1911 р. Вінницької другої жіночої міської гімназії у складі 6 класів. Головою педагогічної ради було призначено П. Адріанова, випускника історико-філологічного факультету Петроградського інституту. 14 грудня 1910 р. саме Вінницька міська рада звернулася із клопотанням про відкриття у м. Вінниці 2-ої жіночої гімназії. 14 червня 1911 р. на посаді начальниці Вінницької другої міської гімназії затвердили викладачку Одеської жіночої гімназії О. Голівкінську. На 1912 р. гімназія нараховувала 400 учениць.

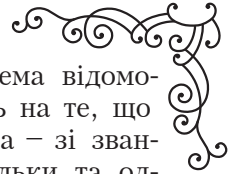
У 1916 р. міська дума порушила клопотання про відкриття 8-го педагогічного класу в гімназії, і після листування з МНО з початку 1916/17 н.р. було дозволено відкриття 8-го педагогічного класу та загальноосвітніх курсів у Вінницькій 2-й жіночій гімназії. 8-й клас мав два відділення: словесне та математичне, пізніше відкрито загальноосвітнє відділення. У ДАВіО

¹ ДАВіО. Ф. Д-173. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 18

² Там само. Спр. 84. Арк. 20

³ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 год... С. 222.

⁴ ДАВіО. Ф. Д-182. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 21.

зберігається справа Вінницької другої міської гімназії, зокрема відомості та свідоцтва учениць 8-го класу за 1917/18 н.р. вказують на те, що того року педагогічний клас закінчили 8 осіб, із них 1 особа – зі званням домашньої наставниці, 6 – зі званням домашньої вчительки та одній учениці відмовлено в отриманні педагогічного звання. Також у справі міститься прохання учениць про зарахування їх до педагогічного відділення та про можливість навчатися на двох відділеннях одночасно. У свідоцтвах за 1917/18 н.р. зазначено, що на підставі закону від 3 липня 1916 р., підтвердженого законом Української Центральної Ради від 25 листопада 1917 р., ученицям, які закінчили педагогічний клас і склали випускні іспити, надано право отримати звання домашньої вчительки¹.

Також варто акцентувати на тому, що громадськість прагнула розвивати педагогічну освіту на Вінниччині, зокрема 10 листопада 1916 р. до земської управи надійшло прохання від вчительки підготовчого класу Вінницької першої міністерської гімназії Є. Лукашевич про відкриття у м. Вінниці міської земської гімназії: «У Подільській губернії з кожним роком збільшується кількість вищих початкових училищ, дівчатка, які закінчили ці училища, прагнуть вступити до 5-х та 6-х класів гімназій. У Вінниці ні перша, ні друга гімназії, ні Драганової не можуть зарахувати всіх охочих. Назріла потреба в ще одній жіночій гімназії у складі перших чотирьох класів. Бажаю відкрити у м. Вінниці жіночу гімназію, влаштувати при ній дитячий садок і зразкову школу для практики викладання з огляду на те, що згідно з «Положенням» від 3 липня 1916 р. учениці, які закінчили 7-й клас, не будуть отримувати звання домашньої вчительки, тому потрібно відкрити 8-й додатковий клас у подвійному вигляді – загальноосвітній і педагогічний, який давав би право та відповідну педагогічну підготовку для викладання в нижчій народній школі. Як продовження 8-го педагогічного класу – відкрити однорічні педагогічні курси зі спеціальною підготовкою для викладання у вищих початкових училищах. Як відомо, у Подільській губернії було тільки три жіночі гімназії із 8-м педагогічним класом»².

Жіночі гімназійні заклади Вінниччини, які пройшли складний шлях становлення, зазнали значних перетворень в аналізований історичний період, мали помітний вплив на розвиток педагогічної майстерності та професіоналізму вчителів краю. Прогресивні діячі освіти були глибоко переконані, що саме педагогічні 8-мі класи гімназійних установ здатні готувати такого вчителя, який би відповідав суспільним і культурно-освітнім вимогам.

Для підготовки вчителів початкових шкіл упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. в системі освіти Російської імперії уперше організували державні спеціальні педагогічні середні навчальні заклади – чоловічі й жіночі вчительські семінарії, що здійснювали загальноосвітню та спеціальну педагогічну підготовку майбутніх учителів початкових шкіл. На Східному Поділлі в досліджуваний період засновано дві чоловічі вчительські семінарії – Вінницьку та Ольгопільську.

¹ Там само. Ф. Д-79. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1–15, 155.

² Там само. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 107.

Історія вчительських семінарій Російської імперії розпочалася з 1861 р., коли російський педагог К. Ушинський вперше в «ЖМНП» надрукував «Проект учительської семінарії». Автор, урахувавши досвід і практику Німеччини, спостерігаючи за семінаріями Швейцарії, вважав, що молоді люди, які вибрали професію вчителя, повинні звикати до життя простого, суворого та бідного, без світських розваг, до життя у взаємодії з природою.

25 червня 1864 р. згідно з цим проектом відкрито першу вчительську семінарію в м. Молодечне (тепер – Білорусь) Віленського навчального округу. 17 березня 1870 р. затверджено «Положення» й штати Молодечненської вчительської семінарії із 3-річним курсом навчання, відповідно до якого започатковано всі наступні семінарії¹. У «Положенні» визначено, що вчительські семінарії із 3-річним курсом навчання мали забезпечити педагогічну освіту молодим людям (не молодше 15 років) усіх станів, православного віросповідання, охочим присвятити себе вчительській діяльності в початкових училищах. У 1889 р. в КНО дозволено зараховувати до семінарій молодих людей із місцевих колоністів лютеранського віросповідання, а в 1906 р. – дітей старообрядців. Із 1897 р. згідно з розпорядженням на навчання не зараховували осіб, узагалі нездібних до співу².

«Казенно-штатні стипендіати» (студенти, які навчалися за державні кошти) після закінчення семінарії мали прослужити на посаді вчителів початкових училищ або ЦППШ не менше 4 років за направленням попечителя навчального округу, могли також бути помічниками класних наставників у середніх навчальних закладах. Тим вихованцям, які хотіли вступити до вчительського інституту, потрібно було прослужити не менше двох років на вчительській посаді. Значно пізніше, у 1914 р. стипендіати семінарії відпрацьовували на посаді вчителів рівно стільки років, скільки одержували стипендію.

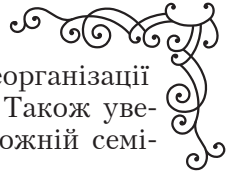
З-поміж основних предметів учительських семінарій варто виокремити: Закон Божий, основи педагогіки (причому педагогіку мав право викладати лише директор), російську й церковнослов'янську мови, арифметику, основи геометрії, землемірну справу, лінійне креслення, російську історію (частково історію загальну), коротку загальну й російську географію, головні відомості для розуміння явищ природи, чистописання, співу, ремесла, гімнастику, садівництво, городництво. Зауважимо, що семінарія використовувала загальноосвітню програму гімназії, але, щоб не допустити майбутніх учителів до навчання в університеті, із курсу вилучено іноземні мови й тригонометрію³.

11 березня 1902 р. затверджено нове «Положення про вчительські семінарії», а в 1903 р. схвалено тимчасові навчальні програми. Відтоді починається поступове перетворення семінарій із 3-річних на 4-річні (у складі трьох основних класів та одного підготовчого), зумовлене труднощами

¹ Кложев И. К вопросу о преобразовании учительских семинарий // Русская школа. 1910. № 5–6. С. 122–137.

² По вопросу об образовательном цензе учителя пенсия в учительских семинариях // ЦУКУО. 1902. № 9. С. 458.

³ Білецький Л., Вашченко Г., Дорошенко Д. Шкільництво й освіта під російською окупацією в XIX – XX ст. // Енциклопедія українознавства. Київ, 1995. Т. 1. С. 924.

проходження семінарського курсу впродовж трьох років; реорганізації підлягали й зразкові училища – із однокласних у двокласні. Також уведено нові предмети: ручна праця, сільське господарство, у кожній семінарії починають працювати учителі співів та малювання.

16-19 червня 1910 р. відбувся з'їзд директорів учительських інститутів і семінарій КНО, на якому розглянуто питання про матеріальне становище вчителів співів і графічних мистецтв, про інструкції для наставників, про організацію релігійно-морального, фізичного й естетичного виховання, а саме: вироблення єдиних підходів щодо обсягу годин на співи, навчання музики (гра на скрипці), навчання ручної праці, а також про зміни в програмах із фізики, математики, наук про природу, розподіл годин із педагогіки за класами. Важливим стало визнання значення екскурсій для розширення кругозору вихованців семінарій. Окрім того, в 1911 р. у проєкті Державної думи Російської імперії щодо вчительських семінарій (цей проєкт так і не став законом), було звернуто увагу на спеціальні предмети – логіку, психологію, педагогіку, історію педагогіки, дидактику, методику викладання окремих предметів, необхідність введення тем із дошкільного виховання¹.

Історія чоловічої 4-класної Вінницької вчительської семінарії, відкритої 6 грудня 1907 р. в с. Потоки Вінницького повіту Подільської губернії, розпочалася ще в 1880-1881 р., коли Вінницька міська дума надала ділянку міської землі для організації в м. Вінниці вчительської семінарії для підготовки вчителів народних училищ. У 1884 р. навіть надіслано огляд діяльності від попечительства жіночої учительської семінарії м. Москви для набуття досвіду, проте лише в 1903 р. «Селянська спілка» с. Потоки викупила в поміщика Мерінга маєток та передала Подільському земству через Вінницького повітового предводителя дворянства графа Д. Гейдена 4 десятини землі для будівництва вчительської семінарії. Подільським губернським комітетом було порушено клопотання перед МНО про відкриття вчительської семінарії, яке задоволено лише в 1907 р. А вже в 1908 р. на утримання семінарії виділено з державної скарбниці 24 тис. крб.²

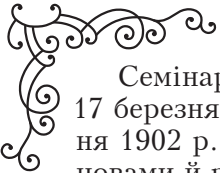
Спочатку семінарія використовувала тимчасові приміщення, у яких могли навчатися тільки 40 осіб, до послуг семінаристів було лише 80 примірників художньої й наукової літератури, подарованої семінарії мировим посередником 1-го Вінницького повіту. Директором учительської чоловічої семінарії в жовтні 1907 р. призначено В. Осташкова, колишнього вчительського стипендіата університету, в якому він прослухав курс педагогіки, випускника історико-філологічного факультету університету Св. Володимира. Варто зауважити, що В. Осташков мав великий педагогічний досвід: викладав у Кременчуцькій жіночій гімназії, у Рівненському реальному училищі, у Білоцерківській жіночій гімназії, а до 1904 р. виконував обов'язки директора народних училищ 3-го району Волинської губернії. Із 1906 р. був інспектором народних училищ 5-го району Подільської губернії³.

¹ ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 141зв.

² Там само. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 243–244, 255.

³ Там само. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 156–156зв.

Семинарія керувалася «Положенням про вчительські семінарії» від 17 березня 1870 р., «Інструкцією» від 1875 р. та затвердженим 11 березня 1902 р. штатним розписом 4-класних учительських семінарій і постановами й розпорядженнями попечителя КНО, тимчасовими програмами за 1903 р. Із перших днів діяльності семінарії дозволено певні відхилення в навчальних програмах із дозволу попечителя КНО, зокрема в 1907-1909 рр. педагогіку викладали з першого класу, а не з другого; основи алгебри – із підготовчого класу; у першому півріччі малювання не викладали, а також у зв'язку із відсутністю викладача не було креслення, ручної праці; не проводилися заняття в саду та на городі, співи й музика. Станом на 1 січня 1908 р. у семінарії навчалися 77 учнів, на 1 січня 1910 р. – 115 осіб, на 1 січня 1912 р. – 150 учнів¹.

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що ідею про відкриття у м. Вінниці справжньої вчительської семінарії підтримували свідомі громадяни. Упродовж 1906-1909 рр. тривало відповідне листування з попечителем КНО, навіть були пропозиції щодо тимчасового розміщення семінарії в будинку Вінницької ЦВШ. У зв'язку з тим, що земство не змогло утримувати семінарію в с. Потоках, запропоновано її переведення до м. Вінниці. Вінницьке міське управління з ініціативи Вінницького міського голови М. Оводова звернулося до попечителя КНО із проханням про переведення семінарії із с. Потоки до м. Вінниці. Відповідно до особливого розпорядження Ради міністрів від 23 червня 1909 р. Потоцьку вчительську семінарію було переведено до м. Вінниці й перейменовано з Потоцької на Вінницьку 1 жовтня 1909 р. Із 1-го вересня 1910 р. семінарія розміщувалася в будинку передмістя «Старої Вінниці». Міське управління надалі відвело семінарії маєток у Замостянській частині Вінниці (2,5 десятини землі), де розмістилися головна будівля семінарії, 2-класне початкове училище, яке почало діяти 1 листопада 1909 р., було облаштовано квартиру для директора, а також садок і город. Проте матеріальне становище семінарії було жалюгідним, про що свідчить лист директора семінарії попечителю КНО: «Навіть меблі довелося позичити у Вінницькому реальному училищі...»². Окрім того, архівні документи містять відомості про жахливі умови проживання вихованців семінарії. Учні були малозабезпеченими, жили на квартирах у віддалених районах міста, що не сприяло успішному навчанню. Неодноразово впродовж 1910-1914 рр. Вінницька міська управа розглядала питання будівництва приміщення для інтернату й квартир для вчителів семінарії, проте не знаходила нагальних причин їх відкриття, аргументуючи тим, що семінарія готувала вчителів не для міських училищ, а для сільських. Жахливі умови навчання семінаристів підтверджують і статистичні дані, зокрема в 1912 р. було 180 випадків захворювань на 148 учнів, упродовж 1911-1912 рр. по одному випадку смерті, в 1912 р. учнями пропущено 5562 уроки, на одного вихованця – 35,6% уроків³.

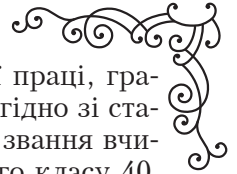
---

¹ Там само. Спр. 2. Арк. 9, 12.

² Там само. Спр. 48. Арк. 80–87.

³ Там само. Спр. 5. Арк. 60.

У 1910/11 н.р. в семінарії розпочалося викладання ручної праці, графічних мистецтв, співів, бо вона вже мала 4 курси навчання. Згідно зі статистичними даними, в червні 1911 р. відбувся перший випуск, звання вчителів початкових училищ отримала 31 особа, зараховано до 1-го класу 40 абітурієнтів; у червні 1912 р. відбувся 2-й випуск – 36 осіб, із них у віці 19 років – 7 учнів, 20 років – 15, 21 рік – 14 учнів. 10 осіб нагороджено грошовими преміями в розмірі 15 крб. кожному. Станом на 1 січня 1912 р. у семінарії навчалось 156 учнів, викладацький штат семінарії нараховував 11 осіб. Станом на 1 січня 1913 р. навчалось 148 осіб, із них казенних стипендіатів – 50 осіб, земських – 80, за власний кошт – 17, стипендіатів Імператора Олександра II – 1. На 1 січня 1913 р. – 148 учнів (1-й клас – 43, 2-й – 39, 3-й – 34, 4-й – 32 особи), усі вихованці були православного віросповідання. У червні 1913 р. свідоцтва про звання вчителя початкового училища отримали 28 учнів, 9 із них нагороджено грошовими коштами в розмірі 15 крб. кожному¹.

Пізніше на Східному Поділлі відкрито Ольгопільську чоловічу вчительську семінарію (27 серпня 1914 р.), в якій спочатку навчалось 30 учнів².

Необхідність її відкриття пов'язана з тим, що в Подільській губернії було запроваджено загальне початкове навчання, передбачено створення близько 4 тисяч нових початкових шкіл. У звіті губернського земства за 1912 р. йшлося про те, що Вінницька семінарія та курси могли забезпечити підготовку лише 20% усіх учителів, необхідних губернії. У зв'язку з цим Подільське губернське земство подало клопотання про відкриття семінарій у 1912-1914 рр. ще в 6 містах – Кам'янці-Подільському, Ольгополі, Барі, Могилеві-Подільському, Проскурові та Балті. Варто зауважити, що землі під приміщення семінарій виділили органи міського самоврядування. У ході дослідження знайдено архівні документи про те, що упродовж 1912-1918 рр. також порушувалося питання про організацію чоловічої семінарії в м. Гайсині. Також планувалось відкриття семінарії на честь царювання Дому Романових у м. Новій Ушиці³.

Згідно зі статистичними даними, впродовж 1907-1912 рр. до Вінницької чоловічої вчительської семінарії зараховано 240 осіб (із 938 абітурієнтів), із яких 9 закінчили курс міських училищ відповідно до «Положення» 1872 р., 56 абітурієнтів закінчили курс двокласних міських училищ згідно з «Положенням» 1869 р., 135 осіб закінчили курс двокласних сільських і повітових училищ, 27 – курс другокласних ЦПШ, 2 закінчили курс початкових однокласних училищ та 11 абітурієнтів закінчили курс духовних училищ. Зі 148 абітурієнтів у 1912 р. 24 були не допущені до іспитів через відсутність документів, 124 – пройшли медичний огляд і з них 9 – не допущено за станом здоров'я, 10 – не допущено «за нездатністю до співів». 105 осіб складали письмові іспити, із мови виявилися вкрай безграмотними, а з арифметики 3 не могли навіть почати розв'язувати задачу,

¹ Там само. Спр. 6. Арк. 143.

² Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 год... С. 26–27.

³ Отчет по Отделу народного образования за 1913 год / Подольское губ. земство. Каменец-Подольск, 1914. С. 18.

хоча відповідно до вимоги програми абітурієнти повинні мати знання в обсязі двокласних сільських училищ МНО. 80 осіб допущено до усного іспиту, із них склали іспит – 48 абітурієнтів, а зараховано – 40. Варто зауважити, що переважно звертали увагу на знання Закону Божого, російської мови та арифметики, менше інших предметів. У ДАВіО зберігається справа з клопотаннями, документами й протоколами іспитів абітурієнтів за 1913-1917 рр., а також їхніми зобов'язаннями прослужити на вчительській посаді та свідоцтвами про закінчення семінарії¹.

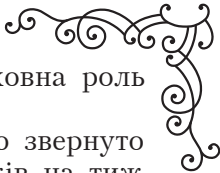
Починаючи з 1910 р., заняття у Вінницькій учительській семінарії проводили відповідно до міністерської програми за 1903 р. та вказівок з'їзду директорів інститутів і семінарій КНО від 16 червня 1910 р. Аналіз архівних документів свідчить, що в 1909/10 н.р. за ініціативою директора закладу В. Осташкова кількість годин вивчення на педагогіки була збільшена, цю дисципліну почали вивчати з 1-го класу (2 год. на тиждень у кожному класі). Керівник заклад уважав, що метою викладання педагогіки в семінарії є вивчення основ і правил навчально-виховної справи в початкових школах, ознайомлення з правами та обов'язками вчителів цих шкіл. Особливого значення директор надавав особистості вчителя, розглядаючи нормативні акти, що стосувалися обов'язків сільських учителів, а також короткі відомості з історії виховання й російської школи. На думку В. Осташкова, з огляду на незначну кількість годин, відведених на вивчення педагогіки, варто ознайомити учнів із досягненнями видатних діячів освіти шляхом опрацювання наукових статей цих педагогів².

Проте, як з'ясовано, В. Осташков у листі від попечителя КНО отримав зауваження щодо самовільного відхилення від тимчасових програм 1903 р., затверджених МНО. У 1911-1912 рр. викладачі семінарії намагалися упроваджувати власну тематику в навчальні програми, мотивуючи це тим, що розширення їх може позитивно впливати на світогляд учнів, хоча й не було дозволу попечителя округу на цю діяльність. Як засвідчує розклад занять на 1910/11 н.р., вивчення педагогіки зосереджувалось лише в 3-му та 4-му класах (по 3 год. щотижня у кожному класі). Наведені факти переконують, що програму навчання Вінницької вчительської семінарії суворо контролював попечитель КНО та МНО Російської імперії.

Значну кількість годин у семінарії було відведено на вивчення російської мови (16 год. на тиждень у всіх 4 класах), Закону Божого та наук про природу (10 год. на тиждень у всіх класах). Історія, арифметика, геометрія та географія – по 7 год. на тиждень у всіх класах, алгебра – 4 год., фізика – 6 год. Учні 4-го класу самостійно складали й обговорювали рецензії на книги та підручники для початкової школа – абетки, збірники задач, роботи з праці, креслення, малювання. Складанню рецензій передувала бесіда, на якій з'ясовувалася мета, значення й вимоги, яким повинна відповідати якісна навчальна книга або посібник, передбачалися питання, які потрібно було мати на увазі під час складання рецензій, а саме: яка мета книги; чи відповідає мета зібраному матеріалу;

¹ ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 51. 326 арк.

² Там само. Спр. 6. Арк. 56–57.

чи відповідає дитячій природі мова книги; яка освітньо-виховна роль книги тощо¹.

Особливу увагу у Вінницькій учительській семінарії було звернуто на проведення практичних занять учнів 4-го класу (12 уроків на тиждень), які сприяли розвитку в семінаристів педагогічних вмінь для викладання й виховання учнів початкового училища. Навіть з'їзд директорів учительських інститутів і семінарій у 1910 р. ухвалив скасування недільних чергувань у зразковому училищі вихованців 4-го класу у зв'язку з негативним впливом на класні заняття. Практичні заняття проводили в зразковому училищі, розподіл уроків був аналогічним до розподілу уроків у семінарії, а їхня кількість із кожного предмета відповідала міністерській програмі 1903 р для зразкових училищ при семінаріях. Згідно з розкладом практичні заняття у зразковій школі проходили з арифметики, співів, російської мови, наук про природу (з понеділка по суботу), про що свідчать архівні документи².

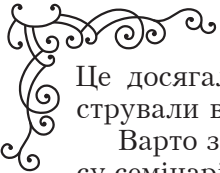
Станом на 1910/11 н.р. у зразковому училищі навчалися 28 учнів, а на 1 січня 1911 р. – 66 (55 хлопчиків та 11 дівчаток). Станом на 1 січня 1913 р. – 89 учнів (58 хлопчиків і 31 дівчинка), які вже розподілялися за класами: у 1-му класі – 70 дітей, у 2-му класі – 19 дітей віком 8-15 років. Практичні заняття учнів 4-го класу передбачали відвідування учнями уроків наставника й проведення звичайних пробних та звітних уроків. Варто зауважити, що учні 3-го класу в першій половині року (по 2 особи) відвідували пробні уроки учнів 4-го класу щодня. Вони писали звіти, плани-конспекти, проводили обговорювали пробні уроки, вели щоденник, у якому описували хід уроку та спостереження за поведінкою дітей зразкового училища. Щоденники демонстрували отримані учнями враження, а разом із тим, були певним видом письмових робіт, які привчали майбутніх учителів до логічного, послідовного викладення думок на основі уривчастих нотаток, записаних у щоденниках під час уроків. Зазначимо, що мета відвідування вихованцями 3-го класу зразкового училища полягала в тому, що вони мали ознайомитися із регламентом школи, методами та прийомами викладання, познайомитися з дітьми, перевірити рівень власних знань із методики та дидактики, зрозуміти, як потрібно готуватися до практичних робіт в училищі у 4-му класі³. Таким чином, разом із теоретичним навчанням і спостереженням зразкового викладання у Вінницькій чоловічій учительській семінарії особливого значення для формування умінь та навичок набувала практична робота учнів у зразковому училищі. Теоретичне й практичне навчання тривало 2 роки. Завданням педагогічної практики було ознайомлення вихованців із тими методами та прийомами, які на практиці виявлялися дієвими, забезпечення можливості засвоїти технічні прийоми процесу учіння за допомогою практики, а теоретичне навчання мало на меті дати вихованцю уявлення про його педагогічну й дидактичну компетентність.

---

¹ Там само. Арк. 82зв.–83.

² Там само. Спр. 5. Арк. 128–129.

³ Там само. Спр. 6. Арк. 27–28.

Це досягалося за допомогою відвідування уроків учителів, які демонстрували високий рівень педагогічної майстерності та професіоналізму.

Варто зауважити, що МНО частково піклувалося про введення до курсу семінарії предметів (обов'язкових для всіх вихованців) естетичного виховання – співів, графічного мистецтва, музики, прикладних знань із садівництва, городництва, ручної праці, столярного ремесла й фізичного виховання. Відповідно, у навчальній програмі встановлювалася приблизна кількість годин естетичного циклу: малювання та креслення (10 год. на тиждень у всіх класах), чистописання (5 год.), співи (4 год. та 1 урок в суботу для всіх класів), ручна праця (13 год.), гімнастика (9 год.)¹.

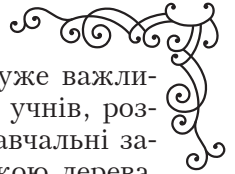
Співи мали особливе значення в семінарії, бо вихованці повинні були закінчувати курс із ґрунтовними теоретичними й практичними знаннями з викладання співу та організації хору. Згідно із розпорядженням МНО на посаду вчителя співів призначалися особи зі спеціальною педагогічною освітою або хоча б ті, які мали вчительські звання та зарекомендували себе у викладанні співів у початкових училищах. Також зі співами безпосередньо було пов'язане навчання музиці. Без її ґрунтового вивчення вчителю важко викладати співи та організовувати хор. Збереглися відомості про окремого викладача – керівника семінарського оркестру. У складі оркестру були фісгармонія, 8 скрипок, 2 альти, 2 віолончелі, 2 флейти, 2 кларнети, контрабас, тромбон, бубен, барабани, корнет, 2 мандоліни, 3 балалайки. Також у семінарії було організовано оркестр гравців на балалайках. Усього в педагогічному закладі було 2 хори, на репетицію яких відводилося додатково 7 год. на тиждень. Перший хор складався із випускників семінарії – 24 особи, з 8 учнів зразкового училища та 6 учнів міських училищ. Другий – лише з вихованців семінарії (40 осіб). До речі, учнів, які не встигали зі співів, у всій семінарії було 25%².

Графічні мистецтва (малювання та креслення) в семінарії розглядали як естетичну освіту та як графічну грамотність, знання із цих предметів було тісно пов'язане з промисловістю губернії. Під час навчання малюванню учні набували навичок правильно зображувати видимі предмети, каліграфічно й швидко писати, уміння креслити шляхом використання просторового уявлення під час виконання перспективних зображень. Наставник графічних мистецтв у семінарії із 1910 р. (з 1912 р. одночасно працював й у Вінницькому вчительському інституті) І. Шульга отримав освіту у Вищому художньому училищі при Імператорській академії мистецтв; із 1914 р. цю посаду отримав випускник Київського художнього училища В. Сильвестров. Також із 1910 р. І. Шульга виконував обов'язки наставника із сільського господарства, займався з учнями садівництвом та городництвом. Елементарні відомості щодо ведення сільськогосподарських робіт, уведені до навчальних планів семінарій, сприяли в майбутньому підтримці авторитету учителів серед місцевого населення, особливо в сільській місцевості³.

¹ Там само. Спр. 48. Арк. 208.

² Там само. Спр. 10. Арк. 209.

³ Зузяк Т. П. Становлення й розвиток педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Вінниця, 2017. С. 262.

Запровадження навчання ремеслам (ручній праці) було дуже важливим для майбутніх учителів, оскільки це – фізичний розвиток учнів, розвиток естетичного смаку. Уміння виготовляти прості наочні навчальні засоби та предмети домашнього вжитку, ознайомлення з обробкою дерева місцевих порід також розвивали навички та знання для життя, у науковому аспекті – уміння, які використовувалися у вивченні креслення, фізики, малювання, сільського господарства та наук про природу.

Наставник із ручної праці в семінарії В. Юркевич (з 1911 р.) отримав освіту у Несвизькій вчительській семінарії Мінської губернії; у 1908, 1911-1914 рр. навчався на шеститижневих літніх курсах із ручної праці (з художньої обробки деревини та металу) при Санкт-Петербурзькому вчительському інституті. У 1912 р. він став керівником студентських робіт із металу на тих же курсах. Програма ручної праці з художньої обробки деревини була розроблена самим викладачем відповідно до умов класу ручної праці, залежно від кількості учнів і за ступенем складності. Кімната ручної праці була в незадовільному стані, складалася із 13 верстатів та 1 токарного станка. У ній одночасно могли працювати не більше 1518 осіб, а на кожного учня було відведено по 1 год. заняття ручною працею, лише 1/6 часу від необхідного обсягу. Уроки гімнастики одночасно з 2-ма класами проводив наставник, який отримав освіту в кадетському корпусі та артилерійському училищі. Для занять танцями семінаристам надавали рекреаційну залу 2 тижні перед Різдвом та Масляною¹.

Велика увага в семінарії приділялася позакласним заняттям – читанню книг, екскурсіям та музично-вокальним вечорам із танцями.

Розвиток в учнів бажання читання – одне з головних завдань семінарії, яка повинна готувати освічених та професійно зорієнтованих учителів. У бібліотеці для вчителів семінарії станом на 1 січня 1910 р. було 999 назв у 1816 томах. З-поміж них – журнали: «ЖМНП», «Киевская старина», «Церковний вестник», «Русский паломник», «Исторический вестник», «Филологический вестник», «Русская школа», «Педагогический сборник», «Сельский хозяин», «Плодоводство», «Родник», «Природа и люди», «ЦУКУО», «Русское чтение», «Вестник народного образования», «Физическое обозрение», «Музыка и пение», «Вестник учителей рисования», «Вестник Европы», «Экскурсионный вестник», «Педагогический листок», «Воспитание и обучение», «Вестник воспитания» та інші². Станом на 1 січня 1912 р бібліотека нараховувала вже 1658 назв.

Для розширення світогляду та із суто освітньо-виховною метою в семінарії проводили екскурсії на околиці Вінниці, а також і кількадевні до віддалених міст Росії. Упродовж 1910-1911 рр. зорганізовано три екскурсії із наставником геометрії, 2 – із викладачем наук про природу. У 1911/12 н.р. – 2 – із землемірної справи, 4 – з наук про природу та 2 – історико-географічні. У 1908 та 1913 рр. учні 3-го, 4-го класів відвідали м. Київ, потім спустилися по р. Дніпро до м. Черкаси; у 1911 р. відбулася екскурсія за маршрутом

¹ ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 72.

² Там само. Арк. 13–13зв.

Вінниця – Вільно – Санкт-Петербург – Москва – Київ – Вінниця. У 1912 р. на пожертви графа Д. Гейдена в розмірі 200 крб. – за маршрутом Вінниця – Смоленськ – Бородіно – Москва – Троїце-Сергієва Лавра – Санкт-Петербург – Вільно – Вінниця¹. Зауважимо, що екскурсії сприяли локалізації навчального матеріалу, який можна перевірити безпосередніми спостереженнями лише на місцевості.

Один раз чи двічі на рік у семінарії проводили літературно-музичні вечори з танцями, літературно-музичні ранки, присвячені ювілеям та історичним подіям. Зокрема, у 1909 р. – Гоголівський ювілей, у 1910 р. – у пам'ять М. Пирогова, у 1911 р. – день звільнення селян, 200-річчя від дня народження М. Ломоносова, у 1912 р. – нагоди 100-річчя Бородінської битви, річниця заснування семінарії, у 1913 р. – 300-річчя царювання дому Романових. Вихованці брали активну участь у цих заходах, яка полягала в декламації віршів, зокрема М. Некрасова, у виступі учнівського хору (наприклад, виконання уривків з опери «Фауст»), виступі учнівського оркестру (мазурка Ф. Шопена), постановці п'єс, танцях тощо².

Варто зауважити, що у Вінницькій учительській семінарії до праці, порядку та дисципліни учнів привчали шляхом точного розподілу часу між заняттями й відпочинком, розумовою та фізичною працею, у навчальні дні у вихованців взагалі не залишалося вільного часу. За незадовільну поведінку навіть практикувалося зниження балу й можливість позбавлення стипендії за згодою педагогічної ради. Наприклад, у 1911-1912 рр. стипендії було позбавлено 3 семінаристів. Керівництво закладу дбало про моральне виховання, учні відвідували церкву міської гімназії. Окрім того, в 1911 р. попечитель округу П. Зілов видав циркуляр про обов'язкові молитви перед класними заняттями³. Таким чином, усе життя вихованців Вінницької чоловічої вчительської семінарії було регламентовано суворим православним російським духом, беззастережним виконанням церковних настанов, дотриманням постів, читанням книг релігійно-морального змісту, духовними співами, що позначалося на їхньому самотійному житті поза семінарією.

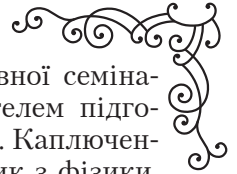
Обличчям закладу, його основною рушійною силою ставали грамотні й професійно компетентні педагоги. У 1907-1908 рр. семінарія мала лише 4 вчителів, які забезпечували викладання усіх предметів. З-поміж них – І. Шевко, випускник Глухівського вчительського інституту та Київського політехнічного інституту, який викладав у семінарії геометрію, алгебру, арифметику, малювання, фізику та креслення. У 1910, 1911 рр. він був призначений 2 депутатом від управління округом для проведення випускних іспитів учениць 7-го класу жіночої приватної гімназії І. Драганової. Упродовж 1910-1911 рр. І. Шевко викладав методику арифметики у 8-му класі Вінницької жіночої міністерської гімназії, а в 1912 р. був переведений до Лубенської чоловічої вчительської семінарії. О. Борщевський, випускник Глухівського вчительського інституту, викладав російську та церковнослов'янську мови, чистописання й гімнастику до 1911 р.

¹ Там само. Спр. 38. Арк. 48.

² Там само. Спр. 7. Арк. 5.

³ Там само. Спр. 10. Арк. 86.

Законовчитель М. Тернавський, випускник Подільської духовної семінарії, викладав Закон Божий та співи. Із 1911 р. законовчителем підготовчого класу у Вінницькій міській жіночій гімназії був П. Каплюченко, випускник Глухівського вчительського інституту, наставник з фізики та сільського господарства¹.

Щороку кількість викладачів у семінарії збільшувалася, зокрема в 1910 р. наставників було вже 11 осіб, усі мали педагогічну освіту, проте затримувались у закладі не надовго. Наприклад, наставник з історії та географії, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії А. Флеров працював у семінарії упродовж 1909-1911 рр. Наставник зі співів А. Лазарев у 1912 р. був переведений до Вінницької ЦВШ. Із 1912 р. також переведено наставників Вінницької учительської семінарії – випускника історико-філологічного факультету університету Св. Володимира І. Кривошею (російська мова) та І. Шульгу (малювання, у семінарії за сумісництвом) на відповідні посади до Вінницького вчительського інституту².

Цікавою є постать І. Филипчака, який упродовж 1915-1917 рр. виконував обов'язки наставника з історії та географії Вінницької учительської семінарії, колишнього австрійського підданого, вчителя семінарії в м. Самборі в Галиції (на той час – Австро-Угорщина). До прийняття російського підданства він закінчив гімназію та вчительську семінарію у м. Львові, три курси філософського факультету Львівського університету на кафедрі історії та географії й склав іспит на звання вчителя нижчих і вищих початкових училищ православного віросповідання, прослухавши 5-місячні вчительські курси для галичан М. Лохвітської-Скалон у м. Петрограді з російської мови, російської літератури, географії та історії Росії відповідно до програм чоловічих гімназій³.

Загалом у ДАВіО зберігається близько 20 особових справ, а також іменні списки наставників Вінницької вчительської семінарії за 1907-1917 рр., з-поміж яких особові справи наставників семінарії – С. Корнієнка, М. Огинського та інших. Проведене дослідження переконує, що викладацький склад семінарії був достатньо кваліфікованим, а за своїм статусом викладачі семінарії були навіть нижче учителів гімназій. Тому вони прагнули перевестися до інших навчальних закладів, зокрема до жіночих гімназій, учительських інститутів, інколи навіть зі зменшенням платні, що не сприяло ефективній професійній підготовці вчителів народних шкіл у семінарії. Плинність кадрового складу, зумовлену недостатнім забезпеченням наставників учительської семінарії та іншими причинами, можна прослідкувати впродовж усього часу роботи вчительської семінарії.

Незважаючи на зростання популярності вчительської семінарії серед населення та збільшення кількості охочих навчатися, кількість семінаристів, зарахованих до закладу, залишалася майже незмінною. Таку фіксовану та незмінну кількість учнів можна пояснити елементарною нестачею

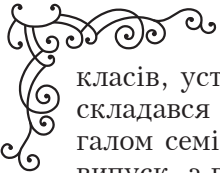
¹ Там само. Спр. 38. 313 арк.

² Там само. Спр. 16. 22 арк.

³ Там само. Спр. 31. 32 арк.

класів, устаткування й навчальних посібників. У 1914 р. випускний клас складався із 28 осіб, із них 10 осіб одержували грошові винагороди, а загалом семінаристів було зараховано 33 особи. У 1915 р. відбувся п'ятий випуск, а в січні 1916 та 1917 рр. у зв'язку з військовою ситуацією достроково відбулися випускні іспити, відповідно, свідоцтва отримали 34 та 27 осіб¹. Таким чином, учительські семінарії Вінниччини в освітній системі Російської імперії були першими спеціальними педагогічними закладами для підготовки вчителів сільських народних училищ. По завершенню навчання у таких закладах молодь не мала змоги продовжити освіту в жодному вищому навчальному закладі. Діючи в досить складних умовах, відповідно до законів Російської імперії, політики ополячування й русифікації, в умовах воєнного стану, вчительські семінарії не змогли суттєво вплинути на розвиток педагогічної освіти Подільського краю. Попри це, вихованці вчительських семінарій Вінниччини були найбільш підготовленими до проведення занять в училищах, вони добре знали програми й підручники початкових училищ та були достатньо компетентними з основних предметів, що викладалися в початкових школах.

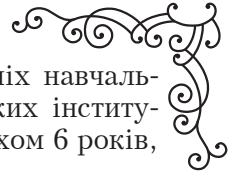
Єдиний, окрім вчительських семінарій, спеціальний педагогічний заклад – Вінницький учительський інститут, функціонував у системі педагогічної освіти Російської імперії. Імперські учительські інститути почали відкривати із середини ХІХ ст. за прикладом відповідних закладів Західної Європи для підготовки вчителів міських училищ (із 1912 р. – вищих початкових училищ згідно з новим законопроектом). У 1862 р. МНО Російської імперії затвердив «Проект статуту загальноосвітніх навчальних закладів» з особливим «Положенням» про вчительські інститути для професійної освіти вчителів народних училищ. Цей проект надалі доповнено відповідно до зауважень російських та західноєвропейських педагогів. У травні 1869 р. у «ЖМНП» вперше опубліковано проект «Статуту міських училищ та вчительських інститутів», що суттєво відрізнявся від проекту 1862 р. Відповідно, вчительські інститути були зорієнтовані на освіту не теоретичну, суто педагогічну, а елементарну й практичну. У 1872 р. опубліковано «Положення про міські училища», згідно з яким училища мали забезпечувати дітям усіх станів початкову розумову та морально-релігійну освіту. Процес викладання в училищі ускладнювало те, що одному учителю необхідно було навчати 4 групи різновікових дітей із різною підготовкою. Для підготовки кваліфікованих учителів для міських училищ у травні того ж року затверджено «Положення про вчительські інститути» МНО, укладене членом Навчального комітету, російським педагогом М. Весселем².

Організація і зміст навчальної роботи в учительських інститутах регламентовано спеціальною «Інструкцією» щодо обсягу та методів викладання навчальних предметів (1876 р). До учительських інститутів зараховували осіб не молодших 16 років за результатами іспиту за курс двокласних училищ МНО та міських училищ згідно із положенням 1872 р. Осіб, які

---

¹ Там само. Спр. 51. 326 арк.

² Ельницький К. Очерки по истории педагогики. Санкт-Петербург, 1885. С. 145.

закінчили курс духовних семінарій, гімназій та інших середніх навчальних закладів, зараховували без іспиту. Вихованці вчительських інститутів, які одержували урядові стипендії, мали прослужити за фахом 6 років, стипендіати інших відомств – на їхній розсуд.

В освітній програмі вчительських інститутів були такі предмети: Закон Божий, російська й церковнослов'янська мови, читання, повторення арифметики й основ алгебри, геометрія, історія, географія, науки про природу, креслення, малювання й чистописання, педагогіка й дидактика, співи, гімнастика. У 1896 р. введено ручну працю, а в 1897 р. в курсі вчительських інститутів з'явилися такі предмети, як анатомія та фізіологія з гігієною. Для організації педагогічної практики студентів при кожному учительському інституті створено міське училище. Варто зауважити, що курс учительського інституту з визначеним обсягом навантаження був значно ширшим за курс учительської семінарії¹.

Це переважно закриті, інтернатного типу навчальні заклади з трирічним терміном навчання і правом зарахування лише осіб чоловічої статі, які мали на меті готувати так званих «широко освічених» педагогів, здатних викладати декілька споріднених предметів. Проте інститути не давали випускникам ні права вступу до університетів, ні вищої освіти. У 1888, 1892-1893 рр. у роз'ясненнях до положення зазначено, що незважаючи на обсяг програм, учительські інститути не можна вважати загальноосвітніми середніми закладами, а тому випускники вчительських інститутів не допускалися до іспиту на звання вчителя гімназії. Вихованці вчительських інститутів, які закінчували повний курс навчання, склавши випускні іспити з усіх предметів та провівши пробний урок, за умов належної поведінки, отримували атестати на звання вчителя лише міського училища (із 1912 р. вищого початкового) і до отримання вчительських місць були кандидатами на вчительські звання. Окрім того, випускників зобов'язували прослужити відповідну кількість років або повернути кошти за навчання².

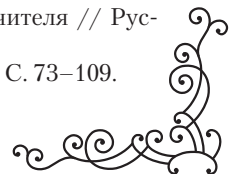
З ініціативи попечителя КНО П. Зілова, 16-19 червня 1910 р. відбувся з'їзд директорів учительських інститутів та семінарій. Метою цього заходу було об'єднання зусиль учительських інститутів і семінарій округу для вирішення нагальних проблем навчально-виховної і господарської діяльності. Делегати ухвалили ввести до освітнього курсу інститутів тригонометрію та космографію, самостійні практичні заняття з фізики й наук про природу, а також збільшити кількість годин з фізики, історії, географії, наук про природу, із курсу «Педагогіка» (3 години замість 2 у 2-му класі) та ввести два нові розділи – «Історію педагогіки» та «Училищезнавство»³.

Загалом МНО підтримало пропозиції учасників з'їзду директорів учительських інститутів та семінарій КНО (1910) щодо внесення змін до навчальних планів і програм учительських інститутів, окрім питання про перетворення інститутів на чотирикласні. Підтвердженням цього стало і те,

¹ Губкин И. Общеобразовательная и педагогическая подготовка народного учителя // Русская школа. 1906. № 10. С. 98–116.

² Кложев И. О реформе учительских институтов // Русская школа. 1912. № 3. С. 73–109.

³ ДАВіО. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 92.

що 20 червня 1912 р. МНО рекомендувало нові навчальні плани та введення окремої посади вчителя праці¹.

У 1912 р. були спроби реформування теоретичної професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах на державному рівні, а саме подано законопроект, у якому пропонували 4-річне навчання, введення до курсу педагогіки логіки, психології, історії педагогічних учень; а також уведення до курсу вчительських інститутів законодавства, гігієни та однієї з іноземних мов. Окрім того, була пропозиція надати випускникам інститутів за аналогією до середніх навчальних закладів право і вільний доступ до навчання в університетах та інших навчальних закладах.

18 грудня 1913 р. МНО затвердило тимчасові правила та програми спеціальних іспитів для отримання звання вчителя та вчительки вищого початкового училища. Згідно з правилами іспити (повні та скорочені) проводили у педагогічних радах учительських інститутів. До скороченого іспиту допускали випускників повного курсу чоловічих гімназій, 6-х класів реального училища за основним відділенням, 4-х класів та повного курсу духовних семінарій, повного курсу кадетських, а також морських корпусів, 7-х класів жіночих гімназій МНО та відомства імператриці Марії, а також 6-х та 7-х класів єпархіальних жіночих училищ відомства православного віросповідання, 4-х класів учительських семінарій і вчительських шкіл. Програми скорочених іспитів передбачали знання курсів «Педагогіки» та методики російської мови, арифметики й того предмета, який вибирали для викладання в обсязі інститутського курсу. Повний іспит (письмовий та усний) із Закону Божого, педагогіки (у т. ч з пробними уроками), російської мови, словесності, арифметики, геометрії, алгебри, історії, географії, наук про природу, фізики, ручної праці, графічних мистецтв, співів, а також із методики вказаних предметів, окрім Закону Божого, складала особи, які не мали названого вище освітнього цензу. Зауважимо, що програма з педагогіки містила питання з фізичного, розумового та морального виховання; відомості з психології розумових процесів і логіки; відомості з дидактики; відомості з училищезнавства; відомості з історії західноєвропейської та російської педагогіки².

З 1908 р. екстернам пропонували складання екзаменів тільки за місцем народження, окрім того, для допуску до кожного іспиту вимагали поліцейське свідоцтво про благонадійність, загалом запроваджено заходи, спрямовані на зменшення кількості осіб, які могли б отримати необхідні свідоцтва на звання вчителя або вчительки³.

Таким чином, із другої половини XIX ст. на теренах Російської імперії звання вчителя міського училища (із 1912 р. – вищого початкового) отримували випускники вчительських інститутів після складання теоретичного та практичного іспитів у педагогічних радах учительських інститутів, а також особи, які закінчили курс урядових середніх чоловічих

¹ По вопросу о преобразовании учительских институтов и семинарий // ЦУКУО. 1912. № 1. С. 344–345.

² ДАВіО. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 3.

³ Сперанский Н. Борьба за школу. Из прошлого и настоящего на Западе и в России. Москва, 1910. С. 142.

або жіночих навчальних закладів, для інших необхідні були знання всіх предметів курсу вчительських інститутів.

В основу діяльності Вінницького вчительського інституту було покладено всі наведені вище загальні засади. Його історія розпочалася у грудні 1907 р. з клопотання Вінницької міської думи про відкриття в місті вчительського інституту у зв'язку з відмовою відкриття вчительської семінарії. 5 червня 1912 р. оприлюднено закон про відкриття 1 липня 1912 р. у м. Вінниці вчительського інституту і виділення для нього безоплатного приміщення. Попечитель КНО призначив тимчасового виконувача обов'язків директора – директора Вінницької чоловічої гімназії П. Адріанова та 3 викладачів. Таким чином, із липня 1912 р. інститут розпочав свою діяльність. Урочисте відкриття інституту без поділу на факультети відбулося 14 вересня 1912 р., а 15 вересня вже розпочалися заняття. Значно пізніше – 14 червня 1917 р. відповідно до «Тимчасового положення про вчительські інститути» заклад розпочав підготовку до спеціальних пробних курсів¹.

У вересні 1912 р. директором учительського інституту призначено випускника Московської духовної академії, статського радника, кандидата богослов'я М. Запольського (1912-1916, 1917-1922). Він мав ґрунтовний педагогічний досвід – був учителем Сибірської чуваської вчительської школи, наставником Порецької вчительської семінарії, викладачем Казанського вчительського інституту, був нагороджений орденом Св. Станіслава II ступеня².

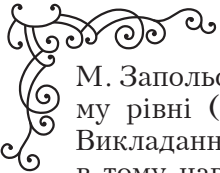
У серпні 1913 р. у закладі працювали 7 учителів. З-поміж перших педагогічних працівників – викладачі фізики та наук про природу П. Лавренюк (1912-1913) та Є. Поляков (1913-1914), випускники Київського політехнічного інституту імператора Олександра II; колишні наставники Велико-Сорочинської вчительської семінарії – викладач математики В. Єрмольєв (1912-1913), випускник фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, та викладач історії та географії П. Гришков (1912-1917), випускник Харківського університету; колишні наставники Вінницької вчительської семінарії – викладач російської мови й словесності І. Кривошей (1912-1914), випускник Київської духовної семінарії та Київського університету Св. Володимира, який закінчив тимчасові педагогічні курси при управлінні КНО; учитель малювання, чистописання, креслення І. Шульга (1912-1920), який мав освіту Вищого художнього училища при Академії мистецтв; законовчитель В. Покровський (1912-1913), кандидат богослов'я, випускник Казанської духовної академії; учитель гімнастики К. Румерскірх (1913-1917), який отримав звання вчителя гімнастики на гімназійних курсах при управлінні КНО³.

У звіті директора за 1912 р. указано, що на облаштування інституту з державної казни виділено лише 4000 крб., і якщо «надалі не буде асигнувань, то інститут так і залишиться на початковій стадії розвитку; надана зовсім недостатня сума на придбання книг, облаштування класів»

¹ ДАВіО. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 48.

² Там само. Спр. 73. Арк. 47.

³ Там само. Спр. 100. 31 арк.

М. Запольський наголошував: «Аби викладання проводилося на високому рівні (теоретичному й практичному), потрібні навчальні посібники. Викладання фізики без дослідів і приладів – марна трата часу, особливо в тому навчальному закладі, що готує вчителів фізики, у подібних умовах знаходиться й викладання наук про природу. Серйозне викладання уроків географії за сучасного стану цієї науки також вимагає дорогого обладнання. Картини, альбоми з колекціями є надзвичайно важливими у викладанні історії. На прилади для дослідів з експериментальної психології та педагогіки також потрібні кошти»¹. Загальна сума, необхідна на належну організацію роботи Вінницького вчительського інституту, за підрахунками директора, становила близько 19350 крб. Щодо умов проживання, то вихованці мешкали у приватних квартирах по 23 особи, інтернату не було. Дорожнеча життя, незручності, незадовільні гігієнічні умови, віддаленість квартир від інституту, недостатнє харчування – все це змушувало вихованців шукати постійний додатковий заробіток – приватні уроки та переписування документів. У 1914 р. Вінницька міська управа розширила одноповерхову будівлю інституту, побудувавши другий поверх².

Вступники до Вінницького вчительського інституту складали конкурсні іспити з двох етапів: письмові та усні згідно з правилами про вступні іспити для КНО (1910). Письмовий етап уміщував три предмети: арифметику, геометрію (розв'язання задач із поясненням), російську мову (твір на запропоновану тему й диктант). Усний етап передбачав 8 предметів: окрім згаданих, ще церковнослов'янську мову, історію, географію, фізику, науки про природу та Закон Божий. Також абітурієнти проходили випробування щодо голосу, слуху здібностей до музики і співів. Перевагу надавали особам, які мали звання вчителя початкового училища та прослужили не менше двох років на педагогічній ниві. Абітурієнти подавали до приймальної комісії свідоцтва про хрещення, про закінчення навчальних закладів і довідку про політичну благонадійність³.

Згідно зі статистичними даними, в перший рік до інституту було подано, за одними архівними документами, 71 прохання (географію та історію склали 27 осіб, фізику та науки про природу – 24 особи, слух перевіряли у 24 студентів); за іншими даними, прохань було подано 70 (склали письмові іспити – 61 особа, з яких 41 вчитель, 20 осіб не працювали педагогами), зараховано 25 осіб⁴.

Архівні джерела засвідчують чітку тенденцію до належного професійного відбору абітурієнтів на вчительську професію. Ретельна перевірка на здатність у майбутньому здійснювати педагогічну дію-взаємодію, психофізіологічні властивості особи, достатній рівень комунікативної культури – всі ці фактори позитивно характеризували новостворений педагогічний заклад у м. Вінниці й вирізняли його з-поміж інших закладів Вінниччина.

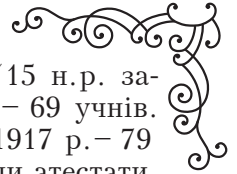
¹ Там само. Спр. 20. Арк. 36–37.

² Там само. Спр. 67. Арк. 24.

³ Там само. Спр. 368. Арк. 60.

⁴ Там само. Спр. 28. Арк. 48.

У 1913/14 н.р. в інституті навчалися 48 осіб. У 1914/15 н.р. загальна кількість вихованців – 71 особа. На 1 січня 1916 р. – 69 учнів. У 1916/17 н.р. в інституті навчалися 47 осіб, а на 1 січня 1917 р. – 79 вихованців, з яких курс закінчили 8, і лише 7 з них отримали атестати, у 1918 р. 17 осіб отримали атестати, що підтверджено «Книгами атестатів». Зауважимо, що у ДАВіО зберігаються списки всіх студентів інституту за 1912-1918 рр. та книга копій атестатів за 1915-1918 рр.¹

Основний контингент Вінницького вчительського інституту складала учні вчительських семінарій – Вінницької, Холмської, Велико-Сорочинської, Череповецької, Дедеркальської, Байрамчеської та Коростишевської; міських училищ – Балтського початкового чоловічого та Тираспольського міського чоловічого; церковно-вчительських шкіл, зокрема Вінницької ЦВШ, Степашківської, Чуківської, Жванчицької, Чернокозинецької другокласних ЦППШ; педкурсів, що діяли при гімназіях, зокрема Гадяцьких дворічних педагогічних курсів, однорічних педагогічних курсів у м. Кам'янці-Подільському та дворічних педагогічних курсів в м. Прилуки, педагогічних курсів при Уманському та Васильківському міських училищах².

Отже, Вінницький учительський інститут із перших років існування набув популярності не лише на теренах Східного Поділля, а й у всій Україні, підвладній Російській імперії.

Варто зауважити, що більшість учнів уже мала педагогічну практику в початкових школах після закінчення навчальних закладів, зокрема випускник другого випуску Я. Бондар після закінчення Вінницької ЦВШ мав 6 років педагогічного стажу; К. Чекин після закінчення міського училища та педагогічних курсів при Васильківському міському училищі 8 років учительвав, про що свідчать архівні документи, зокрема характеристики випускників першого (1915) та другого (1916) випусків інституту³.

Згідно з навчальними планами, програмами та таблицями тижневих уроків Вінницького вчительського інституту на 1914-1916 рр., коли інститут працював в складі трьох повних курсів, викладали такі предмети: на перших двох курсах студенти вивчали російську мову й граматику, теорію й історію словесності, алгебру, арифметику, геометрію, історію, географію, фізику, науки про природу, чистописання, Закон Божий, креслення, малювання, співи, педагогіку (3 год.), тригонометрію, гімнастику (у позаурочний час); на третьому курсі – гігієну, космографію, загальну методику викладання арифметики, геометрії, російської мови, продовження курсу педагогіки (2 год.), виконували практичні роботи з історії, географії, наук про природу, фізики, проходили педагогічну практику в базовому вищому початковому училищі (11 год.). Таким чином, на першому курсі вихованці отримували загальноосвітню підготовку, на другому курсі – вивчали педагогіку, на третьому значну увагу звернуто на методику викладання предметів і застосування теоретичних знань на практиці. Під час складання навчальних програм керівництво закладу врахувало положення та інструкцію

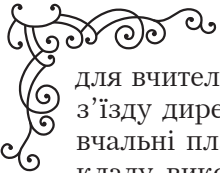
¹ Там само. Спр. 130. 25 арк.

² Там само. Спр. 200. Арк. 7, 9.

³ Там само. Арк. 6; Спр. 201. 26 арк.

для вчительських інститутів Російської імперії 1872 та 1876 рр., постанови з'їзду директорів учительських інститутів та семінарій КНО 1910 р. та навчальні плани, рекомендовані МНО у 1912 р. Окрім того, керівництво закладу використовувало досвід Глухівського та Казанського вчительських інститутів¹.

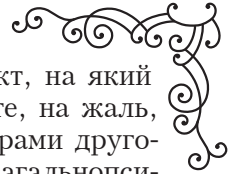
Аналіз навчального плану Вінницького вчительського інституту за 1915/16 н.р. засвідчує, що педагогіку вивчали в 2 класі (3 год.) за такими розділами – загальна педагогіка та дидактика; у 3 класі – історія педагогіки та училищезнавство. Забезпечення викладання курсу «Педагогіки» було традиційно покладено на директора закладу – М. Запольського². Зауважимо, що навчальні плани того часу були лише вказівками до розподілу навчального матеріалу та переліку назв тем за предметами. Таким чином, навчальні програми були переважно авторськими, викладачі закладів самостійно розробляли змістове наповнення розділів відповідних курсів предметів.

У пояснювальній записці до програми з курсу «Педагогіка» для другого класу на 1913/14 н.р. М. Запольський зауважував, що викладання педагогіки в учительських інститутах полягає в повідомленні вихованцям головних основ і правил навчально-виховної справи відповідно до курсу вищих початкових училищ. Директор уважав: «До курсу педагогіки варто увести питання, які стосуються шкільної гігієни; виховання фізичне та духовне, основи дидактики, методики навчальних предметів вищих початкових училищ; учення про шкільну дисципліну та принципи побудови навчального плану вищих початкових училищ і, нарешті, відомості з історії західноєвропейської та російської педагогіки». М. Запольський наголошував: «Із перерахованих розділів педагогіки гігієну та фізичне виховання потрібно доручити інститутському лікарю, викладання методики кожного із предметів вищих початкових училищ – викладачам інституту відповідно до їхньої спеціальності». Також М. Запольський звертав увагу на те, що з огляду на незначну кількість уроків і беззаперечну обов'язковість, вивчення педагогіки повинно мати «елементарний характер» із повною відповідністю підручникам і посібникам, які мали б бути видані на руки вихованцям. У процесі викладання курсу «Педагогіка», на думку М. Запольського, важливо подбати про те, аби цей теоретичний курс поєднати з навчально-виховною практикою; педагогічні положення повинні супроводжуватися частими вказівками щодо випадків застосування їх у вихованні та навчанні; вивчення відомостей із психології та логіки повинно бути показано на прикладах, запозичених зі сфери самоспостереження вихованців, або спиратися на вивчений вихованцями навчальний матеріал. «Під час виконання програми поточного року, – зауважував викладач, – я маю намір приділити порівняно більше уваги, з одного боку, питанням дидактики, з іншого – фізіологічним та психічним особливостям дітей шкільного віку, аби тим самим до початку практичних занять якомога ближче ознайомити вихованців із живою справою викладання та виховання». М. Запольський

---

¹ Там само. Спр. 178. Арк. 15–19зв.

² Там само. Спр. 181. Арк. 6–14.

акцентував увагу на вивченні логіки, бо, на його думку, аспект, на який переважно спрямована діяльність учителя – розум учнів. Проте, на жаль, директор зауважував: «Через значний обсяг обов'язкової програми другого класу та слабку підготовку вихованців інституту з питань загальнопсихологічних, це зробити не видається можливим»¹. Зауважимо, що з 1914 р. відповідно до циркуляру попечителя КНО, оцінку з логіки виставлено в атестатах випускників окремо після педагогіки, проте програму з «Логіки» нам віднайти не вдалося.

Таким чином, в авторській програмі М. Запольського для другого класу з дисципліни «Педагогіка» передбачено вивчення теми «Загальна педагогіка» упродовж 3-х навчальних чвертей, «Дидактика» – у 4-й чверті. До переліку питань розділу «Загальна педагогіка» внесено такі теми: «Поняття про педагогіку», «Взаємозв'язок педагогіки із психологією», «Джерела психологічних знань і методи психології», «Зв'язок між психічними та фізіологічними явищами», «Нервова система, її будова та функції», «Класифікація духовних явищ, свідомість як основна та загальна форма духовного життя людини», «Закони та види асоціацій», «Розвиток логічного мислення», «Почуття, походження їх та класифікація, почуття релігійні, естетичні, фізичні, інтелектуальні» та ін.²

Усебічний аналіз педагогічного курсу Вінницького вчительського інституту засвідчує тісний, комплексний зв'язок педагогіки, зокрема її теоретичної частини, з психологією. Темі педагогічного циклу мають психологічне підґрунтя, а також містять відомості з психофізіології, дитячої психології, шкільної гігієни. Психопедагогічні засади в загальнопедагогічній підготовці майбутніх учителів, розуміння керівництвом закладу нерозривної єдності педагогіки й психології, домінування такої єдності позитивно впливало на рівень професіоналізму та якість майбутніх педагогів-практиків. Можна з упевненістю констатувати, що ідеї психопедагогіки було втілено в освітньому процесі Вінницького вчительського інституту і вони стали важливим підґрунтям професійної підготовки майбутніх учителів.

У третьому класі відповідно до навчальної та екзаменаційної програм із курсу «Педагогіка» на 1914/15 н.р. вивчали такі теми розділу «Історія педагогіки»: в першій чверті – «Завдання історії педагогіки», «Виховання у давніх греків (Спарта, Афіни, софісти)», «Експериментальний напрям у дидактиці – Сократ, Платон, Аристотель», «Виховання у давніх римлян», «Педагогічні погляди Квінтіліана, Цицерона», «Виховання дітей із християнської точки зору та думки про виховання видатних отців і вчителів церкви – Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Богослова, Св. Августина», «Середньовічне виховання. Лицарство та його виховна система», «Відродження та реформація. Педагоги-гуманісти – Рабле та Монтень. Лютер і Меланхтоном», «Єзуїти, їхня система виховання» та ін.³

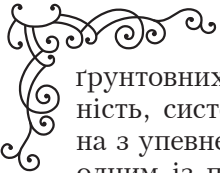
Ретельний аналіз тематики курсу «Історія педагогіки» засвідчує важливість не лише компаративної складової у професійній підготовці вчителів,

¹ Там само. Спр. 176. Арк. 8-9зв.

² Там само. Арк. 7-8.

³ Там само. Спр. 179. Арк. 9-11зв.

грунтовних знань із дидактики, а й притаманну початку ХХ ст. цілісність, системність, неупередженість професійно-педагогічних знань. Можна з упевненістю стверджувати, що Вінницький учительський інститут був одним із перших педагогічних закладів, який опікувався проблемами доступності, розвитку, наукового пошуку в царині «педагогізації» освітнього процесу. Викладацький склад інституту, зокрема його директор, який мав виключне право викладання педагогіки, руйнували «університетизацію» й «теоретизацію» підготовки майбутніх учителів, спрямовуючи розум і всі сили на олюднення, опочуттєвлення, психопедагогізацію процесу учіння й виховання, а також розвиток і саморозвиток вихованців.

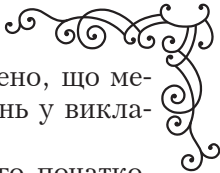
Для вивчення «Педагогіки» послуговувалися основними підручниками з педагогіки та психології, рекомендованими до використання Постановою з'їзду 1910 р. для КНО. Окрім того, документально підтверджено, що директор інституту планував також придбати цілу низку підручників та посібників з педагогіки для фундаментальної та учнівської бібліотеки – загалом близько 140 назв. З-поміж книг для фундаментальної бібліотеки – праці Б. Анрі «Сучасний стан експериментальної педагогіки»; П. Барта «Елементи виховання й навчання на основі сучасної психології та філософії»; Р. Гауппа «Психологія дитини»; В. Лайя «Експериментальна дидактика» та «Експериментальна педагогіка»; Е. Меймана «Лекції з експериментальної педагогіки»; М. Монтесорі «Дім дитини. Метод наукової педагогіки», Г. Мюнстерберга «Психологія і вчитель» та ін.¹

Цей перелік літератури підтверджує, що педагогічна та психологічна підготовка майбутніх учителів у навчальному закладі відбувалася в процесі теоретичного вивчення поглибленого курсу «Педагогіка», який ґрунтувався виключно на психологізації педагогіки. Викладач педагогіки М. Запольський прагнув ознайомити вихованців з основами дидактики, відомостями з історії західноєвропейської та російської педагогіки, сучасними педагогічними течіями та поглядами визначних педагогів.

Про посилення ролі психологічного складника в освітньому процесі вчительських інститутів у період 1905-1916 рр., як зауважує І. Кравченко, свідчить запровадження лекційних курсів з експериментальної психології. Зокрема, у Вінницькому вчительському інституті на запрошення адміністрації доктор О. Владимирський, викладач Психоневрологічного інституту та педагогічних курсів у м. Петроград, прочитав курс лекцій з аномалії дитячої особистості. Програма лекційного курсу передбачала вступні лекції, теоретичний курс і практичні заняття. Вступні лекції мали пропедевтичний характер, стосувалися загальної психології і готували слухачів для сприйняття теоретичного курсу, який розкривав основні поняття теми аномалій дитячої особистості. О. Владимирський провів декілька практичних занять з аналізом аномалій дитячої особистості на конкретних прикладах. Курс теоретичної підготовки продовжувався та поглиблювався у практичній роботі вихованців 3-го класу інституту. Практична підготовка в закладі відбувалася згідно з правилами, затвердженими для КНО в 1910 р., про що свідчить знайдений нами в архівних документах лист

---

¹ Там само. Спр. 32. Арк. 2–3.

директора Київського вчительського інституту, у якому зазначено, що метою практичних занять є застосування достатніх навичок й умінь у викладанні та вихованні¹.

Варто звернути увагу на те, що власного зразкового вищого початкового училища при Вінницькому вчительському інституті не було. Питання про власне училище неодноразово впродовж 1913-1917 рр. порушувало керівництво закладу. Проте згідно з повідомленням Департаменту народної освіти від 1913 р. його відкриття було відкладено до нового законопроекту про штати вчительських інститутів. У зв'язку з цим дирекція закладу у зверненні до уряду, наголошуючи на тому, що з початком 1914/1915 н.р. відсутність власного вищого початкового училища позбавляє проведення практичних занять для вихованців, клопотала про дозвіл проведення практичних занять в інших вищих початкових училищах м. Вінниці за згодою, аби не спричинити будь-яких незручностей. Результатом звернення став дозвіл про проведення практичних занять у 1-му або 2-му змішаних вищих початкових училищах з метою ознайомлення зі способами викладання та веденням шкільної справи².

Згідно з правилами вихованці 3-го класу Вінницького вчительського інституту відвідували уроки викладачів на базі практики 1-го вищого початкового училища (6 днів на тиждень) для ознайомлення з порядками училища, обсягом курсу та методиками викладання, навчальними посібниками. Після практичної роботи учні надавали звіт директору закладу про відвідані уроки викладачів, у якому аналізували зміст уроків, труднощі у викладанні й пропозиції щодо їх усунення та все, що виявилось для вихованця незрозумілим і вимагало пояснення. Для набуття навичок у викладанні вихованці інституту проводили пробні уроки (рядові та звітні згідно з постановою з'їзду 1910 р., причому звітні уроки проводилися упродовж року лише по 2-3 уроки і підлягали ретельному розгляду на педагогічних радах, а саме: для звітнього уроку призначався рецензент з-поміж учнів) з усіх предметів міських училищ. Згідно зі статистичними даними, у 1914/15 н.р. вихованці інституту провели в першому півріччі 99 пробних уроків (включно звітних і рядових) і конференції із звітних уроків. Упродовж 1915/16 н.р. – 166 пробних уроків, із них 50 – звітних, 116 – рядових. За день до проведення уроків вихованці зверталися до викладачів за темами, писали конспект із методики, який перевіряли викладачі, учитель училища та директор, і лише після цього їх допускали до проведення уроку. На звітному уроці був присутній директор, викладач із предмета, викладач училища та всі учні 3-го класу³.

Згідно з розкладом відвідування вихованцями двох сусідніх вищих початкових училищ на березень 1915 р., пробні уроки із фізики, російської мови, алгебри, географії, арифметики, наук про природу та історії було проведено у 4-х класах училищ. Директор закладу М. Запольський був присутнім на пробних уроках майже всіх вихованців 3-го курсу,

---

¹ Там само. Спр. 178. Арк. 23–24.

² Там само. Арк. 4–9.

³ Там само. Спр. 67. Арк. 19зв.

брав участь у конференціях, присвячених обговоренню цих уроків, додатково займався з учнями в інший час, коли хворів хтось із викладачів. У наставників були також додаткові обов'язки: вони знайомили вихованців із методами викладання, керували вихованцями на практичних заняттях зі свого предмету в базовому вищому початковому училищі при інституті, стежили за ходом викладання й надавали педагогічній раді власні міркування про педагогічні якості вихованців¹. Отже, теоретичний курс «Педагогіка» у Вінницькому вчительському інституті поєднувався з навчально-виховною практикою.

Після повторення навчального курсу міського училища на 1-3-му курсах вихованці вивчали додатковий матеріал із предметів. Найбільшу увагу звертали на вивчення російської мови та літератури, арифметики, головних предметів вищого початкового училища та Закону Божого, оскільки весь навчальний процес відбувався у виключно релігійному дусі. Окрім додаткового матеріалу з предметів, вивчали методику викладання: арифметики, геометрії, історії, географії, фізики, наук про природу та окремі методичні відомості з викладання співів у вищих початкових училищах, про що свідчать навчальні програми за 1914/15 н.р.².

Програми усіх навчальних предметів відповідали положенням циркуляру попечителя КНО від 9 вересня 1912 р., у якому було акцентовано на змінах відповідно до протоколів з'їзду 1910 р., крім того, змістовне наповнення програм було частково авторським.

Педагогізацію освітнього процесу в інституті підтверджує належний стан книгозібрання фундаментальної та учнівської бібліотек, де були книги та навчальні посібники з усіх предметів. Окрім книг, посібників, енциклопедій, інститут передплачував і періодичні фахові видання – «Исторический вестник», «Русский филологический вестник», «Киевскую старину», «Математический вестник», «Вопросы педагогики и психологии», «Педагогический сборник», «Русский паломник», «Вестник опытной физики и элементарной математики», «Математическое обозрение», «Филологические записки», «Физик-любитель», «Храм и школа», «Русская музыкальная газета» та ін.³.

Важливе місце відведено предметам естетичного циклу – музиці, співам і малюванню як одним із серйозних засобів естетичного розвитку особи майбутніх учителів. У серпні 1915 р. на викладання цих предметів звернув увагу попечитель КНО у циркулярі, в якому чітко визначено, що «співи міцно закріпилися в інститутах, тоді як бажано було б запровадити навчання гри на музичних інструментах і власний оркестр»⁴.

У пояснювальній записці до програми «Співи» за 1913/14 н.р. викладач М. Соколов, який мав звання регента та вчителя співу після навчання у Синодальному училищі церковного співу, зауважував, що «В учительському інституті співи повинні мати дві мети – загальноосвітню та спеціальну. Маючи на увазі останню, потрібно підготувати з вихованців інституту

¹ Там само. Спр. 69. Арк. 47.

² Там само. Спр. 179. Арк. 40–79.

³ Там само. Спр. 24. Там само. Арк. 8зв., 16зв.

⁴ Там само. Спр. 181. Арк. 53.

таких вчителів, які могли б організувати шкільні хори у тих навчальних закладах, де буде проходити їхня педагогічна діяльність. Для цього необхідно ознайомити учнів з елементарними основами теорії музики, з надбанням російських та західноєвропейських композиторів». У зв'язку з тим, що на заняттях співом було відведено лише 2 уроки на тиждень у 1-му класі та 1 урок у 2-му, в інституті запроваджено позакласні заняття (загальні співи) відразу для трьох класів, де виконували духовні та світські музичні п'єси вітчизняних і західноєвропейських композиторів, окрім того, практичні заняття в початковому 1-му вищому училищі. Програма співів складалася із опанування елементарної теорії музики, сольфеджіо, коротких відомостей із гармонії і методичних відомостей із викладання співів у початковій школі. У 1915 р. в інституті організовано струнний оркестр – 10 скрипок, 2 альти, 2 віолончелі. Станом на 1917/18 н.р. із 79 вихованців інституту 18 навчалися гри на скрипці, 24 – гри на фісгармонії¹.

Ручну працю в інституті не вивчали, проте вчитель математики В. Єрмольєв виготовляв з учнями навчальні пристрої власноруч й основною метою цієї роботи вважав формування цікавості до предмету, привчання учнів до роботи, розвиток у них умінь використовувати власні сили і підручні матеріали, формування винахідливості та естетичного смаку².

Важливе значення мали також позакласні заняття. У Вінницькому вчительському інституті практикували вечірні практичні заняття, домашні письмові вправи з усіх предметів, які обговорювали на заняттях, роботи з креслення та малювання, літературно-вокальні вечори, екскурсії та публічні лекції.

Значне місце в навчально-виховному процесі інституту займали літературно-вокальні вечори. Упродовж 1913-1915 рр. було проведено літературно-вокальні вечори з нагоди святкування 1600-річчя Міланського едикту, 300-річного ювілею дому Романових. У закладі організовано спільний літературно-вокальний вечір разом із вихованками Вінницької жіночої гімназії, на якому вихованці читали вірші, виконували хоріві п'єси. На одному з вечорів вихованці декламували «Життя» М. Гоголя, уривок із поеми О. Толстого «Іоанн Дамаскін», «Християнку» С. Надсона, уривок із поеми «Севаст'ян Мученик» К. Романова, «Останні язичники» А. Майкова, а хор виконував «Боже, царя бережи», «Тобі Бога хвалити»³.

Важливим освітнім складником стало відвідування публічних лекцій, зокрема впродовж 1914/15 н.р. вихованці інституту відвідали лекції директора колегії П. Галагана на тему «Художні скарби Бельгії», викладача інституту П. Гришкова «Германізм і відродження слов'янства», «Про культурну кризу язичництва та про значення видання Костянтином Великим Міланського едикту»⁴.

Для формування загального світогляду у Вінницькому вчительському інституті організовували екскурсії та паломництва вихованців, зокрема

¹ Там само. Спр. 28. Арк. 46

² Там само. Спр. 32. Арк. 84.

³ Там само. Спр. 24. Арк. 13.

⁴ Там само. Спр. 118. Арк. 76.

впродовж 1912-1917 рр. з дисципліни «Науки про природу» проведено дві екскурсії вихованців для ознайомлення з місцевою флорою та фауною, із фізики – екскурсія на міську електричну станцію для ознайомлення з конструкцією та роботою динамо-машини та двигуна Дизеля, три екскурсії на міську електростанцію, дві на сірникову фабрику Франківського та суперфосфатний завод. Окрім того, вихованці відвідали садибу М. Пирогова у с. Вишня, неподалік від м. Вінниці, м. Київ та здійснили паломництво на «Козацькі Могили» в м. Берестечко Волинської губернії¹.

У фонді № 54 «Вінницький учительський інститут» ДАВіО у зберігається багато справ про спеціальні іспити на звання вчителя вищого початкового училища згідно із затвердженими МНО 18 грудня 1913 р. «Тимчасовими правилами та програми про спеціальні іспити для отримання звання вчителя та вчительки вищого початкового училища», а саме: прохання, теми та протоколи письмових іспитів, конспекти пробних уроків².

Наприклад, прохання спостерігача ЦПШ Вінницького повіту про складання в 1915 р. скороченого іспиту на звання вчителя вищого початкового училища з історії священника Д. Акатнова, випускника Київської духовної семінарії, який упродовж 1898-1901 рр. працював завідувачем та законовчителем Вінницької другокласної ЦПШ, а в 1901-1903 рр. – завідувачем Вінницької однокласної ЦПШ. У документі зазначено: «Аби залишити за собою місце, мені потрібно мати звання вчителя вищого початкового училища». В архівних документах зберігаються теми і протоколи його письмових іспитів з методики російської мови, арифметики та історії; протокол іспиту з педагогіки й конспект пробного уроку³.

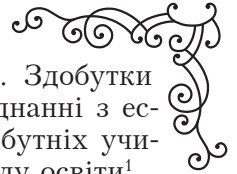
Вивчення архівних документів Вінницького вчительського інституту – навчальних планів, програм, протоколів засідань педагогічної ради тощо дає підстави стверджувати, що сутнісний зміст психопедагогічної підготовки в закладі передбачав вивчення поглибленого та розширеного курсу «Педагогіка» за рахунок введення нових розділів, вивчення методики викладання предметів, проходження педагогічної практики в вищому початковому училищі. Тривала психологізація й педагогізація навчально-виховного процесу. Практичній підготовці в закладі передувала теоретична. Практику реалізували від пасивних спостережень за учнями вищого початкового училища до активного викладання та самостійного проведення уроків. Виконання практичних й позакласних завдань сприяло поглибленню знань і формувало у вихованців уміння застосовувати теоретичні знання на практиці. У професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів було враховано принцип єдності теорії і практики. Проте матеріальна база, обсяг навчальних програм, недосконалість навчально-виховного процесу, слабка підготовка вихованців інституту не сприяли високому рівню психопедагогічної підготовки майбутніх учителів Вінниччина.

Наведені вище факти свідчать про прагнення керівництва та викладацького складу Вінницького вчительського інституту бути флагманом

¹ Там само. Спр. 69. Арк. 57.

² Там само. Спр. 135. Арк. 1–12.

³ Там само. Спр. 158. Арк. 1, 5.

у царині професійно-педагогічної освіти Подільського краю. Здобутки у психологічній та педагогічній підготовці вихованців у поєднанні з естетичним вихованням і розвитком загального світогляду майбутніх учителів сприяли популярності Вінницького педагогічного закладу освіти¹.

Для покращення якості професійної підготовки вчителів на Вінниччині єпархіальною училищною радою та МНО було організовано постійні однорічні, дворічні й тимчасові педагогічні загальноосвітні курси – однорічні, шестимісячні – та курси на літніх канікулах для поглиблення наукових знань із педагогіки, психології та предметів курсу народних училищ і церковнопарафіяльних шкіл. Систему роботи курсів (короткотермінових й однорічних) для вчителів церковнопарафіяльних однокласних, двокласних та другокласних розглянуто вище.

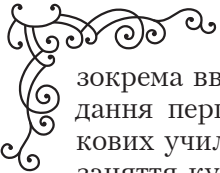
Основна мета запровадження однорічних педагогічних курсів для підготовки вчителів початкових училищ – підготувати молодих людей, які здобули нижчу освіту, до іспиту на звання вчителя початкового училища й ознайомити їх теоретично та практично з організацією процесу навчання в початковій школі. На курси зараховували осіб, старших 16 років, які закінчили повний курс навчання в міських училищах, повітових і духовних училищах, чотирикласних прогімназіях обсягом знань не нижче курсу міських училищ згідно з положенням 1872 р. Після проходження програми курсів слухачі отримували свідоцтва на звання вчителя народних училищ, відповідно до програми про спеціальні іспити МНО від 20 березня 1896 р., яка передбачала теоретичне навчання – повторення й засвоєння загальноосвітніх навчальних предметів в обсязі екзаменаційних програм, засвоєння головних відомостей із педагогіки, дидактики й методики початкового навчання, ознайомлення з навчальними підручниками й посібниками для початкових шкіл; практичне навчання – відвідування слухачами курсів уроків у молодших класах початкового училища, а також складання коротких звітів і ведення щоденників². Таким чином, метою організації однорічних педагогічних курсів було лише збільшення контингенту осіб, які мали право посідати вчительські посади, а не вдосконалення професійної майстерності вже практикуючих учителів. МНО легким, частково дешевим, вигідним для себе шляхом – організацією однорічних педагогічних курсів – намагалося замінити спеціальні педагогічні заклади й забезпечити підготовку кваліфікованих учителів на Східному Поділлі.

29 червня 1907 р. МНО видало нові правила про постійні педагогічні курси на зміну правил 1900 р., згідно з якими педагогічні курси могли бути дворічними та трирічними. У 1910 р. виходить законопроект про реорганізацію однорічних педагогічних курсів у дворічні. Проте мета курсів залишилася незмінною, розширився лише перелік потенційних слухачів і слухачок. Розширилася також програма теоретичних і практичних знань,

¹ Зузяк Т. П. Естетизація освітнього процесу Вінницького вчительського інституту (початок ХХ ст.) // Педагогіка та психологія сьогодні; постулати минулого і сучасні теорії : зб. наук. робіт учасників Міжнарод. наук.-практ. конф. 20–21 жовт. 2017 р., м. Одеса. Одеса, 2017. С. 97–100.

² Правила о педагогических курсах для приготовления учителей и учительниц начальных училищ (31-го марта 1900 г.) // ЖМНП. 1900. Ч. СССХХІХ. С. 83–86.

зокрема введено вивчення училищезнавства, гігієни з відомостями про надання першої невідкладної допомоги, а також методик предметів початкових училищ відповідно до програми вчительських семінарій. Практичні заняття курсистів полягали у викладанні в початкових училищах, в ознайомленні з літературою, з дитячими іграми та фізичними вправами. Спів, музику, заняття садівництвом, городництвом, бджільництвом дозволено викладати відповідно до особливостей місцевих потреб.

Відповідно до зазначених вище «Правил» 1900 та 1907 рр. до першого квітня 1911 р. у КНО організовано роботу 13 загальноосвітніх педагогічних курсів, до 1912 р. їхня кількість збільшилася до 15, зокрема на Вінниччині діяли 4 педагогічні курси. У 1903 р. організовано однорічні педагогічні курси при Вінницькому жіночому вищому початковому училищі (згідно із положенням 1912 р. про вищі початкові училища). Також курси організовано в 1910 р. згідно із правилами 1907 р. Про відкриття у м. Вінниці педагогічних курсів у 1909 р. порушив клопотання перед МНО з'їзд директорів народних училищ. У 1912 р. відбувся 1-й випуск Вінницьких курсів¹.

Загальноосвітні педагогічні курси були зорієнтовані на вивчення предметів і методик навчання предметів відповідно до програм початкової школи.

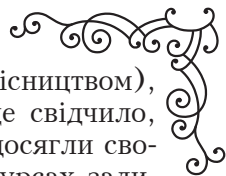
У 1911 р. у першому класі на Вінницьких жіночих курсах навчалося 19 осіб, у другому класі – 11. У 1912 р. на Вінницьких жіночих курсах навчалося 32 особи. Згідно зі звітом попечителя КНО за 1912 р. керівниками курсів Вінниччини були 28 осіб, окрім учителів співів, гімнастики, вчителів і вчительок підготовчих класів міських училищ. Станом на 1 січня 1913 р. слухачами курсів були 34 особи. На курси зазвичай зараховували дітей тих селян і міщан, які через бідність не могли відправляти їх до вчительських семінарій. Згідно з освітньою метою найбільшу частину слухачів курсів становили випускники двокласних міських і сільських училищ, другокласних церковнопарафіяльних шкіл, четвертих класів жіночих гімназій². Наведені статистичні дані свідчать про досить невтішну ситуацію, бо навіть попечитель КНО у звіті за 1912 р. наголошував на слабкій підготовці абітурієнтів курсів: «Навіть кращі з них, які зараховувалися за результатами вступних іспитів, досить важко впродовж декількох перших місяців засвоюють предмети, що викладаються на курсах, зокрема викладач педагогіки тривалий час уводить своїх слухачів до змісту предмета, застосовуючи пояснювальне читання. Навіть отримуючи свідоцтва на звання вчителя початкового училища, неможливо визнати задовільною грамотність майбутніх учителів, набута ще до курсів навичка безграмотно писати не піддавалася найенергійнішим заходам викоринення»³.

Загальні умови проходження однорічних (дворічних) курсів при міських училищах, відсутність необхідної літератури, підручників, наочних засобів, спеціальних предметних кабінетів, відсутність професійного

¹ Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ за 1912 год. Киев, 1913. С. 8.

² Там же. С. 9–12.

³ Отчет по Отделу народного образования за 1912 год ... С. 10–12.

викладацького складу (багато викладачів працювали за сумісництвом), слабка підготовка абітурієнтів та складність програм – все це свідчило, що педагогічні курси згідно з правилами 1900 та 1907 рр. не досягли своєї мети, підготовка майбутніх учителів народних училищ на курсах залишалася на низькому рівні. Таким чином, курси випускали лише «нездар» у педагогічному сенсі, яким доводилось самостійно опановувати методи навчання або залишати вчительську діяльність.

Варто зауважити, що розширення мережі початкових училищ надалі потребувало професійно підготовлених учителів. Згідно із статистичними відомостями, в 1912 р. у Подільській губернії із 2180 вчителів і вчительок народних початкових училищ лише 6 осіб закінчили вищі навчальні заклади та 549 – курс спеціальних педагогічних навчальних закладів¹. Окрім того, з 1912 р. Вінницьке земство планувало відкривати по 22 комплекти народних училищ щорічно. Вже на 1 січня 1914 р. усіх учнів в училищах повіту було 138 осіб, що на 40% більше, ніж у 1912 р. Проте ні Вчительський інститут (заснований лише в 1912 р.), ні семінарії, ні однорічні педагогічні курси при міських училищах не могли підготувати необхідну кількість вчителів, незважаючи те, що у 1912 р. звання вчителя вищого початкового училища отримували лише особи, які закінчили педагогічні курси при цих училищах. Тому й надалі залишилась потреба в якісній і оперативній підготовці майбутніх учителів Східного Поділля.

Ще 5 серпня 1875 р. МНО Російської імперії видало «Правила про тимчасові педагогічні курси для вчителів та вчительок початкових народних шкіл» для ознайомлення педагогів з основними прийомами навчання в школі, проте вони проіснували не довго і відродилися лише в 1896-1898 рр. Зазвичай курси організовували на базі вчительських семінарій (для вчителів сільських училищ) та інститутів (для вчителів міських училищ). Мета курсів полягала в ознайомленні малопідготовлених вчителів й вчительок початкових училищ із провідними методами навчання, поновленні й поповненні відомостей із предметів і загалом – в удосконаленні знань із організації початкового навчання. Паралельно з тимчасовими педагогічними курсами з 1881 р. розпочали роботу з'їзди вчителів народних училищ для спільного обговорення та роз'яснення питань, що виникали в вчительській практиці. У 1885 р. МНО визнало за необхідне організувати тільки курси, які проводилися з дозволу попечителя округу, лише в канікулярний час від 4 до 6 тижнів. Заняття на курсах були зорієнтовані на предмети початкових народних училищ, співи і гімнастику, поділялися на практичні (уроки викладачів) і теоретичні (бесіди зі слухачами курсів як додаткове повідомлення відомостей зі складних предметів, ознайомлення з кращими методами викладання у початковій школі, з тогочасною педагогічною літературою). Окрім того, МНО дозволило організувати курси з удосконалення вивчення окремих предметів – сільського господарства, географії, ручної праці тощо².

¹ Обзор Подольской губернии за 1912 год / Подол. губ. стат. ком. Каменец-Подольский, 1913. С. 139.

² По вопросу об устройстве временных педагогических курсов для учителей и учительниц народных училищ // ЦУКУО. 1898. № 3. С. 104–106.

На Східному Поділлі до 1907 р. не було жодної вчительської семінарії, тим більше вчительського інституту, а в перші роки відкриття Вінницька вчительська семінарія проходила важкий шлях становлення. Питання про організацію перших педагогічних тимчасових курсів для вчителів й учительок початкових училищ, згідно із правилами від 5 серпня 1875 р., при Вінницькій учительській семінарії розглядали ще в грудні 1911 р. на педагогічній раді семінарії, де було заплановано організацію курсів для 80 осіб¹.

Таким чином, з дозволу попечителя КНО з 18 червня по 21 липня 1912 р. організовано перші літні короткотермінові педагогічні курси при Вінницькій учительській семінарії. На курси було виділено МНО 1000 крб., земством – 2500 тис. крб. На курсах, згідно зі звітом відділу народної освіти за 1912 р., навчалися 60 учителів, з-поміж них із Балтського повіту – 8 осіб, із Вінницького – 7, із Брацлавського – 2, Гайсинського – 6, Кам'янецького – 5, Летичівського – 2, Літинського – 3, Могилівського – 3, Ольгопільського – 4, Проскурівського – 3, Ушицького – 4, Ямпільського – 8 осіб. На час роботи курсів створено дослідне училище при семінарії із 70 учнями, яких поділено на 4 групи. Згідно з архівними даними, слухачів курсів було 50 осіб².

Формулярні списки викладачів Вінницької вчительської семінарії підтверджують, що короткотермінові курси при семінарії проводилися і у 1912, і у 1914 рр. Так, випускник Глухівського вчительського інституту В. Анісімов згідно із розпорядженням попечителя КНО виконував обов'язки лектора-керівника з арифметики на курсах з 1 липня по 2 серпня 1914 р. Викладач фізики, наук про природу та сільського господарства В. Суходровський був керівником занять із наук про природу в 1912, 1914 рр. Також у 1912, 1914 рр. лектором-керівником із Закону Божого та співів на тимчасових педагогічних курсах для вчителів народних училищ Подільської губернії при Вінницькій вчительській семінарії був законовчитель М. Теравський. У 1914 р. керівником цих же курсів працював земський стипендіат, випускник Вінницької вчительської семінарії Ю. Нагул³.

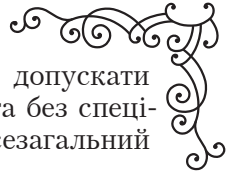
Факти свідчать про те, що і інші земства Східного Поділля продовжували порушувати питання про організацію короткотермінових педагогічних курсів, зокрема на засіданні в грудні 1914 р. учасники четвертих Ольгопільських повітових зборів клопотали перед керівництвом Губернських земських зборів щодо проведення в м. Ольгополі у літній час в 1915 р. короткотермінових загальноосвітніх курсів та про влаштування постійних однорічних педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл за рахунок губернського земства. Окрім того, висловлено побажання про організацію короткотермінових курсів у 1915 р. у м. Вінниці. Як зазначено в доповіді Ольгопільських земських зборів, причиною такого клопотання було те, «що з уведенням всезагального навчання та за нестачею спеціально

¹ ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 22.

² Там само. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

³ Там само. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 22.

підготовлених кандидатів на вчительські посади, доводиться допускати до викладання вчителів з незначним загальноосвітнім рівнем та без спеціальної педагогічної підготовки. Наслідком таких явищ став всезагальний занепад навчальної справи в початкових школах»¹.

Знайдено архівні документи про організацію шестимісячних педагогічних курсів для вчительок початкових училищ. У 1916 р. такі курси діяли при Вінницькій учительській семінарії з 18 квітня по 23 жовтня, що підтверджено свідоцтвом про закінчення курсів випускниці Тульчинського єпархіального училища, учительки зразкового училища при Вінницькій учительській семінарії Л. Теравської². Подібні курси діяли в 1916 р., з 21 квітня по 21 жовтня, при Ольгопільській учительській семінарії, що також підтверджено свідоцтвом про закінчення курсів. Зауважимо, що слухачки на курсах вивчали Закон Божий, педагогіку, методики російської мови, арифметики та графічних мистецтв, науки про природу, співи, гімнастику, гігієну, законодавство, релігієзнавство та брали участь у теоретичних і практичних заняттях.

Аналіз архівних документів засвідчив, що короткотермінові літні педагогічні курси працювали в 1914 р. (з 19 червня по 18 липня) та 1915 р. (з 15 травня по 25 червня) при Вінницькому вчительському інституті та сусідньому з інститутом вищому початковому училищі³.

Окрім того, у звіті за 1915 р. вказано, що у роботі курсів взяли участь 49 осіб, з них 42 вчителі повторно і лише 7 нових, причому лише із 2 училищ уперше. У доповідній записці (1915) директор закладу наголошував: «Слухачі ті самі, які були на минулих курсах, потрібно залучати на курси нових осіб. Як показала практика минулого року, призначати більше 4-х обов'язкових лекційних годин не бажано, оскільки залучити до спеціальних практичних занять слухачів можливо лише в тому разі, якщо вони будуть мати достатньо вільного часу. Досвід минулого року показав, що курси відвідали майже усі слухачі, проте одні керувалися науковим інтересом, а інші – примусом. За прикладом минулого року лекції будуть розподілені у дві зміни»⁴.

Лекторами-керівниками курсів були викладачі Вінницького вчительського інституту М. Запольський (викладав педагогіку та методику навчання російської мови), А. Каратаєв (російську словесність і методику навчання російської мови), А. Федосєєв (математику і її методику), П. Гришков (історію та географію з методикою), Є. Щериця (фізику та науки про природу з методикою та відповідними практичними заняттями), С. Розов (шкільну гігієну). Зауважимо, що програма короткотермінових курсів була насиченою. Проводилися як теоретичні, так і практичні заняття. Особливість проведення занять полягала в тому, що деякі (теоретичні) проводилися з усіма слухачами, інші – спеціальні з окремими групами (теоретичні та практичні). Вступні заняття організовували для слухачів, які потребували загальної підготовки,

¹ Там само. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 1620. Арк. 81.

² Там само. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 28. 5 арк.

³ Там само. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 144.

⁴ Там само. Арк. 3.

а інші – для тих, хто прагнув поглибити знання з фаху та оволодіти більш сучасними методами навчання. Спеціальні заняття (на виконання яких відведено 141 год.) мали суто практичний характер, а саме: слухачі проводили уроки під керівництвом лекторів, брали участь у методичних бесідах щодо пробних уроків, у лабораторних заняттях із наук про природу та фізики, аналізували підручники і посібники, виголошували та обговорювали доповіді і реферати на теми шкільної практики.¹

3 травня 1916 р. МНО видало нове «Положення про тимчасові однорічні педагогічні курси» при вчительських інститутах для підготовки вчителів і вчительок вищих початкових училищ. На педагогічній раді Вінницького вчительського інституту було вирішено реорганізувати тимчасові загальноосвітні педагогічні літні курси та започаткувати тимчасові однорічні педагогічні курси. Зауважимо, що згідно з положенням 1916 р. на вивчення російської мови, математики й наук про природу на курсах було відведено 8 навчальних годин. Для історії, фізики та географії – 4 години. Окрім того, МНО наполягало на зверненні уваги на матеріали про родину, про вітчизну у зв'язку з уведенням цих тем на уроках пояснювального читання в училищах².

Відповідно до цього на засіданні педагогічної ради Вінницького вчительського інституту в.о. директора П. Гришков (М. Запольський був відсутній з березня 1916 р. по квітень 1917 р.) та наставники ухвалили коригування навчальних програм, розроблення планів і розкладу курсів на 1916/17 н.р. (протокол від 31 травня 1916 р.). Беручи до уваги збільшення кількості тижневих годин із математики з 4-х до 8-ми, ухвалено наблизити відповідну програму до курсу вчительського інституту; програму з граматики збільшити до 3-х уроків на тиждень; залишити в попередніх обсягах програми з історії та географії, виокремивши методичний складник, органічно пов'язати його з науково-теоретичними відомостями; поєднати програму теоретичних і практичних занять із наук про природу та наблизити її до курсу вчительського інституту; ввести до програми з фізики два нові розділи – аеростатику та гідростатику, розширити завдання з малювання аквареллю та з натури олівцем, із перспективного креслення, збільшити обсяг відомостей із літератури – із давньої російської та словесності³.

У «Положенні...» 1916 р. обов'язковою вимогою для отримання звання вчителя вищого початкового училища було проведення показового пробного уроку з фаху.

1 серпня 1916 р. розпочали роботу однорічні педагогічні курси при Вінницькому вчительському інституті згідно з положенням від 3 травня 1916 р. На організацію курсів МНО виділило лише 5850 крб., основну частину витрат узяло на себе Подільське губернське земство – 16570 крб.⁴

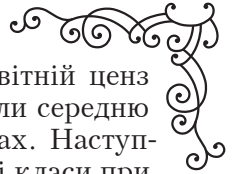
Зауважимо, що у зв'язку з великою кількістю абітурієнтів, які виявили бажання вступити на однорічні педагогічні курси (123 особи),

¹ Там само. Арк. 9–10зв.

² Там само. Спр. 50. Арк. 4.

³ Там само. Спр. 27. Арк. 8зв.–13.

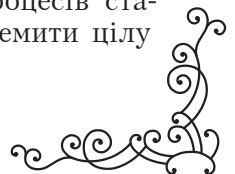
⁴ Там само. Спр. 69. Арк. 47.

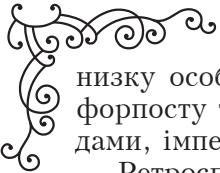

зарахування відбулося на конкурсній основі, враховуючи освітній ценз і вчительський стаж. Перевагу мали абітурієнтки, які закінчили середню школу та працювали учителями у вищих початкових училищах. Наступними зараховували абітурієнток, які закінчили 8-мі педагогічні класи при гімназіях та 7-мі педагогічні класи епархіальних училищ і виконували обов'язки вчительок у нижчих народних училищах, і нарешті – абітурієнтки, які закінчили 7-й та 8-й класи гімназії та 6-й та 7-й класи епархіальних училищ, які не працювали на вчительських посадах. Збереглися відомості, що з-поміж абітурієнток були випускниці Гайсинської, Балтської жіночих гімназій, Тульчинського епархіального жіночого училища, Подільського жіночого училища духовного відомства та інших. Інформації про кількість слухачок курсів немає, проте загальне число коливається в межах від 50 до 65 осіб. За одними архівними даними, у 1916 р. на курси було зараховано 46 кандидаток та 17 осіб із додаткового списку, за іншими – свідоцтво про звання вчительки початкових вищих училищ із російської мови та історії отримали 24 особи, а про звання вчительки вищих початкових училищ із математики та фізики – 10 осіб, наук про природу та географії – 23 особи. Усього за кількістю виданих свідоцтв згідно із постановою педагогічної ради від 8 травня 1917 р. – 61 особа. Збереглося листування дирекції Вінницького вчительського інституту з Департаментом народної освіти, датоване травнем 1917 р., про можливе відкриття в 1917/18 н.р. однорічних педагогічних курсів для підготовки вчителів та вчительок вищих початкових училищ. У цих документах директор наголошує на необхідності влаштування курсів і надалі у зв'язку з «Відсутністю педагогічно підготовлених, близьких школі та її духу вчителів, організацію курсів здійснювати виключно на казенні кошти»¹. Таким чином, наведені вище факти свідчать про значний поступ постійних та тимчасових загальноосвітніх педагогічних курсів Вінниччини, що сприяли якісній підготовці та підвищенню кваліфікації вчителів народних училищ та середніх навчальних закладів, проте такі педагогічні курси не могли замінити системну підготовку вчителів у спеціальних педагогічних навчальних закладах.

Дослідження становлення й розвитку педагогічної освіти на Східному Поділлі, зокрема Вінниччині, наприкінці XVIII – на початку XX ст. дозволяє стверджувати, що погляди на зміст і структуру педагогічної освіти зазнали численних еволюційних змін. Можна з упевненістю констатувати: саме на Вінниччині наприкінці XVIII – початку XX ст. склалися оригінальні традиції підготовки вчительських кадрів, формування основ педагогічної майстерності, розвитку творчої й професійно спрямованої особистості наставника-вихователя молодого покоління, які базувалися на освітніх і виховних системах західноєвропейських педагогічних шкіл, традиціях братських шкіл підвищеного типу та Києво-Могилянської, Острозької, Віленської академій і колегіумів Правобережної України. Історичний підхід до розгляду процесів становлення педагогічної освіти на Вінниччині дозволяє виокремити цілу

¹ Там само. Спр. 175. Арк. 1.

низку особливостей, притаманних подільським землям як своєрідному форпосту тогочасної України, що межував із різними державами, народами, імперіями.

Ретроспективний аналіз організації і здійснення навчально-виховного процесу в освітніх закладах Вінниччини наприкінці XVIII – на початку XX ст. дозволив визначити вплив національного історичного досвіду розвитку ідей педагогічної освіти на форми її організації і здійснення в сучасних умовах. Завдання, поставлені перед освітніми закладами Східного Поділля щодо підготовки вчителів, і перед сучасними закладами вищої освіти педагогічного профілю суголосні в таких аспектах: задоволення різноманітних культурно-освітніх, теоретичних, практичних, наукових, естетичних, етичних та інших запитів особистості й суспільства; підвищення рівня загальнокультурної, наукової й професійної підготовки фахівців у відповідь на постійні динамічні потреби суспільства, ринку педагогічної праці.

Усебічний науково-історичний, логіко-системний розгляд становлення педагогічної освіти на Вінниччині дозволяє переконливо стверджувати: головною метою педагогічної освіти має стати підготовка вчителя, який володіє необхідними творчими й професійними якостями, що дають йому змогу творити педагогічну діяльність – дію для найбільш продуктивного розвитку різновидів досвіду учнів, передусім теоретичного, почуттєвого (естетичного), практичного, для гармонійного особистісного розвитку кожного учня. Як засвідчила практика діяльності більшості нижчих і середніх закладів освіти подільського краю у визначений історичний період, майбутній учитель уже в процесі навчання має усвідомлювати, що формувати особистість кожної людини можна лише гуманістичними засобами свого предмету й власним прикладом. Можна переконливо стверджувати те, що реалізація принципу гуманізму в більшості духовних (чоловічих і жіночих) училищах, гімназійних (чоловічих і жіночих) установах, учительських школах і семінаріях різних відомств підпорядкування, у Вінницькому вчительському інституті та інших освітніх закладах Східного Поділля передбачала вивчення майбутніми педагогами фундаментальних цінностей людства й культур народів світу, а також розкриття гуманістичної сутності кожної науки, ролі й місця кожної навчальної дисципліни в розвитку особистості майбутнього вчителя та його можливостей у розвитку особистості кожного учня.

Особливу увагу в царині педагогічної освіти Вінниччини досліджуваного періоду звернено на структуру дидактичного компонента професійної підготовки педагога, зокрема на психолого-педагогічні механізми особистісного розвитку, ціннісний зміст фахових предметів і шляхи гуманітаризації їх; посилення професійної спрямованості спеціальних дисциплін та інтегративної функції психолого-педагогічної науки як джерела розвитку нових парадигм психолого-педагогічного мислення у процесі учіння і виховання. Провідні педагоги Східного Поділля, які були прихильниками різних педагогічних течій, виробили майже уніфікований, пролонгований у часі підхід до особистісно-розвивальної системи підготовки майбутніх учителів. В умовах сьогодення така система має надзвичайно

важливе й прогресивне значення, оскільки вчитель, зорієнтований на роботу в особистісно-розвивальній педагогічній системі, повинен володіти рефлексивним педагогічним мисленням; навичками самоаналізу, самоекспертизи й самоконтролю авторської діяльності-дії; основами індивідуального стилю спілкування; установками на саморозвиток, діалог, сприймання особистісного світу вихованця; правом на свободу вибору сфери самореалізації.

Ретроспективний вимір поступу педагогічної освіти Вінниччини наприкінці XVIII – на початку XX ст. дозволяє виокремити головну цінність педагогічної освіти, актуальну й для сьогодення. Ідеться про її реформування, тобто формування у майбутніх педагогів потреби й можливості вийти за межі набутого досвіду завдяки особистісній самореалізації, здатності до саморозвитку, неперервного і гнучкого самонавчання упродовж життя.

2.2. Освітня система радянського часу

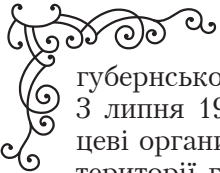
Жовтневий переворот 1917 р. у Росії поклав початок перебудови всього суспільно-економічного й політичного життя України, у якій радянська влада утвердилася лише в 1919-1920 рр. На цей час і припадає започаткування нової системи освіти, становлення якої проходило в надзвичайно складних умовах.

Із переходом до нової економічної політики радянська влада взяла курс на відродження системи шкільної освіти, бо освічене населення швидше й переконливіше могло збільшувати економічну могутність держави. Завдяки діяльності патріотично налаштованих педагогів майже скрізь відновлювали роботу школи, які намагались виховувати молодь у здоровому національному дусі. Проте радянська влада, її адміністративні органи ставилися до національної освіти з підозрою, й тому чинна система шкільної освіти швидко перейшла під контроль більшовиків. Через відсутність власних освітніх кадрів більшовики змушені були використовувати старі вчительські кадри, робота яких суворо регламентувалася й контролювалася, що пізніше дало підставу розцінювати їхню діяльність як таку, що підриває підвалини радянського суспільства.

Уряд радянської України 28 лютого 1919 р. прийняв постанову про безкоштовне навчання в усіх типах шкіл¹. Радянські закони передбачали відокремлення школи від церкви, а церкви від держави з одночасною заборонаю викладання основ релігії в школах; передачу всіх приватних навчальних закладів у відомство держави; передачу всієї системи народної освіти сільським і робітничим радам.

Органи радянської влади на Вінниччині з перших днів своєї діяльності почали здійснювати заходи з будівництва нової школи. У 1919 р. при

¹ Бабенко А., Міняйло А. Культурне будівництво на Вінниччині в роки радянської влади. Вінниця, 1959. С. 7.

губернському та повітових ревкомах були створені відділи народної освіти. 3 липня 1920 р. губернський ревком видав наказ, яким зобов'язував місцеві органи влади відповідно до розпоряджень НКО УСРР ввести на всій території губернії єдину трудову школу. Вона поділялась на два ступені: школа I ступеня охоплювала дітей віком 8-13 років, II ступеня – 14-17 років. При школі організовувався дитячий садок для дітей віком від 3 до 8 років. Відвідування школи для всіх дітей шкільного віку було обов'язковим¹. Усі посади в школі: учителів, інструктора з фізкультури – оголошувалися виборними. Органом шкільного самоврядування була шкільна рада, яка складалася з усіх шкільних працівників і представників учнів старших груп у кількості третини школярів. Визначаючи мету й завдання трудової школи, губревком вказував, що «навчання в трудовій школі має загальноосвітній політехнічний характер на обох ступенях».

Із часом у гострій ідейній боротьбі, в активних пошуках нового, яке б відповідало ідеалам комуністичної влади, була вироблена нова єдина структура освіти в Україні. Замість багатьох типів шкіл, які існували до революції (церковнопарафіяльних, земських, приватних тощо) була схвалена загальноосвітня трудова семирічна школа з двома концентрами: перший – 1-4 класи та другий – 5-7 класи. Семирічна школа повинна була охоплювати навчанням дітей віком від 8 до 15 років².

На базі семирічки будувалися професійні (профшколи), які давали учням середню освіту та певну спеціальність. Проміжною ланкою між семирічною та профшколою були школи фабрично-заводського учнівства та гірничопромислові школи, які готували спеціалістів вищої кваліфікації вузького профілю. Після закінчення професійної школи вони продовжували освіту у вищій школі – у технікумах (3-4 роки навчання) й інститутах (4-5 років навчання). Університети в свою чергу ліквідовувалися. Таким чином встановилася структура освіти, у якій не було чіткої наступності між окремими ступенями шкіл. Профшколи, а семирічні школи й поготів, не давали необхідної підготовки для вступу до технікуму, а тим паче до інституту.

Прийнята в Україні структура освіти відрізнялася від структури освіти в РСФРР, хоча перші роки в УСРР втілювалися в життя концепція та модель освіти РСФРР. За цією моделлю освіти в Україні, так як і в Росії, загальноосвітньою середньою школою визначалась дев'ятирічна школа, масовою спеціальною школою – профшкола, середньою спеціальною – технікум, вищою – інститут та університет. Між ступенями шкіл була чітко визначена послідовність. Утім цей загальноросійський варіант моделі освіти не враховував національні та економічні особливості України, адже на 1920 р. обсяг промислової продукції, порівняно з довоєнним часом, зменшився майже в 9 разів. Сільське господарство перебувало в стані глибокої кризи. У 1921-1922 рр. на державному

¹ Пшук І. Розвиток народної освіти на Вінниччині за роки радянської влади // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ін-ту ім. М. Островського. Вінниця, 1958. Т. X, вип. 1. С. 6.

² Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. Вінниця, 2013. С. 15.

утриманні перебували понад 4 млн голодуючих¹. Усе це позначилося на закладах народної освіти.

Саме тому виникла потреба перегляду освітньої політики. Власна модель освіти, яка відстоювала суто практичну підготовку фахівців для розбудови зруйнованого господарства, отримала статус офіційної в 1920 р. Вона була схвалена на першій Всеукраїнській нараді з питань освіти (25 березня 1920 р.), її основні положення були сформульовані в «Схемі народної освіти УСРР»².

Одночасно з виробленням структури шкільної освіти відбувся процес формування органів управління освітою в центрі й на місцях. Кадрове, організаційне й науково-методичне керівництво органами освіти здійснювалося НКО. У губернських центрах були створені губернські відділи народної освіти (губнарос), які були відділами відповідних виконкомів. При виконкомах рад робітничих, селянських і солдатських депутатів нижчих рангів (округових, районних, повітових) були утворені також відповідні відділи.

Подільський відділ губнаросвіти складався з таких підрозділів: загальний відділ, профосвіта, відділ соціального виховання, польське бюро, єврейське бюро, організаційно-інструкторський відділ, політосвіта, губвидав, архівне управління й відділ постачання.

Апарат округового відділу складався зі старшого інспектора народної освіти, інспектора національних меншостей, інспектора дитячого руху, секретаря, друкарки, статиста.

Навчальний рік у школах Поділля починався в різний час: у вересні, жовтні, а інколи навіть у листопаді й грудні. Це було пов'язано з тим, що весною, літом і восени діти пасли худобу, допомагали батькам у полі. У Вінницькому окрузі вчительство, прагнучи розв'язати складну проблему з відвідуванням, проводило широку агітацію серед селянства. Учитель із Літинщини відзначав: «Прийшло літо. Дітей не збереш: смагляві, як циганчата – правдиві діти землі і сонця, пасуть худоби, помагають батькам в полі, біля землі, зрошеної потом багатьох поколінь»³.

Структура органів народної освіти свідчила багатогранність і багатоплановість їхньої діяльності. Реальне наповнення змісту роботи органів освіти значною мірою залежало від конкретних людей, які займали відповідні посади. Факти свідчать, що керівники освітніх органів, починаючи з губернського й закінчуючи повітовими відділами народної освіти, не завжди відповідали необхідним критеріям. Конкретні люди, які призначалися на відповідні посади, не завжди мали достатні професійний, політичний і загальнокультурний рівні. Часто в їхній роботі застосовувалися авторитарні методи, апробовані у воєнні часи. НКО УСРР у телеграмі до подільського губнаросвіти наголошував, що управління губнаросвітою повинно

¹ Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. Київ, 2006. С. 54.

² Кахно І. В., Ніколіна І. І. Розвиток загальноосвітньої школи УСРР на початку 20-х рр. XX ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія. Вінниця, 2009. Вип. 16. С. 50.

³ ДАВіО. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 68.

бути колегіальним. Формування органів народної освіти йшло нога в ногу з процесом формування й утвердження командно-адміністративної системи. Органи управління народної освіти формувались саме на командно-адміністративних засадах.

На Поділлі в 1921 р. працювало вже 2438 трудових шкіл, у яких навчалися 155852 учні¹. Більшовики чудово розуміли виняткове значення освіти у вихованні молодого покоління як засобу зміцнення встановленого режиму, тому в період мирного будівництва справа освіти становила найголовніший фронт боротьби за побудову «світлого майбутнього».

Нову сторінку в історії розвитку системи освіти і виховання відкрив «Кодекс законів про народну освіту в УСРР», затверджений 2 листопада 1922 р. Він визначав основи освітньої політики в республіці й об'єднував раніше видані закони в галузі народної освіти. У ньому було чітко сформульовано основні положення системи виховання й освіти, серед яких – розкріпачення трудящих мас від духовного рабства, розвиток їхньої свідомості, створення нового покоління людей комуністичного суспільства з психологією колективізму, із твердою волею, суспільно-необхідною кваліфікацією та матеріалістичним світоглядом, заснованим на ясному розумінні законів розвитку природи й суспільства². Був взятий курс на ідеологізацію освіти – на заміну одному духовному рабству приходило інше, у той час як школа й освіта потребували загальної демократизації, орієнтації на світовий досвід.

Будівництво нової школи почалось у вкрай скрутному становищі. На освіту направлялися досить скромні залишки бюджету. А тут ще й голод, що спіткав Україну в 1921-1922 рр. Державні асигнування на освіту майже припинилися. Якщо в 1921 р. на освіту витрачалось 10,4% державного бюджету, то в кінці 1922 р. – лише 3%³. Ці роки були найважчими для школи. Труднощі загострювалися ще й голодом, який виник у результаті неврожайів та в першу чергу хлібозаготівель «надзвичайними методами», тобто шляхом насильства. Тому не дивно, що народ мав велику надію на школу, яка не лише дасть знання, але й врятує дітей від голоду. Особливо важко стало з приходом зими, коли почалися морози. Багато шкіл у цей час закрилися через брак палива.

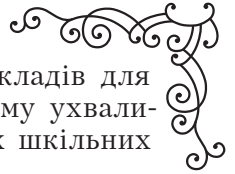
Навчальний мінімум у сільських школах не виконувався через перевантаження педагогічних кадрів і скорочення навчального року (він тривав з 15 жовтня до 15 квітня). Важко було вчителям у ті роки й через те, що майже вся культурно-освітня робота в школі й поза нею покладалася на них. Вони одночасно були й ліквідаторами неписьменності, й організаторами активності селянства, й викладачами. На початку 1920-х рр. однією з найважливіших проблем шкільної освіти стала слабка матеріальна база шкіл. Багато з них були зруйновані, занедбані й непридатні для навчання.

21 січня 1922 р. Раднарком УСРР видав декрет про забезпечення політпросвітницьких і навчально-виховних закладів приміщеннями.

¹ Бабенко А., Міняйло А. Культурне будівництво на Вінниччині ... С. 9.

² Кодекс законів о народном просвещении УССР. Харьков, 1922. С. 3.

³ Стенографічний звіт 3-го Всеукраїнського з'їзду КНС 15–20 травня 1923 р. Харків, 1923. С. 138.

Він передбачав звільнення 50% приміщень громадських закладів для потреб народної освіти. Президія Подільського губвиконкому ухвалила постанову про звільнення приватними особами колишніх шкільних приміщень.

Усупереч усім спробам директивних органів покращити стан освіти, все ж школи були у скрутному становищі. Із Вінницького повіту сповіщали: «Школи не ремонтувалися 7 років, місцями зовсім зруйновані...». Ольгопільський повітовий відділ у звіті за 1920/1921 н.р. писав, що «школи знаходяться у важкому становищі, майже всі вимагають капітального ремонту... Із всіх шкіл повіту лише 52% проводили заняття цілий рік, 18% – частково, а решта – зовсім не функціонували». З'їзд учителів Ямпільського повіту в грудні 1920 р. відзначав, що «в усьому повіті матеріальне становище шкільних робітників вкрай важке, правда, в деяких селах селяни приходять на допомогу шляхом добровільного відрахування для шкільних робітників певного проценту хліба»¹.

У шкільних приміщеннях було багато класів, не пристосованих до навчання. Це вказувалося, зокрема, і в доповіді про діяльність Жмеринського відділу народної освіти. Тут шкільні приміщення потребували капітального ремонту, деякі з них знаходилися в стані руйнування². Ініціатором ремонту шкіл виступали місцеві органи влади. Зокрема, у зверненні Вінницької повітнародної освіти від 22 липня 1920 р. до всіх голів сільських рад Калинівської волості пропонувалося негайно вжити заходів для ремонту та забезпечення паливом шкіл за рахунок внесення власних коштів селянами³. Як правило, зазначені кошти на потреби школи поступали із значними запізненнями⁴.

Обговорення актуальних питань народної освіти з метою поліпшення її проводилися на повітових з'їздах учителів. Так, з 21 до 23 серпня 1920 р. в Тульчині проходив з'їзд учителів Тульчинського повіту. У його роботі взяли участь 105 працівників освіти від волостей і сіл. У протоколі з'їзду записано: «З цих доповідей виявилось, що значна більшість шкіл у повіті в надзвичайно тяжких умовах: без вікон, без дверей; в багатьох школах знищені шкільне приладдя і книгозбірні, всі школи потребують ремонту»⁵.

Вагому підтримку для розвитку загальноосвітніх закладів надала постановою ВУЦВК від 23 серпня 1922 р. За нею школи звільнялися від оподаткування земельних і садових ділянок, якщо останні оброблялися особисто учасниками навчального процесу. Значна частина прибутку від урожаю йшла на ремонт та на утримання шкіл.

Разом із державними органами школу матеріально підтримували трудящі, особливо на селі. Одним з проявів активності громадськості було проведення суботників, недільників, місячників допомоги школі, завдяки чому вона була врятована від остаточного занепаду. Зокрема, Брацлавський

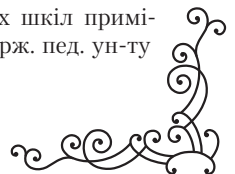
¹ Пшук І. Розвиток народної освіти на Вінниччині за роки радянської влади... С. 7.

² ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 90.

³ Там само. Ф. Р-384. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 27.

⁴ Ніколіна І. І. Стан шкільного будівництва і забезпечення загальноосвітніх шкіл приміщеннями в УСРР в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2015. Вип. 23. С. 68.

⁵ ДАВіО. Ф. Р-1139. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 48.

повітовий виконком повідомляв про організацію недільників допомоги школі, а також про створення господарсько-батьківських комітетів, які проводили відбудову шкільних приміщень. За допомогою цих заходів 90% із 186 шкіл Брацлавського повіту було відбудовано¹. Завдяки зусиллям народу в 8 повітах Вінниччини на середину 1921 р. уже працювало 1002 школи, де навчалось 126630 учнів і викладало 4288 викладачів.

Обраний курс держави на збільшення кількісних показників у шкільній освіті шляхом різноманітних заходів призвів до стихійного зросту шкільних закладів у 1921 р. В Ольгопільському повіті на 1921 р. працювало 153 школи. На початку 1921/22 н.р. було відкрито ще 4. Кількість учнів у цих школах із початку й до кінця 1921 р. збільшилася відповідно з 13869 до 16883 чоловік. Але це не означало повного охоплення школою всіх дітей шкільного віку, відсоток дітей, які відвідували школу, складав лише 30%, 70% дітей залишалися поза школою².

НКО УСРР спрямував свою діяльність на врятування від голодної смерті людей. І в першу чергу – дітей, серед яких були десятки тисяч тих, які прибули з території РСФРР³. На Вінниччині в 1922 р. було розміщено в дитячих будинках 4820 голодуючих дітей. Для них було зібрано лише в грудні того ж року 10 тис. пудів жита⁴.

Таблиця № 1⁵

Шкільна освіта на Вінниччині на початок 1921 р.

Повіти	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість учителів
Вінницький	180	14050	530
Могилівський	202	15000	—
Жмеринський	192	22000	362
Літинський	315	15000	500
Брацлавський	343	10000	600
Ямпільський	365	15900	560
Ольгопільський	130	16500	550
Гайсинський	274	18180	606
<i>Всього</i>	<i>2001</i>	<i>126640</i>	<i>3708</i>

У таких важких економічних умовах на Вінниччині школою було охоплено лише 17,4% дітей, що складало 126640 осіб. Усього ж в губернії дітей шкільного віку було 729 тис.⁶.

¹ Там само. Ф. Р-925. Оп. 2. Спр. 1149. Арк. 33.

² Там само. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 12.

³ Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках. Київ, 1963. С. 155.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 485.

⁵ Социалистическое строительство на Винниччине : документы и материалы. 1921–1941. Одесса, 1987. С. 27.

⁶ Червоний край. 1924. 14 верес.

Ситуація значно ускладнилась після постанови ВУЦВК від 16 серпня 1922 р., згідно з якою фінансування закладів освіти майже повністю знімалося з державного бюджету і передавалося на місцевий¹. Фінансування освітніх програм покладалося на місцеві органи влади, підприємства, громадські організації. У селах розповсюджувалась паливна, будівельна й ремонтна повинності, а також «натуральне самообкладання». Усі ці заходи можна розглядати як завуальовану суспільну плату за навчання².

Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. «Про зміну постанови про місцевий бюджет» зазначалося, що місцевий бюджет має взяти на себе видатки по організації, забезпеченні приміщеннями, опаленні, освітленні, ремонту, а також видатки по навчальній частині та повному утриманні педагогічного та технічного персоналу закладів соціального виховання. У резолюції по губернському звіту про матеріальний стан соцвиху зазначалося також, що 30% місцевого бюджету не задовольняють потреби народної освіти в Подільській губернії.

Під впливом загальної господарської розрухи з осені 1921 р. НКО УСРР змушений був вжити заходів до легалізації платної школи як тимчасового заходу в селища міського типу, які являлися промисловими й торгівельними центрами³. Усі батьки або особи, які їх заміняли, діти яких навчалися у школах, поділялися на категорії. Згідно з цих категорій батьки або взагалі звільнялися від платні, або встановлювалися ставки оплати за право навчання залежно від їхнього прибутку, матеріального та соціального стану. Тимчасове положення Головоцвиху від 18 січня 1923 р. поклало цю роботу на комісію господарської допомоги дитячих закладів соцвиху.

У резолюції 4-го Подільського губернського з'їзду Рад (січень 1924 р.) також відзначалося, що місцевий бюджет не зміг поки що забезпечити потреби народної освіти. З'їзд звернувся до селянства з закликом «добровільно» збирати кошти на культурно-освітні потреби. Губвиконкому було доручено посилити збір плати за навчання в міських і містечкових школах із більш забезпечених прошарків населення⁴. Він встановив платню за навчання для тих дітей, батьки яких отримують більше 40 руб на місяць. Розмір плати за навчання на рік становив від 6 до 70 руб. Усього в губернії на другу половину 1924 р. в 128 школах брали платню за навчання (усього шкіл – 1976) з 42% учнів⁵. Таким чином органи влади прагнули не порушувати принцип соціальної справедливості, хоча говорити про цілковиту соціальну справедливість на освітянській ниві просто недоречно.

Сільські школи були в значно гіршому становищі щодо фінансування порівняно з міськими й містечковими. У 1923/24 н.р. на одного учня губернського міста (Вінниця) витратили в 9 разів, а округового

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1621. Арк. 196.

² Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. ... С. 21.

³ ДАВіО. Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 10.

⁴ Поділля в роки відбудови народного господарства (1921–1925): зб. документів і матеріалів. Вінниця, 1957. С. 338.

⁵ ДАВіО. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 1564. Арк. 102.

(МогилівПодільський, Тульчин, Гайсин) – у 4,5 рази більше коштів ніж на учня сільської школи. У середньому ж витрати на одного учня в 1923 р. становили 47 коп., що значно менше ніж в 1912 р. при царизмі. Тому основним і майже єдиним (якщо не враховувати кошти субвенції) джерелом існування сільських шкіл була договірна компанія. У договорах з місцевим відділом народів освіти селяни зобов'язувалися утримувати персонал школи, вчасно ремонтувати приміщення закладу та шкільний реманент. Потрібно зауважити, що переведення шкіл на договірну основу проходило повільно. Наприклад, Подільський губсоцвих повідомляв Головоцвих НКО, що завдання передачі шкіл й інших дитячих закладів на утримання сільрад в селах на Поділлі виконане лише на 40-60%. У більшості випадків, навіть після підписання договорів, не всі умови, зазначені в них, виконувалися. У ряді місць школи або повністю забезпечувалися, або взагалі не мали засобів для існування. Зазначалося, що навіть умови договору сільрадами виконуються лише на 40-50%¹. Отже, договірна школа носила примусовий характер, була ініційована зверху. По суті це була платна школа.

Неспроможність місцевої влади власними силами утримувати всю мережу загальноосвітніх шкіл змусило РНК УСРР 15 вересня 1921 р. прийняти постанову «Про заходи до покращення постачання шкіл та інших освітніх закладів». Відповідно до неї встановлювалося «добровільне» самообкладання сільського населення на потреби закладів соцвиху на всі види продовольства, паливо, ремонт і транспортні засоби. Зокрема, постановою Подільського губвиконкому від 12 грудня 1922 р. тимчасово вводилося на 1922/23 н.р. добровільне самообкладання населення на потреби трудових шкіл в усіх місцевостях сільського типу цієї губернії з 1 жовтня 1922 р.

Своєрідним і ефективним заходом утримання шкіл на селі було введення 10% натурального культурного податку. Його збирання переважно проводилося лише в деяких повітах Подільської, Полтавської, Волинської та Київської губерній. Зокрема, у Гайсинському окрузі на утримання сільських шкіл у 1922/23 н.р. за рахунок цього податку було зібрано 201 т 474 кг хліба. У звіті відділу народів освіти цього повіту вказувалося, що завдяки йому лише сільські вчителі отримували близько 164 кг жита на місяць². Як стверджували керівники відділів народів освіти, зібраний в окремих повітах цей натуральний податок був «занадто малим»³.

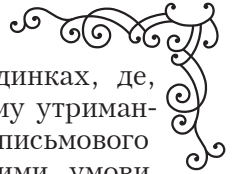
13 січня 1922 р. РНК УСРР прийняла постанову «Про наділення землею дитячих закладів соціального виховання». Розмір земельної ділянки остаточно встановлений не був. У селах школи мали отримати від 1 до 11 га землі, в окремих випадках навіть 16 га. У звіті Подільської губнаросвіти за травень 1922 р. зазначалося, що на кожну школу припадало в середньому по 6,5 га землі⁴.

¹ Ніколіна І. І. Боротьба за подолання труднощів розвитку загальноосвітньої школи в УСРР на початку 20-х рр. XX ст. // Мандрівець (Київ). 2006. № 2. С. 21.

² ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр.745. Арк. 279зв.

³ Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. ... С. 28.

⁴ Ніколіна І. І. Боротьба за подолання труднощів розвитку загальноосвітньої школи... С. 22.

Найбільш катастрофічним було становище в дитячих будинках, де, крім навчання, діти ще й харчувалися, знаходились на повному утриманні. Не вистачало всього: від підручників, наочних посібників і письмового приладдя до одягу, взуття, білизни, мила. Діти ходили брудними, умови антисанітарії спричиняли поширення різних хвороб¹. Директор Вороновицької дитячої колонії так пояснював свій спосіб пошуку коштів для потреб дітей і педагогів: «Кручу: то там, то сям позичу, то в окрнаросвіті щось вирву, де що-небудь «вициганю», і так перебиваємось»².

Для пошуку додаткових засобів Подільський губернський відділ народної освіти утримував кілька миловарних заводів і 2 млини. Ці підприємства давали чималі прибутки. Для потреб освіти проводилось грошове й натуральне самообкладання селян.

В умовах розрухи й голоду зростання кількості учнів ішло дуже повільно. У 1923 р. в губернії з 575 тис. дітей шкільного віку навчалось лише близько 169 тис.³

Не менш важливим залишалось й питання підготовки вчителів. Щоб охопити всіх дітей школою, необхідно було ще підготувати більше 16 тис. учителів. Для цього було збільшено набір на 3-річні педагогічні курси й відкрито короткотермінові курси для підготовки й перепідготовки вчителів. На 1 травня 1923 р. на 9 педагогічних 3-річних курсах було 1268 слухачів. У Вінницькому ІНО навчалось 297 студентів. У 1924-1925 рр. у губернії було 4725 вчителів, у т.ч. з вищою освітою – 12%, із середньою – 50%, незакінченою і нижчою – 32%⁴.

Багато шкіл не мали змоги нормально функціонувати через відсутність стабільного фінансування. Матеріальна база навчання залишалася слабкою. Не вистачало глобусів, рахівниць, настінних карт, письмових приладь, школи не мали фізичних і природничо-історичних кабінетів, методичної літератури для вчителів. Гостра проблема в школах була з підручниками. Місцеві бюджети виділяли надзвичайно мало коштів на справу народної освіти, а тому більшість шкіл була на селянському колективному утриманні.

Дійсно, проблема з підручниками для школи на Поділлі була дуже гострою. Наприклад, у 1921/22 н.р. на 2433 трудові школи, у яких навчались 155852 учні, припадало лише 15000 підручників. А звіти керівників народної освіти Ольгопільського повіту повідомляють, що забезпечення шкіл підручниками становить лише 5%: 1 підручник на 20, а то й більше учнів⁵. У 1923 р. на 25 тис. учнів надійшло лише 14 тис. підручників. У 1924 р. школи Тульчинської округи мали лише 80% від потрібної кількості їх, а в Старосинявському і Меджибізькому районах Проскурівської округи – 20-30%⁶.

¹ ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 704. Арк. 109.

² Червоне село. 1923. 20 жовт.

³ ДАВіО. Ф. Р-29. Оп. 5. Спр. 57. Арк. 8.

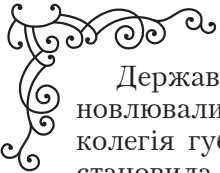
⁴ Пшук І. Розвиток народної освіти на Вінниччині за роки радянської влади... С. 8.

⁵ ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 168. Арк. 14.

⁶ Байдич В. Г. Шкільне будівництво на Поділлі в 1921–1925 рр. // Тези доп. 9-ї Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1990. С. 74.

Держава не могла надати безкоштовні підручники для школи, встановлювалися лише пільги для дітей селян, робітників, батраків. Зокрема, колегія губнаросвіти Поділля на своєму засіданні 28 квітня 1921 р. постановила встановити 40-відсоткову знижку на підручники для найбідніших учнів. Низька забезпеченість трудових шкіл підручниками впливала й на якість знань учнів.

До підручників, які залишилися з дожовтневих часів, нова влада ставилася вороже й зневажливо, уважаючи, що вони зовсім не потрібні навіть за відсутності нових. І таке ставлення було не лише до предметів гуманітарного циклу, а й до підручників із точних і природничих наук. «Разом з учительством [школа], унаслідувала і старі підручники, які на 90% ні на що не здатні, більше того – шкідливі. Звідси трудова школа являється новою лише умовно. Старі люди і старі засоби не пригідні для того, щоб творити нову велику справу – виховувати комуніста», – відзначилось у звіті Гайсинського повітнаросвіти.

На початку 1924 р. губнаросвіта виділила 30 тис. руб. на придбання підручників для дітей батраків, незаможників, членів профспілок, червоноармійців. Крім того, НКО УСРР зі своїх фондів видав для шкіл губернії підручників на суму 22 тис. руб. Це дало можливість забезпечити кожного учня із зазначених категорій не менш як одним підручником.

Усе ж підручників не вистачало, до того ж вони були досить дорогими. У січні 1924 р. губернський з'їзд Рад дав доручення губвиконкому поставити перед центром питання про зменшення цін на підручники. Гайсинський повітвиконком, у свою чергу, вирішив видати буквар для шкіл повіту. Але за дефіциту паперу й відсутності поліграфічної бази ці плани так і залишилися на папері. Читанка, буквар, педагогічна література залишилась недосяжними для багатьох.

Із 1920-х рр. розпочався процес поступового збільшення кількості бібліотек при школах. Однак книжковий фонд у них був надзвичайно обмеженим, переважала в основному політична література¹. Так, у шкільній бібліотеці однієї із польських шкіл Вінниці, наприклад, у 1930 р. було 403 підручники, 433 книги науково-політичного характеру і 54 книги з белетристики². Учні шкіл національних меншин узагалі забезпечувалися підручниками погано. Так, польські школи в Подільській губернії – на 50% у I групі й на 15% – у II і III групах. При катастрофічній нестачі підручників і методичної літератури пропозиції дипломатів зарубіжних країн допомогти національним меншинам відхилялися³.

III сесія ВУЦВК зобов'язала НКО та губернські виконкоми (1924) забезпечити масові школи, особливо сільські, у 1925/1926 н.р. радянськими підручниками. Відповідно до цього спостерігалось збільшення асигнувань на комплектування шкільних бібліотек. Зокрема, згідно з даними Могилів-Подільського округу на придбання підручників в 1926/27 н.р. було асигновано 28 тис. руб., у 1927/28 н.р. – 30 тис. руб. Пересічно

¹ Ніколіна І. І. Становлення та розвиток польської загальноосвітньої школи в УСРР на початку 1920-х рр. // Гуржіївські історичні читання. Черкаси, 2014. Вип. 7. С. 127–129.

² ДАВіО. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 620. Арк. 36.

³ Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. ... С. 107.

на кожного учня припадало на той час 3 підручники, проте в семирічках їх все ж таки не вистачало¹.

Унеможлилював налагодити нормальний навчально-виховний процес і незадовільний стан забезпечення шкіл навчально-виробничим матеріалом: бракувало шкільних парт, столів, стільців, наочного приладдя. У звіті Головоцвуху за I півріччя 1923 р. зазначалося, що школи були забезпечені письмовими та навчальними приладами на 30%².

Але з року в рік становище на освітянській ниві стабілізувалося, збільшувались асигнування. Ці позитивні зміни сприяли уніфікації народної освіти. На початку 1920-х рр. на Вінниччині існували школи від однорічної до семирічки. У 1924-1925 рр. поступово відбувалась ліквідація однорічних шкіл, зменшувалась кількість дворічок, п'ятирічок і збільшувалась кількість чотирирічок і семирічок.

Важливу роль відіграли вчителі Поділля у впровадженні в життя проголошеної в 1923 р. ЦК КП(б)У, ВУЦВК, РНК України політики «українізації». Передбачалося, зокрема, привести у відповідність з національним складом населення мову викладання в освітніх закладах, приділялася значна увага педагогічним кадрам, здатним викладати українську мову.

Хоча офіційно українізація розпочалася в 1923 р., основна кампанія по впровадженню її в шкільну систему розпочалась лише в 1925 р. Перші підсумки «українізації» освіти були підведені в 1924 р. заступником наркома освіти Я. П. Ряппо. Із наведених ним даних по окремим губерніям, зокрема і Подільській, відсоток українських шкіл перевищував відсоткове співвідношення українського населення в цих регіонах. Так, у Подільській губернії відсоток українського населення становив 81,6%, а українських шкіл діяло в цьому регіоні 89,6%³. На початок 1924 р. у регіоні існувало 1830 українських, 88 єврейських і 13 змішаних шкіл. За даними звіту про українізацію, у Подільській губернії 100% шкіл I концентру, 78% II концентру й 80% дитячих будинків були українізовані. 75% усіх вчителів володіли українською мовою. Такий підхід сприяв ідейному відродженню вчительства, бо саме тоді відкрилося поле його культурної та громадсько-політичної роботи.

На середину 1920-х рр. на Вінниччині поступово почала створюватись і розширюватись мережа шкіл, відмінних від попередніх навчальних закладів, завдяки наполегливій роботі відділів народної освіти, тому забезпечення загальноосвітньої школи педагогічними кадрами з особливою гостротою постали в цей період.

Нестача вчительських кадрів була причиною того, що окремі вчителі були надзвичайно перевантажені, адже кількість учнів на одного вчителя дуже часто перевищувала норму. На засіданні президії Гайсинського окружного виконавчого комітету (3 лютого 1925 р.) констатували «велику

¹ ДАВіО. Ф. П-31. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 2зв.

² Ніколіна І. Загальноосвітня школа в УСРР у 20-х - 30-х роках минулого століття // Університет. Київ, 2006. Вип. 4. С. 57.

³ Ніколіна І. І. Українізація загальноосвітньої школи України та вплив суспільно-політичного життя 20–30-х рр. XX ст. на її здійснення // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2006. Вип. 10. С. 125.

перевантаженість учителів – у середньому на одного вчителя припадало 59 замість 30 дітей»¹.

Загальновідомо, що важливим підґрунтям творчої діяльності вчителя виступають його матеріально-побутові умови, що значною мірою зумовлює ефективність функціонування школи. Заробітна плата освітян на той час була надзвичайно низькою, проте навіть і цей мінімум не всі отримували. Оплата їхньої праці, яка обчислювалася в так званих товарних карбованцях, була втричі нижчою за середню в народному господарстві, але і її виплачували нерегулярно, із запізненням у декілька місяців². До прикладу, у 1922-1923 рр. 600 шкіл (із кількістю в кожній понад тисячу вихованців) не були враховані при формуванні бюджету, а їхні вчителі не одержували заробітну плату. Проте всі ці установи працювали. У 1924 р. фактичний заробіток учителя сільської місцевості становив 14 руб. 88 коп. У сільській місцевості вчителі отримували меншу заробітну плату, ніж вчителі міст і робітничих селищ. Оплата праці працівника освіти суттєво відрізнялася від державних цін на промислові товари та продукти харчування. Вивчення питання організації навчання в сільській школі, якісного складу та побуту сільського вчителя чотирирічної трудової школи с. Дранка Тростянецького району Тульчинської округи засвідчило, що вчитель не міг придбати необхідні речі для вжитку. Усі одержані кошти йшли на їжу. А у звіті обстеження Олександрівської єдиної трудової школи Тростянецького району цієї ж округи згадано, що їжа вчителя, який отримував фактично заробітну плату 13 руб. на місяць, складалася із житнього хліба, борщу, каші та чаю. Одяг, який носив тогочасний сільський учитель, був придбаний ще до війни, і можливості купити його за останні роки не було³.

Для 1924/25 н.р. була характерна стабілізація освітніх установ та заробітної плати вчителів, а в 1926 р. заробітна плата вчителя сільських і містечкових 7-річних шкіл складала 35 руб. на місяць⁴.

У 1925 р. став можливим перехід до загального початкового навчання. На Поділлі в 1926-1927 рр. школу відвідувало вже 75% дітей шкільного віку. Незважаючи на всі заходи НКО, директивних органів, все ж утопічність ідеї термінового запровадження загальної освіти була очевидною. Відповідно до проведеного анкетування шкіл у зв'язку із запровадженням загального навчання на 1925/26 н.р., наприклад, у Вінницькому окрузі відсоток охоплення дітей 8-11 років школою на початку навчального року становив 48,6%⁵.

Щоб якось виправити ситуацію, НКО за рахунок дотації вперше почав відпускати кошти на розширення мережі загальноосвітніх закладів.

¹ ДАВіО. Ф. Р-836. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 25.

² Ніколіна І. І. Репресії проти вчительства Поділля в 1920-х – на початку 1930-х рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXVIII Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 2017. С. 286

³ ДАВіО. Ф. Р-847. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 163–165.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 305. Арк. 40.

⁵ Ніколіна І. І. Впровадження ідей загального навчання та політехнізму в загальноосвітній школі // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. Тернопіль, 2006. Вип. 1. С. 229.

Зокрема, Могилів-Подільський округ у 1926/27 н.р. отримав на ці цілі 125 тис. руб. У 1927/28 н.р. на шкільне будівництво було відпущено 85 тис. руб., на які передбачалося збудувати 3 школи. Крім того кошти, зібрані по самообкладанню в цьому окрузі 201 тис. руб. направлялися на шкільне будівництво¹. Але все ж таки плани по шкільному будівництву та директиви уряду про повернення шкільних приміщень не виконувалися. Наприклад, у Вінницькому окрузі відсоток повернення складав від 6,8% до 22%².

Перебудову органів народної освіти представники нової влади почали в першу чергу з кадрових питань. Значним утрудненням на шляху розгортання шкільного будівництва була гостра нестача вчителів. На 1920 р. в Україні функціонувало 20 вищих педагогічних інститутів. Колишні вчительські інститути й загальноосвітні факультети університетів були перетворені в педагогічні. Щороку вони випускали близько 1 тис. працівників освіти. Діяли також 48 середніх педагогічних шкіл, хоч це й суперечило існуючим поглядам, за якими вся педагогічна освіта мала бути вищою. У 1924 р. у переліку педагогічних навчальних закладів з українською мовою викладання зазначалися Вінницький, Кам'янець-Подільський, Херсонський, Полтавський ІНО, у яких працювало 130 викладачів та навчалося 1267 студентів. Функціонувало 32 українських педагогічних курсів, у яких здобували знання 4784 курсанти³.

У березні 1921 р. відбулася перша Подільська губернська нарада працівників освіти, яка значну увагу приділила підготовці й перепідготовці кадрів учителів. У Тульчині, Могилів-Подільському, Гайсині, Тиврові та Хмільнику були організовані педагогічні курси. Тоді ж вийшов перший номер журналу «Пролетарська освіта», що видавався губернським відділом народної освіти. Губернською радою професійних спілок 15 липня 1922 р. видано постанову про створення Будинку працівників освіти у Вінниці⁴.

Значна частина вчителів все ще не мала необхідної педагогічної освіти. Наприклад, у Вінницькій окрузі в 1928 р. із 1527 вчителів мали вищу педагогічну освіту тільки 114 осіб, а середню педагогічну освіту – лише 88.

Зберігаючи систему короткотермінових курсів із підготовки вчителів, влада головну увагу звертала на підготовку вчителів через технікуми і ВНЗ.

Педагогічні курси в 1927 р. було перетворено в технікуми, які готували вчителів із вищою освітою вузького профілю. Уже в 1928/29 н.р. педагогічні виші в межах сучасної Вінницької області дали для шкіл перший випуск – 261 учитель із вищою освітою⁵.

¹ Ніколіна І. І. Стан шкільного будівництва і забезпечення загальноосвітніх шкіл приміщеннями ... С. 69.

² Ніколіна І. І. Впровадження ідей загального навчання та політехнізму ... С. 230.

³ Ніколіна І. І. Формування учительських кадрів загальноосвітніх шкіл України в умовах суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія. Вінниця, 2006. Вип. 11. С. 225.

⁴ Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925)... С. 203.

⁵ Бюлетень НКО. 1929. № 24. С. 12–13.

Із другої половини 1920-х рр. в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й на освітянській ниві, посилюється вплив командно-адміністративної системи. Школа й освіта, ледь вибравшись з економічної трясовини, переживають кризові явища, пов'язані з необхідністю посилення «класового підходу» й «комуністичного виховання». Влада перейшла від вичікувальної позиції до прямого наступу на залишки «буржуазної свідомості» та її носіїв.

Першочерговим завданням у справі піднесення загального освітньо-культурного рівня була ліквідація неписьменності. В Україні в кордонах 1920 р. проживало 20 млн осіб. Із них, за неповними даними, неписьменних віком від 9 років і старше налічувалося понад 12,4 млн осіб, тобто більше половини населення. Невтішною була картина і в Подільській губернії. У її округах на 1921 р. проживало майже 3 млн 790 тис. осіб, із них неписьменними у віці від 18 до 35 років було майже пів мільйона чоловік, або 67%¹.

21 травня 1921 р. РНК УСРР видала постанову «Про боротьбу з неписьменністю». Постановою запроваджувалося загальне навчання для всього населення віком від 8 до 50 років. Працююче населення навчалось в порядку трудової повинності; робітники, зайняті на підприємстві, на 2 години звільнялися від роботи для відвідування шкіл письменності. Хто ухилився від навчання, притягувався до кримінальної відповідальності.

У грудні 1921 р. на Вінниччині почала діяти надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності² та було розроблено план ліквідації неписьменності серед робітників і селян. Школи лікнепу функціонували головним чином у вечірній час, коли було важко вирішити проблему з освітленням. Лише окремі приходили на навчання зі свічкою. Таких у Гайсинському повіті на початок 1922 р. було 700 осіб з 344 тис. мешканців повіту.

Для створення навчальної бази передбачалося виділення 9% коштів із державного бюджету та 91% з місцевого. Однак, для навчальних цілей виділялись мізерні суми. Частина місцевого бюджету, що виділялася на розвиток освіти, складалася з 10% шкільного податку, який у 1921-1922 рр. залишався майже не сплаченим.

У республіці виникли осередки товариства «Сприяння ліквідації неписьменності», які в червні 1925 р. перейменовано в «Геть неписьменність». На Поділлі функціонувало 68 таких осередків. Проте робота з ліквідації неписьменністю йшла повільно. На недоліки в роботі вказувала губернська надзвичайна комісія з лікнепу, наголошуючи, що робота ведеться лише на папері³.

Велика увага приділялася ліквідації неписьменності серед дітей. Так, уже в травні 1921 р. на Вінниччині було організовано додаткові школи для дітей віком від 11 до 15 років для ліквідації неписьменності. Заняття в цих школах проводились у вільні від основних занять години. Кожна

¹ Вороліс М. Г. Ліквідація неписьменності на Поділлі на початку XX ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2001. Вип. 3. С. 32

² ДАВіО. Ф. Р-3. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 16.

³ ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 670. Арк. 21.

група нараховувала 25-30 осіб. Загальна тривалість навчання становила 11 місяців. Навчальний план передбачав вивчення рідної мови, математики, природознавства, суспільствознавства.

Пункти лікнепу існували, в основному, на кошти сільрад, профспілок, кооперативних організацій, добровільних пожертвувань, використовувалися кошти від проведення культурно-масових заходів. Роботу з ліквідації підтримували мешканці краю, які збирали кошти, продукти харчування, брали на утримання вчителів. Це дало змогу вже з січня 1922 р. організувати школи з ліквідації неписьменності у Вінниці – 25 шкіл, Брацлавському повіті – 14, Гайсинському – 47, Жмеринському – 19, Могилівському – 18¹.

Із початку 1923 р. в усіх повітах Вінниччини пошвидко розпочалася робота з ліквідації неписьменності. Зросла кількість лікнепів, їх слухачів. Відомо, що в квітні 1923 р. в Гайсинському повіті працювало 55 лікнепів із кількістю слухачів 4073, у Вінницькому – 45. У листопаді 1923 р. сесія ВУЦВК встановила термін ліквідації неписьменності серед членів профспілок, незаможних селян, допризовників – до 1 травня 1925 р.

Найпоширенішою формою навчання при лікнепах було групове навчання, де неписьменний протягом трьох-восьми місяців мав навчитися грамоти. Ліквідація неписьменності в Літинському районі Вінницького округу проходила з листопада 1924 р. до лютого 1925 р., коли був здійснений новий набір, що мав тривати до травня². Застосовувався й індивідуальний метод навчання, коли один письменний навчав кількох неписьменних.

Ліквідація неписьменності проводилася й серед нацменшин, що проживали на Поділлі, тому створювалися польські, російські, єврейські пункти. Ліквідація неписьменності серед неукраїнського населення проводилася як українською, так і рідною мовою. Для навчання використовували букварі «Червоний прапор», «Геть неписьменність», «Червона зброя», «Долой неграмотность», а також букварі на мовах національних меншин – польській та єврейській. Використовували «Читанки», «Хрестоматії класової боротьби», «Да здравствует труд», задачник М. Н. Масленікова та ін.

До справи ліквідації неписьменності широко залучалися вчителі. На одного вчителя припадало по 60-70 учнів. Справжнім бійцем із неписьменністю був гранівський учитель К. О. Кривий, який навчив грамоті 1710 осіб. Серед ентузіастів ліквідації неписьменності був житель с. Павлівки О. Л. Кундзіч, згодом відомий український письменник³.

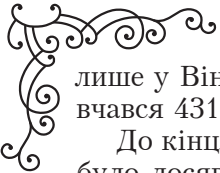
Одночасно з ліквідацією неписьменності все ширше розгорталася робота з ліквідації малописьменності. Для цього передбачалося, що 25% осіб, які закінчать школи лікнепу, будуть продовжувати навчання в школах для малописьменних, а решта підвищуватимуть свій освітній рівень через клуби, бібліотеки, сільбуду, різні гуртки. Зокрема, на початку 1924 р.

¹ Лойко О. О., Лойко О. Г. З історії становлення народної освіти на Вінниччині в умовах НЕПУ // Тези доп. 17-ї Вінниц. обл. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 1997. С. 58.

² Лойко О. Г. Ліквідація неписьменності на Вінниччині в період НЕПУ // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2002. Вип. 4. С. 86.

³ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. Київ, 1972. С. 45.

лише у Вінницькому окрузі шкіл для малописьменних було 17, у яких навчався 431 учень.

До кінця 1927 р. через подолання величезних труднощів на Вінниччині було досягнуто значних успіхів у подоланні неписьменності. Наприклад, у Вінницькій окрузі неписьменність на цей період ліквідувало 33000 осіб. Подібне становище було і в Гайсинському, Тульчинському, Могилівському та ін. повітах.

Проте, незважаючи на величезні зусилля, неписьменність так і не була ліквідована остаточно. Неписьменність населення Вінниччини на 1927 р. у середньому ще становила 37% проти 80% у 1921 р. В Україні охоплення навчанням неписьменних досягало лише 27%, а малописьменних – 20% плану¹. Та все ж робота з подолання неписьменності мала позитивний характер і сприяла зростанню освіченості населення.

Кінець 1920-х – початок 1930-х рр. був часом пошуку нових освітніх парадигм. Будівництво радянської освітньої системи характеризувалося неоднозначністю й парадоксальністю, з одного боку, досягнуто певних результатів у сфері ліквідації неписьменності, будівництві шкіл, а з іншого – відбувався болісний процес переоцінки усталених цінностей, ліквідація традиційної університетської системи, жорсткий контроль влади в освітній сфері, незадовільний стан шкільних приміщень і матеріального стану учительського та викладацького складу.

Для здійснення загального обов'язкового навчання 14 серпня 1930 р. РНК СРСР прийняла постанову про введення обов'язкової початкової освіти для всіх дітей віком від 8 до 15 років і 7-річної освіти в промислових містах, фабрично-заводських районах і робітничих селищах. За перші три роки після прийняття цієї постанови в країні надзвичайно швидко росла кількість учнів. Такий значний ріст учнів ставив невідкладне завдання посилити підготовку педагогічних кадрів. Для підготовки вчителів було встановлено два основних типи закладів: педагогічні технікуми, у які приймали осіб із семирічною освітою, і педагогічні інститути, у які приймали осіб з середньою освітою. Крім того, було розширено мережу спеціальних середніх закладів та професійних шкіл. У 1930/31 н.р. в інститутах області навчалось 2,5 тис. студентів, у технікумах – 16,7 тис., у робфаках – близько 3 тис. і в профшколах – більше тисячі учнів². На Вінниччині в 1932/33 н.р. серед учителів 1-4 класів із вищою освітою було лише 2% (250 учителів), із середньою – 51% (6647 учителів) і нижчою – 47% (5805 учителів)³. Кваліфікаційний рівень багатьох із них залишався не високим.

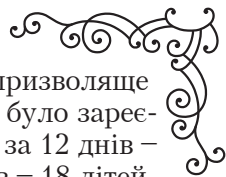
У 1931/32 н.р. загальним навчанням було охоплено 98% дітей віком до 10 років, 95% випускників початкової школи продовжували навчання в 5-му класі. Проте більшу частину 1932/33 н.р. у сільській місцевості країни лютував Голодомор, в умовах якого годі було говорити про навчальний процес. У зв'язку з голодуванням значно зросла дитяча безпритульність. Прагнучи врятувати від голодної смерті дітей, селяни везли

---

¹ ДАВіО. Ф. Р-69. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 2.

² Пшук І. Розвиток народної освіти на Вінниччині за роки радянської влади ... С. 17.

³ ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 75.

їх у міста й залишали в установах, лікарнях чи кидали напризволяще на вулицях. У Вінницькій області всього за 20 днів у 9 пунктах було зареєстровано 105 випадків підкидання дітей, у тому числі у Вінниці за 12 днів – 13 дітей, у Жмеринці за 16 днів – 11 дітей, у Козятині за 11 днів – 18 дітей. За відомостями Вінницького облздороввідділу та облосвіти в області нараховувалося безпритульних до 4 років 1338 дітей, від 4 і старше – 3500 дітей. Влада змушена була додатково відкрити 4 дитячих будинки. А навесні 1933 р. на Поділлі було створено спеціальні колонії для безпритульних.

Відповідно до постанови від 25 серпня 1932 р. «Про навчальні програми й режим у початковій і середній школі» основною формою організації роботи в школі стала класно-урочна система. До середини 1930-х рр. було в основному завершено уніфікацію системи народної освіти. Травневою постановою 1934 р. «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» було затверджено три типи шкіл: чотирикласна, семикласна й десятикласна середня школа. Навчанням було охоплено більшість дітей шкільного віку. Якщо в 1929/30 н.р. на Вінниччині навчалося 406 тис. дітей, то в середині 1930-х рр. – близько 840 тис.

Велика увага приділялася розвитку сільських шкіл. Якщо в 1933/34 н.р. із загальної кількості 656,7 тис. учнів в області в сільських загальноосвітніх школах навчалося 600,1 тис., то в 1935/36 н.р. із 837,2 тис. учнів у сільських школах навчалося 616,8 тис., тобто кількість учнів збільшилась на 16,7 тис.¹ Зростала кількість семирічних шкіл. Якщо в 1930 р. одна семирічна школа припадала на 20 населених пунктів, то в середині 1930-х рр. – на 3,5. У середині 1930-х рр. у школах Вінницької області було лише 18 середніх шкіл, у яких навчалось близько 11 тис. учнів, то вже в кінці 1930-х рр. їх стало 152, у яких навчалось 91 тис. учнів². Відкривалися школи для навчання дітей національних меншин. Зокрема, у 1934/35 н.р., крім українських, в області працювали 38 шкіл із російською, 161 – з єврейською, 118 – з польською, 12 – з німецькою, 6 – з чеською, 1 – з молдавською мовою викладання³.

Проте матеріальне забезпечення шкіл було недостатнім. На утримання навчальних закладів не вистачало коштів. Школи були забезпечені меблями лише на 40%⁴. Не вистачало підручників, та й ті закупувалися здебільшого за кошти батьків учнів. Низькою була заробітна плата вчителів, інколи вони її не отримували місяцями. У 1937 р. вчителі 1-4 класів у містах отримували 282 руб. на місяць, а в селах – 226 руб., учителі 5-7 класів відповідно – 341 і 286 руб., учителі 8-10 класів – 372 і 336 руб.⁵. Учителі не завжди мали відповідну освіту для того, щоб забезпечити якісний рівень викладання. Наприклад, у Жмеринському районі з 98 вчителів вищу

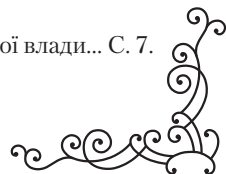
¹ Плахотнюк С., Мельников Д. Освітня політика щодо селянства Поділля в 20-30-х рр. ХХ ст. // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : до 100-річчя заснуван. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : матеріали ХХІІІ Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 2011. С. 169–170.

² ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 110.

³ Бабенко А., Міняйло А. Культурне будівництво на Вінниччині в роки радянської влади... С. 7.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 515.

⁵ Там само. Ф. П-136. Оп. 9. Спр. 437. Арк. 110.

освіту мали 25 осіб, решта – лише середню. На 1937 р. у Вінницькій області налічувалось 24 тис. вчителів, із них вищу освіту мали всього 2578 осіб, незакінчену вищу – 1040, середню – 10171 і не мали навіть середньої освіти – 10100. Наслідком такої ситуації був досить низький освітній рівень населення. Повністю не була подолана неписьменність: на 1 січня 1938 р. у Вінницькій області неписьменними залишалося 37654 осіб, малописьменними – 51269.¹ Усе ж система народної освіти, налагоджена у 1920-1930-ті рр., забезпечила масовий доступ до знань, дала змогу ліквідувати неписьменність, увести загальну 7-річну освіту й перейти до запровадження загальної середньої освіти в містах. На початку 1940-х рр. у Вінницькій області було 1600 початкових неповно-середніх шкіл, де навчалось 400 тис. учнів. У школах працювало близько 15 тис. учителів².

У період німецько-радянської війни система освіти Вінниччини, як і всієї окупованої території України, зазнала значних руйнувань. Воєнні дії порушили усталену систему навчання, освітні заклади зазнали значних матеріальних втрати, була зруйнована частина навчальних приміщень, відчувалася нестача в педагогічних кадрах. За цих умов представники української інтелігенції прагнули відновити роботу навчальних установ. Українська влада та місцева інтелігенція сподівалися, що німці опікуватимуться духовними інтересами народу й допоможуть у налагодженні роботи освітніх установ. Спочатку місцева німецька адміністрація лояльно ставилася до намагання вінницької інтелігенції відновити роботу шкіл. За короткий час було організовано облік майна шкіл та проведено реєстрацію дітей шкільного віку. У першій половині вересня 1941 р. у Вінниці було відкрито одну початкову школу, дві неповно-середні і десять середніх. У 1941/42 н.р. деякі школи були об'єднані і в місті функціонувало 9 шкіл.

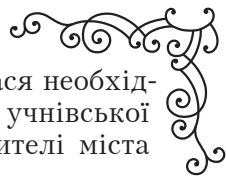
Педагогічні колективи навчальних закладів формувалися з фахівців, які не були прорадянського налаштування і не були байдужі до української історії та культури. У навчальних приміщеннях з'явилися портрети Т. Шевченка, М. Коцюбинського, І. Франка. Труднощі виникали через відсутність нових навчальних програм, навчальних планів, нестачу зошитів і підручників. Створювалися нові тимчасові навчальні плани й програми. Передбачалося більш повне, ніж за радянських часів, вивчення історії України, поглиблене вивчення української та німецької мов. Обов'язковими були уроки праці. Навчання у 1-4 класах коштувало 100 руб. (10 марок), а у 5-7 – 200 руб. (20 марок) за навчальний рік³.

Із перших днів роботи навчальних установ постало питання забезпечення учнів навчальною літературою. За відсутності нових підручників було дозволено користуватися радянськими, здійснивши певні зміни. Підручники 1937-1938 рр. друку із навчального процесу вилучалися,

¹ Стадник О. Формування освітнього і культурного середовища на Поділлі в 1920-30-х рр. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2005. Вип. 9. С. 257.

² Бабенко А., Міняйло А. Культурне будівництво на Вінниччині в роки радянської влади... С. 16.

³ Зінько Ю., Григорчук П. Особливості функціонування навчальних закладів Вінниччини в період нацистського режиму (1941–1944) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вінниця, 2004. Вип. 7. С. 133.

а нестачу поповнювали спеціальні бібліотеки, у яких збиралася необхідна методична література. Важливим було питання виховання учнівської молоді в національному дусі. Це питання обговорювали вчителі міста на вересневій педагогічній конференції 1941 р.

У цілому, 1941/1942 н.р. був складним. Особливо в зимовий період, коли не вистачало палива, а навчальні приміщення часто займали німецькі військові частини. Регулярно школу відвідувало лише 20-30% учнів. Більш організовано навчання відбувалося в початкових класах.

За сприяння міського самоврядування та обласного відділу освіти був відкритий Вінницький педагогічний інститут. Із 1 жовтня 1941 р. розпочалося навчання на трьох факультетах заочної форми навчання. Одночасно проводився набір абітурієнтів для вступу на 1-й курс. На початку 1942 р. в педінституті навчалося 525 студентів: на мовно-літературному факультеті – 200 студентів, на історичному – 85, на фізико-математичному – 40. Відновили своє навчання 200 студентів старших курсів. В інституті діяли курси вивчення німецької мови.¹ Навчання було платним. Студенти заочному формі навчання педінституту платили 30 марок (300 руб.) за навчальний рік. Восени 1942 р. 230 випускників курсів були направлені в школи для викладання німецької мови, а також влаштовані перекладачами на підприємства та установи Вінниці й області². Однак, добре налагодити навчання в педагогічному інституті так і не вдалося. На початку 1943 р. у зв'язку з трудовою мобілізацією молоді інститут був закритий.

Із зміною подій на радянсько-німецькому фронті окупаційна влада остаточно втратила інтерес до роботи українських навчальних закладів. Школи, технікуми та виші припиняли свою роботу. Викладачі та вчителі, а особливо члени чи прихильники патріотичних громадських організацій, звільнялися з роботи. Окремих освітян було заарештовано.

В умовах окупації чимало шкільних приміщень було спалено, пограбовано, перетворено на склади, шпиталі, казарми. На Вінниччині було зруйновано 433 школи. У Вінниці з 22 шкіл залишилося 8, знищено 18 з 22 дитячих будинків³.

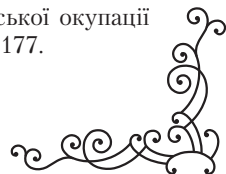
Навесні 1944 р. після звільнення Вінниччини почалося відродження краю. Одним із невідкладних завдань було поновлення роботи освітянських закладів. На 1 квітня 1944 р. в області працювало 1293 початкових, неповно-середніх і середніх школи. У квітні відновив свою роботу Вінницький педінститут.

Умови для надання освіти були надзвичайно важкі. Діти навчалися у дві та три зміни. Не було електроосвітлення, не вистачало парт, стільців, навчальних підручників. Допомогали в обладнанні класів батьки, учителі та учні. Шефство над школами взяли вінницькі підприємства – електротехнічний, агрегатний, інструментальний і суперфосфатний заводи, які виготовляли обладнання, наочні прилади, допомагали ремонтувати приміщення. З 1 вересня 1944 р. було введено роздільне навчання

¹ Зінько Ю., Гінда В. Освітні заклади Вінниччини у роки німецько-фашистської окупації (1941-1944) // Сторінки воєнної історії : зб. наук. статей. Київ, 2002. Вип. 6. С. 177.

² Там само. С. 133–134.

³ ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 18. Спр. 9. Арк. 2.

для хлопців і дівчат. У Вінниці розпочали роботу 6 жіночих, 6 чоловічих і 3 змішаних школи.

У 1944/45 н.р. в області працювало 2 вищі навчальні заклади, 13 технікумів, 1476 шкіл, у яких навчалося близько 200 тис. учнів. На початок 1945/46 н.р. функціонувало 1479 загальноосвітніх шкіл, у яких навчалося близько 300 тис. дітей. У 1945 р. на Вінниччині працювало чотири медтехнікуми – у Вінниці, Жмеринці, Тульчині, Могилеві-Подільському, у яких навчались 755 студентів; чотири педтехнікуми – у Вінниці, Немирові, Тульчині та Бершаді, де навчалося 1510 осіб, і десять сільгосптехнікумів з 1904 студентами.

Активно діяв Вінницький обласний інститут вдосконалення кваліфікації вчителів. Улітку 1947 р. на місячних курсах перепідготовки перебувало 146 учителів початкових класів, 30 учителів історії, 30 викладачів літератури, 25 шкільних інспекторів. Курси перепідготовки вчителів функціонували в педучилищах.

У 1948-1950 рр. на Вінниччині методом так званої народної будови відбувалося будівництво нових шкіл. У 1950 р. вступило в дію 18 новозбудованих шкіл, із яких 13 було збудовано методом народної будови, а також відновлено 62 шкільних приміщення. Це дало змогу збільшити кількість класних кімнат до 1062, а класів, що працювали в одну зміну, більше тисячі, у яких дітей навчали 11858 учителів. Також на Вінниччині функціонували 14 середніх і 3 семирічних школи робітничої молоді, у яких навчалося 1940 учнів¹.

На кінець 1949/50 н.р. в області діяло 1503 загальноосвітні школи і 445 шкіл для робітничої й сільської молоді, працювало 3 вищих навчальних заклади – педагогічний, учительський, медичний інститути, 4 педагогічні училища, 4 медичні школи, торговельний, енергетичний і будівельний технікуми, 10 сільськогосподарських технікумів і школи механізації сільського господарства. Було додатково електрифіковано 115 шкіл, радіофіковано 244 школи, а також кінофіковано 15 шкіл. У січні 1950 р. почала функціонувати фільмотека, організована Вінницьким облвно для шкіл, дитячих будинків, дитсадків і позашкільних установ. У фільмотеці нараховувалося 114 кінофільмів, 1560 діафільмів, 111 комплектів діапозитивів. При школах було відкрито 169 бібліотек. Через облспоживспілку й облкниготорг на 1 вересня 1950 р. до шкіл завезли близько 1,9 млн підручників. На той час в області вже працювало більше 14,5 тис. учителів. Окрім семирічок і середніх шкіл, організовано було спецшколи для дітей із певними фізичними вадами, зокрема 4 школи для глухонімих дітей і одна школа-інтернат для розумово відсталих дітей.

У 1950/1951 н.р. загальне число шкіл на Вінниччині склало 1514, із них 733 семирічки. Контингент зріс до більш як 400 тис. учнів. Розширилася мережа середніх шкіл у сільській місцевості. Якщо в 1945/46 н.р. у селах

¹ Тростогон А. Відродження освіти на Вінниччині в післявоєнний період (1944 – 1950) // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : до 100-річчя заснуван. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. Вінниця, 2011. С. 211.

було 77 середніх шкіл, то в 1955/56 н.р. – 234. У 1951/52 н.р. у 8-10 класах сільських шкіл навчалося 14,7 тис. учнів, а в 1955/56 н.р. – 42,3.

Важкі умови післявоєнної відбудови негативно позначились на добробуті вчителів. Залежно від фахової категорії вчителя та педагогічного стажу вона становила 350-600 руб. й істотно відставала від державних цін на промислові товари й продукти харчування. Отримуючи мізерну зарплату, учитель не міг придбати необхідні речі для свого вжитку. Особливо ускладнилась ситуація з осені 1946 р., коли республіка вступила в період голоду, що не оминув і вчителів.

Повоєнний період набув часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки та суспільних процесів. Під особливо пильним контролем влади опинилася система освіти, учительство, від ідейної спрямованості, переконливості та політичної активності якого, залежало, яким виросте молоде покоління. На засіданнях Вінницького обласного комітету КП(б)У постійно говорилося про необхідність ідейного виховання інтелігенції, а оскільки радянська інтелігенція є проводирем світла в маси, то треба учителів «встряхнути» і вибити з голови, що їм вбили в роки окупації, щоб вони правильно виховували покоління в комуністичному дусі. Широко проводилися науково-педагогічні конференції, які перетворювалися в черговий ідейно-виховний захід. Партійна номенклатура досить часто використовувала вчителів для проведення масово-політичної роботи серед населення. У Гайсинському районі 990 учителів були агітаторами, 230 учителів – членами сільських і міських лекторіїв. За 1952/53 н.р. вони прочитали понад 1600 лекцій і доповідей на політичні та науково-політичні теми¹.

Учитель був перетворений на виконавця наказу, розпорядження, незважаючи на ефективність його роботи. Однак, завдяки подвижницькій, самовідданій праці народного вчительства, молодь набула важливої загальноосвітньої підготовки, залучалася до громадсько-корисної, виробничої та творчої праці, що вплинуло на позитивно-якісні зміни соціальної структури суспільства.

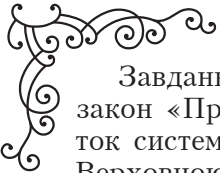
У 1950-ті рр. розвитку освіти все більше уваги приділялося трудовому вихованню учнів: було введено ручну працю в молодших класах і працю в майстернях та на земельних ділянках у старших класах. Проблеми політехнізації освіти, поєднання навчання з продуктивною працею, профорієнтація та формування творчого ставлення до праці набули особливої актуальності після 1954 р., коли до навчального плану знову було включено трудове навчання для учнів 1-5 класів загальноосвітніх шкіл. 1955/56 н.р. були введені такі програми із трудового навчання для всіх класів середньої школи.

У школах області в 1957/58 н.р. навчалося 293,7 тис. учнів, зокрема в 542 початкових – 27,5 тис., 601 семирічці – 115,5 тис. і 305 середніх школах – 151,7 тис. учнів².

¹ Романець Л., Зінко Ю., Романюк І. Ідеологічний тиск на вчительство Вінниччини у повоєнні роки // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія. Вінниця, 2007. Вип. 12. С. 226.

² Пшук І. Розвиток народної освіти на Вінниччині за роки радянської влади... С. 6.

Завдання, шляхи та принципи реорганізації системи освіти визначав закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який було прийнято Верховною Радою УРСР 17 квітня 1959 р.¹. Відповідно до закону запроваджувалася середня освіта, котра повинна була здійснюватися двома етапами: перший етап – восьмирічна неповна загальноосвітня трудова політехнічна школа як базова форма загальної освіти. Хоча також було передбачено в невеликих населених пунктах зберегти початкові школи 1-4 класів. Другий етап здійснювався трьома типами навчальних закладів, які давали повну середню освіту: вечірні та заочні школи працюючої молоді, а також середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим нахилом, котрі замінили середні десятирічки. Протягом трьох років старшокласника повинні були здобути середню освіту й отримати професійну підготовку в одній із галузей народного господарства або культури. Був розроблений план реорганізації семирічних шкіл і 1-8 класів середніх шкіл у восьмирічні протягом двох років і десятирічних – в одинадцятирічні протягом чотирьох років. Протягом 1960-1962 рр. реорганізація семирічних шкіл у восьмирічні була завершена. Середні загальноосвітні школи з 10-річним терміном навчання було реорганізовано в 11-річні, а окремі – у 12-річні. В області діяли 552 початкові школи, 607 восьмирічних, 330 середніх і 87 шкіл-інтернатів на 2,6 тис. учнів².

Відбувався процес перетворення шкіл у школи-інтернати. Однією з причин росту стаціонарних шкіл-інтернатів була наявність великої кількості дітей-сиріт, дітей-інвалідів, а також дітей, чиї батьки були позбавлені батьківських прав. Напередодні шкільної реформи 1958 р. у республіці працювало 80 шкіл-інтернатів. На Вінниччині на 4518 учнів їх нараховувалося 16³. Значна частина шкіл-інтернатів розміщувалась у нашвидкуруч пристосованих приміщеннях. Українською була їх навчально-матеріальна база.

Гострою залишалася проблема неписьменності населення. У 1959 р. в області неписьменного населення у віці від 16 до 49 років було близько 6,7 тис. осіб. Значна увага надавалась обліку дітей шкільного віку, виявленню учнів із матеріально незабезпечених сімей із метою своєчасного надання їм допомоги. Депутати місцевих Рад, члени батьківських комітетів, учителі проводили масово-роз'яснювальну роботу для батьків із питань навчання й виховання дітей. У Бершадському районі для батьків було прочитано 1188 лекцій⁴.

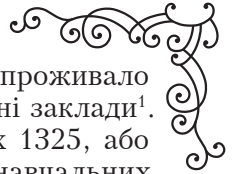
Із метою ширшого охоплення загальнообов'язковою освітою працюючої молоді функціонували школи сільської та робітничої молоді, вечірні, районні та заочні школи. У 1963/64 н.р. на Вінниччині в сільській місцевості працювала 41 вечірня школа робітничої молоді з кількістю 5624 учні та 276 шкіл сільської молоді, де навчалися 1083 учні.

¹ Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. Вінниця, 2005. С. 112.

² Там само. С. 131.

³ ДАВО. Ф. Р-151. Оп. 9. Спр. 761. Арк. 92.

⁴ Там само. Ф. Р-2355. Оп. 11. Спр. 272. Арк. 21.

Розгортали роботу дошкільні заклади. У 1964 р. в області проживало 28 тис. дітей дошкільного віку, 22% яких відвідували дошкільні заклади¹.

У 1963 р. в області закінчили 10 класів 3417 осіб, з яких 1325, або 38,8%, продовжили навчання у вишах, технікумах та ін. навчальних закладах, і 1720 осіб, або 50,3%, працювало в усіх галузях народного господарства. 70,4% працювало в промисловості, будівництві, транспорті та ін. галузях народного господарства і 29,6% пішли працювати в сільське господарство.

На середину 1960-х рр. зросла кількість учителів. У 1966 р. у школах області працювало близько 22 тис. учителів та вихователів, 9440 яких мали вищу освіту, 3323 – незакінчену вищу освіту та 7045 – середню педагогічну освіту². Однак у цей час відчувалися труднощі з організацією роботи закладів освіти. Зокрема, у 1965/66 н.р. у Калинівському районі діяли 61 школа, 4 дитячих садки, Будинок піонерів і школярів. У цих установах працювали понад тисячу учителів і вихователів. Із 65 навчальних закладів системи освіти лише в 16 був телефонний зв'язок. Автобусні маршрути пролягали між населеними пунктами: Калинівка–Вінниця, Калинівка–Жовтневе через Комунарівку, Калинівка–Кам'яногірка, Калинівка–Іванів, Калинівка–Шепетівка, Калинівка–Радівка. До Голендрівської восьмирічної й початкової школи станції Гулівці можна було під'їхати залізницею. До решти (а це більша частина) сіл регулярного транспортного зв'язку не було. При такій великій кількості закладів освіти, невеликому апарату райвно (4 особи), незадовільному телефонному зв'язку та під'їзді до шкіл неможливо було ефективно управляти закладами освіти та контролювати їхню роботу.

У 1966 р. було скасовано професійну підготовку в загальноосвітніх школах. Вона не витримала випробувань життєвою практикою й реальними потребами учнів. Неможливо було навчати певної професії учнів усього класу чи й школи в цілому, адже інтереси, уподобання, здібності, матеріальні умови кожного учня насправді визначали його професійний вибір.

У 1966-1967 рр. почався перехід до загальної обов'язкової середньої освіти. У зв'язку з цим усе більше ставали помітними позитивні зрушення в поліпшенні матеріальної бази шкіл. Однак, на той час стала зменшуватися кількість учнів. У Калинівському районі з 1965 по 1980 рр. кількість учнів у школах скоротилась із 15382 до 11202.

У школах області працювала плеяда кваліфікованих педагогів, які здійснювали творчі пошуки нових, ефективних методів навчання і виховання дітей. Серед них – Заслужені вчителі УРСР Рурська А. Й., Борівська О. В., Балко Т. М., Ніколаєва Л. Ф., Герасименко Н. Я., Измалкова К. М., Шварц А. М., Мандрус А. Л., Галіновський М. М.

У зв'язку з переходом на обов'язкову загальну середню освіту виникла проблема забезпечення шкіл учительськими кадрами. Їх підготовку

¹ Там само. Арк. 135, 180.

² Плахотнюк С. Культурні перетворення на Вінниччині у післявоєнні роки (1945-1970) // Поділля у контексті української історії : матеріали Всеукр. наук. конф., 29-30 листоп. 2001 р. Вінниця, 2001. С. 295.

збільшив Вінницький державний педагогічний інститут, який у 1979 р. став вищим навчальним закладом першої категорії й одним із найбільших в Україні. Якщо в кінці 1950-х рр. контингент студентів інституту становив 3400 осіб, то в 1989/90 н.р. на 9 факультетах навчалось 8224 студенти¹.

Унаслідок високих темпів міграції сільських жителів до обласного центру актуальним було питання відкриття й будівництва нових шкіл у Вінниці, адже більшість дітей навчалася у дві та навіть у три зміни. Крім того, приміщення не завжди відповідали санітарно-гігієнічним нормам. У 1960-1980-ті рр. було збудовано 15 шкільних приміщень та добудовано корпуси 6 шкіл і тільки одна була закрита².

Унаслідок урбанізації кількість шкіл у Вінницькій області зменшувалася. Найбільша кількість шкіл усіх видів (включно із заочними, вечірніми та школами робітничої й сільської молоді, початковими, неповними, середніми) – 1830 – була зафіксована в 1960/61 н.р. Із того часу й до 1985/86 н.р. спостерігалось їх постійне зменшення до 1108³. Кількість учителів також зменшувалася. Якщо в 1965-1971 рр. в області працювало 22 тис. осіб, то в 1975/76 н.р. – 21 тис., а в 1980/85 рр. – 20 тис. Водночас у селах Вінниччини не вистачало педагогічних кадрів, із 1967 р. в область щорічно направляли 150-200 випускників педагогічних училищ. Учителі, як і працівники культури, залишали села через відсутність житла, яке здебільшого орендували. Зменшення шкіл, а відповідно й учнів та вчителів, було зумовлено переважно ліквідацією в 1970-і рр. чималої кількості малих сіл, оголошених неперспективними.

Упродовж 1972-1976 рр. відбувався перехід до загальнообов'язкової середньої освіти. Як наслідок, у Вінницькій області поступово зменшувалася кількість вечірніх (змінних) загальноосвітніх шкіл: упродовж 1960-1985 рр. із 331 до 40; у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах і ПТУ відкривалися спецгрупи для набуття учнями середньої освіти⁴. У цей період зростала кількість груп продовженого дня. Чимало уваги приділялося розвитку дитячої творчості, з'являлися нові технічні й самодіяльні гуртки та секції, якими було охоплено близько 60% шкіл⁵.

У 1960-1980-ті рр. розвивалася мережа дитячих дошкільних закладів, що дозволяло забезпечити рівні можливості для утримання всіх дітей, незалежно від матеріального становища родини. У Вінницькій області впродовж 1960-1961 рр. налічувався 161 дитячий садок і ясла-садок, до 1971 р. їх кількість збільшилася до 431, а в 1986 р. – 976⁶. Відповідно високими темпами зростала й кількість дітей у дошкільних дитячих закладах Поділля: від 10018 до 83164 осіб. Якщо в першій половині 1960-х рр. дитячих

¹ 90 років Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського / уклад. А. М. Подолинний, Б. В. Хоменко, Н. М. Шунда. Вінниця, 2002. 24, 186 с.

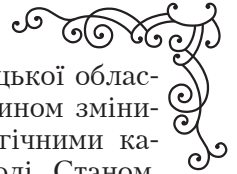
² ДАВіО. Ф. Р-151. Оп. 15. Спр. 1224. Арк. 94.

³ Народне господарство Української РСР у 1985 році : стат. щоріч. Київ, 1986. 398 с.

⁴ ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 17. Спр. 2979. Арк. 133.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 4672. Арк. 222.

⁶ Народное хозяйство Украинской ССР: к 60-летию Великого Октября : юбил. стат. ежегод. Київ, 1977. 464 с.

дошкільних закладів було більше в містах, ніж у селах Вінницької області, то з середини 1960-х рр. і до 1985 р. ситуація корінним чином змінилася. Для забезпечення дитячих садків відповідними педагогічними кадрами в 1974 р. розпочали чергову кампанію із залучення молоді. Станом на 1982 р. дві третини сільських педагогів та завідуючих дошкільними закладами району вже мали спеціальну освіту.

Упродовж 1960-1985 рр. на Вінниччині кількість вищих навчальних закладів і студентів, які в них навчалися, збільшилася. Особливо високими темпами зростала кількість студентів у першій половині 1960-х рр. Наприклад, якщо в 1960 р. навчалось 5485 студентів, то на середину 1960-х рр. – 8513, на середину 1980-х рр. – 16477.

У 1960-ті рр. на Вінниччині функціонували два виші, а в 1970-1980-ті рр. – вже три – медичний, політехнічний і педагогічний. У 1974 р. на базі Вінницького філіалу Київського політехнічного інституту було створено Вінницький політехнічний інститут. У серпні 1968 р. було відкрито Вінницьку філію Київського торговельно-економічного інституту, а в 1970 р. – Вінницький філіал Української сільськогосподарської академії, що готував агрономів і зоотехніків, інженерів та економістів.

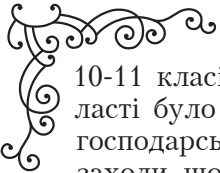
Зростала також мережа середніх спеціальних навчальних закладів. Якщо впродовж 1960-1965 рр. в області функціонував 21 заклад, то в 1985 р. – 28, де навчалось 27,6 тис. осіб. Тільки у Вінниці в семи технікумах – політехнічному, електронних приладів, будівельному, залізничному, кооперативному, громадського харчування, м'ясо-молочному – та двох училищах – медичному і музичному – навчалось понад 12 тис. осіб¹. Активно розвивалися й професійно-технічні училища (ПТУ). Зокрема, у 1970 р. відкрито Крижопільське будівельне ПТУ (1970), згодом перейменоване в ПТУ № 9 смт Крижопіль. У 1971 р. у Вінниці на базі ПТУ № 11 було створено навчальний заклад «Вище професійне училище № 11 м. Вінниці». У 1980 р. відкрито Державний професійно-технічний навчальний заклад «Хмільницький аграрний центр професійно-технічної освіти». У 1985 р. у с. Городківка Крижопільського району відкрито СПТУ № 24, а в м. Погребище – ПТУ № 42².

На початку 1980-х рр., унаслідок чергової зміни керівництва СРСР, на порядок денний була винесена чергова реформа загальноосвітньої й професійної школи. У 1984 р. Верховна Рада СРСР схвалила «Основні напрями реформ загальноосвітньої і професійної школи». Мета реформи – подолати недоліки в системі освіти, у змісті й методах навчання та виховання шляхом удосконалення навчальних планів і програм, поліпшення рівня викладання, посилення відповідальності учнів за якість навчання. Було проголошено перехід на навчання дітей із 6-річного віку на 11-річний термін шкільного навчання; змінювалася структура загальноосвітньої школи (початкова 1-4 класи, неповна середня – 1-9 класи, середня школа – 1-11 класи), зменшувалась наповнюваність 1-9 класів до 30 учнів,

¹ ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 17. Спр. 915. Арк. 206.

² Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 року: хронол. довід. URL: http://www.library.vn.ua/publications/2015/zpd_Vin2015.html (13.03.2020).

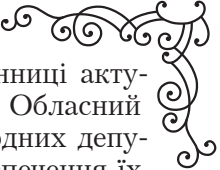
10-11 класів – до 25 учнів. На Вінниччині як аграрно-індустріальній області було заборонено залучати учнів загальноосвітніх шкіл до сільськогосподарських робіт, які не пов'язані з навчанням. Були впроваджені заходи щодо профілактики хвороб та оздоровлення дітей, покращення дозвілля та урізноманітнення форм їхнього відпочинку. Зокрема, у кожному районі створювалися профілактичні піонерські табори з метою покращення здоров'я учнів, відкривалися Будинки піонерів. Активізувалася діяльність батьківських комітетів для забезпечення контролю й відповідальності за виховання молодого покоління. У процесі розширення мережі шкіл було поліпшено роботу груп продовженого дня. Зокрема, систематизовано організацію занять із розвитку художньої творчості, сільськогосподарського дослідництва, спорту, туризму, краєзнавства тощо¹.

Особливості державної політики щодо розвитку дошкільної та середньої шкільної освіти 1965-1985 рр. характеризувалися безперервністю навчального процесу та використанням нових методів виховання, спрямованих на розвиток кожної дитини, створення умов для розкриття її здібностей та можливостей. Програмні завдання будувалися на основі положень радянської дошкільної педагогіки, серед яких визначальними були систематизоване навчання й виховання дитини. Провідним механізмом реалізації педагогічного процесу була змістова дитяча діяльність: ігрова, трудова, навчальна, художня та побутова. Проте плани відкриття нових дошкільних закладів не виконувалися, насамперед у селах, тому не всі діти регіону мали можливість їх відвідувати. Матеріально-технічне й кадрове забезпечення дошкільних закладів було недостатнім. Окремі з них розташовувалися в непридатних для перебування дітей приміщеннях. На середину 1980-х рр. не всі дошкільні заклади в селах регіону були забезпечені педагогічними й медичними кадрами, хоча для навчання в педучилищах залучалася молодь за кошти місцевих господарств.

Особливістю реалізації державної політики був системний контроль всеобучу населення. Органи народної освіти та школи області залучали широкі кола громадськості для проведення всеобучу. На засіданні виконавчих комітетів постійної комісії народної освіти й культури місцевих рад періодично розглядалися питання про освіченість населення. Проте всі вищезазначені заходи й механізми реалізації освітніх реформ мало позначалися на загальному рівні освіти в регіоні, адже існувала потреба саме у висококваліфікованих фахівцях із спеціальною і вищою освітою, а не просто в освічених працівниках. Через поглиблення економічної кризи в СРСР у першій половині 1980-х рр. й, відповідно, нестачу фінансових засобів нова освітня реформа не змогла докорінно змінити ситуацію в цій галузі, у тому числі й на теренах Поділля. Одним із якісних показників розвитку освіти було розширення мережі освітніх закладів і зміцнення їхньої матеріально-технічної бази, а також забезпечення кадрами – вчителями. Відповідальність за виконання поставлених завдань була покладена на місцеві органи влади – обласні, районні й сільські ради.

¹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 14. Спр. 4384. Арк. 42.

Унаслідок високих темпів міграції сільських жителів до Вінниці актуальним було питання відкриття та будівництва там нових шкіл. Обласний відділ народної освіти, виконкоми міських і районних рад народних депутатів відповідали за стан матеріально-технічної бази шкіл, забезпечення їх навчально-наочними посібниками, фільмотеками тощо. Посилення процесів урбанізації й запровадження з 1972 р. загальнообов'язкової середньої освіти сприяло зростанню в регіоні більш ніж на третину кількості середніх шкіл, при цьому кількість учнів у них зросла майже вдвічі. На цьому фоні фактично не змінилася кількість неповних середніх шкіл. Задіяні шкільні приміщення не завжди відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Частина з них, особливо в сільській місцевості, знаходилася в непристосованих для цього приміщеннях. На селі існувала проблема забезпечення транспортних перевезень учнів для навчання в школах інших сіл чи селищ.

В основу реформування освітньої галузі не було покладено українознавче спрямування змісту освіти, за яким пріоритет надавався б розгляду суспільно-історичного процесу становлення української нації, самобутності її культури й самосвідомості в контексті розвитку світової науки й культури.

Основними тенденціями розвитку вищої та середньо-спеціальної освіти на Поділлі було відтворення інтелектуального потенціалу нації й відкриття вищих навчальних закладів. В основному, це стосувалося міської місцевості. У той же час спостерігається тенденція до зменшення кількості середніх спеціальних навчальних закладів на селі, що пояснюється міграцією сільського населення до міст, до ліквідації неперспективних сіл, а також уповільнення темпів народжуваності. Давався взнаки й фактор скорочення асигнувань на будівництво закладів народної освіти.

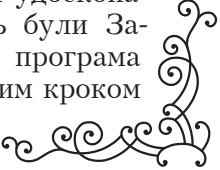
У цілому, на кінець 1980-х рр. зберігався високий освітній рівень населення УРСР. На 1987 р. кількість населення з вищою та середньою (повною й неповною) освітою становила понад 28 млн осіб із понад 52 млн населення республіки, тобто 84% зайнятого населення. Населенню УРСР був забезпечений доступ до знань, була ліквідована масова неписьменність, запроваджено загальну середню освіту та створено значний науковий і культурний потенціал.

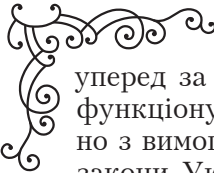
2.3. Конструювання та поступ освітньої сфери в незалежній Україні

Перетворення системи освіти України розпочалося з перших років незалежності України. Перше десятиріччя розбудови української держави характеризувалося об'єднанням зусиль щодо розвитку національної системи освіти, її реформації та створення регіональних програм удосконалення освітнього середовища. Основою для цих перетворень були Закон України «Про освіту» (1991) та Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993). Подальшим суттєвим кроком

уперед за перше десятиліття стало формування законодавчого поля для функціонування закладів освіти. Нормативні документи було погоджено з вимогами Конституції України, також було розроблено та прийнято закони України «Про професійно-технічну освіту» (1998), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2002). Для забезпечення функціонування середніх закладів та установ освіти було впроваджено положення про державну атестацію, про кабінет, вечірню середню школу тощо.

На кінець 1990-х рр. в освітній сфері Вінниччини була розроблена й поетапно реалізовувалась програма системного реформування всіх ланок освіти. Удосконалювалась мережа середніх загальноосвітніх закладів нового типу: створювалися гімназії та ліцеї, організовувалися школи та класи з поглибленим вивченням предметів. Результативно проводилась робота з розширення мережі навчально-виховних закладів на кшталт «школа – дитячий садок». Набувала розвитку мережа будинків сімейного типу для дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьківського піклування, відбувався активний процес створення закладів нового типу – гімназій, ліцеїв. Було розроблено й затверджено тимчасові положення про них, порядок їх відкриття та фінансування.

Мережа закладів освіти була реорганізована з урахуванням демографічної, етнічної, соціально-економічної ситуації інфраструктури регіонів. На початок 1997/98 н.р. у Вінницькій області функціонувало 1,1 тис. дошкільних, 1,3 тис. середніх, 34 професійно-технічних, 41 вищий, 282 інтернатних закладів освіти¹. Показовою була реформа мережі сільських середніх навчальних закладів. У сільській місцевості Вінницької області кількість середніх закладів освіти на початку 1990/91 н.р. становила 942 одиниці, серед них 151 – навчальні заклади I ступеня, 445 – I-II ступенів, 332 – школи I-III ступенів навчання та 14 шкіл для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку. На початок 2001/02 н.р. кількість денних середніх закладів освіти в селах Вінниччини зменшилася до 899. Також суттєво зменшилася чисельність шкіл I ступеня (103), I-II ступеня – 415, але зросла кількість шкіл I-III ступенів до 368². Таким чином, за 10 років у області з різних причин перестало функціонувати 43 школи, разом з тим кількість шкіл, які давали повну середню освіту, зросла.

Особливо помітною була реорганізація професійно-технічної освіти. У зв'язку з відмовою підприємств і місцевих органів влади від підготовки кадрів з окремих професій і слабкою навчально-матеріальною базою було ліквідовано 9 училищ та 4 ПТУ при місцях відбування покарань. Училища зазнали змін у номенклатурі професій та були перепрофільовані. Чіткішою та більш зорієнтованою на потреби часу стала мережа закладів, які здійснювали перепідготовку і підвищення кваліфікації робітників. 15 профтехучилищ, 4 навчально-курсівні комбінати уклали угоди із центрами зайнятості на перепідготовку працівників, незайнятого у виробництві населення, військовослужбовців. Незважаючи на економічні негаразди,

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 208. Арк. 53

² Розвиток освіти на Вінниччині : стат. зб. Вінниця, 2006. С. 18

матеріально-технічна база закладів освіти все ж поповнювалась навчальними посібниками, обладнанням, меблями.

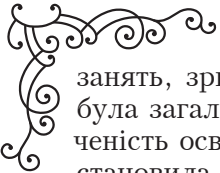
Увага приділялась підвищенню освітньо-кваліфікаційного рівня дорослого населення в регіоні. Для підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів галузей народного господарства функціонувало понад 50 державних і недержавних навчальних закладів та підрозділів післядипломної освіти. Через цю систему щорічно проходило понад 15 тис. фахівців. Продовжувалась робота з удосконалення змісту освіти за освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями на сучасних засадах, була розпочата розробка державних стандартів дошкільної освіти. У цей час було складено перелік навчальних програм, підручників і навчальних посібників для середніх закладів освіти (шкіл, ліцеїв і гімназій), додатково надруковано навчальні програми для початкової школи.

У сфері кадрової політики відбувся ряд позитивних зрушень: було розпочато роботу з підвищення якості освітнього цензу педагогічних кадрів; з 1993 р. запроваджено контрактну систему призначення керівників закладів (до початку навчального року було укладено контракти з ректорами вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, з директорами вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, з директорами професійних навчальних закладів); реорганізовано роботу з формування державного замовлення на підготовку педагогічних кадрів для середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Якщо на початку 1990-х рр. спостерігався значний дефіцит педагогічних кадрів, особливо щодо учителів української мови та літератури (наприклад, у Вінниці – 119 в 1993 р. проти 96 у 1992 р.), то поступово проблему було вирішено завдяки зусиллям вищої школи.

Особливістю 1997/98 н.р. стало розгортання реформ у вищій освіті: було розпочато впровадження двоступеневої освіти та перехід на нові освітньо-професійні програми підготовки фахівців з вищою освітою, упроваджено новий перелік напрямів та спеціальностей, у вищих навчальних закладах розпочато підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, що відповідали ступеневій освіті.

Разом з тим економічна криза в країні дуже гостро вдарила по матеріально-технічному забезпеченню освітніх закладів області. На середину 1990-х рр. постала проблема загрозливого стану шкільних будівель та приміщень. Чверть загальноосвітніх шкіл розміщувалися в нетипових приміщеннях, майже 30 шкіл і шкіл-інтернатів, 12 дитячих будинків згідно із санітарними умовами були не придатними для навчання, більша частина установ освіти потребувала капітального ремонту, близько 17 позашкільних установ знаходилися в непристосованих приміщеннях; жодна незавершена школа-новобудова не отримувала фінансування¹. Лише 62% загальноосвітніх шкіл та 68% профтехучилищ мали спортзали. Особливо непокоїла ситуація з інтернатними закладами, які особливо потерпали від недофінансування. Щороку напередодні навчального року фактично жодна школа-інтернат не могла своєчасно підготуватися до початку

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9. Арк. 47

занять, зривалася підготовка до роботи в зимових умовах. Ця проблема була загальною для закладів освіти в усій країні. На Вінниччині забезпеченість освітніх закладів твердим і рідким паливом, наприклад у 1997 р., становила близько 20% від потреби. Ситуація ускладнювалась тим, що загальна заборгованість за комунальні послуги навчальних закладів і установ, підпорядкованих відділу освіти Вінниччини, у вересні 1997 р. складала 74 млн грн.

Обладнання навчальних кабінетів з фізики, хімії та інших дисциплін, шкільних майстерень, спортзалів оцінювалось, як фізично зношене і морально застаріле. Забезпечення необхідними засобами навчання (хімреактивами, фізичними приладами, інструментами, дидактичним і роздатковим матеріалом) складало 20-30% від потреби. Незадовільне забезпечення закладів освіти меблями не дозволяло укомплектувати класні приміщення партами в необхідній кількості відповідно до зросту дітей, що негативно позначалося на стані їхнього здоров'я. Школи і дошкільні заклади не були забезпечені такими елементарними речами, як крейдою, електролампочками, миючими і дезінфікуючими засобами. Наростали негативні процеси в системі дошкільної освіти переважно через відсутність коштів у місцевих бюджетах. Мережа дошкільних закладів скорочувалася. Частина з них було реорганізовано в загальноосвітні школи першого ступеня, освітні комплекси «дитсадок – початкова школа» та інші установи. Ситуацію ускладнювала демографічна криза в країні, тому активно почали використовувати приміщення дошкільних, інтернатних та позашкільних закладів не за призначенням. У Вінницькій області було закрито або перепрофільовано 45 дошкільних закладів, приміщення яких, як правило, передавалися комерційним та іншим недержавним структурам¹.

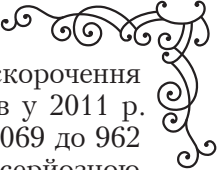
Мала місце низка недоліків й у відкритті та функціонуванні гімназій і ліцеїв: через нестачу приміщень, перевантаження тодішньої мережі шкіл часто відкривалися лише окремі гімназійні чи ліцейні класи, які в основному виконували функції профільних, спеціалізованих шкіл, класів інтенсивного навчання.

На кінець 1990-х рр. загострилися проблеми із забезпеченням життєдіяльності та соціального захисту учнів, студентів та педагогічних працівників. Постійно існувала напруга, викликана невиплатою заробітної плати вчителям середніх закладів освіти, погіршенням соціального захисту дітей з малозабезпечених сімей. На вересень 1997 р. загальна заборгованість по зарплаті складала 340 млн грн.² Таким чином, 1990-ті рр. в освіті Вінницької області були якісно новим етапом її розвитку: формувалися нові концептуальні засади, законодавча база, широкого розмаху набули теоретичні розробки. Але функціонування закладів освіти було комплексом невирішених проблем, які в умовах соціально-економічних кризових явищ тільки загострювались. А втім, уже наприкінці 1990-х рр. стали помітними деякі економічні зміни в країні, які позитивно вплинули на подальший розвиток освітянської справи.

---

¹ Там само. Спр.208. Арк. 52

² Там само. Арк. 55

На початку нового століття на Вінниччині спостерігалось скорочення кількості учнів: з 245,4 тис. учнів у 2000 р. до 158,1 тис. учнів у 2011 р. Зменшилася й мережа загальноосвітніх навчальних закладів з 1069 до 962 шкіл¹. Щорічне зменшення учнівського контингенту ставало серйозною проблемою. Показники середньої наповнюваності шкіл та класів у області були нижчими, ніж в Україні. Це призвело до зростання кількості шкіл з малою наповнюваністю. Так, у 2010/11 н.р. у 157 школах навчалось до 40 учнів і менше. У таких закладах часто не було повних класів (для сільської місцевості – більше 5 осіб). А це означало, що більшість учнів навчалися індивідуально. При цьому в таких школах один учитель викладав 2 і більше навчальних предмети, не було належної виховної та позакласної роботи, вчителі відчували брак професійного спілкування, невирішеними залишалися питання методичної роботи, належної організації діловодства, психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу. Це особливо неприпустимо в умовах, коли питання якісної освіти ставали першочерговими. Для вирішення цієї проблеми закривали малокомплектні школи, дітей переводили до укрупнених, часом розташованих за 4-6 км від сіл. Для забезпечення довозу дітей до школи запровадили програму «Шкільний автобус».

З 1990-х рр. почала свій розвиток мережа закладів нового типу для обдарованих дітей. На початку 2010-х рр. їх було 40, хоча створили їх не в кожному сільському районі. Без належної матеріально-технічної, навчально-методичної бази, відповідного кадрового забезпечення, бажання та згоди учнів і їхніх батьків такі заклади існувати не могли.

На 2011 р. для найменших мешканців Вінницької області гостинно відкрили двері 709 дошкільних навчальних закладів, які охоплювали 57% усіх дітей, а серед п'ятирічок – 97,9%. Усього суспільним дошкільним вихованням було охоплено більше 46,8 тис. малюків².

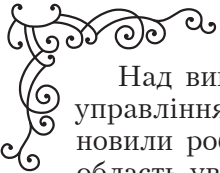
Завдання з реабілітації та корекції здоров'я дітей вирішувалося за допомогою мережі спеціальних дошкільних закладів та груп. Для дітей, які потребували корекції фізичного та (або) психічного розвитку, функціонувало 58 груп спеціального призначення та 56 санаторних груп. Всього в цих закладах оздоровлювалося понад 2,4 тис. дітей. Такі заклади функціонували в містах Вінниця, Жмеринка, Калинівка, Козятин, Ладжин. Однак жодної такої групи не було в дошкільних навчальних закладах сільської місцевості.

Проведення в листопаді 2010 р. I Всеукраїнського з'їзду працівників дошкільних навчальних закладів, прийняття Державної соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р., оголошений МОН України «хрестовий похід» за повернення приміщень дитячих садочків, обов'язковість дошкільної підготовки всіх дітей старшого дошкільного віку – все це свідчило про значну увагу до дошкільної освіти з боку уряду, суспільства в цілому.

¹ Чорна О. А. Стан та перспективи розвитку сучасної освіти // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. 20-21 жовт. 2011 р.: до 100-річчя заснування ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. С. 223–227.

² Там само.

Над виконанням цих важливих завдань працювали освітяни, органи управління освітою, виконавчої влади та самоврядування. У 2010 р. відновили роботу 19 дошкільних навчальних закладів, за цим показником область увійшла в п'ятірку перших у державі.

Колектив кожного дитячого садочка намагався вибудувати власну освітню систему, засновану на повазі до особистості малюка, розвитку його розумової, емоційної та соціальної сфери, здібностей та природних нахилів. Дошкільні навчальні заклади діяли за різноманітними напрямками: фізичний, естетичний, екологічний, оздоровчий та інші; працювали за базовою програмою «Я у Світі», програмою для 5-річних дітей «Впевнений старт», програмами «Дитинство», «Дитина в дошкільні роки».

В області регулярно приймалися обласні програми розвитку дошкільної освіти, в яких, зокрема, ставилися завдання перед органами місцевої влади щодо формування гнучкої мережі дошкільних навчальних закладів з урахування демографічної ситуації, потреб територіальних громад, відновлення роботи закритих раніше закладів.

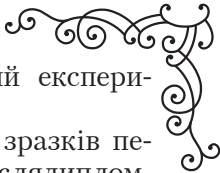
Розвиток сучасної системи освіти області відбувався через модернізацію змісту, інноваційну педагогічну діяльність. Відповідно до обласної програми розвитку інформаційних, телекомунікаційних та інноваційних технологій в закладах освіти з 2005 р. Вінницькою ОДА та обласною Радою надавалися грошові гранти за інноваційні проекти в різних номінаціях: дошкільні, позашкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади. За 5 років 70 закладів отримали 1 млн 820 тис. грн. Сума виплат складала від 50 до 10 тис. грн, ці гроші, в основному, використовувалися на покращення матеріально-технічної бази, придбання сучасної комп'ютерної техніки.

З 2007 р. завдяки згаданій програмі на базі ФМГ № 17 м. Вінниці почала функціонувати «Лабораторія інформаційних та комунікаційних технологій» (<https://likt.edu.vn.ua/>), якою опікується Заслужений учитель України, заступник директора закладу Пасіхов Юрій Якович. З лабораторією співпрацюють творчі вчителі міста та області. На сайті лабораторії можна знайти матеріали біля 10 тис. уроків з різних навчальних дисциплін, позаурочні заходи, розроблену систему електронного документообігу, якою користуються педагоги як обласного центру, так і області. Він є єдиним освітнім веб-простором Вінницької області. Матеріали, підготовлені лабораторією, використовувалися для організації дистанційного навчання, особливо під час карантинів.

Сприяв цій діяльності й новостворений центр дистанційної освіти у Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників. Саме через нього, наприклад, реалізовувався інноваційний проєкт «Підготовка педагогів до введення профільного навчання в старшій школі засобами дистанційного навчання».

Донині продуктивно функціонує обласний проєкт «Окрилені творчістю», який включає в себе щорічний обласний конкурс для творчих учителів «Творча скарбничка» за різними номінаціями відповідно до навчальних дисциплін, міжнародний конкурс з вебдизайну та комп'ютерної графіки,

програмно-цільовий науково-методичний проєкт «Педагогічний експеримент», у рамках якого діє 19 творчих лабораторій.

З метою підтримки творчих педагогів, поширення кращих зразків педагогічного досвіду на базі Вінницького обласного інституту післядипломної освіти щорічно проводиться «Форум педагогів Вінниччини».

Ще в кінці минулого століття в області започатковано обласну педагогічну премію за високі досягнення освітян, значний особистий внесок у справу навчання та виховання підростаючого покоління. У 2011 р. володарем першої премії став Конофольський Анатолій Гаврилович, вчитель фізичної культури Довжоцької школи Ямпільського району, вихованці якого три роки поспіль є переможцями Всеукраїнської гри «Козацький гарт».

Традиційним в області стало щорічне свято «Таланти Поділля», яке проводиться в кінці травня. На ньому почесними грамотами та грошовими преміями нагороджуються переможці Всеукраїнських учнівських предметних олімпіад, турнірів, конкурсів, мистецьких та спортивних заходів міжнародного і всеукраїнського рівнів та їх наставники. Так, у 2011 р. було нагороджено 235 учнів та 211 педагогів. Серед нагороджених – 35 переможців IV етапу Всеукраїнських учнівських предметних олімпіад. Вінницька ОДА та обласна Рада щорічно призначають іменні стипендії кращим учням професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації.

Регулярно проводиться «Турнір чемпіонів» – міжнародна комплексна олімпіада з інформатики, фізики та математики серед переможців IV етапу Всеукраїнських олімпіад, ініціаторами та організаторами якої є педагоги ФМГ № 17. Започатковано також альтернативну олімпіаду з трудового навчання серед учнів спеціальних шкіл-інтернатів.

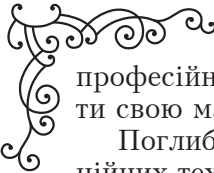
За ініціативи профільного міністерства у 2011 р. було видано книгу «1000+1 ідея сучасної української школи» – збірник інноваційних ідей творчих освітян України. У ній є 33 ідеї творчих педагогів Вінниччини.

У 2010 р. було започатковано обласний конкурс кращих керівників загальноосвітніх навчальних закладів «Лідери подільської освіти», який проводиться один раз на 2 роки. Кожен учасник подає опис власного досвіду, ділиться своїми напрацюваннями керівника освітянського колективу. Переможцем першого конкурсу стала директор ліцею № 7 м. Гайсин Гайсинської міської ради Мендусь Людмила Георгіївна.

Без використання новітніх технологій неможлива сьогодні підготовка і висококваліфікованого робітника. Свої напрацювання в цьому напрямку щороку з успіхом демонстрували заклади професійної освіти (а їх в області 36) на конкурсах та виставках різних рівнів. Так, спільна проєктна робота Козятинського училища, Доправної академії (Словаччина) та професійно-технічного училища з Естонії була представлена в Києві на II Міжнародній виставці «Сучасні навчальні заклади-2011», і її удостоїли почесного звання «Лауреат конкурсу» і нагородили Золотою медаллю в номінації «Співпраця професійно-технічних навчальних закладів з виробництвом».

Активно працював навчально-виробничий комплекс із впровадження виробничих агротехнологій «Щедра нива» на базі Гушинецького вишого

професійного училища № 32, де учні та педагоги мали змогу підвищувати свою майстерність на сучасній техніці.

Поглибленню змісту професійної підготовки та впровадженню інноваційних технологій сприяло і міжнародне співробітництво. Така співпраця здійснювалася між Вищим професійно-технічним училищем № 42 м. Погребище, ВПУ № 41 м. Тульчина, Гушинецьким, Заболотнянським училищами і професійним аграрним ліцеєм ле Шенуа-ле Барр м. Монтаржі (Франція). У 2011 р. було укладено Декларацію співпраці між вищим професійним училищем сфери послуг та об'єднанням шкіл ім. Станіслава Сташціца у Сташові (Польща) у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, спорту та туризму.

Протягом багатьох років продовжувалася співпраця Козятинського міжрегіонального вищого професійного училища залізничного транспорту із залізничним училищем в м. Тренчин (Словаччина) у межах програми «Освіта без кордонів». Це єдиний професійно-технічний навчальний заклад України, який пройшов міжнародну сертифікацію і отримав міжнародне визнання якості освітніх послуг від організації (Лондон, Великобританія) із 12 професій, що дає привілеї при працевлаштуванні випускників у межах Євросоюзу.

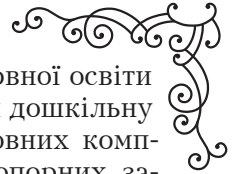
Динамічно розвивалася й вища освіта регіону. У 2011 р. на теренах області розміщувався 41 ВНЗ I-IV рівнів акредитації, в яких навчалося більше 64 тис. студентів. Створений у 2010 р. студентський парламент об'єднував молодь усіх вищих навчальних закладів Вінниччини.

Попри помітні зміни в освітянській сфері не вирішеними залишалися проблеми капіталовкладень в будови закладів освіти, належного матеріально-технічного, навчально-методичного забезпечення шкіл, адже без сучасного обладнання навчальних кабінетів фізики, хімії, біології, математики, історії, іноземної мови тощо навчати учнів складно. Ще більшою проблемою було питання фінансування дошкільних навчальних закладів, оскільки можливості сільських, селищних бюджетів були дуже обмеженими. Потребувала модернізації і система професійно-технічної та вищої освіти.

Нині, десять років потому, продовжується реформування освіти області, зорієнтоване тепер на виконання вимог Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. За документами Кабінету Міністрів України, для виконання цієї програми Вінницькій області у 2020 р. призначалося фінансування в розмірі 49 729,4 тис. грн, з них: на закупівлю засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів початкової школи – 47 631,5 тис. грн; на закупівлю обладнання, інвентарю для фізкультурно-спортивних приміщень, засобів навчання, у тому числі навчально-методичної та навчальної літератури, зошитів з друкованою основою для закладів загальної середньої освіти, що беруть участь у експерименті з реалізації Державного стандарту початкової освіти, – 2 097,9 тис. грн. Субвенційні кошти було профінансовано в повному обсязі¹.

---

¹ Тут і далі використано матеріали аналітичної довідки до «Звіту Департаменту освіти і науки Вінницької ОДА за 2020 р.»

Дошкільна освіта є необхідною складовою системи безперервної освіти в цілому. На кінець 2020 р. в області 49,4 тис. дітей здобували дошкільну освіту в 629 закладах дошкільної освіти, 142 навчально-виховних комплексах «Школа-дошкільний навчальний заклад» та при 25 опорних закладах, що мають дошкільні відділення. Сучасна мережа закладів освіти, в основному, забезпечувала освітні потреби населення. Із 47 605 дітей віком від 3-6 років охоплено дошкільною освітою 40 642 дитини (85,4%).

У Вінницькій області наполегливо проводиться робота щодо створення додаткових місць у закладах дошкільної освіти. У 2020 р. з'явилося 251 додаткове місце: у Вінниці – 1 приватний заклад дошкільної освіти на 76 місць, у с. Верхівка Барського району – 20 місць, у новобудові в с. Слобідка Іванівської ОТГ – 30 місць, у с. Широка Гребля Вінницького району – 20 місць, а також 5 груп у функціонуючих закладах дошкільної освіти (Лука-Мелешківська, Літинська, Якушинецька, Вінницька об'єднані територіальні громади).

Дошкільну освіту області у 2020 р. забезпечували понад 13 тис. працівників, у тому числі 5,5 тис. осіб – педагогічний персонал. Покращився якісний склад педагогічних працівників закладів дошкільної освіти (61,75% закінчили заклади вищої освіти).

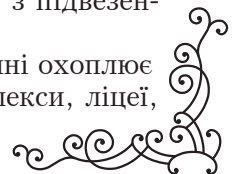
В області у 2020 р. функціонувало 746 закладів загальної середньої освіти, навчалось 166,4 тис. учнів. З них 584 школи (78,3%) працювало в сільській місцевості, 296 – мали від 40 до 100 учнів, 103 – до 50 учнів, тільки в 145 закладах – більше, ніж 300 учнів. У 7 школах наповнюваність була меншою за 10 учнів. За ступенями школи розподілялися так: I-III ступенів – 479, I-II ступенів – 239, I ступеню – 35, спецшколи-інтернати та реабілітаційні центри – 18. Тобто керівництво області продовжує концентрувати свої зусилля на забезпеченні можливості отримати повну середню освіту сільськими дітьми: за 20 років кількість шкіл I-III ст. зросла на 111, водночас шкіл I ступеню скоротилась на 116. Середня наповнюваність шкіл – 223 осіб, класів – 17,4, у тому числі у містах – 25,3, а в селах – 11,5.

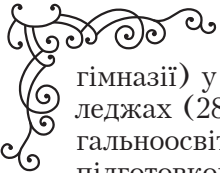
Діяло і 9 приватних закладів, а саме: Вінницька приватна гімназія «Дельфін», навчально-виховний комплекс «Школа «АІСТ», «Ор Менахем Вінниця», Вінницький приватний православний навчально-виховний комплекс Святого Миколая, Приватний заклад дошкільної та загальної середньої освіти «АМАДЕЯ», НВК «Джерело Мудрості» СЗШ – ДНЗ (с. Парпурівці Вінницького району), Економіко-правничка гімназія Вінницького фінансово-економічного університету, Польський лицей гуманітарних наук та інформаційних технологій ім. Януша Корчака у Вінниці, ТОВ «Приватний дитиноцентрований заклад загальної середньої освіти I-III ступенів «Хаб Скул».

Поступово середня освіта позбавляється навчання у дві зміни. У 2020/21 н.р. лише в 33 закладах ЗСО 11 492 учня відвідували школу у другу зміну.

На 2020 р. в області діє 64 опорних заклади з 84 філіями, з підвезенням 4972 учнів із сусідніх сіл.

Формується мережа закладів для обдарованої молоді, що нині охоплює 34 579 учнів (20,8%). Це 40 закладів (навчально-виховні комплекси, лицей,

гімназії) у системі загальної середньої освіти, 2 ліцеї при обласних педколеджах (284 учні), 2 заклади обласного підпорядкування (Тульчинська загальноосвітня школа I-III ступенів – ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою Вінницької обласної Ради (398 ліцеїстів, Комунальний заклад «Подільський науково-технічний ліцей для обдарованої молоді» – 353 учні), 3 приватних (Вінницька приватна гімназія «Дельфін» (187 учнів), Економіко-правнича гімназія Вінницького фінансово-економічного університету (73 учні), Польський ліцей (9 учнів)); Гніванська альтернативна середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 1 ім. А. С. Макаренка розвитку здібностей дитини (283 учні, Тиврівський район).

Функціонують 94 школи (468 класів) з поглибленим вивченням базових дисциплін, у тому числі 32 – у сільській місцевості. Профільне навчання в старшій школі запроваджено в 322 закладах загальної середньої освіти I-III ступенів (43%), у тому числі в 135 закладах сільської місцевості.

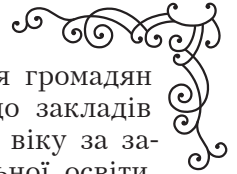
В області станом на 2020 р. функціонувало 20 ЗСО з цілодобовим перебуванням дітей обласного підпорядкування, де навчалося 2862 дитини. Зокрема, 12 – спеціальні школи, 3 навчально-реабілітаційні центри, 3 ліцеї (ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою, Подільський науково-технічний ліцей), 1 – санаторна школа, 1 спеціалізована школа.

У 2020/21 н.р. в області на базі 295 закладів загальної середньої освіти та 118 закладів дошкільної освіти організовано інклюзивне навчання, яким охоплено 893 дитини в 735 класах та 241 дитина в 161 дошкільній групі. Особистісно зорієнтований напрям освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти області забезпечують 516 асистентів учителя та 147 асистентів вихователя. Функціонує 37 інклюзивно-ресурсних центри, 2 з яких було створено у 2020 р. (Оратівський, Студенянський). На обліку в інклюзивно-ресурсних центрах області перебуває понад 3,6 тис. дітей з особливими освітніми потребами.

В області діє 62 заклади позашкільної освіти в галузі «освіта», у тому числі дитячо-юнацькі спортивні школи, роботою яких охоплено 41073 дитини шкільного віку, що складає 24,9%.

У 4 закладах ЗСО області у 2020 р. були окремі класи (21 клас), навчання в яких здійснювалося для 316 учнів російською мовою (Комунальний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 4 ім. Д. І. Менделєєва Вінницької міської ради», Комунальний заклад «Навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I-III ступенів – гімназія № 6 Вінницької міської ради», Бершадська загальноосвітня школа I-III ступенів № 2, Навчально-виховний комплекс: середня загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія м. Гайсин).

Вивчають російську мову як предмет у 244 закладах загальної середньої освіти (1160 класів) 15949 учнів; російську мову факультативно – у 29 закладах загальної середньої освіти 1116 учнів; польську мову як предмет у 26 школах (181 клас) 3180 учнів, факультативно – в 11 закладах 1185 учнів; чеську мову факультативно в Миколаївській СЗШ I-III ст. Козятинського району 27 учнів з 1 по 11 клас; іврит у навчально-виховному комплексі «Ор Менахем Вінниця» 34 учні з 1 по 11 клас факультативно.

З метою забезпечення прав дітей на освіту всі звернення громадян з числа внутрішньо переміщених осіб щодо влаштування до закладів ДЗО та ЗСО вирішуються першочергово. Діти дошкільного віку за заявами батьків без черги зараховуються до закладів дошкільної освіти. У ЗСО навчається 861 учень-переселенець, зокрема, з Автономної Республіки Крим та м. Севастополь – 128, з Донецької області – 496, з Луганської області – 237. Охоплено навчанням 44 дитини із сімей кримських татар в с. Нова Гребля Калинівського району. У закладах дошкільної освіти виховується 183 дитини, з них 31 – з Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, 101 – з Донецької області, 51 – з Луганської.

2020/21 н.р. був проголошений у Вінницькій області роком математичної освіти в закладах освіти області. 29 лютого 2020 р. у ВДПУ відбулася IV Всеукраїнська конференція-олімпіада геометричної творчості імені В. А. Ясінського. Загальна кількість учасників – 348 осіб. Усього в математичних змаганнях взяли участь учні 7 областей та 13 районів Вінницької області.

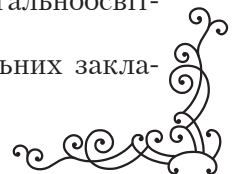
Спільно з Департаментом освіти і науки ОДА та факультетом історії, права і публічного управління ВДПУ було проведено V обласний історико-краєзнавчий конкурс серед учнів 9-11 класів «Вінниччина: славетні та визначні сторінки минулого». Усього було надіслано 76 конкурсних робіт.

У закладах освіти області функціонує 165 музеїв різних профілів, з них історичних – 103, з яких військово-історичних – 29, широкого історичного профілю – 6, історії закладу – 20, інших – 48; краєзнавчих – 22, літературних – 8, народознавчих (етнографічних) – 25, мистецьких – 4, меморіальних – 1, науково-дослідницьких – 1, технічних – 1. Серед вищевказаних музеїв 20 мають звання «Зразковий».

Станом на грудень 2020 р. на фасадах закладів ЗСО встановлено 126 меморіальних дошок загиблим героям російсько-української війни, які навчалися в цих закладах, 5 табличок трьом загиблим героям Небесної Сотні та пам'ятний знак Героям Небесної Сотні на території Тиврівського наукового ліцею.

Останнє десятиліття на тлі децентралізації управління в місцевих громадах з'явилася можливість вплинути на зміцнення матеріально-технічної бази закладів освіти. Як наслідок, у 2020 р. на будівництво та реконструкцію закладів освіти, покращення їхнього матеріально-технічного забезпечення освоєно 262 млн 066 тис. грн, що надавалися з державного та місцевого бюджетів. У 2020 р. завершено будівництво загальноосвітньої школи I-III ст. № 24 у Вінниці, здійснено капітальний ремонт у КЗ «Чернівецька загальноосвітня школа I-III ст.; Загальноосвітній школі I-III ст. смт Оратів; Іллінецькому навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа I-III ст.»; «Закладі загальної середньої освіти I-III ст. № 2 ім. І. Богуна м. Ямпіль»; ДНЗ «Ромашка» м. Жмеринка; ДНЗ «Сонечко» смт Теплик; ДНЗ смт Шпиків; спортивному ядрі закладу «Загальноосвітня школа I-III ст. № 33 Вінницької міської ради».

Забезпечення підручниками учнів загальноосвітніх навчальних закладів зросло до 95%.

В області підвіз учнів здійснює 330 шкільних автобусів, у тому числі 1 з них спеціальний. Загальна потреба складає 62 автобуси. Фактично забезпечено підвозом 99% з 18,1 тис. учнів. Із загального числа шкільними автобусами довозилось 78,2% до потреби, найманим (орендованим) транспортом доїжджало 14,8%, іншим видом транспорту (рейсовим автобусом, власним транспортом) – 7,1%.

Мережа державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти станом на 30 листопада 2020 р. складає 29 закладів (у т.ч. один у стані реорганізації) та 3 навчальні центри при установах виконання покарань. У закладах професійної (професійно-технічної) освіти на даний час навчаються 11,4 тис. здобувачів освіти. Працевлаштування здійснюється на підприємства, установи та організації, які є замовниками кадрів. Працевлаштовано 86% випускників.

В області функціонує 45 закладів вищої та фахової передвищої освіти: 27 закладів фахової передвищої освіти, 12 закладів вищої освіти, з яких 4 мають статус національного, 6 філій закладів вищої освіти. Ця структура потребує певної оптимізації шляхом скорочення кількості філій та структурних підрозділів. Підготовка здійснюється в закладах фахової передвищої освіти зі 75 спеціальностей, закладах вищої освіти за рівнями «бакалавр» – 72; «магістр» – 103.

Денній формі навчання віддали перевагу 33,1 тис. студентів, при цьому в коледжах, технікумах, училищах цей показник становить 91%, а в університетах та інститутах – 70%. Із загальної чисельності прийнятих на початковий цикл навчання до закладів вищої освіти всіх типів 4,8 тис. осіб (або 51%) навчаються за рахунок державного або місцевих бюджетів, решта студентів (4,6 тис.) здобувають вищу освіту за рахунок фізичних осіб¹. У 2019/20 н.р. в університетах області навчалось – 2493 іноземців з 83 країн світу. Найбільше з Йорданії – 348 осіб, Нігерії – 305, Індії – 280, Єгипту – 213, Еквадору – 132.

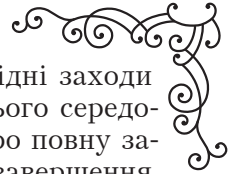
На початок 2018/2019 н.р. в закладах вищої освіти Вінниччини працювало 4,6 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, з них 1930 кандидатів та 365 докторів наук, 286 професорів і 1176 доцентів².

14 студентів стали переможцями Всеукраїнських студентських олімпіад, 27 – переможцями Всеукраїнських студентських олімпіад та Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук. Понад 25 студентів стали переможцями фахових конкурсів і турнірів. 35 обдарованим учням закладів професійної (професійно-технічної) освіти та студентам закладів вищої та фахової передвищої освіти виплачуються стипендії ОДА та обласної Ради.

Зкладами вищої освіти області укладено угоди про дружбу, партнерство та співробітництво з понад 150 зкладами вищої освіти, науковими установами й організаціями.

¹ Вища освіта на Вінниччині. 2019 р.: експрес-випуск // Голов. упр. статистики у Вінницькій обл.: веб-сайт. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/images/stories/Publikacii/2020/03/25.03.20vnz.pdf> (дата звернення: 12.02.21)

² Там само.

Таким чином, у Вінницькій області вживаються всі необхідні заходи для створення безпечного, сучасного та інклюзивного освітнього середовища, імплементації основних положень Закону України «Про повну загальну середню освіту», розбудови Нової української школи, завершення переходу на новий Державний стандарт початкової освіти, влаштування дітей до ЗДО та ЗСО шляхом будівництва нових закладів, проведення реконструкції приміщень, створення освітніх округів та опорних шкіл в області, продовження роботи щодо модернізації та упорядкування мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти, розвитку міжнародного співробітництва закладів професійної (професійно-технічної) та вищої освіти.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВІННИЧЧИНИ

3.1. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського як провідний галузевий хаб області

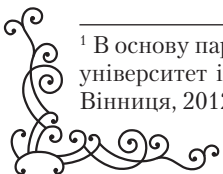

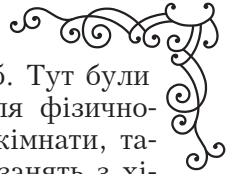
3.1.1. Від учительського інституту до сучасного університету¹

Ідея відкриття учительського інституту у Вінниці в міській думі вперше обговорювалася 1907 р. Місцева влада в особі міського голови М. В. Оводова (1864-1941) підтримала ініціативу громадськості і запропонувала для відкриття інституту безкоштовно передати двоповерхове приміщення (за проектом архітектора Г. Г. Артинова) на Олександрівському (нині Коцюбинського) проспекті. Втім дозвіл від міністра народної освіти Російської імперії надійшов лише влітку 1912 р. За основу діяльності закладу у Вінниці було покладено «Положення про учительські інститути 1872 р.» і Правила Московського учительського інституту 1911 р. Учительський інститут у Вінниці став четвертим у Київському навчальному окрузі й восьмим в Україні. Хоча приміщення, як і садиба загалом, було досить невеликим, але на початковому етапі могло забезпечити потреби вихованців. На першому поверсі розташовувалися приміщення

---

¹ В основу параграфу 3.1.1. покладено матеріали книги: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912–2012) : ювіл. кн. /упоряд. Т. Р. Кароєва. Вінниця, 2012. С. 13–87.

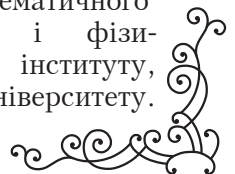
для двох класів. Це були світлі і зручні кімнати на 30-35 осіб. Тут були розташовані кабінет директора, вчительська і бібліотека. Для фізичного і природничо-історичного кабінетів було відведено окремі кімнати, також на першому поверсі розмістили кабінет для практичних занять з хімії та роздягальню для слухачів. Актова зала і ще один клас розмістили на другому поверсі. Тут було й помешкання директора та економа, у підвальному поверсі були приміщення для нижчих служителів.

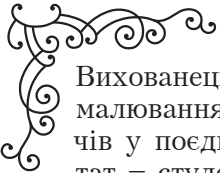
14 вересня 1912 р. відбулося урочисте відкриття Вінницького учительського інституту, з жовтня розгорнувся активний навчальний процес.

Інститут діяв на загальних засадах без поділу на відділення чи факультети. Випускники по закінченню цього навчального закладу могли викладати будь-який предмет, адже на перших двох курсах студенти вивчали церковнослов'янську і російську мови, теорію та історію російської словесності, алгебру, арифметику, геометрію, тригонометрію, історію, географію, фізику, природознавство, закон Божий, гігієну, каліграфію, креслення, малювання, гімнастику. На наступному курсі вивчали дидактику, психологію, загальну методику викладання – обов'язкові дисципліни для фахового учителя. Як і в усіх навчальних закладах тодішньої України, навчання здійснювалося російською мовою.

Поступово інститут формував свою матеріально-технічну базу. Якщо з підручниками та посібниками особливих проблем не виникало, то з наочними матеріалами – таблицями, схемами, приладами – справа була набагато гіршою. Тому викладачі і слухачі у вільний від роботи і навчання час виготовляли наочні приладдя. Окремі з них, виготовлені під керівництвом викладача В. О. Єрмольєва навіть були представлені на Всеросійській виставці в Києві 1913 р. Інституту не вистачало рекреаційного залу, приміщення для гімнастичного та малювального залів. Тому у 1915-1916 рр. було розширено одноповерхову частину його будівлі.

Першим обов'язки директора інституту тимчасово виконував дійсний статський радник Павло Олександрович Адріанов (1855-193?), який закінчив чиновницьку кар'єру на посаді помічника попечителя Київського навчального округу і оселився у Вінниці. Вже на пенсії він був директором чоловічої гімназії, очолював педагогічну раду 2-ї міської жіночої гімназії, опікувався створенням Вінницького учительського інституту, доки у вересні 1912 р. директором інституту було призначено статського радника, кандидата богослов'я Матвія Дмитровича Запольського (1871-1945), випускника Московської духовної академії. Впродовж попередніх десяти років М. Д. Запольський працював у Казанському вчительському інституті. Вінницьким інститутом він керував до 1922 р., викладав педагогіку та психологію. Серед перших викладачів російської мови і словесності були І. А. Кривошея, випускник Київського університету; А. С. Каратаєв, випускник Ніжинського історико-філологічного інституту. Географію та історію викладав П. В. Гришков, випускник Харківського університету; математику – В. О. Єрмольєв, випускник фізико-математичного факультету Київського університету; природознавство і фізику – П. Ф. Лавренюк, випускник Київського політехнічного інституту, згодом його замінив Ю. О. Щириця, випускник Київського університету.

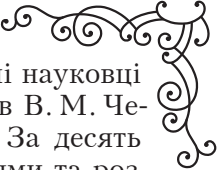
Вихованець Петербурзької академії мистецтв І. М. Шульга давав уроки малювання, креслення, каліграфії. Освіченість і глибокі знання викладачів у поєднанні з досвідом роботи у сфері освіти давали гарний результат – студентам цікаво було навчатися, їх освітній рівень зростав. Окремі випускники інституту згодом досягли визнання у різних галузях науки. Прославив Поділля в усьому світі видатний етнограф і фольклорист С. І. Килимник, автор шеститомної праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні». Знаним вітчизняним педагогом-науковцем став Г. М. Боришполець. А. Л. Братунь не тільки вчителював, але й став політичним та громадським діячем Західної України.

Під час Першої світової війни інститутські приміщення використовувалися також для потреб трирічних жіночих педагогічних курсів і шпиталю.

Після Лютневої революції 1917 р., утворення у березні Української Центральної Ради розпочалася нова сторінка учительського інституту. Центральним завданням в ухваленій Генеральним секретаріатом програмі розвитку середньої школи була українізація навчальних закладів і підготовка необхідних для цього педагогічних кадрів. На ці завдання був зорієнтований інститут. Українознавчі дисципліни були новими і вимагали узгодження особливостей викладання і методики, що було складно здійснити через політичну та військову ситуацію. Саме у цей час, 1917/18 н.р., в інституті викладав українську літературу відомий поет П. С. Карманський. Видатний композитор К. Г. Стеценко опікувався співами і керував студентським хором.

У 1919 р. інститут набув статусу вищого навчального закладу з трьома відділеннями: словесно-історичним, фізико-математичним, природничо-географічним. Набір одночасно оголосили на два курси. Через гостру потребу вчителів початкових класів при інституті відкрили курси для підготовки вчителів такого профілю. Для забезпечення педагогічної практики заклад отримав приміщення та садиби чотирикласного училища, розташованого поряд. У серпні 1919 р. навчальний процес перервався через важку політичну ситуацією в країні, а відновив роботу лише у липні 1920 р.

За реформою Народного комісаріату освіти УСРР всі університети і вчительські інститути були реорганізовані в ІНО, поклавши початок радянському етапу в історії вищої освіти. Відповідно, 20 серпня 1920 р. було затверджено Статут Вінницького ІНО, в якому йшлося про те, що він «є вищим навчальним закладом, який ставить перед собою мету готувати працівників для всіх галузей народної освіти в області – дошкільної, шкільної, позашкільної». Інститут готував учителів для шкіл другого ступеня. Крім того, при ньому діяли трирічні педагогічні курси з підготовки вчителів першого ступеня. Так за порівняно нетривалий час вдалося значно поповнити навчальні заклади вчительськими кадрами. Попередньо передбачалося здійснювати підготовку працівників за чотирма відділами: 1) дошкільне виховання; 2) класне викладання в єдиній трудовій школі; 3) викладання окремих предметів в єдиній трудовій школі; 4) позашкільна освіта. Повноцінно функціонували лише 2-й та 3-й відділи. Студенти мали право обирати навчання на наукових циклах: математично-фізичному, природничо-географічному і гуманітарному.

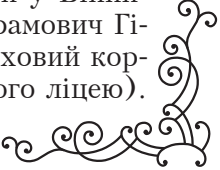

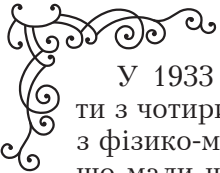
Викладання забезпечували кваліфіковані викладачі, видатні науковці того часу. Так, у 1920/21 н.р. українську літературу викладав В. М. Чехівський, колишній прем'єр-міністр уряду Директорії УНР. За десять років він буде репресований за сфабрикованими звинуваченнями та розстріляний. Упродовж 1921-1923 рр. працював в інституті етнограф, член Української Академії наук В. А. Камінський. Курс західноєвропейської літератури в 1921-1924 рр. викладав проф. С. В. Савченко. Певний час курс українського мовознавства забезпечував проф. Є. К. Тимченко – відомий мовознавець, автор багатьох підручників, перекладач з ряду європейських мов. Плідно працювали також викладачі точних та природничих наук, які активно займалися наукою, досліджували природні багатства регіону. Серед них: проф. М. І. Безбородько, дослідження і праці якого мали велике значення для розвитку промисловості Поділля. Тривалий час у місті та області працював відомий учений-методист О. К. Бабенко, який викладав у інституті фізику. Відомим у 1920-ті рр. на Вінниччині було ім'я інженера, керівника шляхового будівництва О. К. Бирулі, який паралельно читав лекції в інституті. Досі залишається популярною його книга «Архітектурна історія Вінниці» (1930). Гарно зарекомендували себе історик Б. В. Скитський, майбутній професор, доктор історичних наук, мовознавець В. І. Рахинський, який також очолював Кабінет виучування Поділля Вінницької філії ВБУ при ВУАН, художник С. І. Слободянюк-Подолян та ін. Директором інституту упродовж 1922-1924 рр. був Франц Андрійович Кондрацький (1884-194?), галичанин, випускник Львівського університету. Викладачі за статутом мали право отримувати кожні п'ять років служби відрядження у провідні вищі навчальні заклади України на термін від пів року до одного року для поповнення наукових та педагогічних знань зі збереженням за ними утримання.

Відповідно з рішенням Харківської педологічної конференції, з 1922 р. почали готувати фахівців соціального виховання. Наступного року для навчання робітничої та селянської молоді був відкритий робітфак, перші два набори студентів якого навчалися за програмою факультетів професійної освіти. Саме в ці роки в інституті навчалися Є. П. Кирилюк, який згодом зробив значний внесок в українське літературознавство; К. Ф. Присяжнюк, майбутній редактор газети «Радянська освіта»; письменник і перекладач О. Л. Кундзіч; літературознавець і письменник Д. Д. Копиця.

Чергова реорганізація системи вищої освіти в радянській Україні призвела до закриття закладу. На початку 1924 р. інститут перевели до Кам'янця-Подільського і об'єднали з місцевим ІНО. У Вінниці продовжували готувати вчителів Український педагогічний технікум ім. Івана Франка та Єврейський педагогічний технікум.

Невдовзі згідно рішень радянського уряду колишні ІНО перетворили на інститути соціального виховання. За Постановою РНК УРСР від 11 серпня 1930 р. такий вищий навчальний заклад почав діяти у Вінниці на базі Українського педтехнікуму, який очолював Яків Абрамович Гібер (1902-1937). 1932 р. Інститут соцвиху переїхав у триповерховий корпус колишньої гімназії в «Мурах» (тепер приміщення технічного ліцею).

У 1933 р. інститути соцвиху було перетворено у педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання. Вінницький педінститут складався з фізико-математичного, мовно-літературного та історичного факультетів, що мали шість відділів: математичний, фізичний, хімічний, біологічний, мовно-літературний, історичний. Оскільки оновлений заклад не встигав задовольняти брак учителів в області, з вересня 1935 р. він знову став учительським інститутом з дворічним терміном навчання на фізико-математичному і гуманітарному факультетах. Спочатку у Вінниці, а згодом у Хмільнику, Тульчині, Дунаївцях (тепер Хмельницької області) були створені відділення робітфаку. За два роки потому інституту повернули його статус чотирирічного вищого навчального закладу, хоча дворічний відділ при ньому зберігався, і він готував учителів для 5-7 класів.

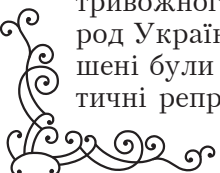
Однією з найголовніших проблем, яка вимагала постійної уваги, було забезпечення навчально-виховного процесу кваліфікованими викладачами, створення кафедр. В інституті тоді працював відомий професор, математик-методист, автор підручників з арифметики, алгебри, геометрії, позаштатний співробітник ВУАН О. М. Астряб. Його численні вихованці зарекомендували себе здібними працівниками в школах, наукових установах і вищих навчальних закладах, в тому числі й у Вінницькому педінституті. Кафедрою історії завідувала Л. Я. Комірева, кафедрою фізики – проф. В. К. Бернацький, кафедрою політичної економії – доц. Г. Й. Вержиківський, кафедрою педагогіки – проф. О. М. Кобелева, кафедрою української літератури – І. Г. Рябенський, кафедрою зарубіжної літератури – Г. П. Кочур, кафедрою математики – Р. М. Трахтенберг, кафедрою фізичного виховання В. Карманов, кафедрою філософії – М. Іскрова.

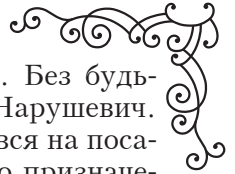
За довоєнні роки педагогічний колектив інституту значно виріс і кількісно, і якісно. Якщо в 1930/31 н.р. було 14 викладачів і 16 осіб адміністративно-технічного персоналу, то у 1939/40-58 викладачів, 12 лаборантів, 77 адмінтехпрацівників. 1939 р. Наркомос УРСР направив до педінституту завідувача кафедри фізики І. Д. Конозенка, згодом доктора фізико-математичних наук, старшого наукового співробітника Інституту фізики АН УРСР; завідувача кафедри педагогіки М. М. Волокитіну, яка пізніше працювала в АПН СРСР; завідувача кафедри російської мови і літератури Г. О. Пустиннікова; викладача історії П. Д. Чирікіна.

За це десятиріччя інститут закінчило чимало талановитих випускників, серед яких – майбутні письменники: К. К. Гриб, О. С. Левада, Ю. І. Назаренко, Т. Р. Одудько, М. П. Стельмах; педагог, доктор психологічних наук І. О. Синиця, академік АПН СРСР та АПН України О. Р. Мазуркевич та ін.

1937 р. директором інституту призначено Якова Калениковича Литвинова (1902-194?), випускника Харківського інституту червоної професури. 4 квітня 1937 р. Постановою ЦВК і РНК УРСР Вінницькому педінституту було присвоєно ім'я Миколи Островського.

У житті закладу в передвоєнне десятиріччя було чимало складного, тривожного і трагічного. Голодомор 1932-1933 рр., що його переживав народ України, не обійшов і студентів та викладачів. Нерідко студенти змушені були залишати навчання. Не оминули викладачів та студентів політичні репресії. Однією з перших вінничан зачепила справа Української

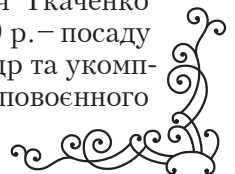

військової організації, за якою на Поділлі засудили 25 осіб. Без будь-яких підстав був заарештований викладач літератури М. Ф. Нарушевич. Звільнили з роботи директора Я. А. Гібера. Недовго протримався на посаді новий директор Іван Романович Малий (1891-193?), щойно призначений. Така сама доля спіткала і Терентія Омеляновича Купріянова (1904-1938), призначеного директором інституту у 1935 р. Його безпідставно звинуватили у «зв'язках з контрреволюціонерами-націоналістами» і розстріляли. Загинув і завідувач навчальною частиною П. Н. Заворотний, викладачі І. Д. Дорожний-Міненко, М. М. Павлюченко, Г. Д. Зелінський, А. Л. Стефанович, Ш. Е. Яблочник. Репресували декана історичного факультету Т. М. Штульберг, доцентів І. Л. Білограя, М. Г. Лісняковського, І. Н. Нехтмана, викладача Є. Н. Паламарчука, працівницю канцелярії С. М. Бушинську тощо. Були звільнені з роботи чимало талановитих викладачів, серед яких був знаний у місті В. М. Добринченко, фахівець з експериментальної педагогіки, знавець іноземних мов К. А. Клейст, літературознавець Б. С. Фарбер. Були репресовані чимало студентів. Утім і за тих складних умов колектив педінституту прагнув готувати кваліфікованих спеціалістів. За період з 1930 по 1941 рр. інститут підготував 2405 вчителів для середніх, неповно середніх і початкових шкіл.

Німецько-радянська війна обірвала налагоджений навчальний процес, на фронт з першого дня пішли близько 20 викладачів і сотні студентів. 18 липня 1941 р. інститут припинив діяльність. У роки війни загинули директор інституту Я. К. Литвинов, його заступник І. І. Ванін, викладачі А. Й. Дубовіс, В. А. Котляревський, Р. П. Малий, С. С. Марченко, Л. Я. Мейдзоф, А. В. Мришук, П. Я. Ременяк, І. Г. Рябенський, С. Н. Смирнов. Пройшли фронтовими дорогами викладачі П. З. Бондаренко, Я. П. Зінчук, Л. І. Моргуліс, М. Л. Охріменко, М. Б. Рубін. За героїзм, проявлений у роки війни, викладачу Ф. М. Шварцману, випускникам інституту П. К. Волинцю та П. А. Матиєнку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Частина вінницьких освітян, що опинилася на окупованій території, спробувала відновити діяльність педінституту (жовтень 1941 – лютий 1943). 20 березня 1944 р. бійці 1-го Українського фронту звільнили Вінницю. Місто під час окупації нацистами зазнало руйнувань і пожеж. Навчальний корпус інституту був спалений. Заклад відновив роботу того ж року в приміщенні сучасної школи № 7 по вул. Червоних партизан (нині В. Городецького), а незабаром – переїхав у будівлі по вул. Гоголя, 18 (нині школа № 4) та 19. Відкрили три факультети: мовно-літературний, історичний, фізико-математичний. При педінституті функціонував учительський інститут з дворічним терміном навчання, який готував учителів для семирічної школи. Останній його випуск студентів за денною формою навчання відбувся у 1950 р., а за заочною – 1953 р. Відтоді інститут готував учителів лише з вищою освітою.

1946 р. директором інституту став Олександр Михайлович Ткаченко (1902-1972), який обіймав цю посаду до 1961 р., а потім до 1969 р. – посаду ректора. Особливо гостро постало питання про створення кафедр та укомплектування їх викладацькими кадрами. У складі першого повоєнного

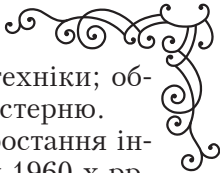
педагогічного колективу було 35 викладачів, у т.ч. всього три кандидати наук. Завідувачем кафедри історії СРСР та УРСР був М. М. Бабляк, всесвітньої історії – А. І. Каневський, основ марксизму-ленінізму – П. Т. Волков, української літератури – В. М. Борщевський, української мови, російської і зарубіжної літератури – кандидат філологічних наук М. Д. Буглов, російської мови – Ф. І. Лисенко, фізики – А. М. Яворський. математики – Р. М. Трахтенберг, фізичної культури – П. А. Родін. Деканами факультетів були: історичного – Т. Ю. Купряшкін, фізико-математичного – Г. Ф. Півень, мовно-літературного – Л. І. Моргуліс. У перші повоєнні роки почали працювати в інституті викладачі З. М. Грузман, В. Г. Димніч, Й. Д. Ільєвський, Є. Р. Папроцька, І. П. Пшук, В. Й. Рістківі, П. Г. Свергуненко, Т. Я. Свергуненко, Ю. О. Степаненко, В. М. Телень, Р. І. Шута. Для роботи в інституті були залишені його кращі випускники: В. М. Андріанов, Б. А. Буяльський, П. Г. Горна, І. І. Дацюк, О. І. Котенко, Г. А. Лютворт, О. Г. Мазуркевич, І. Ю. Побережник, З. Н. Урман. Вже у 1947/48 н.р. в інституті діяло 12 кафедр, де працювало 63 викладачі.

З 1948 р. в інституті почали друкувати «Наукові записки», що з 1957 р. виходили у серіях: фізико-математична, природнича, гуманітарна та педагогічна. З 1954 р. їх доповнювали «Доповіді та повідомлення», що містили матеріали щорічних наукових сесій. Саме у цей час було закладено традицію систематичного проведення наукових конференцій.

У 1949 р. відкрито факультет іноземних мов, з вересня 1956 р. – факультети фізичного виховання і підготовки вчителів початкових класів. Того ж року філологічний і фізико-математичний факультети перейшли на підготовку вчителів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання (до 1963 р.). Під кінець 1950-х рр. в інституті працювали 220 викладачів, у т.ч. 32 кандидати наук, з них 21 захистив дисертацію, працюючи у ВДПІ. Вони навчали понад 1 тис. студентів. Увійшло у практику проведення щорічних звітних наукових конференцій викладачів і студентів, на всіх кафедрах працювали студентські наукові гуртки. Активізувалися краєзнавчі дослідження Вінниччини. З року в рік зростала кількість викладачів, які працювали над кандидатськими дисертаціями. З 1947 р. розпочало діяльність Наукове студентське товариство, результати наукових досліджень його членів друкувалися в «Збірнику студентського товариства».

Негативно позначилися на роботі інституту сталінсько-жданівські переслідування. Після горезвісної постанови про журнали «Звезда» і «Ленинград» з роботи звільнили завідувача кафедри російської літератури Л. М. Венгерова «за схиляння перед буржуазною культурою Заходу». Це був талановитий науковець, автор кількох посібників із зарубіжної літератури. За «ідеологічні збочення» був звільнений з інституту історик М. З. Жук.

У 1953 р. інститут переведений у нове приміщення по вул. Червонопрапорній (тепер вул. Острозького, 32 – будівля колишнього управління Південно-Західної залізниці). Це сприяло розширенню навчально-матеріальної бази, передусім, фізико-математичного факультету. Відкрили нові лабораторії: механіки, молекулярної фізики, електрики,

оптики, спеціального фізичного практикуму, електро- і радіотехніки; обладнали нову читальну залу, кабінети кафедр, навчальну майстерню.

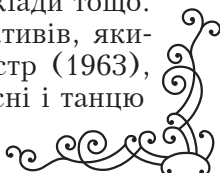
Перехід на обов'язкову загальну середню освіту зумовив зростання інституту. Науково-викладацький склад помітно зростав, якщо у 1960-х рр. діяли 20 кафедр, на яких працювало 2 професори та 52 кандидати наук, то вже наприкінці 1980-х рр. у педагогічному колективі було 14 професорів, 208 доцентів.

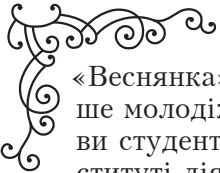
Інститут набував авторитету серед профільних вузів. Вже 1960 р. на його базі було проведено нараду ректорів педагогічних інститутів УРСР. Заклад зростав структурно. 1968 р. на базі факультету підготовки вчителів початкових класів утворений музично-педагогічний факультет. 1971 р. було відновлено підготовку вчителів історії на історичному відділенні філологічного факультету, а через два роки виокремивши як самостійний факультет. Для підготовки вчителів географії та біології 1976 р. був відкритий природничо-географічний факультет. Через три роки фізикоматематичний факультет вперше здійснив набір студентів на спеціальність «загальнотехнічні дисципліни і праця». На базі цього відділення у вересні 1981 р. був створений факультет загальнотехнічних дисциплін, який згодом отримав назву педагогічно-індустріального.

У 1979 р. ВДПІ став четвертим в Україні вищим педагогічним навчальним закладом першої категорії.

Розширювалася матеріальна база інституту. 1968 р. було введено нову чергу навчального корпусу № 1, що дало можливість створити нові кабінети, лабораторії, розширити читальні зали. Книжкові фонди бібліотеки зросли до 350 тис. томів. Протягом 1970-1980-х рр. було побудовано і введено в дію навчально-лабораторний корпус № 3, в якому розмістилися чотири факультети (фізико-математичний, природничо-географічний, історичний, іноземних мов), наукова частина, бухгалтерія, відділ кадрів, студентський профком, архів тощо. Для навчальних цілей обладнано корпус № 2. В ньому працювали музично-педагогічний та педагогічно-індустріальний факультети, адміністративно-господарська частина, редакція газети «Корчагінець» тощо. Між корпусами № 2 і № 3 у двоповерховому приміщенні, що з'єднує їх, розмістилися п'ять спеціалізованих аудиторій на 600 місць, актову залу на 750 місць, бібліотеку. Збудували також чотири гуртожитки на 2165 місць. Для студентів і співробітників у 1987 р. в інституті відкрили санаторій-профілакторій «Педагог» на 100 місць за зміну. Для проведення дозвілля студентів у 1991 р. відкрили «Молодіжний центр». У навчальному корпусі № 1 обладнали музей історії інституту.

У закладі склалися ефективні заходи виховання студентів у позанавчальний час. Серед них – щорічне Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій», посвята в студенти, тижні факультетів, дні кафедр у студентському гуртожитку, зустрічі «за круглим столом», огляди художньої самодіяльності, клуби та студії за інтересами, спортивні спартакіади тощо. Саме у 1960-1970-х рр. створюється більшість творчих колективів, якими пишається сьогодні університет: естрадно-джазовий оркестр (1963), народний оркестр народних інструментів (1972), ансамбль пісні і танцю

«Веснянка» (1975). За студентської ініціативи та зусиль будувалися перше молодіжне кафе, створювалася дискотека. У 1979/80 н.р. з ініціативи студентського активу була створена агітбригада «Корчагінець». В інституті діяли танцювальний колектив, духовий і симфонічний оркестри, драматична студія. У 1980-х рр. шість інститутських колективів отримали звання народних. Народні колективи художньої самодіяльності брали активну участь у різноманітних республіканських і всесоюзних конкурсах, де неодноразово ставали лауреатами.

У травні 1989 р. в інституті засновали Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка і клуб «Берегиня», які слугували впровадженню в життя Закону України «Про мову».

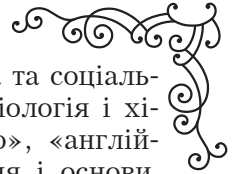
Професорсько-викладацький колектив спрямовував свою роботу на розробку важливих теоретичних проблем, її основні напрями: психолого-педагогічні основи підготовки вчительських кадрів, теоретичні засади методичного забезпечення викладання соціально-гуманітарних дисциплін, актуальні проблеми історії, фізико-математичних і технічних наук, розвиток української національної культури, закономірності та функціонування мов, сучасний літературний процес.

З 1969 по 1976 рр. ректором інституту був кандидат економічних наук, проф. Іван Павлович Грущенко (1928-2018), випускник Львівського державного університету ім. І. Франка. З 1976 до 2003 р. ректором працював доктор педагогічних наук, професор Никифор Миколайович Шунда (1932-2017), випускник ВДПІ.

Проголошення Акту про незалежність України відкрило нову сторінку в історії навчального закладу.

У 1993 р. інститут одним з перших в Україні пройшов державну атестацію всіх своїх спеціальностей. Наступного року розпочав підготовку вчителів на комерційних засадах. Надання освітніх послуг дозволило вижити навчальному закладу в період фінансової скрути. 1997 р. було проведено повторну атестацію, за матеріалами якої було змінено статус інституту і збільшено ліцензований обсяг. Постановою Кабінету Міністрів № 122 від 4 лютого 1998 р. інститут було реорганізовано в педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 9 червня 1998 р. Державна акредитаційна комісія Міністерства освіти України визнала університет акредитованим за статусом вищого закладу освіти IV рівня. На той час на 34 кафедрах працювало 453 викладачі, в т.ч. 42 доктори наук, професори і 222 кандидати наук, доценти. Наприкінці 1990-х рр. в університеті діяло 9 факультетів, де навчалося майже 9 тис. студентів, підготовка магістрів велася за 11 спеціальностями. З 1992 р. почала функціонувати аспірантура. Структурним підрозділом було училище педагогічного університету, створене в 1997 р. на базі Вінницького педагогічного училища, де навчалося близько 1 тис. студентів.

Підготовка вчителів велася переважно за поєднаними спеціальностями, наприклад, «математика і фізика», «математика і основи економіки», «математика і основи інформатики», «фізика та основи інформатики і комп'ютерні технології», «українська мова і література та українознавство», «українська мова і література та англійська мова», «російська мова

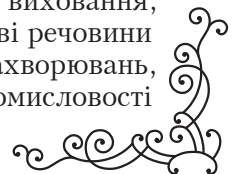

і література та англійська мова», «російська мова і література та соціальна педагогіка», «географія і біологія», «хімія і біологія», «біологія і хімія», «географія і основи екології», «історія і правознавство», «англійська мова та література і німецька мова», «трудове навчання і основи підприємництва», «трудове навчання і основи інформаційних технологій», «трудове навчання і основи швейного і харчового виробництва», «початкове навчання і практична психологія», «початкове навчання і англійська мова», «музика і ансамблева гра», «музика і українознавство», «фізичне виховання та методика спортивно-масової роботи». Такий підхід до підготовки вчителів дозволив, до певної міри, соціально захистити їх у майбутній трудовій діяльності. Університет мав договори на співпрацю з багатьма вищими навчальними закладами та різними середніми закладами освіти Вінницької, Житомирської, Хмельницької та Івано-Франківської областей. При університеті працювала Мала Академія наук гуманітарного напрямку.

Наукові досягнення, життєві реалії та зміни у шкільних програмах спонукали викладачів університету запроваджувати нові та корегувати існуючі навчальні плани і програми. З 2001 р. університет перейшов на оновлені навчальні плани з усіх спеціальностей. У 2002 р. вперше було здійснено випуск бакалаврів з усіх акредитованих в Педуніверситету спеціальностей. Вони мали можливість продовжити подальшу підготовку за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст» або «магістр». На факультетах філологічному, підготовки вчителів початкових класів і музично-педагогічному велася підготовка спеціалістів за скороченим терміном навчання на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». В умовах перехідної економіки, складної фінансової ситуації доцільним і виправданим було збереження заочної форми навчання, що дозволило певній частині населення з Вінницької, Хмельницької, Житомирської, Одеської, Черкаської, Чернігівської, Чернівецької, Кіровоградської і Рівненської областей здобути спеціальність на всіх 9 факультетах або перекваліфікуватися. Фахова підготовка забезпечувалася з 16 спеціальностей. Водночас попри скрутну фінансову ситуацію вдалося розвивати матеріальну базу університету. У 2000 р. було введено в дію студентський гуртожиток на 267 місць, почала працювати нова університетська їдальня на 300 місць.

Основою вищого навчального закладу є його кадровий потенціал. На початку XXI ст. в університеті на 35 кафедрах працювали 516 викладачів, з них 47 докторів, професорів і 252 кандидати наук, доценти. За перші десять років незалежності викладачі університету захистили 12 докторських і 98 кандидатських дисертацій.

Науково-дослідна робота здійснювалася за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки, таких як: проблеми демографічної політики, розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства, проблеми нового змісту освіти та методики навчання і виховання, збереження довколишнього середовища та сталий розвиток, нові речовини і матеріали, діагностика і методи лікування найпоширеніших захворювань, нові технології і ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості

та агропромислового комплексу, фундаментальні дослідження в галузі природничих, технічних, математичних і гуманітарних наук.

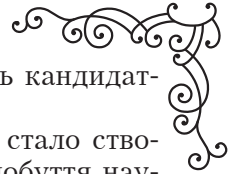
У 1990-х рр. основними науковими напрямками досліджень були проблеми нового змісту освіти та методики навчання і виховання (керівники: проф. Шунда Н. М., проф. Сметанський М. І.), розв'язання нелінійних рівнянь математичної фізики (керівник – проф. Панков С. А.), розробка нових технологій цілеспрямованого керування еволюцією структури конструкторських матеріалів (керівник – проф. Зузяк П. М.), питання естетичного виховання як засіб всебічного розвитку особистості (керівник – проф. Щербо А. Б.). Наукова діяльність викладачів спрямовувалась також на розв'язання широкого кола проблем сучасної науки. Так, на кафедрі хімії плідно працювали над вивченням наукових основ та розробкою технологічних процесів одержання фосфору, фосфоровмісних продуктів, добрив і матеріалів (керівник – проф. Крикливий Д. І.). У полі науковців буди антропогенні ландшафти Правобережної України (проф. Денисик Г. І.), фізіолого-біологічні механізми дії синтетичних регуляторів росту рослин і розробка теоретичних основ регуляції морфогенезу і продукційного процесу рослин за допомогою ретардантів та етиленпродуцентів (проф. Кур'ята В. Г.), лікувально-діагностичні комп'ютерні системи (проф. Белканія Г. С.). Низку важливих результатів з фундаментальних досліджень у галузі математики одержано під керівництвом проф. Абрамчука В. С., Панкова О. А. Викладачі університету брали участь у розробці понад п'ятдесяті колективних наукових тем та виконанні держбюджетних і госпдоговірних науково-дослідних робіт. Фінансування окремих науково-дослідних робіт частково здійснювалося за рахунок позабюджетних коштів навчального закладу.

У 1993 р. з ініціативи доцента кафедри української і зарубіжної культури Мельничук Л. С. «для прилучення майбутнього вчителя до пізнання, збереження та розбудови культурно-історичної спадщини свого народу і роду»¹ був створений Народознавчий центр, при якому згодом сформувався етнографічний музей-кабінет, архів матеріалів польових етнографічних експедицій, фольклорний колектив «Душі криниця». Була розроблена його загальна концепція, визначені науково-дослідні, навчально-освітні і культурно-виховні цілі, продумані форми самостійної діяльності та співпраці з науковими і громадськими установами міста, області, України. На всіх факультетах розпочалось викладання курсу українського народознавства з урахуванням специфіки факультету та вищою до підготовки сучасного вчителя, який не тільки повноцінно володіє своїм предметом, а й знає історію, культуру народу, є свідомим громадянином України й розуміє суспільний характер своєї професії. Унаслідок реорганізації Народознавчого центру у 2005 р. була створена кафедра етнології на чолі з проф. Ю. В. Легуном та навчально-наукова лабораторія з етнології Поділля під керівництвом Т. П. Пірус, члена Співки народних майстрів України. За роки існування етнологічних структур

---

¹ Народознавчий центр Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : путівник / упоряд. Л. Мельничук. Вінниця, 2003. С. 2.

у складі університету були захищені дві докторські та дев'ять кандидатських дисертацій¹.

Помітною подією в науковому житті навчального закладу стало створення спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Нині під керівництвом академіка АПН України проф. Гуревича Р. С. діє спеціалізована вчена рада Д 05.053.01 із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора педагогічних наук зі спеціальностей: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти; 13.00.07 – теорія і методика виховання.

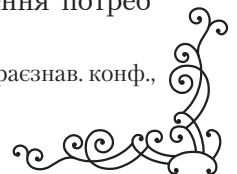
За результатами проведеної МОН України атестації в частині наукової діяльності ВДПУ був віднесений до найвищої категорії «А», у розділі «Науково-методична і дослідницька робота» посів високе 3 місце з 23 педагогічних закладів вищої освіти.

2003-2014 рр. університет очолював Олександр Васильович Шестопалюк (1951-2020), доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України. Свою місію в новому тисячолітті університет вбачав у підготовці і вихованні гармонійно розвиненої особистості, свідомого громадянина української держави; у формуванні соціально активної толерантної людини з високими духовними якостями, яка здатна до саморозвитку і самовдосконалення. Надання високоякісної освіти ґрунтувалося на засадах гуманізації, демократичності та толерантності, практичності і прагматичності, неперервності і варіативності, адаптивності та оптимальності, що забезпечуватиме високу функціональність молоді в умовах стрімких змін технологій і методик отримання знань. Професорсько-викладацький колектив прагнув виробляти у студентів здатність до свідомого й ефективного функціонування в глобалізованому, інформаційному суспільстві, зростаючої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності, навчити студентів вчитися протягом усього життя; відтак забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців для освіти, науки і культури, органів державної влади, виробництва. У колі пріоритетних залишалися питання розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень, психолого-педагогічних технологій та методик інтегрування наукової і навчальної системи у світовий освітянський простір, зі збереженням кращих традицій вітчизняної системи освіти.

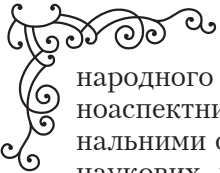
Як регіональний центр педагогічної освіти своє основне завдання ВДПУ вбачав у визначенні структури й змісту освітніх програм, які забезпечували б підготовку вчителів на рівні сучасних вимог і з урахуванням потреб регіону.

У галузі науково-дослідної роботи стратегія діяльності університету також полягала в організації наукових досліджень, спрямованих на вивчення актуальних гуманітарних, соціальних, економічних, природничих, технічних проблем Української держави та Вінницького регіону; створенні та розвитку фундаментальних наукових шкіл для задоволення потреб

¹ Освіта на Поділлі: минуле та сьогодні : матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., Вінниця, 20–21 жовт. 2011 р. Вінниця, 2011. С. 102.

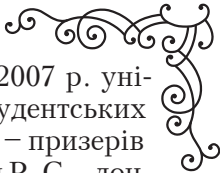
народного господарства країни й практики державного будівництва в різноаспектних наукових розробках і насамперед таких, що пов'язані з регіональними особливостями; впровадженні власних та залучених результатів наукових досліджень у навчально-виховний процес; підготовці науково-педагогічних кадрів вищого гатунку через систему аспірантури та докторантури, розвиток науково-дослідної роботи студентів; узагальненні передового міжвузівського досвіду науково-педагогічної роботи.

У галузі розвитку міжнародних зв'язків університет продовжував курс на налагодження щільних контактів з науковими центрами і навчальними закладами зарубіжних країн із питань координації науково-дослідної роботи й оптимізації підготовки кадрів відповідного освітнього профілю в напрямку її універсальності, ідентичності освітніх характеристик випускників із загально визнаними світовими кваліфікаційними стандартами бакалавра й магістра та на співпрацю з міжнародними фондами, що фінансують навчальні та наукові програми.

У сучасному світі розвиток України визначається в загальному контексті Європейської інтеграції, яка охоплює також культурно-освітній та науково-технічний напрями розвитку українського суспільства. Цей інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків. Приєднання України до Болонського процесу передбачає підвищення якості освіти, що сприятиме мобільності студентів і викладачів, зростанню фахової та загальнокультурної підготовки спеціалістів.

Велика увага продовжувала приділятися студентській науці. Так, у 2003/04 н.р. в університеті діяло 152 студентські наукові гуртки, проблемні групи і групи з підготовки до 2-го етапу Всеукраїнських студентських олімпіад. Суттєвого прогресу вдалося досягти в участі студентів у міжнародних та всеукраїнських студентських конференціях та семінарах. В університеті проведено 9 науково-практичних конференцій і семінарів міжнародного чи всеукраїнського рівня. Університет став організатором 2-го етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки. Ефективно розвивалось міжнародне співробітництво з науковими центрами понад 20 країн. Помітним досягненням можна вважати участь працівників університету – спільно з установами Польщі та Литви – у міжнародному проєкті, який проводився з ініціативи Європейського фонду розвитку «EUREKA» і базувався на розробці «АНТРОПОС» проф. Белканії Г. С.

У 2006 р. отримано грант Вінницької обласної ради для виконання науково-дослідної роботи «Розробка навчально-методичного комплексу для вивчення фізики засобами мультимедіа» у розмірі 20 тис. грн. Відтак, загальний обсяг фінансування наукових робіт у 2006 р. становив 146,7 тис. грн. Наступного року творчий колектив під керівництвом проф. Іваницької Н. Л. став переможцем конкурсу наукових проєктів, який проводився для формування Державної програми розвитку і функціонування української мови. З метою впровадження передового досвіду провідних вищих навчальних закладів України щодо організації наукової діяльності, інтеграції науки і освіти у квітні-травні 2007 р. вперше проведено конкурс «Кращий молодий науковець ВДПУ». За підсумками рейтингового

оцінювання серед вищих педагогічних навчальних закладів за 2007 р. університет посів 4-те місце за кількістю призерів міжнародних студентських заходів, 9-те місце за кількістю студентів-учасників і 6-те місце – призерів Всеукраїнських олімпіад і конкурсів. У 2008 р. проф. Гуревич Р. С., доц. Кадемія М. Ю. вибороли грант обласної державної адміністрації на реалізацію проєкту «Розробка технологій електронного навчання для підготовки майбутніх учителів. Обсяг фінансування – 30 тис. грн.

Для планомірного розвитку наукового потенціалу університету, підвищення кваліфікації наукових кадрів діяли магістратура, аспірантура та докторантура. Наприклад, протягом 2008/09 н.р. викладачами університету було захищено 2 докторські і 25 кандидатських дисертацій.

2009 р. здійснили повну реконструкцію бібліотеки у навчальному корпусі № 3, облаштували дві читальні зали з електронними носіями.

На базі ВДПУ щороку проводяться міжнародні, всеукраїнські, міжвузівські, обласні науково-теоретичні і науково-практичні конференції та семінари. Результати науково-дослідницької, науково-методичної роботи друкуються у низці університетських видань.

Активно і плідно розвивається співробітництво з НАПН України. Ефективно функціонує спільна з Інститутом педагогіки і психології професійної освіти НАПН України науково-дослідна лабораторія з проблем впровадження нових інформаційних технологій у навчально-виховний процес. Розширюється співробітництво з науково-дослідними інститутами НАН України. Загалом кафедри педуніверситету підтримують зв'язки з 18 провідними науковими інститутами НАН та НАПН України.

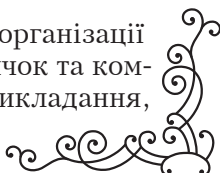
Колектив педуніверситету пишається своїми народними художніми колективами: хоровою капелюю, жіночою хоровою капелюю, оркестром народних інструментів, ансамблем пісні і танцю «Веснянка», фольклорним ансамблем «Щедрик». До сторічного ювілею університету створено музейний комплекс, який включає музей історії навчального закладу, етнографічний музей та музей Михайла Коцюбинського.

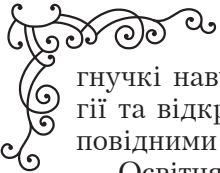
Університет має вагомі досягнення у спортивно-масовій роботі. Щороку декілька студентів виконують нормативи майстрів спорту міжнародного класу. Університетська команда з хокею на траві «Олімпік-Педуніверситет» регулярно перемагає на престижних міжнародних змаганнях. Вже звичним стало те, що студенти університету систематично стають призерами чемпіонатів світу та Європи з різних видів спорту.

З 2003 р. діє єдина університетська профспілкова організація працівників і студентів. Вона опікується рішенням соціальних проблем колективу університету, упорядкуванням використання профспілкових коштів, прийняттям колективного договору, поліпшенням співпраці з іншими профспілковими, громадськими організаціями.

З 2015 р. по теперішній час ректором університету є Наталія Іванівна Лазаренко, доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України.

У діяльності ректора визначальними є сучасні вимоги щодо організації освітнього процесу, зростання якості здобутих студентами навичок та компетентностей, студентоцентризований підхід до навчання та викладання,

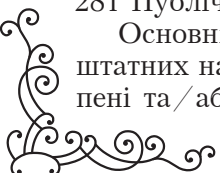

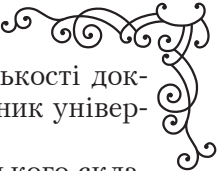
гнучкі навчальні траєкторії, зростання інтернаціоналізації, нові технології та відкриті освітні ресурси, спрямовані на підготовку фахівців за відповідними освітніми програмами ВДПУ.

Освітня діяльність здійснюється згідно із Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти», стандартів вищої освіти за спеціальностями та освітніми рівнями, а також нормативними документами університету: Статутом, сертифікатами про акредитацію спеціальностей та сертифікатами про акредитацію освітніх програм за ступенями вищої освіти бакалавра, магістра, документами, що засвідчують право власності тощо. Діють «Положення про організацію освітнього процесу», «Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти», «Положення про проведення практики здобувачів вищої освіти», «Положення про організацію вивчення вибіркових навчальних дисциплін», «Положення про використання європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи», «Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії для атестації осіб, які здобувають ступінь бакалавра, магістра», «Положення про дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти», «Положення про проведення ректорських контрольних робіт», «Положення про організацію самостійної роботи студентів», освітньо-професійні програми, навчальні плани, робочі навчальні програми, силибуси та інші документи. Кожна освітньо-професійна програма має групи забезпечення, які є достатніми згідно з Ліцензійними умовами. Наказом ректора призначені гаранті освітньо-професійних програм, які є фахівцями з відповідних галузей, відповідає Ліцензійним умовам.

На сучасному етапі в педуніверситеті здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою за 40 ліцензованими спеціальностями ступеня вищої освіти бакалавра та 35 ступеня вищої освіти магістра. Фаховими робочими групами розроблено 119 освітніх програм, з яких 63 освітньо-професійних програми ступеня вищої освіти бакалавра та 56 – ступеня вищої освіти магістра. Усі освітні програми затверджені вченою радою педуніверситету у встановленому порядку. Серед освітніх програм є такі, підготовка за якими в університеті здійснюється уже тривалий час (012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 Професійна освіта (за предметними спеціалізаціями), 053 Психологія) тощо. Поряд з ними запроваджено нові. У 2020 р. продовжено набір та підготовку здобувачів вищої освіти за новими освітньо-професійними програми СВО бакалавра, магістра: 014 Середня освіта (біологія та здоров'я людини), 014 Середня освіта (Природничі науки), 015 Професійна освіта (Цифрові технології), 023 Образотворче мистецтво, декоративна мистецтво, реставрація, 024 Хореографія, 073 Менеджмент, 081 Право, 124 Системний аналіз, 227 Фізична терапія, ерготерапія, 281 Публічне управління та адміністрування, 242 Туризм та ін.

Основні результати наукової діяльності університету забезпечують 387 штатних науково-педагогічних працівників, з яких 83% мають наукові ступені та/або вчені звання. Загалом на фоні сталого відсотку працівників

зі ступенями та званнями спостерігається значне зростання кількості докторів наук. Наразі їх 55, тобто майже кожний сьомий співробітник університету має ступінь доктора наук.

Останні п'ять років у колі інтересів професорсько-викладацького складу залишалися важливі теми досліджень, зокрема: «Ландшафтне обґрунтування проєктів охорони етнокультурної спадщини» (керівник – проф. Денисик Г. І.); «Фізіолого-біохімічні основи застосування модифікаторів гормонального статусу рослин з метою оптимізації продукційного процесу сільськогосподарських культур» (керівник – проф. Кур'ята В. Г.); «Формування та розвиток методико-математичних компетентностей майбутніх учителів» (керівник – проф. Матяш О. І.); «Повсякденне життя подолян незалежної України: європейські впливи та етнотрадиції» (керівник – проф. Коляструк О. А.); «Політична історія країн світу від найдавніших часів до сучасності» (керівник – проф. Мельничук О. А.); «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії» (керівник – проф. Романюк І. М.); «Національно-визвольні змагання на Вінниччині (1917-1921)» (керівник – проф. Кароєва Т. Р.); «Модернізація мовної та літературної освіти середньої і вищої школи» (керівник – проф. Куцевол О. М.); «Літературні контексти ХХ століття: від модерності до традицій» (керівник – доц. Поляруш Н. С.); «Актуальні проблеми дослідження мовних одиниць сучасної української мови в її загальнонаціональному та регіональному виявах» (керівник – проф. Павликівська Н. М.); «Лексико-семантичні, лінгвопрагматичні та когнітивно-дискурсивні особливості різнорівневих одиниць англійської мови» (керівник – доц. Прадівлянна Л. М.); «Соціально-психологічні аспекти особистісного професійного становлення майбутніх фахівців соціономних спеціальностей» (керівник – проф. Шахов В. І.); «Створення і поновлення інформаційно-освітнього середовища вищого педагогічного навчального закладу» (керівник – проф. Коношевський Л. Л.); «Педагогічні умови навчання іншомовного професійного спілкування майбутніх учителів у парадигмі сучасної комунікативної лінгвістики» (керівник – доц. Подзигун О. А.); «Теоретико-методичні основи програмування і моделювання тренувального процесу спортсменів різної кваліфікації» (керівник – проф. Костюкевич В. М.); «Оптимізація процесу вдосконалення фізичної та функціональної підготовленості організму учнівської та студентської молоді фізичними навантаженнями різного спрямування» (керівник – проф. Фурман Ю. М.); «Теоретико-методичні засади підготовки вчителів музичного мистецтва» (керівник – проф. Мозгальова Н. Г.); «Модернізація диригентсько-хорової підготовки вчителя музичного мистецтва в системі професійної освіти» (керівник – доц. Василевська-Скупа Л. П.).

Важливим виявом наукових досягнень залишається участь у держбюджетних і грантових темах: «Цифровізація суспільства, дигіталізація освіти – нова парадигма удосконалення підготовки кваліфікованих фахівців» (керівники – акад. Гуревич Р. С., проф. Лазаренко Н. І.); «Науковий супровід підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників» (керівник – проф. Коломієць А. М.); «Науковий супровід підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої

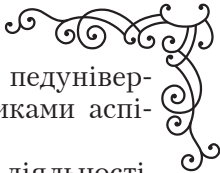
освіти» (керівник – доц. Загородній С. П.); «Звід пам'яток історії та культури Вінницької області» (керівник – проф. Зінько Ю. А.); «Наукове обґрунтування щодо установа лімітів на використання природних ресурсів ДП «Чечельницьке лісове господарство» у межах природо-заповідного фонду загальнодержавного значення» (керівник – проф. Гудзевич А. В.); «Наукове обґрунтування щодо створення ландшафтної заказника місцевого значення «Лебедіві криниці» (керівник – доц. Матвійчук О. А.) тощо.

Визнаючи особливий внесок у розвиток університету та зміцнення його авторитету як освітньо-наукової та культурної інституції, Вчена рада ВДПУ надала звання Почесного доктора (Doctor Honoris Causa) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського таким українським вченим: Микола Іванович Шут – доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАПН України, завідувач кафедри загальної та прикладної фізики фізико-математичного інституту Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Зязюн Іван Андрійович – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (1992-2014); Ничкало Нелля Григорівна – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих; Биков Валерій Юхимович – доктор технічних наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України; Даниленко Віктор Михайлович – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України та зарубіжним вченим: Ляска Євгенія Івона – доктор педагогічних наук габілітований, професор звичайний, Жешувський університет, Вища школа педагогічна в Мисловицях (Польща); Мацей Танась – доктор габілітований, професор, декан відділення педагогічних наук Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві.

У серпні 2020 р. ВДПУ здобув перемогу серед багатьох українських та зарубіжних закладів вищої освіти у конкурсі проєктів від Еразмус+ (Модуль Jean Monnet), набравши 91 бал зі 100 можливих (керівник – доц. О. В. Жовнич). Розроблений ними освітній мультидисциплінарний проєкт «EU experience of soft skills development of preschool and primary school-age children by the atreactivities in teacher training» («Досвід ЄС щодо використання педагогами театралізованої діяльності як засобу розвитку м'яких навичок дітей дошкільного та молодшого шкільного віку») сприятиме налагодженню зв'язків із країнами Європейського Союзу та суттєво підвищить якість освіти майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та учителів початкової школи в контексті євроінтеграційного процесу. Обсяг фінансування проєкту – 30 тис. євро.

Прийом до аспірантури і докторантури здійснюється на конкурсній основі за 10 спеціальностями: 011 Освітні, педагогічні науки, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), 017 Фізична культура і спорт, 032 Історія та археологія, 035 Філологія, 053 Психологія, 091 Біологія, 103 Науки про

Землю, 281 Публічне управління та адміністрування. Наразі у педуніверситеті навчається 101 аспірант. За 5 останніх років випускниками аспірантури захищено загалом 93 кандидатські дисертації.

Кадрові вимоги щодо забезпечення провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти дотримуються в повному обсязі за усіма освітніми програмами. У педуніверситеті функціонує 29 кафедр, відповідальних за підготовку здобувачів вищої освіти.

Матеріально-технічне забезпечення освітньої діяльності відповідає ліцензійним вимогам: студенти в повному обсязі забезпечені приміщеннями для проведення навчальних занять, функціонує 49 комп'ютерних класів, 36 аудиторій обладнані мультимедійними дошками, бібліотека університету нараховує близько 600 тисяч примірників, діє 5 читальних залів на 500 посадкових місць, із них дві зали обладнані комп'ютерами для роботи студентів із електронними ресурсами. Функціонують Музейно-просвітницький центр та Мистецький центр на 650 місць, дві спортивні зали, спортивні майданчики.

Стратегічний курс України на євроінтеграцію обумовив необхідність суттєвих змін як в освітній політиці держави, так і в громадянській сфері. Сучасні виклики актуалізували зокрема й проблеми неформальної освіти, освіти дорослих, розвитку соціального підприємництва й креативних індустрій. З'являються численні громадські організації та ініціативні групи, які прагнуть втілювати в життя суспільно корисні ідеї. Як доводить практика, одна з перших суттєвих перешкод, що виникає на шляху реалізації інноваційних задумів – елементарний брак простору, де це можна було б зробити. Саме тому надзвичайно актуальними у світі в останні десятиліття (в Україні – в останні 5 років) стали створення й діяльність різноманітних креативних просторів: хабів, коворкінгів, інноваційних центрів, технопарків, бізнес-інкубаторів, арт- або анти-кафе тощо¹.

Світова практика доводить, що найбільшого успіху досягають хаби, створені при закладах вищої освіти, адже в них фактично створені найсприятливіші умови для інкубації ідей, подальшої їх реалізації та комерціалізації. Вища школа, окрім своїх первинних функцій професійної підготовки фахівців різних сфер, на сучасному етапі покликана розвивати soft skills особистості, креативні навички та уяву, які формують основу інноваційних процесів².

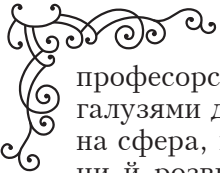
З серпня 2020 р. в структурі університету розпочав свою діяльність освітній хаб «NOTBOX»³, який має сучасне ІТ-обладнання для провадження освітньої діяльності не лише для здобувачів вищої освіти, а й

¹ Загородній С. П., Дрозд Т. М. Хаб як сучасний інноваційний простір: особливості, напрями діяльності, перспективний зарубіжний і вітчизняний досвід // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 64. Вінниця, 2020. С. 133–139.

² Звіт за результатами оцінки мережі хабів громадянського суспільства ПРООН 2017. URL: <file:///C:/Users/Alex/AppData/Local/Temp/1%20Institutional%20and%20context%20analysis.pdf> (дата звернення: 04.01.2021).

³ Положення про Центр «Освітній хаб «NotBox» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського затверджено рішенням Вченої ради університету (Протокол № 1 від 31.08.2020).

професорсько-викладацького складу та стейкхолдерів. Пріоритетними галузями діяльності хабу є освіта, наука й наукові дослідження, соціальна сфера, культура та мистецтво, спорт і фізична культура, права людини й розвиток громадянського суспільства, міжнародна співпраця, підприємництво й фінансова грамотність, профорієнтаційна робота.

Основними напрямками діяльності хабу є: організація та проведення навчальних, просвітницьких, соціальних, мистецьких заходів (в очному й дистанційному форматах); організація змістовного дозвілля; підтримка й організаційно-методичний супровід реалізації студентських ініціатив; нетворкінг, знайомство й комунікація роботодавців і потенційних працівників у сфері освіти.

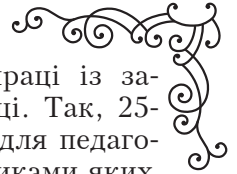
До функцій хабу входить: організація й проведення освітніх та соціальних заходів відповідно до місії й основних завдань хабу; надання організаційної, методичної, інформаційної підтримки інститутам, факультетам, іншим структурним підрозділам педуніверситету з питань спільної діяльності; аналіз, узагальнення пропозицій інститутів, факультетів та інших підрозділів щодо проведення заходів на платформі хабу, координація та сприяння обміну досвідом роботи; перспективне й поточне планування процесу залучення структурних підрозділів педуніверситету до проведення освітніх, соціально-культурних подій та розвитку платформи дистанційного навчання; організація співпраці із закладами вищої, загальної середньої, дошкільної, позашкільної, професійно-технічної освіти, культури та мистецької освіти, дослідницькими установами, інститутами громадянського суспільства, грантовими фондами, міжнародними організаціями тощо в науковій, культурній, соціальній галузях; створення й реалізація культурно-просвітницьких, соціальних, інших проєктів та програм відповідно до напрямів діяльності хабу; щорічний моніторинг ефективності діяльності, визначення й реалізація перспективних напрямів роботи.

Результативності діяльності хабу сприятиме його матеріально-технічна база: 6 комфортних приміщень, із сучасними меблями й необхідним технічним устаткуванням, розрахованих на одночасну роботу близько 100 відвідувачів, можуть використовуватися для проведення декількох заходів одночасно або як окремі локації одного заходу.

Упродовж вересня-жовтня 2020 р. на базі хабу розпочали роботу науково-проблемні групи, в подальшому плануємо роботу науково-освітніх лабораторій, консультативно-тренінгових центрів тощо.

Варто відзначити, що старт роботи хабу виявився результативним в галузі проєктної діяльності. Його проєкт «Студентський хаб – старт молодого вчителя» увійшов до числа переможців конкурсу соціально-культурних проєктів Вінницької міської ради. Основне завдання проєкту – сформувавши в студентів навички грантової діяльності, зокрема роботи з документацією, створення й захисту власних проєктів.

У рамках грантової програми міжнародного проєкту «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки Посольств Великої Британії та США в Україні у партнерстві з МОН України й Академією української преси розпочалася реалізація програми «Інформаційний імунітет України».

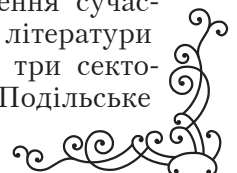

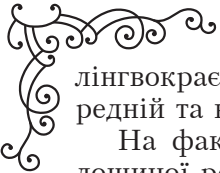
Університетський хаб уже став також простором співпраці із закладами загальної середньої та дошкільної освіти м. Вінниці. Так, 25-26 серпня 2020 р. було проведено 40 методичних об'єднань для педагогічних працівників та керівних кадрів закладів освіти, учасниками яких стали понад 1000 вінницьких педагогів. На сайт хабу надійшло 400 анкет зворотного зв'язку. 82% респондентів дали схвальну оцінку проведеним заходам, відзначили високий науково-педагогічний і методичний рівень працівників педуніверситету, долучених до проведення методичних об'єднань, а ще понад 60 науково-педагогічних працівників. Також на базі хабу розпочато практику проведення заходів для учнів закладів середньої освіти. Так, 30 вересня відбувся ІІІ міський Риторичний турнір, участь в якому взяли учні з 9 шкіл міста.

Фактично визначився такий вектор діяльності хабу як партнерство з громадськими організаціями. 7 жовтня 2020 р. відбулося підписання Меморандуму про партнерство між Вінницькою міською радою, Представництвом німецької неурядової організації «Німецьке об'єднання народних університетів» (DVV International) в Україні та Громадською організацією «Центр Поділля-Соціум» про розвиток неформальної освіти у Вінницькій МТГ. Центр Освіти Дорослих у Вінницькій громаді буде створено на базі офісу громадської організації «Центр Поділля-Соціум», міських бібліотек та, за ініціативи ректора проф. Лазаренко Н. І., на базі хабу педуніверситету.

У 2018 р. на факультеті історії, права і публічного управління створено історико-правовий навчальний простір «Inspiration Club» (керівник – доц. Мельничук Т. А.). Учасниками простору є викладачі і студенти, об'єднані для розробки інноваційних навчальних методик, технологій, проєктів. За час існування простору розроблено близько 20 інтерактивних ігор на історичну і правову тематику, які спрямовані на покращення якості навчального процесу. Популярність ігрових технологій у сучасному освітньому просторі є новою моделлю навчання. Це підтверджує популярність роботи клубу серед учнів, студентів та учителів на теренах міста, області та України. Відбувається співпраця клубу з педагогічними колективами шкіл міста та України. За час роботи простору його відвідали близько 800 учнів та учителів міста й області, зокрема взяли участь у інтерактивних іграх для школярів «Подільський експрес» та «Країна-U». В умовах дистанційного навчання презентовано у прямому 1,5 годинному ефірі авторську гру «Ремесла України», створену для Всеукраїнського фестивалю Дунстан, що відбувся 20 вересня 2020 р. за підтримки Українського культурного фонду. Були спікерами на онлайн методичному об'єднанні вчителів історії міста. Розроблений тренінг «Едьютейнмент у вивченні суспільствознавчих дисциплін».

На факультеті філології й журналістики імені Михайла Стельмаха науково-дослідницькі пошуки професорсько-викладацького колективу було переформатовано в наукову лабораторію з вивчення сучасної української мови та методики викладання рідної мови і літератури (керівник – доц. Гороф'янюк І. В.), яка об'єднує сьогодні три сектори: «Грамматика української мови в сучасній інтерпретації», «Подільське

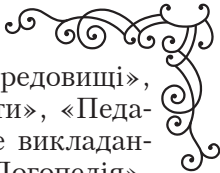
лінгвокраєзнавство», «Удосконалення мовно-літературної освіти в середній та вищій школі».

На факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної результативно працює лабораторія логопедії «ЛогоКлуб», яка сприяє експериментальній, науково-дослідній діяльності, новаторству та розповсюдженню інформації, знань та передової практики в галузі спеціальної та інклюзивної освіти під час організації та здійснення корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, в тому числі з порушеннями мовлення.

Воркшопи, тренінги, семінари, розробку і запровадження новітніх програм із медіації практикують викладачі факультету за допомогою Бюро медіації (міжнародний коопераційний проект «Building mediation bure ausandtraining mediators», фінансується Німецькою службою академічних обмінів (Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD) (координатор проекту – проф. Крутій К. Л.). Так само лабораторія мистецької освіти (керівник – доц. Старовойт Л. В.) зорієнтована на сприяння підвищенню якості підготовки здобувачів вищої освіти завдяки реалізації практичної і творчої складових змісту навчання. Активно впроваджується в практику роботи закладів дошкільної освіти України (Дошкільна академія «УнікУм» Інституту обдарованої дитини НАПН України; ЗДО Вінницької, Дніпропетровської, Сумської, Київської, Львівської, Черкаської, Чернігівської та ін. областей) альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників «STREAM-освіта або Стежинки у Всесвіт» (керівник – проф. Крутій К. Л.).

Серед першорядних – проблеми інклюзивної освіти, зокрема така важлива тема як «Навчання дітей з особливими освітніми потребами», що входить до Нової Програми, перегукується з одним із пріоритетних завдань Нової української школи – формування інклюзивного освітнього середовища, якому педуніверситет приділяє особливу увагу.

При організації навчання і виховання осіб з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного закладу вищої освіти заходи, які проводяться в педуніверситеті, зосереджені на вирішенні таких завдань: створено відповідні умови для навчання та виховання відповідно до діючої нормативно-правової бази; організовано консультативну групу з питань інклюзивної освіти осіб з особливими освітніми потребами; створено умови та залучено фахівців для проведення психолого-педагогічної діагностики і форм супроводу, спрямованих на розробку індивідуальних навчальних програм; обладнано кабінет психологічного розвантаження; забезпечено дотримання у педуніверситеті гігієнічних нормативів, спрямованих на охорону і зміцнення здоров'я, гармонійний розвиток та вдосконалення функціональних можливостей організму осіб з інвалідністю; обладнано кабінет інклюзивного навчання, в якому зберігається тематична література, відповідні навчально-методичні матеріали; проводиться університетський моніторинг для визначення рівня знань та умінь осіб з особливими освітніми потребами. До навчальних планів підготовки фахівців педуніверситету включено відповідні навчальні дисципліни, зокрема: «Психологія людей з особливими потребами», «Психологічний супровід

в інклюзивному середовищі», «Асистування в інклюзивному середовищі», «Спеціальна педагогіка з історією», «Основи інклюзивної освіти», «Педагогічні технології інклюзивного навчання», «Диференційоване викладання та стандартизоване оцінювання в інклюзивному класі», «Логопедія», «Логопсихологія», «Теорія та методика виховання дітей з порушеннями мовлення». Опановуючи їх, здобувачі вищої освіти університету ознайомлюються із сутністю і призначенням системи організації психологічного супроводу дітей з інвалідністю; нормативно-правовим забезпеченням інклюзивної освіти; з міжнародним та вітчизняним досвідом психологічного супроводу дітей з інвалідністю в умовах навчального закладу. Під час вивчення курсу «Правознавство» студенти ознайомлюються з нормативно-правовою базою, що стосується захисту прав осіб з інвалідністю. Успішно діє Подільський центр прав дитини, створений на базі кафедри правових наук та філософії, який надає юридичні консультації здобувачам вищої освіти. Дотримання прав і законних інтересів студентів з інвалідністю – провідний напрям діяльності університету стосовно їхньої правової захищеності, професійного самовизначення й подальшого працевлаштування.

Введення таких освітніх компонентів як «Неперервний професійний розвиток» та «Автономія учня» готує наших студентів до роботи у школі ХХІ ст. за оновленими програмами та в умовах збільшення автономії учителя та учнів.

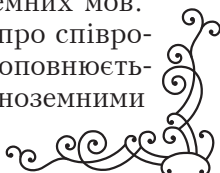
Викладачі та студенти факультету іноземних мов користуються веб-ресурсами Британської Ради та веб-бібліотекою Інституту Викладання Мов (Велика Британія).

Університет є учасником проєкту МОН України та Британської Ради «Шкільний вчитель нового покоління». Імплементация новітньої програми з методики навчання іноземних мов – це осучаснення освітнього процесу не тільки на факультеті іноземних мов, але й в усьому університеті: європейські підходи до навчання студентів, модернізація модулів, що відповідають вимогам сьогодення, – все це робить університет конкурентоспроможним на освітянській ниві України та відповідає вимогам сьогодення.

Сьомий рік поспіль функціонує спільний проєкт у форматі «змішаного навчання» (web-blendedteaching) під назвою «Підготовка учителів в університетах США», що є своєрідною платформою для постійного професійного обміну та міжнародної наукової співпраці. До читання лекцій он-лайн та проведення вебінарів долучаються професори з Південно-Східного університету штату Міссурі), Державного університету Вестфілду (Массачусетс).

Педуніверситет є флагманом в Україні з упровадження інноваційної програми «DLL – вчимося навчати німецької», що була розроблена Гете-інститутом та науковцями у галузі методики викладання іноземних мов провідних університетів Німеччини. Особливістю програми є насамперед її інноваційний зміст: акцент ставиться на компетентнісному та комунікативно-діяльнісному підходах до вивчення іноземних мов.

Міжнародна діяльність університету регулюється угодами про співробітництво з іноземними партнерами, список яких щорічно поповнюється. Упродовж 2016-2020 рр. кількість міжнародних угод з іноземними

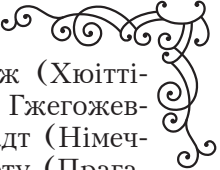
вищими навчальними закладами (Білорусь, Чехія, Швейцарія, Канада, Гана, Киргизстан, Китай, Литва, Молдова, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, США, Узбекистан, Франція, Кенія) сягнула за півсотні. Так, укладено міжнародні угоди про науково-педагогічну співпрацю з Академією Спеціальної Педагогіки ім. Марії Гжегожевської, м. Варшава (Польща); Празьким інститутом підвищення кваліфікації (Чехія); Університетом «Вища антропологічна школа» в Кишиневі (Молдова); Інститутом славістики у Варшаві (Польща); Вищою економічною школою м. Бидгощ (Польща); Могилівським інститутом МВС (Білорусь); Інститутом журналістики Білоруського державного університету (Мінськ); Мічиганським університетом (США); Тов. Нанкін Цзяньнянь Шовковий шлях (Китайська Народна Республіка); Вищою лінгвістичною школою у Ченстохові (Польща); а також поновлено діючі угоди з Брестським державним університетом ім. О. С. Пушкіна (Білорусь), Старопольською вищою школою в м. Кельце (Польща).

Викладачі та студенти педуніверситету є учасниками проєкту «Ранне вивчення іноземної мови: німецька у дитячому садку», що діє за підтримки Гете-інституту в Україні; Міжнародної програми підвищення кваліфікації для регіону Східна Європа-Центральна Азія «Зелений диплом»; проєкту щодо перекладу, наукового аналізу та перевидання подільського діалектного словника XIX ст. «Słowniczek prowincjalizmuw podolskich»; програми «Міжнародний відділ університету: кращі практики», що реалізується за підтримки МОН України та Британської Ради.

Професори Університету є членами редакційних колегій наукових видань закладу суспільної педагогіки та освіти Міжнародного інституту освітніх наук в м. Щецин, Шльонського Університету в м. Катовіце (Польща), секції «Педагогіки» Наукового бюлетеня університету м. Хелм (Польща); щорічника «Педагогічний часопис» Поморської Академії в Слупську (Польща), «Психопедагогіка дитини» (Румунія), часопису Ягеллонського колегіуму – Торунської вищої школи «Pedagogika XXI wieku». Виступають рецензентами часопису Університету Миколая Коперника в Торуні «Щоденне виховання» («Wychowanie naso Dzień»).

Важливою, дієвою і перспективною формою міжнародного співробітництва у ВДПУ є міжнародні стажування в рамках академічної мобільності адміністративного персоналу і викладачів. Базами є закордонних наукових установ та навчальних закладів, зокрема: Пан-Європейський Університет (Братислава, Словаччина); Південно-східний університет штату Міссурі (Кейп-Жирардо, США); Університет Данубіус, (Сладковічево, Словаччина); Карконоська вища школа (Єленя Гура, Польща); Брестський державний університет ім. О. С. Пушкіна (Брест, Республіка Білорусь); Гете-Інститут (Гамбург–Берлін, Німеччина); навчальний центр «Офрі» (Єрусалим, Ізраїль); Університет кардинала Стефана Вишинського (Варшава, Польща); Міжнародний інститут інновацій, науки, освіти та розвитку (Варшава, Польща); Вища економічна школа м. Бидгощ (Польща); підприємства «SAS Opti-Nutri» (Сергі, Ля-Шовінієр, Франція); Ягеллонський Колегіум Торунської вищої школи (Торунь, Польща); Старопольська вища школа (Кельце, Польща); Католицький університет імені

Іоанна-Павла II (Люблін, Польща); Західно-Фінський коледж (Хюїтінен, Фінляндія); Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (Варшава, Польща), Технічний університет м. Дармштадт (Німеччина), Інститут підвищення кваліфікації Карлового університету (Прага, Чехія), Північноамериканське наукове товариство (Оттава, Канада) та ін.

У межах міжнародної співпраці також залучалися науковці і викладачі із закордону, зокрема, з США, Румунії, Польщі, Німеччини, Швеції, Бельгії. Зі свого боку, наші викладачі читали цикли лекцій у провідних навчальних закладах Польщі, США, Німеччини, Словаччини та ін.

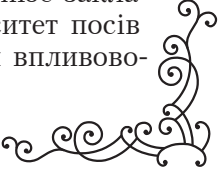
Співпраця з навчальними закладами і академічними установами передбачає підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, участь в постійно діючих наукових семінарах, спільному проведенні наукових інтернет-заходів, обмін досвідом, консультації.

Щорічно на факультеті іноземних мов проводяться конференції, які дають можливість викладачам і студентам опублікувати результати своїх досліджень. Виправдали себе Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі» та міжнародні інтернет-конференції «Мова, освіта, культура: інтеграційні тенденції в сучасному світі», «Сучасні проблеми лінгвістики, літературознавства та методики викладання мови і літератури».

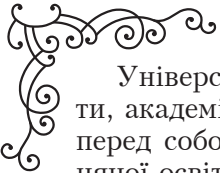
Традиційного характеру набули Всеукраїнські конференції з міжнародною участю «Україна – Польща: історичне сусідство» на факультеті історії, права і публічного управління; «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» на факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної; «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя», «Музичне мистецтво та освіта: досвід й інноваційні шляхи розвитку» на факультеті мистецтв і художньо-освітніх технологій; «Фізична культура, спорт і здоров'я нації» на факультеті фізичного виховання та спорту.

У педуніверситеті успішно започаткована підготовка фахівців за спільними освітніми програмами подвійних дипломів: з Вищою лінгвістичною школою м. Ченстохова, Старопольською школою вищою; Університетом імені Яна Кохановського м. Кельце (Польща). Здійснюється підготовка іноземних громадян.

Помітний значний поступ університету в різних рейтингових системах: у рейтингу українських закладів вищої освіти, за даними Scopus, університет лише за 2019 р. піднявся на 46 позицій, а у рейтингу ТОП-200 університетів України на 53 позиції. У рейтингу закладів вищої освіти України за індексом прозорості антикорупційної політики (ШАП-2017) університет увійшов в десятку найкращих, посівши 8-ме місце. За результатами щорічного рейтингу сайту Academic Influence, який оцінює заклади вищої освіти всього світу за різними показниками, університет посів 11-те місце серед 180 закладів вищої освіти України за рівнем впливовості в освітньому просторі України у 2020 р.

Університет сьогодні – один з провідних галузевих закладів вищої освіти, академічна спільнота якого на чолі з ректором Н. І. Лазаренко ставить перед собою і досягає високих цілей сучасної концепції розвитку вітчизняної освіти в європейському просторі.

Наталія Іванівна працює в університеті з вересня 1985 р. Пройшла професійний педагогічний шлях від асистента кафедри, директора інституту до ректора університету. Має відзнаки: «Відмінник освіти України» (2004), ювілейна медаль «25 років незалежності України» (2016), медаль НАПН України «Ушинський К. Д.» (2017), почесне звання «Заслужений працівник освіти України» (2018).

Протягом останніх 5 років за ректорства Н. І. Лазаренко значно пришвидшилися темпи розвитку закладу освіти, який став значущим осередком освіти, науки та культури на теренах Поділля. Суттєво вдосконалився освітній процес, помітно активізувалась міжнародна та наукова діяльність університету. Розширилось представництво університетської спільноти в глобальному просторі наукових комунікацій. Створені сприятливі умови та механізми безпосередньої участі студентів у формуванні та реалізації молодіжної політики в університеті, розвитку його прогресивних форм, діяльності органів студентського самоврядування, сприяння ініціативності та активності студентської молоді в усіх сферах життєдіяльності університету та створення відповідних умов захисту і підтримки соціально незахищеної студентської молоді.

Враховуючи виклики сьогодення та майбуття, стратегічні цілі розвитку педуніверситету передбачають: модернізацію структури педуніверситету відповідно до змін національної системи вищої школи та в контексті інтеграції до Європейського освітнього та наукового простору; зростання ролі педуніверситету як науково-освітнього, культурного й соціально-просвітницького центру Подільського регіону; запровадження внутрішньої системи забезпечення якості освіти в педуніверситеті з метою досягнення позитивної динаміки якості підготовки здобувачів вищої освіти шляхом забезпечення відповідності освітньої діяльності вимогам державних освітніх стандартів та потребам зацікавлених сторін; розвиток корпоративної культури, спрямованої на поліпшення іміджу педуніверситету та внутрішнього позитивного середовища; формування інноваційного освітнього середовища, спрямованого на оновлення внутрішнього й зовнішнього духовно-матеріального простору педуніверситету; створення в педуніверситеті інклюзивного середовища, універсального дизайну та «розумного» пристосування з метою забезпечення відповідних умов для здобуття освіти всіх категорій студентів, у тому числі осіб з інвалідністю; розширення міжнародного співробітництва як чинника інтеграції до європейського та світового освітнього та наукового просторів.

У сфері організації наукової діяльності основною метою є перетворення її на пріоритетну й стратегічно спрямовану на розв'язання глобальних і регіональних завдань з урахуванням європейських і загальносвітових тенденцій. Для цього поставлено такі завдання: активізувати участь наукових колективів, науковців педуніверситету в розробці та реалізації державних цільових, галузевих і регіональних наукових, науково-технічних,

соціально-економічних проектів і програм; розвивати й поглиблювати міжнародне, міжгалузеве та міжуніверситетське співробітництво на основі виконання спільних наукових програм, проектів, розробок, організації та проведенні спільних семінарів, конференцій тощо; активізувати видавничу діяльність викладачів, докторантів, аспірантів і студентів педуніверситету (видання монографій, підручників з грифом МОН, навчально-методичних посібників та статей у науковій періодиці, що індексується міжнародними науково-метричними базами даних (Scopus та Web of Science); забезпечити поліпшення рейтингових показників педуніверситету в міжнародних та національних рейтингах.

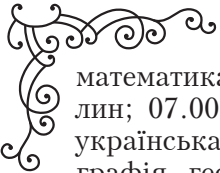
Місію педуніверситету на найближчий період визначено відповідно до пріоритетів його розвитку:

- готувати високопрофесійних, морально стійких, патріотичних фахівців, поєднуючи якісну викладацьку діяльність з належною організацією науково-дослідницької роботи, формувати у майбутніх фахівців потребу вдосконалення професійних якостей шляхом самоосвіти;
- перетворювати наукову діяльність у пріоритетну галузь шляхом проведення актуальних досліджень і розробок, спрямованих на оновлення освітніх планів і програм, створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій інноваційного розвитку педуніверситету, зростання його престижу в Україні та світі;
- сприяти засвоєнню моральних цінностей, формуванню національної самосвідомості, патріотизму, гуманістичних якостей, естетичних смаків, фізичної досконалості, готовності до самореалізації в професійній і громадській діяльності;
- популяризувати та зберігати кращі традиції педуніверситету, сформовані впродовж його 100-літньої історії, постійно перебувати в авангарді педагогічної галузі, вписуючи нові сторінки у величний літопис Подільського регіону¹.

3.1.2. Педагогічна наука як основа трансформації галузі (з досвіду діяльності спеціалізованої вченої ради університету)

У незалежній Україні гостро постало питання підготовки власних наукових кадрів та науково-педагогічних працівників. У 1992 р. в університеті було відкрито аспірантуру, яку очолив старший викладач історичного факультету М. Г. Вороліс. Підготовка кадрів в аспірантуру здійснювалася коштом державного бюджету України – юридичних і фізичних осіб – на умовах контракту. В аспірантурі навчалися переважно працівники університету, а також інших закладів вищої освіти за замовленням цих закладів і за дозволом МОН України. Підготовка аспірантів здійснювалася за 12 спеціальностями: 01.01.07 – обчислювальна

¹ Стратегічний план розвитку Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського на період до 2025 року схвалено Вченою радою університету (Протокол №7 від 23.01.2019 р.)

математика; 01.04.07 – фізика твердого тіла; 03.00.12 – фізіологія рослин; 07.00.01 – історія України; 07.00.02 – всесвітня історія; 10.01.01 – українська література; 10.02.01 – українська мова; 11.00.01 – фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів; 13.0.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти; 13.00.07 – теорія і методика виховання; 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. Крім того, періодично здійснюються разові набори до аспірантури за спеціальностями 03.00.13 – фізіологія людини і тварин, 05.17.01 – технологія неорганічних речовин.

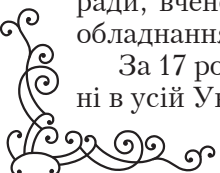
Щороку до аспірантури вступали в середньому 30 осіб – молоді науковці з багатьох міст України (Кам'янець-Подільський, Київ, Кривий Ріг, Мелітополь, Сімферополь, Херсон, Хмельницький, Черкаси, Умань). Найбільше зацікавлення в середовищі молодих науковців у той час викликали такі спеціальності: 07.00.01 – історія України, де основним тематичним напрямом була історія розвитку української держави; 11.00.01 – фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів, де основним тематичним напрямом досліджень були антропогенні ландшафтні комплекси різного рангу, їх типологія, класифікація і районування; 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, де основним тематичним напрямом дисертацій було впровадження інноваційних та інформаційних технологій у підготовці фахівців; 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення, де основним напрямом підготовки аспірантів були теоретико-методологічні основи фізичної культури та формування мотивації до рухової активності, здорового способу життя в системі фізичного виховання дітей та молоді.

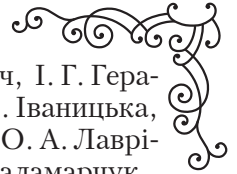
Ректорат університету завжди надавав посильну фінансову й організаційну підтримку аспірантам, а пізніше і докторантам, які працювали над кандидатськими і докторськими дисертаціями. Вони мали можливість брати участь у міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозіумах і семінарах, виконувати планові наукові дослідження у ВНЗ і наукових установах України.

Подальший розвиток наукового потенціалу університету вимагав наступного логічного кроку – відкриття докторантури зі спеціальності 13.00.04, що було реалізовано у 2002 р.

Функціонування власної аспірантури й докторантури уможливила відкриття в 2004 р. першої в університеті спеціалізованої вченої ради зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, яку очолив доктор педагогічних наук, професор Р. С. Гуревич (нині дійсний член (академік) НАПН України). Ученим секретарем спеціалізованої вченої ради було призначено кандидата фізико-математичних наук, доцента А. М. Коломієць (нині доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи). Для роботи спеціалізованої вченої ради було створено належні умови: окрема зала засідань із кабінетами голови спеціалізованої вченої ради, вченого та технічного секретарів, оснащені сучасним комп'ютерним обладнанням, іншою офісною технікою.

За 17 років безперервної роботи ради у ній в різні періоди працювали знані в усій Україні та за її межами науковці: О. В. Акімова, Л. В. Барановська,

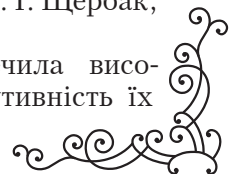

О. В. Безкоровайна, В. М. Бойчук, Б. А. Брилін, Г. П. Васянович, І. Г. Герасимова, О. М. Джеджула, Н. Л. Замкова, В. Ф. Заболотний, Н. Л. Іваницька, О. М. Коберник, М. М. Ковтонюк, М. М. Козяр, Т. П. Кучай, О. А. Лаврінченко, О. В. Матвієнко, О. І. Матяш, Н. Г. Мозгальова, О. М. Паламарчук., В. А. Петрук, Г. С. Тарасенко, В. А. Фрицюк, В. І. Шахов, О. В. Шестопалюк, В. Є. Штифурак та інші.

У 2010 р. було створено спеціалізовану вчену раду К 05.053.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. До її складу входило 20 осіб – доктори і кандидати наук з ВДПУ, а також з інших міст України – Києва, Львова, Білої Церкви, Умані та ін. В Україні та за її межами знають наукові праці вінничан – докторів педагогічних наук, професорів М. І. Сметанського, В. І. Шахова, Б. А. Бриліна, О. В. Акімової, В. Є. Штифурак та інших, які працюють над науковими дослідженнями в галузі теорії і методики виховання, виховують молоду генерацію науковців. Учений секретар спеціалізованої вченої ради – кандидат педагогічних наук, доцент Г. Г. Кіт є автором численних науково-методичних праць з проблем теорії і методики виховання. Особовий склад ради забезпечив належний рівень вимог до дисертацій, кваліфікаційну оцінку як дисертаційних робіт, так і самих процедур захисту. У складі спеціалізованої вченої ради плідно працювали відомі українські науковці в царині виховання дітей і молоді: С. М. Мартиненко (Київський університет імені Б. Грінченка); В. І. Тернопільська (Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова Національного авіаційного університету); О. В. Безкоровайна (Рівненський державний гуманітарний університет); Л. І. Білик (Черкаський державний університет); Т. І. Поніманська (Рівненський державний гуманітарний університет). Їхні наукові розвідки користуються заслуженим інтересом у освітян України. За період роботи спеціалізованої вченої ради захистили дисертації 14 здобувачів наукового ступеня.

Високий рівень дисертаційних досліджень, захищених в спеціалізованих вчених радах, підтримував склад опонентів, яких запрошували з провідних галузевих закладів. Це авторитетні, відомі не лише в Україні, а й у країнах ближнього зарубіжжя науковці-академіки і члени-кореспонденти НАПН України, професори з інших ЗВО України: Н. М. Авшенюк, О. Є. Антонова, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, О. А. Біда, Н. М. Бідюк, О. М. Гоменюк, С. У. Гончаренко, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюн, Н. В. Кічук, О. М. Коберник, Т. І. Коваль, А. І. Кузьмінський, З. Н. Курлянд, А. В. Литвин, Л. Б. Лук'янова, Н. Є. Миропольська, Л. І. Морська, Н. Г. Ничкало, М. О. Носко, Л. В. Оршанський, О. М. Пехота, О. В. Плахотнік, Г. П. Пустовіт, В. О. Радкевич, І. С. Рижова, О. Г. Романовський, Л. А. Руденко, О. М. Семенов, В. К. Сидоренко, С. О. Сисоєва, М. М. Солдатенко, О. М. Спірін, Т. І. Сущенко, Г. В. Терещук, Г. Г. Філіпчук, Л. О. Хомич, Г. П. Шевченко, О. І. Щербак, О. П. Щолокова, Я. В. Цехмістер та багато інших.

Співпраця з провідними науковцями України забезпечила високий рівень експертизи дисертаційних робіт і належну дискусивність їх

прилюдного захисту. Успішна діяльність ради засвідчила наявність кваліфікованих наукових кадрів в університеті й об'єктивне, принципове оцінювання якості підготовлених кандидатських дисертацій.

Усього за всі роки існування спеціалізованих вчених рад в університеті науковий ступінь кандидата або доктора педагогічних наук, починаючи з 2004 р., здобули 336 здобувачів, серед них 52,9% – це наукового-педагогічні працівники, аспіранти і докторанти ВДПУ.

Серед дисертантів, які захищали свої дисертаційні роботи в спеціалізованій вченій раді, було чимало керівників закладів вищої освіти України, наукових установ, директорів коледжів і загальноосвітніх начальних закладів, працівників закладів післядипломної освіти. Це такі здобувачі: М. С. Коваль – ректор Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, полковник; М. В. Кондратова – директор Немирівського будівельного коледжу; В. М. Заячковський – директор Могилів-Подільського монтажного коледжу; А. М. Подзигун – директор Тиврівського наукового ліцею; С. П. Зогородній – директор Вінницької СЗОШ № 4, нині проректор ВДПУ; Л. С. Бровчак – проректор ВДПУ; Є. В. Громов – начальник організаційно-аналітичного відділу ВДПУ; М. М. Ковтонюк – завідувач кафедри математики та інформатики ВДПУ; професори ВДПУ: В. М. Бойчук, В. В. Каплінський, О. В. Столяренко, В. А. Фрицюк, Л. С. Шевченко.

У дисертаційних дослідженнях вирішувалися такі основні проблеми:

- за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки: європейський досвід організації освіти; моделювання наукової діяльності університету; розвиток іншомовної освіти майбутніх фахівців у різні історичні періоди; історія формування громадянської культури; розвиток неперервної освіти в різних країнах Європи та ін.;
- за спеціальністю 13.00.04 – інформатизація професійної підготовки фахівців; підготовка майбутніх учителів до патріотичного, екологічного, економічного, трудового виховання учнів; формування в майбутніх фахівців здатності до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення; застосування компетентнісного підходу в професійній підготовці фахівців; підготовка майбутніх учителів до організації дистанційного навчання; іншомовна підготовка майбутніх фахівців тощо;
- за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання: формування ціннісного ставлення студентів до професійної діяльності, організація роботи студентського самоврядування; патріотичне виховання студентів в освітньому середовищі педагогічного університету; формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи; виховання в студентів педагогічного університету світоглядної культури, культури спілкування та культури дозвілля; формування лідерської позиції майбутніх фахівців; профілактика девіантної поведінки підлітків і виховання в них ціннісного ставлення до життя, до людей, до праці; розвиток творчого потенціалу учнів тощо.

6 березня 2019 р. Кабінет Міністрів України затвердив Порядок проведення експерименту з присудженням ступеня доктора філософії. Він регулює питання проведення експерименту щодо присудження ступеня доктора філософії спеціалізованими вченими радами закладами вищої

освіти (наукових установ), установлення вимог до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії. Кожна разова спеціалізована вчена рада утворюється МОН України в складі голови та членів ради – двох рецензентів і двох опонентів за поданням закладу вищої освіти або наукової установи.

Створення разових спеціалізованих вчених рад у ВДПУ розпочалося в 2020 р. Було проведено засідання разових рад з таких спеціальностей: 011 Освітні педагогічні науки, 014 Середня освіта (математика), 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), 017 Фізична культура і спорт. Головами рад були призначені: акад. Р. С. Гуревич, проф. В. Ф. Заболотний, проф. В. В. Каплінський, проф. В. М. Костюкевич, проф. В. А. Фрицюк. Дисертанти, які захистили дисертації в разових спеціалізованих вчених радах, одержали ступінь доктора філософії у відповідних галузях науки.

Про високу ефективність наукової діяльності, яку здійснюють викладачі університету, свідчать, насамперед, показники їхньої науково-публікаційної активності. Зокрема, на міжнародне визнання результатів наукової діяльності вказує кількість праць, опублікованих у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus і Web of Science, а також кількість цитувань і індекс Гірша в цих базах. За цими показниками ВДПУ входить у п'ятірку кращих університетів України.

Отже, функціонування спеціалізованих вчених рад для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора, кандидата наук або доктора філософії за різними спеціальностями дало змогу поліпшити якісний склад викладачів ВДПУ, інших ЗВО України, розширило можливості та перспективи для науково-дослідної роботи аспірантів, докторантів і викладачів, підсилило науковий потенціал нашої держави в цілому.

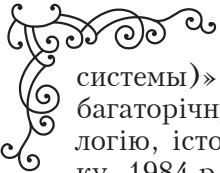
3.1.3. Наукова спадщина вишу крізь призму досягнень учених

З наукознавчого погляду педагогічний університет – це складна багатопрофільна наукова інституція, де підготовка фахівців одночасно здійснюється і в профільній педагогічній, і в предметній площинах, відповідно наукове обличчя такого закладу мозаїчне, скомпоноване з різнопланових досліджень, серед яких є місце і фундаментальним, і прикладним студіям.

Науковою базою педагогічного закладу вищої освіти є його досягнення в теорії та практиці педагогіки, що, акумулюючись, визначають оригінальний магістральний шлях розвитку всього закладу. Від першого дня заснування Вінницького вчительського інституту теорія та практика педагогічної діяльності завжди були основою функціонування установи. Кілька поколінь учених творили новий педагогічний простір.

На принципово новий рівень педагогічна наука вийшла з появою в інституті *Щербо Алли Борисівни* (1928-2016) – доктора педагогічних наук, професора (1987). У 1950 р. вона закінчила психологічне відділення філософського факультету Ленінградського університету. У 1954 р. захистила кандидатську дисертацію «К вопросу про особенности образования динамического стереотипа у детей (в связи с разными типами нервной

системи)». Через три роки повернулася у Вінницю, розпочала плідну багаторічну трудову діяльність у ВДПІ. Викладала педагогіку, психологію, історію педагогіки, психологію спорту, пізніше – етику та естетику. 1984 р. захистила докторську дисертацію «Формирование у младших школьников способностей к художественно-эстетической деятельности». Працювала деканом факультету вчителів початкових класів, професором кафедр етики, естетики та наукового атеїзму, української та зарубіжної культури. Ініціювала креативні форми позааудиторної естетико-виховної роботи зі студентами, дбала про широке впровадження театралізованих форм студентської творчої діяльності.

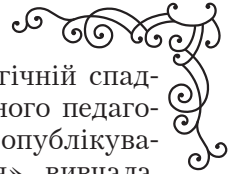
Лідер вінницької наукової школи естетичного виховання дітей та молоді, якій належать численні публікації з проблем морального та естетичного виховання молодих поколінь. Серед них – 6 науково-методичних посібників, понад 200 статей. Чимало з них написано разом з чоловіком Д. М. Джолю: «Естетичне виховання учнів у початкових класах» (1969), «Форми і методи позакласної роботи з естетичного виховання учнів» (1972), «Красота воспитывает человека» (1977), «Теорія і методика естетичного виховання школярів» (1998). Разом з відомим вінницьким учителем Н. С. Вітковською вони підготували такі праці: «Формирование эстетической культуры младших школьников» (1980), «Формирование культуры поведения младших школьников» (1988).

Інший вектор досліджень розробляла *Мойсеюк Неля Євтихіївна* (1937-2011) – доктор педагогічних наук, професор (1990). У 1959 р. вона закінчила філологічний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Вчителювала. У 1976 р. захистила кандидатську дисертацію «Формирование готовности учеников сельской школы к труду» у НДІ загальних проблем виховання АПН СРСР (Москва), 1989 р. – докторську дисертацію у НДІ трудового виховання АПН СРСР (Москва). З 1982 р. працювала у ВДПІ на кафедрі педагогіки.

Коло наукових досліджень зосереджено на проблемі трудового виховання школярів; формуванні готовності до праці учнів загальноосвітніх шкіл; управлінні педагогічним процесом у сучасній школі. Член спеціалізованої вченої ради у ВДПУ. Керувала написанням кандидатських дисертацій, неодноразово виступала опонентом на захистах у спеціалізованих вчених радах.

Автор багатьох наукових праць, зокрема посібника «Педагогіка» (1982), що витримав п'ять видань, монографій «Керівник сучасного навчального закладу» (1992); «Становлення особистісної позиції майбутнього вчителя: проблеми і можливості навчального закладу» (2010); «Становлення особистісної позиції майбутнього вчителя: проблеми і можливості навчального закладу» (2010).

Волошина Валентина Яківна (1940-2003) – кандидат педагогічних наук, професор (2002). З 1965 р. працювала у ВДПУ, з 1981 до 2003 рр. очолювала факультет підготовки вчителів початкових класів. Як організатор вибудувала стратегію розвитку факультету, узявши за взірець досвід роботи своєї наставниці – проф. Щербо А. Б., додаючи особисте бачення традицій. У 1974 р. успішно захистила кандидатську дисертацію

«Проблеми теорії та методики початкового навчання в педагогічній спадщині Т. Г. Лубенця», у якій проаналізувала досягнення видатного педагога, тривалий час замовчувані з політичних міркувань. Пізніше опублікувала монографію «Педагогічна і освітня діяльність Т. Г. Лубенця», вивчала освітню діяльність С. Русової, Г. Сковороди, І. Огієнка, К. Ушинського тощо. Особливу увагу приділяла педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Відкрила шлях у науку своїм студенткам, нині професорам О. В. Акімовій, І. М. Лапшиній, Н. І. Лазаренко – ректору ВДПУ.

На знак визнання авторитету науковця, педагога й організатора освіти у 2019 р. факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв університету присвоєно ім'я Валентини Волошиної.

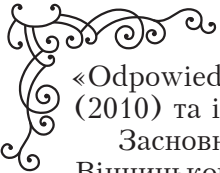
Сметанський Микола Іванович (1947-2013) – доктор педагогічних наук, професор (1996). Закінчив філологічний факультет ВДПІ у 1973 р. Учителював. У 1980 р. повернувся в інститут викладати. 1984 р. захистив кандидатську дисертацію «Діяльність учнівського самоврядування по формуванню в учнів бережливого ставлення до суспільної власності». З 1987 до 2008 рр. працював на посаді завідувача кафедри педагогіки. У 1994 р. захистив докторську дисертацію «Формування соціальної відповідальності вчителя в системі «школа – вуз – школа».

За його керівництва кафедра педагогіки з 2005 р. брала участь у виконанні держбюджетних наукових досліджень: «Зміст педагогічної підготовки вчителів в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти» (2005-2007); «Методологія і технологія моніторингу якості педагогічної діяльності» (2008-2010). Унаслідок виконання останнього дослідження була розроблена оригінальна модель атестації загальноосвітніх закладів, що ґрунтувалася на інноваційних підходах до оцінювання якості педагогічної діяльності.

Лідер наукової школи, яка працювала над розв'язанням проблем професійної підготовки майбутніх учителів. Під його керівництвом захищено понад 50 кандидатських та 5 докторських дисертацій. Голова та член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Автор понад 150 наукових праць з педагогіки, історії педагогіки, порівняльної педагогіки, педагогічного менеджменту: із них 8 монографій, 5 навчальних посібників з педагогіки, понад 100 статей. До кола його наукових інтересів входили актуальні питання педагогічної теорії і практики: формування відповідальності як професійно важливої якості вчителя, активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів, атестація освітніх закладів, оцінювання якості педагогічної діяльності, організація самовиховання учнівської та студентської молоді, компаративний аналіз педагогічної спадщини А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського та ін. Автор і співавтор численних наукових монографій і навчальних посібників – «Формування соціальної відповідальності вчителя» (1993), «Теорія та технологія атестації педагогічних працівників» (1998), «Атестація загальноосвітніх шкіл» (2001), «Педагогіка» (2006), «Громадянське виховання учнівської молоді у процесі історико-краєзнавчої роботи» (2007), «Організація профільного навчання в країнах Західної Європи» (2008),

«Odpowiedzialność za wychowanie. Kontekst edukacyjno-historyczny» (2010) та ін.

Засновник і перший головний редактор часопису «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія». Брав участь в організації багатьох міжнародних, всеукраїнських і зарубіжних наукових конференцій, регулярно публікував статті в провідних наукових журналах України та зарубіжжя, читав лекції у Вищій педагогічній школі міста Лодзь та університеті ім. Казимира Великого в місті Бидгощ (Польща).

Науково-педагогічні традиції продовжують творчо розвивати їхні колеги:

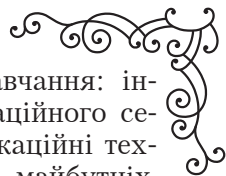
Гуревич Роман Семенович – доктор педагогічних наук, професор (1994), дійсний член (академік) НАПН України (2016), заслужений працівник народної освіти України, директор Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації ВДПУ.

У 1971 р. закінчив ВДПІ за спеціальністю «Фізика та електротехніка», у який повернувся працювати у 1983 р. У 1979 р. захистив кандидатську дисертацію «Формування системи міжпредметних зв'язків природничонаукових і професійно-технічних дисциплін у профтехучилищах» у НДІ змісту та методів навчання АПН СРСР (Москва), у 1999 р. – докторську дисертацію «Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах» в Інституті педагогіки і психології професійної освіти НАПН України (Київ).

Лідер наукової школи, що вивчає теорію та методику професійної освіти, інформаційно-комунікаційні технології в освіті, теорію та методику навчання технологій (трудового навчання). Науковий керівник і консультант 21 докторської та 67 кандидатських дисертацій. Голова та член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Автор наукового проєкту – міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми». За понад чверть віку проведено 15 конференцій, у яких узяли участь понад 4 тис. науковців з України, Польщі, Білорусії, Мексики, Молдови, Німеччини, Норвегії, США, Ізраїлю та інших країн. За матеріалами конференції видано 58 збірників наукових праць, що мають статус провідного наукового фахового видання України (категорія «Б»).

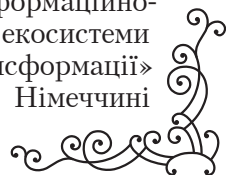
Автор і співавтор близько 570 друкованих наукових праць. Серед них – 15 монографій, понад 120 навчальних і методичних посібників (з них – 11 з грифом МОН України), 63 – методичні рекомендації, упроваджені в освітній процес, а також понад 260 наукових статей із фахових видань. Найважливіші наукові праці: «Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі і наукових дослідженнях» (2006); «Інформаційно-комунікаційні технології в міжкультурній комунікації» (2009); «Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах» (2009); «Навчально-виховний процес у професійно-технічних закладах» (2010); «Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ» (2011); «Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх

фахівців: Монографія» (2012); «Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід» (2013); «Формування освітнього інформаційного середовища робітників у ПТНЗ» (2015), «Інформаційно-комунікаційні технології у професійно-технічній освіті» (2016); «Підготовка майбутніх учителів в освітньо-інформаційному середовищі закладів вищої освіти засобами ІКТ» (2019); «Освіта XXI століття: реалії, виклики, тенденції розвитку» (2020) та ін. Наукові праці видані також у Білорусії, Польщі, Румунії, Словаччині, Ізраїлі, Німеччині та інших країнах. Має близько 10 статей у збірниках, що індексуються в міжнародних науково-метричних базах Scopus і Web of Science. Учасник близько 200 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, форумів, семінарів тощо з проблем педагогічних наук.

Кадетія Майя Юхимівна – кандидат педагогічних наук, професор університету (2015), заслужений учитель України. У 1970 р. закінчила фізико-математичний факультет ВДПІ, куди повернулася працювати в 1996 р., нині професор кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації У 2005 р. захистила кандидатську дисертацію «Формування професійних знань учнів профтехучилищ засобами мережних комунікацій». Науковий керівник 17 кандидатів педагогічних наук.

Автор і співавтор понад 480 наукових і навчально-методичних праць. Серед них 15 монографій, понад 100 навчальних та навчально-методичних посібників (з яких з грифом МОН – 6): «Інформаційно – телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях» (2006), «Організація навчально-виховного процесу у професійно-технічних навчальних закладах» (2007), «Термінологічний словник з інноваційних методик навчання на основі інформаційно-телекомунікаційних технологій» (2008), «Проектна діяльність учнів ПТНЗ на основі інформаційно-комунікаційних технологій» (2009), «Інформаційно-комунікаційні технології навчання: термінологічний словник» (2009), «Компетентнісна освіта у вищій педагогічній школі» (2010), «Навчально-виховний процес у професійно-технічних закладах» (2011), «Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців» (2012), «Технології хмарних обчислень» (2013), «Професійне спілкування майбутніх фахівців БЖД засобами Вебквестів» (2013), «Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі» (2013), «Методика профільного і професійного навчання» (2014), «Інноваційні технології навчання інформатизації освіти» (2015), «Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців» (2015), «Інформаційно-комунікаційні технології у професійно-технічній освіті» (2016), «Інформаційно-комунікаційні технології навчання» (2017), «Інформаційно-освітній портал у підготовці майбутніх учителів» (2017), «Підготовка майбутніх учителів в освітньо-інформаційному середовищі закладів вищої освіти засобами інформаційно-комунікаційних технологій» (2019), «Організація цифрової екосистеми навчання» (2020), «Інформаційне суспільство: сучасні трансформації» (2020) та ін. Наукові праці видані також у Білорусії, Польщі, Німеччині

та інших країнах. Має статті в збірниках, що індексуються в міжнародних науково-метричних базах.

Антонюк Микола Степанович – кандидат психологічних наук, доцент. У 1972 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Психолог, викладач психологічних дисциплін». Через три роки прийшов працювати у ВДПІ, де згодом очолив кафедру психології. У 1978 р. захистив кандидатську дисертацію «Сравнительная характеристика понимания учащимися речевой информации в зависимости от способа ее восприятия». Автор численних наукових праць та навчально-методичних розробок у галузі психології.

Шахов Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор (2011). У 1984 р. закінчив Київський державний педагогічний інститут. З 1987 р. працює у ВДПУ, де доріс до професора кафедри. У 1992 р. захистив кандидатську дисертацію «Формування педагогічного мислення у студентів педвузів», 2008 р. – докторську дисертацію «Теоретико-методологічні засади базової педагогічної освіти майбутніх учителів».

Лідер наукової школи. Підготував 9 кандидатів педагогічних наук. Один з ініціаторів створення збірника наукових праць «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія». Член двох спеціалізованих вчених рад (Вінниця, Умань).

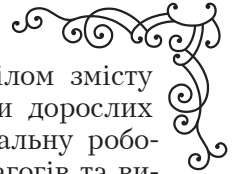
Автор і співавтор понад 100 публікацій, серед яких – підручник «Педагогіка» (у співавт., 2000-2018), «Атестація шкіл» (у співавт., 2001), «Атестація та самоатестація працівників середніх загальноосвітніх навчальних закладів» (у співавт., 2002), «Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект» (2007), а також колективні монографії «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя» (2014), «Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів» (2016), «Розвиток особистості майбутнього психолога в умовах трансформації суспільства» (2016), «Особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців соціономічних професій в умовах трансформації суспільства» (2018) та ін.

Творчими спадкоємцями дослідницької атмосфери, що панувала на факультеті початкової освіти за А. Б. Щербо та В. Я. Волошиної, стали талановиті учениці:

Акімова Ольга Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор (2011). У 1978 р. закінчила ВДПІ, де згодом почала працювати на кафедрі педагогіки, яку нині очолює. У 1989 р. захистила кандидатську дисертацію «Педагогічне стимулювання всебічного розвитку особистості майбутнього вчителя в системі вузівської підготовки», у 2010 р. – докторську дисертацію «Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти».

Керівник наукової школи з дослідження проблем підготовки фахівців вищої кваліфікації та загальних проблем сучасної педагогіки. У межах наукової школи досліджують проблеми теорії і методики професійної освіти, теорії і методики виховання студентської молоді, загальної педагогіки та історії педагогіки. Ініціатор створення наукової лабораторії педагогічної

майстерності викладача вищої школи (2016) спільно з відділом змісту і технологій навчання дорослих інституту педагогічної освіти дорослих НАПН України. Лабораторія здійснює дослідно-експериментальну роботу з реалізації творчого потенціалу особистості майбутніх педагогів та викладачів вищих навчальних закладів, досліджує проблеми педагогічної майстерності викладача вищої школи та шляхи їхнього формування, працює над створенням та реалізацією творчих науково-методичних проєктів.

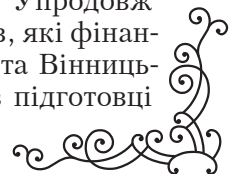
Керівник фундаментальної держбюджетної теми «Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти» (2015-2017). У межах теми розроблено концептуальні засади формування загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів; проведено порівняльний аналіз основних підходів до педагогічної підготовки вчителів в Україні та зарубіжних країнах.

Член спеціалізованої вченої ради у ВДПУ, постійно виступає опонентом на захистах кандидатських та докторських дисертацій. Під її керівництвом захищено 10 кандидатських дисертацій.

Автор 150 публікацій, серед опублікованого – монографії «Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього учителя в умовах університетської освіти» (2007); «Формування творчого мислення майбутнього вчителя» (2013), а також колективні монографії «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя» (2014), «Авторські педагогічні технології в освітньо-виховному середовищі вищої школи» (2015), «Розвиток професійно важливих якостей майбутніх учителів» (2016), «Формування загальнопедагогічної компетентності майбутнього вчителя» (2016). Активно публікується в зарубіжних виданнях.

Лазаренко Наталія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор. У 1983 р. закінчила факультет підготовки вчителів початкових класів ВДПІ, вчителювала. В університеті працює з 1985 р., пройшла шлях від асистента до ректора. У 2004-2015 рр. неодноразово обиралась на посади декана факультету підготовки вчителів початкових класів та директора інституту педагогіки, психології та мистецтв. З 2015 р. очолює ВДПУ. У 1993 р. захистила кандидатську дисертацію «Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичних та граматичних значень», 2020 р. – докторську дисертацію «Тенденції професійної підготовки вчителя в педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції».

Будучи деканом/директором факультету/інституту організовувала наукові заходи: педагогічні читання «Реалізація ідей В. О. Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи» (2004-2012); конференції «Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій» (щорічно, 2012-2016), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (2009, 2011, 2013, 2015). Упродовж 2017-2020 рр. є науковим співкерівником інноваційних проєктів, які фінансуються коштом Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної ради: «Відкрите SMART-середовище навчання в підготовці

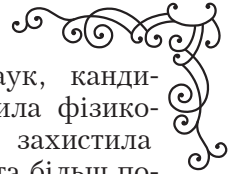
вчителів у педагогічних навчальних закладах» (2017); «Освіта дорослих – віртуальний університет третього покоління» (2018); «Здійснення дуального навчання для формування професійних компетенцій майбутніх педагогів з використанням комп'ютерно-орієнтованих технологій» (2019); «Цифровізація суспільства, дигіталізація освіти – нова парадигма удосконалення підготовки кваліфікованих фахівців» (2019).

Автор понад 100 наукових праць, серед яких монографії «Формування загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів» (у співавт., 2016), «Університет – Школа: співпраця в умовах євроінтеграції» (у співавт., 2019), «Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції» (2019), навчальний посібник «Методика навчання української мови в початковій школі» (у співавт., 2011), а також однойменний практикум і курс лекцій. Сфера наукових інтересів: теорія та методика професійної освіти, стратегія і тактика підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах євроінтеграції; алгоритм формування творчої особистості шляхом підсилення організаційно-виховної, культурно-освітньої роботи серед студентів у новій національній моделі вищої освіти: різнобічний розвиток особистості майбутнього конкурентоспроможного фахівця з вищою професійною освітою, високою культурою, якостями громадянина-патріота, інтелігента, соціально активної особистості, формування у студентів гуманістичних цінностей.

Латшина Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, професор університету (2018). У 1982 р. закінчила факультет підготовки вчителів початкових класів ВДПІ; у 2005 р. – факультет дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. З 1985 р. працює у ВДПУ. У 1992 р. захистила кандидатську дисертацію «Формування орфографічних навичок на початковому етапі навчання російського правопису в українській школі». Науковий керівник 3 кандидатів педагогічних наук.

Автор і співавтор понад 330 наукових і навчально-методичних праць. Серед них – 20 підручників для початкової школи, понад 40 навчальних та навчально-методичних посібників з грифом МОН України: «Подільський буквар» (1993), «Букварик-дошколярик» (1994, 1997, 2002), «Інтегрований курс навчання грамоти, розвитку мовлення та роботи з дитячою книгою» (1994), «Твій післябукварик» (1997), «Українська мова. Фонетика. Графіка: вправи та ігри» (1999), «Українська мова. Морфологія: вправи та ігри» (2000), «Психолінгвістика» (2004), «Дошколярик. Розвиток мовленнєвих навичок у дітей старшого дошкільного віку» (2005), «Лінгводидактичний словник для вчителя-початківця» (2009), «Формування готовності дитини до школи» (2015), «Читаємо із задоволенням» (2016), «Позакласне читання. 2 клас» (2017), «Позакласне читання. 3 клас» (2017), «Державна підсумкова атестація. 4 клас. Збірник завдань з читання» (2011-2018) та ін. Наукові праці видані також у Грузії, Латвії, Польщі та інших країнах. Має статті в збірниках, що індексуються в міжнародних науково-метричних базах.

Розвивають педагогічну науку в університеті й фахівці з інших сфер наукових знань.

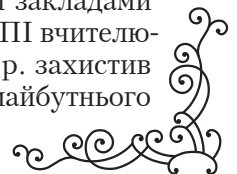
Коломієць Алла Миколаївна – доктор педагогічних наук, кандидат фізико-математичних наук, професор. У 1985 р. закінчила фізико-математичний факультет ВДПІ. Учителювала. У 1997 р. захистила кандидатську дисертацію «Взаємодія дислокацій з точковими та більш потужними локальними дефектами і її вплив на рух дислокацій в кристалах кремнію» за спеціальністю 01.04.07 – «Фізика твердого тіла», 2008 р. – докторську дисертацію «Теоретичні та методичні основи формування інформаційної культури майбутніх учителів початкових класів» за спеціальністю 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». З 2011 до 2016 рр. працювала завідувачем кафедри математики та методики навчання математики (математики та інформатики), а з 2016 р. працює на посаді проректора з наукової роботи, на громадських засадах з 2014 р. – ученим секретарем спеціалізованої вченої ради. Під її керівництвом захистились 15 кандидатів та один доктор педагогічних наук.

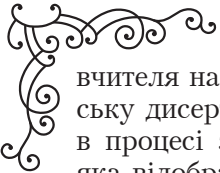
Автор понад 250 публікацій з проблем природничо-математичної освіти, професійної підготовки вчителя, інформатизації навчання, інформаційної культури особистості, організації наукової діяльності, з яких 11 – у виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними базами Scopus і Web of Science. Член редколегії наукового видання «Information Technologies and Learning Tools», що індексується міжнародною наукометричною базою Web of Science, а також двох інших фахових видань України.

Зузяк Тетяна Петрівна – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор. У 2000 р. закінчила Прикарпатський університет імені Василя Стефаника за спеціальністю «Образотворче мистецтво». У 2004 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства з теми «Художнє плетіння з рослинних матеріалів в Україні XIX-XX століття (історія, типологія, художні особливості)», почала працювати у ВДПУ, нині на посаді завідувача кафедри образотворчого, декоративного мистецтва, технологій та безпеки життєдіяльності, з лютого 2021 р. виконує обов'язки декана факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій. У 2018 р. захистила докторську дисертацію «Тенденції становлення педагогічної освіти Поділля (кінець XVIII – початок XX століття)».

Автор понад 250 наукових і науково-методичних праць, зокрема, монографій «Становлення й розвиток педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX ст.)» (2017), «Історія та теорія художнього плетіння з рослинних матеріалів в Україні (XIX-XX ст.)» (2020), навчального посібника «Педагогічна освіта на Поділлі (кінець XVIII – початок XX ст.)» (2017), наукових статей, внесених до переліку фахових видань ВАК України, тез міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій тощо. Член національної спілки художників України (2005).

Каплінський Василь Васильович – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами (2021). Після закінчення у 1977 р. філологічного факультету ВДПІ вчителював. З 1982 р. працює у ВДПУ, нині професор кафедри. У 1993 р. захистив кандидатську дисертацію «Формування комунікативних умінь майбутнього

вчителя на основі проблемних педагогічних ситуацій», а в 2019 р. – докторську дисертацію «Система професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки в педагогічних університетах», яка відображає саме те, чим автор реально опікувався впродовж трьох десятиків років, сприяючи професійному становленню майбутніх учителів різних спеціальностей і будучи їхнім професійним орієнтиром.

Керівник наукової лабораторії педагогічної майстерності викладача ЗВО; засновник та організатор університетського конкурсу педагогічної майстерності протягом 26 років; автор інноваційної методики державної атестації магістрів спеціальності 011 Науки про освіту. Розробив та запровадив в освітній процес педагогічних ЗВО авторські технології навчання, що відображено у 2 одноосібних («Професійне становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки: теорія і практика», «Загальнопедагогічна компетентність учителя: особливості, складники, шляхи формування») і 12 колективних монографіях; 5 посібниках («Методика викладання у вищій школі», «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури», «100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення», «Загальнопедагогічна підготовка до курсового та комплексного державного екзамену (ОКР «бакалавр»)), «Етика викладача закладу вищої освіти та формування морально-етичних норм поведінки у студентів»); методичних рекомендаціях та численних наукових статтях, зокрема за кордоном.

Профільна педагогічна підготовка кожного майбутнього вчителя є основою виховання дитини, а от методика викладання предмета потребує також оволодіння фаховими предметними знаннями. Кожний студент має за кілька років навчання зануритися у фахову атмосферу, перейнятися нею, щоб у подальшій кар'єрі зберегти бажання плекати її в собі. І тут головну роль належить ученим, фахівцям із предметних галузей знань.

Уперше у Вінницькому вчительському інституті підготовку вчителів-предметників запровадили в складному 1918/19 н.р. за часів Директорії УНР, коли було створено словесно-історичне, фізико-математичне, природничо-географічне відділення.

Уже в перші роки майбутніх учителів мови та літератури навчали такі відомі українські вчені, як В. М. Чехівський, Є. К. Тимченко, С. В. Савченко, відтоді завдяки наступним поколінням науковців в університеті створено кілька наукових шкіл з мовознавства та літературознавства.

Серед старшого покоління викладачів і сьогодні згадують В. М. Страшкевича (1875-1962), кандидата філологічних наук, доцента, учасника громадівського руху, ініціатора створення Всеукраїнської учительської спілки – професійної української організації вчителів і діячів народної освіти у 1905 р. З 1920-х рр. він активно досліджував мовознавство, був головою Секції ділової мови при Соціально-економічному відділі Інституту української наукової мови (Київ). З 1944 р. працював у Вінницькому педагогічному інституті, захистив дисертацію «Проблема викладання класичної лексики (семантика і словотвір)» (1951), працював над монографією «Лексичні елементи індоєвропейської мови-основи у словниковому складі сучасної української мови».

Традиції дослідження української мови в університеті продовжували П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, І. Я. Завальнюк.

Дудик Петро Семенович (1929-2013) – доктор філологічних наук, професор, заслужений працівник вищої школи. У 1947 р. закінчив Ровенський державний учительський інститут, 1951 р. екстерном – Дніпропетровський державний університет за спеціальністю «Українська мова та література». Працював у Полтавському педагогічному інституті ім. В. Г. Короленка, обіймаючи посади старшого викладача, доцента, завідувача кафедри української мови, проректора з навчальної і наукової роботи. У 1972-1995 рр. очолював колектив кафедри української мови у ВДПУ. Упродовж 1996-1998 рр. був професором кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Після повернення до вінницького університету працював на посаді професора спочатку кафедри української мови, потім кафедри стилістики й культури мови, а згодом кафедри журналістики.

У 1955 р. завершив дослідження неповних та еліптичних речень у сучасній українській мові успішним захистом дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. У 1973 р. захистив докторську дисертацію «Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення».

Автор понад 200 публікацій, серед яких – 4 монографії та 11 навчальних посібників та підручників для вищої й середньої школи (6 посібників мають гриф МОН України): «Неповні речення в сучасній українській літературній мові» (1958), «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речень» (1973), «Вступ до мовознавства» (у співавт., 1974), «Словосполучення в українській літературній мові» (1998), «Стилїстика української мови» (2005), «Синтаксис української мови» (у співавт., 2010). Підручник «Українська мова для 7-8 кл.», підготовлений у співавторстві з видатними мовознавцями України, витримав 23 перевидання.

Був членом спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій у Дніпропетровському та Ужгородському національних університетах.

Під його керівництвом підготовлено й успішно захищено 6 кандидатських і 1 докторську дисертацію.

Іваницька Ніна Лаврентіївна – доктор філологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України. У 1962 р. закінчила Черкаський державний педагогічний інститут за спеціальністю «Українська мова та література, англійська мова». Учителювала. У 1970 р. після закінчення аспірантури почала працювати у ВДПІ, де і донині працює. За цей період обіймала різні посади, серед яких – декан філологічного факультету (1976-1981), завідувач кафедри української мови, завідувач кафедри германської й слов'янської філології, проректор із наукової роботи (1986-1995), професор кафедри методики філологічних дисциплін та стилістики української мови, а з 2015 р – професор кафедри української мови.

Автор близько 300 наукових і навчально-методичних праць, серед яких – «Складений присудок в українській мові. Синтаксис словосполучення і простого речення» (1975), «Двоскладне речення в українській

мові» (1986), «Лінгводидактична зорієнтованість сучасних теорій категорійного синтаксису української мови» (2012), «Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах» (2017).

Засновник наукової школи категорійної граматики. Підготувала 8 кандидатів філологічних наук, входила до спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій (Київ, Харків, Чернівці), постійно виступала опонентом на захистах дисертацій. Упродовж 1990-2014 рр. керувала фундаментальними науковими темами: «Розробка та впровадження нових технології у навчальний процес», «Актуальні проблеми граматики української мови», «Абсолютивно-релятивні параметри повнозначних слів української мови і структура речення», «Повнозначні слова української та англійської мов: семантика, функції».

Завальнюк Інна Яківна – доктор філологічних наук, професор. У 1989 р. закінчила філологічний факультет ВДПІ, у якому розпочала трудову діяльність наступного року. Обіймала різні посади: від асистента до завідувача кафедри, а нині є деканом факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха. Навчалася в аспірантурі та докторантурі ВДПУ. Результатом навчання стали успішний захист кандидатської (1997) та докторської (2010) дисертацій.

Фахівець у галузі стилістики, ономазіології й історії української мови. Засновниця наукової школи з граматичної стилістики. Автор близько 200 наукових і навчально-методичних праць, серед яких – монографія «Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти» (2009), навчальні посібники «Історія української літературної мови» (у співавт., 2014), «Синтаксис мови сучасної української газетної періодики» (2015), розділи у міжнародних монографіях, навчальні посібники, статті у фахових збірниках і журналах. Головний редактор фахового збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)» (2017-2020). Систематично виступає на міжнародних і всеукраїнських конференціях, опонує на захистах докторських та кандидатських дисертацій. Член спеціалізованих вчених рад (Київ, Луцьк). Під її керівництвом захищено 3 кандидатські дисертації.

Із запровадженням у 1949 р. фахової підготовки вчителів іноземних мов мовознавчий напрям досліджень отримав новий вектор розвитку – вивчення іноземних мов. Помітний внесок у профільному науковому доборку зробили вчені:

Власов Євгеній Никифорович – кандидат філологічних наук, професор університету (2003). З 1957 до 2008 рр. працював на кафедрах іноземних мов, англійської філології, німецької філології ВДПУ. У 1974 р. захистив кандидатську дисертацію «Предложно-именные словосочетания с причинным значением в современном немецком языке». У 1976 р. одержав звання доцента кафедри англійської філології. До кола наукових інтересів Є. Н. Власова належали історія та теоретична граматики сучасної німецької мови. Він викладав теоретичні курси історії фонетики та теоретичної граматики німецької мови, практичний курс німецької мови.

Автор понад 100 наукових статей і тез, численних навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій. Серед вагомих доробків ученого навчально-методичні посібники «Das Adjektiv Steigerungsstufen und Deklination» (2003), «Das Verb. Modi und Konjugation» (2012), «Substantiv» (2013), а також «Konjunktiv» (1991), «Präpositionen. Deutsche-ukrainische Entsprechungen» (2002), «Rektion der Verben, Adjektive, Substantive im Deutschen» (2003), які написав у співавторстві з колегою, професором університету В. Є. Куленком.

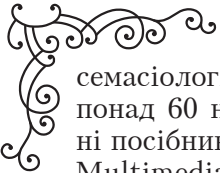
Ямчинська Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземних мов. Закінчила Ужгородський державний університет за спеціальністю «Англійська мова і література» у 1984 р. У 1997 р. захистила кандидатську дисертацію «Лингвистические особенности текстов рекламных аннотаций художественных произведений современной англоязычной прозы». Коло наукових інтересів – традиційні (лексикологія, германське мовознавство) та новітні (когнітивна лінгвістика, концептологія та дискурсознавство) напрями лінгвістичних досліджень. За активного сприяння Тамари Іванівни викладачі факультету успішно захистили кандидатські дисертації зі стилістики, лінгвопоетики, історії мови та граматики, експериментальної фонетики, порівняльного мовознавства, педагогіки та методики навчання іноземних мов тощо.

Автор понад 60 навчально-методичних посібників та наукових статей у вітчизняних і зарубіжних наукових збірниках, серед яких статті «Educational technologies for maturing democratic approaches to educational practices in Ukraine» (у співавт., 2015), «International Social Justice: American–Ukrainian Partnerships on School Leadership» (у співавт., 2018), «Ukrainian Universities under the Pressure of Pandemic: the Effects of Pandemic on Teacher Leadership, Self-education and Life-long Learning» (у співавт., 2020), «The Legacy of a Pandemic: Lessons Learned and ... Being Learned» (у співавт., 2021). Неодноразово виступала офіційним опонентом у спеціалізованих вчених радах. Організатор співпраці із зарубіжними університетами, імплементації новітньої програми з методики навчання англійської мови «Шкільний вчитель нового покоління», ініційованої МОН України і Британською Радою в Україні. У 2016 р. пілотувала проєкт «DLL – вчимося навчати німецької». Директор створеної на базі ВДПУ української філії міжнародної організації «Global Communities for Equity» (2018).

Вишивана Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент факультету іноземних мов. Навчалася на факультеті романо-германської філології в Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича. З 1994 р. почала працювати у ВДПУ. Була одним з ініціаторів відкриття спеціальності «Німецька мова та література» та створення спеціалізованої кафедри (2004). У 2000 р. захистила кандидатську дисертацію «Прикметники оцінки у сучасній німецькій мові». Є представником наукової школи квантитативної лінгвістики проф. В. В. Левицького. З 2008 до 2020 рр. була керівником трьох наукових кафедральних тем.

Тематика наукових досліджень та коло наукових інтересів – лексичний склад мови та методи його дослідження, квантитативна лінгвістика,

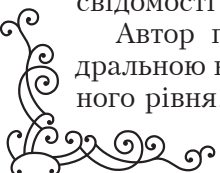
семасіологія, фразеологія, методика викладання іноземних мов. Автор понад 60 наукових та навчально-методичних праць, серед яких навчальні посібники «Massenmedien: Buch, Presse, Rundfunk, Fernsehen, Internet, Multimedia» (2014), «Теоретичний курс сучасної німецької мови. Модуль лексикологія» (2020), статті «Вивчення лексичної сполучуваності за допомогою дистрибутивно-статистичного аналізу» (1996), «Лексико-семантичні та лінгвостилістичні особливості зоонімних художніх порівнянь німецької та української мов» (2015), «Природа і структура лексичного значення у сучасній лінгвістичній науці» (2017).

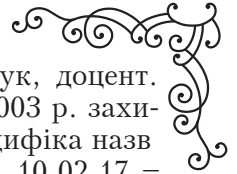
З 2015 р. координатор міжнародного проєкту «DLL – Вчимося навчати німецької» між ВДПУ та Гете-інститутом, результатом якого стало впровадження інноваційної навчальної програми з методики-дидактики, що використовується також у провідних німецьких університетах, для підготовки українських студентів. Вінницький університет був одним з перших в Україні, де цей проєкт було започатковано і де він успішно розвивається. Плідним результатом міжнародної співпраці стало також залучення всіх викладачів кафедри німецької філології до науково-методичної діяльності у рамках цього проєкту, насамперед через участь у численних семінарах, воркшопах, онлайн-тренінгах, отримання грантів для підвищення кваліфікації в Німеччині.

Сертифікований міжнародний екзаменатор з рівнів A1, A2, B1, B2, C1, має міжнародні дипломи онлайн-тьютора, онлайн-модератора та DLL-тренера, кваліфікацію референта Гете-інституту. Неодноразово отримувала гранти на підвищення кваліфікації в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Італії, Грузії, Білорусії. Очолює Центр німецької мови при ВДПУ (2002), що є офіційним акредитованим партнером Німецького культурного Центру в Україні Гете-інституту.

Прадівляння Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент. Закінчила у 1995 р. факультет іноземних мов ВДПІ. Коло наукових інтересів охоплює сфери філософії мови, лінгвістики тексту, лінгвопоетики, лінгвосеміотики, інтермедіальні студії. Досліджувала текст імпресіоністичного напрямку як способу відображення нового типу мислення, що сформувався на межі XIX–XX ст. і втілювався в живописі, музиці та літературі, у дисертації «Лексико-граматичні засоби створення імпресіоністичного ефекту в російських, англійських і німецьких художніх текстах кінця XIX – початку XX століття» (2013). Протягом 2017–2019 рр. навчалася в докторантурі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, де виконувала дослідження «Лінгвосеміотичне моделювання сюрреалістичної поезії», тематика якого тісно пов'язана з проблемами експериментального мовотворення, зокрема в поезії авангарду, та викликана інтересом лінгвістів до когнітивних проблем творчих процесів породження й сприйняття поетичного образу, питань взаємодії візуальних мистецтв й поезії/прози, розуміння таких явищ як межі мови, свідомості та підсвідомого, мови та мислення.

Автор понад 60 наукових і науково-методичних праць. Керує кафедральною науковою темою, бере участь у роботі наукових конференцій різного рівня. Неодноразово виборювали гранти на стажування за кордоном.

Дробаха Лариса Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент. З 2007 р. працює на кафедрі німецької філології ВДПУ. У 2003 р. захистила кандидатську дисертацію «Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах» за спеціальністю 10.02.17 – «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». До кола наукових інтересів належать лексична семантика та зіставне мовознавство. Вона викладає теоретичний курс німецької мови (стилістика, теоретична граматика), перекладознавство та контрастивну лінгвістику. Неодноразово виступала опонентом на захисті кандидатських дисертацій. Керує кафедральною темою на кафедрі німецької філології. Координатор Вінницького осередку Асоціації германістів України (АУГ) з 2007 р.

Автор понад 60 наукових та навчально-методичних праць, серед яких – статті «Зіставний аналіз метафоричних вживань антропонімів в індоєвропейських мовах (2013)», «Семантичне варіювання назв природних явищ у зіставному аспекті» (2015), «Зіставний аналіз вживання назв природних явищ у розмовній мові» (2016), «Besonderheiten der semantischen Realisierung der Wörter im Schaffen der indoeuropäischen Völker / Larysa Drobakha» (2019).

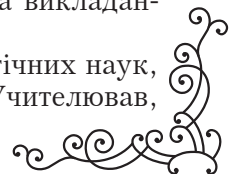
Літературознавчий напрям досліджень учених-філологів яскраво реалізований у літературному краєзнавстві Поділля. Багаторічну традицію вивчення творчого доробку наших земляків підтримували викладачі:

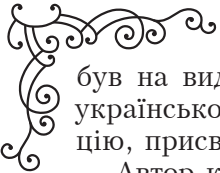
Борщевський Василь Митрофанович (1909-1992) – кандидат філологічних наук, професор (1965), заслужений працівник вищої школи УРСР. У 1940 р. закінчив Запорізький педагогічний інститут. Учасник Другої світової війни. Із 1945 р. – викладач, а з 1946 р. до 1990 р. (з перервою у 1948-1949) – завідувач кафедри української літератури ВДПІ. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену творчості Максима Рильського.

Автор понад 70 книг, статей, нарисів, рецензій у часописах, наукових збірниках, публікацій у періодичній пресі. Наукова діяльність зосереджувалася в галузі історії української літератури, методики викладання літератури, літературного краєзнавства: автор методичних розробок із вивчення в школі творчості Василя Стефаника (у співавт., 1954), Максима Рильського (1958, 1962, 1970), Михайла Коцюбинського (1964, 1975) та ін. Співавтор підручників і хрестоматій з української літератури для середньої школи, зокрема хрестоматії «Українська література» для 9 класу середньої школи (1955-1986), підручника «Українська література» для учнів середніх спеціальних навчальних закладів (4 вид., 1963-1976). Співавтор та упорядник літературних видань «Літературно-мистецька Вінниччина» (1969), «Краса України – Поділля» (1972), «У дорозі молодій і вічній: Спогади про Миколу Трублаїні» (1977).

Багато уваги приділяв громадській діяльності. У 1966-1979 рр. очолював Вінницьку обласну організацію Товариства охорони пам'яток історії та культури. Тривалий час був науковим кореспондентом НДІ педагогіки УРСР і членом редколегії республіканської збірки «Методика викладання української мови і літератури в школі».

Хоменко Борис Васильович (1928-2011) – кандидат філологічних наук, професор. У 1953 р. закінчив філологічний факультет ВДПІ. Учителював,

був на видавничій роботі, від 1963 р. до 2009 р. викладав на кафедрі української літератури ВДПУ. У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену творчості Марка Вовчка.

Автор книг «Народні джерела творчості Марка Вовчка: на матеріалах української прози» (1977), «Ясна зоря української літератури» (1983), «Подільськими стежками Михайла Коцюбинського» (у співавт., 2004), «Тарас Шевченко і Вінниччина: Бібліографічний покажчик» (у співавт., 2004), «У храмі рідного слова» (2008). Досліджував також творчість українських письменників XIX-XX ст., зокрема Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Григорія Сковороди, Івана Франка, Івана Котляревського, Марка Вовчка, Степана Руданського, Анатолія Свидницького, Олександра Довженка, Володимира Сосюри; Євгена Гуцала, Гната Танцюри, Василя Юхимовича, Петра Перебийноса, Болеслава Буяльського та ін.

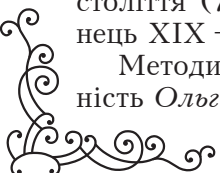
Подолінний Анатолій Мусійович – кандидат філологічних наук, професор (1998), заслужений працівник культури України. У 1966 р. закінчив філологічний факультет ВДПІ. Учителював. Із 1976 до 2012 рр. викладав українську літературу в рідному університеті. У 1981 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Герой української радянської пригодницької повісті 30-х років і творчість Миколи Трублаїні». У 1980-1990-х рр. керував студентською літературною студією «Вітрила». Один із фундаторів обласної організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка, «Просвіти». Автор багатьох путівників, нарисів, оглядів, есеїв, перекладів та поетичних збірок.

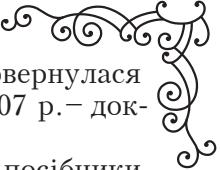
Коло наукових інтересів зосереджено навколо літературного краєзнавства, дослідник творчості письменників Вінниччини. Серед його праць літературний бібліографічний словник Вінниччини «З-над Божої ріки» (1998), хрестоматія з літератури рідного краю «Подільські криниці» (2 вип., 2001-2006), антологія «Сто поетів Вінниччини за сто років» (2003), довідник «Вінниччина фольклорна» (2004). Автор сотень літературознавчих, науково-популярних, бібліографічних і енциклопедичних статей.

Широке коло літературознавчих проблем в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. вивчала *Дерезюк Євгенія Миколаївна* (1939-2020) – кандидат філологічних наук, доцент. У 1963 р. закінчила Одеський державний університет ім. І. І. Мечнікова. Учителювала. Працювала в Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича, Чернівецькому державному медичному інституті. У 1973 р. захистила кандидатську дисертацію «Літературна організація «Західна Україна»». З 1982 до 2012 рр. працювала у ВДПУ, тривалий час була завідувачем кафедри української літератури.

Автор більше як 110 публікацій. Серед них – навчальні та навчально-методичні посібники: «Вступ до літературознавства» (2007), «Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття» (2008); співавтор підручників для вищої школи «Історія української літератури XIX століття (70-90-ті роки)» (2003) та «Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX століття» (2005).

Методиці викладання літератури присвятила свою наукову діяльність *Ольга Миколаївна Куцевол* – доктор педагогічних наук, професор.

У 1981 р. вона закінчила ВДПІ. Учителювала. У 1988 р. повернулася викладати в інститут. У 1993 р. захистила кандидатську та 2007 р. – докторську дисертації.

Автор близько 200 публікацій, серед яких – монографії, посібники з грифом МОН України. Основні з них: «Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури» (2006), «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія)» (2009), «Будівничі перекладацьких мостів» (2012), «Вивчення життя і творчості Михайла Коцюбинського через рецепцію літературних і літературно-документальних джерел» (2016). Основну увагу приділяє методиці навчання молодих учителів літератури та методиці викладання української літератури, а також літературному краєзнавству. Член спеціалізованих вчених рад (Київ, Вінниця). Співпрацює з МОН України та Інститутом модернізації змісту освіти. Підготувала 2 кандидатів педагогічних наук. Організатор Всеукраїнських конференцій «Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи» (2011), «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» (2017).

У 1919 р. одночасно з підготовкою вчителів мови та літератури започаткували фахову підготовку вчителів історії. Керував нею майбутній доктор історичних наук, професор Б. В. Скитський, дослідник історії Гетьманщини XVIII ст. та феодальної Осетії. У подальшому доля історичної освіти в інституті складалася по-різному: її скасовували (у 1920-х, другій половині 1950-1960-х рр.), поновлювали, допоки 1971 р. в складі філологічного факультету не створили історичне відділення, реорганізоване в 1973 р. в історичний факультет, на якому працювали П. С. Григорчук, В. П. Воловик, О. Г. Лойко, А. Д. Ткаченко, згодом запросили вже добре знамих учених – професорів М. М. Кравця та І. Г. Шульту. Вінницький історичний осередок починався зі сформованих представників різних наукових шкіл.

Воловик Валентин Пилипович (1930-2002) – кандидат історичних наук, професор університету (2000). У 1952 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, аспірантуру, а в 1955 р. прийшов працювати у ВДПІ. У 1968 р. захистив кандидатську дисертацію «Боротьба за владу Рад на Поділлі».

Один із перших системних дослідників історії Поділля. Автор понад 310 наукових публікацій, серед них – збірники документів «Боротьба за владу Рад на Поділлі» (1957), «Поділля в роки громадянської війни» (1959), «Поділля в період відбудови народного господарства. 1921-1925 рр.» (1957); «В єдиному строю – до спільної мети: документи і матеріали про економічні й культурні зв'язки трудящих Вінницької області з трудящими областей братніх радянських республік (1946-1977)» (1980), «Социалистическое строительство на Винничине. 1921-1941» (1987); путівника «Державний архів Вінницької області (1960); колективної монографії «Вінниця. Історичний нарис» (1964); методичного посібника «Вивчай історію свого краю» (1964); «Вінок безсмертя. Книга-меморіал. Вінницька область» (1987); хронологічного покажчика «Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Хроніка подій» (1965).

Попри заідеологізованість підходу до складання цих праць, їхня джерелознавча цінність висока й сьогодні. У 1960-1980-х рр. В. П. Воловик посилено працював у складі авторського колективу тому «Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область» (1972), співпрацював з редакціями першого і другого видання «Української радянської енциклопедії» та «Радянської енциклопедії історії України». Учасник майже всіх Подільських та Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій, а також багатьох всеукраїнських тематичних науково-краєзнавчих форумів.

Григорчук Петро Семенович – кандидат історичних наук, професор університету (1995). Після закінчення в 1968 р. Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка вступив до аспірантури. У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію «Молодіжний пролетарський рух на Україні в 1917 році» і розпочав свою трудову діяльність у ВДПІ. Через два роки з призначенням деканом йому було доручено відновлювати історичний факультет, відтоді, з перервою, керував підрозділом понад 15 років.

Основні напрями наукових інтересів – історія Поділля, історія України 1920-1930-х рр., міжвоєнна історія слов'янських народів. Автор майже 200 наукових та навчально-методичних праць. Ініціатор та головний редактор наукового фахового журналу «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія» (1999-2014). Підготував 8 кандидатів історичних наук.

Шульга Ілля Гаврилович (1921-1993) – доктор історичних наук, професор. У 1948 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. У 1954 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст.». Працював в Ужгородському державному університеті. У 1965 р. захистив докторську дисертацію, що стала згодом основою двох монографій: «Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII століття» та «Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст.». У 1972 р. переїхав до Вінниці, де очолював кафедру історії, згодом – історії СРСР і УРСР. Тут продовжив досліджувати історію Закарпаття; вивчав історію Поділля та Волині кінця XVIII – початку XIX ст.; цікавився соціально-економічним становищем Запорізької Січі; створював праці біографічного характеру. Досліджуючи новий регіон, не відступив від основного напрямку своїх наукових інтересів, висвітлюючи соціально-економічну історію пізнього феодалізму, дав імпульс для поглиблених розробок означених проблем своїм учням – викладачам нашого інституту Л. Е. Раковському, А. Л. Зінченку, С. І. Дровозюку, О. В. Хлевнюку, М. Ф. Лихогляду, О. К. Струкевичу тощо. Наприкінці 1980-х рр. з відкриттям архівних матеріалів почав розроблення теми, з якою зіткнувся особисто. Переживши голод 1930-х рр., прагнув розповісти правду про цю трагедію українського селянства, яку замовчувала офіційна радянська історіографія. З-під його пера вийшли друком книги: «Людомор на Поділлі» (1993), «Голод на Поділлі» (1993), «Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 рр.» (1997, посмертно). Одним із перших обґрунтував потребу у вивченні голодомору 1946-1947 рр.

Автор понад 170 праць. Його життєвий та науковий шлях узагальнено в кандидатській дисертації Л. М. Товстопят «І. Г. Шульга як історик України» (2005), а також в колективній монографії та низці статей.

Кравець Микола Миколайович (1928-2011) – доктор історичних наук, професор (1969). Закінчив Львівський педагогічний інститут (1949), учителював на Волині. Після завершення аспірантури у 1954 р. захистив кандидатську дисертацію «Боротьба трудящих Волині проти соціального і національного гніту за возз'єднання з Українською РСР». Упродовж 1955-1968 рр. – молодший, згодом старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР (Львів). У 1965 р. захистив докторську дисертацію «Селянство Східної Галичини та Північної Буковини в другій половині XIX ст.». Упродовж наступних років обіймав посади завідувача кафедр у Львівському та Чернівецькому університетах. У 1975 р. очолив кафедру загальної історії ВДПУ.

Представник третьої, останньої генерації наукової школи М. С. Грушевського, його учителем був видатний український історик І. П. Крип'якевич. Коло наукових інтересів ученого – історіографія, джерелознавство, політичні рухи, соціальний, економічний та культурний розвиток України, політична історія Франції, Німеччини, Польщі. За його авторством вийшли друком понад 500 наукових публікацій. Серед найважливіших: монографії «Нариси з історії робітничого руху в Західній Україні в 1921-1939 рр.» (1959), «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст.» (1964), «Іван Франко – історик України» (1971), «Нариси з історії селянства Північної Буковини на початку XX ст.» (1998), «Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу» (1999). Автор десятків статей в енциклопедичних виданнях та наукових журналах, член авторського колективу та редакційних колегій видань: «Історія Української РСР» (8 т., 1977-1979), «Історія селянства УРСР» (2 т., 1967), «З історії західноукраїнських земель» (1957, 1958)»; «Торжество історичної справедливості» (1968), «Історія міст і сіл. Львівська область» (1968).

Ініціатор проведення Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій та відповідальний редактор матеріалів 18 конференцій (1984-1999).

Автор 12 художніх романів і повістей, понад 300 оповідань та новел, що вийшли друком у дванадцяти томах, а також автор музики до понад 40 пісень та романсів.

Поп Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор (2003). Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету в 1964 р. Учителював, працював журналістом на Одещині. У 1976 р. захистив кандидатську дисертацію «Австрійська соціал-демократія і чеське питання в кінці XIX – на початку XX ст.», 1997 р. – докторську дисертацію «Ідейний розвиток чеського робітничого руху в кінці XIX – на початку XX ст. (1890-1918)». З листопада 1973 р. до квітня 2015 р. працював у ВДПУ, з 2001 до 2011 був завідувачем кафедри всесвітньої історії.

Автор понад 100 праць з актуальних питань всесвітньої історії. Серед наукових зацікавлень ученого в галузі богемістики – розвиток робітничого й соціалістичного рухів у чеських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. Це відбито в трьох монографіях, надрукованих у 1996 р.:

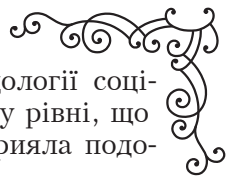

«Чеський робітничий і соціалістичний рух в 90-х роках XIX століття», «Чеський робітничий рух на початку XX століття (1900-1914 роки)», «Ідейний розвиток чеського робітничого руху в роки першої світової війни» та статтях у зарубіжних та вітчизняних наукових фахових виданнях. Викладання складного насиченого навчального курсу з історії країн Азії та Африки, підсумував у підручнику «Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.) (з грифом МОН, 2012). Одним із напрямів наукової діяльності Ю. І. Попа було наукове реферування та рецензування праць новітніх чеських істориків на замовлення Інституту наукової інформації із суспільних наук (Москва). Підготував 4 кандидатів історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Іваницька Ольга Павлівна – доктор історичних наук, професор (2006). У 1973 р. закінчила історичний факультет Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, у якому залишилася працювати на кафедрі всесвітньої історії. У 1982 р. після захисту кандидатської дисертації (1981) прийшла працювати на кафедру всесвітньої історії ВДПУ. Саме тут складалась і проходила апробацію наукова концепція франкістської Іспанії у вигляді невеликих за обсягом, але неординарних за змістом монографій: «Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр. Історіографія», «Політичний розвиток франкістської Іспанії. 1939-1975 рр.», «Соціально-економічний розвиток франкістської Іспанії. 1939-1975 рр.», «Типологія франкізму в історичних дослідженнях. Матеріали до спецкурсу «Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр». Наприкінці 1997 р. захистила докторську дисертацію «Франкістська Іспанія. 1939-1975 роки. Історіографія». У такий спосіб стала засновницею сучасної історичної іспаністики в Україні. Основними напрямками її досліджень були такі теоретичні проблеми: типології франкізму; феномен авторитаризму на прикладі Іспанії; проблеми лібералізації та демократії в іспанському суспільстві XX ст.; політична біографія в історичному контексті; досвід трансформації. Як лідер наукової школи виховала 6 кандидатів історичних наук.

Автор монографій «Франко – каудильйо Іспанії» (2002, 2006), «Альфонсо XIII – король парадоксів» (2002), «Хуан Карлос I – на шляху до корони» (2019), «Історія Іспанії у XX-XXI ст.» (2017), навчальних посібників «Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945)» (2004, 2013), «Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002)» (2003), «Історія міжнародних відносин (1918-1945)» (2011), «Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-ті-2000-ні роки)» (2012). Нині працює в Донецькому національному університеті ім. Василя Стуса.

Низка представників наступного покоління дослідників пов'язана з постаттю *Даниленка Віктора Михайловича* – доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, член-кореспондента НАН України, засновника наукової школи соціокультурної історії України XX ст. Сфера його наукових інтересів: соціальна і політична історія та історія української культури XX ст., зокрема історії інтелігенції, повсякденного життя, освіти, науки, церкви, «українізації», міжнародних культурних взаємин, біографістики. Засновник школи та його послідовники

одними з перших в Україні підійшли до розроблення методології соціальної історії України другої половини ХХ ст. на академічному рівні, що не лише наповнювала наше минуле новим знанням, але й сприяла подоланню відставання вітчизняної історіографії від європейської.

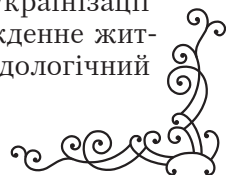
За його керівництва і консультування підготовлено 21 доктора і 32 кандидати історичних наук, які працюють у різноманітних наукових та освітніх установах усєї України. Серед них і представники ВДПУ – О. А. Коляструк, В. В. Кононенко, О. П. Рабенчук, О. А. Мельничук, І. М. Романюк, О. І. Криворучко, І. Ю. Зінько.

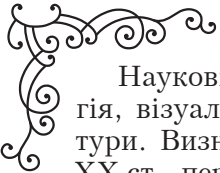
Романюк Іван Миронович – доктор історичних наук, професор (2008). У 1985 р. закінчив ВДПІ. Учителював, був директором школи. З 1992 р. працює у ВДПУ, упродовж 2006-2016 рр. – завідувач кафедри історії та культури України, нині її професор. У 1994 р. захистив кандидатську дисертацію «Сільськогосподарська кооперація в Україні 1921-1924 рр.», а в 2006 р. – докторську дисертацію «Соціально-економічні та культурні процеси в українському селі в 1950-ті – першій половині 60-х рр.».

Член редколегій низки фахових періодичних видань. Входить до експертної Ради ВАК України із історичних дисциплін. Член спеціалізованих учених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій. Заступник голови журі Всеукраїнського конкурсу «Історія України та державотворення» МОН України. Член журі Всеукраїнських учнівських і студентських турнірів з історії. Підготував 1 доктора та 6 кандидатів історичних наук.

Наукові інтереси пов'язані з історією України, аграрною історією України, дипломатичною історією України, методологією історії, науковою біографістикою, історією Поділля та Вінниччини. Автор понад 400 наукових та навчально-методичних праць, серед яких – 7 монографій, 3 підручники для загальноосвітніх шкіл України з грифом МОН України, більше як 400 статей у наукових і фахових виданнях. Серед них – монографії («Українське село у 50-ті-першій половині 60-х рр. ХХ ст.» (2005), «Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933 рр.» (у співавт., 2003), «Свято-Троїцький Браїлівський жіночий монастир» (у співавт., 2009), «Повсякденне життя та соціальний статус вчительства України повоєнного періоду (1944 – друга половина 1950-х рр.)» (у співавт., 2015), підручники («Історія України»: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. (у співавт., 2008; теж саме російська версія), «Історія України»: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (2011)); співавтор колективних праць «Історія українського селянства» (2 т., 2006), «Вінниця. Історичний нарис» (2007), «Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація» (2018).

Коляструк Ольга Анатоліївна – доктор історичних наук, професор (2012). У 1979 р. закінчила ВДПІ, куди наступного року повернулася працювати, нині – завідувач кафедри історії та культури України. Кандидатську дисертацію «Преса УСРР у контексті політики українізації (20-30-ті рр. ХХ ст.)» захистила 2003 р., докторську «Повсякденне життя інтелігенції УСРР у 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс» – 2010 р.

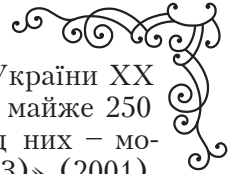
Наукові інтереси – історія повсякденності, соціокультурна антропологія, візуальна історія, усна історія, історія світової та української культури. Визнаний спеціаліст із соціальної історії українського суспільства ХХ ст., передусім теорії і практики радянської повсякденності. Засновник наукової школи з історії радянської повсякденності. Пріоритетними напрямками школи є: розроблення теоретико-методологічних, історіографічних та джерелознавчих проблем історії повсякдення; дослідження повсякденного життя українського суспільства радянського періоду; вивчення повсякденних практик і настроїв соціальних груп і спільнот в умовах радянського тоталітаризму; визначення шляхів і способів подолання наслідків радянського минулого в історичній пам'яті та культурному житті сучасної України. Автор ідеї, організатор та модератор щорічного Всеукраїнського науково-теоретичного семінару з історії радянського повсякдення (з 2015). Автор монографій «Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти» (2008, 2016), «Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя» (2010), співавтор серії монографічних видань «З історії повсякденного життя України» (2010, 2012, 2020). Ініціатор і редактор серії наукових видань «Повсякдення: візії та смисли» (з 2015). Науковий редактор видавничих серій «Структури повсякденності» (з 2010), «Подільська інтонація» (2012-2016).

У краєзнавчій площині за її сприяння й активної участі було видано колективні монографії кафедри «Вінницький край у світлинах. Ретроспективний погляд» (2013), «Культурний ландшафт Вінниці: минуле і сьогодення» (2017).

Ініціатор та організатор Всеукраїнських конференцій «Національна інтелігенція в історії та культурі України ХІХ-ХХІ ст.» (2004, 2006, 2008), Міжнародних конференцій «Україна-Польща: історичне сусідство» (2012, 2017), регіональної культурно-просвітницької програми «Народна культура Поділля у національному вихованні дітей та молоді» (2011-2016).

Співзасновник Благодійного фонду «Інститут розвитку освіти» (Київ), як експерт співпрацює з МОН України та Інститутом модернізації змісту освіти. Лектор Всеукраїнського просвітницького проекту «Відкрита школа історії», Школи бізнесу Києво-Могилянської Академії, Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Організатор літніх шкіл для учнів та молоді Поділля з проблем дерадянзації (2018, 2019), науково-практичних семінарів для вчителів історії Вінниччини спільно з Українським інститутом національної пам'яті з проблем декомунізації (2017, 2020).

Мельничук Олег Анатолійович – доктор історичних наук, професор (2013). У 1994 р. закінчив історичний факультет ВДПІ, де працює й до сьогодні, нині на посаді завідувача кафедри всесвітньої історії. У 2008 р. здобув другу вищу освіту за спеціальністю «Правознавство» у Київському національному університеті внутрішніх справ. У 1999 р. захистив кандидатську дисертацію «Комітети незаможних селян на Поділлі 1920-1933 рр.», 2010 р. – докторську дисертацію «Діяльність органів соціального страхування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст.».

Коло наукових інтересів – соціальна та політична історія України ХХ століття; історія повсякдення; історичне краєзнавство. Автор майже 250 наукових праць та публікацій з історичної тематики. Серед них – монографії («Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933)» (2001), «Соціальне страхування в радянській Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.)» (2009), «Бо Ти любив, в душі беріг, як скарб коштовний, Україну: життєпис українського патріота Івана Демидовича Юрченка» (2015), «Мельниківці кризь сивину століть» (2020)); колективна монографія «Очерки соціального страхування в Росії и СССР» (2019); збірник документів «Забуті жертви: Вінниччина в роки нацистської окупації 1941-1944» (у співавт., 2018). Головний редактор фахового видання «Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія» (з 2014), що внесений до міжнародних наукометричних баз, а також член редакційних колегій низки фахових збірників. Член науково-методичної ради МОН України. Науковий керівник 6 кандидатів історичних наук.

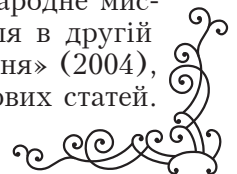
Кононенко Валерій Васильович – доктор історичних наук, професор (2021). Закінчив історичний факультет ВДПУ у 1998 р., повернувся працювати у 2001 р. Нині професор кафедри права і публічного управління. У 2004 р. захистив кандидатську дисертацію «Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України у повоєнний період (1945-1953)», 2018 р. – докторську дисертацію «Єврейське населення Поділля: соціально-демографічні зміни та національно-культурне життя (40-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)».

Дослідник соціальної історії України, історії національних меншин України, правових аспектів національної політики, історії держави і права України, державного управління в Україні. Автор близько 120 наукових праць, серед яких монографія «Єврейське населення Поділля (40-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» (2017), статті у вітчизняних і зарубіжних журналах.

Вихованцями університету є Ю. А. Зінько, П. М. Кравченко, Л. С. Мельничук.

Мельничук Лідія Семенівна (1955-2005) – доктор історичних наук, професор університету (2004). Історичну освіту здобула у ВДП. 1987 р. захистила кандидатську дисертацію «Трудовий подвиг комсомольців та молоді у роки Великої Вітчизняної війни», 2004 р. – докторську дисертацію «Гончарство Поділля в системі етнокультури України (друга половина ХІХ-ХХ ст.)». У її дисертації гончарство Поділля вперше розглянуто як етнокультурне явище, що відображає особливості історичного, соціально-економічного та духовного розвитку краю, художньо-виробничий досвід й унікальну форму втілення етнічного світогляду. Уперше показано роль провідних центрів гончарного промислу та їхніх вплив на торгово-економічне та культурологічне життя регіону.

Сфера наукових інтересів – етнологія, фольклористика, народне мистецтво, краєзнавство. Автор монографій «Гончарство Поділля в другій половині ХІХ-ХХ століттях: історико-етнографічне дослідження» (2004), «Олексій Луцишин: спомин про Майстра» (2003) та 35 наукових статей.

Як керівник-консультант дисертацій дала дорогу в наукове життя 6 дослідникам-етнографам.

Ініціатор створення Народознавчого центру в університеті (1993), проведення Всеукраїнського симпозіуму-практикуму з народного гончарства на базі єдиного в Україні Народного музею гончарства братів Герасименків у с. Бубнівка Гайсинського району Вінницької області (1995). У 1993-2005 рр. організувала понад 100 експедицій до відомих осередків народної культури Поділля, під час яких відбувалися знайомства з традиційно-звичаєвою культурою краю, сучасними народними майстрами.

Зінько Юрій Анатолійович – кандидат історичних наук, професор університету (2015). У 1983 р. закінчив історичний факультет ВДПІ, де і розпочав викладацьку діяльність. У 1990 р. захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. З 2004 р. – декан історичного факультету.

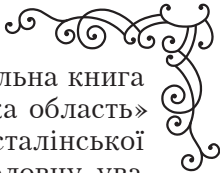
Коло наукових інтересів – історія Другої світової війни, повсякденного життя українського народу в умовах нацистської окупації, церковно-релігійне життя населення України в радянську добу, дослідження з історії Поділля. Автор понад 180 наукових і науково-методичних праць, серед яких навчальні посібники «Наш край: посібник на допомогу вчителю історії та учням 6-9 класів загальноосвітніх шкіл» (1997), «Нариси історії української культури» (2014), «Нариси історії Чехії» (2017).

Організатор щорічної Всеукраїнської Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції та відповідальний редактор матеріалів «Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження» (з 2005). Ініціатор міжнародної наукової конференції «Україна і Польща: історичне сусідство» (2012, 2017) та відповідальний редактор видань «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне» (2008), «Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: від витоків до сьогодення» (2012), «Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.» (2015), наукових круглих столів та наукових конференцій з науковцями Варшавського університету та Університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві. Голова редакційної колегії тому «Звід пам'яток історії і культури України. Вінницька область». Відповідальний редактор збірника наукових праць «Вісник факультету історії, права і публічного управління» та заступник головного редактора фахового видання «Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія». Під його керівництвом захищено 3 кандидатські дисертації.

Кравченко Павло Миколайович – кандидат історичних наук, професор університету (2020), заслужений працівник освіти України. У 1982 р. закінчив історичний факультет ВДПІ, де й почав викладацьку діяльність. У 1997 р. захистив кандидатську дисертацію «Індустріальне будівництво в Україні (друга половина 20-х – 30-і рр. ХХ ст.)».

Автор і співавтор понад 150 наукових праць, серед яких понад 20 монографій, збірників документів. Серед них – «Політичні репресії на Поділлі в 20-30-х рр. ХХ ст.» (1999), «Еврейский вопрос: поиски ответа: документы 1919-1926 гг.» (2003), «Коммунистическая партия против религии Моисея: документы 1920-1937 и 1945-1953 гг.» (2005), «Голод

та Голодомор на Поділлі у 1920-1940-х рр.» (2007), «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область» (2008), «Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928-1940» (2013). У науковій роботі головну увагу приділяє дослідженню політичних репресій і голодоморів в Україні та на Поділлі. У цій площині активно співпрацює зі вченими Інституту історії України НАН України.

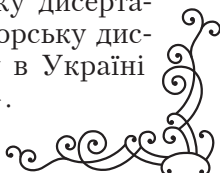
Упродовж більше як 20 років є членом Вінницької обласної редакційної колегії з підготовки та видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Вінницька область», яка підготувала на сьогодні 5 томів, низку збірників документів та матеріалів, присвячених історії політичних репресій та голодоморів на Поділлі. Відповідальний секретар видання та старший науковий редактор науково-редакційної групи книги. Член Координаційної ради з національно-патріотичного виховання та обласної комісії з реабілітації жертв політичних репресій при Вінницькій обласній державній адміністрації.

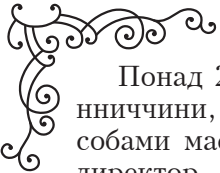
До нового покоління істориків факультету належить *Степанчук Юрій Степанович* – доктор історичних наук, професор університету (2020). У 1996 р. закінчив історичний факультет ВДПІ, де згодом і почав працювати. У 2006 р. захистив кандидатську дисертацію «Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ століття», 2019 р. – докторську дисертацію «Постать Богдана Хмельницького в новітній українській, російській та польській історіографії». Із 2001 до 2019 рр. працював у Вінницькому територіальному відділенні Малої академії наук України. Член спеціалізованої вченої ради у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького.

У колі наукових зацікавлень – питання формування історичної пам'яті постаті Богдана Хмельницького в сучасній українській, польській та російській історіографії. Автор понад 100 наукових публікацій, серед яких монографії («Образ Богдана Хмельницького в новітній українській та зарубіжній історіографії» (2018), «Викладачі факультету історії, права і публічного управління в історико-краєзнавчих заходах (2016-2019)» (2020)); статті у вітчизняних і зарубіжних наукових журналах.

За запрошенням в університет прийшли працювати фахівці із суміжних сфер – С. Д. Гальчак, Т. Р. Кароєва.

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю, заслужений працівник культури України (2001), голова правління Вінницької обласної краєзнавчої організації Національної спілки краєзнавців України. У 1973 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у 1979 р. – відділення журналістики Вищої партійної школи при ЦК КПУ. 2003 р. захистив кандидатську дисертацію ««Остарбайтери» з Поділля (1942-1947)», а 2012 р. – докторську дисертацію «Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010): історичні, соціально-побутові та правові аспекти».

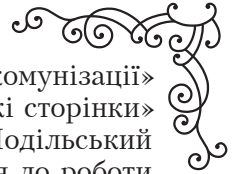
Понад 20 років працював у редакціях районних та обласних газет Вінниччини, а також завідувачем прес-служби, відділу по зв'язках із засобами масової інформації Вінницької обласної ради. У 1996-2009 рр. – директор Державного архіву Вінницької області. З 2004 р. (спершу за сумісництвом) – викладач ВДПУ.

Дослідник історії Поділля. Автор понад 200 наукових праць, серед них – 14 монографій, більше як 20 науково-краєзнавчих книг, упорядник 5 збірників документів і матеріалів, зокрема «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам (2003), «Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.)» (2010), «Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010): історичні, соціально-побутові, правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля)» (2012), «Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.» (2013), «Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945)» (2018), «Жіноче обличчя війни: вінничанки на захисті Вітчизни (1941-1945)» (2015), «Вінницькі сторінки вітчизняної журналістики доби Української революції (1917-1920), Розстріляного Відродження» (2020). Підготував 3 кандидатів історичних наук.

Кароєва Тетяна Робертівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України (2019). Закінчила бібліотечний факультет Київського державного інституту культури (1990). Тривалий час працювала у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, від 2006 р. – у ВДПУ. У 2004 р. захистила кандидатську дисертацію «Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина ХІХ – початок 30-х років ХХ ст.)», 2016 р. – докторську дисертацію «Розвиток книжкової культури як чинник модернізації суспільства в українських губерніях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.».

Коло наукових інтересів – історичне книгознавство, історичне бібліотекознавство, історична бібліографія, історична інформатика, історія читання, історична урбаністика, історична регіоналістика (поділлезнавство), історичне музеєзнавство. Досліджує книжкову культуру в Україні ХІХ – початку ХХ ст. Уклала перший в Україні репертуар регіональної книги – книговидавничий репертуар Поділля (1608-1932), розробила методика широкого хронологічного та мовного його охоплення. Підготувала єдиний в Україні навчальний посібник з історичної бібліографії, що комплексно репрезентує профільний доробок українських бібліографів. У галузі історичної урбаністики основну увагу зосередила на вивченні «вінницькості» як соціокультурного феномену.

Автор понад 260 наукових публікацій, серед яких – дві монографії («Провінція у Галактиці Гутенберга: книжкова культура подолян другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» (2014), «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття...» (2018)); бібліографічні покажчики («Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923)» (2006), «Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924-1930)» (2011)); чотири каталоги про стародруки ХVІ-ХVІІІ ст. та колекцію автографів з фондів Вінницької ОУНБ

ім. К. А. Тімірязєва; довідники «Вулиці Вінниці: з історії декомунізації» (2016), «Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки» (2019) та статті. Ініціатор та редактор щорічного альманаху «Подільський книжник» (з 2008). Як науковий експерт постійно залучається до роботи над профільними обласними та міськими програмами і проєктами.

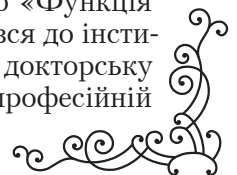
Від заснування Вінницького вчительського інституту студенти вивчали математику та фізику як елементи навчальної підготовки майбутнього вчителя. Із запровадженням підготовки профільних учителів у 1920 р. традиційно в навчальному закладі багато уваги приділяли методикам викладання. Серед засновників вінницької традиції були О. К. Бабенко, Р. М. Трахтенберг, І. Д. Конозенко, В. К. Бернацький, О. М. Астряб тощо.

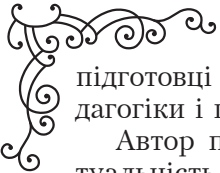
Із появою фізико-математичного факультету його викладачі доєдналися до розв'язання теоретичних та практичних проблем профільних наук. Серед них:

Власенко Олександр Іванович (1915-1995) – кандидат педагогічних наук, доцент, перший завідувач кафедри алгебри і методики навчання математики. У 1941 р. закінчив Сумський педагогічний інститут. Учасник Другої світової війни. Після завершення аспірантури Київського педагогічного інституту захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (1950). Працював у Київському, Сумському та Черкаському педінститутах. У 1958 р. розпочав працювати доцентом кафедри математики ВДПІ. Після створення кафедри елементарної математики і методики математики (1961) був першим її завідувачем (до 1971 р.) Далі (до 1988 р.) працював на посаді доцента кафедри елементарної математики і методики математики (нині кафедри алгебри і методики навчання математики). Перший кваліфікований методист-математик на фізико-математичному факультеті. Викладав курси методики математики, проєктивної геометрії та елементарної геометрії. Прибічник перебудови шкільної математичної освіти, у 1962-1963 рр. підтримав відміну курсу тригонометрії і запровадження курсу «Алгебри і елементарних функцій» у шкільну програму з математики.

Коло його наукових інтересів зосереджувалося охоплювало дослідження питань загальної методики викладання математики та питань формування математичних понять в процесі навчання математики. Автор книг «Письмові пояснення при розв'язуванні арифметичних задач» (1959), «Методика розв'язування арифметичних задач» (1963). Найвідомішою його працею є підручник для студентів фізико-математичних факультетів «Методика викладання математики. Загальні питання» (1974), що витримав кілька видань.

Шунда Никифор Миколайович (1932-2017) – доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України. У 1955 р. закінчив фізико-математичного факультет ВДПІ. учителював. Після завершення аспірантури у 1969 р. захистив кандидатську дисертацію «Функція як основа сучасного викладання математики в школі» і повернувся до інституту, який вже у 1976 р. очолив як ректор. У 1997 р. захистив докторську дисертацію «Формування знань про елементарні функції у професійній

підготовці вчителя математики» за двома спеціальностями в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Автор понад 70 підручників, посібників і статей. Досі зберігають актуальність методичні підходи, запропоновані ним у посібниках «Функції та їх графіки» (1976; 1983), «Практикум з розв'язування задач з математики» (у співавт., 1989), «Диференційне числення функції однієї змінної» (у співавт., 1991), «Практикум з математичного аналізу. Вступ до аналізу. Диференціальне числення» (у співавт., 1993), «Практикум з математичного аналізу. Інтегральне числення. Ряди» (у співавт., 1995), «Застосування похідної до розв'язування задач» (1999), «Розв'язування рівнянь, пов'язаних з функціями: ціла і дробова частини дійсного числа» (2001).

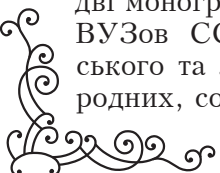
Рокіцький Іван Олександрович – кандидат фізико-математичних наук, доцент (1978), професор університету (1995). У 1965 р. закінчив фізико-математичний факультет ВДПІ, де й розпочав викладацьку діяльність на кафедрі алгебри і методики математики. У 1974 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук. У 1982-1985 рр. працював у Кабульському педагогічному інституті, де опікувався підготовкою науково-педагогічних кадрів та навчально-методичної літератури для педінституту та педколеджів Афганістану. Після повернення до 1997 р. працював деканом фізико-математичного факультету, згодом – проректором з навчальної роботи. У 2002 р. повернувся на кафедру.

Автор понад 60 наукових та науково-методичних праць, багато з яких і досі не втрачають актуальності, як-от: «Алгебра і теорія чисел» (у співавт., 2 ч., 1983-1986), «Збірник задач з алгебри» (у співавт., 2 ч., 2002-2003), «Збірник задач з теорії чисел» (у співавт., 2001), «Застосування лінійної алгебри» (у співавт., 2012).

Абрамчук Василь Степанович – кандидат фізико-математичних наук, доцент (1974), професор університету (1996). У 1963 р. закінчив фізико-математичний факультет Луцького педагогічного інституту. У 1969 р. захистив дисертацію «Чисельні методи синтезу лінійних динамічних систем» в Інституті кібернетики АН УРСР, тоді ж почав працювати на кафедрі математики ВДПІ, де доріс до проректора з наукової роботи (1996-1998), завідувача кафедри математики.

Основні напрями наукових досліджень – теорія Чебишевського наближення сукупності дробово-лінійних функцій (багатокритеріальні задачі) та їхнє застосування в апроксимаційних задачах синтезу динамічних систем; теорія наближення узагальненими інтерполяційними многочленами; теорія розв'язування систем лінійних алгебричних рівнянь з довільними дійсними невивродженими матрицями і довільною структурою ненульових елементів. Понад 20 років був керівником держбюджетних тем. Має два впровадження в розробку проектування систем: завод «Електромаш» (Нижній Новгород), НДІ «Гідроприбор» (Київ).

Автор понад 100 наукових та навчально-методичних праць. З них – дві монографії, статті в журналах «Доповіді НАН України», «Известия ВУЗов ССРСР», «Радиоелектроника», «Кібернетика», вісниках Київського та Львівського національних університетів, в матеріалах міжнародних, союзних та Всеукраїнських конференцій.

Трохименко Валентин Степанович (1940-2020) – кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор університету (1996). У 1963 р. закінчив фізико-математичний факультет ВДПІ за спеціальністю «математика і фізика» і залишився працювати на кафедрі математики, яку згодом очолив (1988-1998). У 1970 р. захистив кандидатську дисертацію «Алгебри багатомісних функцій».

Основні напрями наукових досліджень – теорія півгруп та півгруп перетворень, n -арних алгебраїчних систем, алгебри функцій декількох аргументів. Вивчає властивості операцій та відношень на множинах функцій багатьох аргументів, які мають ті чи ті властивості. Під його керівництвом протягом багатьох років успішно працювала студентська проблемна група «Алгебри багатомісних функцій».

Автор 150 наукових праць, серед яких – монографії («Алгебры Менгера многоместных функций» (2006), «Algebras of multiplace functions» (у спіавт., 2012)); статті в українських і міжнародних журналах («Український математичний журнал», «Кібернетика», «Известия вузов (Математика)», «Сибирский математический журнал», «Algebra Universalis», «Quasigroups and Related Systems», «Communications in Algebra», «Studia Scientiarum Hungarica», «Czechoslovak Mathematical Journal») тощо.

Студенти мають вільний доступ до текстів лекцій та інших навчально-методичних матеріалів, які розміщено на індивідуальному сайті проф. Трохименка В. С. (<https://sites.google.com/site/vstrokhimenko/>).

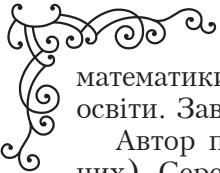
Томусяк Андрій Андрійович – кандидат фізико-математичних наук, професор (1995). У 1962 р. закінчив фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, де залишився працювати, був проректором з науки. У 1967 р. захистив кандидатську дисертацію «Напівмарковські процеси та їх застосування» за спеціальністю «Теорія ймовірностей». У 1981 р. почав працювати у ВДПІ на посаді завідувача кафедри математики.

Основні напрями наукових досліджень – алгебри скінченного рангу, випадкові процеси, функції гіперкомплексної змінної. Тривалий час керував студентською проблемною групою «Матричні алгебри».

Автор 68 публікацій, серед яких – підручники та посібники («Практикум з математичного аналізу. Вступ до аналізу. Диференціальне числення» (у спіавт., 1993), «Практикум з математичного аналізу. Інтегральне числення. Ряди» (у спіавт., 1995), «Метричні простори» (1995), «Диференціальні рівняння» (2 ч., 2009, 2012), «Основи функціонального аналізу» (у спіавт., 2011)), публікації у фахових виданнях, тези на міжнародних і Всеукраїнських конференціях.

Ковтонюк Мар'яна Михайлівна – кандидат фізико-математичних наук, доктор педагогічних наук, доцент, професор університету. Закінчила Тернопільський державний педагогічний інститут за спеціальністю «Математика і фізика». У 1985 р. захистила кандидатську дисертацію «Асимптотичні формули для розв'язків нескінченних систем лінійних диференціальних рівнянь» за спеціальністю 01.01.02 – диференціальні рівняння і математична фізика, 2014 р. – докторську дисертацію «Теоретичні і методичні основи фундаменталізації загально-професійної підготовки майбутнього вчителя

математики» за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Завідувач кафедри математики та інформатики (2008-2010, з 2016).

Автор понад 160 наукових і науково-методичних праць (65 одноосібних). Серед них – монографія, 21 навчальний посібник (з них 2 із грифом МОН України), більше як 50 статей у наукових журналах та збірниках України та зарубіжжя, чотири статті в Scopus, 1 – у Web of Science.

Науковий керівник 4 кандидатських дисертацій. Член двох спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій (Вінниця, Львів).

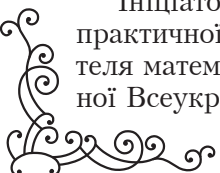
Ініціатор і головний редактор видання науково-популярного альманаху «Математика та інформатика навколо нас» (з 2018), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Математика та інформатика у вищій школі: виклики сучасності» (з 2017). Автор навчального сайту «Математичний аналіз і диференціальні рівняння вивчаю сам» (<http://kovtonyuk.inf.ua/>), який регулярно відвідують студенти з інших держав (понад 1600 відвідувань щомісячно).

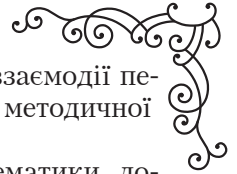
Матяш Ольга Іванівна – доктор педагогічних наук, доцент. Закінчила ВДПІ. У 1995 р. захистила кандидатську, а у 2014 р. – докторську «Формування методичної компетентності з навчання геометрії майбутніх учителів математики» дисертації за спеціальністю 13.00.02. – теорія і методика навчання (математика). Очолювала кафедру алгебри і методики навчання математики ВДПУ з 2003 до 2020 рр. Керівник і основоположник наукової школи «Підвищення ефективності фахової підготовки вчителів математики в умовах розвитку вищої освіти в Україні». Основні напрями наукових досліджень – проблеми фахової підготовки вчителів математики та формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Автор понад 200 наукових праць, з них – 3 монографії, більше як 20 навчально-методичних посібників, понад 50 статей у фахових виданнях. Понад 30 статей опубліковано у наукових періодичних виданнях інших держав, зарубіжних наукометричних базах даних. Основними публікаціями є: «Теоретико-методичні засади формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики до навчання учнів геометрії (2013), «Математика у творчості. Творчість у математиці» (у співавт., 2018), «Методичний інструментарій формування здатності учнів до математичного моделювання» (у співавт., 2019), «Розвиток критичного мислення студентів засобами задачного підходу» (у співавт., 2019). Член редакційних колегій наукових видань в галузі теорії і методики навчання математики (Київ, Вінниця, Суми, Чернівці).

Член спеціалізованих рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій (Київ, Вінниця). Систематично виступає офіційним опонентом на захистах кандидатських та докторських дисертацій. Науковий керівник 12 кандидатських дисертацій.

Ініціатор та голова організаційного комітету Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи фахової підготовки вчителя математики» (2009, 2012, 2015, 2018). Ініціатор та організатор щорічної Всеукраїнської олімпіади геометричної творчості імені В. А. Ясінського

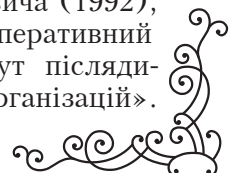
(з 2017), в умовах якої апробуються нові форми партнерської взаємодії педагогічного університету та школи у формуванні та розвитку методичної компетентності учителів математики.

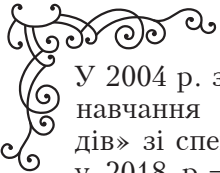
Ясінський В'ячеслав Андрійович (1957-2015) – учитель математики, доцент, заслужений вчитель України. Із 1983 р. працював у ВДПУ. У 2005 р. присвоєно вчене звання доцента кафедри алгебри і методики викладання математики. За сумісництвом понад 20 років викладав у вінницьких середніх навчальних закладах. З 1991 р. був членом журі, пізніше – експертом-консультантом, заступником голови журі Всеукраїнської олімпіади юних математиків, а з 1998 р. – членом журі й експертом-консультантом Всеукраїнського турніру юних математиків імені професора М. Й. Ядренка, членом журі Всеукраїнських олімпіад для студентів математичних спеціальностей педагогічних університетів, очолював математичні олімпіади Вінниччини. Член журі українських Соросівських олімпіад з математики (1995-2001). З 1993 до 2006 р. постійно брав участь у відборах і науковій підготовці збірної команди України до Міжнародних математичних олімпіад. Він безпосередньо підготував чимало переможців Всесоюзних і Всеукраїнських олімпіад.

Автор багатьох науково-методичних праць, присвячених підготовці учнів і студентів до математичних змагань. Зокрема, автор і співавтор книг: «Задачі міжнародних математичних олімпіад та методи їх розв'язування» (1998), «Математичні олімпіади школярів України: 1991-2000» (2003), «Математичні олімпіади школярів України: 2001-2006» (2008), «Секрети підготовки до Всеукраїнських та Міжнародних олімпіад. Геометрія» (у співавт., 2014), «Секрети підготовки школярів до Всеукраїнських та Міжнародних математичних олімпіад. Алгебра» (у співавт., 2015), «Секрети підготовки школярів до Всеукраїнських та Міжнародних математичних олімпіад. Теорія чисел» (у співавт., 2018). Автор великого циклу статей у профільних журналах, присвячених методиці та практиці розв'язування олімпіадних задач.

Автор яскравих олімпіадних задач з математики. Серед вітчизняних авторів олімпіадних задач був лідером, визнаним далеко за межами України – усім математичним олімпіадним світом. Він був першим педагогом-математиком незалежної України, чиї задачі були представлені на Міжнародних математичних олімпіадах (1998, 2002). Його задачі неодноразово входили до ShortList'ів міжнародної математичної олімпіади; завдань Всеукраїнських олімпіади усіх рівнів; відбіркового та фінального етапів олімпіади з геометрії імені І. Ф. Шарігіна; відкритих математичних олімпіад і фестивалів Рішельєвського лицю; комплексної олімпіади з математики, фізики, інформатики «Турнір чемпіонів» тощо. Із 2017 р. у ВДПУ проводиться Олімпіада геометричної творчості імені В. А. Ясінського.

Клочко Оксана Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор. Закінчила Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича (1992), спеціальність – «Прикладна математика», Чернівецький кооперативний технікум (1996), спеціальність – «Правознавство», Інститут післядипломної освіти ВНАУ (2010), спеціальність – «Менеджмент організацій».

У 2004 р. захистила кандидатську дисертацію «Прикладна спрямованість навчання інформатики студентів вищих аграрних навчальних закладів» зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання інформатики, у 2018 р. – докторську дисертацію «Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх менеджерів аграрного виробництва засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. У ВДПУ працювала у 2005-2007 та з 2018 р. Професор кафедри математики та інформатики.

Коло інтересів та наукові дослідження – прикладна математика, інформатика, зокрема машинне навчання, інтелектуальний аналіз даних, системний аналіз; педагогіка, психологія, методика навчання інформатики, професійна освіта; менеджмент.

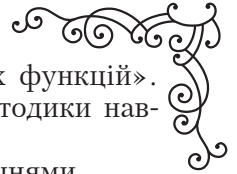
Автор понад 330 наукових та науково-методичних праць, серед яких монографії («Професійна підготовка майбутніх менеджерів аграрного виробництва засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій» (2018), «Оптимізація систем виробництва на основі виробничих функцій неокласичної теорії: Трансформаційна динаміка процесів відтворення в аграрній економіці» (у співавт., 2012)); навчальні посібники («Математичне моделювання систем і процесів в освіті/педагогіці» (2019), «Методи оптимізації в економіці» (в співавт., 2013), «Інформаційні системи і технології управління організацією» (в співавт., 2015)), а також праці, що індексуються в наукометричних базах Scopus й Web of Science.

Бак Сергій Миколайович – доктор фізико-математичних наук, доцент (2013). У 2002 р. закінчив ВДПУ за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Математика». Викладацьку діяльність розпочав у 2005 р. У 2007 р. захистив кандидатську дисертацію «Рівняння нескінченних ланцюгів нелінійних осциляторів: задача Коші, періодичні розв’язки, біжучі хвилі», у 2020 р. – докторську дисертацію «Дискретні нескінченновимірні гамільтонові системи на двовимірній ґратці» на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук за спеціальністю 01.01.02 – диференціальні рівняння.

Основні наукові результати стосуються дослідження дискретних за просторовими змінними моделей (систем осциляторів, систем типу Фермі-Пасти-Улама, дискретних рівнянь типу синус-Гордона, дискретних нелінійних рівнянь типу Шредінгера) за допомогою методів функціонального аналізу і теорії критичних точок гладких функціоналів. Керівник трьох науково-дослідних робіт: «Коректність задачі Коші для систем осциляторів на двовимірних ґратках», «Варіаційний метод дослідження одного класу гамільтонових систем», «Проблеми математики та інформатики у педагогічному університеті: теорія і практика».

Відповідальний редактор науково-популярного альманаху «Математика та інформатика навколо нас».

Панасенко Олексій Борисович – кандидат фізико-математичних наук. У 2005 р. закінчив ВДПУ за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Математика». Тоді ж розпочав професійну діяльність на кафедрі вищої математики Вінницького національного технічного університету. У 2010 р. захистив кандидатську дисертацію «Фрактальні властивості

графіків деяких класів неперервних ніде не диференційовних функцій». З 2006 р. працює у ВДПУ викладачем кафедри алгебри і методики навчання математики.

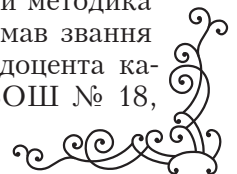
Багато часу присвячує роботі із здібними до математики учнями.

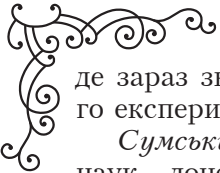
Автор близько 50 наукових праць, серед яких – навчально-методичні посібники (один із грифом МОН), статті у закордонних та вітчизняних виданнях. Коло наукових інтересів охоплює різні галузі знань. Із математики – це дослідження фрактальних властивостей об'єктів зі складною локальною будовою, з методики навчання математики – дослідження ефективності сучасних технологій навчання та вивчення особливостей роботи із здібними до математики учнями, з комп'ютерних наук – математичні методи у машинному навчанні та системах штучного інтелекту. Разом з В. А. Ясінським підготував книги «Секрети підготовки до Всеукраїнських та Міжнародних олімпіад. Геометрія» (2014). «Секрети підготовки школярів до Всеукраїнських та Міжнародних математичних олімпіад. Алгебра» (2015), «Секрети підготовки школярів до Всеукраїнських та Міжнародних математичних олімпіад. Теорія чисел» (2018), І. О. Рокіцьким – «Застосування лінійної алгебри» (2012).

Методика та дидактика навчання фізики у середній та вищій школі є пріоритетними напрямками роботи відповідних кафедр педагогічного університету. Вінницьких науковців вирізняє творче поєднання фахових фізико-математичних досліджень та педагогічного пошуку вчених. Біля витоків наукової школи був Бушок Григорій Федорович (1917-2003) – доктор педагогічних наук, професор (1987). У 1940 р. він закінчив фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту, учасник Другої світової війни. У 1951 р. захистив кандидатську дисертацію «Електромагнетизм в курсі фізики середньої школи (10 клас)». У 1951-1954 рр. працював завідувачем кафедри фізики Ужгородського педагогічного інституту, з 1954 р. – у ВДПІ, зокрема на посадах завідувача та професора кафедри основ виробництва, декана фізико-математичного факультету. У 1981 р. захистив докторську дисертацію «Научно-методические основы преподавания общей физики в педвузах». Досліджував вміст радону в питних водах колодязів, в'язко-пружні властивості полімерів, проблеми методики викладання фізики у вищій школі. Основні праці: «Фізичний практикум» (у співавт., 1965), «Курс фізики» (у співавт., 1969-1972; 1997; 2001-2002), «Дидактичні основи викладання фізики в педвузах» (1978), «Науково-методичні основи викладання загальної фізики» (1999), «Методика преподавания общей физики в высшей школе» (у співавт.).

Однодумцями Г. Ф. Бушка були його колеги.

Нечипорук Микола Никодимович (1921-2008) – кандидат педагогічних наук, доцент (1974). Закінчив Чкаловське зенітно-артилерійське училище (1941), учасник Другої світової війни. ВДПІ закінчив у 1951 р., вчителював. За два роки повернувся працювати в інститут. У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію «Новые приборы по механике и методика их применения в школьном физическом эксперименте», отримав звання кандидата педагогічних наук, у 1974 р. обраний на посаду доцента кафедри методики фізики. З 1996 р. працював у Вінницькій ЗОШ № 18,

де зараз знаходиться виставка його оригінальних приладів для фізичного експерименту.

Сумський Вадим Іванович (1945-2004) – кандидат фізико-математичних наук, доцент (1993). Закінчив фізико-математичний факультет ВДПІ у 1968 р. Після аспірантури працював у Вінницькому політехнічному інституті. У 1982 р. захистив дисертацію «Амплитудная зависимость внутреннего трения субструктурно-упроченного алюминия и его сплавов Al-Cu». За два роки повернувся працювати в педінститут. У 1989 р. із програмами «Применение КМ в аэрокосмической технике» і «ЕОМ на практичних заняттях» брав участь у Всесоюзному конкурсі програмних засобів для персональних ЕОМ, де був нагороджений грошовою премією. У 1995 р. на республіканській виставці «Розробка нових засобів навчання» за програмну розробку з педагогіки нагороджений дипломом. У листопаді 2003 р. подав до захисту докторську дисертацію на тему «Теоретико-методичні засади застосування інформаційно-комунікативних технологій в процесі вивчення фізики в вищих педагогічних навчальних закладах», але захистити не встиг. Автор 158 праць, з яких 5 посібників із застосуванням ЕОМ у вивченні фізики, електронний посібник із загальної фізики (розділ «Електрика та магнетизм»). Працював над проблемами методики використання ЕОМ на лекціях, практичних і лабораторних заняттях, розробив спецкурс «Застосування ЕОМ при викладанні фізики», практикум із використанням ЕОМ у лабораторії електрики та магнетизму. Під його керівництвом успішно захищено дві кандидатські дисертації.

Носолюк Василь Микитович (1917-2018) – кандидат педагогічних наук, доцент (1960). Закінчив фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту (1940), Одеське артилерійське училище (1943). Учасник Другої світової війни. Після демобілізації працював у Станіславському педінституті. У 1957 р. захистив кандидатську дисертацію «Электромагнитные колебания и волны в курсе физики средней школы». З 1965 р. до 2009 р. працював у ВДПІ, зокрема проректором з науково-навчальної роботи. Наукові інтереси зосереджувалися в галузі діелектриків і напівпровідників (понад 30 публікацій). Засновник науково-дослідної лабораторії з фізики полімерів, на основі досліджень якої створено спеціальний фізичний практикум. Тут вивчали релаксаційні процеси у твердих полімерах. За результатами досліджень розроблено метод вимірювання електричної і магнітної сталих. У співпраці з ученими-медиками досліджували вплив магнітного поля на електрокінетичні властивості крові, проводили вимірювання реологічних властивостей. Отримав низку авторських свідоцтв, зокрема на вимірювальний перетворювач температури і комірку для вимірювання діелектричної проникності крові.

Андріанов Віктор Михайлович (1929-2020) – кандидат фізико-математичних наук, професор університету (1997). У 1950 р. закінчив ВДПІ, отримав спеціальність вчителя фізики та математики. З 1953 р. почав працювати на кафедрі фізики. Займався облаштуванням фізичних лабораторій та організацією лабораторного практикуму з курсу загальної фізики. У 1973 р. захистив кандидатську дисертацію «Некоторые вопросы внутреннего теплопереноса во влажных твердых дисперсных телах».

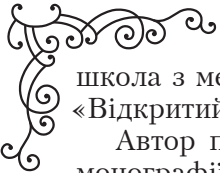
при отрицательной температуре». З 1973 до 1985 рр. виконував обов'язки завідувача кафедри загальнотехнічних дисциплін. Написав більше 100 праць, зокрема 6 навчальних посібників з експериментальної фізики, методики викладання фізики у вищій та середній школі, навчальний посібник з історії фізики «Нариси з історії розвитку фізики в Україні».

Кучерук Іван Митрофанович (1934-2002) – кандидат фізикоматематичних наук, професор (1984), Заслужений працівник освіти України. Закінчив ВДПІ у 1956 р. Упродовж 1956-1963 рр. працював учителем фізики, заступником директора середньої школи, а згодом директором Ворошилівської середньої школи Немирівського району. У 1964 р. повернувся на роботу в інститут, очолював кафедру фізики, виконував обов'язки проректора з навчальної роботи. У 1968 р. захистив кандидатську дисертацію «Комплексное исследование кинетики процесса сушки типичных дисперсных тел инфракрасным излучением». У 1982 р. призначений ректором Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника, через чотири роки – Житомирського педінституту імені Івана Франка, який очолював до 2002 р. Спеціаліст в галузі теплофізики дисперсних систем. Автор підручників та методичних матеріалів з фізики, зокрема підручника «Загальна фізика» (у співавт., 3 кн., 1987-1991, 1995), навчального посібника «Загальний курс фізики» (у співавт., 3 т., 1999-2001; 2006-2007).

Науковий доробок старших поколінь отримав творчий розвиток у дослідженнях їхніх учнів і послідовників. Атаманюк Василь Васильович (1951-2020) – кандидат фізикоматематичних наук, доцент (1987). У 1973 р. закінчив фізикоматематичний факультет ВДПІ. 1986 р. захистив кандидатську дисертацію «Температурный спектр поглощения неупругой энергии низколегированных сталей перлитного класса» зі спеціальності – фізика твердого тіла. З 1985 р. працював на кафедрі загальнотехнічних дисциплін. Опублікував понад 150 наукових праць, зокрема 2 навчальні посібники з грифом МОН України. Основна тематика досліджень – технології конструкційних матеріалів.

Заболотний Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, кандидат фізикоматематичних наук, професор (2012), Заслужений працівник освіти України. Закінчив ВДПІ у 1974 р. Очолює кафедру фізики і методики навчання фізики, астрономії. У 1994 р. захистив кандидатську дисертацію «Релаксационные процессы и теплофизические свойства структурированных эластомеров», у 2010 р. – докторську дисертацію «Дидактичні засади застосування мультимедіа у формуванні методичної компетентності майбутніх учителів фізики».

Нові засоби та технології навчання потребують напрацювання відповідних прийомів і способів їх використання у навчальному процесі з фізики. Під керівництвом В. Ф. Заболотного працює наукова школа з методики навчання фізики «Інформаційно-комунікаційні технології у навчанні фізики», підвалини якої закладено у 1970-1990-х рр. професором Г. Ф. Бушком, доцентами М. Н. Нечипоруком, В. І. Сумським. Колектив школи чотири рази (2006-2014) виборював гранти Вінницької ОДА, які були використані для підготовки мультимедійних навчальних посібників. Наукова

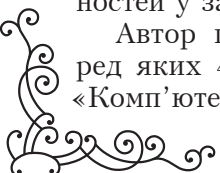
школа з методики навчання фізики – переможець Національного проєкту «Відкритий світ» у номінації «Фізика-7».

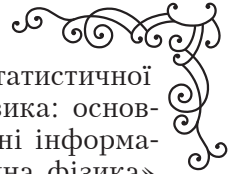
Автор понад 300 наукових та науково-методичних праць. Серед них монографії, навчальні й навчально-методичні посібники, що мають гриф МОН України, зокрема «Інформаційні технології навчання» (у співавт., 2016), «Методичний інструментарій учителя і викладача фізики» (у співавт., 2018), «Лабораторний практикум з фізики» (у співавт., 2018). Спільно з Інститутом інноваційних технологій і засобів навчання НАПН України вивчає вплив та ефективність використання засобів навчання нового покоління у закладах вищої і середньої освіти. За результатами дослідження опубліковано понад 15 наукових праць, серед них навчально-методичний посібник «Технології та методи навчання у класах гуманітарного спрямування (на прикладах предметів освітньої галузі «Природознавство»)». Науковий керівник і консультант 2 докторських та 7 кандидатських дисертацій.

Мислицька Наталія Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики і методики навчання фізики, астрономії. У 1999 р. закінчила фізико-математичний факультет ВДПУ, здобувши кваліфікацію вчителя фізики, астрономії, інформатики. З 2003 р. працює на кафедрі методики викладання фізики. У 2007 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Формування фізичних понять в учнів основної школи засобами інформаційних технологій навчання», а у 2018 р. – докторську дисертацію «Навчання фізики на засадах пропедевтичного підходу у формуванні методичної компетентності майбутнього вчителя фізики». Основний напрям наукових пошуків – методика навчання фізики з використанням інноваційних технологій та засобів навчання. Автор понад 150 публікацій, серед яких монографії, навчальні та навчально-методичні посібники з грифом МОН України. Основні з них: «Фізика-7. Мультимедійні додатки» (2009), «Коливання і хвилі (з електронним представленням)» (2011) «Технології навчання фізики (з мультимедійним супроводом)» (2014), «Організація фахової підготовки майбутнього учителя фізики з використанням методичної пропедевтики» (2017), «Технології і методи навчання у класах гуманітарного спрямування» (2018), «Хмаро орієнтовані технології навчання» (2020).

Сільвейстр Анатолій Миколайович – доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики і методики навчання фізики, астрономії. У 1992 р. закінчив ВДПІ. Кандидатську дисертацію «Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках вивчення нового навчального матеріалу з електродинаміки з застосуванням комп'ютера» захистив у 2000 р., докторську дисертацію «Теоретико-методичні засади навчання фізики майбутніх учителів хімії і біології» – у 2017 р. Коло наукових інтересів: використання інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання фізики у середній і вищій школі та навчання фізики студентів нефізичних спеціальностей у закладах вищої освіти.

Автор понад 300 наукових і навчально-методичних публікацій, серед яких 4 монографії та 14 посібників для середньої і вищої школи: «Комп'ютер як технічний засіб навчання в загальноосвітній середній

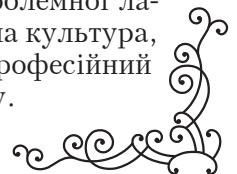

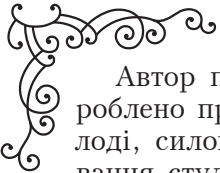
школі» (2002), «Теоретична фізика. Задачник-практикум з статистичної фізики та термодинаміки» (у співавт., 2003), «Загальна фізика: основні положення (конспект лекцій)» (у співавт., 2004), «Сучасні інформаційні технології навчання. Курс лекцій» (2007), «Статистична фізика» (у співавт., 2007), «Фізика» (у співавт., 2010), «Фізика і фізичні методи дослідження» (у співавт., 2 ч., 2010), «Основні положення механіки» (у співавт., 2011), «Фізичні методи дослідження» (у співавт., 2013), «Основні положення фізики» (у співавт., 2013), «Фізика. Курс лекцій» (у співавт., 2016), «Навчання фізики майбутніх учителів хімії і біології у педагогічних університетах» (2017), «Теоретико-методичні засади засвоєння учнями природничо-наукових знань як необхідна умова навчання фізики майбутніх учителів хімії і біології» (у співавт., 2018), «Лабораторний практикум з фізики» (у співавт., 2018).

Від заснування вчительського інституту фізична культура розглядалася як важливий елемент загальної підготовки вчителя, який мав навчити дітей турбуватися й про власне тіло. Спеціальні кафедри в педагогічних інститутах почали створюватися набагато пізніше, зокрема у вінницькому лише в 1937 р. Відтоді з організацією окремого факультету (1956) та розвитком світових профільних наук у університеті отримали розвій кілька наукових напрямів дослідження. Їхніми лідерами є О. С. Куц, К. П. Козлова, Ю. Г. Козловський, Ю. М. Фурман, В. М. Костюкевич.

Куц Олександр Сергійович – доктор педагогічних наук, професор. Закінчив ВДПІ, згодом – вище артилерійське училище та вищу партійну школу при штабі Прибалтійського воєнного округу. Учителював, працював тренером. У 1964 р. поїхав у Павлодар (Казахська РСР) освоювати цілинні землі. Там у новоствореному педагогічному інституті завдяки його зусиллям було відкрито факультет фізичного виховання. За короткий час пройшов шлях від асистента до декана факультету.

На науковій роботі зосередився у 1970-х рр., відколи очолив комплексну наукову групу в Казахстані із Всесоюзної наукової теми «Наукове обґрунтування змісту фізичного виховання з учнями 1-10 класів загальноосвітніх шкіл», яку АПН СРСР проводила в різних регіонах країни. За результатами досліджень Олександра Сергійовича запросили до заочної аспірантури НДІ фізіології дітей і підлітків АПН СРСР. Також за цим напрямом він організовував проведення трьох республіканських наукових конференцій. У 1978 р. повернувся у ВДПІ, де працював завідувачем кафедр фізичного виховання, теорії і методики фізичного виховання, спортивних ігор, виконував обов'язки декана факультету фізичного виховання. Його зусиллями відкрито аспірантуру зі спеціальностей «Теорія і методика фізичного виховання і спорту» та «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення», започатковано Міжнародну науково-практичну конференцію «Фізична культура, спорт і здоров'я нації», під його керівництвом успішно завершено чотири науково-дослідні теми всесоюзного значення. У 2010 р. ініціював відкриття науково-проблемної лабораторії з фізичного виховання і спорту за напрямами: фізична культура, фізичне виховання різних груп населення, олімпійський і професійний спорт, медико-біологічні основи фізичного виховання і спорту.

Автор понад 300 наукових і науково-методичних праць, у яких розроблено програмно-нормативну основу для учнівської і студентської молоді, силових структур; зміст, форму, засоби і методи фізичного виховання студентів ВНЗ з низьким рівнем здоров'я і фізичної підготовки; досліджує проблеми підвищення психофізичної і прикладної фізичної підготовки курсантів Збройних Сил і МВС України, акцентуючи увагу на потребі профілактики правопорушень неповнолітніх підлітків засобами фізичного виховання та фізичної реабілітації дітей, хворих на ДЦП, та дорослих з ускладненнями опорно-рухового апарату та перенесеного інсульту в післяопераційний період. Організатор та відповідальний виконавець досить небезпечних досліджень у радіаційно забруднених зонах України. З 1986 р. під його керівництвом підготовлено 2 доктори і більше ніж 60 кандидатів наук.

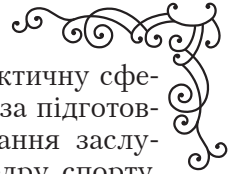
З 2000 до 2006 рр. очолював спеціалізовану вчену раду при Львівському державному університеті фізичної культури. Як професор кафедри теорії і методики фізичного виховання львівського університету проводив велику організаційну та педагогічну роботу, керував власною науковою школою.

Козлова Клавдія Пилипівна (1937-2013) – кандидат педагогічних наук, професор (2004). У 1961 р. закінчила ВДПІ, у якому наступного року почала працювати викладачем кафедри спортивних ігор. З 1970 до 1973 рр. навчалась в аспірантурі Ленінградського НДІ фізичної культури. У 1974 р. захистила дисертацію кандидата педагогічних наук «Исследования тактических действий гандболисток в нападении и пути повышения их эффективности». У 1976 р. отримала вчене звання доцента і продовжила роботу у ВДПІ на посадах завідувача кафедри фізичного виховання, згодом кафедри теорії і методики фізичного виховання. З 1984 до 1990 рр. була деканом факультету фізичного виховання.

Автор понад 100 наукових і навчально-методичних публікацій, серед яких – розділи в колективних монографіях «Evaluation of physical status of children living in the zones of influence of radiation» (Базель, 1997), «Principles and ways of engaging youths in the Olympic ideals» (Варшава, 1999), «Рост и развитие детей и подростков, которые проживают в условиях повышенной радиации» (Мехико, 1993), «Адаптация организма детей к условиям повышенной радиации» (Прага, 1994), «Состояние физического развития и двигательной подготовленности детей, проживающих в зонах малых доз радиации» (Нью-Йорк, 1995). Систематично працювала зі студентською молоддю. Під її керівництвом успішно захистили 3 кандидатські дисертації

Козловський Юрій Гнатович (1937-1999) – кандидат біологічних наук, професор (1988), заслужений тренер України. З юнацьких років займався легкою атлетикою. У 1962 р. закінчив ВДПІ, де залишився працювати на кафедрі спорту та спортивних ігор факультету фізичного виховання. У 1971 р. захистив дисертацію, здобувши науковий ступінь кандидата біологічних наук.

Сферою його наукових інтересів була методика підготовки спортсменів з бігу на середні та довгі дистанції, її педагогічний та фізіологічний

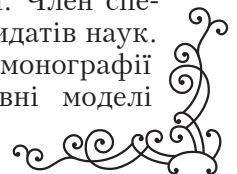
аспекти. Свої наукові пізнання молодий вчений переніс у практичну сферу – підготовку висококваліфікованих спортсменів. У 1977 р. за підготовку висококваліфікованих спортсменів присвоєно почесне звання заслуженого тренера УРСР. Тоді ж він очолив інститутську кафедру спорту та спортивних ігор, а у 1985 р. – кафедру фізичного виховання. Його наукова діяльність у той час була тісно пов'язана з практичною роботою. У 1986 р. на базі інституту створили науково-дослідну лабораторію, у якій проходили обстеження кращі спортсмени Вінницької області. Підготував плеяду видатних спортсменів країни, переможців міжнародних змагань.

Автор понад 100 наукових робіт, серед них – монографії «Швидкісно-силова підготовка бігунів на середні та довгі дистанції» (1980), «Початкова підготовка бігунів на середні та довгі дистанції» (1982), «Біг на 3000 м з перешкодами» (1984), «Формування витривалості бігунів на середні та довгі дистанції» (1985), «Підготовка до виконання норм комплексу ГПО» (1985). У 1989 р. вийшла друком його книга «Марафонський біг», у якій розглянуто питання підготовки бігунів на довгі дистанції, особливості функціонування організму під впливом тренувальних навантажень, описані методи визначення рівня підготовленості, етапи відбору, а також особливості використання засобів відновлення та їхній вплив на організм спортсменів.

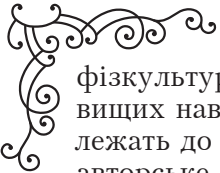
Фурман Юрій Миколайович – доктор біологічних наук, професор (2004). У 1970 р. закінчив лікувальний факультет Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова, де згодом був аспірантом кафедри фармакології. У 1973 р. захистив кандидатську дисертацію «Фармакологічні дослідження деяких сполук, синтезованих на основі молекули бета-аланіна» (спеціальність 14.03.05 – фармакологія), а у 2003 р. – докторську дисертацію «Корекція аеробної та анаеробної лактатної продуктивності організму молоді біговими навантаженнями різного режиму» (спеціальність 03.00.13 – фізіологія людини і тварин). До 1977 р. працював у Вінницькому державному медичному інституті ім. М. І. Пирогова, відтоді – у ВДПУ, нині на посаді завідувача кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання і фізичної реабілітації.

Засновник наукової школи «Оптимізація процесу вдосконалення фізичної й функціональної підготовленості різних груп населення засобами фізичного виховання». Напрями діяльності – теорія і методика підготовки спортсменів у сучасному спорті (сторони підготовки спортсменів, засоби та методи їхнього вдосконалення; оптимізація процесу тренування спортсменів на різних етапах спортивної підготовки); теоретико-методичні засади підготовки фахівців у вищих навчальних закладах фізичного виховання і спорту; формування фізичного, психічного та морального здоров'я дітей та молоді у процесі фізичного виховання; теоретико-методичні проблеми фізичного виховання школярів і студентів; вивчення ефективності засобів і форм фізичної реабілітації; екстремальна фізіологія. Член спеціалізованих вчених рад (Київ, Вінниця). Підготував 16 кандидатів наук.

Автор понад 250 наукових публікацій, серед яких – монографії «Фізіологія оздоровительного бега» (1994), «Перспективні моделі

фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні студентів вищих навчальних закладів» (у співавт., 2013), наукові видання, що належать до міжнародних наукометричних баз даних Scopus, WOS. Має 1 авторське свідоцтво про винахід і 2 свідоцтва про реєстрацію авторського права.

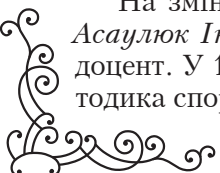
Костюкевич Віктор Митрофанович – доктор наук із фізичного виховання і спорту, професор (2013), заслужений тренер України. Засновник вінницького хокею на траві. Понад 40 років успішно поєднує тренерську, викладацьку та наукову роботу. У 1979 р. закінчив факультет фізичного виховання ВДПІ, де відтоді й працює, нині – на посаді завідувача кафедри теорії і методики спорту. У 1991 р. захистив кандидатську дисертацію, 2012 р. – докторську дисертацію «Теоретичні та методичні основи моделювання тренувального процесу спортсменів ігрових видів спорту».

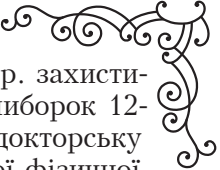
З 1981 до 2009 рр. – головний тренер команди вищої ліги з хокею на траві «Динамо – ШВСМ – ВДПУ», з 1996 до 1998 рр. – головний тренер чоловічої національної збірної команди України з хокею на траві, з 2003 до 2008 рр. – тренер жіночої національної збірної команди України з хокею на траві. Підготував понад 50 майстрів спорту СРСР та України. Хокейна команда «Олімпік-педуніверситет» під його керівництвом 7 разів ставала Чемпіоном України, тричі виграла Кубок України, двічі була володарем Кубка європейських чемпіонів «Челенджер». Лектор Центру ліцензування тренерів Федерації футболу України. Як лектор Федерації футболу України проходив неодноразово підвищення кваліфікації за програмою УЕФА «Study Group Scheme» в Нідерландах, Німеччині та Болгарії. Член науково-методичної ради Федерації футболу України.

У колі наукових досліджень – програмування та моделювання тренувального процесу спортсменів командних ігрових видів спорту.

Автор понад 350 науково-методичних праць, серед них – монографії («Управление тренировочным процессом футболистов в годичном цикле подготовки» (2016), «Моделирование тренировочного процесса в хоккее на траве» (2011), «Теоретико-методичні основи контролю у фізичному вихованні та спорті», «Теоретико-методичні основи управління процесом підготовки спортсменів різної кваліфікації», «Models of football tactics» (2020), «Tactics and movement control in football» (2020)); навчальні посібники з грифом МОН України для студентів факультетів фізичного виховання («Футбол», «Організація і проведення змагань зі спортивних ігор», «Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації» (2009)); навчальні посібники та книги («Теорія і методика викладання футболу», «Теорія і методика спортивної підготовки», «Побудова тренувальних занять у футболі», «Метрологічний контроль у фізичному вихованні та спорті» та інші). Має 7 свідоцтв авторського права. Головний редактор фахового видання «Фізична культура, спорт і здоров'я нації».

На зміну старшим приходять нове покоління науковців, серед яких й *Асаулук Інна Олексіївна* – доктор наук з фізичного виховання та спорту, доцент. У 1995 р. закінчила ВДПІ за спеціальністю «Фізична культура і методика спортивно-масової роботи», де з наступного року почала працювати,

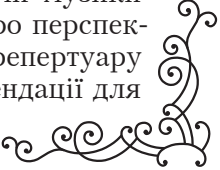
нині – декан факультету фізичного виховання і спорту. У 2001 р. захистила кандидатську дисертацію «Швидкісно-силова підготовка семиборок 12-14 років на етапі спеціалізованої базової підготовки», 2020 р. – докторську дисертацію «Теоретико-методичні основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів мистецьких спеціальностей». Активно опікується науковою діяльністю студентської молоді та аспірантів. Науковий керівник 3 кандидатських дисертацій.

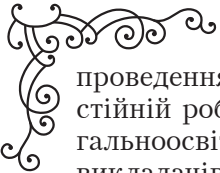
Коло наукових інтересів – теорія і методика фізичного виховання, теорія і методика спортивної підготовки, інноваційні технології у фізичному вихованні та спорту. Автор понад 120 наукових і науково-методичних праць, серед яких 2 монографії: «Технологія спортивного відбору акробатів на основі комплексної оцінки рухових здібностей» (у співавт., 2015), «Професійно-прикладна фізична підготовка студентів мистецьких спеціальностей» (2019). Зокрема має публікації, які включені до міжнародних наукометричних баз даних.

Створення у 1972 р. музично-педагогічного факультету дозволило профільним викладачам сконцентруватися не тільки на навчальній та творчій діяльності, а й приділити належну увагу теоретичним розвідкам. Мистецькі пошуки молоді мав підтримати дослідницький колектив, серед членів якого були:

Плесніна Тамара Павлівна (1935-1997) – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики музичного виховання, співу та хорового диригування (1975-1997). Вищу освіту здобула в Луганському (Ворошиловградському) державному педагогічному інституті. Закінчила аспірантуру НДІ художнього виховання АПН СРСР і в 1974 р. захистила кандидатську дисертацію «Формування у восьмикласників інтересу до серйозної музики». У 1975/76 н.р. з приходом професіоналів-виконавців відбулася чергова реорганізація фахових кафедр на музично-педагогічному факультеті ВДПІ, і кафедру методики музичного виховання, співу та хорового диригування очолила Т. П. Плесніна. Спільно із членами кафедри було запроваджено нові форми співпраці з викладачами педагогічних училищ, активізовано науково-пошукову діяльність студентів, спільно з обласним інститутом удосконалення вчителів організовано місячні курси підвищення кваліфікації вчителів музики і співів середніх шкіл Вінницької, Житомирської та Черкаської областей. Програма курсів передбачала цикл лекційно-практичних занять із методики музичного виховання, де на закінчення навчання курсанти захищали творчу роботу.

Характерною особливістю другої половини 1970-х рр. було запровадження в базових школах України експериментальної програми «Музика» та нової концепції музично-естетичного виховання школярів, розробленої співробітниками НДІ АПН СРСР на чолі з Д. Б. Кабалецьким. Плесніна Т. П. і її колектив активно долучилися до процесу адаптації, узяли участь в експериментальній роботі з переходу на нову програму. Спілкуючись з керівниками художніх колективів та вчителями музики і співів, Тамара Павлівна проводила роз'яснювальну роботу про перспективи переходу на нову програму, надавала допомогу у підборі репертуару для дитячих хорових колективів, розробляла методичні рекомендації для

проведення уроків за новою програмою. Чималу увагу приділяла самостійній роботі студентів під час проходження педагогічної практики в загальноосвітніх школах, підготовки звітних академічних концертів класів викладачів.

1980-ті рр. були періодом стабільного розвитку музично-педагогічної освіти в Україні. Багато уваги приділялося вдосконаленню професійно-педагогічної та науково-методичної підготовки викладачів музично-педагогічних факультетів, які мали володіти сучасними концепціями та новітніми технологіями навчання студентів й учнів загальноосвітніх шкіл. Важливою формою розв'язання цієї проблеми стало створення фахових опорних кафедр. У 1982 р. представники фахових кафедр музично-педагогічних факультетів України ухвалили рішення про створення опорної кафедри методики музичного виховання, співів та хорового диригування на базі Вінницького інституту, її керівником була обрана Т. П. Плесніна.

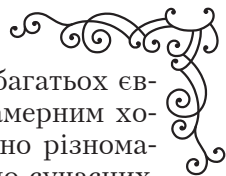
Автор понад 200 наукових праць, присвячених проблемам музичної освіти і виховання дітей та молоді, професійній підготовці майбутніх вчителів музики.

Брилін Борис Андрійович – доктор педагогічних наук, професор (2002). З 1963 р. працює у ВДПУ, нині професор кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії. У 1968 р. закінчив Вищу партійну школу культури у Ленінграді (нині Санкт-Петербурзі). У 1979 р. захистив кандидатську дисертацію «Виховання музично-естетичного смаку старшокласників в вокально-інструментальних ансамблях» при НПХВ (Москва). У 1998 р. успішно захистив докторську дисертацію «Педагогічні основи музично-творчого розвитку старшокласників у сучасних формах дозвілля».

Основний напрям досліджень – питання музично-творчого розвитку учнівської молоді. Автор близько 200 наукових праць, з них – 4 монографії, 12 навчально-методичних посібників, 9 хрестоматій, 20 методичних рекомендацій, статті в наукових збірниках. Підготував 7 кандидатів педагогічних наук, які закладали теоретичні основи формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики в процесі фахової підготовки, готовності до творчої самореалізації майбутнього вчителя музики, готовності майбутніх учителів музики до художньо-теоретичної діяльності, розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва.

Газінський Віталій Іванович (1945-2019) – видатний диригент, композитор, професор, народний артист України, заслужений діяч мистецтв Кабардино-Балкарської АРСР, заслужений працівник культури України.

Закінчив Хмельницьке музичне училище та Одеську державну консерваторію ім. А. Нежданової. З 1971 р. його було пов'язане з Вінниччиною. Працював педагогом та керівником хору музичного училища ім. М. Леонтовича, очолював хорову капелу педагогічного інституту, а згодом – Державний ансамбль пісні і танцю «Поділля» обласної філармонії (1986). Особливе місце у творчому доробку музиканта належить міському камерному хору. Муніципальний хор «Вінниця» був найулюбленішим дітищем митця, який він створив у 1984 р. і керував більш ніж три десятиріччя.

Ім'я В. Газінського відоме не лише на теренах України, а й у багатьох європейських країнах, де він гастролював із Муніципальним камерним хором «Вінниця». Хоровий репертуар диригента був надзвичайно різноманітний, налічував понад 250 творів – від епохи Відродження до сучасних хорових композицій. Серед найважливіших пріоритетів хору – виконавська інтерпретація українських народних пісень у художньому опрацюванні визначних композиторів (М. Леонтович, С. Людкевич, К. Стеценко, О. Кошиць та ін.).

Мистецьку діяльність успішно поєднував з педагогічною, працюючи професором, завідувачем кафедри ВДПУ. Його багаторічний диригентський та педагогічний досвід відобразився в підручнику «Навчання з техніки диригування» та науково-методичних працях «Деякі питання роботи з самодіяльним та навчальним хором», «Робота над сучасною музикою в учбовому хорі», «Сучасні завдання керівника дитячого хору». Його навчально-методичний посібник «Навчальний хор» не лише розширює межі художнього пізнання світу, але й є важливим джерелом залучення громадян до активного культуротворення в суспільстві.

Завальнюк Анатолій Федорович – кандидат мистецтвознавства, професор (2003), заслужений діяч мистецтв України. Закінчив Львівську консерваторію у 1967 р. Відтоді працював у ВДПУ, пройшов шлях від викладача до завідувача кафедри теорії, історії музики та гри на музичних інструментах, декана музично-педагогічного факультету.

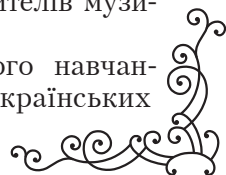
Тривалий час у колі наукових інтересів вченого перебували проблеми музичного краєзнавства. Він досліджував життя і творчість композитора М. Леонтовича, і в 1977 р. на основі зібраних матеріалів був у с. Марківка Теплицького району Вінницької області був відкритий меморіальний музей до 100-річчя від дня народження митця. Одночасно збирав музичний фольклор Поділля, що став основою для монографії «Літні обряди та пісні» та кандидатської дисертації «Типологія літніх обрядів і пісень та їх західно-слов'янська основа» (1983).

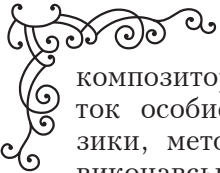
Автор близько 120 наукових публікацій, серед яких – монографії «Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи» (2002, 2003), «Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори» (2007), «Микола Леонтович. Повне зібрання хорової та педагогічної спадщини» (2017).

На зміну старшому поколінню прийшло нове, з іншими поглядами та пошуками, творчим натхненням.

Мозгальова Наталія Георгіївна – доктор педагогічних наук, професор (2015). У 1989 р. закінчила Харківський інститут мистецтв ім. І. П. Котляревського та отримала спеціалізацію викладач фортепіано. З 1982 р. працює у ВДПУ, нині на посаді завідувача кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії. Захистила кандидатську дисертацію «Формування музичного мислення майбутніх учителів музики в процесі інструментальної підготовки» (2001), докторську дисертацію «Теорія та методика інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музики» (2011).

Коло наукових інтересів – теорія та методика музичного навчання, історія музичної освіти, виховні можливості музики українських

композиторів для дітей, наступність фортепіанного навчання, розвиток особистості й творчої індивідуальності майбутнього вчителя музики, методологічні орієнтири та управління якістю інструментально-виконавської підготовки вчителів музики, вивчення досвіду видатних піаністів минулого та сучасності, історико-філософські та психолого-педагогічні аспекти виконавського успіху, адаптація студентів до концертної діяльності.

Автор понад 90 наукових праць. Серед них – монографія «Теоретико-методичні засади інструментально-виконавської підготовки вчителя музики» (2011), 2 навчально-методичних посібники «Мистецтво інструментальної гри», «Перші кроки до співацької майстерності (Художньо-творча самореалізація студентів у співацькій діяльності)» (у спіавт.). Організатор регіональної науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів «Актуальні проблеми музичної освіти та виховання».

Протягом багатьох років є членом журі міжнародних та українських музичних конкурсів. Підготувала 11 лауреатів міжнародних та 3 лауреатів всеукраїнських конкурсів.

Швець Ірина Борисівна – професійна оперна співачка (сопрано), професор університету, народна артистка України. У 1989 р. закінчила Санкт-Петербурзьку державну академію театрального мистецтва за спеціальностями «Артистка драматичного театру» та «Артистка музичного театру». З вересня 1990 р. працює у ВДПУ, пройшла всі ступені викладацького зростання, допоки у 2018 р. їй присвоїли вчене звання професора кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти.

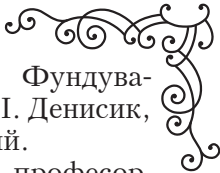
Свій творчий досвід і любов до музики вона передає студентам спеціальності «Музичне мистецтво». Серед її учнів є лауреати Міжнародних та Всеукраїнських вокальних конкурсів, переможці творчих Олімпіад, які стали професійними виконавцями і талановитими педагогами.

Коло наукових інтересів пов'язане із вивченням проблем розвитку вітчизняної музичної культури; дослідженням проблем виконавського мистецтва та інтерпретації вокальних творів, зокрема проблем вокальної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до здійснення вокально-хорової роботи зі школярами, а також формування професійної вокально-виконавської майстерності майбутніх педагогів-вокалістів. Автор понад 70 наукових праць, серед яких навчально-методичні посібники «Організація театральної діяльності школярів», «Сценічна майстерність», «Хрестоматія вокального репертуару для студентів музично-педагогічних факультетів», статті у вітчизняних і закордонних виданнях.

Педагогічну та наукову роботу успішно поєднує з виконавською діяльністю.

Природниче вивчення вінницького краю має давні традиції, пов'язані з окремими ентузіастами XIX ст. Уже наступного століття виникли місцеві науково-дослідні організації, що ставили за мету системне спеціальне студіювання не лише регіону, а й теоретичних і прикладних проблем природничих наук загалом. У 1974 р. у складі ВДПІ вперше сформували кафедру природничих наук, а через два роки зі створенням природничо-географічного факультету профільний напрям досліджень став одним

з магістральних у науковому доробку нашого університету. Фундували засади наукової діяльності факультету Г. І. Ройченко, Г. І. Денисик, В. Г. Тертишний, І. М. Півошенко, В. Г. Кур'ята, Д. І. Крикливий.

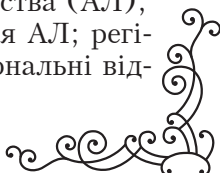
Денисик Григорій Іванович – доктор географічних наук, професор (2000), заслужений діяч науки і техніки України. Працює на природничо-географічному факультеті із його заснування у 1976 р. У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію «Техногенні ландшафти Поділля», а в 1999 р. – докторську дисертацію «Антропогенні ландшафти Правобережної України». У 1992 р. ініціював створення і досі очолює кафедру фізичної географії.

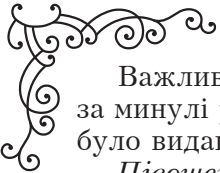
Коло наукових інтересів – природнича географія та антропогенне ландшафтознавство. Написав і опублікував близько 700 наукових робіт, з них – 56 монографій та навчальних посібників («Антропогенні ландшафти Правобережної України» (1998), «Лісополе України» (2001), «Дорожні ландшафти Поділля» (у співавт., 2005), «Селитебні ландшафти Поділля» (у співавт., 2006), «Лісостепові Полісся» (у співавт., 2007), «Рекреаційні ландшафти Поділля» (у співавт., 2011), «Промислові ландшафти регіону видобутку уранових руд в Україні» (у співавт., 2015)). Вони охоплюють практично всі напрями природничої географії та антропогенного ландшафтознавства. За його загальної редакції започатковані і видаються 5 наукових серій «Земля Подільська», «Поділля: природа і ландшафти», «Антропогенні ландшафти Поділля», «Антропогенні ландшафти Правобережної України», «Процеси і явища в антропогенних ландшафтах». З 2001 до 2019 рр. під редакцією Г. І. Денисика видавався фаховий журнал «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія» (31 вип.).

Голова обласного відділення Українського географічного товариства, член Президії УГТ. Неодноразово представляв українську географічну науку на міжнародних симпозиумах, зокрема на XXXI Міжнародному географічному конгресі (Туніс, 2008) та XXIV Міжнародній картографічній конференції Міжнародної картографічної асоціації (Сантьяго, 2009) та ін. Член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій при Київському національному університеті ім. Т. Шевченка.

Завдяки його зусиллям з 1992 р. на кафедрі функціонує аспірантура зі спеціальності 11.00.01 «Фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів», а дещо пізніше утвердилася 11.00.11 «Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів» та магістратура. Його учні захистили 32 кандидатських та 4 докторських дисертації. По суті, з 1996 р. сформувалася й активно діє наукова школа з антропогенного ландшафтознавства (єдина в Україні).

Основними напрямками наукових досліджень школи є: розроблення теоретичних основ загального та антропогенного ландшафтознавства (АЛ); принципи й методи дослідження АЛ; структура й класифікація АЛ; регіональні дослідження основних класів АЛ; районування й регіональні відміни АЛ України; екостан, оптимізація й охорона АЛ.

Важливим напрямом науково-дослідницької роботи Г. І. Денисика за минулі роки є краєзнавча робота. За його сприяння й активної участі було видано Атлас Вінницької області (1987; 2-е вид., 2008).

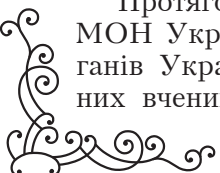
Півошенко Іван Максимович (1935-2003) – кандидат географічних наук, доцент. Закінчив Одеський гідрометеорологічний інститут за спеціальністю «Метеорологія», після чого отримав направлення на роботу в Західний Сибір в м. Омськ. Його трудова діяльність була пов'язана з Донецьким бюро погоди, Омською авіаметеостанцією й Омським сільськогосподарським інститутом ім. С. М. Кірова (нині університет ім. П. А. Столипіна) з кафедрою лісівництва та сільгоспметеорології. Саме в Омську він сформувався як педагог і вчений. У центрі його наукової уваги була актуальна для Західного Сибіру проблема атмосферних і ґрунтових посух. Результати досліджень він виклав в кандидатській дисертації «Особливості утворення опадів у посушливі і зволожені вегетаційні періоди на території Західного Сибіру» (1973). У 1979 р. він повернувся до Вінниці. Відтоді й до останнього дня його життя й доля була пов'язана з ВДПУ, природничо-географічним факультетом, де став і завідувачем кафедрою фізичної географії (1993-2000).

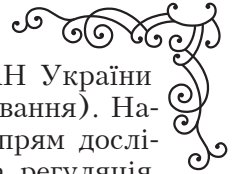
Його наукова діяльність в Вінниці була спрямована на вивчення клімату та екології Поділля, екологічного стану повітряного басейну м. Вінниці та підземних вод Вінниччини, проблеми озону й озонотерапії. Під його редакцією в 1995 р. була опублікована монографія «Клімат Вінниці», перший системний опис клімату міста. Через два роки вийшла друком його однойменна монографія «Клімат Вінницької області».

Громадська діяльність була спрямована на вивчення й поліпшення екологічного стану Вінниці і Подільського регіону. У 1986 р., після Чорнобильської катастрофи, він став членом Обласної екологічної організації «Зелений світ», через рік її головою, 1995 р. увійшов до складу «Всеукраїнської асоціації «Зелений світ», згодом – до її організаційного комітету «Зелена Рада». Роком раніше на Міжнародній конференції в Празі він став членом Європейського комітету із захисту озонового шару Землі.

Кур'ята Володимир Григорович – доктор біологічних наук, професор (2003). Закінчив Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова за спеціальністю «Біологія», спеціалізацією «Фізіологія рослин». З 1973 до 1980 рр. працював на посаді асистента кафедри фізіології рослин Одеського університету. У 1979 р. захистив кандидатську дисертацію «Роль біополімерів рослинних клітинних оболонкок виноградної лози в період осінньо-зимового спокою». З 1980 р. працює у ВДПУ. З 1996 до 1999 р. проходив підготовку в докторантурі при Інституті фізіології рослин і генетики НАН України, де в 1999 р. захистив докторську дисертацію «Фізіолого-біохімічні механізми дії ретардантів і етиленпродуцентів на рослини ягідних культур». Наступного року очолив кафедру біології університету.

Протягом 17 років керував держбюджетними темами на замовлення МОН України та госпдоговірними темами на замовлення державних органів України та спеціалізованих підприємств. Член двох спеціалізованих вчених рад по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня

доктора наук (при Інституті фізіології рослин і генетики НАН України та Національного університету біоресурсів та природокористування). Науковий керівник 14 кандидатських дисертацій. Основний напрям досліджень науковців школи професора В. Г. Кур'яти – екзогенна регуляція донорно-акцепторної системи рослин за допомогою аналогів фітогормонів та ретардантів з метою оптимізації продукційного процесу сільськогосподарських культур. Загалом у межах тематики, яка розробляється науковою школою, опубліковано більше як 300 наукових праць у вітчизняних і зарубіжних виданнях.

Автор понад 300 наукових праць, серед яких – 11 монографій, 21 патент винаходи і корисні моделі, 31 стаття у виданнях з переліку Scopus та Web of Science.

З 1988 р. В. Г. Кур'ята багато років очолює Вінницьке відділення Українського товариства фізіологів рослин. Створення відділення сприяло оптимізації наукових досліджень і посиленню контактів з провідними дослідницькими організаціями країни.

Крикливий Дмитро Ізотович – доктор технічних наук, професор. У 1966 рр. закінчив хіміко-технологічний факультет Львівського політехнічного інституту за спеціальністю «Технологія неорганічних речовин», залишився працювати, навчався в аспірантурі. У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1979-1986 рр. – доцент Вінницького філіалу Київського торгово-економічного інституту. З 1985 р. голова обласного хімічного товариства імені Д. І. Менделєєва. У 1991-1993 рр. – старший науковий працівник Львівського торгово-економічного інституту, професор кафедри хімії Вінницького політехнічного інституту. У квітні 1993 р. захистив в докторську дисертацію «Нові технічні рішення у виробництві фосфору при відновленні фосфорної сировини природним газом». З 1993 р. – завідувач кафедри природних наук ВДПУ.

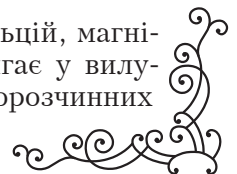
Основоположник вищої хімічної освіти на Вінниччині, оскільки саме за його ініціативи в 1995 р. було розпочато підготовку майбутніх учителів хімії у ВДПУ, а 2000 р. – було створено кафедру хімії, і він став її першим завідувачем.

Коло наукових інтересів – технологія одержання фосфору та фосфоровмісних продуктів, технологія високотемпературних газовідновних процесів, одержання хлоридів заліза, алюмінію, титану, фосфору та інших елементів, переробка калій, магній, алюміній сульфатних руд, екологічні проблеми, технологія одержання фосфорних та складних РК та NPK мінеральних добрив.

Автор понад 250 наукових праць, близько 100 авторських свідоцтва СРСР і патентів України, низки методичних розробок та посібників. Член спеціалізованої Вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Крикливий Д. І. запропонував такі методи переробки фосфат-сульфатної вітчизняної сировини, а саме:

- сульфатнокислотна переробка важкорозчинних калій, кальцій, магнієвих сульфатних мінералів. Запропонований спосіб полягає у вилуговуванні сульфатною кислотою сульфату калію із важкорозчинних

сульфатних мінералів. У результаті одержують гідросульфат калію, сульфат магнію, який відділяється від CaSO_4 водною витяжкою. Гідросульфат калію пропонується використовувати для розкладу фосфатної сировини;

- гідросульфатний метод переробки забалансової фосфатної сировини. Суть методу полягає в розкисненні фосфатів, а отже й висококарбонатних, наприклад, незвиського, сульфатом чи гідросульфатом калію та їхніми сумішами із сульфатною кислотою. У результаті одержують калійно-фосфорні мінеральні добрива, сума поживних компонентів у яких перебуває на рівні простого суперфосфату;
- термовідновлювальний метод комплексної переробки фосфоритів родовищ України, у якому пропонується відновлення фосфат-сульфатних систем з одержанням термофосфатів, фосфору, сульфідів фосфору, хлоридів фосфору, фосфорних солей, глинозему, склошихт. Температурний режим процесів перебуває в межах 800-900 °С. У ролі відновника можуть бути використані природний газ, вугілля, оксид вуглецю та інші відновники.

Лідер єдиної в Україні наукової школи, яка досліджує технології одержання фосфору та фосфоровмісних продуктів. Під його науковим керівництвом захищено 6 кандидатських дисертацій.

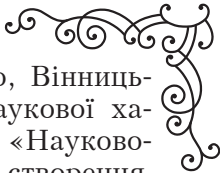
Традиції старшого покоління науковців продовжують А. В. Гудзевич, В. М. Воловик.

Гудзевич Анатолій Васильович – доктор географічних наук, професор кафедри географії (2015). У 1988 р. закінчив природничо-географічний факультет ВДПІ. Після вчителювання повернувся на інститутську кафедру географії у 1990 р. У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію «Динаміка техногенних ландшафтів Поділля», а у 2013 р. – докторську «Просторово-часова організація сучасних ландшафтів».

Член Вінницького відділу Українського географічного товариства (1990) та спеціалізованої вченої ради з проведення захистів кандидатських і докторських дисертацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Один із засновників Вінницького обласного осередку Всеукраїнської екологічної ліги в 1998 р.

Коло наукових інтересів – питання розвитку фізичної географії й ландшафтознавства. Значну увагу приділяє проблемам пошуку раціонального природокористування, охорони й оптимізації навколишнього середовища, екології (зокрема розбудові екомережі, обґрунтування екостежин), краєзнавству та туризму.

Виконавець розробки держбюджетних тем зі створення природоохоронних територій та екомережі України («Підготовка переліку природних комплексів для формування національної екомережі в окремому коридорі чи регіоні», 2002; «Обґрунтування раціонального використання сучасних ландшафтів річища та заплави Південного Бугу», 2013-2014) та керівник низки госпдоговірних робіт з природоохоронної («Наукове обстеження заплави р. Згар від с. Горбівці до с. Микулинці Літинського району і складання наукової характеристики з метою створення заказника», 1994; «Обстеження геологічних виходів кристалічних порід в долині

річки Південний Буг в межах Хмільницького, Калинівського, Вінницького, Немирівського, Тиврівського районів та складання наукової характеристики з метою створення заповідних об'єктів», 1994; «Науково-пошукові роботи по забезпеченню підготовки матеріалів щодо створення Чечельницького національного природного парку», 1998; «Інвентаризація природних комплексів природно-заповідного фонду та виготовлення наукових обґрунтувань на новостворювані та існуючі об'єкти», 2005; «Виготовлення проєкту екомережі м. Ямпіль», 2017) та екологічної (автор розробок екологічних стежин «Сабарівська», «Олександрівська», «Дружби народів») тематик.

Є автором та співавтором понад 280 наукових і науково-методичних праць, зокрема 6 монографій (наприклад, «Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика» (2012)), 14 навчальних посібників (серед них і з грифом МОН України), а також картографічних творів, довідників, практикумів, методичних вказівок, брошур і буклетів. Започаткував краєзнавчі збірки серії: «Бібліотечка вінничанина» та «Бібліотека природолюбів».

Воловик Володимир Миколайович – доктор географічних наук, доцент, професор університету. Закінчив ВДПІ за спеціальністю «Географія з додатковою спеціальністю біологія» у 1990 р., залишився працювати. У 1997 р. захистив кандидатську дисертацію «Ландшафтознавчий аналіз рекреаційних умов та ресурсів Східного Поділля», у 2014 р. – докторську дисертацію «Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування».

Коло наукових інтересів – етнокультурне ландшафтознавство, сакральне та тафальне ландшафтознавство. Неодноразово опонував на захисті кандидатських і докторських дисертацій. Здійснює керівництво аспірантами кафедри географії. У 2005 р. був науковим керівником госпдоговірного проєкту «Виготовлення наукового обґрунтування на створення регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя», у 2016-2017 рр. – відповідальним виконавцем держбюджетного проєкту «Ландшафтне обґрунтування проєктів охорони етнокультурної спадщини».

Автор понад 230 наукових та навчально-методичних праць, серед них – монографії «Етнокультурні ландшафти містечок Поділля» (2011), «Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування» (2013), понад 50 статей у фахових виданнях, 15 посібників.

Нове покоління науковців факультету представляють:

Сакалова Галина Володимирівна – доктор технічних наук, професор. Закінчила Державну академію легкої промисловості України у 1996 р. (нині Київський національний університет технологій та дизайну) за спеціальністю «Технологія шкіри та хутра», у 2000 р. отримала другу вищу освіту за спеціальністю «Облік і аудит» у Вінницькому державному технічному університеті. Кандидат технічних наук (2002), доктор технічних наук (2017). Професор кафедри хімії (2019). Викладач у ВДПУ з 2003 р., Вінницькому національному технічному університеті з 2017 р.

Автор понад 50 наукових праць у галузі екологічної безпеки та технологій захисту навколишнього середовища, зокрема монографій на екологічну

тематику «Дослідження ефективності очищення стічних вод від іонів важких металів з використанням природних адсорбентів» (у співавт., 2019), «Технології захисту навколишнього середовища» (у співавт., 4 ч., 2019), 4 підручників та 6 публікацій в індексованих зарубіжних виданнях. Співавтор 5 патентів на винаходи та авторські свідоцтва. Автор 20 наукових праць у галузі хімічних технологій.

Основні напрями наукових досліджень – технології зоління і дублення шкіряної сировини, зокрема технології природних полімерів; технології очищення стічних та поверхневих вод – екологічна безпека та технології захисту навколишнього середовища; технології переробки та ефективної утилізації відходів – екологічна безпека та технології захисту навколишнього середовища.

Розач Віктор Васильович – кандидат біологічних наук, доцент (2015). У 1997 р. закінчив ВДПІ, учитель географії і біології. Після вчителювання у 2004 р. прийшов асистентом на кафедру біології в університет. Після завершення аспірантури у 2009 р. захистив дисертацію «Вплив ретардантів на морфогенез, продуктивність і склад вищих жирних кислот олії ріпаку озимого».

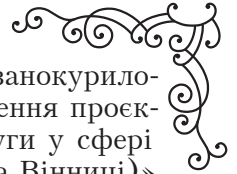
Коло наукових інтересів – штучна регуляція онтогенезу овочевих пасльонових культур регуляторами росту та розвитку рослин з різним напрямком дії з метою перерозподілу асимілятів у системі «джерело-стік» з метою оптимізації продукційного процесу та підвищення якості продукції.

Автор 88 наукових публікацій, з яких 9 статей у виданнях, що індексуються у Scopus та Web of Science, одна з яких закордонна, 35 статей у фахових наукових виданнях України, співавтор 2 монографій, одна з яких закордонна, 8 деклараційних патентів на винаходи за темою науково-дослідної роботи кафедри, брав участь у більш ніж 50 міжнародних науково-практичних конференціях.

Яценюк Юрій Васильович – доктор географічних наук, професор університету (2020). В університеті працює з 1998 р. У 2004 р. захистив кандидатську дисертацію «Ландшафтно-технічні системи міст центрального лісостепу України (на прикладі міста Вінниці)», у 2019 р. – докторську дисертацію «Регіональні парадинамічні антропогенні ландшафтні системи» (обидві за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів).

Коло наукових інтересів – природнича географія, екологія, туризм. Займається вивченням антропогенних ландшафтів, зокрема міських ландшафтно-технічних систем, парадинамічних антропогенних ландшафтних систем, історико-географічних особливостей трансформації природних компонентів і сучасного стану природи Поділля, екопроблем, проектування елементів екомережі, обґрунтуванням необхідності створення заповідних об'єктів. Досліджує територію Вінницької області для збереження ландшафтного різноманіття, як складника регіональної екомережі. Розробляє власні туристичні маршрути, обґрунтовує можливості туристичного освоєння природних ресурсів у Вінницькій області.

Виконував науково-дослідні роботи: «Виготовлення наукового обґрунтування на створення регіонального ландшафтного парку «Мурафа»»

(2005), «Розробка місцевих схем екологічної мережі Мурованокуріло-вещького та Жмеринського районів» (2013-2014), «Виготовлення проєкту екомережі Могилів-Подільського району» (2017), «Послуги у сфері охорони довкілля (Розробка локальної схеми екомережі міста Вінниці)» (2017-2018), «Розробка проєкту локальних елементів екомережі м. Бар» (2005), «Розроблення регіональної схеми формування екологічної мережі області» (2010), «Проєкт організації території природного заповідника «Сланецький степ» та охорони його природних комплексів та об'єктів» (2019), «Розроблення проєкту організації території регіонального ландшафтного парку «Мальованка», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів» (2020). Створив і керує роботою наукової лабораторії геоєкологічних досліджень університету.

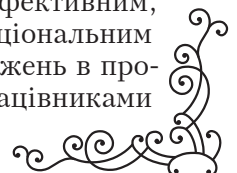
Автор 183 наукових та навчально-методичних праць, серед них 6 одноосібних та колективних монографій: «Природа міста Вінниці» (2008), «Вінниця та її околиці» (у співавт., 2008), «Екомережа Вінницької області» (2011), «Міські ландшафтно-технічні системи (на прикладі міста Вінниці)» (2015), 42 статті у фахових виданнях України та зарубіжних країн. Керує студентськими науковими дослідженнями.

Блажко Олег Анатолійович – доктор педагогічних наук, доцент. У 2002 р. закінчив ВДПУ за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Хімія» та отримав кваліфікацію вчителя хімії та біології. Вчителював. У 2006 р. захистив кандидатську дисертацію «Організація пізнавальної діяльності учнів основної школи з початковим рівнем досягнень у навчанні хімії» і прийшов працювати у ВДПУ. Нині очолює кафедру хімії та методики навчання хімії. У 2019 р. захистив докторську дисертацію «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів до профільного навчання хімії учнів загальноосвітніх навчальних закладів».

Коло наукових досліджень – теорія та методика навчання хімії в закладах загальної середньої та вищої освіти; теоретико-методичні засади підготовки майбутнього вчителя хімії.

Автор понад 100 наукових праць, серед яких – монографії, навчально-методичні посібники (три мають відповідний гриф МОН України): «Підготовка майбутніх учителів до профільного навчання хімії учнів загальноосвітніх навчальних закладів: теоретико-методичні засади» (2018), «Методика навчання хімії у старшій профільній школі» (2017), «Загальна методика навчання хімії» (2008), а також статті у вітчизняних і закордонних виданнях.

Досягненням науковців університету є не лише істотний внесок в розроблення теоретичних та практичних проблем, а й досвід підготовки висококваліфікованих фахівців, організації досліджень (наукових, методичних, навчальних). У сучасному інформаційному суспільстві отримання студентами наукових знань в готовому вигляді стає неефективним, акцент зміщується на оволодіння методами їх отримання. Раціональним способом їх засвоєння є залучення молоді до наукових досліджень в процесі професійної підготовки. Перед науково-педагогічними працівниками

університету нині стоїть завдання підготовки фахівців нового покоління для ринку інтелектуальної праці, переробки інформації в знання.

3.2. Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти» є органічною складовою системи післядипломної освіти в Україні. Історія закладу розпочалася з Вінницького обласного інституту удосконалення вчителів, створеного в 1940 р. З того часу навчальний заклад постійно розвивається, шукає ефективні форми та методи навчальної і науково-методичної роботи. Його головне завдання – підвищення кваліфікації педагогічних працівників, надання їм необхідної методичної допомоги.

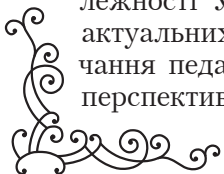
Упродовж десятиліть суспільних трансформацій та драматичних історичних зламів працівники закладу зберегли головне: відданість педагогічній справі, повагу до вчителя. Освітнянськими шляхами їх вели керівники: В. Ф. Парой, М. С. Трофімов, Б. В. Гадзецький, О. Г. Кудрявцев, Л. М. Юрчук, С. І. Дровозюк.

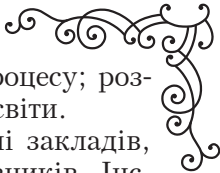
У повоєнний час необхідну допомогу у проведенні курсів із підвищення кваліфікації вчителів надавали викладачі кафедр Вінницького педагогічного інституту.

Формування системи підвищення кваліфікації педагогів відбувалося відповідно до «Положення про обласні інститути вдосконалення вчителів» (1960). Цей документ визначив основні функції інститутів: підвищення кваліфікації працівників органів народної освіти, шкіл і дитячих установ області; розробка та удосконалення методів і форм навчально-виховної роботи; вивчення, узагальнення, поширення передового педагогічного досвіду; надання систематичної кваліфікованої методичної допомоги працівникам шкіл, дитячих установ та відділам народної освіти; систематична допомога в роботі шкільних і районних об'єднань учителів тощо.

У 1960-1970-х рр. колектив інституту поповнили творчі педагогічні працівники. Методистом кабінету музики працював відомий український композитор Р. А. Скалецький, який зробив вагомий внесок у розвиток українського музичного мистецтва. Творчою особистістю був відомий педагог В. А. Новицький, лекції якого викликали захоплення слухачів. У низці науково-методичних статей він розглянув актуальні проблеми розвитку освіти, узагальнив досвід відомих учителів, пропагував гуманістичні засади освіти.

Новий період в діяльності закладу почався після проголошення незалежності України. Творчі зусилля колективу були зосереджені на таких актуальних питаннях освітнього процесу: забезпечення безперервності навчання педагогічних кадрів; упровадження нових педагогічних технологій, перспективного педагогічного досвіду; наповнення навчального процесу

національним змістом; гуманітаризація навчально-виховного процесу; розвиток міжнародного співробітництва в галузі післядипломної освіти.

Зміни у структурі і змісті освіти відбулися у найменуванні закладів, що здійснювали підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Інститут удосконалення учителів отримав нову назву – «Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників».

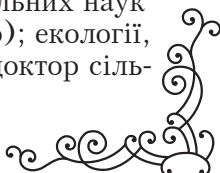
У 2000 р. було затверджено «Положення про інститути післядипломної педагогічної освіти», відповідно до якого Вінницький інститут отримав статус державного вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації.

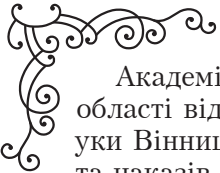
За останні роки значно зріс науковий потенціал закладу: на кафедрах, у відділах та лабораторіях на постійній основі працюють 11 докторів наук, професорів та понад 30 кандидатів наук, доцентів. Сформувався згуртований творчий колектив, здатний якісно вирішувати сучасні освітні завдання. Упроваджено нові навчальні технології, поліпшено якість підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Ці позитивні зміни в діяльності закладу стали підставою для перейменування у 2015 р. Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників на комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти», а згодом – на комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти».

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти» здійснює освітню діяльність за такими основними напрямками: підвищення кваліфікації педагогічних працівників; науково-методичний супровід діяльності і розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти; підготовка фахівців із вищою освітою; апробація та експертиза нових навчальних технологій і моделей управління, сприяння їх упровадженню в діяльність закладів освіти; організаційно-методичне забезпечення реформи загальної середньої освіти; науково-методичний супровід роботи з обдарованими і талановитими дітьми; міжнародне співробітництво; методика використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі; проведення всеукраїнських та обласних професійних конкурсів педагогічної творчості; проведення учнівських всеукраїнських та обласних конкурсів, турнірів, олімпіад; проведення моніторингових досліджень якості освіти; організаційно-методичне забезпечення реформи загальної середньої освіти відповідно до концепції «Нова українська школа».

Академія забезпечена необхідними кадрами науково-педагогічних та педагогічних працівників, сучасним науково-методичним обладнанням, має матеріально-технічну базу для надання якісних освітніх послуг із підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Освітній процес забезпечують кафедри: управління та адміністрування (завідувач Василенко Н. В., доктор педагогічних наук, професор); філології та гуманітарних наук (завідувач Струкевич О. К., доктор історичних наук, професор); психології (завідувач Матохнюк Л. О., доктор психологічних наук, професор); психолого-педагогічної освіти та соціальних наук (завідувач Браніцька Т. Р., доктор педагогічних наук, професор); екології, природничих та математичних наук (завідувач Мудрак О. В., доктор сільськогосподарських наук, професор).

Академія здійснює підвищення кваліфікації педагогічних працівників області відповідно до контракту, укладеного з Департаментом освіти і науки Вінницької ОДА, на виконання постанов Кабінету Міністрів України та наказів МОН України за програмами Нової української школи.

Для підвищення кваліфікації учителів відповідно до сучасних вимог в академії функціонують інноваційний навчально-тренінговий клас, клас початкової школи, що презентує сучасне освітнє середовище, ресурсний клас як простір для зручного та результативного навчання дітей, яке базується на індивідуальному підході.

У процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників вирішуються такі актуальні завдання: науково-методичний супровід реформування середньої освіти «Нова українська школа»; супервізія якості проведених занять та наставництва згідно з Концепцією «Нова українська школа»; модернізація науково-методичної роботи області з використанням кластерно-хмарних технологій; забезпечення диференційованого навчання педагогічних працівників на основі варіативності змісту і форм навчання в системі безперервної освіти; впровадження активних та інтерактивних форм навчання слухачів під час курсів підвищення кваліфікації; організація роботи з адаптації й зростання фахової майстерності молодих педагогів; побудова роботи з педагогічними кадрами на основі засвоєння фундаментальних знань методології, психології, теорії і методики викладання, ознайомлення з найновішими науковими досягненнями, перспективним педагогічним досвідом.

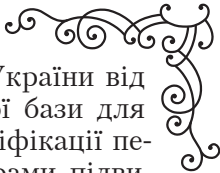
На курсах підвищення кваліфікації керівників загальноосвітніх навчальних закладів реалізовано стратегію безперервності та мобільності навчання керівників за їх потребами, розглянуто механізми розвитку сучасних управлінських комунікацій керівників з використанням хмарних технологій, створення умов для розвитку освіти на основі STEM-навчання.

Набула популярності тренінгові інтерактивна форма освітнього процесу, яка спирається на досвід і знання її учасників. Важливе місце в освітньому процесі посіла ділова гра як форма відтворення предметного та соціального змісту життєдіяльності учасника. З метою максимального врахування потреб педагогічних працівників області було впроваджено як форму організації навчання низку шкіл: професійної адаптації за фахом; безперервного науково-методичного зростання освітян; інтерактивного навчання; компенсаційна спеціалізована школа; школа послідовників перспективного педагогічного досвіду; оперативна школа методичної служби.

Важливе місце належить моніторингу рівня організації освітнього процесу, якості викладання на курсах підвищення кваліфікації, який здійснюється шляхом анкетування слухачів. За результатами анкетування більшість слухачів високо оцінюють організацію роботи курсів. Питання, що цікавлять слухачів, внесено до навчальних програм курсів. Науково-педагогічні і педагогічні працівники академії постійно працюють над забезпеченням актуальності, науковості, новизни, практичної спрямованості занять.

Нові завдання перед Академією поставили у зв'язку з прийняттям «Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних

працівників», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. Цей акт завершує формування нормативної бази для створення конкурентного середовища у сфері підвищення кваліфікації педагогічних працівників. У зв'язку з цим було оновлено програми підвищення кваліфікації та тематику занять.

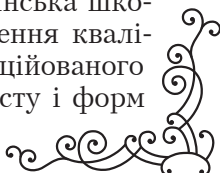
У 2020 р. на основі співпраці з методичними службами, органами управління освітою райдержадміністрацій, міських рад та об'єднаних територіальних громад, керівниками закладів освіти було сформовано і затверджено план-графік підвищення кваліфікації понад 18 тис. педагогічних працівників області.

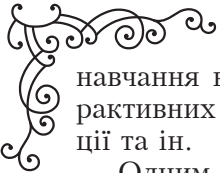
Слухачі курсів підвищення кваліфікації отримують професійну допомогу шляхом проведення індивідуальних та групових консультацій з питань організації освітнього процесу, моніторингу якості навчання, проведення майстер-класів, що сприяє засвоєнню професійних компетенцій в умовах Нової української школи. Успішно впроваджено гнучкий (дистанційний) режим роботи працівників, модернізовано сайт методичного кластеру області. Основними формами підвищення кваліфікації є участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо. Розроблено інноваційну модель підвищення кваліфікації освітян області в умовах карантину – «Уніфікована пролонгована індивідуальна освітня програма підвищення кваліфікації із використанням дистанційних технологій навчання». На методичному кластері розміщено навчальні та методичні матеріали для самостійного опрацювання, а також необхідні нормативні документи.

Педагогічні працівники, які підвищують кваліфікацію, мають можливість поєднувати форми навчання: стаціонарну (в синхронному режимі), стаціонарно-дистанційну, заочну (в асинхронному режимі). Освітянам області запропоновано нову модель підвищення кваліфікації – «Індивідуальну траєкторію особистісного та професійного розвитку освітян» за уніфікованими програмами фахових курсів, шкіл, семінарів, тренінгів, майстер-класів (синхронний режим) та пролонгованою індивідуальною освітньою програмою (асинхронний режим). У методичному кластері створено «Віртуальний методичний хаб» – новітній мережевий креативний простір для освітян області.

Завдяки співпраці з органами управління освітою райдержадміністрацій, міських рад та об'єднаних територіальних громад, центрами професійного розвитку педагогічних працівників, керівниками закладів освіти у 2020 р. підвищили кваліфікацію понад 17 тис. педагогічних працівників (за фаховим 30-ти годинним курсом) та понад 8 тис. педпрацівників шляхом участі у семінарах, тренінгах, майстер-класах тощо (за 6-18 год. короткотерміновими курсами).

У процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників особливу увагу зосереджено на вирішенні таких завдань: супервізії якості проведених занять та наставництва згідно з концепцією «Нова українська школа»; створення системи діагностичного прогнозування підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів; забезпечення диференційованого навчання педагогічних працівників на основі варіативності змісту і форм

навчання в системі безперервної освіти; впровадження активних та інтерактивних форм навчання слухачів під час курсів підвищення кваліфікації та ін.

Одним з основних напрямів діяльності закладу є організаційно-методична робота. Академія бере участь в реалізації обласних програм: цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2018-2022 рр., обласної комплексної програми «Сільська школа на 2016-2020 рр.» та ін.

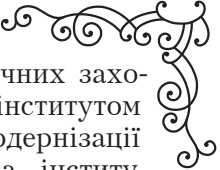
Кафедри, відділи та лабораторії Академії проводять організаційно-методичні заходи: обласні етапи конкурсу «Учитель року»; обласні форуми початкової освіти «LEADFEST: Нова українська школа в дії», «Креативні вчителі: стратегії успіху»; вересневу феєрію докільця Вінниччини; обласний форум «Окрилені творчістю», обласний етап Всеукраїнського фестивалю «Молодь обирає здоров'я» та ін.

Працівники відділу початкової освіти забезпечили системне навчання, обмін практичним досвідом, надання методичної допомоги педагогам-учасникам пілотного проєкту Всеукраїнського рівня. Організовані онлайн-зустрічі учасників Всеукраїнського експерименту з авторами модельних навчальних програм, підручників, посібників, які проходять процес апробації. Проведено низку заходів щодо реалізації нового Державного стандарту початкової освіти: впровадження рівневої системи оцінювання в другому циклі початкової освіти, особливості викладання мовно-літературної галузі в 4-му класі НУШ, проведення та оцінювання тематичних діагностичних робіт у 4-му класі НУШ та ін.

На виконання рішення колегії Вінницької ОДА та з метою покращення результатів зовнішнього незалежного оцінювання академія сформувала групи вчителів-тренерів із кожної навчальної дисципліни, винесеної на ЗНО. На базі Академії організовано навчання тренерів із навчальних предметів за участю досвідчених вчителів, працівників Українського центру оцінювання якості освіти, Вінницького регіонального центру оцінювання якості освіти та закладів вищої освіти. До навчально-тематичного плану курсів підвищення кваліфікації введено спецкурси: «Методика системної підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання», «Об'єктивне формувальне оцінювання та підвищення результативності навчальних досягнень учнів на уроці».

На базі КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» працює Обласний ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти, відбувається навчання фахівців ІРЦ Вінницької області.

Академія ініціювала заходи щодо модернізації науково-методичної роботи в області, розробила обласний дослідницько-пошуковий проєкт «Модернізація науково-методичної роботи області з використанням хмарно-кластерних технологій». Створено методичний кластер, складовою якого є відкритий освітянський «Перформанс» – мережеві фахові інтернет-спільноти освітян області. У вчительських інтернет-спільнотах зареєструвались та беруть участь в обговоренні проблем професійної діяльності понад 15 тис. педпрацівників області. Працівники академії О. К. Струкевич, Г. А. Іваниця, С. І. Федун, С. І. Дровозюк створили підручники для середньої школи, рекомендовані МОН України.

Академія постійно бере участь в реалізації науково-методичних заходів, які проводить МОН України, співпрацює з Українським інститутом розвитку освіти, Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти», Науково-дослідним інститутом українознавства, інститутами НАПН України.

Значний досвід ефективного проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників області накопичили працівники академії Іваниця Г. А., Білик О. О., Гусєва В. О., Гусєв В. Г., Кузьменко Г. А., Коц О. І., Ковальчук В. І., Міщенко М. Н., Лесіна О. В., Гальчевська Н. А., Русан Л. С., Колосінська Г. І., Коваленко Л. В., Мацієнко І. М., Федун С. І., Лесик О. В., Опаренюк Г. А., Степанова Л. В., Салтановська Н. І., Уманська Т. В., Любчак С. С. та інші.

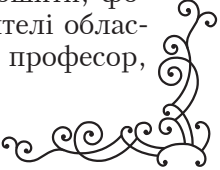
Важливим напрямом діяльності академії є робота з обдарованими учнями відповідно до Обласної цільової програми: створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу учнів; пошук, підтримка та стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді. У рамках Обласної цільової програми роботи з обдарованою молоддю проведено Всеукраїнські учнівські олімпіади з 19 дисциплін. Близько 3,5 тис. учнів Вінниччини щорічно беруть участь у конкурсах, олімпіадах, турнірах обласного та Всеукраїнського рівнів. Ці заходи завершує фестиваль «Таланти Поділля».

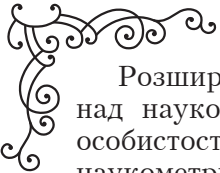
Академія забезпечує науково-методичний супровід реалізації Всеукраїнських проєктів та програм, обласних проєктів та програм. Організовано роботу опорних закладів та сформовано електронну базу даних щодо їх діяльності з напрямів «Школа сприяння здоров'ю», «Громадсько-активна школа», «Еко-школи».

Важливий напрям роботи – науково-методичне забезпечення національно-патріотичного виховання. Проведено V обласний Форум українських патріотичних справ дітей та учнівської молоді «Ми – Українці!», фестиваль аматорського військово-патріотичного короткометражного кіно серед старшокласників «Погляд у майбутнє», присвячений Дню захисника України, конкурси військово-патріотичної пісні та строю, флешмоби, проєкти, заходи, присвячені Українському козацтву, Збройним Силам України, Дню Соборності України, Героям Небесної Сотні, Героям Крут та інші.

Відповідно до розпорядження Вінницької ОДА до навчально-тематичних планів курсів підвищення кваліфікації педагогічних та керівних кадрів уведено спецкурс «Формування та розвиток української ідентичності на уроках та в позаурочний час через систему патріотичного виховання».

Органічною складовою науково-методичної роботи є діяльність «Музею освіти», фонди якого постійно поповнюють нові цікаві експонати. В основі концепції музею – поєднання інтелектуальної історії та предметно-практичного світу вчителя і учня. У фондах музею – зразки шкільної документації, підручники, приватні документи, шкільне приладдя, навчальне обладнання, розвивальні ігри, щоденники, учнівські зошити, фотографії та ін. Активну участь у формуванні фондів беруть учителі області. Обов'язки директора музею на громадських засадах виконує професор, доктор історичних наук О. К. Струкевич.

Розширено тематику наукової роботи. Кафедри академії працюють над науковою темою «Науково-методичні засади супроводу розвитку особистості в системі освіти». Викладачі зареєстровані у міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Science, Google Scholar. Бібліометричні профілі науково-педагогічних працівників розміщено на сайті «Бібліометрика української науки».

Кафедра психології щорічно проводить науково-практичну конференцію «Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі безперервної освіти». Активними учасниками конференції є не тільки викладачі, а й магістри академії. При кафедрі функціонує лабораторія практичної психології.

Викладачі кафедри управління та адміністрування працюють над темами «Механізми формування ключових компетентностей у системі післядипломної педагогічної освіти» і «Розвиток інноваційної компетентності керівних та педагогічних кадрів». Кафедра екології, природничих та математичних наук – «Науково-методичні засади розвитку особистості в контексті освіти для збалансованого (сталого) розвитку» та «Теоретико-методичні засади екологічної освіти в навчальних закладах». Створена та функціонує навчально-наукова лабораторія екологічного моніторингу.

Науково-педагогічні працівники кафедри філології, суспільних та гуманітарних наук працюють над темою «Трансформація академічних напрацювань філологічних та суспільно-гуманітарних наук у педагогічну практику».

Кафедра психолого-педагогічної освіти та соціальних наук досліджує проблему «Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу». При кафедрі створено лабораторію медіаосвіти.

Відповідно до Статуту Академія здійснює підготовку фахівців з вищою освітою.

Кафедра публічного управління та адміністрування, яку очолює доктор педагогічних наук, професор Н. В. Василенко, готує фахівців зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти.

Значний досвід підготовки фахівців має кафедра психології, яку тривалий час очолював доктор психологічних наук, професор М. І. Томчук. Кафедра готує фахівців за освітнім ступенем «магістр» та двома професійними класифікаціями: «Психолог, викладач вищого навчального закладу», «Психолог, асистент вчителя з корекційної освіти».

Кафедра екології, природничих та математичних наук (завідувач – доктор сільськогосподарських наук, професор О. В. Мудрак) здійснює підготовку фахівців зі спеціальності 101 «Екологія» за другим (магістерським) рівнем вищої освіти.

Постійно розширюється географія міжнародної співпраці. Важливе значення для модернізації освітнього процесу мала участь академії в ізраїльсько-українському проекті «Schools Online – Digital Collaborative Learning», австрійсько-українському проекті «Компетентності лідерства та менеджменту для розвитку якості в опорних школах», польсько-українському проекті «Активний вчитель з харизмою».

Яскравою сторінкою в історії міжнародної співпраці став обмін досвідом з Центром підвищення кваліфікації вчителів м. Каунас Литовської Республіки. На запрошення Міжнародної благодійної організації «Німецько-українська партнерська мережа» викладачі академії взяли участь в обміні досвідом в рамках проєкту «Координація можливостей підтримки для молоді з порушеннями зору в Україні». Участь в австрійсько-українському проєкті «Розвиток компетентності лідерства у керівників опорних шкіл та філій» дала можливість керівникам шкіл засвоїти сучасні технології управління закладом освіти. За участі представників Генерального Консульства Республіки Польща було проведено семінар-практикум для вчителів польської мови Вінницької області.

Продуктивним був проєкт «Розвиток управлінської компетенції в умовах НУШ», реалізований завдяки співпраці КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Вінницької обласної Асоціації органів місцевого самоврядування, Фондації «FERSO» (Польща) та Громадської організації «Ідеї для людей».

Завдяки участі Академії в проєкті Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» за сприяння МОН України, посольств Великобританії та США в Україні, заклад отримав сучасне обладнання (ноутбуки, проєктори, принтери, інтерактивну дошку) та методичні матеріали.

Спільно з Британською Радою та МОН України реалізується проєкт «Професійний розвиток вчителя іноземної мови», головною метою якого є підготовка вчителів англійської мови до викладання предмету в 5-9-му класах НУШ.

В умовах реформування освіти академія успішно розвивається, шукає нові ефективні форми та методи навчання. Заклад постійно демонструє навчальні технології на освітянських виставках, неодноразово здобував звання «Лідер післядипломної освіти України». Академія вперше була внесена до рейтингу університетів «ТОП-200 Україна» 2020 р. та посіла гідне місце серед закладів вищої освіти за міжнародним показником Webometrics.

3.3. Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж: історія та сьогодення

В історії становлення і розвитку початкової освіти та дошкільного виховання Вінниччини особливе місце займає Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж. Його історія розпочалася 5 жовтня 1931 р. в містечку Немирові у приміщенні колишньої чоловічої гімназії. Цей день і вважається офіційною датою його виникнення.

Немирів не випадково було обрано місцем створення середнього спеціального педагогічного навчального закладу. Ще у XIX ст. містечко стало одним із центрів освіти на Поділлі. У 1815 р. тут було створено 4-класне

повітове училище, у 1838 р. засновано чоловічу класичну гімназію, а в другій половині XIX ст. відкрито жіночу гімназію, народне училище і школу грамоти для дівчат. Саме в цей час у навчальних закладах містечка працювали та навчалися багато представників української, польської та російської інтелігенції. Тут розпочала свою літературну діяльність видатна українська письменниця Марко Вовчок, чоловік якої О. В. Маркович у 1855-1858 рр. працював учителем географії місцевої гімназії. У гімназії наприкінці 1840-х рр. викладав малювання І. М. Сошенко – соратник Т. Г. Шевченка, який брав участь у викупі поета з кріпацької неволі, український педагог і освітній діяч І. І. Ничипоренко, польський поет Юліан Беліна-Кенжицький – учасник польського повстання 1863-1864 рр.¹ Викладачем гімназії в цей же час працював М. К. Чалий – один з близьких друзів Т. Г. Шевченка та його перший біограф, який залишив цікаві спогади про Вінницьку та Немирівську гімназії. В другій половині XIX ст. у Немирівській гімназії навчався видатний російський поет, учасник народницького руху Г. О. Мачтет, відомий російський письменник А. О. Новодворський, актор Неделін (Є. Я. Недзельський), польський письменник Теодор Еж (Зигмунт Мілковський), дослідник історії Поділля та письменник Антоній Ролле².

На початку 1930-х рр. в умовах радикальних перетворень освітньо-культурної сфери виникла гостра потреба у підготовці кадрів для початкової та середньої школи. Саме у той час лише половина вчителів шкіл Вінниччини мали спеціальну освіту.

Постановою Ради народних комісарів УРСР від 11 серпня 1930 р. «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти», в Україні встановлювалися 3 типи навчальних закладів: вищі педагогічні навчальні заклади – інститути, середні спеціальні педагогічні заклади – технікуми та короткотермінові – педагогічні курси.

5 жовтня 1931 р. у Немирові було відкрито педагогічний технікум. До навчального закладу за наслідками вступних іспитів вступило 240 осіб (6 класів по 40 студентів), яких в різні часи називали учнями або слухачами. Прийом проводився на базі семирічної освіти. Навчання майбутніх учителів 1-4 класів тривало 3 роки.

Навчальний заклад займав перший поверх будівлі колишньої гімназії. Технікуму належало 20 га землі та 3 коні. Гуртожиток не був підключений до електромережі, студентам не виділяли необхідної кількості керосину, багато недоліків було в роботі їдальні, що неодноразово викликало незадоволення студентів³. Навчальні кабінети були відсутні, гостро не вистачало підручників. У бібліотеці були лише твори художньої літератури, що залишилися від гімназії. У 1932 р. було розпочато набір на заочну форму навчання. Пізніше прийом здійснювався і на базі середньої школи. Студентів готували до роботи вчителями мови та математики 5-7 класів.

¹ Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии. 1838–1888. Немиров, 1888. С. 18.

² Омикрон. Вінницькі мури як джерело освіти в краї. Вінниця, 2010. С. 106–107.

³ ДАВіО. Ф. Р-476. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 17.

Першим директором технікуму був Д. Т. Чубок, його заступником В. А. Шойтман, який одночасно працював завідувачем Немирівським районним відділом освіти¹.

У зв'язку з нестачею педагогічних кадрів в області було прийнято рішення про відкриття при технікумі педагогічних курсів. В 1933 р. оголошено прийом на 5-місячні курси з підготовки вчителів на базі 7 класів. Курсантам виплачувалась стипендія 50 руб. на місяць. Згодом було прийнято рішення про відкриття заочного дошкільного відділу для студентів з освітою не менше 4 класів.

На 1 жовтня 1932 р. у технікумі навчалось 297 студентів. Більшовицька влада здійснювала контроль за соціальним складом студентів, 60% із них були дітьми селян, 35% – робітників і 5% – інших прошарків населення. Характерною була велика строкатість серед студентів першого набору. Поруч з 15-річними майже половина були значно старшими, багато із них були одружені та мали дітей.

30 червня 1934 р. після захисту дипломних робіт в залі педтехнікуму відбувся перший випуск вчителів 1-4 класів, 72 випускникам вручили свідоцтво про закінчення закладу².

Чорною сторінкою в історії педагогічного технікуму став голодомор 1932-1933 рр. Студенти змушені були вечорами працювати, дехто пропускав заняття, бо не мав взуття, одягу чи житла. Чимало студентів покинули навчання і до технікуму вже не повернулися. Поширювалися інфекційні хвороби, навчальні приміщення не опалювалися. Різко погіршився життєвий рівень викладачів.

Не оминули викладачів та студентів безпідставні репресії 1937-1939 рр. На основі вигаданих звинувачень було заарештовано і ув'язнено чимало викладачів та студентів. Все це призвело, з одного боку, до зниження рівня викладацьких кадрів, а з другого, до посилення підозрілості, заполітизованості навчально-виховного процесу в технікумі, коли будь-хто міг бути звинувачений у антирадянських настроях і діяльності проти радянської влади. Наглядаючи за навчальним процесом у технікумі, партійні функціонери вимагали від студентів глибоких знань з курсу марксизму-ленінізму, «уміння по-ленінськи узагальнювати історичні події, щоб дати учням марксистське розуміння історії і культури». Вільнодумство не допускалось і жорстоко каралось. У трагічні 1930-ті рр. репресій зазнали три директори технікуму. До 1938 р. директорами та заступниками директорів технікуму були П'ясецький, Мельник, Ткачик, Поваріч, Вдовенко, Калашник, Маричев, Мисяк³.

Але навіть у таких складних і драматичних умовах колектив викладачів і студентів продовжував роботу. У 1936-1938 рр. були суттєво доопрацьовані навчальні плани, скорочено кількість дисциплін, переважно загальноосвітніх, збільшена кількість годин для спеціальних предметів, додатково до загальної педагогічної практики введено практику

¹ Там само. Спр. 15. Арк. 42.

² Червоний край. 1934. 6 лип.

³ ДАВіО. Ф. Р-476. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 43.

за спеціальністю, запроваджено державні іспити. Багато студентів технікуму успішно поєднували навчання з учительською роботою в школах, різних курсах і гуртках. Вони також брали участь у шефській роботі в колгоспах, працювали у підсобному господарстві, на будівництві гуртожитку та благоустрої міста. Цілими бригадами виїздила студентська молодь на села для проведення культурно-масової роботи. Значного поширення набула оборонно-масова робота.

Протягом 1938-1939 рр. директором технікуму був К. О. Лічманенко, а у 1940-1941 рр. обов'язки директора педшколи, саме так називався навчальний заклад у передвоєнні роки, виконував М. Д. Петренко. Історія педагогічного коледжу 1930-х рр. зберігає прізвища Цвіткова, Фількінштейна, Івченка, Рябокonia, Горячківського та інших викладачів.

Директори К. О. Лічманенко та М. Д. Петренко доклали багато зусиль для зміцнення матеріальної бази закладу. В 1939 р. вперше було обладнано три навчальні кабінети: фізичний, біологічний та географічний. Напередодні війни педшкола мала кілька пар коней та автомашину. Більшість студентів проживали у двох гуртожитках, зріс рівень забезпечення студентів підручниками. У навчальному закладі була своя кіноустановка, що давало можливість демонструвати фільми.

У 1940 р. в навчальному закладі здобували освіту 576 студентів і працювали 25 викладачів. 4 з 15 академічних груп для підготовки вчителів мови і математики у 5-7 класах формувалися на базі середньої школи.

Склад педагогічного колективу у 1940/41 н.р. був таким: Петренко М. Д. – директор, Оцупок А. І. – завпед, Дложевська О. М., Хіміч Г. Г. – викладачі математики, Гурін І. І., Тищенко І. А., Кудинцева Т. О., Анісімова В. А. – викладачі мови, Ходзицький В. А. – викладач історії, Перкова В. Ф., Ходикін М. Г. – викладачі педагогіки, Арсенійчук С. І. – викладач географії, Затворницький Г. Ф. – викладач природознавства, Качуровський С. О. – викладач російської мови, Коломієць М. О., Зільберман Й. І. – викладачі музики, Садовий О. П. – викладач фізкультури, Івченко М. С. – викладач малювання, Кицюк Е. Л. – викладач військової справи¹.

У перше десятиліття своєї діяльності педагогічний навчальний заклад зробив значний внесок у справу підготовки вчителів початкової та середньої школи. Якщо у 1917 р. на Вінниччині було 3289 вчителів, то в 1937 р. їх число становило 23140 осіб².

Планова робота педшколи порушилася ще у травні 1941 р., коли до лав Червоної Армії було мобілізовано частину викладачів. Звістка про початок німецько-радянської війни застала випускників 1941 р. на недільній випускній маївці. 9 липня 1941 р. студентів було евакуйовано, частину з них направлено спочатку у військові училища, а потім на фронт. Серед них Подзвігун М. М., Гнасько Ф. Т., Кондратюк М. К., Ковальчук Г. та ін. Поповнили діючу армію викладачі Тищенко І. А., Гурін І. І., Садовий О. П., Качуровський Л. Е., Затворницький Г. Ф., Ходзицький В. А. На фронтах

¹ Там само. Спр. 38. Арк. 2.

² Червоний край. 1938. 21 листоп.

війни загинув викладач Кицюк Е. Л.¹. Багато викладачів і вихованців навчального закладу пройшли фронтовими дорогами та повернулися до мирного життя. Серед них були генерал-майор Коростій С. П., полковники Рижій І. Ф. та Яременко Я. П., майор Закревський П. К., капітан Оцупок О. К. та ін.

В період нацистської окупації педагогічна школа не працювала, частину майна німці вивезли, а частину знищили. Після визволення Вінниччини від окупантів, 15 квітня 1944 р. заклад відновив свою роботу, та умов для навчання не було, в приміщенні залишилося лише кілька столів та одна парта. 15 листопада на його базі було відкрито річні педагогічні курси підготовки вчителів 5-7 класів середніх шкіл, що склалися із двох відділів – фізико-математичного та мовно-літературного. Проте умови роботи педагогічної школи періоду війни були дуже складними. Не вистачало обладнання, часто студентів забирали із занять для господарських робіт. Викладачі і студенти не мали нормальних умов для роботи та навчання, приміщення було відключене від електричної енергії. Продовольчий пайок був дуже бідним: 309 викладачів та студентів отримували на день лише 221 кг хліба. Часто змінювалось керівництво школи, за 8 місяців 1944 р. чотири рази змінився директор та три рази – завідувач учбової частини. Не вистачало наочного приладдя, канцтоварів та зошитів.

Директор школи О. М. Голюк разом із 15 викладачами та студентами взяли за відновлення навчально-матеріальної бази. У червні 1944 р. студентів відправили на роботу в колгоспи, а викладачі активно відбудовували приміщення, виготовляли столи і лави, ремонтували книги, із паперових мішків виготовляли зошити. Розміщалась педагогічна школа у восьми кімнатах площею 512 кв. м. Робочих рук не вистачало, весь тягар лягав на плечі викладачів та студентів. Наказом по школі від 26 червня 1944 р. викладача М. Г. Ходикіна було призначено завгоспом. На нього було покладено завдання засіяти пришкольну ділянку площею 3 га².

Бібліотека нараховувала лише 2 тис. примірників книг та журналів. Плани, програми, журнали та географічні карти були відсутні. Через нестачу лав та стільців окремі студенти на уроках стояли. І це тоді, коли майже все доводилося конспектувати через відсутність підручників. Деякі студенти приносили стільці з дому, щоб ними могли користуватися інші.

Улітку 1944 р. для навчальних кабінетів було виготовлено 40 стільців, 27 лав, 2 класних дошки та 1 шафа. Комсомольці проводили збір коштів на танкову колону, ескадрилью літаків, взяли участь у зборі коштів для мешканців дитбудинків, організували вечори відпочинку у госпіталі, що тимчасово розміщувався у Немирові.

Студенти були справжніми помічниками викладачів, вони виконували обов'язки комендантів, вахтерів, лаборантів та двірників. На 1945 р. дирекцією було заплановано придбати 10 столів по 500 руб. кожен, 20 стільців по 50 руб., пару коней по 2500 руб., віз та зброю на 2000 руб. На придбання підручників та навчально-методичних посібників було виділено

¹ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни : зб. документів і матеріалів. Одеса, 1975. С. 67.

² Вінниц. правда. 1944. 29 черв.

лише 3000 руб. Згодом ситуація з підручниками покращилася. З республік Середньої Азії почали надходити книги та частина підручників. Для їх отримання до Вінниці відряджалися учні та викладачі. Крім цього, директор запланував закупити п'ять корів, десять поросят, а також виготовити 60 столів та 40 лав¹.

Матеріальне становище викладачів та студентів було важким, купівельна спроможність низькою. Ставка викладача складала 525 руб., стипендія студента 1-го курсу – 80 руб., 2-го – 100, 3-го – 120, бібліотекар отримував 200 руб., черговий – 120, конюх – 160, водовоз – 200, а 1 кг м'яса коштував 180 руб. Матеріальне становище не поліпшилося і в наступні роки, на одній із заяв про звільнення працівника у лютому 1945 р. директор зробив запис: «Звільнити і відібрати хлібну картку»². Пайків на початку 1945 р. викладачі та студенти не отримували, лише з березня було виділено по 200 г хліба на добу. За навчання студенти змушені були платити.

Педагогічний колектив працював не лише над створенням навчальної бази, але й вів боротьбу за високу дисципліну, вдаючись до найсуворіших мір. Прикладом цього може бути наказ № 80 від 8 жовтня 1944 р., в якому за невідвідування студентами школи, прогули та спізнення, зі складу студентів було відраховано 51 особу³. Матеріальне становище студентів дещо поліпшилось, коли наказом Ради народних комісарів СРСР № 269 від 4 травня 1946 р. частину з них було звільнено від сплати за навчання.

В цьому ж році було створено перші методичні об'єднання викладачів: методик викладання окремих предметів, математики і фізики, мови та літератури, землезнавства та природознавства. В 1949/50 н.р. в училищі вже діяли кабінети педагогіки, природознавства, фізики, хімії, музики та співів, фізичного виховання, працювала бібліотека. Особливу турботу проявляв викладач М. М. Янов, який керував секцією музичного виховання. За його ініціативою й участю в різних місцях області було зібрано 68 мандолін, 5 скрипок та 6 гітар, що дало можливість налагодити роботу колективів художньої самодіяльності.

Зростала матеріальна база, колектив поповнювався кращими випускниками вузів. У перші повоєнні роки викладачами училища стали Левандовська О. В., Вайсман О. К., Сеульський П. О., а згодом Бусигіна Н. І., Загній Г. А., Москвіна Л. П. За наслідками роботи у 1950/51 н.р. кращими викладачами училища визнано Дорошенко О. Г., Загнія Г. А., Кобця П. В., Янова М. М., Бродську Л. В. та Сіншіна Н. В.

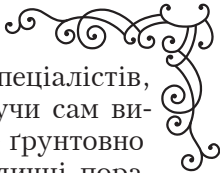
У 1951 р. директором училища було призначено Недбайла Володимира Миколайовича, який перебував на цій посаді до вересня 1975 р. За цей час остаточно сформувався педагогічний колектив. Випускники тих років пам'ятають викладачів Прохоренка А. З., Крутіня Г. М., Деменко В. М., Стецюк О. К., Стецюка Д. Г., Кривошею Д. З., Кривошею М. С., Єрменчука А. А., Конопську В. Й., Щербань О. І., Уліцького С. Ф., Гудок В. С.

¹ ДАВіО. Ф. Р-476. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 12.

² Там само. Спр. 45. Арк. 3.

³ Вінниц. правда. 1944. 3 листоп.

Досить дбайливо відносився В. М. Недбайло до молодих спеціалістів, він як мудрий батько навчав їх добросовісно працювати. Будучи сам викладачем української мови та методики викладання мови, дуже ґрунтовно обговорював відвідані у викладачів уроки, давав влучні методичні поради. Був він і добрим господарником. Під його керівництвом було побудовано навчальні приміщення, де розмістили 4 аудиторії та спортивний зал. У 1953 р. в приміщенні училища відкривається їдальня, яка забезпечувала триразовим харчуванням студентів та викладачів. В 1968 р. пічне опалення було замінено на централізоване водяне. Буяла квітами з весни до пізньої осені училищна ділянка.

Зміцнювалася навчальна база училища. На початку 1960-х рр. було обладнано фізичний та біологічний навчальні кабінети. Працював хоровий гурток, 7 спортивних секцій. Молодий викладач педагогіки Н. І. Іваніченко створила педагогічний кабінет з відділом піонерської роботи, в училищі було обладнано метеорологічний майданчик, поповнились новим обладнанням фізичний та історичний кабінети. Поліпшилася позакласна робота. Хоровий гурток (керівник Г. Ю. Шульгін) переміг в обласному конкурсі-огляді художньої самодіяльності. Активно працювали мічурінський гурток (керівник О. І. Марущак), технічний (керівник Г. С. Гоголь), фотографічний (керівник Г. Г. Хіміч) та ін. Спільними зусиллями викладачів та студентів було створено майстерню на 15 місць для обробки металу і дерева, лабораторію при фізкабінеті, обладнано читальну залу бібліотеки.

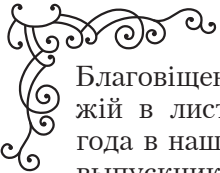
Активну участь у громадському житті училища брали викладачі Сугак М. Т., Прохоренко А. З., Марущенко С. І., Бродська Л. В., Гоголь Г. С., Бусигіна Н. С. У 1961 р. із 31 викладача 21 мав вищу освіту¹.

У 1960-х рр. в училищі було започатковано екскурсійні поїздки до Києва, Львова, Одеси, Вінниці та інших міст. В училищі проводилися курси на кращого соліста-скрипаля, піаніста, вокаліста. Активну участь брали викладачі та студенти в озелененні міста. Лише у 1955 р. ними було посаджено близько 3 тис. декоративних дерев. На площі 0,25 га було закладено шкільну ділянку фруктових і декоративних дерев, побудовано теплицю, створено кабінети музики та співів, військової справи.

У зв'язку зі скороченнями мережі педучилищ в УРСР Наказом обласного відділу освіти, у 1955 р. до Немирівського педучилища було переведено 3 навчальні групи з Бершадського педучилища, а наступного року – два останніх курси з Тульчинського. Таким чином, значно зросла кількість викладачів та студентів училища. У 1957 р. училищу було присвоєно ім'я видатної української письменниці Марко Вовчок, цього ж року відкрито самодіяльний музей письменниці.

В 1960 р. у Немирівському педагогічному училищі було відкрито дошкільне відділення, на яке було прийнято 60 слухачів, в 1962 р. відбувся перший випуск молодих спеціалістів. У 1961 р. вперше 8 випускників було направлено на роботу в Кустанайську область Казахстану, 10 – до Алтайського краю Росії. У 1963 р. почали надходити відгуки про роботу випускників, направлених в Алтайський край. Ось що писав завідуючий

¹ ДАВіО. Ф. Р-476. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 34.

Благовіщенського районного відділу освіти Алтайського краю В. Г. Горжій в листі на ім'я директора училища В. М. Недбайла «Осенью этого года в наш Благовещенский район Алтайского края прибыло на работу 10 выпускников Вашего училища. Все Ваши выпускники трудятся на совесть. Руководители школ, коллективы учителей хорошо отзываются о каждом из них. Все они обеспечены полной учебной нагрузкой, квартирами и коммунальными услугами. Хорошо прижились посланцы далекой Украины на Алтайской земле. Есть надежда, что некоторые из них навсегда останутся в наших Кулундинских степях и вольются в славную семью сибиряков. От имени Благовещенского райисполкома районный отдел народного образования просит директора педучилища направить через Алтайский краевой отдел народного образования в наш Благовещенский район 10-15 ваших выпускников в будущем 1964/1965 учебном году»¹.

У приміщенні педагогічного училища розміщлася і базова школа, в класах якої проводилася педагогічна практика. Її директором було призначено відомого педагога, співавтора «Читанки» для 2-го класу, заслуженого вчителя УРСР О. І. Горового. Школа займала 7 класів другого поверху училища.

Випускники Немирівського педучилища в цей час працювали в багатьох містах і селах України. Училище продовжувало направляти своїх випускників у Кустанайську, Алма-Атинську області, Алтайський край, а випускників дошкільного відділення в Запорізьку та Дніпропетровську області.

Поліпшувалася робота кабінетів, активізувалася методична робота викладачів. Проте на шляху поліпшення якості підготовки спеціалістів виникли певні труднощі. Гостро не вистачало навчальних приміщень, обмеженою була база для проведення педагогічної практики в дитячих дошкільних установах, площа гуртожитку не задовольняла потреб училища, спортивна зала не відповідав необхідним вимогам.

Під керівництвом завуча М. М. Делюсто вивчався та впроваджувався в навчальний процес досвід кращих викладачів училища, зокрема було вивчено досвід викладача української мови з методикою викладання О. Г. Дорошенка, викладача співів А. С. Скоросніцького та викладача історії М. Т. Сугака. Викладач С. Ф. Уліцький створив оперну студію із викладачів та студентів. У 1964 р. «Наталка-Полтавка» вийшла на училищну, а потім й на сцені Немирова, Вінниці, інших міст та сіл Вінниччини.

Удосконалювалися форми навчання та контролю знань. У навчальний процес впроваджується програмоване навчання. Силами студентів під керівництвом викладача фізики Д. С. Стецюка було сконструйовано і виготовлено контрольну-навчальну машину, що активно використовувалася для перевірки знань.

Покращувалася спортивного-масова робота. На обласних та районних змаганнях студенти педучилища займали призові місця з легкої атлетики (керівник фізичного виховання А. А. Єрменчук), з волейболу і баскетболу

---

¹ Фонди музею Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу. Одиниця збереження № 56. С. 23.

(викладач С. П. Суходольський), а також з лижного спорту, тенісу, легкоатлетичного кросу.

За наслідками роботи у 1965/66 н.р. викладачі Сугак М. Т. та Бусигіна Н. І. були нагороджені знаками «Відмінник народної освіти УРСР», викладач педагогіки Іваніченко Н. І. та викладач історії Прохоренко А. З. занесені на районну Дошку пошани.

Гарні відгуки про роботу колективу училища давали його випускники. Ось що писала випускниця 1968 р. Сінгаївська Л. В. з далекого Казахстану: «Багата українська мова, але потрібних слів, щоб висловити свою подяку вчителям учителів, підібрати важко. Спасибі Вам за доброту, турботу, материнську ласку, вимогливість і глибокі знання. Сильний, здоровий колектив училища зумів виробити у мене необхідні якості для нелегкої, але благородної праці вчителя. Не лише знання, навички, уміння, але й крила дало нам рідне училище»¹.

У 1966 р. директором музею Марка Вовчка було призначено В. М. Деменко. Рада самодіяльного музею під її керівництвом підтримувала тісні зв'язки з літераторами та діячами культури Кабардино-Балкарської та Чуваської автономних республік Російської Федерації, що досліджували творчість відомої письменниці. У музеї було зібрано багато її творів, виданих різними мовами. Чеський перекладач Рудольф Гулько з Праги надіслав музею свої переклади творів Марка Вовчка чеською мовою.

У довідці про Немирівське педагогічне училище за 1969/70 н.р. зокрема зазначалося: «В училищі навчається 620 учнів, працює 54 викладачі, з них 50 з вищою освітою. Училище працює у складі 2 відділів: шкільного, який готує вчителів початкової школи і старших піонервожатих, та дошкільного, який готує вихователів дошкільних дитячих установ. Директор училища Недбайло В. М. нагороджений орденом Трудового Червоного прапора, а завуч Прохоренко А. З. орденом «Знак пошани». Викладачі Іванченко Н. І., Сугак М. Т. та Деменко В. М. нагороджені знаком «Відмінник народної освіти УРСР». В середині 1970-х рр. на шкільному і дошкільному відділеннях вже навчалося 740 учнів, з якими працювало 70 викладачів. Щорічно училище випускало 180-210 молодих спеціалістів, із них 15-20 з відзнакою»².

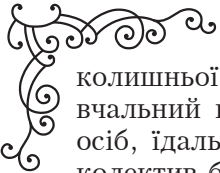
На початку 1970-х рр. в училищі видавався рукописний журнал «Наш досвід», де розміщувалися найкраще підготовлені і прочитані на засіданнях методичних комісій та педагогічних читаннях статті викладачів. Кіностудією училища (керівник Д. Г. Стецюк) було знято фільми «Дидактичні ігри», «Літо в будівельному загоні» та «Похід трьох поколінь».

З 1 вересня 1975 р. директором училища було призначено Івана Денисовича Гончара, який до цього обіймав посаду завідувача відділу освіти Тиврівського району.

На виконання розпорядження Ради Міністрів УРСР Міністерство освіти своїм наказом № 227 від 10 серпня 1979 р. перевело Немирівське педагогічне училище до Вінниці та розмістило його на майновому комплексі

¹ Там само. Одиниця збереження № 61. С. 11.

² Там само. Одиниця збереження № 76. С. 4–5.

колишньої загальноосвітньої школи-інтернату. Училище отримало навчальний корпус з актовим і спортивним залами, гуртожитками на 500 осіб, їдальню з буфетом, стадіон. Адміністрація училища і педагогічний колектив багато зусиль спрямовували на розвиток і зміцнення навчально-матеріальної бази. Упродовж кількох років було створено 32 навчальних кабінети, переобладнано їдальню і буфет, газифіковано котельню, побудовано 14 кімнат для викладання музики.

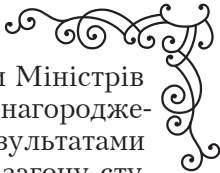
З цього часу розпочався новий етап в історії коледжу – Вінницький. За кілька років сформувався новий педагогічний колектив, збільшилася його кількість, адже потрібно було навчати 1200 студентів. У 1980 р. було відкрито заочне відділення більш як на 600 студентів.

Обласний відділ народної освіти задовільнив прохання директора училища Гончара І. Д. про переведення до Вінниці разом із ним і частини майбутнього колективу. Серед них були Стецюк Д. Г., Кривошея М. С., Моспанок В. О., Іванишин В. К., Єрменчук А. А. Яцюк С. К., Пиляк М. В., Деменко В. М., Уліцький С. Ф., Черевко В. А. та ін. Колектив училища поповнили кращі вчителі школи-інтернату, яких запросили працювати в училищі, зокрема Мартиненко Р. П., Грущенко М. М., Мельник О. С., Корбут Л. Л., Радченко М. С. Гончар І. Д. формував колектив з досвідчених учителів шкіл, які добре знали методику викладання предметів у початковій школі та дитячих дошкільних установах. За запрошенням директора до училища прийшли В. Ф. Киливник, С. А. Кубюк, Л. Є. Шум, Л. І. Тепловодських, О. О. Нікітіна, М. П. Ясько. Згодом до них приєдналися Л. І. Водзянська, В. Г. Галущенко та ін.

Справжніми патріотами училища стали його випускники, що прийшли сюди вже в іншій якості – викладачів. Серед них були Н. І. Пасікова, Т. А. Нечипоренко, Л. М. Гринькова, В. В. Мазуркевич, Г. М. Теренчук, В. Є. Сорочинська. У 1982-1983 рр. училище поповнилося великою кількістю молодих педагогів, більшість з яких працюють до цього часу: Л. Г. Моспанок, В. П. Драгомерецький, В. А. Тучинський, В. В. Сверлович, В. О. Ціломудра, О. В. Когутюк, Г. Я. Яцишина, Т. В. Свердель, Г. Ф. Ратовська, С. І. Мазуренко.

Над формуванням колективу багато працювали заступник директора з навчальної роботи Д. Г. Стецюк та заступник з навчально-виробничої роботи М. С. Кривошея. І. Д. Гончар завжди з батьківською турботою ставився до викладачів та співробітників училища. Методична допомога Д. Г. Стецюка збагачувала молодих викладачів досвідом, підвищувала їх професіоналізм. Педагогічна практика студентів, організована М. С. Кривошеєю, сприяла формуванню навичок й умінь роботи майбутніх вихователів та вчителів.

У 1985 р. у загальноміському фестивалі художньої самодіяльності переможцями стали загальноучилищний хор (керівник С. Ф. Уліцький), ансамбль «Веселка» (керівник М. І. Омелянчик, заслужений працівник культури України), трієсти музики (керівник В. А. Черевко), ансамбль баяністів (керівник В. В. Сербін). За результатами змагання сільськогосподарський загін училища «Подоланка», командиром якого впродовж багатьох років був заступник директора з виховної роботи Іванишин В. К.,

посів І місце в області, за що був нагороджений Дипломом Ради Міністрів УРСР та визнаний кращим загonom серед педучилищ України, нагороджений перехідним Червоним прапором обкому комсомолу. За результатами роботи в сільськогосподарському загоні «Подільянка» комісар загону студентка третього курсу Майя Бульба у 1981 р. була нагороджена медаллю «За трудову доблесть». У 1985 р. таку ж нагороду отримав бригадир сільськогосподарського загону, студент другого курсу Микола Баурко¹.

У 1984 р. у м. Бар Вінницької області було відкрито філіал Вінницького педагогічного училища, із 1987 р. на базі філіалу було утворено педагогічне училище, нині Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського.

Гідними наступниками І. Д. Гончара були й ті, хто очолював колектив після нього: Віталій Семенович Бондарчук та Лариса Миколаївна Бурко. Лише рік директором педагогічного училища був В. С. Бондарчук, але запам'ятався більшості колективу тим, як щиро він піклувався про людей, і як розпочав великий ремонт навчального корпусу училища. Це починання було підтримане Л. М. Бурко, яка всі свої сили, весь свій час присвятила роботі, забуваючи про важку хворобу. Училище стало для нею другою домівкою, де вона проводила багато часу. Обов'язки заступника директора з навчальної роботи протягом майже 20 років виконував В. Ф. Киливник, справжній фахівець педагогічної діяльності, талановитий педагог та наставник. Під керівництвом заступника директора з виховної роботи В. А. Тучинського активно запроваджувалися елементи національного виховання майбутніх учителів та вихователів.

З 1996 р. обов'язки директора навчального закладу виконує Войцехівський Костянтин Францович, який домігся значного збільшення контингенту студентів та напрямків підготовки молодших спеціалістів та бакалаврів. Завдяки зусиллям К. Ф. Войцехівського значно зросла матеріальна база педагогічного училища. Навчальний корпус, гуртожитки, кабінети, лабораторії приведено до рівня сучасних вимог, споруджено спортивний майданчик зі штучним покриттям. Протягом 1997-2004 рр. училище було структурним підрозділом ВДПУ. 2005 р. навчальний заклад отримав сучасну назву – Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж та другий рівень акредитації серед вищих навчальних закладів України.

З вересня 2005 р. на правах структурного підрозділу йому передано обласний ліцей-інтернат для здібної молоді, випускники якого мають можливість продовжити навчання у стінах коледжу. Нині обов'язки заступників директора виконують: з навчальної роботи О. В. Кугутюк, з виховної роботи Г. М. Павліченко, з навчально-виробничої роботи В. В. Сверлович.

Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж готує фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст» та ступенем «бакалавр» здійснення практичної роботи в галузі освіти та виховання із таких спеціальностей: «Дошкільна освіта», «Початкова освіта», «Фізична культура», «Музичне мистецтво», «Українська мова і література», «Мова і література (англійська)». Забезпечено ступеневу підготовку

¹ ДАВіО.Ф. Р-476. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 17.

з усіх спеціальностей. Крім можливості отримати або продовжити освіту у ВДПУ, створено навчальний комплекс «Освіта» в складі Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу та Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Справжньою гордістю коледжу є його випускники. За майже 90 років свого існування педагогічний колектив підготував понад 15 тисяч учителів початкової школи та вихователів дитячих дошкільних установ. Випускниця 1939 р. Е. М. Кучеренко – Герой Соціалістичної Праці, відзначена Державною премією України за підручник з української літератури для 5-го класу, М. Г. Луків – відомий український поет, редактор журналу «Дніпро», М. В. Працьовитий – доктор фізико-математичних наук, один із найвідоміших в Україні математиків, Л. С. Мельничук, В. Є. Сорочинська – доктори наук, О. К. Струкевич – доктор історичних наук, автор підручників з історії України для 9, 10 та 11-го класів, П. І. Сімон – кандидат історичних наук, В. Я. Волошина, Г. Г. Кіт, Л. М. Богуш, Г. І. Іваненко, В. М. Галузяк – кандидати педагогічних наук, В. Я. Свистак, В. В. Гальчевський, А. М. Юрченко, О. В. Животівський, М. М. Митрицян – завідувачі районними і міськими відділами освіти, А. А. Тимчик, Е. М. Заремба, А. Г. Степаненко, А. В. Калинчук, З. П. Стецюк, І. Ф. Рижій (випускник 1934 р.), Г. В. Гладунець, Г. Л. Бондарчук, П. М. Мазуренко, В. С. Дець, О. М. Теслюк, М. П. Бурко (випускник 1934 р.) – працівники державних установ, Е. І. Ревунова та О. М. Суденко (випускники 1939 р.) – заслужені учителі УРСР, С. К. Коростій (випускник 1934 р.) – генерал-майор, А. І. Колісниченко – прозаїк, лауреат премії імені Ю. Яновського, О. Г. Шеренговий – кінодраматург¹.

В умовах державної незалежності України колектив коледжу працює над докорінною перебудовою навчально-виховного процесу, шукає нові шляхи і методи формування вчителя національної школи та вихователя дитячої дошкільної установи. Зміст навчальних дисциплін збагачується та змінюється на основі сучасних досягнень педагогічної науки та кращих здобутків української національної педагогіки.

Вагомими є досягнення колективу навчального закладу в науково-дослідній роботі. Науковим доробком викладачів за останні роки є підготовка понад 80 посібників та монографій, понад 60 науково-популярних статей, 102 авторських програми та методичні розробки для студентів денної та заочної форм навчання. Кандидат історичних наук, доцент М. Й. Марущак видав навчальний посібник «Історія дипломатичних відносин в ХХ сторіччі», викладачі-аспіранти є учасниками Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій. Із 2012 р. у коледжі видається «Вісник науково-методичних досліджень Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу».

До наукової роботи долучаються і студенти. Зокрема, Шельмах Ольга зайняла I місце в обласному етапі XI Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика (викладач Л. Є. Шум), Рибаченко

¹ Вінниця в роки незалежності (1990–2000) : корот. стат. довід. Вінниця, 2002. С. 44.

Олена посіла II місце у регіональному конкурсі знавців іноземної мови у м. Хмельницькому (викладач О. І. Жупанова).

Значне місце у навчальному процесі займає практична підготовка майбутніх спеціалістів. Навчальна, педагогічна, переддипломна, виробнича та технологічна практики проводяться на базі коледжу та закладів і підприємств, які дають можливість відчутти атмосферу реального навчально-виховного або виробничого процесу, до керівництва нею залучаються досвідчені працівники, які щедро діляться тонкощами своєї професійної діяльності.

Складовою частиною підготовки вчителів та вихователів є виховна робота. В коледжі прагнуть сформувати майбутніх фахівців як свідомих громадян України, які розуміють свою причетність до багатовікової культури свого народу, його традицій, духовної спадщини, відчувають відповідальність перед ним, гордість за нього, свою належність до державної нації. Це продиктувало перебудову всіх ланок навчально-виховного процесу, наповнення їх змістом, який відображає історію та культуру рідного краю.

Значні здобутки має коледж в організації та проведенні позакласної виховної роботи зі студентами, які охоплені роботою в предметних гуртках, гуртках технічної творчості, колективах художньої самодіяльності та спортивних секціях. В навчальному закладі створено та успішно працює 12 колективів художньої самодіяльності, серед яких 5 мають звання «Народний».

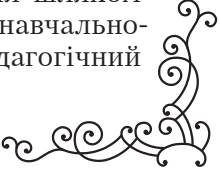
Студенти коледжу гідно представляють Вінниччину на Всеукраїнських та Міжнародних змаганнях. Це майстер спорту з УШУ, чемпіон України, призер чемпіонату Європи Денис Островський, чемпіонка України з УШУ, член збірної України Надія Чорна, чемпіонка України, майстер спорту з дзюдо Юлія Варшуківа. Нині в коледжі навчається 21 майстер та кандидат в майстри спорту.

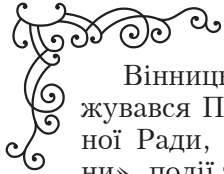
Студенти та викладачі коледжу беруть участь у благодійних акціях для дітей-сиріт, що виховуються у дитячих будинках «Гніздечко» та «Малютко» м. Вінниці, Центру реабілітації дітей «Промінь», школи-інтернату смт. Стрижавка.

У навчальному закладі створено музей педагогічної освіти та кімната-музей історії Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу. Їх робота сприяє професійному становленню майбутніх учителів початкових класів та вихователів дитячих дошкільних установ.

Нині у коледжі навчається близько 1,8 тис. студентів, працює понад 250 викладачів. Серед них 6 докторів наук, професорів, 13 доцентів, 26 кандидатів наук, 4 майстри спорту, 92 спеціалісти вищої категорії, з яких 39 старших викладачів, 41 викладач-методист, 61 викладач нагороджений знаком «Відмінник освіти України», 16 знаком «А. Макаренко».

Педагогічний колектив коледжу об'єднаний у 3 факультети, 10 кафедр та 9 циклових комісій. Їх діяльність передбачає не тільки науково-методичну, а й роботу над підвищенням свого фахового рівня шляхом самоосвіти, обговорення актуальних питань вдосконалення навчально-виховного процесу з погляду проблеми, над якою працює педагогічний колектив коледжу.

Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж неодноразово нагороджувався Почесними грамотами обласної державної адміністрації та обласної Ради, він є дипломантом Всеукраїнського проекту «Ювіляри України», події та особистості XXI ст., а також дипломантом в номінації «Лідер національної рейтингової програми України».

3.4. Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського в просторі та часі

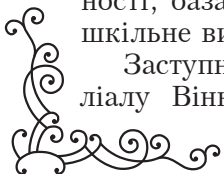
Відкриття в регіональному освітньому просторі педагогічного навчального закладу в місті Бар пов'язано із запровадженням у 1984 р. чотирирічної початкової освіти й виникненням дефіциту вчителів початкових класів. Четверта частина початкової школи виявилась без учителя, тому велику кадрову лакуну довелося заповнювати учителями-пенсіонерами, студентами випускних курсів педагогічних навчальних закладів. На рівні Міністерства освіти УРСР прийняли рішення про надання можливості студентам-випускникам педагогічних навчальних закладів переходити на індивідуальну форму навчання, поєднуючи її з практичною роботою в школі. Утім усі ці кроки могли лише частково вирішити проблему дефіциту кадрів. На часі постало питання про потужне кадрове вливання у регіон, який знаходився на межі Вінницької та Хмельницької областей.

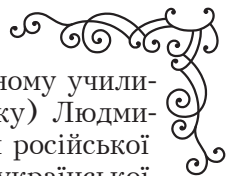
Наприкінці 1983 р. у місті Бар розпочали будівництво середньої школи на 936 місць. Ще до завершення будівництва виникла ідея використати це приміщення для підготовки педагогічних кадрів.

Завідувач відділу освіти Вінницького облвиконкому Аркадій Олександрович Гуцол за погодженням з партійними і радянськими органами прийняв рішення про збільшення прийому учнів до Вінницького педагогічного училища з подальшим їх переходом до філії, яка мала розпочати свою роботу в місті Бар. У серпні 1984 р. Вінницький обласний відділ освіти (завідувач Гуцол А. О.), Барський районний відділ освіти (завідувач Солоненко Л. Г.), Вінницьке педагогічне училище (директор Гончар І. Д.) розпочали роботу з формування викладацького складу: майбутнього філіалу.

На підставі розпорядження Міністерства освіти УРСР № 4/2-1-1367 від 26.07.1984 р. та відповідних рішень обласних, партійних і радянських органів 28 серпня 1984 р. директор Вінницького педагогічного училища видав наказ № 217 «Про відкриття філіалу Вінницького педагогічного училища в місті Бар». І з 1-го вересня розпочали підготовку педагогічних кадрів у кількості 180 учнів (60 учнів 1-го курсу зі спеціальності 2001 – «Початкове навчання», база 8 класів, 60 учнів 2-го курсу цієї ж спеціальності, база 10 класів та 60 учнів 2-го курсу зі спеціальності 2002 – «Дошкільне виховання», база 10 класів).

Заступником директора з навчально-виховної роботи Барського філіалу Вінницького педагогічного училища призначили Савчука Петра

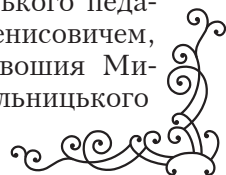
Нестеровича. Наступними наказами по Вінницькому педагогічному училищу призначили перших викладачів філіалу: Боднар (Хілінську) Людмилу Валентинівну та Чайковську Діану Наумівну – викладачами російської мови та літератури, Дяченко Ганну Петрівну – викладачем української мови та літератури, Гуцол Людмилу Терентіївну та Олійник (Савчук) Олену Григорівну – викладачами математики, Ткачука Миколу Васильовича – викладачем історії, Андробченка Олега Євгеновича – викладачем фізики та трудового навчання, Публічук Таїсію Іванівну – викладачем анатомії та біології, Мулярчук (Юр'єву) Раїсу Іллівну – викладачем шкільної педагогіки і психології, Гуд Мілу Яківну – викладачем психології і дошкільних методик, Кочук (Любарську) Іларію Петрівну – викладачем дошкільної педагогіки, Миронова Анатолія Сергійовича – викладачем музики і співів, Мовчана Леоніда Олексійовича, Сторожук (Бурсу) Антоніну Іванівну та Кібітлевську Лілію Миколаївну – викладачами музики, Бакалець Надію Олексіївну – викладачем музики і методики музичного виховання, Йолтухівську Надію Віленівну – викладачем малювання з методикою викладання, Косюка Віктора Івановича – викладачем фізвиховання.

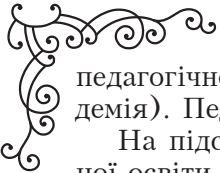
Перший набір учнів до філіалу провели на базі Вінницького педучилища. Викладацький склад для цієї кількості (180 учнів) набрали, але приміщення ще не прийняли в експлуатацію. 1 вересня 1984 р. приміщення філіалу взагалі не мало жодного стола і стільця, освітлення та опалення. Щоб вийти з такого становища, учнів направили на традиційні студентські сільськогосподарські роботи до села Олександрівка Жмеринського району, а з ними 6 викладачів філіалу: Андробченко О. Є., Дяченко Г. П., Косюк В. І., Миронов А. С., Мовчан Л. О., Ткачук М. В. Усіх інших викладачів мобілізували для поїздок майже в усі регіони України з метою придбання меблів, обладнання та на їх монтаж, щоб через місяць можна було посадити за парти учнів і створити умови для їх проживання. Через відсутність гуртожитку прийняли рішення поселити учнів для проживання у навчальному корпусі. Для забезпечення порядку та контролю за гуртожитком і навчальним закладом у нічний час запропонували оселити в одній із вільних кімнат безквартирного на той час викладача Ткачука М. В. Саме він і став неофіційним нічним сторожем та вихователем гуртожитку.

Напружену роботу педагогічного колективу зі створення навчальної бази, монтажу меблів та обладнання проводили до кінця жовтня 1984 р. Після прийому приміщення від будівельників за погодженням з Міністерством освіти УРСР новозбудовану школу розпорядженням виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів № 491-р від 29.11.1984 р. передали Вінницькому педучилищу для відкриття філіалу.

Так у Барі розпочав свою історію педагогічний навчальний заклад, який спочатку готував фахівців за двома спеціальностями «Дошкільне виховання» та «Початкове навчання».

Процес був не простим: навчалися учні, навчалися й викладачі. Баторічним досвідом роботи щедро ділилися колеги з Вінницького педагогічного училища на чолі з директором Гончарем Іваном Денисовичем, а також його заступники Стецюк Дмитро Григорович, Кривошия Михайло Савович. Неоціненну допомогу надавав колектив Хмельницького

педагогічного училища (нині Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія). Педагогічний колектив філіалу мужнів, здобував досвід.

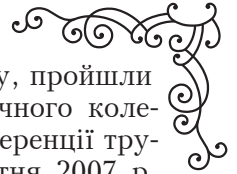
На підставі рішення колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 29 березня 1985 р. Міністерство освіти Української РСР видало наказ № 139 від 11 травня 1985 р. «Про відкриття педагогічного училища в місті Бар Вінницької області». Керуючись цими документами, Вінницький облвиконком приймає рішення № 266 від 20.06.1985 р. про відкриття педагогічного училища в м. Барі.

28 червня 1985 р. Міністерство освіти УРСР директором Барського педагогічного училища призначило Комісарчука Миколу Христофоровича, якого перевели з посади секретаря Томашпільського райкому КПУ. Він служив на цій посаді до останньої хвилини життя, 20 червня 2007 р. Микола Христофорович Комісарчук, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України, залишився в пам'яті тих, хто його знав, справжньою людиною-гуманістом, добротворцем. Його велика людяність, невичерпна доброта, світла мудрість і невгамовна творчість об'єднували в дружній колектив всіх, хто з ним виховував і формував молоду професійну еліту України. Віддаючи данину його світлій пам'яті, відзначаючи вагомий внесок у справу виховання студентів коледжу та учнів Обласного гуманітарного ліцею, адміністрація і профком коледжу започаткували щорічну премію імені Миколи Комісарчука у трьох номінаціях: кращий викладач, технічний працівник і студент.

Зі вступної кампанії в липні-серпні 1985 р. розпочало свою роботу Барське педагогічне училище – 56-й навчальний заклад такого типу в Україні. План першого прийому становив 480 осіб, із кожним наступним роком він збільшувався. Педагогічний колектив ріс кількісно і якісно. Постало питання про збільшення кількості спеціальностей у педучилищі. З 1992 р. розпочали підготовку фахівців ще за двома педагогічними спеціальностями: учитель музики, музичний керівник та учитель образотворчого мистецтва і художньої праці. А в 1996 р. з ініціативи обласного відділу юстиції в педагогічному училищі розпочали підготовку фахівців з першої непедагогічної спеціальності – «Правознавство». У 2002 р. на базі училища відкрився Обласний гуманітарний ліцей для обдарованої сільської молоді. У цьому ж році училище одержало ліцензію на підготовку бакалаврів зі всіх чотирьох педагогічних спеціальностей. У 2003 р. розпочали підготовку за другою непедагогічною спеціальністю – «Видавнича справа та редагування».

25 грудня 2002 р. Кабінетом Міністрів України, враховуючи пропозиції Міністерства освіти і науки України та Вінницької облдержадміністрації про присвоєння Барському педагогічному училищу імені видатного українського вченого Михайла Грушевського, було прийнято розпорядження надалі іменувати зазначений навчальний заклад «Барське педагогічне училище імені Михайла Грушевського». А 25 липня 2003 р. враховуючи те, що училище випустило перших бакалаврів, Вінницька обласна рада перейменувала училище у Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського. Високе звання зобов'язує до ще вищої результативності в підготовці фахівців.

28 серпня 2007 р., після смерті першого директора коледжу, пройшли вибори на посаду керівника Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського. Враховуючи рішення конференції трудового колективу коледжу, Вінницька обласна Рада 25 жовтня 2007 р. призначила керівником Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського Савчука Петра Несторовича.

Нині до послуг студентів навчальні корпуси площею 12 тис. кв. м, просторі аудиторії, обладнані сучасною комп'ютерною технікою, лабораторії та майстерні, бібліотека з книжковим фондом понад 160 тис. примірників та вільним доступом до мережі Інтернет, виставкова, актовна та спортивна зали, тир, приміщення для занять позакласною роботою, 2 затишні гуртожитки, їдальня, медпункт, прозорий офіс студентського самоврядування.

Цілісність гуманітарної, виховної та позанавчальної роботи забезпечує взаємодія адміністрації, педагогічного колективу, органів студентського та учнівського самоврядування, профспілкової організації, музейно-виставкової зали, школи волонтерів, ради колективу фізкультури. Цю роботу координує Бурса (Сторожук) Антоніна Іванівна – заступник директора з гуманітарної та виховної роботи, кандидат мистецтвознавства, доцент. Для цього в коледжі працює 67 творчих об'єднань за інтересами: зокрема мовознавчі, театральні-драматичні, 12 народних колективів та колективи художньої самодіяльності, спортивні секції; школи студентського та учнівського активів; науково-дослідні; еколого-природничі; волонтерські; історико-правознавчі, інтелектуальні; фото-, відео-, комп'ютерні, математичні; іноземної мови; образотворчого мистецтва.

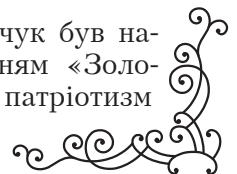
Коледж тісно співпрацює із закладами вищої освіти, організаціями та підприємствами, де випускники мають змогу продовжувати навчання та розпочати трудову діяльність.

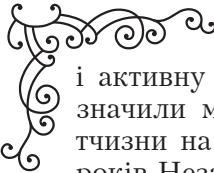
У 2010 р. Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського презентували в енциклопедії педагогічної освіти України як ЗВО, що дає якісні знання і готує кваліфікованих фахівців освітянської галузі, які своєю науково-педагогічною діяльністю здійснюють вагомий внесок у реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні.

У цьому ж році за результатами проведення щорічної громадської акції «Флагман освіти і науки України» коледж визнали одним із кращих навчальних закладів і нагородили почесною відзнакою «Флагман сучасної освіти України» за вагомий внесок у розвиток освітянської галузі, а також золотою медаллю у номінації «Впровадження інноваційних педагогічних технологій як основи оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі освіти».

Із травня 2010 р. Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського є членом Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки.

У цьому ж році директор закладу Петро Несторович Савчук був нагороджений почесним званням «Лицар Вітчизни» з врученням «Золотого хреста честі і звитяги» за високу національну гідність, патріотизм

і активну участь у розбудові Української державності. Його також відзначили міжнародним суспільним Орденом Королеви Анни «Честь Вітчизни на срібній зірці» з врученням ювілейної пам'ятної відзнаки «20 років Незалежності України». Газета «Освіта» Петра Нестеровича визнала кращим освітянином 2018 р.

Йдучи в ногу з часом, відповідно до імплементації законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», завдяки зусиллям директора Петра Нестеровича Савчука, коледж реформовано в Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського». Рішенням Вінницької обласної ради від 29 жовтня 2020 р. внесли відповідні зміни до Статуту коледжу. Узявши напромак в науку й випередивши час, коледж стає центром освіти та науки регіону.

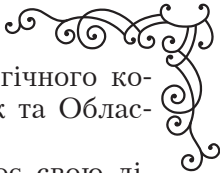
Із вересня 2019 р. розпочав діяльність новий структурний підрозділ коледжу – гуманітарно-педагогічний факультет. Основна мета його роботи: організація освітнього процесу студентів коледжу, що здобувають ступені вищої освіти бакалавр за спеціальностями: 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта (музичне мистецтво), 014 Середня освіта (образотворче мистецтво), 081 «Право» та «Молодший бакалавр» за спеціальністю «Початкова освіта». Деканом гуманітарно-педагогічного факультету призначено Мороз Майю Олександрівну, доктора педагогічних наук.

Організацію освітнього процесу факультету здійснюють викладачі випускових кафедр: кафедри соціально-економічних дисциплін (завідувач кафедри – Шандрук Сергій Миколайович, кандидат наук з державного управління), кафедри педагогіки, психології та фахових методик (завідувач кафедри – Федорчук Наталія Анатоліївна, кандидат педагогічних наук), кафедри мистецьких дисциплін (завідувач кафедри – Белецька Надія Григорівна, кандидат економічних наук), а також міжкафедральна циклова комісія викладачів соціально-економічних дисциплін (голова циклової комісії – Восколуп Валерій Петрович, викладач-методист, викладач вищої категорії).

Головна мета освітньої діяльності кафедри соціально-економічних дисциплін полягає у підготовці висококваліфікованих фахівців з права та видавничої справи і редагування.

Мета роботи кафедри педагогіки, психології та фахових методик – забезпечення якості освітнього процесу відповідно до стандартів вищої освіти та нормативних документів з організації освітнього процесу здобувачів освіти за спеціальностями 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта».

Основна мета роботи кафедри мистецьких дисциплін – організація викладачів мистецьких навчальних дисциплін на вдосконалення змісту їх викладання, підвищення науково-методичної підготовки, запровадження в освітній процес новітніх педагогічних технологій, форм та методів роботи зі студентами, спрямованих на якісну підготовку фахівців з музичного та образотворчого мистецтва для закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти.

Структурними підрозділами Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського є також Фаховий коледж та Обласний науковий ліцей-інтернат.

Фаховий коледж (директор Маліновський Ю. Л.) здійснює свою діяльність згідно з законами України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», Статуту Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського».

Основними напрямками діяльності Фахового коледжу є підготовка фахівців освітньо-професійного ступеня «фахового молодшого бакалавра» згідно з державним замовленням і договірними зобов'язаннями, висококваліфікованих фахівців за спеціальностями: 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта (музичне мистецтво), 014 Середня освіта (образотворче мистецтво), 061 «Журналістика», 081 «Право» для закладів освіти, правоохоронних органів і видавничих установ.

Обласний науковий ліцей-інтернат (директор Хілінська Л. В.) є комунальним загальноосвітнім навчальним закладом інтернатного типу III ступеня, який забезпечує здобуття освіти учнями (10-11 класів) повної загальної освіти і здійснює допрофесійну підготовку за двома профілями навчання – універсальним і правовим.

Якісно підвищується фаховий, професійний, науково-педагогічний рівень викладацького складу. Викладачі коледжу беруть активну участь у роботі науково-практичних і науково-методичних конференцій, що проводяться в університетах, академіях, інститутах тощо. Щорічно на базі навчального закладу організовують науково-практичні конференції, семінари, зокрема, вже традиційні, міжвузівські студентські науково-теоретичні конференції.

Наявне навчально-методичне та інформаційне забезпечення закладу дозволяє постійно вдосконалювати форми й методи проведення занять, зокрема й дистанційних, упроваджувати сучасні прогресивні методи активного навчання, створювати нові навчально-методичні комплекси з метою подальшого забезпечення дисциплін. У коледжі значну увагу приділяють розширенню та поглибленню роботи зі створення авторських навчальних програм, спецкурсів, підручників, методичних посібників тощо.

У коледжі працюють 129 педагогічних працівників, з них: 2 доктори наук; 17 кандидатів педагогічних наук; 14 аспірантів; 23 магістри; 105 викладачів вищої категорії. Уже в 2021 р. захистила дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук Мороз М. О., адже у закладі підтримуються зусилля молодих науковців щодо виконання дисертаційних досліджень.

Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» упевнено йде у майбутнє бо є важливою ланкою в системі вищої освіти України, готує і готуватиме висококваліфікованих спеціалістів у галузі педагогіки, журналістики та правознавства.

РОЗДІЛ 4

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ОСВІТЯНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВІННИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

4.1. Удосконалення та модернізація змісту педагогічної освіти в умовах входження України в Європейський освітній простір як важливий чинник забезпечення її якості

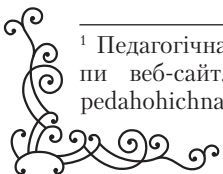

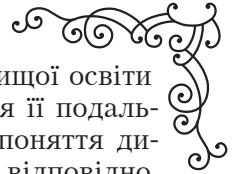
Єдина аксіологічно-методологічна платформа підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи представлена в «Педагогічній конституції Європи», де зазначено, що «майбутнє кожного народу, країни і співдружність народів значною мірою залежать від якісної підготовки педагогів», а «підготовка педагогів за єдиною шкалою загальнолюдських цінностей і з урахуванням національних особливостей є тим головним осовом, навколо якого мають здійснюватись модернізаційні та інноваційні процеси педагогічної освіти в сучасному європейському просторі»¹.

В умовах інтеграції національних освітніх систем до європейського простору перед керівним та науково-викладацьким персоналом університету

---

¹ Педагогічна конституція Європи // Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи веб-сайт. URL: <https://arpu.e.npu.edu.ua/uk/chasopys-yevropeiski-pedahohichni-studii/pedahohichna-konstytutsiia-yevropy> (дата доступу: 15.02.21)

постає завдання створити чітку систему забезпечення якості вищої освіти та розробити критерії її оцінки, тим самим закласти базис для її подальшого зміцнення та посилення довіри до неї. Якість освіти – поняття динамічне, багатогранне й багатоаспектне, його зміст змінюється відповідно до процесів, що відбуваються в суспільстві й освіті, корегується з огляду на стрімкий розвиток науки й практики і має різноманітні інтерпретації. Удосконалення якості передбачає покращення всіх аспектів її цілісного забезпечення, зокрема змісту педагогічної освіти.

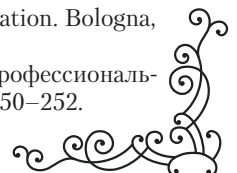
Що більше в сучасних умовах зростає рівень академічної свободи й самостійності вищих навчальних закладів, то швидше зростає їхня відповідальність за якість надання освітніх послуг. Саме тому орієнтація на забезпечення якості освіти стала чи не найважливішим пріоритетом ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Вихід на якісний її рівень потребує окреслення конкретних реальних завдань, чіткого визначення принципів та прозорих процедур поліпшення якості, створення безперервного вдосконалення системи її внутрішнього оцінювання з урахуванням запитів основних споживачів освітніх програм, способів винагородження викладачів.

Забезпечення якості вищої освіти в Європі стало гаслом останніх десятиліть і наслідком широкомасштабних реформ національних систем освіти. У Болонській декларації 1999 р. зауважено, що одним із найважливіших напрямів діяльності країн-учасниць Болонського процесу є співробітництво в галузі забезпечення якості вищої освіти через розроблення відповідних критеріїв і методологій оцінки, що виступає основою для формування європейського простору вищої освіти¹. Забезпечення якості вищої освіти в сучасних умовах декларується як найважливіший орієнтир політики європейських держав у сфері освіти й головна умова її мобільності та привабливості.

У межах проєкту UNESCO-CEPES «Стратегічні показники вищої освіти в ХХІ столітті» відображені такі основні підходи до визначення якості вищої освіти: якість як відповідність поставленим цілям; якість як задоволення споживача (виправдання очікувань споживачів-студентів, батьків, суспільства в цілому та інших зацікавлених сторін); якість як синонім покращення (процес, спрямований на постійне вдосконалення, розвиток відповідальності ЗВО за краще використання його інституційної автономії та свободи)². У Меморандумі про вищу освіту Комісії Європейських співтовариств якість визначають як найбільш ефективно використання людських і матеріальних ресурсів вищої школи; поширення наукових досліджень і максимально можливе їх застосування в навчальному процесі; удосконалення й оптимізація вступу до ВНЗ і форм атестації студентів; покращення професійної компетенції викладачів; поглиблення взаємодії з роботодавцями.

¹ The European Higher Education Area. Join Declaration of the Ministers of Education. Bologna, 1999. 19 June. P. 2.

² Гарантії якості вищої освіти: глосарій // Експертиза якості професійного освіти : матеріали семінара, 20–22 червня 2014 г. Москва, 2014. С. 250–252.

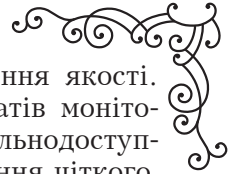

Оцінка якості передбачає оцінювання? всіх аспектів її цілісного забезпечення, а саме: планування (постановка чітких і реальних цілей), впровадження (розроблення механізмів збору та оцінки змісту на предмет досягнення цілей), оцінювання (оцінка результатів та внесення необхідних поправок чи змін), звітування та покращення (визначення умов подальшого сприяння якості). Названі види діяльності взаємопов'язані і взаємозалежні, тобто результати одного визначають дії іншого.

Орієнтація на якісні результати освітнього процесу потребує насамперед чіткого визначення *принципів внутрішнього забезпечення якості освіти*, оскільки вони є тими загальними вимогами, від дотримання яких і залежить якість. Однак здебільшого принципи сприймаються як щось абстрактно-теоретичне. Відведення їм чисто теоретичної ролі та недооцінювання на практиці створює перешкоди на шляху забезпечення якості. «Архітектор, – писав Я. А. Коменський, – плануючи побудувати міцну будівлю, заготовляє не соломку, не болото, не лозу, а каміння, цеглу, міцне дерево і тому подібний матеріал. А садівник, який «бажає, щоб поле, виноградник, сад давали плоди, засіває їх не бур'янами, не кропивою, не чортополохом, а благородним насінням і рослинами»¹.

Ця теза взята за основу формування змісту вищої педагогічної освіти в університеті, і в її контексті ми узагальнили та конкретизували вихідні положення, на які здійснюється опора для забезпечення якісних освітніх послуг. Коротко охарактеризуємо їх. *Принцип орієнтованості на якість освіти*: пріоритетність якості; зацікавленість у якості; чітка постановка цілей та завдань щодо забезпечення якості; відхід від усталених стереотипів, спрямованих переважно на кількісні показники; усебічна підтримка ідей, орієнтованих на досягнення якості; формування культури якості; мотивація викладачів та студентів, орієнтованих на якість, їхня участь у забезпеченні якості; розроблення стратегії постійного підвищення якості. *Принципи наукового підходу до забезпечення та оцінювання якості освіти*: різноманітність моніторингових процедур; об'єктивність; оперативність реагування на результати внутрішніх експертиз якості; удосконалення методів і структур управління, освітніх програм, системи заохочень і санкцій, спрямованих на забезпечення якості; діагностична спрямованість; формування змісту освіти на основі освітніх наукових і технологічних досліджень; оновлення змісту. *Принцип комплексності та системності в забезпеченні якості*: плановірність; систематичність та регулярність моніторингу якості; усебічність (охоплення, якщо можна, усіх чинників, які сприяють якості); професійна та практична спрямованість. *Принцип гуманістичної спрямованості освіти*: створення атмосфери доброзичливості та поваги до особистості студента; створення максимально сприятливих умов для самореалізації студентів, розвитку їхніх здібностей; забезпечення емоційного мікроклімату; творча співпраця викладачів та студентів; уникнення прецедентів для конфронтації поколінь. *Принцип прогностичності*: не лише відстеження поточного стану, а й прогнозування подальших тенденцій у забезпеченні якості;

¹ Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1955. С. 272.

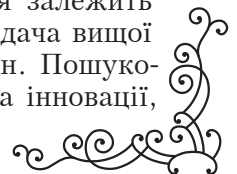
унесення відповідних коректив, спрямованих на вдосконалення якості. *Принцип гласності та справедливості*: відкритість результатів моніторингу якості; регулярне інформування про результати; загальнодоступність показників та результатів оцінки якості освіти; визначення чіткого рейтингу студентів за семестровими результатами як умови справедливого стипендіального заохочення; чітке вироблення та справедливе застосування до студентів вимог та правил. *Принцип уніфікації змісту освіти*: чітке визначення базисного компонента; інтегрування навчальних дисциплін; орієнтація на оволодіння ключовими компетенціями; орієнтація на зміст як на засіб розвитку мислення, а також посилення його творчого компонента.

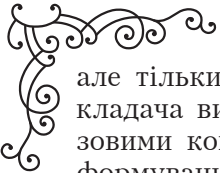
На основі виявлення шляхом комплексного аналізу найбільш слабких сторін організації освітнього процесу та основних чинників, що впливають на зниження якості, визначено основні напрями й процедури поліпшення якості та створено відповідні умови для професійного вдосконалення викладачів як важливого стимулу забезпечення якості освітніх послуг та якості освіти. Серед них найважливіше значення належить наступним: орієнтація в процесі внутрішньої оцінки якості освіти на її якісні показники, що дозволяють оцінювати результати навчання, виражені в компетентностях, а також ефективність методик і технологій навчання; централізація моніторингу якості освіти, зокрема, створення відповідної структури для проведення експертних оцінок процесу і результатів освітньої діяльності університету (служби забезпечення якості); оперативне реагування на результати внутрішніх експертиз якості освіти шляхом удосконалення методів і структур управління, освітніх програм, перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів, уведення в практику системи заохочень і санкцій; проведення регулярного моніторингу якості освіти, заснованого на аналізі організації навчального процесу, оцінці навчальних досягнень студентів, якості викладання, урахування думки студентів про якість освітніх програм.

Зупинимось на ключових аспектах, що визначають якість освітнього процесу у ВДПУ імені Михайла Коцюбинського в умовах сьогодення.

По-перше. Якість кадрового складу. Відомо, що слово «педагог» перекладається як *дитоводитель*, тобто людина, яка веде за собою інших. Однак, щоб успішно вести за собою інших, потрібно й себе «вести» до себе мудрішого, цікавішого, освіченішого, тобто триматися напрямку, який виводить на шлях професіоналізму та авторитету. А вже авторитет авансуватиме успіх, по-перше, особисто викладачеві вищого навчального закладу, по-друге, тій навчальній дисципліні, яку він читає, оскільки що вищий авторитет, то важливіша та привабливіша навчальна дисципліна, провідником якої він є.

Авторитет є надзвичайно вагомим коефіцієнтом професіоналізму викладача і чи не найважливішим чинником його успішної діяльності. Безперечно, що він сам собою не приходить. Його становлення залежить від багатьох чинників. Однією з найважливіших ознак викладача вищої школи є відкритість новому й здатність до прогресивних змін. Пошукову діяльність викладача керівництво університету орієнтує на інновації,

але тільки на ті, які є прогресивними. Головна умова становлення викладача вищого навчального закладу як професіонала – оволодіння базовими компетентностями в процесі професійної підготовки. Процес їх формування не буде завершеним, якщо він не вийде на належний рівень *професійної майстерності*. Своєрідною школою її формування виступає наукова лабораторія педагогічної майстерності, яка є структурним підрозділом Навчально-наукового інституту педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, очолюваного дійсним членом НАПН України, професором Гуревичем Р. С. Лабораторія, діяльність якої буде конкретизована далі в окремому підрозділі, здійснює дослідно-експериментальну роботу з реалізації творчого потенціалу особистості викладача вищого навчального закладу, досліджує проблеми та шляхи формування його педагогічної майстерності, працює на створенням та реалізацією творчих науково-методичних проєктів.

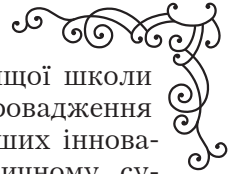
Підрурге. Якість наукових видань викладачів (підручників, навчальних, науково-методичних та методичних посібників), їхнє оновлення, реформування змісту й узгодження їх із викликами сучасності. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів стає успішною лише за умов наявності глибоких за змістом, проблемних, цікавих і сучасних підручників та посібників, оскільки вони є основним джерелом інформації, за допомогою якого відбувається формування професійних компетенцій майбутніх фахівців. З одного боку, освітні підручники та посібники нового покоління відображають досягнення педагогічної науки, практики, методики викладання у вищій школі, з іншого – за своїм змістом і формою вони відповідають сучасним вимогам, європейським та міжнародним стандартам, є цікавими, зрозумілими, самодостатніми і зручними для користування в процесі навчальної діяльності.

Викликати інтерес, заінтригувати, сформувавши потребу, спонукати замислитись, включити в самостійний пошук, здійснити порівняльний аналіз, викликати післядію, переконати у важливості, вплинути на емоційну сферу – усе це критерії, якими керуються науковці під час відбору та структурування змісту посібників.

У контексті яскравого відображення названих критеріїв у процесі формування змісту сучасного навчального посібника для магістрів доцільно звернутися до посібника «Методика викладання у вищій школі»¹, який за своїм змістом та формою виходить за рамки традиційних. Особливістю посібника є те, що подана в ньому друкowana інформація – це лише частина змісту, функція якої: «А зараз давайте простежимо, як це робиться на практиці». Він містить відеоситуації з кожної теми, відеоілюстрації теоретичних положень тієї чи тієї теми. Інформація на електронних носіях не лише доповнює друкований зміст посібника, а й гармонійно поєднується з ним, виступаючи або його логічним початком, або практичним продовженням.

---

¹ Каплінський В. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 222 с.

Зауважимо, що не завжди і далеко не кожен викладач вищої школи тримає руку на пульсі сучасності. Зазвичай прийняття й упровадження підручників і посібників нового покоління, як і будь-яких інших інновацій, справа не проста, оскільки інертність, опір новому і незвичному, супротив прогресивним змінам закладено в саму природу людини. Долати стереотипи допомагає рішучість, переконливість у потребі змін, наявність власної конструктивної позиції та орієнтація на результативність.

Для цього розроблено чіткі критерії експертизи підручників та посібників, з-поміж яких такі: відповідність змісту друкованої продукції потребам та інтересам студентів, суб'єктивна значущість для студента, професійна спрямованість, зв'язок із сучасною вищою школою та із життям, пізнавальний потенціал, проблемність. Особливо наголошуємо, що саме проблемні знання, орієнтуючи на критичне ставлення до змісту, який подається в підручнику, формують пошуково-творчу поведінку, яка є характерною ознакою сучасного рівня розвитку суспільства. Значення її також і в тому, що разом з нею закладається прагнення до подолання стереотипів.

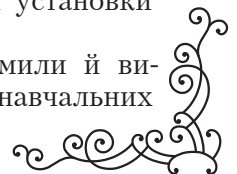
Під час написання посібників із педагогічних дисциплін відходимо від усталених шаблонів, декларативності, зайвого схематизму, описовості й закладаємо в них зміст, який має значний потенціал для реалізації освітньо-розвивальної та виховної функцій цих дисциплін і формування інтересу до них. Головне – це не кількість інформації, а можливість мотивувати, розвивати педагогічні здібності, досвід творчої діяльності й методичну компетентність, важливу в професійному становленні.

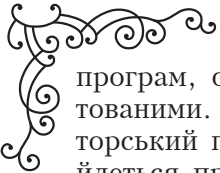
Підручники і посібники адресовані насамперед студентам, і на них варто дивитися не лише очима програми, очима науковців, а й очима тих, на кого вони орієнтовані. Тоді засвоєння змісту перестає бути суто пізнавальним процесом, стаючи особистісно значущим.

Головними особливостями підручників і навчальних посібників нового покоління вважаємо наступні: максимальна візуалізація навчального матеріалу, яка вчить мислити системно, цілісно сприймати інформацію, розвиває уяву, концептуалізує знання, сприяє розумінню й відчуттю їхньої повноти; проблемність змісту і його подання, спрямована на розвиток внутрішньої мотивації та творчого мислення студентів; концептуальна цілісність, що забезпечує логічну довершеність змісту, допомагає бачити головне, істотне, причини і наслідки; можливість вибору варіантів освоєння курсу (варіативність); наявність діалогової комп'ютерної версії, розробленої за критеріями раціональної технології освоєння курсу; термінологічна чіткість і систематизований глосарій (визначення ключових понять); наукова глибина і практична конкретність.

Головні ознаки таких посібників: спрямування змісту на розвиток проблемного мислення, сприяння формуванню професійних установок, практична переконливість знань і їхнє практичне підтвердження, що в сукупності забезпечувало перетворення знань на «рефлекторні установки професійної свідомості і професійної діяльності».

Серед нового покоління педагогічних видань ми виокремили й використовуємо навчальні посібники, які, передаючи зміст навчальних

програм, одночасно відповідають вимогам сучасності і є студентоорієнтованими. Їхні автори відійшли від усталених стереотипів, саме новаторський підхід до формування змісту привернув нашу увагу. Зокрема, йдеться про наукові видання Т. Туркот «Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях» та «Педагогіка вищої школи». Науковість змісту, логічність, доступність викладу, чіткість формулювання визначень, ідей, точна й доступна мова тексту, відповідність сучасним вимогам – основні ознаки названих посібників. Зручна для засвоєння форма подачі матеріалу в посібнику А. Кузмінського «Педагогіка у запитаннях і відповідях», зміст якого вміщує 26 тематичних блоків запитань і відповідей. У посібнику «Вступ до педагогічної професії» Г. Мешко до кожної теми дібрані педагогічні ситуації, педагогічні задачі, а також скарбниця думок, що є важливим для мотивації початківця до вивчення педагогіки.

Окремо варто сказати про посібник І. Беха «Психологічні джерела виховної майстерності», у якому розкрито інноваційну технологію, зорієнтовану на оптимальну реалізацію розвивального потенціалу вихованця. Про сучасні підходи до виховання, що базуються на глибоких психологічних джерелах, також свідчать назви параграфів: «Формула морального шляху у виховному процесі», «Моральна мужність в особистісному становленні вихованця», «Особистісні надбання вихованця як критерій його суспільної затребуваності», «Спроможність вихованця протистояти спотвореним моральним судженням групи», «Позиції «Я – сильний», «Я – слабкий» у поведінці вихованця».

Базовий навчальний посібник, за яким вивчають педагогіку студенти університету, – «Педагогіка» В. Галузьяка, М. Сметанського, В. Шахова. Варто зазначити, що теми, які зазвичай не викликають зацікавленості студентів, у названому посібнику читаються з інтересом, а викладені теоретичні положення та рекомендації стають керівництвом до практичних дій. Наприклад: «Процес виховання», «Методи виховання», «Особливості виховання дітей з відхиленнями у поведінці» та ін. Посібник насичений ілюстративним матеріалом, який має виховний потенціал (педагогічні ситуації, фрагменти художніх творів, притчі) та допомагає оцінити значущість педагогічної теорії, її роль і місце не тільки в професійній діяльності, а й у житті. Вдало дібрані педагогічні ситуації є не тільки «теоретично навантаженими», а й водночас спрямованими на розвиток педагогічного мислення та емоційної сфери.

Цінними для професійного становлення є мультимедійні навчально-ігрові посібники, які останнім часом активно створюються й запроваджуються, а саме: навчальні посібники з ігровими елементами для підсилення інтересу до їхнього змісту; розвивальні посібники, що сприяють пізнавальному розвитку і спонукають до творчої самостійної діяльності; посібники з діагностичними іграми, зміст яких спрямований на виявлення рівня розвитку інтелектуальних здібностей, уваги, пам'яті (використовуються загалом для вирішення специфічних задач, зокрема в корекційній педагогіці та в роботі з обдарованими учнями).

Ефективність процесу впровадження описаних посібників обумовлюють такі чинники: створення ситуації успіху; посилення емоційного

впливу на студентів; стимулювання суб'єктної позиції в навчальному процесі; використання диференційованих завдань (індивідуальних і групових); взаємодія на засадах діалогу та співпраці тощо. Суттєвою їхньою ознакою є супровід комп'ютерними програмами навчання, які сприяють інтелектуальному розвитку.

Призначення сучасних авторських посібників полягає не тільки в тому, щоб презентувати знання з певної педагогічної дисципліни. Їхні функції набагато ширші: розбудити й розвинути в майбутніх учителів творчі здібності, професійно-педагогічне мислення, інтерес до педагогічної діяльності тощо. Нашим завданням було поєднати проблемність і глибину змісту з доступністю, чіткістю і новизною стилю викладу. Ознаки варіабельності («властивості, здатності мати, утворювати варіанти, різновиди») подання матеріалу унеможливили однотипність його викладу. Зміст окремих параграфів, що подавався традиційним способом, передбачав чітке виділення основних положень, аргументації, оскільки структурована пропозиція навчального матеріалу дисциплінує думку і вчить логічно та чітко мислити.

Важлива особливість поданих посібників – набір схематичного матеріалу з метою сприяння його візуальній систематизації за принципами агрегування інформації, концептуалізації, логіки, обґрунтування. При цьому прагнемо, щоб схеми являли собою не лише демонстраційний матеріал або схематичний додаток, доповнення до викладеного матеріалу, а були «методологічним ключем освоєння курсу». Ефективність їхнього застосування зумовлена тим, що вони розвивають візуалізоване образне й проєктивне мислення, забезпечують системне бачення педагогічних явищ, розуміння внутрішніх зв'язків між ними.

Важливий складник посібника – глосарій, який допомагає студентові оволодіти ключовими категоріями. Звертаючись до нього, кожен може швидко відновити визначення будь-якого терміна під час вивчення наступних тем, ключових категорій на заключному етапі освоєння курсу, узагальненні та систематизації.

Нижче подаємо окремі (інтригуючі) фрагменти вступної частини посібника «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури», авторами якого є доктори педагогічних наук Каплінський В. В. і Асаулюк І. О. (декан факультету фізичного виховання і спорту), спрямовані на розвиток мотивації до професійного становлення майбутнього вчителя фізичної культури (див. рис. 4.1).

Шановний читачу! Перед тим як розпочнеш знайомство зі змістом цього навчального посібника, прочитай, осмисли і «примірай» до себе ці мудрі вислови. Вони є епіграфами його основних тем.

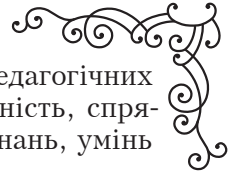
- У серце увійде лиш те, що йде від серця (Ж. Руссо).
- Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того, щоб утримати їх, потрібна краса душі (Ч. Колтон).
- Там, де спостерігається криза духовного життя, там спостерігається криза життя загалом (Тихон Пеліх).
- З допомогою такту можна домогтися успіху навіть тоді, коли неможливо нічого досягти за допомогою сили (Леббок).

- Усе, що досягнуто дресируванням, натиском, насильством, – німічне, ненадійне (Я. Корчак).
- Я ніколи не погоджуся з твоєю думкою, але я до останнього буду захищати твоє право висловлювати її. Ось вона – справжня демократія! (Вольтер).
- Немає нічого простішого, ніж завоювати любов, і нема нічого складнішого, ніж її утримати (Арабське прислів'я).
- Той, хто не погоджується зі мною, пробуджує у мене не гнів, а увагу: я надаю перевагу тому, хто заперечує мені і тим самим учить мене (Монтень).
- Прекрасні ми, коли пізнаємо себе і потворні, коли цього не робимо (К. Платонов).
- Людина до рівня особистості підіймається лиш тоді, коли набуває здатності керувати собою, володіти своїми почуттями і пристрастями (М. Островський).
- Деякі люди все своє життя лише тим займаються, що «починають нове життя». Вони не живуть, а весь час тільки починають жити. Весь час на початку. На початку без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок (І. Ведін).
- «Завтрашня» людина все життя починає жити завтра – і дуже швидко стає «вчорашньою». Здавалось би, як багато ще можна було б встигнути, якби почати не завтра, а сьогодні. Однак час, відведений на життя, невблаганно вичерпується, а життя, виявляється, ще й не починалось (І. Ведін).
- Не розвивати себе в духовному плані – це все одно, що доглядати за бур'янами, які потім заглушать квіти (П. Святогорець).
- Радість від успіхів ближнього є ознакою нашої моральної досконалості.

У фільмі «Лише найсильніший» (про тренера одного з популярних видів боротьби) учні чинять вчителю шалений опір. На всі його слова та дії – негативна реакція. Процес навчання вони пригальмовують на самому його початку. Педагог навіть не може «зрушити його з місця». *Що ж гальмує успішність процесу навчання, заважає запустити його, перешкоджає включенню учнів у навчальну діяльність?*

Аналогічна ситуація показана у фільмі «Небезпечні думки». Там учні ще більше нахабніють, оскільки їхній новий педагог – представник слабкої статі. Вони поки що не знають, що ця жінка досягла серйозних успіхів в одному з популярних видів бойових мистецтв – карате. Вона вчителька англійської літератури, а тому їй ще важче завести механізм навчання і зрушити його з місця в класі, де не люблять навчатися. *У чому ж може приховуватися пусковий механізм навчальної діяльності?*

Герої цих стрічок – прекрасні педагоги-предметники, професіонали у своїй вузькій спеціальності. Але в ситуаціях, які виникли, це не стає їм у пригоді. Однак уже третя їхня зустріч з учнями засвідчить про зародження внутрішньої мотивації до навчання. *У чому ж секрет? А вся таємниця в тому, що обидва педагоги вже після першої зустрічі збагнули, як заводиться пусковий механізм навчальної діяльності. Вони зрозуміли*

причину нульового коефіцієнта корисної дії своїх перших педагогічних кроків, орієнтованих безпосередньо лише на навчальну діяльність, спрямовану на ту сферу особистості, яка пов'язана із засвоєнням знань, умінь і навичок.

Залишившись увечері наодинці і проаналізувавши свої дії, вони зрозуміли їхню недоцільність, оскільки пусковим механізмом успішного, внутрішньо мотивованого навчання може бути лише вплив на мотиваційно-ціннісну сферу особистості, тобто виховання у вузькому розумінні. Спочатку виховний вплив на ту сферу, яка вміщує потреби, погляди, переконання, почуття, а потім навчання. Навчання через виховання, через здійснення виховних впливів.

Дійшовши до такого висновку, обидва педагоги наступну свою зустріч розпочали з неочікуваних для вихованців і досить вдалих і результативних способів виховного впливу. У першому фільмі педагог приголомшив учнів спеціально створеною виховною ситуацією, якою він подолав опір учнів і змінив їхні переконання, одночасно викликавши до себе довіру, повагу та симпатію. У другому фільмі педагог звернувся до відомих прийомів виховної взаємодії – удаваної байдужості і залучення до цікавої діяльності, що стало причиною різких змін у ставленні до вчительки і визначальним чинником включення учнів у навчальну діяльність.

Саме *виховні секрети* діяльності педагога, зокрема вчителя фізичної культури, подано в рекомендованому Вам навчальному посібнику «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури», у якому Ви знайдете відповіді на запитання: Як забезпечити ефективність виховних впливів? Як подолати опір учнів виховним впливом педагога? Як можна запобігти такому опору та уникнути його? Як забезпечити взаємний контакт з учнями? Як підтримувати з ними позитивні взаємини? Які чинники сприяють становленню авторитету вчителя фізичної культури серед учнів? Як уникнути конфліктів? Як краще з'ясувати стосунки з учнями після конфлікту? Як організувати прихований вплив? Як поєднати фізичне виховання з розумовим? Як поєднати фізичне виховання з духовним розвитком? Як нейтралізувати опір важковиховуваних? Як діяти в ситуаціях першого знайомства, коли учні випробовують педагога? Як спонукати учнів до самовиховання? Як спрямувати у виховне русло природні педагогічні ситуації? Як викликати потребу у фізичному самовдосконаленні? Як забезпечити знецінення негативної поведінки?

Рис. 4.1. Обкладинка навчального посібника «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури»

Форму і зміст посібника намагалися узгодити із сучасними вимогами. Головна його мета – мотивувати студентів, переконати їх у життєвій та практичній значущості виховної компетентності педагога. Цьому підпорядковані апарат орієнтування (вступ, зміст); текстовий і позатекстовий компоненти; апарат організації засвоєння (запитання і завдання); інструктивні матеріали (зразки виконання практичних завдань та розв'язання педагогічних ситуацій); ілюстративний матеріал (відеоситуації, фотографії, малюнки та ін.). Нам було важливо навчальний матеріал подати в єдності всіх його аспектів: розкриття сутності наукових понять і явищ (теоретичний компонент), чуттєвого досвіду (емпіричний компонент), розв'язання практичних завдань (практичний компонент).

Оскільки виховні компетенції формуються головно в діяльності, ми намагалися наповнити відповідним змістом практичний компонент посібника: запитання різних видів; пізнавальні, проблемно-пошукові, теоретичні і прикладні завдання; зразки розв'язання практичних завдань; проблемні ситуації; рекомендації та ін., щоб спрямувати його на професійне становлення студентів. Для розмежування завдань різного характеру і зручності їхнього розпізнавання на початку посібника подано умовні позначення, приклади яких подаємо нижче:

Пропонуємо звернутись до електронного носія інформації і переглянути **відеофрагмент**.

Подумай і змодель спосіб розв'язання проблеми.

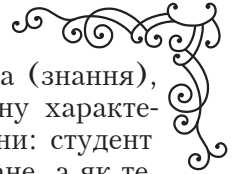

Оціни запропоновані способи розв'язання проблеми

Подумай і дай відповідь на запитання за змістом тієї чи тієї теми.

По-трете. Забезпечення якісного змісту друкованої продукції для студентів поєднується з удосконаленням та оновленням змісту навчальних занять. Мова йде про вибір такого змісту, який, з одного боку, відповідав би навчальній програмі, з іншого – потребам та інтересам студентів. Ідеться не про підлаштування до смаків студентів, а про наповненість визначених програмою тем *життєво значущим* змістом, орієнтацією на його якісну характеристику. Адже, як писав педагог-новатор Є. М. Ільїн, «здоровий розум будь-якими способами чинить опір абстрактному знанню, яке ні сьогодні, ні завтра, ні тут, ні там ніяк себе не проявить».

Закладаючи базисний компонент змісту навчального предмета (знання), орієнтуємося не стільки на їхню кількісну, скільки на якісну характеристику. Це допомагає забезпечити такі аксіологічні відносини: студент → зміст, за яких останній виступає не як щось зовнішньо задане, а як те, що внутрішньо спонукає до його засвоєння.

Часто зміст перетворюється в самоціль, замість того, щоб слугувати засобом для досягнення цілі. Досить цінним є зміст, який формує критичність мислення майбутнього фахівця освітньої сфери. У цьому плані є цікавою теорія відбору змісту освіти з позицій комунікативної дидактики, що виникла у ФРН унаслідок інтересу до проблеми спілкування. Її теоретики Г. Шефер, В. Попп, Д. Бааке та інші визначають навчання як комунікативну дискусію. Метою освіти вважають вироблення *критичної позиції* щодо всього того, що оточує, зокрема до змісту, до методів та до процесу навчання в цілому. *Критичність* мислення введена в ранг принципу комунікативної дидактики. Зміст навчального матеріалу цікавить її представників лише з точки зору вироблення критичної позиції, а також умінь орієнтуватись в соціальних ситуаціях. З цією метою часто студенти аналізують та вирішують ситуації, які виникають на самому занятті.

По-четверте. Якість організації навчально-виховного процесу, особливості якого у вищому навчальному закладі потребують від викладача єдності педагогічних знань та педагогічної дії. «Щоб отримати статус знань, – зауважує А. О. Вербицький, – інформація з самого початку має примірятись до дії, засвоюватись в її контексті»¹. А за словами відомого педагога А. Дістервега, поганий учитель подає істину в готовому виді, а гарний вчитель вчить знаходити її самостійно. Він наголошував: «Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені ззовні. Кожний, хто бажає до них прилучитися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власною напругою. Ззовні він може отримати тільки поштовх...»².

Зауважимо, що майже в усьому світі пафос навчання такий: *знати, щоб вміти робити*. Одним з недоліків вітчизняної системи освіти, на жаль, є те, що все ще для великої кількості студентів рушійною силою навчання є кількість набраних балів, документ (диплом). Саме тому студент часто зацікавлений не в знаннях та практичних уміннях, а саме в балах й оцінці. У сучасних умовах дуже важливо працювати з *логічною структурою* знань. Однак часто студенти мають справу не із знаннями, а лише з певною інформацією, краще або гірше організованою. А основний спосіб роботи з інформацією – запам'ятовування. Щоб інформація перетворилась у знання, студент повинен зрозуміти її сутність, добре осмислити. Г. Спенсер говорив, що «не те знання цінне, яке накопичується у вигляді розумового жиру, а те, яке перетворюється в розумові мускули».

¹ Вербицький А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва : Высшая шк., 1991. 207 с.

² Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1956. С. 374.

«Будь-який вищий навчальний заклад, – пише у книзі про виховання вихователя В. О. Босенко, – повинен навчитись так вчити свого підопічного, щоб знання його були не просто цінним вантажем, а методом пізнання, способом освоєння будь-якої *нової* ситуації»¹. Якщо процес вивчення того чи того предмета обмежити лише засвоєнням знань і формуванням репродуктивних вмінь, то такий процес не стає механізмом розвитку особистості. Він, навпаки, може гальмувати цей розвиток певними рамками усталеної системи дій. Психолог Ю. М. Матюшкін говорив, що зазубрені способи дій у багатьох випадках стають психологічним бар'єром, що закриває доступ до нового способу дії.

У художньому фільмі про американську школу режисерів Дона Сімсона та Джері Брукхаймера «Небезпечні думки, або Вчитель спеціального призначення», фрагменти якого активно використовують викладачі кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, учителька звертається до учнів: «Моя головна мета – навчити вас думати. Мозок – це також м'яз. І щоб бути сильним, могутнім треба тренувати його. Кожен новий факт, кожна нова ідея допомагає вам розвивати новий м'яз. І ці м'язи роблять вас по-справжньому сильними. Це ваша зброя! У цьому неспокоїному світі я хочу озброїти вас. Якщо до кінця року ви не станете розумнішими, кмітливішими, спритнішими, ви нічого не втратите. А якщо ви станете такими, ви матимете в своїх руках цінну зброю».

По-н'яте. Запровадження системи стимулювання діяльності викладачів, які демонструють високу професійну майстерність, творчий підхід до виконання своїх професійних обов'язків, високий рівень фахової підготовки, відповідальність, відданість справі, упроваджують продуктивні інноваційні технології навчання та виховання, успішно керують науково-дослідницькою роботою студентів.

У 2004 р. Європейська комісія запропонувала «п'ять кроків для забезпечення якості». Вони передбачають: 1) створення всіма інститутами вищої освіти внутрішніх систем забезпечення якості; 2) появу незалежних акредитаційних агентств з питань забезпечення якості; 3) включення національних агентств в європейський реєстр акредитаційних агентств із забезпечення якості і визначення умов реєстрації; 4) можливість для інститутів вищої освіти обирати з реєстру агентство, яке відповідає його профілю й потребам; 5) прийняття результатів оцінки агентств офіційного реєстру як основи для рішень з ліцензування і фінансування, включаючи право на гранти для студентів².

У сучасних умовах основними під час оцінювання ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів стають не планування та реалізація навчального процесу (зміст навчальних планів, навчальний час тощо), а *результати* освіти: отримані студентами знання, компетенції і навички, серед них і ті, які здобуті внаслідок самостійного навчання й самоосвіти. Центр уваги все відчутніше зміщується із самого процесу

¹ Босенко В. А. Воспитать воспитателя. Киев, 1990. С. 95.

² Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ, 2006. С. 5–15.

навчання (навчальні програми, академічна успішність студентів) на компетентнісний підхід із орієнтацією на професійну й особистісну підготовленість і насамперед до працевлаштування випускників, що й має бути критерієм результату освіти. У цих умовах механізми забезпечення якості стають центральними складниками подібного управління системою освіти за результатами¹.

У педагогічній теорії та практиці, на яку опирається науковий персонал університету, продовжуються пошуки вдосконалення змісту вищої освіти та педагогічних умов його успішного засвоєння майбутніми викладачами передусім шляхом упровадження різноманітних інноваційних технологій, які дозволяють комплексно вирішувати освітні та соціально-виховні завдання, забезпечувати сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, оптимально використовувати наявні зовнішні та внутрішні ресурси тощо (В. Беспалько, Р. Гуревич, О. Антонова, О. Дубасенюк, О. Вербицький, Н. Ничкало, О. Падалка, О. Пехота, О. Пінчук, Є. Полат та ін.).

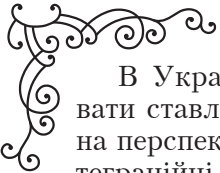
Зміст вищої педагогічної освіти розглядаємо на різних рівнях: академічному; предметному (навчальний матеріал, який закладений у програму та підручник); процесуальному (передача та засвоєння), а також на особистісному рівні, коли зміст переходить у внутрішній план особистості спочатку викладача, а потім студента і стає регулятором його професійної діяльності. Особливо акцентуємо на тому, що зміст вищої педагогічної освіти – поняття динамічне, багатогранне й багатоаспектне, він постійно оновлюється й змінюється згідно з процесами, що відбуваються в суспільстві й освіті, корегується відповідно до стрімкого розвитку науки й практики.

Процес відбору та формування змісту навчальних дисциплін надзвичайно відповідальний. Особливо остерігаємось того, щоб він не перетворився для студентів лише в певну порцію знань, які потрібно вивчити, здати на екзамені викладачеві та забути. Першим кроком удосконалення змісту освіти у вищій школі є визначення чітких критеріїв його добору, найголовніший з яких – *відповідність змісту потребам суспільства*. Особливо акцентуємо увагу на врахуванні перспективних потреб (відбір змісту з прицілом на майбутнє суспільства, оскільки зміст – категорія змінна). Зміни в потребах суспільства викликають зміни в змісті. Тому він періодично має переглядатися.

У ХХІ столітті людство вступило в інноваційний стан прогресу, який характеризують небачені раніше трансформації у різних сферах життя та діяльності людини. Це означає, що подальший розвиток цивілізації багато в чому залежить від формування та розвитку інноваційної людини. Тому, як зазначає В. Кремень, постає проблема відповідності освіти новим викликам сучасності².

¹ Бабін І. І. Забезпечення якості вищої освіти: європейський, національний та інституційний рівні // Наука і освіта. 2011. № 1. С. 10.

² Кремень В. Г. Модернізація освіти в контексті інноваційних тенденцій розвитку суспільства. Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф., 22–24 квіт. 2009 р. Київ, 2009. С. 27.

В Україні визнано, що державна освітня політика покликана змінювати ставлення суспільства до освіти та її наукового супроводу з огляду на перспективу реформування освітньої сфери, як того вимагають євроінтеграційні та глобалізаційні виклики ХХІ ст., дослідницько-інноваційний характер цивілізаційного поступу, культурно-історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та науково-технологічні процеси в українському суспільстві. У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016) зазначено, що «центральна роль у забезпеченні інноваційного розвитку українського суспільства належить сферам освіти та наукових досліджень і розробок», а тому необхідним є створення сучасного науково-методологічного та методичного супроводження змін в освіті, яке повинні забезпечити науки про освіту, педагогіка і психологія¹.

Процеси інформатизації та глобалізації сучасного суспільства базуються на сучасних технічних можливостях і властивостях інформації, що пов'язані з її стрибкоподібним зростанням, впливом нових інформаційних технологій на розвиток інших технологій, перетворенням інформації в основний предмет людської праці². Для того, щоб Україна розвивалася на основі інноваційної європейської моделі, щоб реалізувати в перспективі національну ідею щодо інтеграції в світовий освітянський, науковий, інформаційний та економічний простір на засадах рівноправного партнера, перед нами постає завдання якнайшвидше модернізувати внутрішню систему освіти, інтенсивніше використовувати інтелектуальний потенціал університету, оновлювати та вдосконалювати зміст педагогічної освіти відповідно до викликів глобалізованого освітнього простору.

Водночас ми усвідомлюємо: якщо зміст буде відповідати динаміці суспільства, але не буде відповідати потребам та інтересам особистості студента, це може стати перешкодою для його переходу у внутрішній, особистісний план майбутнього фахівця. Першу реакцію студентів на зміст можна передати двома словами: «Для чого?». Звідси другий критерій його відбору: *відповідність змісту потребам та інтересам особистості майбутнього педагога*. В опануванні змісту навчальних предметів, на переконання А. Леонт'єва, вирішальне значення має те, яке місце в житті людини посідає саме знання: чи справді воно є частиною її життя, чи лише зовнішньо нав'язане. Щоб знання не були формально засвоєні, треба не «відбути» навчання, а «прожити» його; потрібно, щоб навчання увійшло в життя, щоб воно мало життєвий сенс³. Здебільшого емоційний ефект викликає той зміст, що входить в коло особистісно значущих проблем студента. Інакше, як свідчать результати анкетування та спостережень, студенти часто займають позицію «поза змістом», оскільки,

¹ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова) та ін.]. Київ, 2016. С. 26.

² Лазаренко Н. І. Структурні компоненти інформаційної культури викладача педагогічного вищого навчального закладу // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка та психологія. Вінниця, 2016. Вип. 47. С. 20.

³ Леонт'єв А. Н. О некоторых психологических вопросах сознательности учения : хрестоматия по педагог. психологии. Москва, 1995. С. 12.

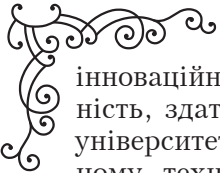
не викликаючи суб'єктивного, життєвого інтересу, він, зазвичай, не має навчального інтересу. А процес його засвоєння в кращому випадку є виконанням чужої волі – волі викладача. Тому *особистісна значущість змісту* або його відповідність інтересам, потребам та життєвому досвіду студентів є одним із найважливіших критеріїв його відбору. Піклуючись про те, щоб навчальний матеріал відповідав, скажімо, темі заняття, ми одночасно маємо «приміряти» його і до потреб студентів, забезпечуючи відповідність змісту тому колу проблем, з якими зустрічається студент у повсякденному житті, у сфері професійної діяльності та взаємодії з іншими людьми. Це допомагає забезпечити такі аксіологічні відносини: студент → зміст, за яких він виступає не як щось зовнішньо задане, а як те, що внутрішньо спонукає до його засвоєння. Саме тому під час відбору змісту освіти потрібно із «сирої руди вибрати крупинки золота», оскільки не так важливий обсяг знань, як їхня особистісна цінність. Навіть закріплена у свідомості система знань не завжди стає керівництвом до дії в новій ситуації, якщо знання не «проростуть» в особистість, набувши суб'єктивного змісту. «А для проростання зерен знань, морально-стї нема необхідності ні в чому, крім легкого спонукання і розумного керівництва»¹.

Орієнтація на зміст як на засіб розвитку мислення, його проблемність – також достатньо важливий критерій його відбору, адже основне завдання викладача нового типу – розвиток особистості, здатної до прийняття рішень, адекватних динамічним цивілізаційним викликам. Проте часто зміст перетворюється в самоціль, замість того, щоб слугувати засобом для досягнення цілі, жодним чином не залучаючи студентів до пошуку.

Викладач вищої школи нового типу – це не просто транслятор навчальної інформації, а коуч, тобто тренер, консультант, порадник, друг, партнер, який створює комфортні умови для розвитку кожного студента. Для підготовки такого фахівця впроваджуємо інноваційні педагогічні технології, які є продуктивними способами засвоєння змісту. Розглядаючи їх у контексті динаміки сучасного розвитку суспільства, особливу увагу акцентуємо на тому, що викладач, який ігнорує у своїй діяльності інноваційний чинник, не лише відстає від суспільних процесів, а й формує відповідні комплекси в студентів.

Опираючись на науковий доробок відомих науковців щодо аналізу інноваційних підходів у педагогіці (І. Підласий, Г. Селевко, І. Дичківська, В. Сластьонін, М. Бургін, Є. Морозов та ін.), зауважимо, що інновації не є і не можуть бути самоціллю. Вони лише тоді доцільні, коли забезпечують якість в оволодінні базовими складниками змісту вищої педагогічної освіти. Не кожне нововведення, як вважає більшість науковців, є раціональним і прогресивним. Інколи, навпаки, нововведення можуть дестабілізувати функціонування педагогічної системи й створити додаткові труднощі. В умовах зростання динамізму розвитку людства вчитель має сформувати в учнів самостійність, самодостатність, відповідальність,

¹ Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения... С. 253.

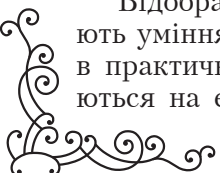
інноваційність, прогностичність, фундаментальну особистісну компетентність, здатність навчатися впродовж життя. Для цього в систему роботи університету впроваджуються інновації на методологічному, організаційному, технологічно-методичному рівнях.

Пошукова діяльність викладачів університету зорієнтована лише на ті інновації, які є прогресивними, не завдають шкоди та відкривають нові можливості в розвитку студентів. Саме таких позицій ми дотримуємося, застосовуючи інноваційні технології, уважаючи, що однією з найважливіших ознак викладача вищої школи є відкритість новому й здатність до прогресивних змін.

Із цією метою на технологічно-методичному рівні для підготовки вчителя-інноватора впроваджуємо такі інноваційні технології навчання: 1) *інноваційні педагогічні технології*: проекти, ділові ігри, «мозковий штурм», науково-дослідна робота, технології колективного навчання та ін.; 2) *хмарні технології* (навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, які розроблені в електронній формі): програмні засоби для запису відео та аудіо, програмні засоби моделювання фізичних процесів, редактори презентацій, табличні процесори, статистичні пакети, системи комп'ютерної математики; 3) *мережні технології відкритих систем освітнього призначення*: електронні бібліотеки, соціальні мережі, автоматизовані системи перевірки на плагіат, технології дистанційного та мобільного навчання, технології автоматизації досліджень і розробок; 4) *вивчаємо можливості й поступово впроваджуємо в освітній процес SMART-технології* (інтерактивний навчальний комплекс, що дозволяє створити, редагувати та поширювати мультимедійні навчальні матеріали як в аудиторний, так і в позааудиторний час): інтерактивні дошки, програмне забезпечення SMART Notebook, цифрові документ-камери, інтерактивні системи опитувань, SMART-системи керування класом.

Інноваційний підхід до формування змісту вищої педагогічної освіти застосовується під час державної атестації фахівців освітньої сфери. Зокрема, комплексний випускний екзамен магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, зміст та авторська методика проведення якого розроблена В. Каплінським, професором кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, виходить за рамки традиційного. Інноваційність полягає в тому, що одне з екзаменаційних завдань передбачає аналіз «живої» педагогічної ситуації, яка демонструється на екрані. Причому відеоситуації не повторюються (їхня кількість значно перевищує кількість магістрів, що складають державний іспит). Відбір відеоситуацій здійснюється за такими критеріями: 1) відповідність змісту ситуації програмному змісту державного екзамену; 2) проблемність; 3) професійна спрямованість; 4) можливість застосування теоретичних положень під час аналізу та розв'язання ситуації; 5) лаконічність (максимум 2-3 хв.).

Відображаючи безпосередній освітній процес, відеоситуації виявляють уміння майбутнього фахівця застосовувати набуті теоретичні знання в практичній діяльності. Аналіз тих педагогічних явищ, які демонструються на екрані, здійснюється поетапно за такою логікою: а) спочатку

випускник магістратури визначає проблему, відображену в ситуації; б) актуалізує теоретичні знання, необхідні для її розв'язання; в) пропонує шляхи розв'язання проблеми або оцінює й обґрунтовує педагогічну доцільність чи недоцільність того способу, який має місце під час вирішення ситуації.

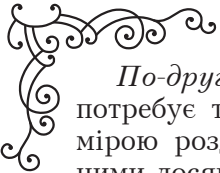
Для зручності аналізу відеоситуації студентам даються окремі алгоритми, які відображають різні аспекти професійної діяльності майбутнього викладача. Такий підхід спрямований на виявлення в майбутніх фахівців того важливого компонента змісту освіти, що називається досвідом творчої діяльності. Цей достатньо вагомий досвід часто залишається поза увагою, оскільки головний акцент на державних екзаменах здебільшого на перевірці теоретичних знань та досвіду репродуктивної діяльності.

Застосування інноваційних технологій дає такі переваги: 1) підвищення навчальної мобільності (просторової, часової, засобової); збільшення можливостей для навчальної комунікації; 2) спрощення організації самостійної роботи студентів; 3) зручність управління навчальною діяльністю студентів; 4) розширення можливостей для самоорганізації та само-refлексії; 5) можливість більш ефективного розподілу часу; 6) зручність діагностики в професійній підготовці студентів. Ефективність застосування означених технологій у підготовці вчителя доведена в кількох десятках дисертацій, захищених викладачами нашого педагогічного університету за останні роки. Ці напрацювання не лише демонструють широкі можливості інформаційного насичення змісту освіти на рівні її засвоєння, а насамперед окреслюють шляхи формування культури мислення студентів, розвитку інтелектуального потенціалу особистості, дослідницьких навичок і вмінь творчого конструювання.

З огляду на те, що освіта – триєдиний процес, який передбачає навчання, виховання та розвиток, зміст освіти обов'язково оцінюється в контексті впливу на особистість з метою її розвитку. Саме тому наявність *у змісті освіти виховного потенціалу та його реалізація на процесуальному рівні* – наступний критерій його відбору. Зміст освіти орієнтується не лише на цілі навчання й спрямовується на розвиток інструментальної сфери особистості студента, а й обов'язково на мету виховання, що полягає в забезпеченні всебічного розвитку особистості.

Удосконалення змісту освіти – це не лише виокремлення чітких критеріїв його відбору. Варто зупинитися на інших важливих напрямках роботи над змістом в контексті його модернізації.

По-перше, це визначення базисного компонента змісту вищої освіти, тобто обов'язкового ядра, чітко визначеного обсягу знань та способів діяльності, загальнолюдських цінностей, обов'язкових для оволодіння всіма фахівцями педагогічної сфери. Це важливо тому, що на практиці кожен викладач, опікуючись певною дисципліною, не завжди несе відповідальність за цілісний процес. Тому такий базовий компонент чітко визначається і в кожній навчальній дисципліні зокрема. З іншого боку, надзвичайно важливим є посилення інтегративних тенденцій змісту освіти, оскільки введення все нових і нових навчальних дисциплін призводить до перевантаження студентів.

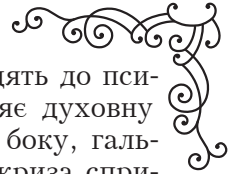

По-друге, імплементація наукових досягнень в освітній процес, що потребує тісно пов'язувати сфери науки та освіти, які наразі значною мірою розділені. Учитель-предметник *не завжди необізнаний* із сучасними досягненнями в галузі науки, основи якої викладає, не завжди психологічно готовий до виконання складних педагогічних завдань. Для розв'язання проблеми відірваності теорії і практики важливими є спеціальні заходи щодо імплементації новітніх результатів наукових досліджень у зміст і технології підготовки майбутніх учителів. Серед модернізаційних напрямів виокремлюємо імплементацію результатів досліджень фундаментальних наук у відповідні розділи навчальних дисциплін; упровадження новітніх психолого-педагогічних досягнень у методичну підготовку майбутніх учителів; використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, що постійно розвиваються, в удосконаленні змісту та форм організації освітнього процесу. Важливою є переорієнтація з технократичної підготовки вчителя на розвиток його особистості, на оволодіння культурою та методологією педагогічної роботи.

По-третє, посилення в змісті освіти операційного компонента. Дослідження психологів показують, що людина запам'ятовує 50% з того, що бачить, 10% з того, що чує, 90% з того, що робить. Деякі знання набуваються тільки в процесі безпосереднього виконання практичних дій. Звідси – потреба в таких завданнях, які б включали знання в роботу, сприяли їхньому функціонуванню. Опанування знань як основи умінь передбачає обов'язкове оперування ними, тобто *вільне* володіння. А ще краще, коли це одночасний процес, у якому знання зразу ж включаються в роботу, *функціонують*. Інакше вони так і залишаються знаннями відбиткового, фотографічного характеру, а коефіцієнт їхньої корисної дії часто дорівнює нулю.

По-четверте, гуманітаризація змісту освіти, яка означає: поворот освіти до людини (олюднення освіти); підвищення статусу гуманітарних предметів та їхнє радикальне оновлення; звільнення змісту освіти від ідеологічних стереотипів; реабілітація духовного в навчанні. Беззаперечним є посилення в змісті національного компонента та його реалізація на заняттях для формування патріотичних почуттів та національної свідомості при відкритості української культури до інших культур, оскільки найстрашніше, як писав О. Гончар, «національна самотність, національне сирітство».

Погоджуємося з думкою про те, що концепція професійного становлення визначає розвиток тієї частини культури фахівця, котра сприяє духовному зростанню, пов'язаному з усвідомленням особистістю сенсу життя й професійної діяльності. Особистісно-професійне становлення здійснюватиметься в правильному напрямі лише тоді, коли особа буде опиратися на духовні закони, без яких ні вона, ні суспільство загалом не можуть жити нормально. Духовні закони, на думку К. Юнга, визначають духовний стан людини, яким зумовлюється характер її діяльності, зокрема професійної, її творчості в науці, в політиці, в мистецтві, в бізнесі. «Людська свідомість, – стверджує він, – не може безкарно миритися з торжеством аморального. Наслідком чого є виникнення найтемніших

інстинктів, які не тільки спотворюють людину, але й призводять до психічних патологій»¹. Відсутність духовного стрижня спричиняє духовну кризу, і особистість втрачає життєві орієнтири, які, зі свого боку, гальмують успішність професійної діяльності, оскільки духовна криза спричиняє кризу життя взагалі. Усвідомлення та внутрішнє прийняття духовних законів робить людину стійкою, сильною й допомагає здобути владу над собою. А найвищий рівень духовної культури настає тоді, коли вона контролює не тільки свої вчинки, а й свої думки.

Отже, особистісно-професійне становлення майбутнього педагога не може бути повноцінним без паралельного духовного вдосконалення, як і технічний прогрес не буде гуманним при моральному й духовному регресі. В обох випадках дисбаланс створюватиме перешкоди на шляху до якісного результату.

Удосконалюючи змісту вищої педагогічної освіти, звертаємося до актуальних нині ідей Я. А. Коменського, ставимо в основу організації засвоєння базових компонентів змісту освіти майбутніми учителями. Їхній розвиток та адаптація їх до сучасних умов породжують висновки про те, що часто знання для студента – тільки «засвоєна інформація», від якої він звільняється після екзамену. Вона може відбитися у свідомості як щось «штучно поєднане, що не приносить ніякого плоду»². В основу ж формування вмінь і подальшого розвитку особистості зможуть лягти лише ті знання, які не тільки відображені, але й збережені в певній системі, за якої «одні одних підтримують, підкріплюють і збагачують»³. Абсолютно очевидно, що «фрагментарні», «уривчасті» знання при їх суто кількісному накопиченні, без установаження внутрішньої логіки здебільшого не набувають нової якості, тобто не стають ні «стратегічними орієнтирами» в роботі, ні безпосереднім «керівництвом до дії».

Удосконалення змісту вищої педагогічної освіти великою мірою стосується дисциплін педагогічного спрямування. Пошук нового в їхньому змісті, методах, дидактичних засобах та організації навчання загалом сприяє: по-перше, забезпеченню інтересу до педагогічних дисциплін та професійної діяльності вчителя; по-друге, реалізації пізнавального та виховного потенціалів педагогіки; по-третє, активізації пізнавальної активності та розкриттю творчого потенціалу студентів; розвитку педагогічного мислення та більш успішному засвоєнню професійних компетенцій педагога.

Про успішну реалізацію на практиці викладених вище вимог щодо вдосконалення змісту вищої педагогічної освіти на прикладі педагогічних дисциплін засвідчують анонімні відзиви студентів після їхнього вивчення, отримані на основі застосування методу незакінчених речень:

...Особисто для мене слово «виховання» було просто словом, яке залишалось поза рамками моїх життєвих та майбутніх професійних інтересів. На одній із перших лекцій я збагнув секрети виховання, і вони мене зацікавили. У мені прокинувся інтерес до таємниць цього процесу,

¹ Юнг К. Г. Красная книга. URL: <http://www.6lib.ru/books/krasnaa-kniga-164298.htm>

² Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения... С. 253.

³ Там само.

який з кожним наступним заняттям закріплювався і збільшувався. Особливо його стали підігрівати педагогічні фільми. Я став цікавитися книгами з проблем виховання, я став помічати, що його методи і прийоми справжні й дієві, як і прийоми спортивної боротьби, якою я займаюсь...

...Я раніше не надавав серйозного значення слову «виховання», поки не побачив силу його дії, спочатку у фрагментах фільмів, які ми аналізували, а потім у реальному житті...

...Коли ми спочатку дивилися «живі» фрагменти, а потім звертали-ся до «неживої» теорії, то ця теорія оживала. І ще вона оживала тому, що проникала в мене не через голову, а через душу. Саме душею я починав розуміти її необхідність...

...Як правило, інші нас повчають, говорять, що потрібно робити щось так, а це потрібно робити отак. На цих заняттях все було по-іншому. Спочатку нам розповідали, а потім казали: «А тепер подивіть-ся, як це робиться».

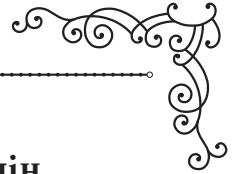
...Цей предмет надав мені реальну допомогу в моїй тренерській роботі. Я збагнув, який важливий той аспект нашої діяльності, який називається вихованням. Це умови, без яких коефіцієнт корисної дії наших зусиль низький. Я працюю в комерційній спортивній установі з дітьми заможних батьків. Випробовував на них те, що зміг запам'ятати, і все на 100% спрацьовувало. І ще предмет відкрив для мене «потаємні ходи підходу» до батьків..

...Ця дисципліна стала для мене маленьким початком великого продовження...

...Я повірив у велику силу виховання Насамперед тому, що я відчув-вав його сильний вплив на себе самого. Я не встиг отямитись, як почав змінюватись із середини. І це тому, що в моєму житті з'явився авторитет. Кожна пара – це ніби окрема частинка мозаїка, склавши яку, я зрозумів, що став зовсім іншою людиною.

...Дивно, але ці заняття і цей предмет зробив мене сильнішим. Сьог-одні остання пара – фініш. Але попереду нелегка дистанція життя. Якби не цей предмет, я б досі не розвивався, як та механічна пта-ха, що застрягла між гіллям. Тільки що прозвучали слова пісні: «Мгн-овенья раздают кому позор, кому бесславые, а кому бессмертые». Ці сло-ва закарбувалися у свідомості. Дякую, що дали поштовх і можливість прозріти.

Отже, на нинішньому етапі розвитку суспільства однією з найважли-віших умов модернізації вищої педагогічної освіти є вдосконалення її змі-сту та його спрямування на розвиток особистості майбутнього педагога. Відповідність змісту потребам суспільства, відповідність потребам, інте-ресам та життєвому досвіду студентів, наявність у змісті освіти вихов-ного потенціалу та його реалізація на процесуальному рівні, орієнтація на зміст як на засіб розвитку мислення, його проблемність, висока науко-ва та практична значущість забезпечують якісні результати на практиці, яскравою ілюстрацією яких є процитовані вище відзиви студентів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського.

4.2. Реалізація освітньо-розвивального потенціалу лекцій з педагогічних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти

«Освіта, як і будь-який вид діяльності, вимагає використання необхідних ресурсів, які визначають досягнення передбачуваного результату. Величина, структура, можливості та умови використання ресурсів можуть бути різними. Це положення характеризує поняття потенціалу освіти»¹. Результативність впливу загальнопедагогічних дисциплін на професійне становлення майбутнього вчителя перебуває між двома позиціями: їхнім потенціалом й отриманим результатом. Багаті професійно-педагогічні та особистісні ресурси й можливості цих дисциплін часто бувають нереалізованими або частково реалізованими. Один із гальмівних чинників – відсутність відповідного цілепокладання під час проведення лекційних, практичних і лабораторних занять щодо використання їхнього освітньо-виховного потенціалу, а відтак розвитку перспективного мислення, спрямованого на професійне становлення. Погоджуємося з думкою, що «якість потенціалу» визначається його успішною реалізацією².

Провідною ідеєю загальнопедагогічної підготовки у ВДПУ є теза про те, що для майбутнього вчителя педагогіка має стати не лише дисципліною, унаслідок вивчення якої він оволодіває загальнопедагогічними знаннями, вміннями і навичками, а «педагогікою духовності, самоцінною теорією і практикою, засобом реалізації усвідомленого сенсу життєтворчості»³.

В одному із концептів «Стратегії розвитку педагогічної освіти в Україні» акцентується увага на культивуванні ідей особистісної зорієнтованості, що «проявляється в одухотвореності навчання і виховання», важливої щодо професійно-особистісного становлення вчителя⁴. З огляду на це виникає потреба відмовитися, як стверджує О. Орлов, від уявлень про педагогічну майстерність як про сукупність безособових професійних знань, умінь і навичок, що передаються в процесі навчання, адже це результат «особистісного зростання вчителя в своїй професії, вдосконалення його цілісного творчого й особистісного потенціалу, нерозривно пов'язаного зі специфікою особистісної позиції в соціально-психологічному контексті навчально-виховного процесу»⁵.

¹ Коротков Э. М. Управление качеством образования : учеб. пособие для вузов. 2-изд. Москва, 2007. С. 92.

² Там же. С. 92–93.

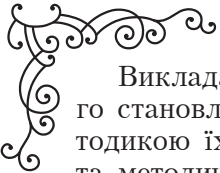
³ Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні: концептуальні положення / за наук. ред. член-кор. НАПН України Л. Б. Лук'янової. Київ, 2016. С. 25.

⁴ Там само. С. 25.

⁵ Орлов А. Психология личности и сущности человека. Парадигмы, проекции, практики. Москва, 2002. С. 153.

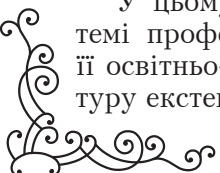
Викладацький досвід дозволяє виокремити три шляхи професійного становлення вчителів, перший з яких пов'язаний із традиційною методикою їхньої підготовки і спрямований на вдосконалення предметної та методичної компетентності; другий переважно орієнтований на створення оптимальних умов для особистісного становлення студентів; третій передбачає поєднання професійного, особистісного розвитку та самовдосконалення. На нашу думку, оптимальним є третій шлях, оскільки професійне становлення не є успішним без активізації особистісних ресурсів майбутнього вчителя. В його процесі відбувається якісне перетворення майбутнього педагога як особистості, тобто супроводження професійного прогресу особистісним. Саме тому доречним є вживання терміна «професійно-особистісне становлення».

На думку науковців, професійне становлення, як і життєва позиція людини, залежить від рівня її інтелектуального та морального розвитку, від здатності до саморозвитку й самовдосконалення, бажання бути відвертим із собою. Важливо, щоб учитель усвідомлював ступінь професійної відповідальності; знаходив особистісний смисл професійно-педагогічної діяльності; брав на себе відповідальність за її результати.

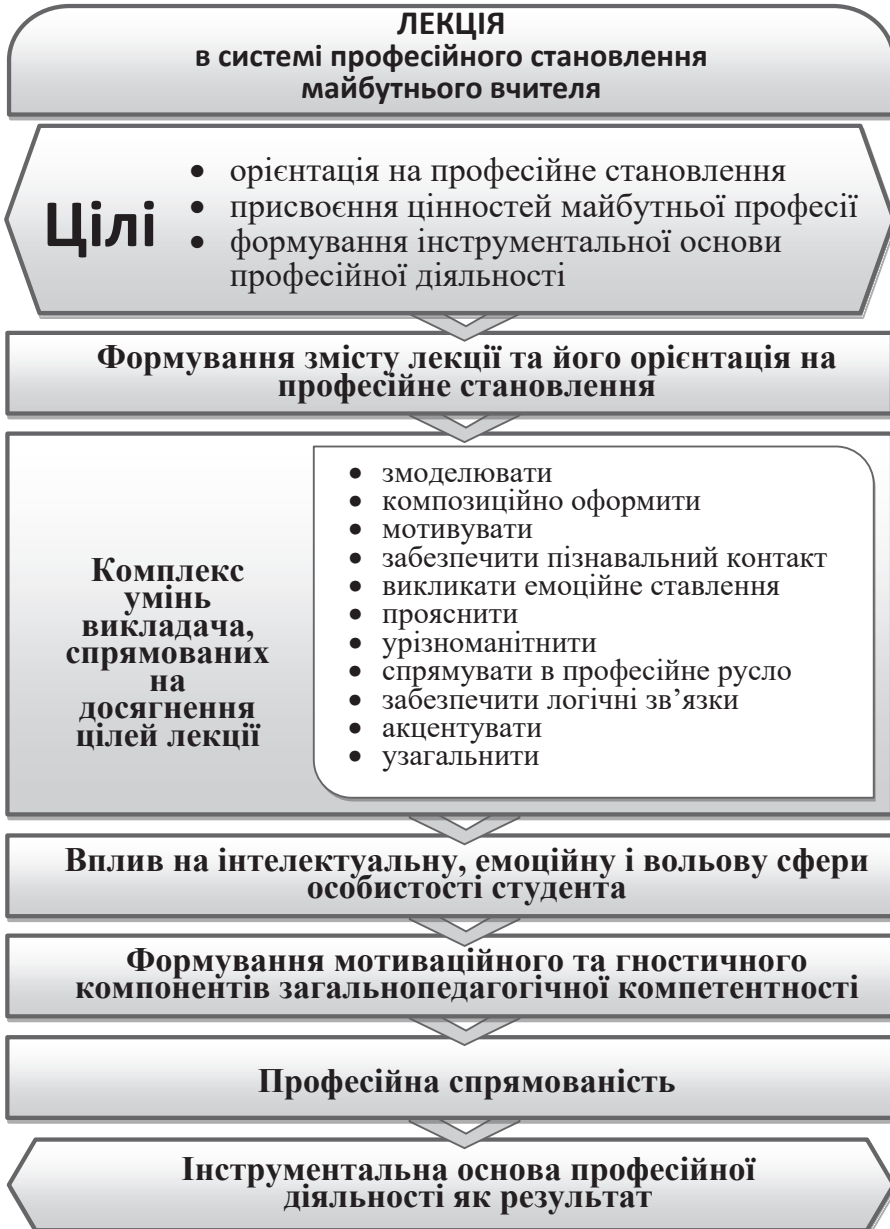
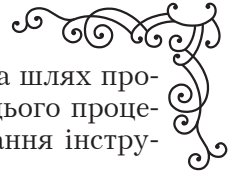
Отже, для забезпечення успішного функціонування системи професійного становлення, ми обов'язково задіюємо особистісний потенціал, основні сфери особистості студента, яка також становить своєрідну систему. Щоб прослідкувати взаємозв'язок і взаємодію цих двох систем, звертаємось до екстенсивно-кільцевої моделі особистості, розробленої відомими українськими вченими М. Бургіним та С. Гончаренком, яка, на нашу думку, найкраще відображає цілісне та системне бачення структурних компонентів у їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Вона має ієрархічну будову і вміщує шість рівнів: 1) базовий (ядро особистості) з його глибинними психічними структурами: характером, темпераментом, здібностями, інтелектом, емоційно-вольовою сферою; 2) гностичний, що включає знання і досвід; 3) інформативний, складниками якого є спрямованість особистості, моральні якості та цінності; 4) система ставлень до власної діяльності, до інших людей, до себе, до зовнішнього середовища; 5) діяльність та поведінка, зокрема навчальна, виховна, комунікативна; 6) сприйняття особистості іншими людьми (у контексті педагогічної діяльності це означає, що часто інформація, вимоги, впливи педагога сприймаються через призму ставлення до його особистості).

Кожний компонент, своєю чергою, має власну складну структуру, між компонентами якої також існують зв'язки, зміни в одному компоненті викликають зміни в інших. Більш глибокі рівні так чи так впливають на розташовані над ними компоненти. Наприклад, на систему знань та вмінь особистості впливають здібності та інтелект, детермінуючи успішність її діяльності. Знання впливають на формування спрямованості, а від неї залежить те, яких людина набуває знань.

У цьому контексті нам важливо з'ясувати роль і місце лекції в системі професійного становлення майбутнього вчителя, здійснити аналіз її освітньо-розвивальних і виховних можливостей, опираючись на структуру екстенсивно-кільцевої моделі особистості. Лекція з курсу педагогіки

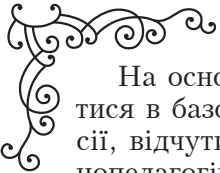
передбачає визначення кількох цілей: 1) орієнтації студента на шлях професійного становлення, допомога в усвідомленні важливості цього процесу; 2) присвоєння цінностей майбутньої професії; 3) формування інструментальної основи професійної діяльності (див. рис. 4.2.).

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Рис. 4.2. Лекція в системі професійного становлення майбутнього вчителя

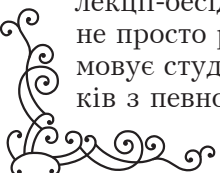
На основі цілей формується зміст лекцій, який допомагає зорієнтуватися в базовому професійно-понятійному середовищі педагогічної професії, відчутти її привабливість і закласти в такий спосіб фундамент загальнопедагогічної компетентності як результату професійного становлення майбутнього фахівця. Якщо зміст позначений декларативністю, описовістю, якщо викладач на нього дивиться лише «очима програми чи теми», не оцінюючи «очима студентів», його впливовий ефект на професійне становлення майбутнього вчителя низький. Часто «потоки» інформації не доходять до суб'єкта впливу або проходять повз нього. Підвищити коефіцієнт впливу лекції на мотиваційно-ціннісну сферу студента для спонукання до професійного становлення – означає відібрати такий зміст, що за сприятливих умов не тільки відображається в свідомості, але й «проростає в особистість». Що менший розрив між інформаційним та ціннісним для особистості, то більше шансів досягти цієї мети.

Успішність реалізації освітньо-розвивального й виховного потенціалу лекцій, їхній вплив на професійне становлення майбутнього вчителя подано на рис. 4.2 і далі буде конкретизовано. Завдяки реалізації основних цілей забезпечується результативність впливу на ядро особистості, компонентами якого є інтелектуальна, емоційна та волева сфери. Відбувається емоційне переживання

За способом та характером викладу матеріалу нетрадиційні лекції ми поділяємо на проблемні, лекції-дискусії, лекції-брифінги, лекції у формі конференції, у формі круглого столу, бінарні, лекції-презентації, лекції, передача і засвоєння змісту яких здійснюється способом розв'язання різних видів тестів тощо.

Лекція-бесіда допомагає підтримувати увагу студентів до її змісту заздалегідь продуманою системою запитань, здебільшого проблемного характеру, створює сприятливі умови для обміну думками, забезпечує пізнавальну активність студентів; від проблемного викладу відрізняється залученням здобувачів освіти до відповідей на питання, що вимагає від викладача майстерності керування діалогом; проводиться з тих тем, зміст яких частково відомий студентам або близький їхньому життєвому досвіду (наприклад, лекція-бесіда є оптимальною формою для теми «Процес виховання» після вивчення теми «Процес навчання» або «Методи виховання» після ознайомлення з методами навчання).

Лекція з елементами дискусії проводиться з тем, які передбачають питання дискусійного характеру (наприклад, під час вивчення теми «Виховання і розвиток особистості» виклад матеріалу набуває дискусійного характеру, коли розглядаються питання: «Який чинник розвитку особистості можна вважати провідним?», «Яка теорія розвитку найбільш реально відображає природу цього феномену?»); вони провокують зіткнення думок, пошук аргументів для переконування в правильності висунутої версії, а отже й поглиблений аналіз навчальної проблеми); від лекції-бесіди відрізняється тим, що під час її проведення відбувається не просто розмова-діалог, а полемічна бесіда, під час якої викладач спрямовує студентів на шлях самостійного формулювання правильних висновків з певного дискусійного питання.

Лекція у формі конференції, яку викладач заздалегідь готує з невеликою групою студентів (5-6 осіб), сукупність виступів яких дозволяє всебічно висвітлити проблему; обов'язкова умова такої лекції – доповідачі мають продемонструвати чітку логіку викладу, вільне володіння означеним змістом, методичну компетентність з метою забезпечення інтересу аудиторії й підтримування його впродовж виступу; наприкінці лекції викладач узагальнює, здійснюючи варіативне повторення найсуттєвіших положень змісту теми, і формулює висновки.

Лекція-брифінг включає коротке (25-30 хв.), узагальнене, максимально інформативне, обов'язково проблемне, зрозуміле, композиційно завершене повідомлення лектора і його відповіді на запитання студентів (35-45 хв.); підготовка до такої форми лекції потребує ретельного відбору змісту з проблемним потенціалом, спрямованим на виникнення у студентів запитань; із цією метою перед своїм повідомленням викладач звертається до аудиторії з проханням чітко формулювати запитання.

Лекція у формі круглого столу передбачає рівність викладача і студентів у процесі спеціально організованого їхнього демократичного спілкування з колективного обговорення певної педагогічної проблеми і потребує попередньої підготовки окремих студентів, яким делегується роль лідерів круглого столу, «спеціалістів з конкретних питань»; викладач виступає в ролі його організатора й ведучого, спрямовуючи спілкування в конструктивне русло.

Лекція, подача змісту якої відбувається способом розв'язування різноманітних тематичних тестів. Така форма лекції задіює всіх без винятку студентів, оскільки кожен отримує набір тестових завдань окремо з кожного питання; тести складаються за чіткою логічною схемою і відображають ключові положення теми, що вивчається; різновиди тестів: 1) закритого характеру, у яких потрібно вибрати правильну відповідь або кілька правильних відповідей – найхарактерніших ознак тих чи тих педагогічних явищ із запропонованих варіантів, 2) тести з альтернативними відповідями, у яких пропонується твердження потрібно оцінити як точне чи неточне, правильне чи неправильне, 3) завдання на встановлення правильної послідовності етапів певного процесу, операцій, подій тощо, 4) завдання на встановлення відповідностей між двома рядами понять, 5) відкриті тестові завдання, що пропонують закінчити речення; 6) відеотести, що містять проблемний відеофрагмент і 3-4 відповіді, з яких потрібно вибрати правильну, обгрунтувавши вибір; розв'язуючи під керівництвом викладача тести, студенти поетапно засвоюють тему лекції; наприкінці лекції даються по 2-3 контрольних тести з кожного питання, за які студенти отримують бали (на початку лекції викладач попереджає студентів про таку можливість, стимулюючи в такий спосіб їхню уважність і пізнавальну активність).

Лекція із попередньо запланованими помилками (змістовими, методологічними тощо), ціль якої – активізувати увагу й стимулювати студентів до постійного контролю за інформацією, що викладається; наприкінці лекції проводиться діагностика та аналіз допущених помилок.

Бінарна лекція як різновид викладу матеріалу у формі діалогу двох лекторів (викладача педагогіки і психології; двох викладачів педагогіки, що представляють різні думки щодо проблеми, яка розглядається, або різні наукові школи; теоретика і практика; діалогу представників інноваційної та традиційної педагогіки; викладача й студента; уявного діалогу між представником сучасної педагогіки та педагогом-класиком і т. ін.).

Окремо зупинимося на *лекції-презентації* з використанням сучасних комп'ютерних технологій, які ми широко практикуємо. Їхня результативність залежить від дотримання певних умов: звільнення змісту, поданого на слайдах, від зайвої інформації та його лаконічність; узагальненість та систематизованість; логічний взаємозв'язок між окремими блоками інформації та чітка послідовність її викладу; проблемний характер змісту та його спрямованість на розвиток студентів; різноманітність форм презентації змісту; представлення змісту у вигляді чітких схем, що відображають його ключові елементи, метафоричність тощо.

Дискусія щодо доцільності застосування лекції у ЗВО у час стрімкого розвитку інформаційних технологій цілком закономірна. Адже в умовах науково-технічного прогресу в лекції з'являється значна кількість конкурентів – інноваційних способів, форм та засобів отримання інформації. Частково розділяючи цю думку, ми не можемо погодитися з позицією деяких учених, зокрема В. Чернілевського, у тому, що лекція як загальноаудиторна форма навчання у вищій школі на сьогодні є найбільш неефективною. Подібне міркування понад 100 років тому висловлював американський історик Генрі Адамс, який говорив, що коли викладач не хоче бути «абсолютно безкорисним», йому варто відмовитися від читання лекцій. На нашу думку, у авторів подібних висловлювань імовірініше були чисто суб'єктивні причини, пов'язані з особистим досвідом читання лекцій.

Більш переконливою є інша точка зору, сутність якої можна передати словами В. Загвязинського про те, що лекція – це ефективна форма систематичного, живого, безпосереднього контакту свідомості, почуття, волі, інтуїції, переконання, усього багатства особистості педагога з внутрішнім світом слухачів. Саме цього не може замінити ніяка інша інноваційна форма організації навчання у вищій школі. Переконані, лекція, як і класика, не може бути застарілою або такою, що себе вичерпала. Усвідомлюючи, що не кожне нововведення є раціональним і прогресивним (інколи нововведення можуть дестабілізувати функціонування системи й створити додаткові труднощі), ми здійснювали пошук шляхів удосконалення традиційної лекції в сучасних умовах, її орієнтації на професійний і особистісний розвиток майбутнього вчителя.

Наша позиція відносно ролі лекції стала ще більш переконливою після проведеного опитування студентів, яким була запропонована анкета, що вміщувала такі питання: 1. Ви за чи проти лекції у вищій школі? Аргументуйте свою думку. 2. У чому, на Вашу думку, роль і значення першої лекції з нової навчальної дисципліни? 3. Назвіть причини, які знижують коефіцієнт лекції. 4. Які поради ви дали б викладачам щодо забезпечення ефективності лекції? 5. Продовжить речення, назвавши 5-6 умінь, що

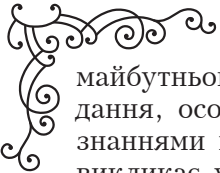
забезпечують успішність лекції: *«Щоб студенти з бажанням відвідували лекції, були на них активні та уважні, викладач повинен уміти...».*

Відповіді студентів, узагальнені методом контент-аналізу засвідчили, що більшість із них (68,3% проти 31,7%) «за» лекції в навчальному процесі. Назвемо окремі аргументи «за»: «для лекції викладач добирає ключову інформацію, найголовніше, найістотніше»; «лекція допомагає зрозуміти основне»; «можливість живого спілкування з викладачем»; «інтелектуальний та особистісний вплив викладача, його прикладу, його майстерності та власного досвіду»; «можливість викласти узагальнено та систематизовано значний обсяг матеріалу»; «можливість в процесі викладу змісту лекції роз'яснювати, ілюструвати, коментувати тощо»; «спроможність засвоїти значно більший обсяг інформації, ніж під час самостійної роботи, оскільки вона вже узагальнена й систематизована викладачем»; «оперативне знайомство з новітніми науковими досягненнями»; «лекція мотивує й підсилює інтерес до навчальної дисципліни»; «викладач може зацікавити цікавими проблемними запитаннями, звертатися до життєвого досвіду студентів, зіставляти різні позиції»; «на лекції можна отримати поштовх до самовдосконалення та самовиховання».

Як бачимо, відповіді студентів свідчать, що лекція з її спонукальним потенціалом є важливою не лише щодо формування мотиваційного компонента професійного становлення вчителя, а й гностичного, діяльного та рефлексивного. Проілюструємо кількома роздумами студентів, висловленими під час застосування методу незакінчених речень після вивчення курсу «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури», що передають емоційне переживання майбутніми фахівцями цінності професійного становлення.

«Мені було цікаво спостерігати за методикою подання матеріалу на лекції, оцінювала зміст, який спонукав до роздумів про плюси професії педагога і дивував своєю новизною. Показником успішності було те, що я не дивилась на годинник»; «Побачила саме той стиль викладання, який хочу запозичити для своєї професійної діяльності в майбутньому»; «Після цих лекцій я став організованішим, більш зібраним, у мене з'явилися цілі в житті. Педагогіка була для мене не просто предметом, а певним періодом змін. Я дійсно змінився, і це мені часто говорять мої батьки»; «Я полюбила педагогіку з першої ж лекції і з часом ця любов лише посилювалась»; «Як не дивно, але лекції з педагогіки були потужним двигуном, що зрушував з місця мою сонну свідомість. Вона пробуджувалась і змушувала думати про майбутнє»; «Побачивши в розкладі назву нової дисципліни «Педагогіка», очікував на суху теорію, але отримав те, чого прагнув, коли обирав професію педагога»; «виховання для мене було лише словом, що залишалось поза межами моїх життєвих і майбутніх професійних інтересів. Його секрети я збагнув на одній з перших лекцій і вони мене зацікавили. Саме тоді до таємниць цього процесу в мені прокинувся інтерес, який з кожним наступним заняттям закріплювався і збільшувався».

Звернемось до тих чинників, які забезпечують реалізацію освітньо-виховного й розвивального потенціалу педагогічних дисциплін засобами традиційної та нетрадиційної лекції. Професійному становленню

майбутнього вчителя сприяє як зміст лекцій, так і методика, стиль викладання, особистість викладача. Перший чинник пов'язаний з глибокими знаннями викладача, які породжують переконливість, що в свою чергу, викликає у студентів бажання навчати та переконувати інших. Завдяки міцним знанням у майбутнього фахівця з'являються свобода, впевненість, розкутість, творчість. Згідно зі «Стратегією розвитку педагогічної освіти в Україні» важливим чинником успішності реалізації потенційних ресурсів дисциплін педагогічного циклу є «створення духовно-розвивального середовища»¹, провідне місце в якому належить особистості викладача як орієнтира професійного становлення студента.

Ще один чинник пов'язаний з методичними аспектами викладання. Комплекс умінь викладача-лектора окремим блоком можна побачити на рис. 4.2.

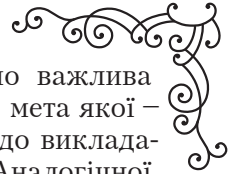
Змістовний текст потребує досконалої форми. Нерідко викладачі (навіть досить ерудовані) недооцінюють форму лекції і цим «убивають» зміст, створюючи перешкоди щодо реалізації його освітньо-виховних і розвивальних можливостей. «Стиль – це одежа наших думок, – зауважував Ф. Честерфілд, даючи настанови своєму синові-студенту, – і якими б правильними не були думки, якщо твій стиль недосконалий, це одразу ж відповідно відобразиться на сприйнятті твоїх думок. І їх так само погано приймуть, як і тебе самого. Будучи приємною, промова стає переконливою»². Звернемося до окремих порад афористичного характеру, які підтверджують те, що «як сказати» не менш важливе, ніж «що сказати». Говорячи про красномовство на заняттях з основ педагогічної майстерності, апелюємо до афоризмів, що є ефективними підсилювальними прийомами: «Уміння свої думки висловити не менш важливе, ніж самі думки. Якими б мудрими твої думки не були, вони не принесуть ані найменшої користі, якщо будуть приглушені і придушені під час появи на світ» (Ф. Честерфілд); «Дурно говорити для інтелігентної людини – така ж велика непристойність, як невміння читати і писати. Саме тому варто було б вважати вкрай необхідним в справі освіти і виховання навчання красномовству» (А. П. Чехов); «Кар'єри не зробить той, хто не вміє говорити» (Наполеон); «Уміння говорити є вмінням жити» (І. Томан).

Надзвичайно велике значення має перша лекція з тієї чи тієї педагогічної дисципліни. Здебільшого викладач обирає традиційний шлях ознайомлення з новим предметом, його основними категоріями, структурою. Це цілком логічно, проте невиважно в плані мотивації. Студент за такого підходу сприймає, скажімо, педагогіку як ще одну чергову навчальну дисципліну в розкладі, з якої за усталеним стереотипом проводитимуться заняття, модульний контроль. Мета першої лекції – зацікавити, здивувати, привернути увагу, заінтригувати. Адже інтерес до власного професійного становлення, усвідомлення його особистісного сенсу і значущості розпочинається з інтересу до педагогічних дисципліни, що є першим кроком професійного саморозвитку.

---

¹ Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні... С. 25.

² Честерфілд Ф. Письма к сыну. Москва, 2011. С. 14.

З іншого боку, перша зустріч зі студентами надзвичайно важлива в плані педагогічно доцільної конструктивної самопрезентації, мета якої – викликати позитивне ставлення, симпатію, довіру до себе як до викладача і забезпечити суб'єкт-суб'єктні відносини зі студентами. Аналогічної презентації потребує і педагогіка як нова, важлива і цікава за своїм змістом дисципліна.

Якщо презентація нової дисципліни непродумана, традиційна, шаблонна, це викликає аналогічне ставлення до її змісту, засвоєння якого буде здійснюватись лише на термінологічному рівні з відповідною установкою: виконати завдання, відповісти на семінарі, скласти екзамен, залік, ніяк не сприяючи професійному становленню майбутнього педагога.

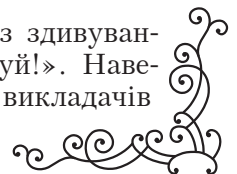
Інформація, не ставши особистісною, в кращому випадку певний час перебуватиме в інструментальній сфері особистості, поки студент не складе екзамен і не «скине» тих знань, важливість яких він не відчув. А це, як засвідчує досвід, є серйозним гальмівним чинником на шляху професійного становлення. Щоб зміст лекції набув особистісного значення, став цінністю, він спершу має бути оціненим і прийнятим студентом: чи варта ця інформація того, щоб утримувати її в довготривалій пам'яті. Саме тому перша зустріч викладача зі студентами спрямовується на мотиваційно-ціннісну сферу особистості, де формується ставлення, яке передує прийняттю чи неприйняттю змісту.

Різноманітні прийоми «втягуючого початку» лекції описано в науково-методичній літературі з ораторського мистецтва. На нашу думку, доцільно виокремити певні положення, без урахування котрих навіть найцікавіші прийоми можуть не спрацювати.

По-перше, студентів можна включити в освітній процес, якщо перші фрази будуть наповнені актуальним змістом, прямо чи опосередковано пов'язаним із темою. *По-друге*, початок лекції має бути спрямований на те, щоб одразу активізувати процеси мислення, а не лише чимось здивувати. Лекція починається з оригінальної та глибокої думки, яка б спонукала до роздумів, народжувала ідеї, актуалізувала знання і життєвий досвід. *По-третє*, важливо не лише привернути увагу, а й втримати її протягом усього процесу комунікації. Часто, викликавши інтерес спочатку, викладач розчаровує студентів уже через декілька хвилин, якщо не опирається на когнітивну основу, якщо продовження програє початку лекції.

Інтерес до змісту значно посилюється, якщо вивчення теорії розпочинається з розгляду педагогічних явищ, задач, які неможливо успішно розв'язати без опори на неї. На початку лекції доречно створити педагогічні ситуації, сформулювати цікаві проблеми, які «беруть за живе» всіх студентів, а лише потім звернутись до них: *«Запишіть тему нової лекції, зміст якої вам допоможе розв'язати щойно поставлені проблеми. Після закінчення лекції звернемося до них, щоб разом знайти способи їх успішного розв'язання на основі отриманих знань»*.

За словами Аристотеля, будь яке пізнання починається із здивування, а один з афоризмів твердить: «Хочеш перемогти – здивуй!». Наведемо приклади інтригуючого початку лекції з досвіду роботи викладачів

кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами.

Інтригуючий початок лекції на тему «Процес виховання». Викладач розпочинає лекцію із цікавої цитати, яка ефектно з'являється на мультимедійній дошці з пропущеним ключовим словом, замість якого – три крапки: «Знання можуть надати людині ваги, однак лише ... може додати їй блиску» (Честерфілд). Майбутнім педагогам пропонується шляхом аналізу визначити пропущене слово, послухавши одну історію.

Одному керівнику торгівельної фірми потрібен був молодий хлопець для виконання різних доручень. Він із цього приводу дав рекламу в газету. У призначений час у його приймальні зібралось кілька десятків молодиків, охочих влаштуватися на його фірму.

Англієць викликав їх по черзі до себе в кабінет, проводив бесіду з кожним із них і, зрештою, без будь-яких вагань зупинився на одному хлопцеві. Присутній при цьому друг керівника був здивований його вибором і запитав: «Чому ви вибрали цього хлопця? Адже в нього не було жодної рекомендації, тоді як у багатьох були гарні рекомендації від солідних людей?». «Ви помиляєтесь, мій друже, – відповів керівник, – у цього хлопця було багато цінних і достовірних рекомендацій, таких, яких не було в інших. Я назву їх. 1) Коли цей хлопець зайшов до кабінету, то він тихо зачинив за собою двері, які інші або взагалі не зачиняли, або гримали ними. 2) Хоч хлопець був одягнутий скромно, але весь одяг на ньому був чистий, охайний, чого не вистачало іншим. 3) Волосся у хлопця було підстриженим і причесаним, обличчя і руки абсолютно чистим, нігті на пальцях обрізані. 4) Він залишався стояти доти, допоки я не запропонував йому сісти, тоді як інші самі сідали без запрошення. 5) Коли з мого столу впав папір, він відразу ж підняв його, чого не робили інші. 6) Увійшовши до кабінету, він одразу ж скинув кашкет і тримав його весь час у руці, тоді як інші клали його мені на стіл. 7) Коли до кабінету увійшла жінка, хлопець негайно встав і запропонував їй свій стілець біля мого стільця. 8) Хлопець сидів на стільці прямо, «не розвалившись», як це робили інші. 9) Він ясно, точно і достатньо голосно відповідав на мої запитання, дивлячись мені в обличчя і не говорючи нічого зайвого. 10) Коли я запропонував дати мені його адресу, то він написав її гарним почерком, охайно і без помилок.

– Як бачите, мій друже, – підсумував англієць, я отримав від цього хлопця цілих десять абсолютно надійних рекомендацій».

Далі студенти роблять висновок про те, що в наведеній ситуації і в цитаті Честерфілда з пропущеним словом мова йде про вихованість. «А вихованість, – продовжує викладач, – є результатом виховання і ключовим поняттям нового розділу педагогіки «Теорія виховання», який ми сьогодні розпочинаємо вивчати».

Початок лекції з педагогіки, присвяченій національному вихованню.

Перед повідомленням теми, викладач розповідає студентам історію з глибоким смислом, що інтригує та спонукає до роздумів про важливість збереження національної пам'яті.

У цвинтаря Ана Беїт була своя історія. Її переказ починається з того, що жуань-жуани нападали на корінних жителів казахських степів і дуже жорстоко вели себе з полоненими воїнами. Особливо з тими, кого залишали в себе в рабстві. Вони знищували пам'ять раба страшними тортурами – накладанням на голову жертви ширі. Здебільшого такому катуванню підлягали наймолодші воїни, найздоровіші хлопці, захоплені в боях.

Спочатку їм начисто збивали голову, ретельно вискрібали до кореня кожну волосину. Паралельно з цим забивали верблюда, виділяючи найтвердішу частину шкіри, і тоді, коли вона ще парувала, надягали на бриті голови полонених хлопців, як накладають пластир. Це і означало надягнути ширі. Той, над ким здійснювали таку процедуру, або вмирав, не витримавши знущань, або втрачав на все життя пам'ять, перетворюючись у манкурта, раба, який не пам'ятав свого минулого.

Після надягання ширі рабів відвозили подалі від людних місць, щоб ніхто не чув їхніх страждань, і залишали у відкритому полі під палючим сонцем без води і їжі. Неймовірні муки тривали кілька днів. Шкіра, висихаючи, як металевий обруч, стискала голову. А вже через добу починало проростати брите волосся мучеників. Інколи волосини, не знаходячи виходу, знову загинались у шкіру голови, спричиняючи ще більші страждання. Той, хто виживав (1-2 найсильніших) ставав рабом-манкуртом, насильно позбавленим пам'яті, і тому дуже цінним, оскільки готовий був померти за свого господаря. Він, як безсловесна тварина, підкорявся лише йому, був абсолютно покірним і безпечним, нездатним до непокори і бунту. Як собака визнавав лише свого господаря. Його вимоги виконував сліпо, старанно, неухильно.

Найстрашніше – знищити в людини пам'ять, зруйнувати розум, виврати коріння того, що перебуває з людиною до останнього подиху: рідну мову, погляд матері, шум річки, образи людей, серед яких виріс, ім'я дівчини.

Одного разу Нейман-Ана довідалась від купців, що поблизу вони бачили манкурта, ще зовсім молодого, у якого щойно почали пробиватись вуса. Але він не пам'ятав нічого: ні батька, ні матері, ні того, що з ним зробили жуань-жуани. Весь час він тримався за шапку, щільно натягнуту на голову. Здрігнулося серце матері. Вона запаслась їжею та водою і зібралась в дорогу. Коли побачила і впізнала свого сина, кинулась до нього, заридала гірко й страшно: «Сину мій рідний! Я шукаю тебе скрізь! Я твоя мати!». Вона все плакала і плакала, приголомшена горем, сподіваючись, що син впізнає її. Однак син безтямно і байдуже дивився на неї, тримаючись за шапку. Сльози і крик матері не викликали у манкурта і краплі співчуття.

Двічі приїжджали жуань-жуани. Двічі мати ховалась у глибокому яру. Потім вони почали бити манкурта. Він їм казав:

– Вона каже, що вона моя мама.

– Ніяка вона тобі не мама! У тебе немає мами! Ти знаєш, навіщо вона приїжджала? Вона хоче зірвати твою шапку і відпарити голову.

На цих словах манкурт зблід, схопився за шапку і став озиратись навкруги, як звір. Старий жуань-жуан вклав у його руки лук зі стрілами.

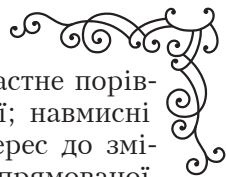

Коли мати повернулась, вона ще встигла крикнути: «Сину мій! Не стріляй!», відчувши, як стріла увіпнула у її у лівий бік під руку. То був смертельний постріл» (за Ч. Айтматовим).

З метою реалізації освітньо-виховного потенціалу лекцій на першому етапі професійного становлення майбутніх учителів важливі відповідні прийоми, спрямовані на забезпечення психологічної установки, які мобілізують свідомість студентів, активізують увагу до змісту лекції, допомагають зберігати її до кінця заняття, сприяють закріпленню змісту. Зупинимось на прийомах, які найчастіше застосовують викладачі, щоб забезпечити виконання цих завдань, успішність яких була доведена неодноразово.

- На початку лекції викладач попереджає студентів, що через певний час зробить тайм-аут, або антракт, і запропонує вікторину, що стосується змісту викладеного матеріалу. Відповіді будуть оцінені відповідною кількістю балів.
- Одне з важливих положень сьогодні буде навмисно мною пропущено. Щоб його знайти, потрібно зіставити зміст лекції з відповідним параграфом підручника. Саме із цього положення шляхом постановки проблемного питання буде розпочато практичне заняття з теми лекції.
- На сьогоднішній лекції я навмисно допущу помилку (або скажу нісенітницю). Її зможе помітити лише той, хто осмислюватиме лекційний матеріал, а не лише механічно записувати. У кінці лекції я про це запитам, щоб перевірити вашу уважність. Викладач може помилки не допускати, проте застосований прийом допоможе активізувати увагу до змісту лекції.
- Розумні поради приховуватимуть відеофрагменти, які я сьогодні використаю на лекції. Упевнений, що ви мудро до них поставитесь. А мудрий той, хто не просто дивиться, а бачить, не тільки слухає, а чує.
- Сьогоднішню лекцію завершую трьома запитаннями, на які ви зможете дати правильну відповідь лише тоді, коли уважно слухатимете весь її зміст. Відповіді на запитання оцінюватимуться певною кількістю балів.
- Один із студентів (за домовленістю з викладачем) під час лекції підносить руку і заперечує педагогу: «Я не можу з вами погодитися. Аргументуйте, будь ласка, висунуте вами положення». Цей прийом не лише сприяє підсиленню інтересу до змісту та акцентує увагу на тому чи тому положенні лекції, а й «оживляє» її. Пізніше викладач цей секрет може розкрити.
- Звернення до засобів мистецтва (поезії, музики, репродукцій картин).

З метою успішної реалізації освітньо-розвивальних і виховних можливостей педагогічних дисциплін під час проведення лекції звертаємось й до інших підсилювальних прийомів: проблемне запитання на початку або в процесі лекції; розповідь про парадоксальний випадок, прямо чи опосередковано пов'язаний зі змістом лекції; створення проблемної педагогічної ситуації; цікавий епіграф; несподіваний факт; цитування напам'ять цікавих афоризмів; зіткнення суперечливих думок; жарт; демонстрація власного (можливо студентського) конспекту й цитування з нього;

образні приклади; варіативне повторення; зіставлення; контрастне порівняння; так званий ліричний відступ у контексті змісту лекції; навмисні помилки тощо. Подібні методичні прийоми, викликаючи інтерес до змісту лекцій, дають поштовх до свідомої активної діяльності, спрямованої на професійне становлення.

Важлива роль на лекції належить емоційному впливу, який не лише забезпечує концентрацію уваги на змісті загальнопедагогічних дисциплін, а й сприяє формуванню поглядів, переконань щодо цінності професійного становлення, мобілізує, спонукає до роздумів та дій.

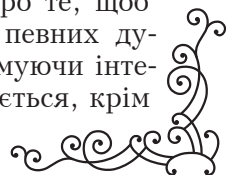
На підґрунті наукових праць методичного характеру щодо основних форм організації освітнього процесу у вищій школі, спостережень за діяльністю викладачів ЗВО, власного досвіду роботи, а також результатів анкетування студентів ми виокремили вміння (рис. 4.2), які допомагають викладачеві забезпечити успішність реалізації освітньо-виховного потенціалу лекцій з педагогічних дисциплін і спрямувати його на професійне становлення майбутнього вчителя. Стисло схарактеризуємо їх.

Уміння подавати зміст ясно і доступно допомагає усвідомити суть інформації вже на самій лекції. Не йдеться про те, що в процесі повідомлення обов'язково мають бути розставлені всі крапки над «і». Інколи, навпаки, краще зрозуміти зміст допомагає не крапка, а «інтригуючі три крапки», але інформація, що їм передує, повинна бути чіткою та доступною. Окремі елементи змісту можуть подаватись у формі символів з певним підтекстом, які завдяки своїй формі активізують сприйняття і підсилюють інтерес до «прихованої» в них інформації, результатом чого стає її краще усвідомлення, розуміння та запам'ятовування.

Переключити увагу студентів з метою збереження інтересу до змісту під силу викладачеві, що має в своєму арсеналі різні прийоми, і *вміє урізноманітнити лекцію фактами, порівняннями, котрі активізують сприйняття*.

Зокрема, будуючи окремі лекції за законами кіномистецтва, де змінюють один одного окремі епізоди, «оживають» різноманітні факти, монологи чергуються з діалогами, ми сприяємо більшій результативності та ефективності засвоєння в порівнянні з традиційними способами. Про це свідчать фрагменти із відповідей студентів, отриманих за допомогою методики незакінчених речень, яка передбачала виявлення зворотного зв'язку під час лекції: «Я ту лекцію слухаю з великим інтересом, яка...»: «*Своєю неординарністю і різноманітністю методичних прийомів лекція справила незвичайне враження. Я ніби прочитав книгу чи подивилася фільм*»; «*Думаю, що якщо точно так само будуть проведені інші лекції, то сьогоднішнього ефекту вже не буде*»; «*Слухаючи лекцію, я все образно уявляла і подумки переносилась у світ, зображений Вами*».

Урізноманітнення змісту лекції прикладами, фактами, порівняннями, які активізують його сприйняття з метою ілюстрації тих чи тих теоретичних положень, особливих труднощів не становить. Ідеться про те, щоб на їхній основі допомогти студентам самостійно прийти до певних думок і висновків, не тільки викликаючи, а й одночасно підтримуючи інтерес до основних положень і до лекції загалом. Це вміння базується, крім

спеціальних знань, на широкому загальному світогляді, методичній винахідливості викладача, що, зі свого боку, допомагає не лише презентувати ті чи ті факти, а й досягати бажаного результату.

Прикметно, що лише приведені в логічну систему блоки навчальної інформації свідомо сприймають й усвідомлюють студенти. Звідси важливість *уміння забезпечувати логічність викладу змісту та підводити до відповідних висновків*. Зауважимо, що бувають лекції, які містять достатню кількість цікавих думок і фактів, але відсутність між ними логічного зв'язку призводить до того, що окремі складники губляться, оскільки не об'єднані в логічний ланцюг. Велике значення має *стрижнева ідея* лекції, що є саме тим елементом, який забезпечує єдність і цілісність окремих положень і суджень.

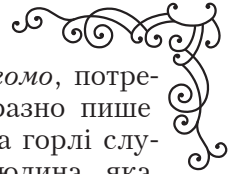
Для педагога надзвичайно важливе *вміння ефективно використовувати виразність та інтонаційне багатство мовлення*. Часто лекція набуває особистісної значущості і залишає глибокий слід у пам'яті завдяки яскравій деталі, вдалій метафорі, афоризму чи порівнянню. Образні засоби сприяють загостренню уваги, узагальненню сказаного, більш ефективному впливу на студентів. Це вміння базується на володінні не лише образними засобами, а й мовленнєво-інтонаційним багатством. Дослідження психологів свідчать, що інтонація, будучи засобом вираження емоцій та оцінки фактів дійсності, сприймається раніше від інформації і може бути вирішальною в інтерпретації значення окремих положень змісту.

Справжній лектор обов'язково *виявляє емоційне ставлення до повідомлюваної інформації*, пропускаючи зміст через себе, «занурюючись» у повідомлюваний матеріал, висловлюючи особисту позицію, власне ставлення в процесі його презентації. Знеособленою інформацією знеособлюється весь процес комунікації, що, своєю чергою, виробляє імунітет «несприйняття» до викладача, який своїми почуттями і думками «далекий» від того, про що говорить, навіть якщо зміст сам по собі цікавий та важливий. «Чужа думка, взята з книги, – стверджують І. Акімов і В. Клименко, – не має енергії та не може виступати інструментом дії. Спочатку її потрібно наповнити енергією, між іншим, – своєю, і до речі, – колосальною енергією. Ви повинні її пережити!»¹.

Цілком очевидна важливість *уміння акцентувати увагу студентів на головному, істотному*, що досягається за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів: попередній акцент на важливих думках; підведення до них з використанням відповідних словесних конструкцій; варіативне повторення тих чи тих положень у стислій формі тощо.

Уміння скорочувати фрази до «розміру думок» – серйозна робота над змістом, пов'язана зі здатністю бачити головне і позбавлятися від зайвого. Треба зауважити, що мова йде не про граничну лаконічність усього змісту, оскільки занадто стисла, концентрована інформація нерідко стає сухою й нудною.

¹ Акімов И., Клименко В. О мальчике, который умел летать, или путь к свободе // Студенческий меридиан. 1990. № 12. С. 23.

Про значення *вміння висловлювати думки лаконічно і вагомо*, потребу позбавлятися від багатослів'я, надмірної балакучості образно пише Є. Адамов: «Оратор, що затягує свій виступ, затягує петлю на горлі слухача. Слухач вмирає як слухач, але залишається жити як людина, яка «відійшла» від лектора»¹. У цьому контексті керуємося рекомендацією іспанського письменника Бальтасара Грасіана, що радить не гнатися за кількістю, а прагнути глибини, оскільки чого багато, того вартість невелика.

Для більш точної передачі змісту важливо володіти *вмінням грамотно використовувати невербальні засоби*. Ідеться про початкову («немовну») стадію комунікації, на якій невербальна інформація, що передається мімікою (рух м'язів обличчя) і пантомімікою (рух усього тіла), формує подальше ставлення до викладача та до повідомлюваного ним змісту. Психологи експериментально доводять, що людина своїм виглядом, жестами, самопочуттям, емоціями, які транслюються від підсвідомості до підсвідомості, усім, що називається підтекстом, навіть іншим власне ставлення до предмета (у найширшому сенсі цього слова).

Зауважимо, що невербальні засоби не тільки «попереджують», але і замінюють, акцентують, посилюють, підбадьорюють, заспокоюють тощо. Особливу роль відіграють жести, які підсилюють видимість, значущість і дохідливість інформаційного потенціалу. Наприклад, по-різному можна «висловитися» за допомогою руки: якщо вона розгорнута в долоню – то це картина, що ілюструє слова; коли піднята вгору або спрямована на когось як «вказівний перст» – акцент, що вимагає уваги або роздумів; стиснута в кулак рука – певний сигнал до узагальнення, концентрації сказаного тощо.

Розвиваємо *вміння використовувати елементи розумного і доречного гумору*. Успіх лекції залежить і від того, чи вдається викладачеві підняти емоційний тонус студентів, зняти втому, розрядити напружену атмосферу, переключити увагу, освіжити свідомість і чуттєво-емоційну сферу засобами гумору з його психотерапевтичним потенціалом, оскільки «сміх – це душ для душі». Однак гумор повинен приховувати в собі серйозний зміст, бути доречним, а викладач стриманим в його використанні. Інакше існує небезпека стати тією єдиною людиною, котра сміється, викликавши у студентів своїм жартом, за словами М. Жванецького, посмішку співчуття. Смішне успішніше діє, коли, жартуючи, викладач вміє зберегти серйозний вигляд із загадковим підтекстом.

На лекції не тільки інформуємо студентів, ставлячи їх в позицію пасивного споживача, а й одночасно стимулюємо інтелектуальну активність, спонукаємо до пошуково-творчої поведінки, провокуємо появу власних думок і формуємо власну точку зору. Професійне становлення відбувається тоді, коли майбутній учитель не лише стає «носієм» повідомлюваної йому інформації, але й реально просувається вперед у своєму розвитку. Прочитуємо слова студентки ф-ту іноземних мов, яка, відповідаючи на питання згаданої вище анкети, писала: «Я за таку лекцію, яка дає

¹ Адамов Е. А. Личность лектора. Москва, 1985. С. 46.

не стільки інформацію для запам'ятовування, скільки інформацію для роздумів, яка дає поштовх до самостійного пошуку знань».

Функцією вміння педагога викладати інформацію проблемно є одночасна спрямованість на розвиток мотиваційного, гностичного й діяль- нісного компонентів професійного становлення вчителя. С. Рубінштейн уважав найпершим моментом процесу мислення, поштовхом до інтелек- туальної активності проблемну ситуацію з її потенціальним конфліктом між тим, що є, і тим, що потрібно з'ясувати¹. Звідси особлива роль цього вміння, сутність якого не лише в *баченні* потенційної проблеми та створенні реальної проблемної ситуації, але й у здатності викладача *заго- стрити* її, викликати прагнення *включитися* в пошук, тобто «проблему в собі» перетворити в «проблему студента» за допомогою відповідного комунікативного забезпечення.

Однак обмежитися створенням проблемної ситуації – не означає досягти прогнозованого результату. Важливо не лише її створити, складніше організувати процес її розв'язання. Зустрічаючись з учителями-філологами, випускниками минулих років, ми нерідко ставили їм запитання: «Ви можете назвати викладача, лекції якого не лише були цікавими і збереглися в пам'яті, а сприяли вашому професійному становленню і продовжують «працювати» в школі?». Найчастіше називали доцента І. Ф. Нелюбову, обґрунтовуючи свій вибір саме проблемним характером її лекцій, здатністю цілком захопити студентську аудиторію певною пізнавальною про- блемою і залучити до активного процесу її розв'язання, унаслідок чого народжувалися самостійні висновки. Вона вміла проблематизувати навіть не проблемний, на перший погляд, теоретичний матеріал за допомогою досить вдалих фактів, ситуацій, прикладів, подаючи їх саме в тій логіч- ній послідовності, яка сприяла самостійному формулюванню теоретичних положень і їх успішному усвідомленню.

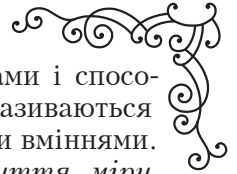
В авторському посібнику «Методика викладання у вищій школі»² на- водиться фрагмент однієї з таких проблемних лекцій, у якому реалізо- вано весь комплекс названих вище лекторських умінь: доступно і чітко, логічно, образно, емоційно, стисло і проблемно. У діях викладача про- слідковується чітка послідовність кроків розв'язання проблеми: по-пер- ше, її *бачення*; по-друге, уміння *залучити* до неї майбутніх учителів шляхом комунікативного забезпечення, що стимулює активну інтелекту- альну діяльність; по-третє, не тільки *створення*, але й *загострення* про- блемної ситуації і *захоплення* нею через наближенням до живої практи- ки; по-четверте, уміле *підведення студентів* до розв'язання проблеми.

Зорієнтувати на шлях професійного становлення неможливо, не вра- ховуючи ставлення студентів до змісту інформації, адресованої їм. Завдя- ки *вмінню слідкувати за реакцією* слухачів коригується зміст, удоскона- люється форма подачі матеріалу, відбувається пошук більш ефективних способів і прийомів, які активізують сприйняття інформації. Зауважимо, що виходити «з полону» попередньо спланованих кроків можливо тільки

¹ Рубінштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. Москва, 1958. С. 85.

² Каплінський В. Методика викладання у вищій школі... С. 65-66.

на основі вільного володіння навчальним матеріалом, методами і способами теоретичних і практичних дій, які в методології науки називаються «прагматико-процедурними» знаннями, а також перцептивними вміннями.

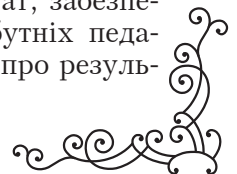
Комплекс виокремлених вище вмінь за відсутності *почуття міри* не забезпечує успішного результату. Надмірне проблематизування, надмірна емоційність, образність, надмірне теоретизування тощо – чинники, які гальмують процес сприйняття. Дотримуватися почуття міри – це здатність вчасно зупинитися, переключитися, замінити, відмовитися, не переграти, натиснути на «внутрішні гальма» і т.п. Однак не тоді, коли вже очевидні негативні наслідки надмірності, а хоча б за мить до того, коли увага та емоції студентів починають міняти свій знак на негативний. Інакше – «насичення → момент байдужості → через півхвилини втома → ще через хвилину роздратування». Говорячи про почуття міри, варто врахувати слушну пораду знаменитого оратора Цицерона, який уважав найбільшою майстерністю промовця – не тільки сказати потрібне, а й не сказати непотрібного.

Отже, дисципліни педагогічного циклу мають значний освітньо-виховний та розвивальний потенціал, який переходить у внутрішній план особистості майбутнього вчителя і забезпечує продуктивну післядію лише за певних умов, на які загострено увагу в цьому підрозділі. Комплекс охарактеризованих умінь допомагає викладачеві педагогіки підпорядкувати свою освітню діяльність стратегічному завданню, що полягає у створенні умов для розкриття природно-аксіологічного потенціалу студента, його професійно-особистісного зростання.

Якщо під час опанування точних наук: математики або фізики – шлях до свідомості переважно прямий і короткий (знання → свідомість), то у процесі вивчення гуманітарно-педагогічних він дещо довший і проходить через сферу емоцій та почуттів. Саме вони спочатку дають сигнал про життєву важливість чи практичну необхідність знань, лише тоді відбувається їхнє прийняття і перехід у внутрішній план особистості. Перед тим як стати інструментом і зафіксуватися в інструментальній сфері, знання мають стати цінністю, пройшовши через мотиваційно-ціннісну сферу особистості.

Зміст педагогічних дисциплін не стає цінністю для студента, якщо його вивчення здійснюється лише за законами чистого навчання, без спрямування на ту сферу особистості студента, яка, власне кажучи, й наповнює цей зміст змістом і надає йому життєвої та суб'єктивної значущості. За такого підходу процес навчання перестає бути суто пізнавальним, він стає особистісно значущим, забезпечуючи успішність професійного становлення вчителя.

Успішній післядії лекцій з дисциплін педагогічного циклу передуючі чітко поставлена мета – зорієнтованість їхнього змісту і дій викладача як на інструментальну сферу особистості, так і на мотиваційно-ціннісну. Така мета і стає тим компасом, який спрямовує дії на результат, забезпечуючи розкриття особистісно-розвивального потенціалу майбутніх педагогів, ті позитивні зміни в структурі особистості, які свідчать про результативність процесу особистісно-професійного становлення.

4.3. Практикоорієнтованість загальнопедагогічної підготовки майбутніх фахівців освітньої сфери

Якщо освітньо-розвивальний потенціал лекцій спрямовано на формування мотиваційного та гностичного компонентів загальнопедагогічної компетентності, то практичні заняття орієнтовані на її діяльнісний складник. Знання, які отримані на лекціях, у процесі самостійної роботи, набувають значення лише тоді, коли стають керівництвом до практичних дій, інструментом і регулятором професійної діяльності, інакше вони є неякісними, а процес їхнього засвоєння незавершеним.

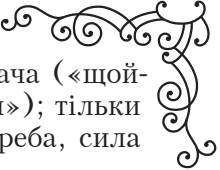
На професійно-орієнтувальному етапі професійного становлення практичні заняття вперше включають майбутніх учителів у професійну практику, спрямовану на реалізацію особистісного потенціалу кожного студента, допомагають реально відчутися й усвідомити цілі та завдання професійного становлення, наповнити їх відповідним сенсом.

Сучасні науковці сходяться на думці, що сформуванню загальнопедагогічну компетентність, яка є стратегічною метою професійного становлення, неможливо шляхом лише «прямих поставок» навіть найцінніших і найактуальніших для майбутнього педагога знань, тому що стати їхнім носієм ще не означає вміти, тобто набути досвіду професійної діяльності. Тільки ті знання стають способом успішних дій на практиці, інструментом побудови ефективної педагогічної взаємодії в різноманітних умовах, що постійно змінюються, які не лише передані і засвоєні у формі готових положень, а набуті шляхом власних зусиль, оскільки цінність самих собою положень без того розвитку, який до них призвів, низька.

Єдність педагогічних знань і педагогічної дії забезпечуються на практичних заняттях, тому їхня основна функція – спрямувати надбання теорії в практичне русло. Нам імпонує позиція М. Бургіна, згідно з якою теорія озброює фахівця потужним та ефективним знаряддям пізнання, виступає в сучасних умовах «у ролі найбільш ефективного інтелектуального інструмента вирішення суперечностей, що постійно виникають на практиці. Долаючи їх, теорія розвивається і стає здатною до вирішення більш глибоких суперечностей»¹.

У контексті наших міркувань щодо ролі практичних занять у системі професійного становлення вчителя важливою є теза А. Дістервега, що разом із теорією важливо передавати і ті способи, які майбутні педагоги мають використовувати в подальшій професійній діяльності, що сприятиме не тільки засвоєнню навчального матеріалу, а й відповідних методів його викладання. Це потребує від усіх викладачів стати практичнішими у своїй діяльності. Вивчаючи зі студентами, наприклад, методи і прийоми навчання чи виховання не лише декларуємо, а обов'язково демонструємо їх застосування на практиці. Тому система методів і прийомів посідає

¹ Бургин М. С., Кузнецов В. И. Аксиологические аспекты научных теорий. Киев, 1991. С. 73.

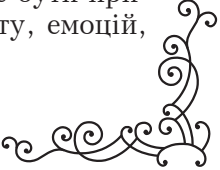
чільне місце в арсеналі професійної діяльності самого викладача («щойно я вам говорив, а зараз подивимося, як це можна застосувати»); тільки за цієї умови усвідомлюється їхня значущість, практична потреба, сила впливу.

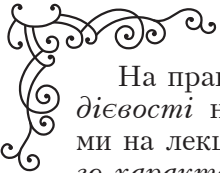
Наведемо узагальнену інформацію щодо функцій практичних занять, які: а) забезпечують поглиблення одержаних на лекціях та в процесі самостійної роботи теоретичних знань; переконують студентів у їхній потребі; б) формують уміння і навички їхнього практичного застосування; в) сприяють розвитку наукового мислення та мовлення студентів; г) дають змогу перевірити навчальні досягнення й оперативно забезпечувати зворотній зв'язок; д) узагальнюють та систематизують набуті знання; ж) створюють студентам сприятливі умови для прояву пізнавальної самостійності, активності та ініціативи.

Наша мета – визначити роль і місце практичних занять у системі професійного становлення студентів у процесі загальнопедагогічної підготовки та чинники реалізації їхнього освітньо-розвивального потенціалу.

Критеріями відбору змісту практичних занять є: освітньо-пізнавальний потенціал; відповідність навчальній програмі; відповідність потребам та інтересам студентів; професійна спрямованість; проблемність; зв'язок із сучасною школою; практична спрямованість; виховний та розвивальний потенціал. Плідність практичного заняття зумовлюється успішністю реалізації його провідних функцій, найважливіша з яких полягає в *розвитку педагогічного мислення, інтелектуальних здібностей, умінь та навичок розумової праці студентів*, що є важливим критерієм сформованості загальнопедагогічної компетентності. Дослідження свідчать: якщо головна увага звертається лише на відтворення засвоєних знань, студент не просувається вище репродуктивного рівня професійного становлення. Майбутні педагоги, які зупиняються на цьому рівні розвитку і не обтяжують себе розумовою діяльністю, образно кажучи, схожі на спортсменів-любителів, які роблять розминку, але уникають складних вправ, розрахованих на певні зусилля, без яких розумовий ріст, як і спортивний, є неможливим, оскільки розумові здібності, як і м'язи, переважно розвиваються в процесі виконання різноманітних вправ та їх поступового ускладнення.

Прогрес у професійному становленні залежить від реалізації не менш важливої функції практичного заняття – *залучення студентів до активної практичної діяльності*. Однак досвід свідчить, що операційна діяльність сама по собі ще не забезпечує реальної особистісної включеності в неї; неправильно вважати, що достатньо залучити студентів до діяльності, а далі все здійснюватиметься само собою. Це стає можливим лише тоді, коли завдання, які ставить викладач, усвідомлюються ними, переходять в їхній внутрішній план і стають особистісними. З іншого боку, зовнішня активність майбутніх учителів на заняттях ще не показник їхньої пізнавальної активності. Під зовнішньою пасивністю може бути прихована інтенсивна внутрішня активність, тобто робота інтелекту, емоцій, почуттів.

На практичних заняттях намагаємося створити сприятливі умови для *дієвості* науково-теоретичних і операційних знань, здобутих студентами на лекціях та самостійно, і надати цим знанням *гнучкого, діяльнісного характеру*.

Так, якщо на лекціях майбутнім учителям розкривається сутність методів проблемного навчання, то на практичних заняттях вони вчаться потенційну проблему перетворити в реальну, тобто здійснювати комунікативне забезпечення частково-пошукового методу навчання. Роль викладача полягає в тому, що він сприяє студентам збагнути суть проблемної ситуації, викликати потребу та бажання розв'язувати її, розгортає та орієнтує за допомогою навідних питань та аналогій на правильний шлях розв'язку, визначає оптимальний варіант її вирішення.

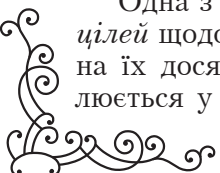
Окрім зазначених вище, практичні заняття з педагогічних дисциплін реалізують інші функції: конкретизація, поглиблення, узагальнення та систематизація, закріплення отриманих на лекції та в процесі самостійної роботи знань; розвиток навичок самостійної роботи; розвиток умінь формулювати і обстоювати власну думку тощо.

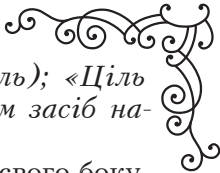
Ураховуючи, що здібності з позицій структури особистості – це внутрішні умови для формування педагогічних умінь, які, своєю чергою, забезпечують успішність формування складників професійного становлення, зокрема діяльнісного компонента, однією з функцій практичного заняття є його спрямування на *розвиток* конструктивних, прогностичних, комунікативних, перцептивних, аналітичних та інших *здібностей* майбутнього педагога.

Важлива функція практичного заняття, яка нерідко залишається поза увагою викладачів, – *виховна*, що орієнтована на емоційно-ціннісну сферу особистості майбутнього вчителя, яка вміщує переконання, погляди, елементи культурологічного досвіду, норми і способи поведінки, почуття тощо. Вона реалізується через зміст; вибір методів і прийомів навчання; особистість викладача та організаційні аспекти навчання, адже, якщо вчитель організований, зібраний, відповідальний, стриманий, це стає прикладом для наслідування в професійному становленні студента. Важливо, щоб виховна функція реалізовувалася непомітно, органічно влітаючись у зміст заняття, оскільки штучні виховні моменти здебільшого не забезпечують успішності.

Пошук чинників, що підвищують результативність практичного заняття в контексті професійного становлення майбутнього педагога здійснюємо у двох напрямках: упровадження інноваційних та вдосконалення традиційних методів навчання. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, вивчення досвіду викладачів вищої школи та власного досвіду роботи у ЗВО було виокремлено ті умови, які забезпечують ефективність практичних занять, сприяючи формуванню загальнопедагогічної компетентності сучасного педагога.

Одна з умов успішності практичного заняття – *чітке визначення його цілей* щодо професійного становлення майбутнього вчителя та орієнтація на їх досягнення. Архіважливість цього компонента діяльності підкреслюється у висловлюваннях видатних філософів, які стали афоризмами:

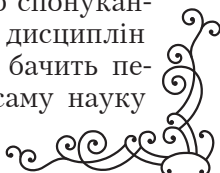
«Істина засобу полягає в його адекватності цілі» (Ф. Гегель); «Ціль тільки тоді може бути досягнута, коли вже заздалегідь сам засіб наскрізь просякнутий самою природою цілі» (Ф. Лассаль).

Чітко поставлена ціль формує позитивну установку, яка, зі свого боку, мобілізує свідомість. Інколи студенти приходять на заняття з негативною установкою і її потрібно змінити, вплинувши на поставлені ними фільтри системи сприйняття з метою їх послаблення. Домогтися цього лише академічною інформацією досить важко. Досвідчений викладач так вміє організувати навчальний процес, що в ході пізнавальної діяльності студентів виникають і вирішується протиріччя (рушійні сили пізнання), а не декларуються готові істини, які залишається лише брати до відома, занотовувати, запам'ятовувати. Саме вирішення в процесі пізнання внутрішніх суперечностей викликає найбільше задоволення від навчання. Цей метод ефективний тому, що створюється враження, нібито студент доходить до всього сам.

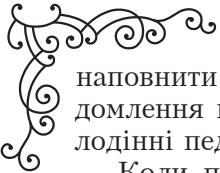
Успішність реалізації мети і завдань практичного заняття передусім зумовлюється *мотивацією*, яка спонукає й спрямовує пізнавальну діяльність студентів. Загальновідомо, що мотиви пізнавальної діяльності поділяють на зовнішні та внутрішні. Зовнішні спонукання перебувають поза межами діяльності (навчальна дисципліна мене не приваблює, але я постійно відвідую заняття, керуючись почуттям обов'язку, намаганням підтримувати гарні стосунки з викладачем, небажанням викликати його незадоволення та ін.). Внутрішні мотиви спрямовані на саму навчальну дисципліну і діяльність з її вивчення. Вони виникають тоді, коли пізнавальна діяльність викликає в майбутніх учителів позитивні емоційні переживання.

Першорядним внутрішнім мотивом виступає інтерес, наявність якого є однією з головних умов ефективної діяльності студента на практичному занятті та свідченням правильної його організації. Швидше й продуктивніше засвоюється те, що сприймається в стані зацікавленості, оскільки інтерес активізує розумові здібностей, які, зі свого боку, сприяють успішному засвоєнню матеріалу. Це вимагає від викладача ґрунтовного підходу до формування змісту заняття та його дидактичного забезпечення. З метою більш успішного формування діяльнісного складника професійного становлення, важливо створити умови, коли студенти, включаючись у творчий пошук, самі відкривають нові знання, коли інтерес не привноситься ззовні, а виникає «зсередини».

Важливий чинник розвитку інтересу майбутніх учителів до змісту практичних занять – *тісний зв'язок навчальної дисципліни з життям*. З цих позицій ставлення викладача до педагогіки проявляється не тільки як до навчальної дисципліни, результатом вивчення якої має бути сформованість відповідних знань та умінь. Надзвичайно важливо те, що викладач бачить в цій дисципліні значний потенціал щодо впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості студента щодо його спонукання до професійного самовдосконалення. Сферою застосування дисциплін педагогічного циклу стає не лише освітній процес: викладач бачить педагогіку у повсякденному житті. Тільки тоді йому вдається саму науку

наповнити життям, сприяти розумінню її значущості й забезпечити усвідомлення необхідності опанувати її, а відтак сформувати потребу в оволодінні педагогічними знаннями та вміннями.

Коли педагогіка наповнюється життям, тоді до неї виникає інтерес, який переходить у потребу, котра стає джерелом активності, що породжує бажання, активізує волю й пробуджує здібності, які інакше перебуватимуть у стані «дрімаючого» потенціалу. Ключовий елемент цього ланцюга – інтерес, що виступає своєрідним екраном, який, сприймаючи зовнішні впливи, відкидає їх на мотиваційне поле.

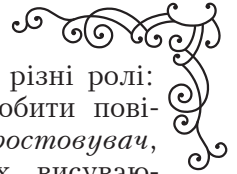
Успішне формування діяльнісного компонента загальнопедагогічної компетентності може відбуватися лише за умови гармонійного зв'язку теорії з практикою. З позицій діяльнісного підходу викликає інтерес і краще усвідомлюється лише той зміст, котрий посідає цілковито визначене місце в діяльності. Тому вже на лекції, з теми якої проводиться практичне заняття, створюються сприятливі умови для функціонування знань, бачення їхнього сенсу і практичної цінності для їхнього переведу в особистісну сферу майбутнього вчителя.

Зв'язок між теорією і практикою забезпечується ще на початковому етапі ознайомлення з навчальним матеріалом, коли зароджується усвідомлення важливості професійного становлення студента як майбутнього педагога-професіонала. Інтерес, що виникає на практичному занятті, прискорює набуття професійно-педагогічних умінь шляхом активізації здібностей, які є внутрішніми умовами успішного їхнього формування. Це вимагає наявності в методичному арсеналі викладача різноманітних методів та прийомів, які допомагатимуть не тільки викликати інтерес, а й підтримувати його.

Одним із дієвих методів, що сприяє професійному становленню студентів, є ситуативний, пов'язаний з реалізацією освітнього, виховного та розвивального потенціалу педагогічних ситуацій. Про значення цього важливого методу красномовно говорять наступні афоризми: «*Майстер не вчить, створює ситуації*» (давня мудрість); «*Розум розвивається в дії, а дія для розуму лише там, де вибір*» (С. Соловейчик); «*Освіта – це вміння правильно діяти в будь-яких життєвих ситуаціях*» (Дж. Хібен).

Використання ситуативного методу в комплексі з іншими та в різних його варіаціях сприяє організації чіткого бачення проблеми; загостренні та підтримці до неї інтересу, збереженні пошукової домінантності; посилює пізнавальну, розвивальну та виховну функції навчання, сприяючи розвитку мислення та творчих здібностей, а також комунікативного компонента професійного становлення.

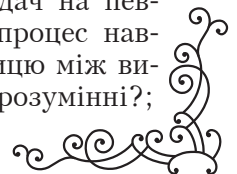
Не менш продуктивним методом є *рольова гра*. У навчальному посібнику «Методика викладання у вищій школі» ми описали методику проведення гри «Дискусія у навчальному процесі» під час вивчення методів навчання. Умова її застосування – проблемний зміст заняття, тобто тема, що передбачає суперечливі думки, різні погляди на певні наукові положення. Під час її проведення відбувається стимулювання інтелектуальної діяльності, розвиток критичного мислення, умінь обґрунтовувати

власну позицію. Студентам групи під час гри пропонуються різні ролі: 1) завдання *доповідача* або того, хто має переконати, – зробити повідомлення у формі аргументованого переконування; 2) *спростовувач*, не погоджуючись з аргументами попередника, спростовує їх, висуваючи контраргументи; 3) *ціль провокатора* – загнати доповідача в глухий кут, ставлячи йому серію каверзних запитань з приводу доповіді; ця роль може делегуватися двом провокаторам, студентам з достатнім рівнем критичного мислення: *білому опоненту*, який, прослухавши доповідь, має відзначити позитивні сторони (зміст, форма, повнота, доказовість тощо); завдання *чорного опонента* – визначити негативне в доповіді; 4) *оцінювач* дає аргументовану оцінку виконання поставлених перед студентами завдань; 5) функції *керівника дискусії* – розподіл ролей, унесення коректив, контроль за їхнім дотриманням, підбиття підсумків; 6) за наявності в групі *художника*, весь процес відображається у малюнках з їхньою демонстрацією. усім іншим студентам делегуються ролі або *прибічників* доповідача, що стоять на його позиціях, усіляко підтримуючи його, або *опозиціонерів*, які підтримують опонентів. Потрібно застерегти учасників від можливих помилок під час гри, зокрема місія опонентів – не доповнювати зміст доповіді, а аналізувати, акцентуючи увагу на позитивних і негативних аспектах; а оцінювача – оцінювати зміст виступу, а не зіграну роль.

Ефективність практичного заняття щодо професійного становлення майбутніх учителів зростає за наявності цікавих *проблемних запитань*, що є основною рушійною силою пошуково-творчого навчання і бувають різних видів: на *зіткнення суперечностей* між попередніми уявленнями й новими знаннями; запитання, спрямовані на активізацію розумової діяльності шляхом *установлення схожості та відмінності*; на встановлення *причинно-наслідкових зв'язків*; *вибір на основі зіставлення різних варіантів*; запитання, що спрямовують на шлях *відкриття нових знань* і способів дій («доведіть по-іншому»); *знаходження і виправлення помилок тощо*.

Наведемо кілька прикладів проблемних запитань з педагогіки, які містять і пізнавальний, і розвивальний потенціал: Чим схожі і чим відрізняються гуманні почуття від егоцентричних?; Як ви розумієте твердження з книги В. Новосельського «Професія: вчитель фізичної культури»: «діяльність вчителя фізичної культури, як і діяльність вчителів інших навчальних предметів, є переважно розумовою»?; Чи має рацію Ш. Амонашвілі, протиставляючи авторитарний підхід гуманному? Хіба авторитарний підхід не може бути гуманним?; На позиціях якої концепції виховання стоїть вчитель-словесник, який задає домашнє завдання – вивчити напам'ять вірш, вибравши його самому учню з трьох запропонованих? Коли авторитарність, вимогливість, суворість вчителя викликають до нього позитивне ставлення учнів?; Який принцип виховання поєднує елементи авторитарного й демократичного стилів спілкування?; Під час застосування якого проблемного методу навчання викладач на певний час може покинути аудиторію, будучи впевненим, що процес навчання не призупиниться?; Чому вчителю потрібно знати різницю між вихованням та навчанням, вихованням у широкому і вузькому розумінні?;

С. Соловейчик стверджував, що «аспектна» педагогіка з її «видами» виховання, розумовим, моральним, естетичним, фізичним і трудовим, уже стає пережитком минулого. Чи поділяєте ви його думку?

Готуючись до практичного заняття, викладач звертає увагу на його *поетапну побудову та композиційну оформленість*, усвідомлюючи, що результативність практичного заняття зумовлюється *урізноманітненням* засобів, методів та прийомів, які використовує викладач ЗВО.

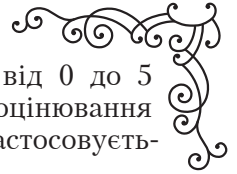
Науковці, коло інтересів яких пов'язано з методикою викладання у вищій школі, практичні заняття класифікують на основі панівного методу, що використовується для реалізації його мети та завдань: заняття-ділова або рольова гра, проблемне практичне заняття, аналіз педагогічних ситуацій, аукціон ідей, заняття-подорож, мікровикладання тощо.

Успішно використовуються для реалізації основних цілей та завдань практичних занять інші інноваційні *методи навчання* у ЗВО: дидактична гра, мозкова атака, метод вільних асоціацій, метод «635», метод синектики, метод Дельфи, «термінологічне доміно», «сананон-метод», метод кейсів, мікровикладання, ситуаційний метод, метод «Ажурна пилка» та ін.

Серед прийомів зародження і підтримання інтересу майбутніх учителів до змісту навчального матеріалу найчастіше використовуємо такі: загострення суперечностей між неправильними уявленнями, сформованими в життєвому досвіді, та новими знаннями; зіставлення суперечливих висловів, суджень, позицій, думок; вибір із кількох запропонованих правильного варіанта розв'язання проблеми; включення студентів у самостійний пошук, «відкриття» нових знань; визначення між певними явищами або процесами спільного та відмінного; виправлення навмисних фактичних і логічних помилок; елементи несподіваності, інтриги, новизни; елементи драматизації; метафори, образні порівняння, притчі тощо.

До названих прийомів додамо *різноманітні за характером та формою завдання для опитування* на практичному занятті студентів як один із чинників підвищення його ефективності (приклади із власного досвіду, викладені в авторському посібнику «Методика викладання у вищій школі»).

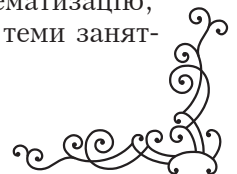
- **Форми розминки на початку заняття з метою перевірки знань:**
  - 1) студент звертається із запитанням до аудиторії, називає прізвище того, хто відповідатиме; 2) студенти ставлять запитання один одному, також називаючи спочатку прізвища; 3) з кожного ряду викликається по одному студенту. Один одному ставлять 2-3 запитання. За кожен правильну відповідь нараховуються бали; 4) студенти запитують викладача, найкращі запитання оцінюються.
- На початку заняття проводиться інтелектуальна розминка за пройденим матеріалом (метою є не тільки контроль, а й мобілізація свідомості).
- Після вимоги викладача: закрити підручники, конспекти, вимкнути мобільні телефони – потрібно на аркушах паперу тезисно сформулювати те, що студенти засвоїли з теми заняття.
- На заключному занятті з вивчення певного розділу викладач почергово називає ключові положення кожної з тем, а студенти здійснюють

паралельно самооцінку своїх залишкових знань балами від 0 до 5 (якщо тема була пропущена, ставиться 0). Об'єктивність оцінювання перевіряється вибірково. Така форма самооцінки інколи застосовується на окремих практичних заняттях.

- Оскільки досить важливим критерієм засвоєння навчальної теми є вміння сформулювати запитання, одному із студентів заздалегідь дається індивідуальне завдання: на початку наступного заняття взяти інтерв'ю з його теми, поставивши логічно побудовану систему запитань студентам або викладачу.
- Підібрати цитати відомих педагогів й афоризми, які розкривають або ілюструють ті чи ті теоретичні положення теми практичного заняття.
- Студенти попередньо отримують завдання: до теми наступного заняття сформулювати п'ять запитань, бажано проблемного характеру, вони мають бути чіткими, конкретними. Студенти отримують установку, що цікаві запитання можуть виникнути лише за умови використання додаткової літератури.
- На практичному занятті проводиться конкурс на найзмістовніше, найцікавіше або найдотепніше запитання.
- Зіставити визначення певного педагогічного поняття з трьох різних підручників і дати власне визначення, не звузивши його сутності.
- Скоротити переобтяжене інформацією визначення поняття, рекомендованого викладачем, зберігши ключові ознаки його сутності.
- У заключній частині попереднього заняття окремі студенти отримують певні методичні ролі на наступне: 1) один із добре підготовлених студентів, який може дати відповідь на будь-яке запитання з теми, отримує роль «спонсора знань»; 2) студент, що буде встановлювати логічні зв'язки між спорідненими темами (новою і вивченою раніше), наприклад, між методами педагогічних досліджень, навчання і виховання, між принципами виховання і навчання, або етапами навчального і виховного процесів, отримує роль «зв'язківця»; 3) «аналітик» аналізуватиме хід заняття, визначатиме недоліки, підбиватиме підсумки; 4) «оцінювач» має слідкувати за активністю студентів, ставити бали й оголосити наприкінці заняття.

Формуванню компонентів системи професійного становлення, особливо гностичного та діяльнісного, сприяють різноманітні завдання, які студенти виконують під час підготовки до практичних занять, а саме: моделювання тестів різних видів, що відображають ключові положення змісту; створення схем і таблиць, заповнення запропонованих викладачем таблиць відповідним змістом; розкриття сутності педагогічних метафор та афоризмів; формулювання тематичних проблемних запитань; аналіз відеоситуацій за відповідними алгоритмами; моделювання варіантів розв'язання проблемних ситуацій з використанням тих чи тих педагогічних прийомів; виправлення помилок у запропонованих судженнях з теми заняття; комплексні завдання на узагальнення та систематизацію; письмовий аналіз художніх педагогічних фільмів у контексті теми заняття тощо.

Цікавими для студентів є завдання, що активізують роботу з навчальним посібником, включають у пошукову діяльність, мотивують до оволодіння загальнопедагогічними компетенціями, розвиваючи креативність, інтелектуальні вміння та педагогічне мислення. Наведемо приклади пошуково-творчих завдань, спрямованих на забезпечення ефективності засвоєння окремих тем змісту інноваційного посібника «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури»:

Перегляньте відеоситуації 4.1.1; 4.1.2; 4.1.3 і визначте, які принципи виховання порушені педагогами? Перегляньте відеоситуації 4.1.4; 4.1.5; 4.1.6 і визначте, на які принципи виховання зробили опору педагоги для забезпечення ефективності виховних впливів.

Прогляньте наступні відеофрагменти: 7.3.1; 7.3.2; 7.3.3; 7.3.4; 7.3.5 На основі змісту й особливостей діяльності, яку здійснюють педагоги в роботі з важковиховуваними, назвіть особливості кожного з п'яти етапів корекційної роботи з важковиховуваними, що відображені в них. Який етап корекційної роботи з важковиховуваними не знайшов свого відображення у відеофрагментах?

Уважно перегляньте відеоситуації 5.2.1; 5.2.2; 5.2.3 і визначте види батьківського авторитету та їхні негативні наслідки. Яка поведінка батьків у цих ситуаціях була б педагогічно доцільною?

Ситуація № 1 з фільму, який був знятий на підставі реальних подій.

З неї постійно знущались однокласники. Її принижували і фізично, і морально. Але вона була настільки великодушною і благородною, що прощала їх, і попри все навіть взяла на себе провину однокласника, якого звинуватили у зраді. Це був досить сміливий вчинок. Після цього зрадницею в класі стали називати не його, а її і ще більш посилили знущання. Однокласник висловив свою вдячність їй, але наодинці, таємно від інших. Одного разу вони викрали сукню у дівчинки, щоб у черговий раз поглузувати над нею...

Пропонується переглянути відеопродовження цієї ситуації (5.3.1) і визначити можливі причини конформної поведінки однокласника.

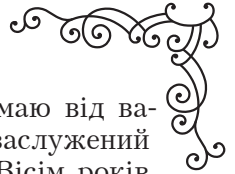
Ситуація № 2. У школу прийшов новий учитель. І став улюбленцем учнів. Він заряджав своєю енергією, несхожістю на інших, незалежною поведінкою. Відкривав їм очі на омертвілі стереотипи та шаблони шкільного життя. Це не подобалось дирекції, яка звикла до усталених норм. Школа формувала конформістів, а новий педагог хотів бачити своїх учнів особистостями і виховував їх за принципом: «Дорога, якою іде більшість, сумнівна».

Перегляньте відеопродовження цієї ситуації (5.3.2) і дайте відповідь на запитання: що сприяло подоланню конформності учнів?

Ви ввійшли у 8-й клас. Усі учні встають, щоб привітати Вас. Максим не рухається. На зауваження учнів: «Встань, Михайло Никифорович у класі!» – не реагує і продовжує демонстративно сидіти.

? Яку причину може приховувати така поведінка? **?** Як учителю себе повести далі, щоб уникнути конфлікту? **?** Виберіть оптимальний варіант із запропонованих.

Варіанти розв'язання

1. Добрий день! Сідайте! Бачу, у нас сьогодні подія. Я маю від вашого і свого імені привітати Максима з виходом на заслужений відпочинок. Інакше кажучи – на пенсію. Це не жарт. Вісім років день у день сидіти за партою... Нарешті, він може користуватися пільгами. Прошу від сьогодні звільняти йому місце, підтримувати, коли він захоче встати з-за парти. Привітаймо Максима і розпочнімо урок.
2. Ні-ні, не треба його турбувати. Якщо тобі погано, – сиди. Дивись і надалі не напружуйся фізично. А то, не дай Бог, ще більше заслабнеш і не зможеш стати на ноги після уроку. От тоді я хвилюватимусь по-справжньому...
3. Привітаюсь і скажу: «Не вставай. Якщо тобі подобається вітати мене сидячи, будь ласка. Але дозволь і мені навзаєм відповідно реагувати».
4. Підійду ближче і запитаю, чи не потрібна моя допомога, чи не викликати лікаря або швидку допомогу.
5. Підійду і привітаюсь з Максимом за руку.
6. Попрошу Максима помінятися з ним ролями: я сідаю на його місце, а він заходить у ролі вчителя і показує, як варто чинити щодо мене – «Максима».

На уроці фізкультури у 8-му класі проводилась гімнастика. Оля, виконуючи вправу на брусах, зламала жердину, яка до цього, очевидно, була вже надламана. Побачивши це, Руслан Андрійович грубо буркнув: «Корова! Злазь звідти!». Оля образилась і, виходячи із спортзалу, кинула: «Ну і дурень!» Почувши це, вчитель...

Що стало причиною конфлікту?

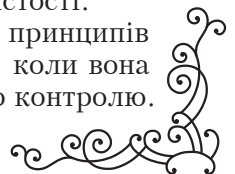
Які подальші дії вчителя фізкультури будуть конструктивними?

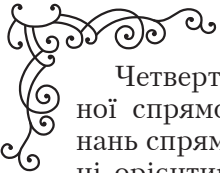
Уважно перегляньте ситуацію 3.2.1. і подумайте над такими запитаннями: У чому сутність проблеми, яка має місце в цій ситуації? Неуважність до якого етапу морального виховання призвела до проблеми? Ознайомтесь зі змістом інформації блоку № 2 і встановіть взаємозалежність між етапами морального виховання.

На першому етапі закони, норми і правила моральної поведінки мають стати предметом свідомості вихованця і знайти своє відображення в ній. А завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти їх зрозуміти, осмислити, усвідомити і засвоїти, переконавши, що не знати законів, норм і правил моральної поведінки – все одно, що їздити на автомобілі, не знаючи правил дорожнього руху.

На другому етапі має відбутися *внутрішнє прийняття* норм, правил і принципів моральної поведінки на підставі формування позитивного ставлення до них, що є головною умовою їх переходу у внутрішній план особистості. Якщо на першому етапі вони стають предметом свідомості, то на другому – предметом мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Третій етап – перехід засвоєних моральних норм, правил і принципів у *моральні переконання*, тобто в таку властивість особистості, коли вона дотримується засвоєних норм навіть наодинці, без зовнішнього контролю.

Четвертий етап морального виховання передбачає формування моральної спрямованості особистості. Лише сформованість моральних переконань спрямовує особистість на правильний шлях життя, даючи їй правильні орієнтири, рятує від іншої спрямованості (зі знаком «-»). На цьому етапі моральні переконання стають потребою особистості, її властивістю, допомагають ухвалити правильне рішення в ситуаціях морального вибору («Я не можу інакше»).

Отже, людина *усвідомлює* необхідність дотримання моральних норм, внутрішньо *приймає* їх, *дотримується* у своїй поведінці, дотримується навіть *наодинці*, без зовнішнього контролю, потім вони стають її *потребою і властивістю*. Однак існує ще один рівень моральної культури особистості, який можна вважати найвищим. Він настає тоді, коли людина контролює не тільки свої дії та вчинки, а й свої думки.

Духовний стан людини визначає якість її помислів. Відомий афоризм стверджує: «Слідкуй за своїми думками, бо вони переростають у вчинки; слідкуй за своїми вчинками – вони формують характер; слідкуй за своїм характером – він визначає стиль життя, від якого залежить твоя доля».

Згадаймо героя роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара» Родіона Раскольников і еволюцію його злочину: *спочатку виникла думка, яку Раскольников не відігнав, а прийняв в себе; потім думка «взяла його у полон» і здобула владу над ним; потім привела його з сокирою до дверей старої. І, незважаючи на те, що в останню мить Раскольникова почав зупиняти внутрішній голос: «Не роби цього!», але вже було пізно, і він відкрив двері у квартиру старої, бо думка набрала обертів, яких вже неможливо було зупинити, і перейшла у злочинні дії.*

Окремо доцільно зупинитися на нетрадиційному підході до проведення *першого практичного заняття* з педагогіки, цілі якого – забезпечення внутрішньої мотивації в оволодінні загальнопедагогічними компетенціями та мотивації досягнення успіху в професійному становленні. Як і перша лекція, перше практичне заняття є інтригуючим, цікавим, нестандартним, щоб студенти чекали нових занять. Звернемось до прикладу такого заняття з досвіду викладання педагогіки, яке передувало лекціям з цієї дисципліни, відображеного в авторському посібнику «Методика викладання у вищій школі».

Викладач звертається до студентів з педагогічними ситуаціями, поставивши майбутніх педагогів у певні ролі: *«Ви студент-практикант, який проводить свій перший урок у дев'ятому класі. Раптом...»; «Ви педагог-початківець приходите на перший урок у 9-Б. Відкривши двері ...»; «Ви батько шістнадцятирічного сина, який одного разу нерозділене кохання задумав ...»; «Ви слідчий, якому потрібно отримати від свідків важливу інформацію ...».*

Кожна ситуація потребує змоделювати способи виховного впливу. *«Саме вони є предметом нової для вас і досить важливої для вашого професійного становлення науки, – продовжує викладач, – яку ви на теоретичному рівні почнете вивчати дещо пізніше. Мета сьогоденного практичного заняття – переконатися в необхідності та практичної цінності педагогіки. Саме вона дає ключ до педагогічно грамотної*

поведінки в подібних ситуаціях, оскільки, відповідає на питання: «Як пізнати і як впливати на людину?». Спочатку послухаємо запропоновані вами варіанти, проаналізуємо їх, а після цього я продемонструю, як можна, використавши ті способи впливу, які пропонує педагогіка, досягти блискучих успіхів. Упевнений, ви сьогодні переконаєтесь, що педагогіка потрібна не лише вчителю, оскільки вплив однієї людини на іншу є сферою не тільки педагогіки, але й повсякденного життя».

На перший погляд, нелогічно, якщо перше практичне заняття передуює лекції і випереджає теорію. Однак це цілком виправдано, оскільки студенти отримують можливість спершу відчувати життєву й практичну цінність нової дисципліни і вже потім усвідомлено очікувати теорії, яка має дати інструмент для розв'язання проблем, що їх очікують у майбутній професійній діяльності.

Результативність такого підходу підтверджує наступна реальна ситуація, що мала місце на початковому етапі професійного становлення викладача, описана в названому вище посібнику. Вона переконливо свідчить, що ідея подібного практично спрямованого заняття, яке виходить за межі традиційних, може бути успішно реалізована в інших умовах, зокрема навіть тоді, коли студенти демонструють яскраво виражене негативне ставлення до педагогіки.

Подібне негативне ставлення до педагогіки я одразу ж відчув, прийшовши до студентів-істориків на заміну. В аудиторії пролунали недоброчливі репліки про Макаренка. Безумовний лідер групи, якого звали Олег, узагалі відмовився відповідати запитання: «Мені педагогіка не потрібна. Це суха наука з мертвими знаннями. Яка з них користь?» Інші підтримали його. Цілковита свобода думок панувала в групі, що було характерною ознакою часів перебудови, тоді на кожному кроці чулися слова: «застій», «новаторство», «прискорення». Студенти висловлювались так вільно і сміливо, оскільки від мене жодним чином не залежали, адже я до них прийшов лише на одне заняття. Вони заявили відкрито, що педагогіку називають зяблистикою (це було пов'язано з прізвищем доцента Зяблика, що читав у них цей курс). Я усвідомлював причину такого негативного ставлення, добре знаючи викладача, його методіку, професійний рівень. Наприклад, мій колега любляв запитання типу: «Що таке вчитель?», на яке потрібно було відповідати за конспектом його лекції... Я дипломатично намагався розмову з особистості викладача переключити на зміст заняття, однак відчував таке саме ставлення до себе, оскільки також викладаю цю «нудну» дисципліну.

Як змінити ставлення студентів до педагогіки? Потрібно було змінити їхнє ставлення до себе, вплинути на лідера, одночасно переконати їх у тому, що педагогіка, яку вони вважають «декларативною і мертвою наукою», насправді не є такою, навпаки, вона жива, цікава і необхідна. Варіант подальшої поведінки викладача, який зумів подолати опір студентів, викликати інтерес до педагогіки і дати поштовх до особистісно-професійного становлення пропонується далі:

«Досі я слухав вас. Уважно. Не перебиваючи. Дозвольте і мені тепер висловити свою думку. Мені сподобалася ваша відкритість, прямо-та. Я ціную це в людях. Хтось з великих говорив: «Спіратись можна тільки на те, що чинить опір». Я не сумніваюсь, що ви такі ж сміливі і в присутності викладача, якого я сьогодні замінюю (іронія). Однак ніколи не кваптесь з узагальненнями. Спробуймо подивитися на педагогіку з іншого боку. Не така вона вже й декларативна і мертва, як вам здається. Щоб переконати в цьому, я хотів би поставити вас в умови, коли миттєво потрібно прийняти рішення. Хотів би чути від вас не що можна робити, а як потрібно діяти. Отож спробуйте знайти вихід.

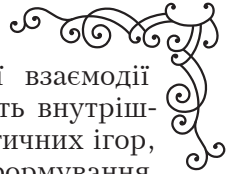
Ви, Олеже, уявіть себе батьком дорослого сина, який мало не вкотив собі віку... Ви, Андрію, поставте себе на місце слідчого, який має схилити лудей до свідчення... Ви, Оксано, вже закінчили університет, отримали диплом, потім захистили дисертацію і приходите на першу свою лекцію, скажімо, з новітньої історії, а один студент спить... Ви, Світлано, студентка-практикантка, проводите урок історії, і раптом учень зауважує, що на вашому столі лежить шпатель... Даю п'ять хвилин на роздуми, а потім ви маєте запропонувати оптимальний спосіб впливу. Згадайте: педагогіка і є наукою про способи впливу на людину. Спочатку я вислухаю вас, потім запропоную свої моделі можливої поведінки».

Я відчув, як щось змінилося, щойно почав призначати кожному із студентів індивідуальні завдання – справді цікаві та життєві. Коли дійшла черга звітувати до Олега, я настільки був здивований його варіантами розв'язання ситуації, що вмить пробачив йому злі репліки щодо Макаренка, доцента Зяблика та педагогіки взагалі. До кінця заняття залишилось кілька хвилин, і я сказав: «Скоро дзвоник. Ми з вами попрощаємось. А чи зустрінемося ще – не знаю. Кращі варіанти запропонував Олег. Кожен з них я хочу оцінити окремою п'ятіркою. Сьогодні у нас була особлива пара. І п'ятірки особливі. Хочу залишити їх у вашому журналі. Немає? Хай староста принесе». В аудиторії стояла тиша. Кілька хвилин мовчки чекали. Я згадав початок заняття. Тепер переді мною сиділи зовсім інші студенти.

Прошло кілька років. Був червень. Після державних екзаменів я чекав маршрутне таксі. Зупинилась чорна іномарка, клацнули двері, і чоловік, звернувшись по імені та по батькові, запросив мене сіда-ти. У водієві я одразу ж впізнав колишнього студента-історика Олега. Розмова почалась із запізнілого його вибачення. А дорогою ми згадува-ли ту «пару», яка, за його словами, залишила світлий слід не тільки в пам'яті, але й в душі.

Подолання усталених методичних шаблонів у проведенні практичних занять – важливий напрям удосконалення роботи викладача вищої шко-ли. Потрібно вчасно, за твердженням педагога С. Соловейчика, побачити обмеженість звичного, вчасно розірвати її, замінити звичне новим і зро-бити це нове звичним.

Значний вплив на професіоналізацію студентів мають дидактич-ні ігри, що сприяють розвитку практичних умінь і навичок майбутньої

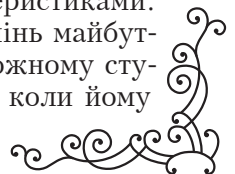

професійної діяльності, створюють атмосферу пізнавальної взаємодії та співпраці, конструктивного творчого мислення, стимулюють внутрішню мотивацію навчання. Далі представляємо різновиди дидактичних ігор, які широко застосовуємо на практичних заняттях з метою формування загальнопедагогічної компетентності як результату професійного становлення:

Імітаційні ігри передають специфіку імітованої діяльності (педагогічна рада, обговорення напрямів роботи з учнівським активом, індивідуальна бесіда з батьками учня, методичне об'єднання вчителів тощо) з максимальним відображенням обставин, за яких відбувається подія. Різновидом імітаційних є **рольові ігри**, на яких відпрацьовується тактика поведінки, налагодження контактів з іншими людьми. Вони використовуються з метою формування умінь і навичок спілкування, привчаючи до співробітництва і партнерства, контролю за своєю поведінкою та формуючи впевненість у собі. Особливого значення цей метод набуває під час підготовки студентів до активної практики в школі. Наприклад, на практичному занятті розігрується уявна ситуація: кілька учнів випускного класу після уроків пропонують однокласнику спиртне, він відмовляється, за що вони називають його слабаком, маминим синочком, жовторотиком. Студенти, уявивши себе на місці учнів, пропонують різні варіанти відмови, розвиваючи вміння моделювати власну поведінку і прогнозувати її наслідки, здатність грати роль іншої людини та бачити себе з позицій партнера по спілкуванню. Зіставлення варіантів допомагають формувати принцип доцільної поведінки. Наведемо окремі приклади відмови, подані студентами: 1. Хлопці, практика доводить, що мужики, які не п'ють, добиваються у житті більшого, ніж ті, які п'ють. Я вчусь казати «Ні!» тому, що мені шкодить. Я краще буду спілкуватися з вами тверезим. 2. Я хочу стати великою людиною! А у великих людей має бути велика сила волі. 3. Я, коли тверезий, не п'ю. 4. Хлопці, я краще буду жовторотиком, ніж синьоносиком. 5. Хлопці, по-моєму, баба – це той пацан, який думає, що стане мужиком після того, як вип'є. 6. Я скажу «Ні!» і надалі буду уникати таких компаній, де мене не розуміють, де безглуздо витрачаєш час, ведеш пусті балачки і нічим не збагачуєшся. Я не звик себе розмінювати на дрібниці.

Операційні ігри моделюють процес діяльності з використання певних методів і технологій, забезпечуючи відпрацювання конкретних специфічних операцій, наприклад, методику проведення проблемної бесіди на уроці, дискусії, виступу на батьківських зборах, етичної бесіди тощо. Інсценізовані ігри проводяться у формі мініспектаклю, у якому програється певне педагогічне явище шляхом вживання в образ, наприклад, того чи того видатного педагога і декларування його ідей або полеміка з педагогами, які стоять на інших позиціях. Такі ігри потребують майстерності перевтілення на основі попереднього ознайомлення з біографією педагога, його педагогічними ідеями та особистісними характеристиками.

На розвиток мовленнєвих здібностей та комунікативних умінь майбутнього вчителя спрямована **гра «Мікрофон»**, що дозволяє кожному студентові групи миттєво висловлювати свою думку чи позицію, коли йому

передається символічний мікрофон. Під час обговорення дискусійних проблем, які передбачають різноманітні версії розв'язання, доцільними можуть бути методи «*Мозковий штурм*», «*Брейн-ринг*», «*Займи позицію*», «*Акваріум*», «*Аукціон педагогічних ідей*», «*Педагогічне ток-шоу*» та ін., які також передбачають ігрові елементи. Вони дають можливість майбутньому вчителю висловити власну думку, обґрунтувати свою позицію, погодитися з аргументами протилежної сторони і, переконавшись, прийняти іншу позицію як більш доцільну.

У підвищенні коефіцієнта корисної дії практичного заняття значну роль відіграють мультимедійні засоби за відповідної методики їх використання. Вона полягає не стільки в перегляді певних блоків інформації, розміщеної на слайдах, що часто бездумно переписується студентами, скільки в організації роботи з нею, спрямованої на розвиток майбутніх педагогів. Наведемо кілька прикладів використання прийомів, які забезпечують осмислення інформації, її краще усвідомлення та засвоєння, з авторських наукових праць.

- У блоці інформації, поданої на слайді, знайти фрагмент, що несе основне смислове навантаження, зокрема: 1) ознайомитися з визначенням певного поняття і виділити в ньому ключові слова або смисловий центр; 2) дати власне визначення певного поняття на основі поданих на слайді ключових слів; 3) створити, наприклад, класифікацію методів на основі ключових понять.
- Визначте ключові положення (чинники, умови, вимоги), що є найменш суттєвими, або ті, які не вписуються в логічний ряд представлених на слайді положень. Завдання такого характеру інколи навмисно спрямовується на провокування студентів, щоб активізувати увагу до представленого блоку інформації та розвивати їх мислення.
- Розташуйте положення, представлені на слайді, у порядку зростання їхньої значущості (можна навпаки).
- Серед поданих на слайді положень визначить ті, які проявились у відеофрагменті, продемонстрованому далі на екрані.
- В одному з положень, представленому на слайді, допущена смислова (або логічна) помилка. Знайдіть і виправте її.
- Згрупуйте положення, представлені на екрані, за певними ознаками так, щоб це сприяло їх легшому запам'ятовуванню.

Отже, практичні заняття посідають важливе місце в системі професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки. Вони передбачають формування як діяльнісного, так і мотиваційного й гностичного компонентів загальнопедагогічної компетентності, сприяють гармонізації всіх ресурсних складників професійного становлення і спрямовують їх у русло інтелектуально-пізнавальної активності як важливого чинника розвитку професіоналізму.

Основними чинниками, що забезпечують ефективність практичних занять є наступні: тісний зв'язок педагогіки з життям, теорії з практикою, чітке логічне структурування й композиційна оформленість заняття, урізноманітнення засобів, методів і прийомів навчання (традиційних та інноваційних), особистісний фактор, використання мультимедійних засобів.

Стимулює студентів нетрадиційна форма організації й проведення першого практичного заняття, мета якого – викликати інтерес і дати мотивуючий поштовх до вивчення педагогіки та до професійного становлення загалом.

Значення практичних занять у системі професійного становлення майбутнього вчителя, проведених на основі викладених вище позицій, підтверджують анонімні відгуки студентів, отримані методом незакінчених речень: *«На кожному практичному занятті я «ловила» і накопичувала цікаві прийоми для майбутньої професії. Щоразу мене вражав ефект новизни»; «Відвідуючи практичні заняття, я зрозуміла, якими вони повинні бути. Вивчала педагогіку і одночасно оволодівала методикою. Вже намагалася використовувати окремі методи та прийоми, і вони спрацьовували»; «Методи і прийоми, які використовувались на практичних заняттях, породжували живий інтерес (саме те, що я мріяла отримати), А цікаво було мені не тільки тому, що заняття за своєю формою і способами проведення не повторювались, а тому, що вони на мене впливали»; «Мені імпонувало те, що здобутий досвід можна успішно використовувати у повсякденному житті. Я вже застосовував на своїх рідних, друзях і підлеглих методи і прийоми педагогічного впливу. Було приємно бачити, що вони спрацьовували. Це переконувало в силі педагогіки».*

4.4. Реалізація освітньо-виховних можливостей позааудиторної роботи в контексті професійно-особистісного становлення студентів

Закласти міцний гностичний фундамент професійного становлення майбутнього вчителя неможливо способом «прямих поставок» навіть найцінніших і найактуальніших для майбутнього вчителя знань, оскільки бути їх носієм ще не означає вміти, тобто оволодіти відповідним досвідом професійної діяльності. Тільки ті знання стають способом успішних дій, доведено науковцями, які не просто засвоєні у формі готових висновків, а набуті шляхом власних зусиль, зокрема в процесі позааудиторної роботи, що набуває особливого значення під час вивчення прикладної дисципліни педагогічного циклу «Основи педагогічної майстерності», якою завершується вивчення педагогіки.

Оволодіти змістом цієї важливої для майбутнього педагога дисципліни в процесі його професійного становлення означає, щонайперше, засвоїти рекомендований навчальною програмою обсяг декларативних (описових), аксіологічних (оцінювальних), атрибутивних (визначають властивість тих чи інших предметів), проблемних та процедурних знань, які стають основою професійного становлення й керівництвом до успішних дій під час практики у школі, а потім – у самостійній професійній діяльності.

Загальноуніверситетський конкурс педагогічної майстерності – 2019 р.: запрошення, програма, учасники

Навчально-науковий інститут педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації

Кафедра педагогіки і професійної освіти

Ми з радістю запрошуємо на свято,
Що кожен рік дарує нам весна,
А з тим ідей і задумів багато;
Знов поєднає нас мета одна.
В 114-й аудиторії
Збереться студентів яскравий букет.
На педмайстерності території –
Двадцять шостий професійний злет!

2019

Шановн _____

Будемо раді Вашій присутності
на загальноуніверситетському конкурсі
педмайстерності-2019

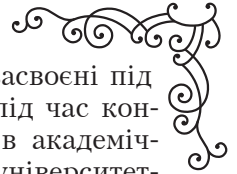
16 травня о 10⁰⁰ в аудиторії № 114.

УЧАСНИКИ КОНКУРСУ

У ПРОГРАМІ КОНКУРСУ:

- ◆ «Реклама спеціальності» або проект «Школа майбутнього».
- ◆ Конкурс красномовства «Ораторський етюд учителя».
- ◆ Майстерність педагога в розв'язанні проблемної педагогічної ситуації.
- ◆ Конкурс з театральної педагогіки.

Досвід творчої діяльності, важливим компонентом якої є засвоєні під час вивчення курсу процедурні знання, студенти набувають під час конкурсів педагогічної майстерності, які спочатку проводяться в академічних групах, потім на факультетах. Завершальний загальноуніверситетський конкурс презентує кращих із кращих і стає яскравим педагогічним дійством, своєрідною школою педагогічної майстерності. Під час його проведення учасники презентують зразки власної педагогічної творчості, які формують упродовж вивчення курсу педагогіки, а глядачі збагачуються плодами унікального творчого досвіду.

Конкурс є важливим засобом педагогічної підтримки не лише професійного, а й особистісного зростання студентів. Він має потужний мотиваційний та стимулюючий потенціал. Участь у ньому є добровільною, що визначає особисту зацікавленість майбутнього педагога, його активну позицію. Усі конкурсанти мають можливість позиціонувати себе як учителя, реалізувати й продемонструвати свої творчі задуми та отримати кваліфіковану оцінку їхньої якості членами журі. Конкурс є імпульсом до подальшого професійного становлення як учасників, так і глядачів (рис. 4.4).

Розкриємо значення, зміст та особливості авторської методики організації і проведення конкурсу педагогічної майстерності як складової професійного становлення майбутнього вчителя, компоненти якого відображено на рис. 4.4. Базисом нашого досвіду організації конкурсу, початок проведення якого сягає 1993 р., є досвід школи педагогічної майстерності академіка І. Зязюна, розвинутий його послідовниками.

Знання, здобуті студентами на заняттях із курсу «Основи педагогічної майстерності» та інших педагогічних дисциплін, є теоретичними позиціями щодо підготовки конкурсних завдань, вони охоплюють провідні аспекти професійної діяльності вчителя: майстерність проведення уроку, майстерність здійснювати виховний вплив, лекторська майстерність, майстерність розв'язання педагогічних ситуації, майстерність володіти собою.

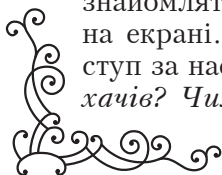
Кожному напрямку діяльності педагога відповідають конкурсні завдання, до підготовки й виконання яких залучають усіх студентів, оскільки міні-конкурси педмайстерності спочатку проводять в академічних групах за участю кожного майбутнього вчителя. Першим проводиться теоретичний тур конкурсу (письмовий), під час якого учасники виконують три завдання: 1) розгорнута відповідь на питання проблемно-творчого характеру (порівняти, співставити, визначити спільне та відмінне, проаналізувати, обґрунтувати, узагальнити та ін.); 2) тести різного типу (на заповнення пропусків, з альтернативними відповідями, на встановлення логіки між двома рядами понять, на вибір правильної відповіді тощо); 3) аналіз педагогічної ситуації за заданим алгоритмом.

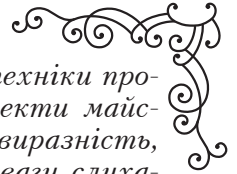

Рис. 4.4. Реалізація освітньо-розвивальних можливостей конкурсу педагогічної майстерності

Головним інструментом педагога є слово, тому значну увагу приділяли майстерності усного мовлення. Своєрідною підготовкою до конкурсу педмайстерності є два останніх заняття з пропедевтичної практики, на яких кожен студент виступає з усною промовою, підготовленою заздалегідь на одну із запропонованих тем. На першому занятті студенти знайомляться з кращими зразками красномовства, що демонструються на екрані. Одне з завдань – розвиток уміння аналізувати публічний виступ за наступною логікою 1) *Чи викликає зміст виступу інтерес у слухачів? Чим саме?* 2) *Які ораторські вміння сприяють підтриманню*

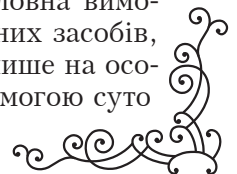

інтересу й уваги слухачів? 3) Здійсніть оцінку зовнішньої техніки промовця. Що саме приваблює в ній? 4) Оцініть основні аспекти майстерності усного мовлення: звукову чіткість, інтонаційну виразність, емоційність, образність. 5) Які прийоми для активізації уваги слухачів застосовує оратор? 6) Оцініть логічний аспект виступу, його побудову, композиційну оформленість. У чому їхнє значення? 7) Чи переконливий зміст виступу? Що сприяє цьому? 8) Чи є у вас зауваження до виступу щодо його вдосконалення? Які саме?

Демонстрація й аналіз зразків публічних виступів налаштовує студентів до виконання домашнього завдання: підготувати власну промову (до 7 хвилин). Перелік тем викладач подає заздалегідь, зокрема виступ перед старшокласниками («Як удосконалювати самого себе», «Як виховувати силу волі», «Як розвивати інтелектуальні здібності», «Шлях до вершин професіоналізму», «Навчання і режим дня» тощо); виступ на батьківських зборах на одну з актуальних проблем виховання («Як забезпечити духовний контакт у сім'ї?», «Секрети виховного впливу», «Як забезпечити ефективність переконування», «Типові недоліки сімейного виховання», «Як спрямувати конфлікт у конструктивне русло?» та ін.); виступ на святі останнього дзвоника; виступ перед першокурсниками на святі в студенти або перед випускниками на святі вручення дипломів тощо.

На другому занятті заслуховують і аналізують виступи, підготовлені студентами. Оцінюється майстерність виступу перед аудиторією так: 1) основні компоненти майстерності усного мовлення (звукова чіткість; інтонаційна виразність; емоційність мовлення); 2) ораторські вміння (вибір оптимального варіанту початку виступу; чіткість та ясність викладу інформації; вміння забезпечувати логічний зв'язок; яскравість та переконливість прикладів; уміння акцентувати увагу на головному; уміння висловлюватись стисло, відсікаючи зайве); 3) здатність підтримувати зворотній зв'язок з аудиторією (корегування дій; елементи доречного гумору, риторичні запитання тощо); 4) дотримання почуття міри; 5) використання елементів мовленнєвої техніки для підсилення ефективності промови (темп, пауза, логічний наголос, сила голосу); 6) уміння здійснювати аналіз та самоаналіз публічного виступу, вносити корективи.

Після кожного виступу проводиться колективний аналіз публічної промови або самоаналіз, оцінювання викладачем за визначеними критеріями: 1) змістовність; 2) композиційна оформленість; 3) вільне володіння змістом; 4) ораторські вміння; 5) виразність та культура мовлення. Окремим студентам пропонують виступити на конференціях, на заняттях з педагогічних дисциплін в інших групах (1-2 курси), на годинах спілкування тощо. Така практика сприяє професійному становленню і стає важливим чинником підготовки студентів до виконання *першого завдання* загальноуніверситетського конкурсу педагогічної майстерності під назвою «Притча, яка відображає моє професійне або життєве кредо». Увага акцентується саме на майстерності словесного впливу (головна вимога конкурсу). Наголошують на мінімумі театралізації та наочних засобів, повній відсутності елементів шоу. Уся увага концентрується лише на особистості учасника, його вмінні впливати на аудиторію за допомогою суто

вербальних і невербальних засобів усного мовлення: лише конкурсант, його слово, переживання, почуття, його думка та фантазія. Така вимога є провідною під час оцінювання завдання членами журі, до складу якого входять досвідчені викладачі основ педагогічної майстерності, кращі вчителі шкіл, переможці минулорічних конкурсів.

Оцінюють це конкурсне завдання за такими критеріями: 1) максимальний вияв індивідуальності конкурсанта; 2) вільне володіння змістом; 3) уміння забезпечити контакт із аудиторією; 4) виразність і культура мовлення; 5) дотримання регламенту (до 4 хв).

Наведемо приклад ораторського етюдів «Унікальний педагог» переможця конкурсу педагогічної майстерності 2019 р., студента факультету фізичного виховання і спорту Яскевича Микити.

Увага на екран! Мій ораторський етюд про автора цієї суперпедагогічної ідеї.

На екрані на фоні музики пишеться фраза: *«Щоб змінити людей, їх потрібно любити. Вплив на них прямо пропорційний любові до них».*

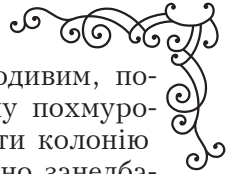
Радий розповісти цю історію про найунікальнішого педагога.

У 20 років він, досить бідний хлопець, покохав дівчину, багату, красиву, граційну, розумну й винахідливу! Сподівань на шлюб майже не було. Тим не менше, парубок написав дівчині, що мріє бачити своєю дружиною саме її, якщо вона наважиться прийняти його пропозицію. У листі додав: *«Про мою зовнішню непривабливість не хочу навіть говорити: усі знають, який я красень і який у мене дурний характер».* Далі він детально перерахував свої недоліки й зазначив, що в нього ще й слабке здоров'я. А ще, *«якщо Ви за мене вийдете заміж, Вам доведеться прожити життя, сповнене горя і важкої праці, тому що на біди Вітчизни і на нещасття друзів я буду дивитися як на свої власні. А коли мова піде про порятунок Вітчизни, я забуду про Вас і про дітей. Якщо ви вирішите мені відмовити, то відмовляйте. Сподіваюсь, що я знайду в собі сили прийняти це як мудра людина і християнин».*

Це була найдивніша пропозиція у світі зі всіх, які будь-коли робили закохані юнаки. Але дівчина її прийняла. Шлюб було укладено, і все сталося так, як юнак писав, тільки набагато швидше: за два роки його непрактичність знищила і його крихітний спадок і її придане. Вони залишилися жебраками і майже все життя – тридцять років – прожили в неймовірній бідності, такій, що хоч з торбою іди.

Але виявилось, що Ганна (так звали дівчину) не помилилася, вступаючи до такого шлюбу, тому що після тридцяти років відчаю, бідності та злиднів її чоловік став відомим на весь світ: і поважні філософи, політичні діячі, і навіть імператори приїжджали до нього на поклін чи з почестями приймали в себе. Так, це був той самий юнак, якого в школі вчителі лайали за неухважність та лінь і вважали телепнем, а хлопчаки бігали за ним і кричали: *«Дивак із диваків з країни дурнів!».* Реготались, коли він, не маючи грошей, віддавав жебраку срібні пряжки зі своїх чобітків.

У 18 років він раптом став ходити в найбідніших одягах, спати на голих дошках і навіть харчуватися однією травою. Посивіле волосся, обличчя, покрите глибокими зморшками, зігнута спина. Його вважали

божевільним, а діти продовжували бігати за ним, як за юродивим, показували пальцями та дражнили дурнем. А в 50 років цьому похмурому, сором'язливому, незграбному диваку пропонують створити колонію в містечку, яке французи спалили дотла. Мізерні кошти, давно занедбаний жіночий монастир із холодними й сирими стінами. Ніяких вихователів, жодної прислугі. Він – і директор, і економом, і вчитель, і вихователь, і повар, і навіть, нічний сторож. Він і вісімдесят дітей, замурзаних, у лахміттях, хворих на коросту, озлоблених, знедолених, худих, як скелети. А вже через півроку дітей було не впізнати – охайні, організовані, скромні, працьовиті, всією душею віддані своєму «батькові».

Педагогічні секрети таких швидких змін сам учитель пояснював так: *«З ранку до пізньої ночі я був серед них. Моя рука лежала в їхній руці, мої очі дивилися в їхні очі. Мої сльози текли разом з їхніми сльозами. Я не вселяв в них правил моралі, не читав нотацій, а якщо карав, то потім обіймав і плакали разом. Хоч я так і не навчився правильно ні писати, ні читати, ні рахувати, але зумів розробити такий простий метод навчання, що навіть найнедосвідченіший міг швидко досягти успіхів у ньому».*

Невдовзі його популярність досягла неймовірних вершин. Він став гордістю Швейцарії. У 1814 р. його приймав сам російський імператор Олександр I. Старий педагог, некрасивий, зі скуйовдженим волоссям, з веснянкуватим обличчям, поритим віспою, почав переконувати царя відмінити кріпацтво й дати селянам освіту.

З'являється студент в образі Генріха Песталоцці й продовжує розповідь. «Так! Так! Я це робив тоді з неймовірним азартом. Я наступав на царя, а той задкував-задкував, поки не вперся в стіну. Відступати було нікуди і я схопив його за гудзик на мундирі... і лише тоді схамівся. Ця казкова історія сталася зі мною, швейцарцем Генріхом Песталоцці. На моєму пам'ятнику в Івердоні викарбувано серед інших такий напис: «ВСЕ ДЛЯ ІНШИХ, НІЧОГО ДЛЯ СЕБЕ». «Сам я жив, як бідняк для того, щоб навчити бідняків жити по-людськи». Я вдячний Микиті, що так проникся моєю історією і прошу в його адресу ваших гучних аплодисментів».

Друге завдання конкурсу мало на меті перевірити майстерність орієнтуватись у складній педагогічній ситуації, оскільки діяльність учителя являє собою процес розв'язання численних проблем, що здебільшого виникають непередбачено. На важливості цього аспекту діяльності педагога акцентував С. Смирнов, зауважуючи, що справжнім педагогом є не той, хто знає матеріал і навіть не той, хто добре володіє ним, а той, «хто може в обставинах шкільного життя, яке щосекунди змінюється, знаходити оптимальні рішення, хто вміє орієнтуватись у непередбаченій педагогічній ситуації»¹.

Це складне творче завдання, оскільки необхідно діяти швидко. Ситуація демонструється на екрані, показ зупиняється на проблемі, яку миттєво

¹ Смирнов С. А. Понятие режиссуры игры в педагогике // Вестник высшей школы. 1987. № 6. С. 34-39.

потрібно розв'язати, тобто запропонувати оптимальний варіант вирішення, змодельовати спосіб подальшої педагогічно доцільної поведінки вчителя: сконцентруватись не на тому, *що* потрібно робити далі, а на тому, *як* діяти, щоб забезпечити успішний результат. Педагогічні відеоситуації добираються так, щоб забезпечити для конкурсантів їхню рівноскладність. Зазвичай з-поміж інших відбирають ситуації першого знайомства, де учні випробовують учителя або протидіють йому. Мета конкурсанта – запропонувати модель педагогічно доцільної самопрезентації, тобто справити позитивне враження, викликати довіру, забезпечити взаємний контакт і долучити школярів до відповідної пізнавальної діяльності. Ситуація вимагає нешаблонного підходу, педагогічної кмітливості учасника, інколи почуття доречного гумору, володіння прийомами педагогічної взаємодії (натяк, іронія, вдавана байдужість, залучення до цікавої діяльності).

Вищесказане обумовлює критерії оцінювання способу поведінки майбутнього вчителя: відповідність варіанту вирішення ситуації, її змісту, його спрямованість на розв'язання проблеми; урахування умов перебігу ситуації, вікових та індивідуальних особливостей учнів; чи не є дії вчителя такими, що викликають протидію (моралізаторськими, повчальними і т.п.); чи зумів педагог обраним способом впливу справити позитивне враження на учнів; ефективність запропонованого варіанту (чи зумів конкурсант зняти проблему, уникнути конфлікту чи спрямувати його в конструктивне русло, налаштувати учнів на відповідну діяльність тощо).

Методика проведення конкурсу, пов'язаного з розв'язанням педагогічних ситуацій, щорічно оновлюється. Повчальним для конкурсантів і глядачів є практикування після власного варіанту розв'язання ситуації, запропонованого конкурсантом, демонструвати на екрані продовження ситуації, знайомлячи студентів з тим педагогічно доцільним варіантом, який мав місце в сюжеті фільму. Такий підхід дозволяє не тільки учасникам і членам журі, а й глядачам оцінити ефективність обох варіантів, порівнявши їх. Такий підхід реалізує освітньо-розвивальні цілі та посилює мотивацію до професійного становлення, оскільки добираються відеоситуації, які демонструють вдалий варіант розв'язання проблеми. Наведено приклади пропонованих конкурсантам відеоситуацій із виникнення проблеми та її подальшим розв'язанням.

Ситуація 1 (з фільму режисера І. Добролюбова «Розклад на післязавтра»). *Коли Світлана Сергіївна вперше переступила поріг учительської фізико-математичного ліцею, учителі їй поспівчували, оскільки знали ставлення до літератури майбутніх математиків з 10-Б. В учительській вона переважно мовчала, але це мовчання було змістовним. Нездарма ще в університеті студентку Світлану називали майстринею змістовних пауз. До уроку в 10-Б залишалась майже година. Світлані Сергіївні цього було досить, щоб ще раз обмірковувати свою першу зустріч із десятикласниками. Вони також готувались гідно зустріти нову вчительку.*

З порога Світлана Сергіївна кинула погляд на дошку, уцент списану формулами. Усі демонстративно виконували завдання, написані на дошці. Староста сказав, одночасно продовжуючи писати в зошиті,

що: «Сьогодні в нас директорська контрольна. Ми маємо до неї підготуватись. Наш ліцей спеціалізований, фізико-математичний. А тому ми Вам пропонуємо таку форму співробітництва: Ви нам розповідаєте літературу, а ми розв'язуємо задачі. І нам буде вигідно, бо ми займатимемось головною своєю справою, і Вам непогано, бо будемо сидіти спокійно, не порушуючи дисципліну». Світлана Сергіївна розуміла, що заклики, моралізування тут тільки зашкодять. «Я зараз мушу так на них подіяти, щоб у них з'явилась потреба і в моєму предметі», – думала вона. Потім підійшла до вікна і...

Варіант подальшої поведінки педагога, який демонструється після варіанту, запропонованого учасником.

Оглянувши клас і витримавши паузу, Світлана Сергіївна стримано сказала: «Гаразд. Я дозволяю вам займатися своєю улюбленою справою. Але дозвольте і мені, коли я розповідатиму вам, стояти тут і дивитись у вікно, щоб нікого не тривожити». Наступна пауза була наповнена вже іншим змістом: емоціями очікуванням, зародженням інтересу до її особистості. Дивлячись у вікно і відчуваючи, що увага з математичних завдань приховано переключалась на неї, учителька почала напам'ять читати вірш. Стримано. Ненав'язливо. Інтригуючи. У класі стояла тиша. Поезія змінювалась цікавими фактами з життя поета, спогадами сучасників. Перед учителькою вже були не дерева за вікном, а допитливі очі переможених десятикласників. Навіть не помітила, як відійшла від вікна і вже стоїть біля столу...

Ситуація 2 (з фільму режисера Е. Гаврилова «Доброта»). Випускницю університету призначили класним керівником 9-А класу. Директор попереджав про те, що при першій зустрічі учні будуть випробовувати, оскільки цей клас випробовує всіх учителів. Те, що трапилось, перевершило всі сподівання. Коли Марина Максимівна розповідала про Януша Корчака, про його жертвність ради дітей-сиріт і відвернулась до дошки, щоб щось на ній написати, хтось із учнів поціливі їй з рогачки в потилицю...

Подальша поведінка педагога, що демонструється після варіанту, запропонованого учасником: Учителька, опустивши руки, стояла спиною до класу. Потім поставила після перерваного на півслові напису три великі крапки. Повернулась обличчям до класу і запитала: «Хто?» Звичайно ж всі мовчали. Запитала вдруге: «Хто?» Відтак, витримавши паузу, додала: «Що ж, лише жалюгідний боягуз, уже звиклий до свого боягузтва, може так спокійно ховатись за спинами інших. А втім, він двічі боягуз: вистрілив у спину і боїться в цьому зізнатись. Якщо це йому подобається, то його варто лише пожаліти...»

Конкурсному завданню, пов'язаному з розв'язанням проблемно-педагогічних ситуацій, також передують два заняття з пропедевтичної практики, які присвячують ситуаціям першого знайомства. Мета першого заняття – набутти досвід організації першої зустрічі з класом на основі аналізу відеоситуацій. Знайомлячись з продемонстрованими на екрані ситуаціями першого знайомства, студенти аналізують їх за такою схемою: 1) визначте й назвіть причини успіху або невдачі педагога; 2) чи відповідають

дії вчителя віковим та індивідуальним особливостям учнів; 3) чи не є дії педагога такими, що викликають супротив, з якої причини; 4) результативність (чи зумів учитель мотивувати, забезпечити взаємний контакт, залучити учнів до відповідної діяльності); 5) які чинники допомогли педагогу забезпечити успіх: а) професійні знання, ерудиція, б) внутрішня культура, в) прихильність, любов до дітей, г) педагогічний такт, д) прояв індивідуальності, е) почуття міри, є) уміння спілкуватись на рівних, ж) почуття доречного гумору; 6) техніка і культура мовлення та невербальна поведінка; 7) методична майстерність (використання оптимальних методів та прийомів виховної взаємодії, опора на принципи виховання). Студенти отримують домашнє завдання: змоделювати варіант першої зустрічі з учнями старших класів (на уроці або годині класного керівника).

На другому занятті відбувається мікрОВикладання: демонстрація студентами моделей самопрезентації на початковому етапі педагогічної практики. Лабораторне заняття передбачає: формування вміння конструктивної самопрезентації вчителя шляхом демонстрації власних варіантів першого знайомства з класом, їхнього аналізу й самоаналізу за такими критеріями: 1) уміння викликати інтерес учнів до своєї особистості; 2) змістовність; 3) прояв індивідуальності; 4) контакт з аудиторією; 5) упевненість; 6) зовнішня і внутрішня техніка; 7) техніка і культура мовлення.

Виконуючи третє конкурсне завданням з театральної педагогіки, студенти демонструють майстерність усного мовлення та театральні здібності, відтворюючи поетичні тексти з українського національного фольклору (скоромовки, лічилки, забавлянки, дражнилки, жартівливі пісні, цікаві та веселі за змістом. Конкурсанти виконують п'ять завдань. Перше – вимагає виразно прочитати текст в максимально швидкому темпі, що дає можливість оцінити дикцію. Наступні завдання спрямовані на перевірку інтонаційної виразності та театральних здібностей, тому текст читається із чотирма заданими підтекстами, які вимагають створення відповідного театального образу, адекватного вказаній інтонації. Журі, крім інтонації, оцінює мімічну та пантомімічну виразність. Виконання подібних завдань сприяє професійному становленню майбутнього вчителя, оскільки невиразність інтонації чи неадекватність змісту часто знижує коефіцієнт корисної дії інформації. Критерії оцінювання конкурсантив: 1) звукова чіткість; 2) адекватна передача вказаних підтекстів; 3) почуття, образ, міміка, пантоміміка.

Наведемо кілька прикладів конкурсних завдань з театральної педагогіки.

Лічилка: *Кульба-баба, кульба-дід посідали за обід. Та за ложку, та за миску... А дід бабу хляп по миску.* Прочитати запропоновану лічилку: 1. Виразно в максимально швидкому темпі. 2. Захоплено. 3. Підозріло. 4. З обуренням. 5. З любов'ю.

Із родинно-побутової пісні: *А те дівча напилося, впало з печі, забилося, а той баран круторогий поламав він пану ноги, а той гиндик диндин-диндик, а та гуся, гуся-сюся.*

Прочитати уривок: 1. Виразно в максимально швидкому темпі. 2. З жахом. 3. Захоплено. 4. З жалем (співчуттям). 5. З презирством.

Із дитячого українського фольклору: Мидір, Сидір і Каленик збудували тут куреник. У куренику сидять, по варенику їдять. А Іван-Балабан усе в носі колупає. Колупає, колупає, бо ума зовсім не має.

Прочитати: 1. Виразно в максимально швидкому темпі. 2. Підозріло. 3. Пошепки, таємничо. 4. Насміхаючись. 5. З образою.

Із дитячого українського фольклору: Качка дика без'язика загубила черевика, васичинські голопути посідали коло купу, наїлися лободи, дрибуль-дрибуль до води.

Прочитати: 1. Виразно в максимально швидкому темпі. 2. З почуттям любові. 3. Урочисто! 4. Трагічно. 5. Роздратовано.

Із української жартівливої пісні: Качки гречку сшолопали. Що ж я, бідний, буду мав? А всім хлопцям по дівчині, мені ж дядько бабу впхав.

1. **Невербально** виразити на обличчі задані нижче емоції.

2. **Познайомити** глядачів зі змістом.

3. **Прочитати з заданими інтонаціями**, створивши відповідний їм образ: 1) з образою, 2) з почуттям великого задоволення, 3) гордовито, 4) урочисто.

4. **Прочитати в максимально швидкому темпі**.

5. Пройтись, **як артист балету**, і оглянути присутніх **суровим** поглядом.

Із української жартівливої пісні: У всіх дівчат носи білі, а я жовтоноса, і до мене хлопці липнуть, як качки до проса.

1. **Невербально** виразити на обличчі задані нижче емоції.

2. **Познайомити** глядачів зі змістом.

3. **Прочитати з заданими інтонаціями**, створивши відповідний їм образ: 1) сором'язливо, 2) з почуттям гордості, 3) урочисто, 4) незадоволено.

4. **Прочитати в максимально швидкому темпі**.

5. Пройтись, **як фотомодель**, і оглянути присутніх **незадоволеним** поглядом.

З сучасного українського фольклору: Ой, живіт болить, ой, язик пече, нудить-млоїть під п'ятою й може десь іще!

1. **Невербально** виразити на обличчі задані нижче емоції.

2. **Познайомити** глядачів зі змістом.

3. **Прочитати з заданими інтонаціями**, створивши відповідний їм образ: 1) підозріло, 2) з жахом, 3) байдуже, 4) з насолодою.

4. **Прочитати в максимально швидкому темпі**. 5. Пройтись **обережно** і оглянути присутніх **настороженим** поглядом.

Тема четвертого завдання конкурсу щороку змінюється. Спочатку це була самопрезентація учасника, потім презентація факультету (інституту), пізніше презентація «Я і моя спеціальність», творчий проєкт «Школа майбутнього». Зараз – «Реклама моєї професії», мета якої – викликати інтерес до професії педагога загалом, або вчителя певної спеціальності. При підготовці цього завдання розкриваються творчі здібності конкурсанта, уміння зорієнтувати на вибір професії педагога, переконати слухачів у привабливості цієї професії, актуалізувати її серед інших.

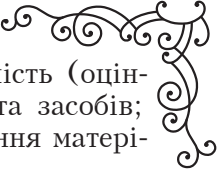
Учасника спрямовують на відбір цікавого змісту, звертаючись до фактів із життя сучасних педагогів-майстрів та знаменитих педагогів минулого, цікавих педагогічних ситуацій, відеофрагментів про діяльність учителів, поезії, структуруючи та композиційно оформлюючи зміст реклами. При цьому значна частина рекламної інформації озвучується самим конкурсантом із дотриманням вимог: чітко, виразно, логічно, образно, емоційно, щиро (робиться ставка на зміст і майстерність володіння усним словом).

Пропонуємо фрагмент виступу одного з конкурсантів, в основі якого факти з педагогічної діяльності А. С. Макаренка, подані в контексті сьогодення.

«Уявіть лікаря, який вводить собі сильну вакцину, щоб перевірити її ефективність. Лише після цього вводить її хворим. Герой моєї професії – лікар людської душі. Спосіб її лікування він спочатку випробовував на собі. Змінив себе, потім змінив своїх вихованців, а після – усю науку виховання. Він не лише виховував або перевиховував. Він будував людські характери заново, як вибудував заново свій характер». На екрані демонструють короткі яскраві відеофрагменти, що показують майстерність виховних впливів А. Макаренка. У кінці реклами на фоні тихої музики звучать слова: «Пройде час, і ЮНЕСКО визнає Антона Семеновича Макаренка кращим педагогом ХХ ст., а його «Педагогічну поему» – найкращим художнім твором про виховання. Продовження цих відеофрагментів – наше сьогодення і твоє майбутнє. Адже вибір професії педагога дає тобі шанс: можливість створити власну «Педагогічну поему» і стати кращим педагогом ХХІ століття. Не втраť цей шанс. Зроби свій вибір сьогодні, бо запізнитись можна назавжди».

Основне конкурсне завдання – проведення фрагменту уроку або виховного заходу. Головна вимога до *фрагменту виховного заходу*: він має не розважати, а виховувати, не перетворюючись на шоу. Головну увагу під час його проведення акцентуємо на майстерності виховного впливу, тобто впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості. Його мета: спонукати до роздумів про сенс життя, моральні цінності; викликати потребу в самовихованні; дати поштовх до позитивних змін у структурі особистості, до подолання недоліків. Це обумовлює відповідні критерії оцінювання: 1) відповідність змісту поставленій меті; 2) реалізація виховного потенціалу; 3) техніка і культура мовлення; 4) контакт з аудиторією; 5) вільне володіння змістом. Назвемо теми виховних заходів студентів-переможців різних років: «Що значить бути сучасним?», «Справжній друг – це...», «Як урятувати себе від конформності?», «Життєві орієнтири», «Гідність чоловіча і жіноча» та ін.

Проводячи *фрагменту уроку*, необхідно реалізувати певну інноваційну ідею, яка має бути презентована в процесі мікрОВикладання. Основну увагу акцентують на забезпеченні зустрічної активності школярів, а також присутніх студентів. Тема уроку має бути цікавою, проблемною, містити не тільки пізнавальний, а й виховний та розвивальний потенціал, наприклад: урок-квест «Галопом по Євразії», «Бактерії у природі та в житті людини», «Геометрія в українському орнаменті», «Японія – країна ранкового сонця» та ін.

Оцінюють конкурс за наступними критеріями: 1) змістовність (оцінка змісту), науковість; 2) оптимальність методів, прийомів та засобів; 3) вміння забезпечити контакт з аудиторією; 4) вільне володіння матеріалом; 5) культура мовлення.

Щороку конкурс педагогічної майстерності переростає в свято демонстрації педагогічних талантів студентів, молодих майстрів педагогічної справи, основи професійного успіху яких закладаються на заняттях з «Основ педагогічної майстерності» та інших дисциплін педагогічного циклу. Про ефективність розробленої нами технології свідчать значні досягнення студентів на Всеукраїнських олімпіадах з педагогіки.

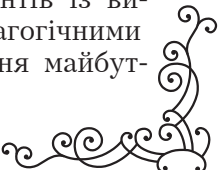
Підготовка та виконання конкурсних завдань – результат співтворчості студентів і викладачів, які забезпечують на факультетах методичку викладання спеціальних дисциплін. Переважна їхня більшість – члени наукової лабораторії педагогічної майстерності, основні напрямки діяльності якої представлені в наступному підрозділі.

Окремо потрібно зупинитись на розвивальних можливостях студентського театру «Педагог» у системі професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя, робота якого зосереджена на постановці вистав про визначних педагогів та інсценізації фрагментів їхньої педагогічної спадщини з метою більш глибокого її розуміння та популяризації, а також п'єс педагогічного спрямування. Так, спектакль про польського педагога Януша Корчака «Як любити дітей» за п'єсою В. Коростильова «Варшавський сполох» ставили чотири покоління студентів, його відеофрагменти успішно використовують на заняттях з історії педагогіки, основ педагогічної майстерності та методики виховної роботи.

Матеріал для театралізації вибирають спільно зі студентами під час дискусії, коли визначають концептуальні позиції майбутнього спектаклю. Робота над текстом, що готується до постановки, допомагає студентам розкрити свої потенційні можливості, формує власну позицію, розвиває творчі здібності, педагогічну майстерність та особистісні якості, сприяє набуттю досвіду, який може бути використаний в організації театральної діяльності учнів.

Особливе значення для професійного становлення має рефлексивний аналіз акторської діяльності майбутніх учителів. Студенти аналізують зміни, що відбуваються з ними під час підготовки, репетицій та участі у спектаклі; визначають труднощі, з якими вони зустрілись, працюючи над роллю; уносять пропозиції щодо вдосконалення вистави. Студенти зазначають, що досвід, який вони здобувають, беручи участь у роботі педагогічного театру, формує комунікативні навички, допомагає опанувати хвилювання під час педагогічної практики, забезпечувати та підтримувати взаємний контакт із учнями, творчо підходити до здійснення професійної діяльності.

Використання освітньо-виховного потенціалу позааудиторної роботи, різноманітність її форм, спрямованих на співтворчість студентів із викладачами, у комплексі з реалізацією інших організаційно-педагогічними умов забезпечує системний характер професійного становлення майбутнього вчителя.

4.5. Авторські педагогічні технології викладачів в університетському освітньо-виховному середовищі

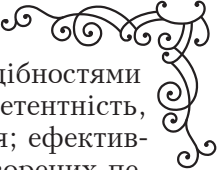
За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, що дало поштовх до її модернізації. Одним із шляхів модернізації є впровадження новітніх педагогічних технологій, зокрема авторських. Саме авторські педагогічні технології, які відкривають нові можливості щодо розвитку студентів, розробили й успішно впроваджують в освітній процес викладачі кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами ВДПУ імені Михайла Коцюбинського.

До основних ознак **модульно-варіантної технології розвитку творчого мислення студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін, розробленою проф. Акімовою О. В.**, відносять: постановку конкретних цілей, планування та організацію їхнього виконання; використання системи раціональних способів у досягненні поставлених цілей навчання; систему науково обґрунтованих дій активних учасників процесу навчання; взаємодію й цілісність трьох компонентів (організаційної форми, дидактичного процесу і кваліфікації вчителя); проектування навчального процесу й гарантований кінцевий результат; педагогічну систему, яка підвищує ефективність навчання через використання відповідних засобів; системний метод організації процесу навчання і засвоєння знань через взаємодію технічних і людських ресурсів; алгоритмізацію спільної діяльності вчителя та учнів.

Важливою вимогою до навчальної технології, спрямованої на розвиток творчого мислення студента, є можливість забезпечення особистісного та професійного розвитку й саморозвитку особистості, її професійної й соціальної мобільності, конкурентноспроможності, адаптаційної гнучкості, а тому вона повинна відповідати певним умовам: організаційним (сприяти ефективному впровадженню інтегрованих освітньо-професійних програм підготовки і перепідготовки фахівців, які спрямовані на їхню гуманітарну фундаментальну та професійну підготовку); змістово-процесуальним (забезпечення наступності змісту, форм і методів в різних ранках неперервної професійної освіти); соціально-психологічним (сприяти підвищенню професійної мобільності майбутніх фахівців, їхньої здатності швидко адаптуватися до потреб ринку праці); гуманістичним (визнання людини як особистості та найвищої цінності суспільства, задоволення її освітніх, професійних потреб, розвитку творчих обдарвань).

Проф. Акімова О. В. пропонує власний підхід до проблеми формування творчого мислення майбутнього вчителя, який пройшов експериментальну перевірку у ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. *Мета представленої технології* – технологічне забезпечення процесу формування творчого мислення майбутнього вчителя як його ключової компетентності в умовах університетської освіти. *Концептуальні положення*: педагогічна теорія – основа творчого розв'язання професійних проблем; педагогічна

компетентність – інструмент творчого розв’язання; творчими здібностями наділений кожен студент; творче мислення, як ключову компетентність, можна розвивати в процесі спеціально організованого навчання; ефективність процесу формування творчого мислення залежить від створених педагогічних умов.

Основні принципи авторської модульно-варіантної технології.

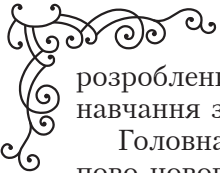
Принцип суб’єктності учасників навчального процесу. Особливістю розробленого нами модульно-варіантного навчання є ставлення до студента як до суб’єкта саморозвитку. Розглядаючи варіативність у процесі вивчення студентами педагогічних дисциплін як необхідну умову осмислення ними своєї активної ролі в розвитку власної особистості, ми виходили з того, що не викладач у вищій школі вчить студента, а студент сам навчається за допомогою викладача. А для такого навчання повинні бути створені умови, за якими чітко визначені можливі рівні навчання, як мінімальні, так і високі, що передбачають розв’язання творчих задач.

Умовою реалізації цього принципу була визначена вимога пріоритетної ролі студента у процесі навчання, а сутністю такого навчання визначена пізнавально-творча діяльність самого студента. Самостійний творчий освітній продукт студента, творче застосування отриманих знань визнають як результат навчання, а відтворення готових знань вважають лише допуском до виконання творчих завдань.

Принцип диференціації за вільним вибором варіанта навчання, форм контролю й диференціація в часі (у межах вивчення курсу). Відмінність нашого підходу полягає в тому, що ми не розподіляємо студентів на групи, як зазвичай прийнято, а надаємо можливість кожному вільно обрати варіант навчання. Цей підхід, на наш погляд, створює умови для усвідомлення й розвитку особистих творчих можливостей. Ми орієнтувалися на пошук таких способів орієнтації студента на більш якісне навчання, за яких він відчуває повну свободу вибору запропонованих шляхів набуття знань. Це вимагає від студента певних якостей, таких як, здатність самостійно ставити освітні задачі й планувати процес їхнього досягнення, знаходити оригінальні шляхи вирішення задач і способи презентації свого рішення.

Принцип спільно-продуктивної діяльності учасників навчального процесу (СПД). Відповідно до трьох варіантів підготовки студентів із педагогічних дисциплін, ми визначили три рівневі фази взаємодії викладача і студента, як елементарні одиниці спільної продуктивної діяльності. Перехід від однієї фази взаємодії до наступної фази був пов’язаний із уведенням студента в нову діяльність і одночасно в новий вид взаємодії. Характер поділу між викладачем і студентами функцій і спільних дій під час розв’язання педагогічних навчальних задач забезпечували становлення самокерування в цілому, вели до регуляції особистих позицій і відносин. У процесі цієї одночасної динаміки форм дидактичної взаємодії та рівня пізнавально-творчої діяльності студентів відбувався поетапний розвиток творчого мислення студентів.

Названі принципи модульно-варіантної технології навчання стали визначальними при розробці її змістового компоненту, в якості якого був

розроблений «Навчально-методичний комплект для модульно-варіантного навчання з педагогічних дисциплін».

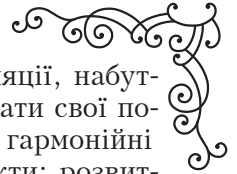
Головна ідея запропонованого і впровадженого у практику принципово нового підхід до вивчення педагогічних дисциплін у закладі вищої освіти полягає в тому, що творчому мисленню відповідає лише активнотворчий тип засвоєння знань. Виходячи з цього, технологія пропонує шляхи пошуку способів нешаблонного, творчого мислення, його оригінальності й незалежності.

Активізації особистісного розвитку майбутніх учителів суттєвою мірою сприяє розроблена **В. М. Галузьяком методика тренінгу особистісної зрілості як інноваційна методика професійної підготовки майбутніх учителів**, що забезпечує становлення суб'єктної позиції студентів, формування цілісної особистості на основі внутрішньогрупової взаємодії.

Розвиток особистісної зрілості майбутніх учителів вимагає переосмислення традиційних орієнтирів їхньої підготовки, які зазвичай вбачають у формуванні різних аспектів предметної компетентності, удосконаленні методичної майстерності, оснащенні студентів арсеналом засобів педагогічного впливу тощо. Необхідно відмовитись від уявлень про педагогічну майстерність як про сукупність безособових професійних знань, умінь і навичок, що передаються в процесі навчання. Натомість її варто розглядати як результат особистісного зростання вчителя у своїй професії, розвитку його особистісного потенціалу, нерозривно пов'язаного зі специфікою майбутньої професійної діяльності. Потрібно не звичне «удосконалення професійних знань, умінь і навичок», а розробка засобів педагогічної підтримки загального особистісного розвитку майбутніх учителів. На наш погляд, одним із таких засобів може бути тренінг особистісно-професійної зрілості, що забезпечує становлення суб'єктної позиції студентів і розвиток їхнього особистісного потенціалу на основі соціально-психологічної взаємодії в групі та застосування спеціальних вправ.

Основний постулат, на якому базується такий тренінг, полягає в тому, що якість педагогічного процесу визначається якістю міжособистісного спілкування вчителя і учнів, яка першочергово залежить від рівня особистісної зрілості педагога. Відтак, головне завдання тренінгу – сприяти розвитку й гармонізації особистості вчителя, а завдяки цьому – гуманізації педагогічного процесу.

Під час тренінгу особистісної зрілості моделюють реальні ситуації міжособистісного професійно орієнтованого спілкування, але при цьому створюється особливе безпечне навчальне середовище, що дозволяє майбутнім учителям усвідомити свої глибинні життєві та професійні установки, шаблони мислення, способи вирішення проблем для того, щоб змінити їх і тим самим підвищити свою ефективність. Завдання, які може вирішувати тренінг особистісного розвитку, полягають у: визначенні та осмисленні студентами своєї життєвої та професійної позиції; виявленні та аналізі наявних проблем, визначенні ресурсів подальшого особистісного та професійного зростання; усвідомленні цінності власної особистості, набутті впевненості в собі, формуванні позитивного ставлення до професійної

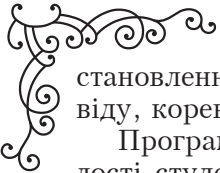
діяльності та життя в цілому; формуванні навичок саморегуляції, набутті внутрішньої стійкості й цілісності; навчанні вмінням виражати свої почуття конструктивним способом; виробленні вміння будувати гармонійні міжособистісні відносини, конструктивно вирішувати конфлікти; розвитку психологічної культури студентів.

Реалізації зазначених завдань у процесі тренінгу особистісної зрілості майбутніх учителів сприяє низка психологічних чинників:

- зростання мотивації до самопізнання в результаті впливу групових норм, що активізують рефлексію й самоаналіз;
- усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей;
- створення позитивних образів і перспектив професійного та особистісного майбутнього, постановка цілей для підтримки й розвитку професійного образу Я;
- надання студентам максимального зворотного зв'язку щодо їхніх особистісних проявів у діяльності та спілкуванні;
- міжособистісне пізнання (завдяки тому, що учасники групи відверто висловлюють свої думки один про одного, пояснюють, яке враження вони справляють, у них формується адекватніший образ Я, розуміння того, якими їх бачать оточуючі);
- катарсис (можливість відкрито сказати в групі про те, що турбує, замість того, щоб стримуватися, розвиває здатність конструктивно виражати свої емоції, негативні або позитивні почуття до інших людей);
- згуртованість групи (приналежність до групи людей, які розуміють і приймають навіть тоді, коли учасник розповідає про свої недоліки, сприяє самоприйняттю, формуванню позитивного ставлення до себе);
- саморозуміння (групова взаємодія сприяє кращому розумінню себе, відкриттю й прийняттю своїх раніше невідомих або неприйнятних сторін, способів і стереотипів свого поведіння з іншими людьми);
- екзистенціальні чинники (груповий досвід спілкування сприяє прийняттю особистістю відповідальності за свій спосіб життя, незалежно від того, критикують чи підтримують його інші);
- універсальність переживань (розуміння того, що інші теж відчувають аналогічні проблеми, емоційні й міжособистісні труднощі, уселяє надію, підвищує віру в свої сили, посилює мотивацію особистісного самовдосконалення);
- альтруїзм (допомагаючи іншим, учасники групи починають більше поважати себе);
- обмін досвідом (засвоєння конкретних способів розв'язання життєвих і професійних проблем, які пропонують іншим учасникам групи);
- саморозкриття (згуртованість послаблює психологічний захист і спонукає до саморозкриття, формує обстановку відвертості і щирості, завдяки чому поведінка учасників групи стає відкритою для точного спостереження й коментування).

Завдяки вказаним чинникам груповий тренінг може виступати ефективним засобом педагогічної підтримки особистісно-професійного

становлення майбутніх учителів, розширення їхнього особистісного досвіду, корекції професійних установок, позицій, професійної ідентичності.

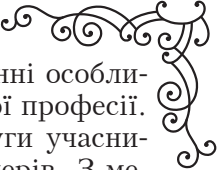
Програма тренінгу як засобу розвитку особистісно-професійної зрілості студентів передбачає спеціально організовану взаємодію між його учасниками, яка характеризується єдністю таких складових: зміст (професійно орієнтований); розвивальні ситуації; процес узаємодії; способи організації взаємодії; готовність до взаємодії, внутрішньо особистісні умови її продуктивної реалізації і результати взаємодії як особистісного перетворення її змісту.

Розвитку особистісної зрілості студентів у процесі групового соціально-психологічного тренінгу сприяє особливий характер узаємостосунків між його учасниками, який задається специфічними принципами організації групової взаємодії: принцип активності, принцип зворотного зв'язку, принцип довірливого і відкритого спілкування, принцип конфіденційності спілкування, принцип персоніфікації висловлювань, принцип акцентування мови почуттів, принцип «тут і тепер». Реалізація вказаних принципів створює в тренінговій групі атмосферу ширості та відвертості, спільного пошуку й дослідження, активного експериментування, що в кінцевому рахунку забезпечує розширення поля усвідомлення особливостей власної поведінки та розвиток особистості як суб'єкта міжособистісного спілкування.

Завдання розробленої програми групового тренінгу полягають у розвитку всіх компонентів особистісної зрілості майбутнього вчителя: когнітивного (розвиток рефлексії, уточнення, конкретизація й розширення системи знань про себе, свій Я-образ як особистості і професіонала, корекція професійних установок, формування особистісної концепції професійної діяльності), емоційного (формування позитивного ставлення до себе, адекватне оцінювання своїх можливостей і потенціалів, вироблення навичок емоційної саморегуляції, розвиток емпатії) і поведінкового (закріплення власної Я-концепції в конкретних ситуаціях узаємодії і спілкування, вироблення індивідуального стилю професійної діяльності та спілкування, формування умінь особистісно-професійного самовдосконалення).

Реалізація завдань тренінгу досягається шляхом активізації рефлексивних процесів студентів, їхніх пізнавальних можливостей для аналізу особливостей професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, вдосконалення інтерактивного й перцептивного аспектів спілкування, вироблення й осмислення своєї професійної позиції. Стратегія тренінгу передбачає створення можливостей для розвитку самостійності, ініціативності студентів, їхньої здатності до розв'язання професійних проблем, формування позитивного й диференційованого професійного Я-образу, професійної ідентичності, готовності до подальшого особистісного і професійного самовдосконалення.

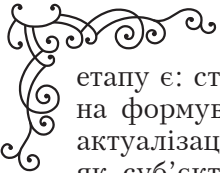
Тренінг особистісно-професійної зрілості передбачає послідовне проходження трьох етапів, на кожному з яких вирішують специфічні завдання. Завдання першого етапу полягають в організації групи студентів, їх залученні до активної групової роботи, спрямуванні на спільне виконання

завдань і вправ, діагностиці особистісного потенціалу, з'ясуванні особливостей сформованого у студентів образу Я та образу майбутньої професії. Важливе значення мають вправи, спрямовані на зняття напруги учасників, подолання їхньої скутості, закритості й недовіри до партнерів. З метою стимулювання самоаналізу та спонукання студентів до особистісно-професійного самовдосконалення на початковому етапі тренінгової роботи потрібно особливу увагу звертати на діагностику особистісної та професійної ідентичності студентів, їхні уявлення про цінності та особистісний смисл педагогічної професії, мотивів навчальної та професійної діяльності, професійно важливих особистісних якостей. Вагому цінність мають вправи, орієнтовані на те, щоб сфокусувати увагу учасників тренінгу на власній особистості, на своїх переживаннях, думках, звичних способах поведінки, уявленнях про себе як особистість і представника педагогічної професії. На цьому етапі важливо створити такі умови і ситуації, які б забезпечили кожному студентові можливість якнайповніше і якнайточніше побачити себе в дзеркалі власних уявлень і думок інших учасників групи, оцінити особисті якості, прислухатися до своїх переживань. Цьому значною мірою сприяє постійна вербалізована рефлексія своїх думок і переживань, яку доповнюють процесами зворотного зв'язку від інших учасників групи. Завдяки зворотному зв'язку кожен член групи отримує важливу для розуміння себе й корекції своєї поведінки інформацію: які реакції викликає в оточуючих його поведінка; як він сприймається іншими; в яких випадках його інтерпретація емоційного змісту міжособистісної ситуації виявляється неадекватною і спричиняє таку ж неадекватну реакцію оточуючих; якими є цілі й мотиви його поведінки, наскільки його реальна поведінка сприяє досягненню цих цілей; які емоційні поведінкові стереотипи для нього характерні; який зв'язок бачать інші між його досвідом і поведінкою. Зворотний зв'язок відіграє важливу роль у процесі самопізнання та особистісного розвитку учасників групи, якщо він відповідає таким вимогам: правдивість – щирість і відвертість; постійність – дається завжди й усім учасникам групи; своєчасність – пропонують відразу після відповідного вчинку іншого учасника; конкретність – описує конкретні вчинки, а не поведінку або особистість загалом; ясність і зрозумілість для людини, якій він адресований; прямота – висловлюють у формі прямого звертання до іншого учасника на «ти», а не натяками, наче мова йде про сторонніх або «деяких людей у групі»; різноманітність – вказує на те, що подобається в поведінці іншої людини, і те, що не подобається; практичність – спрямовується на те, що людина реально може змінити, а не на те, що їй не під силу контролювати. Завдяки оперативному зворотному зв'язку починають руйнуватися звичні стереотипи неадекватного само сприйняття студентів, ставляться під сумнів укорінені системи оцінок і самооцінок, відкриваються несподівані сторони Я-образу.

Другий етап тренінгу передбачає проведення різноманітних вправ і виконання завдань, спрямованих на корекцію студентами різних аспектів своєї особистості, професійних установок, уявлень про майбутню професію і про себе як її суб'єкта. Важливими завданнями цього

етапу є: стимулювання рефлексії та спрямування самопізнання студентів на формування адекватного суб'єктивного образу Я й образу професії; актуалізація професійної самосвідомості; формування уявлення про себе як суб'єктів професійного становлення; активізація зворотних зв'язків під час групової взаємодії. Головна увага має приділятися корекційно-розвивальній роботі, спрямованій на розвиток особистісно-професійної зрілості студентів. З цією метою доцільно широко практикувати такі методи, як групові дискусії, рольові ігри, кейс-метод, моделювання і аналіз професійних ситуацій.

Третій етап тренінгу спрямовується на аналіз і обговорення результатів особистісно-професійного самопізнання студентів, закріплення нових способів поведінки, вироблення вмінь самоаналізу професійної діяльності, а також способів розвитку свого творчого потенціалу. Важливе значення має актуалізація професійних намірів студентів, формування в них адекватних уявлень про професійно важливі якості та особливості майбутньої професійної діяльності, розвиток професійних інтересів і мотивів, прагнення до особистісно-професійного самовдосконалення.

Використання тренінгу з метою розвитку особистісно-професійної зрілості студентів актуалізує осмислення ними шляхів можливої корекції особистісних характеристик, важливих у контексті майбутньої професійної діяльності. Це, власне, сприяє усвідомленню студентами себе як суб'єктів педагогічної діяльності, спонукає їх до постановки конкретних завдань особистісно-професійного самовдосконалення та визначення шляхів їхньої реалізації.

Груповий тренінг за відповідної організації може виступати ефективним чинником активізації особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів. Інтенсивне спілкування в умовах тренінгової групи стимулює розвиток особистісної зрілості студентів, що знаходить вияв у формуванні адекватного образу Я, позитивної самооцінки, упевненості в собі, уміння й потреби в пізнанні інших людей, гуманістичного ставлення до них, виробленні реалістичних життєвих і професійних планів, оптимістичного сприйняття свого професійного майбутнього, корекції професійно-ціннісних орієнтацій і установок, формуванні емоційної стійкості, здатності адекватно виражати власні емоції й почуття, долати життєві та професійні труднощі, розвитку професійно важливих якостей (рефлексії, сензитивності, відповідальності, емпатії, толерантності, асертивності та ін.). Спеціально організована міжособистісна взаємодія в групах тренінгу дає змогу студентам відчувати себе психологічно більш захищеними, упевненими в собі, здатними до співпраці, підвищує їхню готовність до прийняття себе та учнів. Наш досвід проведення тренінгу особистісно-професійної зрілості свідчить, що завдяки йому у студентів формується не тільки локальне позитивне ставлення до членів власної групи, а формується загальна гуманістична установка, яка проявляється у відмові від однобічної центрації на дидактичних і організаційних завданнях педагогічної діяльності та зосередженні уваги на особистісному становленні учнів. Майбутні вчителі стають менш категоричними і критичними, більш толерантними до психологічної своєрідності інших

людей, чутливими до їхніх внутрішніх переживань і проблем, готовими зрозуміти точку зору іншого, поважати його інтереси та прагнення.

«Педагогічні прийоми формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів» – авторська педагогічна технологія, розроблена доц. кафедри І. Л. Холковською.

Підготовка кваліфікованого вчителя, здатного вирішувати нестандартні ситуації, що виникають у навчально-виховному процесі, використовувати конструктивні способи взаємодії під час розв'язання конфліктів, закладаючи тим самим фундамент подальшого виховання в учнів умінь толерантного, поважливого ставлення один до одного, є одним із пріоритетних напрямів вищої педагогічної освіти. Важливе місце в цьому процесі займають питання організації навчання – методів і прийомів узаємодії викладача і студентів, які б сприяли ефективності підготовки майбутніх учителів до попередження й розв'язання конфліктів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

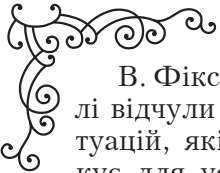
Набуття студентами педагогічного університету конфліктологічних знань, умінь, формування професійно важливих для попередження й розв'язання педагогічних конфліктів особистісних якостей орієнтує навчальний процес не на механістичну передачу-прийняття навчальної інформації, а на розвиток здатності тих, хто навчається, осмислювати, інтерпретувати, трансформувати досвід, який отримується на заняттях завдяки використанню різних прийомів організації навчальної взаємодії.

Розглянемо сутність та способи використання прийомів взаємодії викладача і студентів, спрямованих на формування в майбутніх учителів конфліктологічної готовності.

1. *Мотиваційно-спонукальні прийоми.* Під час реалізації цих прийомів викладачеві необхідно залучити увагу майбутніх учителів до актуальних проблем конфліктології, збудити інтерес і бажання до розв'язання поставлених навчальних завдань. Використання цієї групи прийомів передбачає чотири послідовні етапи взаємодії викладача і студентів:

А. Створення ситуації успіху. Цей етап розпочинається з конкретного практичного завдання, яке ґрунтується на вже існуючому досвіді студентів у сфері вирішення педагогічних конфліктів. Завдання викладача полягає в створенні ситуації успіху, коли майбутні вчителі використовують вже відомі їм способи розв'язання конфліктних ситуацій. Важливе значення має спонукання студентів до рефлексії, яка слугує сходинкою до подальшого розгортання навчальної діяльності на занятті.

Б. Виникнення ситуації «розриву». На цьому етапі викладач пропонує студентам для аналізу конфліктну ситуацію, яка за зовнішніми ознаками схожа на ту, що раніше використовувалася для створення ситуації успіху, але рівень складності не дозволяє вирішити її відомими способами. Отже, виникає певний «розрив» між тим, що майбутні вчителі вже знають і чого вони ще не вміють. Студенти переконуються, що способи діяльності, які раніше приводили до успіху, перестають «працювати» в новій конфліктній ситуації. На цьому етапі майбутні вчителі завдяки рефлексії усвідомлюють обмеженість власних знань у галузі попередження й розв'язання педагогічних конфліктів.

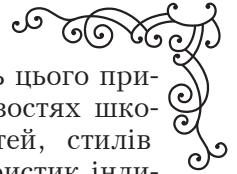
В. Фіксація місця «розриву». На попередньому етапі майбутні вчителі відчули недостатність своїх можливостей у вирішенні конфліктних ситуацій, які пропонує викладач. Тепер їм належить визначити, чого бракує для успіху, тобто сформулювати цілі і завдання розвитку власної конфліктологічної компетентності. Фіксація проблеми відбувається таким чином: спочатку виявлений «розрив» аналізують під час загальної дискусії, а потім студентам пропонують у малих групах схематично відобразити проблему на папері. Відбувається обговорення способів фіксації проблеми, обирається варіант, який влаштовує всіх.

Г. Формулювання цілей і завдань розвитку конфліктологічної компетентності. Після фіксації проблеми студенти разом з викладачем повертаються до словесного формулювання проблеми, презентованої малими групами у вигляді схем і малюнків. Студенти самі формулюють цілі й завдання, які їм належить вирішити, визначають знання й уміння, якими необхідно оволодіти для конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій.

2. *Прийом рефлексивного втілення* спрямований на розвиток у студентів умінь критичного аналізу й розв'язання конфліктних ситуацій. Цей прийом передбачає аналіз конфліктної ситуації з використанням розробленої алгоритмізованої схеми спочатку в письмовій, а потім в усній формі. Завдяки цьому в майбутніх учителів розвивається здатність до самоаналізу, рефлексивного мислення, яке відіграє важливу роль у пошуку конструктивних способів вирішення конфліктів. Особливість прийому полягає в тому, що студенти повинні спочатку для промовляння процесу розв'язання конфліктної ситуації використати внутрішню мову, одночасно фіксуючи своє бачення подій на папері, а потім вимовити все це вголос, тим самим закріплюючи в пам'яті алгоритм дій у конфліктній ситуації.

3. *Прийом багатоступінчастого вибору* спрямований на осмислення власного досвіду й самооцінку конфліктологічної компетентності, створення умов для самопізнання суб'єктів освітньої діяльності завдяки оволодінню методом рефлексії. Майбутнім учителям пропонують картки з завданнями з конфліктології, серед яких: а) завдання репродуктивного характеру на застосування знань у відомій конфліктній ситуації; б) завдання на застосування знань у незнайомій конфліктній ситуації; в) завдання на застосування знань у новій конфліктній ситуації на основі часткової переробки відомого способу дій; г) завдання на застосування знань у новій ситуації на основі пошуку нових способів дії.

Інструкція до використання прийому передбачає виконання студентами таких навчальних дій: 1) обрати із запропонованих конфліктну ситуацію, яка могла б статися з авторитарним учителем, і вирішити її відповідно до установок такого педагога; 2) обрати конфліктну ситуацію, обставини якої виглядають надуманими (книжними, художньою вигадкою), і вирішити її відповідно до можливої стратегії дій Ідеального Вчителя; 3) обрати і вирішити конфліктну ситуацію, типову для сучасної школи; 4) обрати будь-яку конфліктну ситуацію, трансформувати її відповідно до свого бачення специфіки взаємодії у сучасній школі й вирішити з позицій власного стилю професійної діяльності.

Різноманітність і варіативність завдань, які складають суть цього прийому, акцентують увагу студентів на індивідуальних особливостях школярів, необхідності врахування специфіки системи цінностей, стилів спілкування й управління, важливості усвідомлення характеристик індивідуального стилю професійної діяльності.

4. *Прийоми активного осмислення (дискусії, дебати, круглі столи, «мозковий штурм»)* мають важливе значення для формування конфліктологічної компетентності майбутніх учителів, оскільки дозволяють прояснити власну позицію відносно вирішення конфліктних ситуацій, вислухати думки інших учасників навчальної взаємодії і усвідомити багатовимірність проблеми попередження й розв'язання конфліктів.

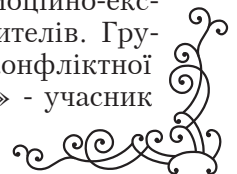
Можна виокремити універсальні етапи дискусії, яких доцільно дотримуватися в процесі обговорення конфліктних ситуацій і пошуку способів їх розв'язання: 1) визначення проблеми або утруднення, які можуть бути вирішені завдяки обговоренню в групі; 2) формулювання проблеми під час її групового аналізу; 3) поглиблення розуміння проблеми завдяки виявленню пов'язаних з нею фактів і обставин; 4) спроби знайти вирішення проблеми (обговорення, збір даних, залучення зовнішніх джерел інформації); 5) узагальнення попередніх «робочих» висновків, які свідчать про можливість досягнення консенсусу між учасниками дискусії; 6) формулювання загальних висновків; 7) обговорення й перевірка остаточного рішення; 8) презентація резюме.

Дискусія, як прийом навчальної діяльності, передбачає три етапи послідовного розвитку: 1) дискусія з викладачем у ролі ведучого (еволюційноуюча дискусія); 2) дискусія з підготовленим студентом у ролі ведучого; 3) дискусія без ведучого (самоорганізована).

5. *Прийоми творчого моделювання сприяють* розвитку в майбутніх учителів прогностичних умінь, педагогічної інтуїції, дивергентного мислення в конфліктній ситуації. Студентам на занятті пропонують: 1) змоделювати у вигляді схеми, малюнка, графіка ситуації виникнення конфлікту; 2) спрогнозувати вірогідні стратегії поведінки учасників конфлікту; 3) змоделювати можливі методи і прийоми попередження конфліктів; 4) визначити можливі методи і прийоми вирішення конфліктів; 5) спрогнозувати варіанти конфліктної взаємодії під час розвитку конфлікту по горизонталі, по вертикалі; 6) змоделювати стратегію дій «Ідеального Вчителя» в конфлікті.

6. *Прийоми емпатійної співучасті* засновані на техніці розуміння почуттів опонента і співчуття йому в конфліктній ситуації. Результативність їх використання в конфліктологічній підготовці майбутніх учителів зростає, якщо викладач вчасно зупиняє інтелектуальні інтерпретації й одночасно створює передумови для максимального прояву студентами інтуїтивних відчуттів. Передувати цим прийомам можуть вправи на розвиток фантазії, педагогічної уяви, рефлексії.

7. *Прийом луновербалізації* спрямований на розвиток емоційно-експресивної сфери, саморегуляції, самоконтролю майбутніх учителів. Група студентів отримує завдання змоделювати дії учасників конфліктної ситуації. За кожним членом групи закріплюється його «луна» - учасник

іншої групи, який відтворює вголос почуття, стани, думки свого візаві. Після кожної репліки конфліктантів робиться стоп-кадр, під час якого звучить голос учасника-«луни», який повідомляє про ті або інші мотиви, що спонукали опонентів діяти певним чином у цій ситуації. Після знаходження способу вирішення змодельованого конфлікту обидві групи аналізують його ефективність. До обговорення залучається вся група студентів, які завдяки позиції зовнішніх спостерігачів змодельованого конфлікту виявляють більшу об'єктивність. Групове обговорення сприяє більш адекватній оцінці майбутніми вчителями рівня розвитку вмінь саморегуляції, самоконтролю й адаптаційної мобільності.

8. *Прийом «крок за кроком»* сприяє розвитку в майбутніх учителів умінь і навичок вислуховування співрозмовника, прогнозування ситуацій, а також вибору оптимальних варіантів розв'язання конфліктів. Студенти працюють у парі, моделюючи конфліктну ситуацію в діадах «учитель-учень», «учень-учень», «учитель-батьки», «учитель-представник адміністрації». Після того, як перший з учасників конфлікту вимовляє репліку, другий її повторює, а потім на неї відповідає. Так само діє і опонент.

Завдяки використанню прийому «крок за кроком» студенти усвідомлюють типову помилку учасників конфлікту, які не слухають опонента, а замість цього обмірковують власну репліку у відповідь. Необхідність повторювати за співрозмовником його слова змушує студентів прислухатися спочатку тільки до слів опонента, а потім учитися розуміти його почуття, мотиви, можливі приховані особистісні проблеми. При цьому відповіді один одному в конфліктному діалозі набувають іншого змісту та емоційного забарвлення.

9. *Прийом рольового моделювання:* в умовах презентації конфліктної ситуації, яка відображає реалії шкільного життя, кожен з учасників по черзі діє в усіх можливих ролях. Таким чином досягається більш глибоке розуміння індивідуальної поведінки, її мотивів кожним із учасників узаємодії. Такий спосіб аналізу конфліктної ситуації не лише дозволяє побачити її «зсередини» завдяки «включеності» учасників у перебіг подій кожного разу в іншій ролі, але й активізує обговорення способів попередження й розв'язання конфліктів.

10. *Прийоми конструктивної комунікації :*

А. Перед студентами на занятті ставиться завдання опанувати активні стратегії поведінки в конфлікті (суперництво і співпраця). З цією метою моделюється конкурентна взаємодія студентів у процесі полемічного обговорення проблем педагогічної конфліктології. Кожному учасникові в процесі полеміки доручають дотримуватися певної стратегії: суперництва або співпраці. Орієнтовними проблемами для обговорення можуть слугувати: способи презентації правил поведінки учнів; способи стимулювання навчальних досягнень; способи використання вчителем своєї влади /авторитету; способи структуризації навчального заняття; способи висунення вимог до роботи учнів; системи заохочення/покарання у вихованні.

Б. Тренінг конструктивної критики: студенти відповідно до запропонованої ситуації дають критичну оцінку виконаного учнем завдання, використовуючи різні прийоми: критика-надія, критика-аналогія,

критика-схвалення, критика-співпереживання, критика-жаль, критика-здивування, критика-іронія, критика-докір, критика-натяк, критика-вклик, критика-застереження, критика-стривоженість.

В. Прийом «бумеранг»: студенти підтримують конструктивну суперечку, в якій один з них є вчителем, а інший – учнем. Необхідно звернути їхню увагу на форму та зміст критики аргументів опонентаучня, а також на технічний аспект критики його можливої демонстративної поведінки.

Г. Студенти спочатку створюють методичні поради щодо того, як діяти в конфліктних ситуаціях, а потім апробовують їх у навчальній аудиторії: 1) учень «розмиває» межі конкретної проблеми, виводить її за межі дискусії; 2) учень веде розмову про дріб'язкові речі, не бажаючи обговорювати головну причину конфлікту; 3) учень «підтасовує» факти з метою надалі звинуватити вчителя в непрофесійності й непоінформованості; 4) учень намагається вказати на некомпетентність учителя, ігноруючи конкретні факти, тенденційно трактуючи слова дорослого; 5) учень постійно намагається перебивати вчителя в розмові з приводу конфлікту, який відбувся в класі.

Результативність використання розглянутих прийомів у процесі підготовки майбутніх учителів до попередження й розв'язання конфліктів багато в чому залежить від викладача, його майстерності, такту, винахідливості, уміння стимулювати творче мислення студентів. Майбутні вчителі при цьому зміцнюють свої знання в галузі конфліктології, розширюють поле власної конфліктологічної компетентності, розвивають особистісні якості, важливі для успішного вирішення педагогічних конфліктів. Застосування комплексу прийомів конфліктологічної підготовки сприяє усвідомленню майбутніми вчителями можливих стратегій поведінки в конфлікті, створює сприятливі умови для професійного самопізнання і формування індивідуальних стратегій конфліктної взаємодії.

На основі аналізу монографій, посібників, численних наукових статей, дисертацій (кандидатської і докторської), методики проведення лекцій та практичних занять, виокремлено **авторські інноваційні технології педагогічної діяльності доктора педагогічних наук, професора В. В. Каплінського**, визначено та охарактеризовано основні напрями його інноваційної діяльності, з'ясовано особливості змісту, форм та методів новаторської діяльності, висвітлено взаємозв'язок та взаємопроникнення новаторських підходів В. В. Каплінського. Він, *по-перше*, ламає в студентів усталені стереотипи про професію педагога, формує інтерес та любов до неї; *по-друге*, володіє сучасними дієвими способами педагогічної взаємодії зі студентами, створюючи сприятливі умови для внутрішньо вмотивованого вивчення педагогічних дисциплін; *по-третє*, будує їх вивчення на принципі зв'язку з життям, розкриваючи їхню значущість не лише для педагога; *по-четверте*, насичує педагогічні дисципліни змістом, який стає особистісно значущим для студентів, та оновлює методи його успішного засвоєння.

Основними аспектами інноваційної діяльності В. В. Каплінського є: інноваційний підхід до використання в навчально-виховному процесі проблемних педагогічних ситуацій; мотивація студентів до вивчення

педагогічних дисциплін на основі реалізації їхнього пізнавального та виховного потенціалу; організація конкурсів педагогічної майстерності як засобу професійного зростання майбутнього педагога; розвиток професійних здібностей майбутнього вчителя засобами педагогічного театру; спонукання студентів до самовиховання в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Розв'язуючи під керівництвом педагога відібрані ним ситуації за критеріями проблемності, емоційної насиченості, пізнавального та виховного потенціалу, особистісної значущості майбутні педагоги одночасно: розвивають фахове мислення, аналітичні та комунікативні здібності; формують кмітливість, необхідну в складних умовах шкільної дійсності; оволодівають досвідом пошукової та творчої діяльності; поглиблюють знання теорії педагогіки, творчо застосовуючи їх на практиці; знайомляться із різноманітними способами педагогічного впливу.

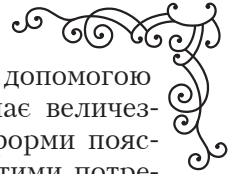
Використання педагогічних ситуацій є невід'ємним компонентом педагогічної системи багатьох педагогів. Такий метод відомий у практиці як «метод кейсів». Новаторство В. В. Каплінського полягає в тому, що він, беручи за основу метод кейсів, змінює форму роботи. Він розробив методику використання живих педагогічних ситуацій з документальних та художніх фільмів про школу, яка спрямована на оволодіння технологією застосування в навчальному процесі частково-пошукового методу навчання на прикладі організації розв'язання проблемних ситуацій (див. рис. 4.5).

З дисциплін педагогічного циклу Василь Васильович відібрав, змонтував та впорядкував приблизно 300 відеоситуацій з десятків фільмів на педагогічну тематику різних часів і країн.

У чому ж ефективність використання таких ситуацій? Аналізуючи заняття В. В. Каплінського, помічаємо такі їхні особливості: вони нагадують майстерно зрежисовану популярну телепередачу, у якій активно обговорюються дії, учинки тих чи інших героїв, аналізують їхню поведінку.

Рис. 4.5. Організація роботи із відеоситуацією

Сприйняття вчителя чи учня не з книги, а «вживу», за допомогою яскравих виражальних засобів аудіовізуального мистецтва має величезний потенціал впливу. На нашу думку, ефективність такої форми пояснюється тим, що саме розв'язання педагогічних ситуацій і є тими потребами, які знаходяться на вершині піраміди Маслоу (вирішення проблем, творчість, самовираження). Студент має можливість пережити ситуацію, стати її живим свідком, приміряти до себе, порівняти вчинки героїв з власними моделями поведінки, переконатись у значущості теорії, яка стає інструментом розв'язання проблем, відображених у ситуаціях.

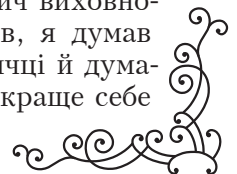
Не лише пізнавальна активність, а й співчуття, переживання, емоційний відгук, рефлексія, ототожнення кіногероїв із собою, пошук відповіді на запитання «Хто винен і що робити», порівняння та вибір варіантів: все це одночасно зреалізовується в процесі аналізу відеоситуацій.

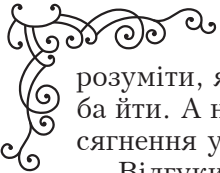
Анкетування студентів на заняттях з педагогіки, методики виховної роботи, основ педагогічної майстерності та навчально-виховної практики засвідчило, що однією з головних причин недостатнього інтересу до змісту педагогічних ситуацій є їхня академічність, сухість, часта повторюваність. Їхні джерела, як правило, – одні й ті самі навчальні посібники та збірники з педагогіки. Часто вони на заняттях звідти ж зачитуються, що ще більш посилює їхню академічність та відірваність від живого навчально-виховного процесу.

Новаторство полягає у виборі саме таких педагогічних ситуацій, які б хвилювали своєю нетрадиційністю та новизною. У цьому плані досить цікавими для студентів виявляються численні ситуації з власного досвіду В. В. Каплінського в школі та виші. Особливу увагу привертають ситуації, які одночасно озброюють студентів тими чи іншими методами та прийомами виховного впливу. Так, розглядаючи тему «Прийоми педагогічної взаємодії», педагог звертається до досить цікавих для студентів ситуацій з власного досвіду роботи з успішного застосування саме тих прийомів, які аналізуються на занятті.

Методом незакінчених речень було перевірено вплив занять В. Каплінського з використанням ситуативного методу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості студентів, що вже закінчили вивчати курс педагогіки. Фразу «особисто для мене педагогіка була предметом, який...», студенти, не пишучи своїх прізвищ (обов'язкова умова), продовжують так:

«Знання деяких предметів зразу ж після екзамену чи заліку вивітрюються. Я не сказав би, що знання з педагогіки надовго запам'яталися. Однак таке відчуття, що ці знання не вивітрились, а, навпаки, поглибились, і обов'язково виручать, допоможуть, коли потрапиш у складну ситуацію...»; «У педучилищі я не любила педагогіку. Вона була надто сухою. Відкрити її як життєво значущу науку допомагали ситуації з фільмів. Завдяки їм матеріал із підручника, що здавався надто відірваним від реалій шкільного життя, оживав...»; «Фрагменти фільмів ніби оживляли педагогіку й допомагали збагнути всю красу й велич виховного процесу...». «Переглядаючи калейдоскоп відомих сюжетів, я думав про життя, яке можна прожити нецікаво, перебуваючи в сплячці й думаючи, що все ще попереду. Приміряючи їх до себе, починаєш краще себе

розуміти, який ти є насправді. Наче бачиш той шлях, по якому й тобі треба йти. А найважливіше – робиш для себе висновки, що головний день досягнення успіху – сьогоднішній...»

Відгуки студентів свідчать про ще один (найважливіший) новаторський аспект професійної діяльності: реалізація виховного потенціалу педагогічних дисциплін.

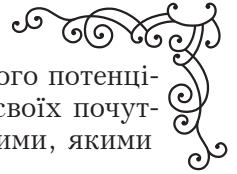
Новаторство полягає в тому, що при вивченні педагогічних дисциплін викладач задіює не лише інтелектуальну, а насамперед мотиваційно-ціннісну сферу, що сприяє переходу змісту цих важливих дисциплін у внутрішній план особистості майбутнього педагога, викликаючи післядію і стаючи керівництвом успішної самостійної практичної діяльності.

Сучасне педагогічне мислення свою загострену увагу спрямовує на прикладну педагогіку – ту частину педагогічної науки, яка відповідає на питання: Як забезпечити безпосередню реалізацію педагогічних заasad у практичній життєдіяльності особистості? У цьому контексті важливою є **авторська технологія інструктивно-методичного збору, як однієї з форм підготовки студентів до позашкільної практики, розроблена доц. Хамською Н. Б.**

Інструктивно-методична (навчальна) практика студентів – проміжна ланка теоретичної та практичної підготовки майбутніх педагогів до виховної роботи з дітьми в літніх оздоровчих закладах. Під час її проведення майбутній педагог оволодіває методикою організації дозвілля дітей у період їхнього оздоровлення та відпочинку, знайомиться із специфікою роботи установи, особливостями виховної роботи в тимчасових різновікових колективах, набуває вмій та навичок виховної роботи з дітьми, поглиблює і закріплює теоретичні, методичні знання, отримані в процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу. Цей вид практики є важливим фактором формування в студентів стійкого інтересу, поваги до професії вчителявихователя; виробленні творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності.

Новизна технології полягає в тому, що вона сприяє створенню комфортного освітнього середовища й дає позитивні результати для формування професійної компетентності майбутніх педагогів. Відгуки про неї переходять від минулих поколінь студентів до сьогоднішніх. Вони говорять про цей період як про найяскравішу сторінку студентського життя. Об'єднує студентів і викладачів під час практики передусім навчально-виховне середовище, яке вирізняється високим емоційним забарвленням, захопленням цікавою діяльністю, творчим підходом, мажорним настроєм, де кожен відчувається комфортно, затишно, відчуває свою необхідність бути тут і тепер. Для цього стимулом є неординарність, оригінальність ідей, дається свобода вибору змісту діяльності.

Така форма організації практики створює дивний колорит психологічних узаємин. Він складається з інтонації, поглядів, із напруженої творчої мисленнєвої роботи кожного, інтересу всіх до кожного й кожного до всіх. Колорит початкового педагогічного досвіду збагачується відкритістю, яка доходить до одкровення. Основні ознаки технології: визнання цінності й унікальності кожної особистості, створення умов для прояву

на оптимальному рівні її інтелектуально-вольового й морального потенціалу; природність, щирість, відвертість педагога у вираженні своїх почуттів; турбота й сприйняття учасників навчального процесу такими, якими вони є, повага; емпатія, здатність розуміти почуття іншого.

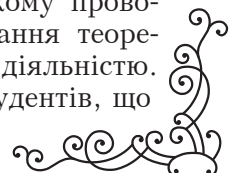
Поділ колективу на групи, мікрогрупи з метою участі кожного в навчально-виховній діяльності. Умовний колектив літньої оздоровчої установи поділяється на групи (загони), групи на мікрогрупи. На цих рівнях кожен учасник, відповідно до своїх здібностей, нахилів, уподобань пропонує, обговорює, планує, готує, презентує, аналізує. Система доручень формується відповідно до програми практики на основі врахування індивідуальних здібностей, інтересів учасників процесу. Усі без винятку охоплені дорученнями. Через різноманітність діяльності забезпечується практична підготовка майбутнього педагога до розумового, художньо-естетичного, морального, фізичного, трудового виховання.

Технологія охоплює три етапи, кожен із яких містить певну мету, передбачає відповідні шляхи її досягнення, а також рівні сформованості професійної готовності до виховної роботи з дітьми в літній оздоровчій їхній період. Протягом року триває ретельна підготовка до проведення практики: розробляється її програма, здійснюється підбір кадрів, проводиться інструктаж щодо роботи загонів. На кафедрі створюється методична рада з організації та проведення інструктивно-методичної практики.

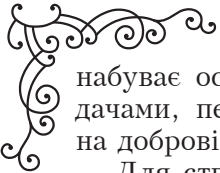
Початковий етап підготовки студентів до виховної роботи в дитячій оздоровчій установі характеризується як мотиваційно-орієнтувальний. Він охоплює вивчення психолого-педагогічних дисциплін і проведення такого виду практики, як пропедевтичної. На цьому етапі студенти виконують низку завдань, спрямованих на формування професійної спрямованості особистості, її морально-гуманістичних рис, ознайомлення із системою професійних знань, умінь, навичок майбутнього педагога, ціннісного ставлення до формування педагогічної професії.

Професійна підготовка майбутніх фахівців базується на певних теоретичних засадах, із урахуванням специфіки діяльності позашкільної установи: 1) виховний процес планують і здійснюють із урахуванням того, що діти відірвані від сім'ї, батьківського піклування й захисту; 2) усі види діяльності здійснюються в тимчасових різновікових колективах дітей, які мають різний соціальний досвід, умови життя й виховання, із сільської й міської місцевості проживання та будуються на принципах їхньої добровільної участі в різних справах; 3) виховна робота триває в сприятливих умовах природного середовища й соціального оточення, а також спрямована на збереження та відновлення духовних і фізичних сил дитини; 4) комплекс виховних завдань, які потрібно виконати протягом зміни, створюють напружений ритм роботи всього педагогічного колективу, мобілізують його творчі сили й допомагають у досягненні основної мети.

Другий етап – основний (діяльнісно-виконавчий), на якому проводиться інструктивно-методичний збір, що забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх учителів з їхньою практичною діяльністю. Його ознаки – розвиток і збагачення професійного досвіду студентів, що

набуває особистісного смислу; самореалізація; співробітництво з викладачами, педагогічна підтримка; суб'єкт-суб'єктні стосунки, побудовані на добровільному взаємному спілкуванні.

Для створення атмосфери дитячого оздоровчого закладу моделюється майбутня діяльність за принципом його роботи й надається можливість студенту бути учасником усіх справ, які вони будуть проводити з дітьми в літній період. Кожен загін обирає назву, девіз, речівку, пісню, емблему, форму. Проводяться вибори органів дитячого самоврядування. Загони очолюють обрані командири та їхні заступники, які з викладачами-наставниками входять до складу керівного штабу тимчасового колективу.

Педагоги-практики організують і проводять роботу в так званих творчих майстернях, студіях, клубах щодо організації самоврядування в тимчасово створених групах дітей: майстерня «Справи в загоні»; майстерня «Марафон ігор» з методики використання ігрових форм роботи в умовах табору; моделювання, захист творчих програм та розучування пісень у майстернях «Масово-затійна робота», «Пісенний вернісаж»; майстерня спортивно-масової роботи в таборі «Рухливі ігри»; з соціально-психологічної підготовки студентів до спілкування «Діалог»; з роботи з важковиховуваними дітьми в умовах табору «Підліток» та ін.

Третій етап – узагальнювальний, на якому професійна підготовка студентів передбачає розробку та захист методичного комплексу, який містить наступні блоки: справи в загоні, ігрова діяльність, діагностика і профілактика конфліктів у дитячому колективі, тренінги на подолання конфліктності, стресу, негативного психологічного стану дітей, підвищення самооцінки дітей, організація купання дітей, організація туристсько-краєзнавчої роботи, методика роботи з дітьми в дощову погоду, робота з важковиховуваними дітьми в умовах літньої оздоровчої установи, методи роботи з дітьми щодо запобігання шкідливих звичок, методика виготовлення поробок, аплікацій, оформлення та випуск преси.

Оцінюють роботу студента за такими показниками: рівень сформованості професійних умінь; рівень теоретичного осмислення студентами своєї практичної діяльності; рівень професійної спрямованості майбутніх педагогів (інтерес до професії, любов до дітей); ставлення до педагогічної практики (систематичність, самостійність, творчість); активність і якість роботи на конференціях і консультаціях; якість ведення та оформлення звітної документації. У переліку показників оцінки практики важливим є перший, оскільки саме він дозволяє якісно оцінити готовність студента до професійної діяльності.

Як показує досвід, саме така організація практики допомагає студентам упевнитися у власних силах, в умінні самостійно приймати рішення, розвивати організаційно-комунікативні можливості, формувати професійні якості, розвивати й збагачувати професійний досвід, тобто досягати свого власного акме.

Доц. Губіна С. І. розробила й активно впроваджує «Проектну технологію як засіб підготовки майбутніх учителів до роботи в літніх оздоровчих закладах».

Підготовка студентів до роботи в літніх оздоровчих закладах передбачає використання ігрової, проектної, проблемної, особистісно-орієнтованої, інтерактивної технологій навчання. Особистісно-орієнтований характер проектної технології ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, поширює міру свободи та індивідуальних переваг, утверджує самоактуалізацію, саморозвиток особистості майбутнього вихователя, а також характеризується спрямованістю на формування множинності суб'єктних картин світу, смислопошуковий діалог, структурування особистісних знань, а також на організацію творчої та самостійної пізнавально-пошукової діяльності студентів на основі розвитку навичок самостереження, самопізнання, рефлексії, самоосвіти.

Так, тема індивідуальних практико-орієнтованих проєктів «Як я можу реалізувати своє захоплення в таборі?», пов'язана з життєво важливими практичними проблемами, що вимагають застосування знань із різних предметів, дослідницьких умінь і навичок творчого мислення. Виконання проєкту розбивається на окремі проміжні етапи з визначенням результатів на кожному з них.

1-й етап. Виявлення й формулювання загальної проблеми. Студентам дається завдання: скласти індивідуальний проєкт реалізації в різних видах табірної діяльності власних інтересів та захоплень, що потребує певних дослідницьких пошуків.

2-й етап. Виділення часткових проблем (підпроблем). Майбутні практиканти приймають рішення, яке захоплення обрати, чи планувати реалізацію всіх захоплень.

3-й етап. Обґрунтування гіпотез щодо можливих шляхів розв'язання проблеми. Третьюкурсники прогнозують, де і як в таборі можна використати власні захоплення.

4-й етап. Визначення методу збору й опрацювання літератури для підтвердження висунутих гіпотез. На цьому етапі відбувається опрацювання рекомендованої літератури, знайомство з особливостями роботи в таборі, з досвідом інших студентів, вивчення матеріалів звітної документації старшокурсників з позашкільної практики.

На перших чотирьох етапах студенти самостійно виконують індивідуальні завдання. На подальших етапах – організовують групову діяльність студентів, спрямовану на реалізацію індивідуальних практично-орієнтованих проєктів. Майбутні вихователі працюють у малих групах по 4-5 осіб, об'єднуючись навколо тих однокласників, які вже мають досвід роботи з дітьми.

5-й етап. Збір результатів. На цьому етапі кожен студент захищає власний проєкт у малих групах.

6-й етап. Аналіз і обговорення отриманих результатів. Узагальнивши отриману інформацію, на основі індивідуальних проєктів малі групи студентів створюють груповий проєкт для реалізації спільних захоплень.

7-й етап. Перевірка гіпотез здійснюється під час організації дозвілля дітей різного віку, які перебувають в обласній дитячій клінічній лікарні.

8-й етап. Формулювання понять, узагальнень, висновків. Студенти аналізують свою роботу з дітьми, зокрема ефективність реалізації

власних захоплень, а також корегують індивідуальні проекти з урахуванням зроблених висновків.

9-й етап. Практичне застосування висновків розпочинається тоді, коли результати виконаних студентами індивідуальних проектів готові до впровадження. Прогнозовані результати проекту «Як я можу реалізувати своє захоплення в таборі» мають практичну, теоретичну та пізнавальну цінність, адже виявляють шляхи реалізації власних захоплень, визначають принципи ефективної самореалізації, формують потребу в самопізнанні та в здобутті нових знань.

10-й етап. Реалізація проекту. Кожен студент, ідучи на практику в літній оздоровчий табір, отримує індивідуальне завдання, пов'язане із впровадженням власного проекту щодо реалізації своїх захоплень.

11-й етап. Оформлення та аналіз кінцевих результатів. Після проходження позашкільної практики майбутні педагоги організують звітну конференцію, де представляють свої звіти, відеоматеріали, фотографії, поробки, відгуки дітей, обговорюють власні проекти та ефективність їхньої реалізації.

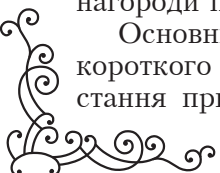
Можливість реалізації особистісного потенціалу під час занять сприяє тому, що студенти відчують зацікавленість у знаннях, бачать їхню практичну цінність, життєву важливість. Крім того, завдяки використанню проектної технології, вдається не лише раціонально поєднати теоретичні знання студентів і їхнє практичне застосування, а й сприяти досягненню практикантами кращих результатів у безпосередній роботі з дітьми.

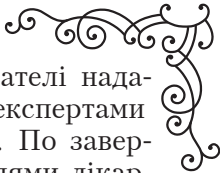
Серед різних форм позааудиторної роботи студентів доцільною стала співпраця з обласною дитячою клінічною лікарнею, що передбачає практично-орієнтований підхід до навчання. Такий вид роботи найбільше відповідає умовам проходження майбутньої практики, адже працювати доводиться з дітьми різного віку, до того ж незнайомими між собою. Сприятливою для практичного навчання студентів є та особливість, що часто діти в лікарні більш піддатливі виховним впливам, оскільки знаходяться далеко від дому, друзів, мають багато вільного часу.

Студенти отримують практичне завдання, яке полягає в тому, щоб організувати дозвілля хворих дітей. Виконання такого завдання здійснюється поетапно. Протягом підготовчого, основного та завершального етапів студенти працюють у стабільних малих групах по 4-5 осіб, об'єднуючись навколо тих одногрупників, які вже мають досвід роботи з дітьми.

На підготовчому етапі майбутні вихователі обирають форму проведення дозвілля, складають програму заходу, підбирають необхідні матеріали, проводять репетицію, здійснюють аналіз проведеного під час репетиції заходу, удосконалюють обрану форму роботи. Студентам потрібно скласти рекламу заходу для запрошення дітей в ігрову кімнату відділення, створити музичний супровід, візуальний ефект свята, забезпечити позитивні емоції учасників, у захід унести елементи змагань та продумати нагороди переможцям.

Основний етап роботи полягає у проведенні обраного заходу. Після короткого інструктажу, проведеного вихователями лікарні щодо використання приміщень, особливостей хворих дітей, студентів розподіляють

у вісім відділень лікарні. Під час організації дозвілля вихователі надають студентам методичну допомогу й одночасно виступають експертами в оцінюванні проведених заходів та участі кожного студента. По завершенні роботи студенти роблять спільні фотографії з вихователями лікарні, батьками та їхніми дітьми, а також беруть у них інтерв'ю з приводу вражень від проведеного дозвілля.

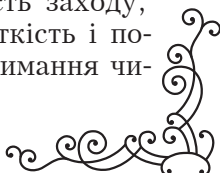
На завершальному етапі підводяться підсумки проведеної роботи та аналізуються її ефективність і доцільність. Цей етап складається з двох частин: перша проходить безпосередньо в лікарні – одразу ж після проведеного заходу кожен студент висловлює свою думку щодо здійсненої роботи; друга – через певний проміжок часу в навчальній аудиторії, коли здійснюється обговорення ефективності такої форми позааудиторної колективної роботи.

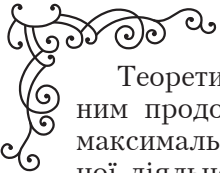
Кожна мала група студентів готує відео та фоторепортаж із власними враженнями від роботи з дітьми. Виготовлена стінгазета оцінюється за такими критеріями: змістовність, достовірність, емоційність, здоровий гумор та художнє оформлення. Обов'язковими рубриками є наступні: «Виконання запланованого», «Що було найважче?», «Нам найбільше сподобалось...», «Чого ми навчилися?», «Поради наступним поколінням студентів», «Відгуки дітей, батьків та вихователів».

Відвідування закладів такого типу надає студентам можливість ознайомитись із умовами побуту, правилами внутрішнього розпорядку, режимом проведення санітарно-гігієнічної роботи закладу, спостерігати специфіку проявів вікових та індивідуальних особливостей вихованців, стану їхнього здоров'я, умов життя та виховання, їхньої роботи по самообслуговуванню. Третьюкурсники здобувають певні навички організації колективнотворчої діяльності в галузі розвитку пізнавальних інтересів дітей та підлітків, морального, естетичного, трудового виховання, спортивно-оздоровчої роботи, а також проведення індивідуальної бесіди з вихованцями. Це надихає студентів на ґрунтовну підготовку до роботи в таборі не лише методично, а й психологічно.

Майбутні вихователі на власному досвіді переконуються, що така громадсько-педагогічна діяльність є однією із важливих складових професійної підготовки фахівців. Вона дозволяє випробувати свої сили, навчитись використовувати в професійній діяльності отримані знання та стимулює виробляти в собі гуманістичні риси психолого-педагогічного характеру.

Контроль за позааудиторною роботою студентів є опосередкованим та органічно вписаним у навчальний процес. Використовують такі методи контролю, як спостереження, фронтальне опитування, письмові роботи, анкетування та метод експертних оцінок. Експертами стають вісім вихователів та методист закладу, які тісно співпрацюють зі студентами, надаючи їм консультації. Вихователі відділення виставляли студентам у відомість оцінки за чітко розробленими критеріями: змістовність заходу; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; чіткість і послідовність проведення; емоційність, дружня атмосфера; дотримання чистоти, порядку та регламенту.

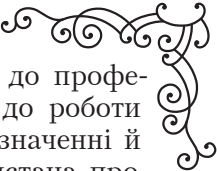
Теоретична підготовка студентів до позашкільної практики має логічним продовженням інструктивно-методичний збір, де створюють умови максимального наближення навчального процесу до майбутньої педагогічної діяльності. Його ознаки – розвиток і збагачення професійного досвіду студентів, що набуває особистісного смислу; самореалізація студентів; співробітництво з викладачами, педагогічна підтримка; суб'єкт-суб'єктні стосунки, побудовані на добровільному взаємному спілкуванні.

Головними засадами, на яких будується робота збору, є створення сприятливої атмосфери для саморозвитку особистості, професійного самовизначення на основі гуманних та демократичних стосунків, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, поваги один до одного, значущості кожного в колективі, різноманітної діяльності, її оцінювання та психологопедагогічного аналізу, створення умов для самореалізації кожного студента шляхом проведення колективних творчих справ. Ця атмосфера вирізняється високим емоційним забарвленням, захопленням цікавою діяльністю, творчим підходом, мажорним настроєм, де кожен почуває себе комфортно, затишно й відчуває свою необхідність бути «тут і тепер». Для цього студентів стимулюють до неординарності, оригінальності ідей, дають їм свободу вибору змісту діяльності, працюють педагогинаставники, які показують гідний приклад для наслідування.

Щоб слабші студенти в такому середовищі не «ховались за спинами» сильніших, розроблено індивідуальні завдання, які полягають у реалізації особистісного потенціалу на основі проєктів, розроблених самими студентами. Це стало підґрунтям для чіткого розподілу обов'язків між членами загону. Вони об'єднані у групи із спільними захопленнями, які найкраще можуть реалізувати під час роботи творчих майстерень: «Справи в загоні» (організація самоврядування в тимчасово створених групах дітей); «Марафон ігор» (методика використання ігрових форм роботи в умовах табору); «Масовозатійна робота» (моделювання та захист творчих програм); «Пісенний вернісаж» (розучування пісень); «Рухливі ігри» (спортивно-масова робота в таборі); клубів: «Діалог» (соціально-психологічна підготовка студентів до спілкування з вихованцями при вирішенні конфліктних ситуацій); «Підліток» (робота з важковиховуваними дітьми в умовах табору); «Турист» (організація туристсько-краєзнавчої роботи в таборі); «Здоров'я» (робота з дітьми щодо запобігання шкідливих звичок); студій: «Ритміка» (розучування танців); «Художньо-прикладне мистецтво» (методика виготовлення поробок, аплікацій, оформлення та випуск преси).

Можливість реалізації особистісного потенціалу під час занять сприяє тому, що студентам ефективніше вдається використати свої здібності в таборі. Кращій реалізації захоплень студентів допомагає те, що до початку практики вони практично обізнані з умовами роботи оздоровчих закладів, системою роботи вожатого та особливостями дітей різного віку. Крім того, завдяки використанню проєктної технології, удається не лише раціонально поєднати теоретичні знання студентів і їхнє практичне застосування, а й сприяти досягненню практикантами кращих результатів при безпосередній роботі з дітьми.

У результаті змінюється ставлення майбутніх вихователів до професійної діяльності, поживається їхній інтерес до професії, до роботи в колективі, зростає потреба в спілкуванні з дітьми, у самовизначенні й самореалізації. Значний вплив на такі зміни здійснює використана проєктна технологія, за допомогою якої кожен студент навчається реалізувати власні здібності та захоплення. Завдяки цьому підготовка до роботи в літніх оздоровчих таборах набуває особистісного смислу для кожного студента. Найбільших труднощів зазнають ті студенти, які не виявили в собі певних захоплень. Вони усвідомлюють, що зацікавити дітей у таборі їм буде значно складніше, тому потрібно докладати більше зусиль для роботи над собою.

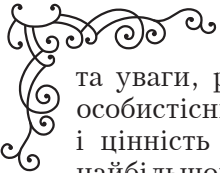
4.6. Наукова лабораторія педагогічної майстерності як школа формування професійної компетентності викладачів та студентів

Головна умова становлення викладача вищого навчального закладу як професіонала, ерудованого, з високим рівнем розвитку критичного мислення, готового до дослідницької діяльності, здатного самоактуалізуватися в педагогічній діяльності, набувати особистісного авторитету й статусу, – оволодіння базовими компетентностями в процесі загальнопедагогічної підготовки. Саме такий викладач потрібен сучасній вищій школі і саме такий педагог потрібен сучасній загальноосвітній школі. Процес їх формування не буде завершеним, якщо він не вийде на належний рівень професійної майстерності. Своєрідною школою її формування виступає наукова лабораторія педагогічної майстерності, яка є структурним підрозділом Навчально-наукового інституту педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, очолюваного дійсним членом НАПН України, професором **Гуревичем Р. С.** Діяльність лабораторії здійснюється на основі укладених угод про науково-методичну співпрацю між кафедрою педагогіки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського й відділом змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Досягти майбутнім педагогом високого рівня професійної майстерності неможливо, обмежуючись лише вивченням теоретичного курсу педагогіки й недооцінюючи ролі тієї важливої дисципліни («Основи педагогічної майстерності»), яка завершує процес вивчення дисциплін педагогічного циклу в педагогічному вузі і за своєю специфікою орієнтована на завершальну фазу становлення педагога-майстра, а не лише виконавця.

Її зміст при відповідному комунікативному забезпеченні створює сприятливі умови для моделювання педагогічного процесу у стінах ЗВО шляхом проведення фрагментів уроків та виховних заходів, розв'язування реальних або штучно змодельованих проблемних педагогічних ситуацій; створює умови для розвитку педагогічного мислення, професійної уяви

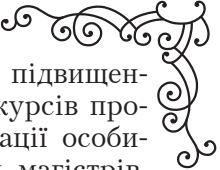

та уваги, розвитку професійних здібностей та формування найцінніших особистісних якостей майбутнього вчителя. І не лише в цьому особливість і цінність цієї дисципліни. Вона серед дисциплін педагогічного циклу найбільшою мірою забезпечує становлення особистості майбутнього вчителя як суб'єкта професійної діяльності, особливо при застосуванні технологій особистісно орієнтованого навчання та ІКТ. Особлива тематика занять з основ педагогічної майстерності дозволяє студентам розвивати інструментальну сферу особистості, накопичувати цікавий пізнавальний матеріал, формувати власні бази даних, що в сукупності забезпечує інформаційну підтримку майбутнього вчителя та сприяє його особистісному становленню. На жаль, години на її вивчення з кожним роком скорочуються або переходять на спеціальні кафедри, викладачі яких зміст основ педагогічної майстерності, як правило, замінюють змістом методик викладання спеціальних дисциплін, формуючи лише вчителя-предметника і не беручи до уваги того, що так званий «чистий спеціаліст» – це завжди людина обмежена. Займаючи таку позицію, ми обмежуємо професійний розвиток майбутнього фахівця, оскільки справжній спеціаліст – той, який виходить за рамки своїх спеціальних дисциплін, постійно розширюючи коло своїх компетентностей. Саме діяльність лабораторії педагогічної майстерності сприяє успішному розв'язанню цієї суперечності.

Опираючись на багаторічний досвід школи педагогічної майстерності академіка І. А. Зязюна, продовжений і розвинутий його послідовниками М. В. Гриньовою, О. А. Лавріненком, Н. М. Тарасевич та ін., представляємо власний досвід організації роботи з формування педагогічної майстерності в рамках діяльності наукової лабораторії педагогічної майстерності. Лабораторія здійснює дослідно-експериментальну роботу з реалізації творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя та викладача вищого навчального закладу, досліджує проблеми педагогічної майстерності викладача вищої школи та шляхи її формування, працює над створенням та реалізацією творчих науково-методичних проєктів.

Метою створення лабораторії є залучення викладачів і студентської молоді до діяльності, спрямованої на формування загальнопедагогічної компетентності, удосконалення професійно-педагогічної майстерності, розвитку творчих здібностей та творчого мислення, забезпечення творчого підходу до виконання своїх професійних обов'язків.

Основними завданнями лабораторії є: поглиблене вивчення досягнень сучасної науки з проблем педагогічної майстерності вчителя і викладача вищої школи та впровадження їх у практику; урахування рекомендацій педагогічної науки щодо розвитку педагогічної майстерності викладача вищої школи, їх апробація, унесення коректив та пошук оптимальних шляхів реалізації; застосування результатів наукових досліджень із формування педагогічної майстерності та розробка рекомендацій щодо їх реалізації на практиці; вивчення, узагальнення та впровадження перспективного педагогічного досвіду з розвитку педагогічної майстерності викладача вищої школи; застосування сучасних творчих методів і прийомів навчання, педагогічної інноватики та сприяння вдосконаленню навчально-виховного процесу; моделювання та апробація індивідуальних

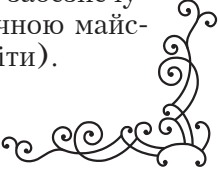
творчих дидактичних та виховних проєктів, спрямованих на підвищення рівня педагогічної майстерності; проведення щорічних конкурсів професійної майстерності педагога; сприяння творчій самореалізації особистості педагогів у процесі професійної діяльності; залучення магістрів до написання курсових та дипломних робіт із проблем педагогічної майстерності викладача вищої школи; моніторинг ефективності використання освітніх творчих проєктів у навчально-виховному процесі; публікація наукових статей, монографічних досліджень та створення навчально-методичних посібників із проблем удосконалення педагогічної майстерності викладача вищої школи; створення картотеки науково-методичних джерел із основ педагогічної майстерності педагога.

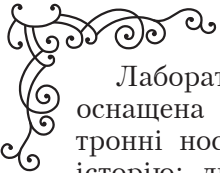
Орієнтовними напрямками діяльності лабораторії є: *організаційний* (забезпечує створення творчої групи із залученням до її роботи кращих викладачів, які впроваджують у навчально-виховний процес нові технології навчання та виховання, аспірантів та магістрів), *діагностичний* (передбачає експертну оцінку індивідуальних творчих проєктів, спрямованих на підвищення рівня професійно-педагогічної майстерності, ефективних технологій навчання, виховання), *інформаційний* (сприяє узагальненню інформації про результати діяльності лабораторії, підготовці узагальнюючих матеріалів до опублікування та забезпечує ознайомлення з ними педагогічної громадськості), *креативний* (полягає в забезпеченні розвитку творчого потенціалу викладачів, пошуку ефективних шляхів підвищення рівня їхньої професійної майстерності та самореалізації).

Лабораторія здійснює свою діяльність за наступним алгоритмом:

1. *Вивчення* і узагальнення сучасної науково-педагогічної літератури та практичного досвіду з проблем формування педагогічної майстерності викладача вищої школи.
2. *Розробка* творчих проєктів, моделей, схем, рекомендацій із використанням досягнень науки.
3. *Створення* та апробація перспективного педагогічного досвіду щодо розвитку педагогічної майстерності. Підготовка практичних порад для викладачів та студентів.
4. *Поширення* досвіду: виступи перед педагогічними працівниками, висвітлення в публікаціях та засобах масової інформації, практична демонстрація, консультування, проведення наукових конференцій, семінарів-практикумів, науково-практичних семінарів тощо.

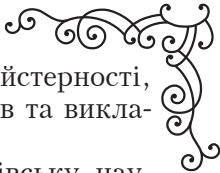
Наукову лабораторію формують два сектори: 1) *дидактична складова*, мета діяльності якої полягає в розробці та впровадженні в навчальний процес активних методів навчання, спрямованих на формування педагогічної майстерності викладача вищої школи та реалізації його творчого потенціалу. 2) *реалізація виховного потенціалу професійної діяльності викладача вищого навчального закладу*. Мета діяльності – вивчення та використання новітніх виховних технологій, їхнє впровадження в навчально-виховний процес вищої та середньої школи. Кожен сектор має закріплений склад співробітників (професорів та доцентів, які забезпечують викладання навчальних дисциплін, пов'язаних із педагогічною майстерністю майбутнього вчителя та викладача закладу вищої освіти).

Лабораторія педагогічної майстерності діє в сучасній аудиторії, яка оснащена необхідними технічними засобами. У ній зберігаються електронні носії інформації про конкурси педагогічної майстерності, їхню історію; диски з відкритими заняттями, які демонструють педагогічну майстерність у процесі викладання педагогічних дисциплін; індивідуальні творчі проекти, підготовлені учасниками конкурсів педмайстерності. Є всі можливості якісно демонструвати на широкому екрані матеріали з електронних носіїв.

Лабораторія активно популяризує результати своєї роботи. *По-перше*, шляхом виступів викладачів, що входять до складу лабораторії на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Формування професійної майстерності майбутніх фахівців в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу», що відбулась у Житомирському державному університеті імені І. Франка. На пленарному засіданні конференції було висвітлено результати роботи лабораторії, продемонстровано відеоматеріали з досвіду проведення конкурсів педмайстерності у ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. У виданому за результатами роботи конференції збірнику наукових праць та в окремому розділі колективної монографії за темою «Конференції» знайшли своє відображення наукові здобутки членів наукової лабораторії та авторська модель конкурсу педагогічної майстерності ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. *По-друге*, результати вивчення досягнень та рекомендацій сучасної педагогічної науки щодо розвитку професійної майстерності викладача вищої школи, упровадження їх у практику знаходять широке висвітлення в наукових публікаціях, присвячених цій актуальній проблемі: наукових статтях у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, навчальних та навчально-методичних посібниках із проблем удосконалення педагогічної майстерності педагога, монографічних дослідженнях. Так, окремий розділ колективної наукової монографії «Авторські педагогічні технології в освітньо-виховному середовищі вищої школи» (кер. О. В. Акімова, В. В. Каплінський) присвячений авторській моделі конкурсу педагогічної майстерності керівника лабораторії. В авторській монографії В. Каплінського «Загальнопедагогічна компетентність учителя: особливості, складники, шляхи формування» один із розділів присвячено практичним аспектам формування педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти. У листопаді 2016 р. результати роботи лабораторії висвітлено в окремому розділі «Формування методичної компетентності та педагогічної майстерності майбутнього вчителя» колективної монографії, підготовленої науковцями України за редакцією дійсного члена академії педагогічних наук України О. А. Дубасенюк. Члени наукової лабораторії проявили творчу активність у виконанні держбюджетного замовлення за темою «Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти», висвітлюючи результати роботи лабораторії у вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях. *По-третє*, шляхом розміщення на сайтах кафедри, інституту та університету педагогічних інновацій, пов'язаних із формуванням

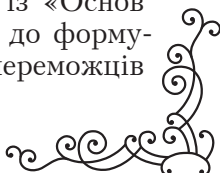

педагогічної майстерності, відеофрагментів конкурсів педмайстерності, індивідуальних спільних творчих проєктів учасників конкурсів та викладачів, рекламної продукції учасників конкурсів тощо.

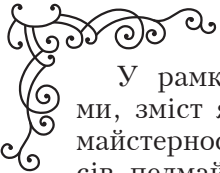
У рамках діяльності лабораторії було проведено Міжвузівську науковопрактичну конференцію «Удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів», на якій викладачі кафедри педагогіки та професійної освіти ВДПУ імені Михайла Коцюбинського спільно з викладачами педагогічних дисциплін Уманського державного педагогічного інституту імені П. Тичини поділились досвідом пошуку шляхів удосконалення професійної майстерності викладача вищої школи у викладанні дисциплін педагогічного циклу. Доц. Галузьяк В. М. ознайомив із новими підходами щодо змістового наповнення навчальної дисципліни «Педагогіка»; доц. Хамська Н. Б. запропонувала шляхи подолання стереотипного підходу до проведення різних видів практики; керівником лабораторії проф. Каплінським В. В. було проведено майстерклас із майстерності розв'язання педагогічних ситуацій «Реалізація виховного потенціалу педагогічних ситуацій». Продовженням науковопрактичної конференції у Вінниці стало проведення спільного засідання кафедри педагогіки і освітнього менеджменту УДПУ імені П. Тичини та кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами ВДПУ імені М. Коцюбинського. Викладачами двох кафедр проведено три майстеркласи, де було продемонстровано майстерність використання ІКТ у процесі викладання педагогічних дисциплін: 1) майстер-клас доцента Стеценко Н. М. «ІКТ у вивченні педагогічних дисциплін»; майстерклас доцентів Роєнко Л. М. та Бойченко В. В. «Інтерактивне вивчення педагогічних дисциплін у контексті розвитку критичного мислення студентів» та майстерклас Каплінського В. В. «Технологія розв'язування педагогічних задач з використанням ІКТ».

Плідні результати лабораторії найбільш яскраво проявляються під час проведення щорічних конкурсів педагогічної майстерності, які спочатку проводяться в академічних групах, пізніше на факультетах. Завершальний загальноуніверситетський конкурс педагогічної майстерності представляє кращих із кращих і стає яскравим педагогічним дійством, а насправді, – школою педагогічної майстерності, оскільки в процесі його проведення переможці демонструють досить високий її рівень.

Багаторічний досвід проведення загальноуніверситетського конкурсу педагогічної майстерності як засобу професійної підготовки майбутніх учителів забезпечує формування високого рівня професійної майстерності в основних її напрямках: майстерності усного мовлення, майстерності спілкування, майстерності проведення уроку та виховного заходу, майстерності володіння собою, а також майстерності розв'язання проблемних педагогічних ситуацій. Щороку конкурс переростає у свято педагогічної майстерності, на якому демонструють педагогічні таланти майстри педагогічної справи, основи успіху яких закладають на заняттях із «Основ педагогічної майстерності». Про ефективність такого підходу до формування педагогічної майстерності свідчать високі успіхи його переможців на Всеукраїнських олімпіадах із педагогіки.

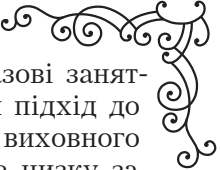

У рамках діяльності лабораторії відзнято й змонтовано відеофільми, зміст яких відображає найяскравіші епізоди конкурсів педагогічної майстерності останніх років. Один із фільмів присвячено історії конкурсів педмайстерності «Миттєвості конкурсів педагогічної майстерності», в якому у хронологічній послідовності подають найцікавіші фрагменти конкурсів різних років, починаючи з 1998 р. і закінчуючи 2020 р. Матеріали фільмів активно використовуються на лекціях, практичних, лабораторних заняттях із «Основ педагогічної майстерності» та інших дисциплін педагогічного циклу.

Обов'язковим компонентом педагогічної діяльності викладача вищої школи є творчість. А в контексті діяльності наукової лабораторії педагогічної майстерності – спільна творчість (співтворчість) викладача і студентів. Саме тому одне з найважливіших завдань лабораторії – моделювання й апробація індивідуальних творчих дидактичних та виховних проєктів, які готують майбутні фахівці під керівництвом викладачів кафедри, сприяючи творчій самореалізації особистості як викладача, так і майбутніх педагогів у процесі професійної діяльності. Такі проєкти мотивують студентів, розвивають творчі здібності та педагогічне мислення, включають в активний самостійний пошук, допомагають краще зрозуміти теорію та гармонійно пов'язати її з практикою.

Так, із індивідуальним творчим проєктом «Секрети виховання А. С. Макаренка» один із переможців конкурсу педагогічної майстерності, студент факультету фізичного виховання і спорту Олександр Рудий двічі виступав у Вінницькій виправній колонії: перший раз перед засудженими, другий – перед керівним складом виправних колоній м. Вінниці та Вінницької області. В основу індивідуального творчого проєкту, підготовленого і професійно озвученого студентом факультету фізичного виховання і спорту Олександром Якимчуком «Чим вимірюється ефективність виховного заходу?» покладено прийом контрасту: як недоцільно і як доцільно проводити виховні заходи. Досить сильний вплив на емоційну сферу студентів мають індивідуальні творчі проєкти переможців конкурсів педагогічної майстерності останніх років Вадима Адамчука «Вибухова сила одного педагогічного прийому», Олександра Ярошенка «Кольори патріотизму», Миколи Басістого «Як протистояти конформності».

Доц. Волошина О. В., яка входить до складу дидактичної секції лабораторії, у своїй роботі використовує авторську проєктну технологію «Театр педагогічної майстерності». Цим дійством закінчується вивчення курсу «Основи педагогічної майстерності» на факультеті філології й журналістики імені Михайла Стельмаха. У заході задіяні майже всі студенти 4 курсу. Кожна підгрупа готує окрему тему навчальної дисципліни у формі гри і знає лише свою тему підготовки. Це вносить елементи інтриги й несподіваності в презентації підготовлених групами театральних педагогічних проєктів. Усі виступи об'єднані спільною тематикою. Окрема група пише «канву» для всіх інших учасників. Проходить у формі телевізійної передачі «Все буде добре», проєкту «Вчитель ТВ», гри «Швидка педагогічна допомога».

Члени лабораторії систематично проводять відкриті та показові заняття із застосуванням авторських методик навчання. Авторський підхід до формування педагогічної майстерності педагога виробила член виховного сектору лабораторії доц. Хамська Н. Б. Викладач підготувала низку занять, спрямованих на реалізацію освітньо-виховних функцій педагогічного процесу, зокрема, «Комунікативне забезпечення навчально-виховної діяльності», «Техніка саморегуляції внутрішнього стану особистості майбутнього вчителя», «Майстерність учителя на уроці», «Професійний імідж майбутнього вчителя» тощо. Під час вивчення теми «Культура зовнішнього вигляду вчителя» студенти моделюють різні варіанти педагогічно доцільної самопрезентації; під час вивчення теми «Основи мімічної та пантомімічної виразності» демонструють відеокадри з різним емоційним станом, фрагменти відеозаписів фільму «Теорія брехні» задля визначення психічного стану людини на підставі аналізу її зовнішнього вигляду; під час вивчення теми «Техніка та культура мовлення» – відео-фрагменти публічних виступів майстрів усного слова; вивчення теми «Майстерність учителя в керуванні внутрішнім самопочуттям» супроводжується комп'ютерними презентаціями регуляції внутрішнього стану майбутнього вчителя засобами музики, природи, різних видів мистецтва, художньої літератури тощо. Заняття з педагогічної майстерності мають найбільший потенціал і ресурс для проблемного навчання, спрямованого на розвиток пізнавальних інтересів, який успішно реалізується в процесі їх проведення.

Магістри спеціальності 011 «Науки про освіту» в рамках діяльності лабораторії активно залучаються до спільних з викладачами кафедри педагогіки професійної освіти та управління освітніми закладами наукових досліджень, серед яких – дослідження з проблем формування особистості викладача вищої школи, розвитку педагогічної майстерності, використання активних методів та мультимедійних засобів навчання. Результатами такої співпраці є: а) спільні зі студентами магістратури посібники («Конфліктологія в схемах та картинках», підготовлений магістрами під керівництвом доц. Холковської І. Л.); б) кожен викладач кафедри, що входить до складу лабораторії педагогічної майстерності, підготував спільні з магістрами наукові статті, зокрема в міжнародних виданнях. Доцент Холковська І. Л., яка входить до складу сектору лабораторії «Реалізація виховного потенціалу професійної діяльності викладача закладу вищої освіти», активно практикує зі студентами проведення самостійних мікродосліджень на актуальну тематику під час педагогічної практики. Студенти проводять збір інформації та узагальнюють передовий педагогічний досвід. Результати студентських мікродосліджень презентуються під час звітних конференцій.

Проблеми формування професійної майстерності майбутнього педагога та викладача вищої школи знаходять своє широке відображення й у тематиці дипломних та курсових робіт, науковими керівниками яких є члени лабораторії.

Найближчі плани наукової лабораторії педагогічної майстерності полягають в активізації роботи щодо популяризації здобутків її діяльності в зарубіжних виданнях та в проведенні міжнародної науковопрактичної

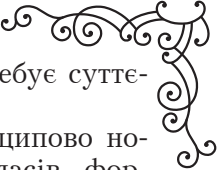
конференції магістрів із проблем формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя та викладача вищого навчального закладу.

Вивчення членами науково-навчальної лабораторії досягнень, урахування рекомендацій сучасної педагогічної науки щодо розвитку професійної майстерності викладача вищої школи та впровадження їх у практику знаходять широке відображення в *наукових публікаціях*, присвячених цій актуальній проблемі: наукових статтях у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, навчальних та навчально-методичних посібниках із проблем удосконалення педагогічної майстерності викладача вищої школи; монографічних дослідженнях.

4.7. Інноваційні підходи, досвід і перспективи підготовки майбутніх учителів початкових класів в контексті впровадження Концепції «Нова українська школа»

В умовах глобалізаційних трансформацій XXI ст. перед українською системою освіти постають виклики щодо необхідності перегляду концептуальних підходів, удосконалення технологій навчання та виховання дітей і молоді, відповідної підготовки майбутніх педагогів загалом, учителів початкових класів, зокрема до професійної діяльності в нових реаліях. Необхідність формування суспільно активних, творчих особистостей пов'язана з потребою в педагогах нового покоління, готових до реалізації інноваційних проєктів, застосування продуктивних і водночас гуманних методів і форм роботи, здатних створити сприятливе середовище для розвитку особистості дитини, її обдарувань і здібностей. Загальна стратегія інноваційного розвитку країни, підґрунтям якої є наукові досягнення і якість підготовки фахівців, потребує педагога, який швидко реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві, мобільного, здатного брати участь в інноваційній діяльності, критично мислити, орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, спроможного постійно особистісно та професійно вдосконалюватися.

Пошук відповідей і рішень, розв'язання проблем, з одного боку, потребує збереження, употужнення кращих національних освітньо-виховних традицій, утілення ідей відомих класиків української національної педагогіки минулого і сучасних науковців, які знані та визнані у світі. В останні десятиріччя у ВДПУ на факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної підготовка майбутніх учителів початкових класів здійснюється відповідно до завдань і напрямів реформування вищої педагогічної освіти України. Зокрема, у 2020-х рр. реформування вищої педагогічної освіти відбувається відповідно до пріоритетних напрямів нових вітчизняних парадигм освіти, та основних положень Концепції Нової української школи, в якій визначено вимоги до педагогів як «агентів змін». У документі зазначено, що українська школа буде успішна,

якщо до неї прийде успішний учитель, що в свою чергу, потребує суттєвих змін у процесі його підготовки¹.

У цьому контексті зростає актуальність розроблення принципово нових підходів до підготовки майбутніх учителів початкових класів, формування в них інноваційної культури та розвиток якостей, необхідних для реалізації основних положень Концепції Нової української школи. Це змінює пріоритети підготовки майбутніх учителів початкових класів з домінування знаннєво орієнтованого навчання на створення умов для набуття ними фахових компетентностей. Відповідно істотно важливим є її поетапне вдосконалення, адже саме від нього залежить, наскільки ефективно й оперативно буде реалізована нова парадигма шкільної освіти, що ґрунтується на компетентнісному підході й педагогіці співробітництва, демократизації та індивідуалізації освітнього процесу. Особливої уваги також потребує переосмислення професійних цінностей, усунення спрямованості освітнього процесу на засвоєння студентам теоретичних засад і опанування ними методами навчання й виховання так званих «типових» дітей, розвиток яких відповідає умовній віковій нормі. Відповідно до цього актуальності набуває вироблення в здобувачів вищої педагогічної освіти установки бачити в кожній дитині індивідуальність і розвиток здатності створювати неповторну сприятливу траєкторію для її особистісного зростання та самореалізації.

З другого боку, об'єктивною необхідністю постає вивчення світового та європейського досвіду організації педагогічних систем, його імплементація у підготовку майбутніх педагогів у закладах вищої освіти України. Такий напрям як один з пріоритетних задекларовано в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Зокрема, мова йде про «необхідність кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір»². Реформування вищої освіти України в контексті європейської інтеграції змінює пріоритети в підготовці майбутніх педагогів з домінування знаннєво орієнтованого навчання на створення умов для набуття ними фахових компетентностей.

На думку проф. Н. І. Лазаренко, ректора університету, потрібно проводити вивчення й аналіз євроінтеграційних процесів у системі освіти, «виявляти найважливіші тенденції розвитку освіти в країнах ЄС, концепції та моделі розвитку педагогічної освіти; з'ясувати специфіку, характерні риси функціонування педагогічних університетів в умовах євроінтеграції тощо». Серед перспективних напрямів поширення євроінтеграційних процесів у системі педагогічної освіти, обстоюється необхідність «розробки перспективно-стратегічних заходів удосконалення стратегічних

¹ Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» // Міністерство освіти і науки України: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата доступу: 15.02.21)

² Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Верховна Рада України: веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>. (дата доступу: 15.02.21)

заходів удосконалення підготовки вчителя відповідно до європейських стандартів тощо»¹.

Такі тенденції в останні десятиріччя реалізуються у науковій і педагогічній діяльності викладачів ВДПУ. Зокрема, на факультеті дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної (з 2021 р. – факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної) проводиться підготовка здобувачів вищої освіти за спеціальністю 013 за такими освітніми програмами:

- Початкова освіта. Дошкільна освіта (бакалаврський та магістерський рівень).
- Початкова освіта. Мистецтво (бакалаврський та магістерський рівень).
- Початкова освіта. Психологія (бакалаврський та магістерський рівень).
- Початкова освіта. Інклюзивна освіта (бакалаврський та магістерський рівень).
- Початкова освіта. Логопедія (бакалаврський та магістерський рівень).

З 2020 р. підготовку майбутніх учителів початкових класів забезпечує кафедра початкової освіти як випускова, яка була створена шляхом реструктуризації «кафедри дошкільної та початкової освіти». Нині кафедра має потужний кадровий потенціал, до її основного складу входять: доктор педагогічних наук, професор Н. І. Лазаренко; доктор педагогічних наук, доцент А. В. Василюк; кандидати педагогічних наук, доценти Г. Г. Кіт, О. П. Демченко, О. П. Григорович, Л. В. Любчак, Н. С. Казьмірчук, Н. О. Комарівська, В. І. Імбер; кандидат педагогічних наук, старший викладач А. В. Хіля.

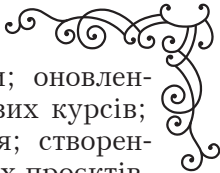
Підготовка майбутніх учителів початкових класів на факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної, зокрема викладачами кафедри початкової освіти, здійснюється на інноваційних засадах за такими напрямками:

- організація освітнього процесу на основі принципу студентоцентрованого навчання;
- викладання фахових дисциплін за засадах компетентнісного підходу;
- розвиток творчих здібностей студентів в умовах аудиторної та позааудиторної роботи;
- використання інтерактивних методів і технологій, в тому числі ІКТ, з метою розвитку професійної суб'єктності студентів;
- організація квазіпрофесійної діяльності студентів та використання ділових ігор у процесі вивчення педагогічних дисциплін;
- активізація самостійної та науково-дослідницької роботи студентів;
- використання сучасних зарубіжних інноваційних технологій і методів у освітньому процесі ЗВО у контексті євроінтеграційних процесів.

Розв'язання таких завдань в умовах ЗВО забезпечується шляхом оновлення чинних і введення нових освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта, вдосконалення традиційних форм аудиторної роботи (лекційний, практичних

¹ Лазаренко Н. І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції. Вінниця : ТОВ «Друк», 2019. 389 с.

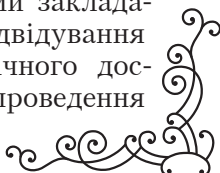
і лабораторних занять) з дисциплін професійної підготовки; оновлення змісту обов'язкових дисциплін, розробки системи вибіркового курсів; упровадження інноваційних технологій і методів викладання; створення авторських методичних систем, майстер-класів, інноваційних проєктів, проведення вебінарів, тренінгів тощо. Вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті нових вимог до підвищення якості вищої освіти спонукає залучення роботодавців до обговорення освітніх програм і проведення навчальних занять, проведення зустрічей з учителями-практиками, переможцями професійних конкурсів міського, районного, обласного рівнів.

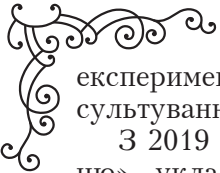
Викладачі кафедри початкової освіти з 2021 р. працюють над науководослідницькою проблемою «Підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграції», яка спрямована на проведення наукових досліджень у галузі вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкових класів, її вдосконалення у контексті євроінтеграційних процесів, вивчення шляхів упровадження кращого європейського досвіду у викладанні обов'язкових і вибіркового дисциплін.

Кафедра початкової освіти продовжує налагоджену співпрацю, укладає і реалізовує нові угоди із закордонними ЗВО-партнерами: Pedagogium. Вищою школою соціальних наук у Варшаві (Польща), Старопольською Школою Вищою (Кельце, Польща); Університетом Humanitas (Сосновець, Польща); Вищою Школою Лінгвістичною (Ченстохове, Польща), Державним університетом «Резекненська академія технологій» (Резекне, Латвія), Брестським державним університетом ім. О. С. Пушкіна (Брест, Білорусь), Барановичським державним університетом (Барановичі, Білорусь). Основними формами співпраці із зарубіжними закладами вищої освіти є обмін досвідом, проведення спільних наукових форумів, стажування викладачів, підготовка спільних публікацій тощо. Викладачі кафедри є учасниками міжнародних проєктів, у межах яких співпрацюють з Європейським центром ім. Вергеланда, World Youth Alliance Europe, Європейським центром з питань меншин, Університетським коледжем південно-східної Норвегії тощо.

Партнерами кафедри є науковці із ЗВО України: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Глухівський національний університет імені Олександра Довженка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Маріупольський державний університет, Київський університет імені Б. Грінченка, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка.

Відповідно до сучасних вимог підвищення якості вищої освіти та акредитації освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти кафедра початкової освіти залучає до організації освітнього процесу стейкхолдерів, педагогів-практиків Вінницької обл. і м. Вінниця. Кафедра початкової освіти здійснює систематичну співпрацю з педагогічними закладами, напрямами якої є: проведення педагогічної практики, відвідування занять і методичних нарад, вивчення позитивного педагогічного досвіду, підготовка спільних публікацій з учителями СЗОШ, проведення

експериментальної роботи студентами-дипломниками, педагогічне консультування учителів шкіл, спільне обговорення освітніх програм.

З 2019 р. кафедра реалізує «Угоду про науково-методичну співпрацю», укладену між Вінницьким державним педагогічним університетом імені Михайла Коцюбинського, Барською міською радою Вінницької обл. і ліцеєм № 2 м. Бар Вінницької обл. Предметом угоди є спільна діяльність з удосконалення системи підготовки майбутніх фахівців психолого-педагогічного профілю, спільна розробка освітніх програм підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти, використання сучасних інноваційних технологій виховання й розвитку дітей в умовах реформування системи освіти, інтеграції результатів науково-педагогічної діяльності початкової ланки та вищого рівня освіти в реалізації інклюзивного навчання.

Кафедра співпрацює в рамках підготовки вчителів початкових класів до роботи в інклюзивному освітньому просторі з соціальними службами та громадськими організаціями Вінниці: Вінницькою обласною громадською організацією «Гармонія», Благодійним фондом «Центр соціалізації та реабілітації дітей з аутизмом та іншими розладами «Розвиток», Вінницькою міською громадською організацією соціального становлення та розвитку окремих малозахищених категорій молоді «Паросток», Вінницьким обласним центром соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями «Обрій», ІРЦ м. Вінниця № 1 та Вінницьким центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та ін.

Викладачі кафедри початкової освіти вдосконалюють освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта, використовують інноваційні технології та методи організації освітнього процесу в різних напрямках. В університеті й на кафедрі початкової освіти обрано курс на створення інноваційного освітнього середовища закладу вищої освіти, яке здатне забезпечити оптимальні умови професійного становлення майбутніх фахівців, здатних успішно здійснювати інноваційні перетворення в освіті відповідно пріоритетних напрямів реформування освіти та концептуальних засад Нової української школи. Діяльність науково-педагогічних працівників кафедри початкової освіти спрямовується на вдосконалення системи фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів як конкурентоспроможних фахівців у вітчизняному та західноєвропейському освітньому просторі, здатних до інноваційної діяльності та професійного саморозвитку.

У контексті підготовки майбутніх учителів початкових класів важливого значення надається розвитку *творчих здібностей студентів*, їхнього дивергентного мислення, педагогічної інтуїції, здатності нестандартно і швидко вирішувати педагогічні ситуації, схильності до педагогічної імпровізації, акторських здібностей тощо. Саме творча педагогічна діяльність в умовах Нової української школи як двосторонній процес сприяє розкриттю здібностей і прояву особистісних рис усіх суб'єктів творчого процесу. Реалізація творчого підходу повинна проходити в двох взаємопов'язаних напрямках: становлення майбутнього педагога як суб'єкта творчого професійного самовдосконалення та суб'єкта створення креативного простору для реалізації творчого потенціалу всіх дітей. Викладачі кафедри

початкової освіти педагогічних (доценти А. В. Василюк, О. П. Демченко, Г. Г. Кіт, Л. В. Любчак та ін.) і методичних дисциплін (професор Н. І. Лазаренко, доценти О. П. Григорович, В. І. Імбер, Н. С. Казьмірчук, Н. О. Комарівська), старший викладач, кандидат педагогічних наук А. В. Хіля, асистенти І. А. Стахова, Т. С. Білик, Ю. В. Бондар, Н. М. Трачук під час вдосконалення підготовки майбутніх педагогів на інноваційних засадах використовують різні методи й прийоми розвитку творчого мислення майбутніх учителів Нової української школи¹.

Для забезпечення міцності засвоєння теоретичного матеріалу й водночас розвитку логічного й творчого мислення, просторової уяви й мислення, активізації самопідготовки до заняття та роботи на занятті студентам пропонувано завдання зі створення опорних конспектів (доцент О. П. Григорович). Навчальний матеріал має бути інтерпретований у символічній схемі так, щоб в усному його прочитанні можна багаторазово варіювати окремими частинами схеми. Варіативне синонімічне повторення дозволяє розкрити навчальний матеріал із різних сторін, тримаючи в пам'яті всю його цілісність і внутрішню стрункність.

Важливим методичним прийомом підготовки майбутніх творчих учителів початкових класів до роботи з молодшими школярами в процесі вивчення педагогічних дисциплін є використання системи самостійних творчих завдань: визначень-асоціацій, асоціативних портретів, «знаків» педагогічного поведінки і «педагогічних табу» творчого педагога, «законів» педагогічної творчості, етичного кодексу педагога, концепції творчої педагогічної діяльності, педагогічних коміксів, фантастично оптимістичних казок («Школа майбутнього – ідеальне установа для творчих особистостей»), «формул успіху «творчих педагогів, створення моделей («Університет – майстерня творчих педагогів») тощо.

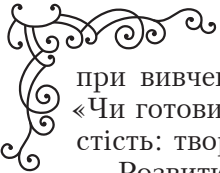
Прикладом творчих завдань є написання студентами есе, невеликих за обсягом прозових творів, які мають довільну структуру, включають особисті думки і висловлювання автора з певного наукового питання, проте не претендують на вичерпну і остаточну трактування теми. Характерною ознакою есе є логічний виклад, що наближає його певною мірою до наукової публікації. Найчастіше в есе подається нова, оригінальна, суб'єктивна точка зору студента на проблему, яка підлягає аналізу. З метою формування ціннісного ставлення до педагогічної діяльності як творчої, усвідомлення важливості креативності в роботі з дітьми студентам

¹ Демченко Е. П., Кешпуле І. Формирование креативной компетентности будущих педагогов в контексте подготовки к работе с одаренными детьми // Молодий вчений. 2018. Вип. 5.2 (57.2), трав. С. 28–35.

Казьмірчук Н. С. Формування творчої особистості майбутнього вчителя в процесі навчання у ВНЗ // Наук. часопис ім. М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. Київ, 2012. Вип. 18 (28). С. 83–86.

Лазаренко Н. І. Зміст, структура і основні напрямки діяльності наукової лабораторії педагогічної майстерності викладача вищої школи // Професійна компетентність педагога в умовах оновлення змісту освіти та вимог ринку праці : зб. матеріалів III регіон. наук.-практ. конф. Т. 15. С. 24–26.

Стахова І. А. Творчий підхід до організації природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи // Молодий вчений. 2018. №5 (2). С. 127–131.

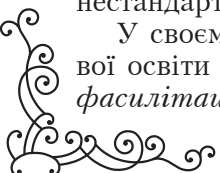
при вивченні педагогічних дисциплін запропоновано такі теми для есе: «Чи готовий я до роботи з дітьми в НУШ?»; «Особистість формує особистість: творчий учитель – обдарована дитина» тощо.

Розвитку здатності організувати навчання й виховання молодших школярів в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» є створення студентами під час вивчення педагогічних і методичних дисциплін педагогічного коміксу. Зокрема, доцент О. П. Григорович у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів використовує технологію екологічного коміксу. Такий комікс сприяє задіянню у навчанні образів з різноманітних джерел, від наукової фантастики до міфології, та дає змогу учасникам піднятися над власними упередженими уявленнями, тим самим стимулюючи їх до дії та самостійного мислення.

Під час вивчення історії педагогіки майбутні вчителі початкових класів виконують *творче професійно зорієнтоване вербально-оцінне завдання* «Відшукай однодумців: у минулому, серед сучасних науковців» потребує вивчення й аналізу праць відомих педагогів різних часів (С. Ф. Русової, Я. Корчака, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ін.), досвіду роботи вчителів-новаторів (Ш. О. Амонашвілі, І. П. Волкова, М. П. Гюзика, О. А. Захаренка, С. М. Лисенкової, С. П. Логачевської та ін.), діалог з «Я. А. Коменським / К. Д. Ушинським / В. О. Сухомлинським про Нову українську школу». З метою узагальнення й розширення знань з певної теми історії педагогіки, розвиток педагогічної творчості, уяви студентам даються наступні завдання: розробити історико-педагогічний путівник «Сучасна система освіти у високорозвинених країнах світу»; конкурс для студентів за взірцем телепередачі «Що? Де? Коли» на тему «Виховання, школа, педагогічна думка Київської Русі», свято / вечір, присвячений філософсько-педагогічній концепції Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського та ін. Також студентам пропонується змоделювати уявну зустріч з класиком педагогіки й оформити як гру-подорож у минуле на зустріч з видатним педагогом «На гостини до Джона Дьюї», «Подорож Педагогічним Всесвітом Марії Монтессорі», «Розмова з В. О. Сухомлинським про Нову українську школу»; дискусію Г. Г. Ващенко й А. С. Макаренка щодо основних питань виховання молодих поколінь тощо.

Ще одним із творчих завдань є створення педагогічного плакату / логотипу («Дитина – найвища цінність», «Усе найкраще – дітям», «Гуманізація виховного процесу – шлях у майбутнє» тощо), суть якого полягає в тому, що студентам необхідно в графічній формі розкрити певну педагогічну ідею, положення, принцип виховання, а також лаконічно сформулювати їх афористичною тезою. *Метою* виконання завдання є: подальше осмислення й узагальнення отриманих знань щодо сутності принципів навчання / виховання, формування гуманістичних цінностей, розвиток творчих здібностей, уміння вибирати головне, використовувати знання в нестандартних умовах тощо.

У своєму науково-методичному арсеналі викладачів кафедри початкової освіти широко використовують *інтерактивні, діалогічні, проблемні, фасилітаційні, арттерапевтичні* методи в підготовці здобувачів вищої

освіти, зокрема: форсайт-ігри, ігри-подорожі, квести, вебквести, «Дерево проблем», структурний аналіз причинно-наслідкових зв'язків «Діаграма Ісікави», «Акваріум», «Ажурна пилка», «Круглий стіл», «Світове кафе», кей-стаді тощо. Зокрема, викладачами (О. П. Демченко О. В. Колосова, Г. Г. Кіт, А. В. Хіля) розроблено різні види філософських вправ за методикою Хельског Хансен Г'юро¹ й апробовано в контексті підготовки майбутніх педагогів спеціальності 013 Початкова освіта до роботи з обдарованими дітьми з метою розвитку творчого мислення студентів.

Використання філософського діалогу, розв'язання проблемних / дискусійних питань у процесі підготовки майбутніх педагогів дітей молодшого шкільного віку сприятиме розв'язанню важливих завдань: засвоєнню студентами демократичних цінностей; набуттю навичок рівноправного спілкування; виробленню фасилітативної позиції; розвитку критичного мислення; вихованню професійних якостей, необхідних для розв'язання складних педагогічних ситуацій, пов'язаних з особистісним становленням учнів початкових класів тощо. Включення студентів у філософський діалог створює можливості для формування в них умінь, необхідних для роботи з обдарованими дітьми, зокрема: творчо використовувати психолого-педагогічні знання з теорії обдарованості в умовах, наближених до реального освітнього процесу; аналізувати педагогічні завдання та ситуації, пов'язані з розвитком і вихованням обдарованих дітей; шукати альтернативні варіанти їх вирішення швидко орієнтуватися й адаптуватися в нових педагогічних ситуаціях; мобільно реагувати на них і оперативно їх вирішувати тощо.

У процесі підготовки до лекційного / практичного заняття викладач обирає філософську вправу й заповнює технологічну карту. Наведемо приклади філософських вправ, які були апробовані в контексті підготовки майбутніх педагогів обдарованих дітей на практичних заняттях з педагогічних дисциплін: «Увага: обдарована дитина!», «Справедливість в освіті», «Чи потрібно майбутнім учителем початкових класів вивчати історію педагогіки?»².

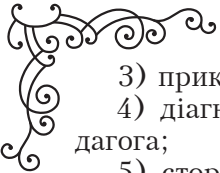
Результати творчої діяльності під час вивчення низки педагогічних дисциплін («Теорія та методика виховання», «Педагогічна майстерність», «Практикум з розвитку креативного мислення педагога», «Методика викладання педагогічних дисциплін» та ін.) майбутні педагоги узагальнюють у формі «Портфоліо творчого студента» та представляють на заліках чи конкурсах педагогічної творчості. Орієнтовно портфоліо може включати такі розділи:

- 1) візитівка «Я сьогодні – творчий студент, завтра – педагог обдарованої особистості»;
- 2) творчі роботи, виконані при підготовці до практичних занять і в процесі педагогічної практики;

¹ Helsing G. H. Philosophising the Dialogos Way toward Wisdom in Education. Between Critical Thinking and Spiritual Contemplation. London : Routledge Publishing Ltd., 2019. 272 p.

² Демченко О., Лимар Ю., Турчина І. Використання філософських вправ у контексті підготовки творчих педагогів обдарованих дітей // Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. № 27 (2). С. 310-317.

-
- 3) приклади педагогічних ситуацій і варіанти їх творчого вирішення;
  - 4) діагностичний інструментарій для оцінки творчого потенціалу педагога;
  - 5) сторінка рефлексії: карти самоаналізу «Я – реальний», «Моя готовність як фахівця соціономічного профілю (фасилітатора) до роботи з творчими та обдарованими дітьми в умовах культурно-освітнього простору»;
  - 6) програми самопроєктування і творчого професійного зростання;
  - 7) вправи і тренінги для розвитку креативності, абнотивності, схильності до імпрізації тощо.

Студенти є активними й повноцінними учасниками освітнього процесу, оскільки беруть участь у діяльності університету й факультету. Майбутні вчителі початкових класів залучаються до обговорення освітніх програм, навчальних планів спеціальності, висловлюють свої думки стосовно доцільності вивчення дисциплін, використання форм і методів навчання. Форми і методи навчання, які використовуються на ОП, відповідають концепту студентоцентрованості, оскільки відповідно до програмних результатів навчання, змісту освітніх компонент, викладачі добирають методи навчання, які найбільше відповідають змісту освітніх компонент та рівню підготовленості здобувачів, і є методично доцільними.

Розвитку творчих здібностей студентів сприяє включення їх й *квазі-професійну діяльність* у навчальній аудиторії, під час якої, використовуючи мову навчальної інформації, моделюються умови, зміст і динаміку виробничого процесу (система освіти – сфера духовного виробництва), відносини зайнятих в ньому людей. Найбільш яскраво квазіпрофесійна діяльність представлена в *діловій грі*: залишаючись формою організації навчальної діяльності студентів, вона відтворює предметне, соціальне і психологічне зміст реального професійного праці фахівця, задає цілісний контекст його діяльності.

Використання ділових ігор у підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи в умовах Нової української школи виконує кілька завдань:

- сприяє виробленню позитивно-активного ставлення до роботи до професійно-педагогічної діяльності;
- ставить студентів у позицію суб'єкта по оволодінню якостями, необхідними для сучасного педагога;
- забезпечує можливість творчого використання психолого-педагогічних і методичних знань у сфері навчання й виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах, наближених до реального освітнього процесу Нової української школи;
- дозволяє моделювати і вирішувати ситуації, пов'язані з навчанням, вихованням і розвитком молодших школярів;
- розвиває творче мислення, вчать взаємодіяти, оптимально знаходити спільне рішення;

– дозволяє проводити оцінку та самооцінку рівня готовності до роботи з обдарованими дітьми на рефлексивній основі¹.

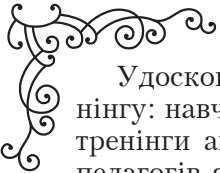
Постійне використання такого методу навчання дає позитивні результати, оскільки дозволяє забезпечити студентам перехід знань у цінності, виробити необхідні вміння та розвинути домінуючі якості. Ділові ігри використовуються під час вивчення низки педагогічних і методичних дисциплін на всіх ступенях вищої освіти і всіх курсах в системі підготовки майбутніх учителів початкових класів: а) бакалаврату – «Вступ до спеціальності з основами педагогіки», «Дидактика» (1-й курс), «Теорія і методика виховання», «Історія педагогіки» (2-й курс), «Основи науково-педагогічних досліджень» (3-й курс), «Педагогічна майстерність» (3-й курс), б) магістратури – «Практикум з розвитку креативного мислення педагога» (1-й курс), «Порівняльна педагогіка» (2-й курс) та ін. Наприклад, були розроблені й організовані наступні ділові ігри: педагогічна рада в закладі освіти «Обдарована дитина віку: чи можна її виявити?», Творчий кастинг «Сьогодні креативний студент, завтра – майстер «фабрики творчих особистостей»»; «педагогічний суд» над нетворчим педагогом «Руйнівник творчості»; співбесіда на заміщення вакансії педагога в інноваційному освітньому закладі для обдарованих дітей; прогноз «педагогічної погоди» в закладах освіти для обдарованих дітей та ін².

Викладачі факультету, що забезпечують підготовку майбутніх учителів початкових класів, використовують новий формат проведення лекційних, практичних, лабораторних занять і заліків. У роботі зі студентами широко застосовують такі форми роботи, як круглі столи, захист проєктів, проблемні семінари, дискусії, мозкові штурми, що збагачують методичний інструментарій педагога. Під час проведення занять перевагу надають ігровій формі, з погляду на те, що гра, органічно поєднуючи сучасні форми і методи навчання, дає змогу учасникам освітнього процесу здійснити перехід до якісно нового рівня професійної діяльності і мислення. Крім того, ігрова форма дозволяє задавати зразки перетворювальних, інноваційних дій та організовувати активне змістовне обговорення їх ролі в педагогічній діяльності. Невід’ємною частиною системи формування інноваційної культури майбутнього педагога є консалтинг, тематичні та інтерактивні семінари, педагогічні майстерні. Характерною особливістю всіх форм самостійної роботи є спрямованість на розвиток дослідницьких умінь, мотивації до інноваційної діяльності. Формуючи інноваційну культуру студентів, викладачі прагнуть до того, щоб майбутні педагоги вміли розкривати сутнісні характеристики інноваційних процесів, простежувати послідовність інноваційних змін в системі освіти³.

¹ Demchenko O., Kit G., Holiuk O., Rodiuk N., Pakhalchuk N., Hryhorovych O. Деловые игры в квазипрофессиональной подготовке будущих педагогов к развитию одаренности детей // Proceedings of the International Scientific Conference. 2019. Vol. I. T. 144. С. 159.

² Григорович О., Демченко О., Родюк Н. Формування інноваційної культури педагога як стратегічна мета національної системи освіти // Рідна школа. 2018. № 9-12. С. 32-39.

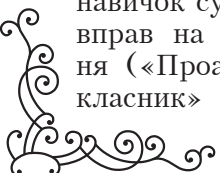
³ Любчак Л. Роль інтерактивних технологій навчання у формуванні комунікативної компетентності майбутнього педагога // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2007. № 19. С. 28-34.

Удосконалення практичних занять сприяє використанню елементів тренінгу: навчального, спілкування, особистісного зростання. В останні роки тренінги активно використовуються в професійній підготовці майбутніх педагогів як технологія інтерактивного навчання. У такому контексті маємо на увазі навчальний тренінг як спосіб проведення практичного заняття, в основі якого організація квазідіяльності студентів, використання інтерактивних методів навчання, активна взаємодія і спілкування всіх учасників освітнього процесу. Крім навчальної цілі тренінгу, поглиблення знань і оволодіння професійними навичками, важливим є розвиток у студентів мотивів і здатності до самовдосконалення, активізація особистісного і професійного досвіду. Можливі два варіанти використання навчального тренінгу в процесі підготовки майбутніх педагогів: проведення практичного заняття-тренінгу або окремих інтерактивних тренінгових вправ на різних етапах практичного заняття.

Уже з першого курсу в контексті вивчення навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки» можна використовувати тренінгові методи для розкриття складності педагогічної професії, багатогранності й глибини її змісту, формування первинних навичок ототожнення себе з професійним зразком. У формі тренінгу проводяться заняття з дисципліни «Основи інклюзивної освіти», наприклад на тему «Професійна підготовка та специфіка діяльності фахівців, що працюють над формуванням особистості дитини з функціональними обмеженнями та забезпечують її розвиток (старший викладач, доцент А. В. Хіля). Спілкування студентів відбувається у тренінговому колі, студенти працюють у групах і окремо. Перевагами такої роботи є чітке розуміння практичної сторони використання нестандартних форм навчання самими студентами, які вони можуть використовувати на практиці. Практичне заняття з елементами інтерактивної роботи в тренінговому колі забезпечили атмосферу довіри, в якій кожен студент може висловити свою особисту думку, показати знання отримані в процесі вивчення дисципліни та за допомогою тренінгових вправ закріпити на практиці отриманий досвід. Викладач може перевірити засвоєння студентами матеріалу та доповнити через групову роботу «прогалини» у знаннях.

У формуванні комунікативної компетентності студентів варто використовувати елементи тренінгу професійно-педагогічного спілкування. У процесі такого заняття майбутнім педагогам пропонується виконання вправ на розвиток здатності розуміння самих себе, розкриття своїх потенційних можливостей, гармонізацію взаємин із світом природи, культури, інших людей («Риса, яка допомагає у житті..., заважає у взаємодії з іншими...», «Зроби комплімент», «Аукціон» тощо). Можливий варіант обговорення заранні обраної теми дискусії в колі відповідно до розданих фішок («К» і «Д» – конструктивна й деструктивна позиція в спілкуванні на обрану студентами тему згідно отриманої фішки). З метою розвитку навичок сугестивного впливу на вихованців окрім виконання студентами вправ на визначення сутності та доцільності педагогічного навіювання («Проаналізуй точку зору...», «Проаналізуй ситуацію...», «Першокласник» тощо); на визначення індивідуальної навіюваності студентів

(«Запиши імена», «Розхитування», «Знайоме фото» тощо); на аналіз педагогічної техніки навчання («Промов команду», «Підбери техніку до ситуації», «Формула самонавчання»), пропонується підготувати педагогічну ситуацію, яка вимагає застосування педагогом однієї із форм сугестивного впливу (команда, наказ, розпорядження, настанова, непряме схвалення та засудження, натяк жартома (за аналогією) та програти разом із студентами своєї мікрогрупи¹.

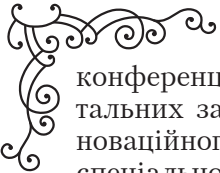
У кінці кожного практичного заняття-тренінгу як його підсумок / «feedback» доречно проводити рефлексивні вправи, під час яких студентам пропонується зробити висновки, проаналізувати і узагальнити свої досягнення, оцінити свою участь в занятті, суб'єктивність, якість виконання навчальних завдань, прокоментувати свої емоції, враження і досягнення (рефлексивна бесіда / нотатки, «Дебрифінг», «Око педагога», «4 F» тощо. Зокрема, вправа «4 F» передбачає узагальнену оцінку своєї участі в практичному занятті за чотирма критеріями: facts (факти), feeling (почуття), findings (знахідки), future (майбутнє). Як один з варіантів, виконання рефлексивних завдань і вправ можна проводити після завершення практичного заняття вже під час самостійної роботи з метою проведення більш детального аналізу на наступному практичному занятті. Наприклад: заповнити карту участі в практичному занятті, написати есе, сформулювати рекомендації «собі, однокурсникам, викладачеві», спроектувати програму самовдосконалення тощо. На цьому етапі рефлексія має більш глибокий характер і тому кожен може висловитися з приводу результативності проведення практичного заняття, його освітнього потенціалу в системі підготовки до роботи з обдарованими дітьми, вказати на досягнення і помилки в ході його організації, обов'язково починаючи зі своєї участі.

На інноваційних засадах проводиться залік з навчальної дисципліни «Методика організації ігрової діяльності молодших школярів» у формі *творчого захисту одного проекту*: розробка і презентація одного з видів лялькового театру / презентації театралізованої гри (доцент Любчак Л. В.). Студенти проявляють творчість у виготовленні костюмів, підборі музичного оформлення, театралізованої гри казкових героїв. Найоригінальнішими були представлені казки «Добре, коли з нами наші мами» – театр кульок та «Пепі-довга панчоха» – тіньовий театр (група 2 БПДМ); «Курочка ряба» – театр горішніх ляльок та «Трое поросят» – театр рукавичок².

Професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів початкових класів на факультеті спрямовано на активізацію *самостійної й науково-дослідницької роботи студентів*, стимулювання їх до виконання наукових розвідок, участі в конкурсах різних рівнів тощо, в науково-практичних

¹ Любчак Л. В. Використання технології тренінгу в формуванні комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Київ; Вінниця, 2017. Вип. 47. С. 70-75.

² Любчак Л. В. Підготовка майбутніх вихователів до організації театралізованої діяльності дітей дошкільного віку // Освітній дискурс : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 9 (11-12) : Педагогічні науки. С. 91-103.

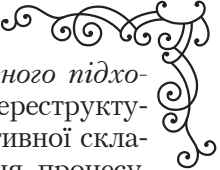
конференціях, педагогічних читаннях, фестивалях, роботі в експериментальних закладах освіти, конкурсах педагогічних проєктів з проблем інноваційного досвіду. Зокрема, традиційною вже стала участь студентів спеціальності 013 Початкова освіта в науково-практичних конференціях Білорусі, Польщі, Молдови та інших країн. Майбутні вчителі початкових класів є активними учасниками й переможцями Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт і Всеукраїнських студентських олімпіад з різних галузей і спеціальностей. Починаючи з 2001 р., призерами Всеукраїнської студентської олімпіади з галузі «Початкове навчання» стали здобувачі вищої освіти (Качайло Інна, Головюк Наталія, Коляда Наталія, Похилюк Альона, Здихальська Каріна); Береза Марія, Олешко Тетяна) і Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Початкова освіта» (Олійник Наталія, Фаліштинська Наталія, Береза Марія, Олешко Тетяна, Кривоконь Світлана, Кривоконь Тетяна, Зіневич Вероніка Олегівна, Мацібора Марія Василівна, Кошляк Діана, Дзюбенко Анастасія, Поворознюк Сніжана) та ін.

Для розвитку навичок науково-дослідної роботи, розвиток творчих здібностей, поглиблення знань, отриманих під час вивчення фахових дисциплін, викладачі кафедри організують для студентів наукові гуртки і проблемні групи: «Організація природоохоронної діяльності майбутніх учителів початкової школи «ПРИРОДОГРАЙ»» (доцент О. П. Григорович, асистент І. А. Стахова); «Наукова лабораторія майбутніх творчих педагогів обдарованих дітей «КОВОРКІНГ КРЕАТИВНИХ»» (доцент О. П. Демченко, асистент Ю. В. Бондар); «Актуальні проблеми мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (доцент Н. О. Комарівська, асистент Т. С. Білик); «Традиції та інновації в діяльності майбутнього вчителя початкової школи» (доцент Л. В. Любчак); «Лабораторія інтерактивних арт-терапевтичних технологій інклюзивної освіти «ARTEX»» (старший викладач А. В. Хіля).

Викладачі кафедри створили банк науково-методичної інформації з інноваційної практики, організували широку рекламну діяльність, що висвітлює досвід інноваційних освітніх установ і кращих учителів регіону, налагодили взаємодію із засобами масової інформації. При кафедрі протягом багатьох років функціонувала школа педагога-дослідника та методологічний семінар «Культура педагога-дослідника» (доценти Г. Г. Кіт, О. А. Голюк). Траєкторію навчання педагога-дослідника визначає два напрями: теоретичний і практико-орієнтований. Перший напрям охоплює засвоєння знань з педагогічної науки та її методології в контексті сучасності, педагогічної інноватики, інноваційного менеджменту. Практико-орієнтований напрям зумовлює отримання знань з педагогічного проєктування, формування вмінь планувати та реалізовувати пошуково-дослідницьку діяльність. Програмну роботу розраховано на підготовку педагогів-дослідників, які під час навчання набувають теоретичні знання і практичний досвід проведення наукових досліджень, що дають змогу осмислювати, оцінювати і вдосконалювати свою професійно-педагогічну діяльність¹.

¹ Кіт Г. Г. Творчий характер дослідницької діяльності учасників педагогічного процесу

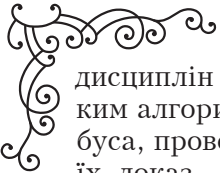

Підготовка педагогів здійснюється в контексті *компетентнісного підходу*, що передбачає модернізацію змісту навчальних курсів, їх переструктурування з одночасним визначенням компетентностей як результативної складової освітнього процесу. У пошуках підходів до вдосконалення процесу формування готовності майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності важлива увага звертається на те, щоб теоретичні знання переросли в подальші практичні дії, стали стартом професійного становлення.

Найбільше сприяє розв'язанню цього завдання проходження студентами різних видів практики, яка є важливою складовою їхньої фахової підготовки до організації освітньої роботи в початковій школі. Удосконалення педагогічної практики відбувається на принципах наступності та безперервності в підготовці майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої освіти, чіткого визначення видів практики та особливостей, мети, змісту їх проведення залежно від ступеня вищої освіти. Вимоги до організації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів постійно оновлюються і ускладнюються. Всі види практики, які проходять студенти у процесі оволодіння майбутньою професією, включають завдання зі спостереження за організацією освітнього процесу в школі I-го ступеня, використання різних форм і методів виховання вчителями-практиками, вивчення рівня вихованості молодших школярів, проектування й проведення форм навчальної і позаурочної роботи тощо.

Формуванню майбутнього творчого та інноваційного педагога буде сприяти використання інформаційно-комунікаційних технологій, електронних освітніх ресурсів. Викладачі кафедри активно використовують мультимедійні презентації, відео-фрагменти занять в закладах дошкільної освіти та уроків у початковій школі з подальшим психолого-педагогічним та методичним аналізом. На заняттях студенти активно презентують власну роботу засобами презентації, демонстрації фото та відео матеріалів як з накопичувача (переважно), так і он-лайн (в разі наявності wi-fi-зони). Упровадження ІКТ у систему підготовки майбутніх учителів початкових класів сприяє підвищенню їх активності; візуалізації інформації про різні аспекти навчання й виховання молодших школярів; розвитку вміння знаходити, вивчати і аналізувати кращий досвід організації освітнього процесу в початковій школі; формування здатності використовувати ІКТ у майбутній професійній діяльності для розвитку здібностей, обдарувань і творчості дітей та ін. У процесі навчальних занять викладачі кафедри зі студентами застосовують технологію BYOT (*Bring your own technology*): користуються власними смартфонами, планшетами, ноутбуками та підключенням до мережі Інтернет.

У ході підготовки майбутніх учителів початкових використовуються ІКТ під час проведення лекційних занять з усіх педагогічних дисциплін. Зокрема, практикується лекція-візуалізація / мультимедійна лекція. Під час такого виду лекції використовують відповідні програмні засоби (PowerPoint, Google Презентації, Prezi тощо). Лекція з педагогічних

дисциплін з використанням електронної презентації проводиться за таким алгоритмом: постановка проблеми у формі евристичного питання, реbusа, провокації; перегляд «слайдів-загадок»; висловлювання припущень, їх доказ / спростування в ході дискусії / виконання філософського вправи; вистава «слайдів / відгадок» і виконання рефлексивного вправи; оголошення теми, проблеми, плану, ключових понять лекції; розкриття основних питань лекції згідно плану; підбиття підсумків.

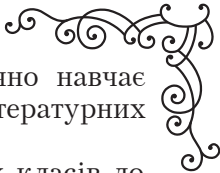
Викладачі кафедри початкової освіти, зокрема доцент В. І. Імбер, у викладанні методичних дисциплін використовує мультимедійну дошку як один із сучасних засобів навчального призначення. Це універсальний технічний засіб візуальної комунікації навчання, в якому поєднуються характеристики звичайної дошки і новітніх комп'ютерних технологій. Підготовка до проведення заняття із застосуванням мультимедійних ресурсів вимагає від викладача знань роботи з комп'ютером і мультимедійною дошкою, затрат значної частини вільного часу і врахування специфіки підготовки майбутніх педагогів¹.

В. І. Імбер розробила лекційні заняття у середовищі Smart Notebook 11 з метою якісного використання мультимедійних та інтерактивних можливостей Smart Board. У процесі викладання використовується додаток Smart Lab (Lesson Activity Builder), за допомогою якого студенти створюють низку інтерактивних завдань для учнів; власні методичні розробки до уроків, а також застосовує програми Animaker, Renderforest, СуперUA, Multator тощо для створення мультиплікаційних фільмів онлайн.

Одним з напрямів підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в інноваційному освітньому середовищі Нової української школи є використання кінодидактики. Це інноваційна освітня технологія, в основі якої перегляд і аналіз широкого спектру відеопродукції з метою вирішення навчальних і розвивальних завдань, пов'язаних з підготовкою майбутніх педагогів до професійної діяльності. Завдяки їй використанню студенти отримують різноманітну інформацію про різні аспекти обдарованості, яка може бути наукового, науково-популярного, художнього, методичного, практичного характеру. Кінодидактика може бути ефективною на різних етапах організації освітнього процесу: на аудиторних заняттях, в професійно орієнтованій позааудиторній роботі, педагогічній практиці тощо). Так, з метою підвищення ефективності навчальних занять з вибіркової дисципліни «Навчання та виховання обдарованої дитини» (доцент О. П. Демченко, асистент Ю. В. Бондар), забезпечення наочної ілюстрації та емоційності сприйняття життєвих історій, творчих досягнень відомих і талановитих особистостей, теоретичних положень про обдарованість як наукового феномена, технологіях і методах роботи з обдарованими дітьми використовують різні види відеопродукції та організують роботу з обговорення змісту відеофрагментів.

---

¹ Імбер В. І. Комп'ютерна грамотність та інформаційна безпека дітей молодшого шкільного віку на уроках інформатики: дуальний підхід // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Київ; Вінниця, 2016. Вип. 46. С. 17-21.

Асистент І. А. Стахова на практичних заняттях систематично навчає студентів створювати відеокліпи, трейлери до художніх літературних творів, мультфільми природничо-екологічного спрямування.

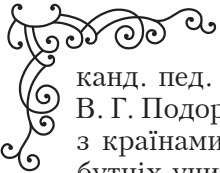
Важливе місце в підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми в умовах Нової української школи належить студентами web-квесту. Зокрема, під час вивчення педагогічних «Теорії та методики виховання» проводиться web-квест на тему «*Дитина – не «посуд», який потрібно наповнити, а «факел», який потрібно запалити*». Такий спосіб організації практичного заняття має на меті закріплення теоретичних знань, практичних умінь і навичок з такого виду діяльності шляхом застосування інформаційних Інтернет-ресурсів. На практичних лабораторних заняттях з методичних дисциплін веб-квести широко використовує асистент І. А. Стахова.

Одним з варіантів реалізації цього є створення в мережі Інтернет на різних платформах груп за інтересами, чатів, форумів тощо. Окремі електронні курси або їх частини розміщено викладачами кафедри у соціальній мережі Facebook у групах, наприклад: «Освітні технології дошкільця та початкової школи» (О. В. Більська); «Коворкінг творчих викладачів і студентів» (О. П. Демченко); «Аналітично-оцінювальна діяльність учителя початкових класів ЗЗСО» (О. В. Колосова). Наприклад, «Коворкінг креативних викладачів і студентів» – це творчий простір для спілкування суб'єктів освітнього процесу та інших зацікавлених осіб з актуальних проблем освіти обдарованих дітей та підготовки педагогів до такого виду професійної діяльності. Зокрема, учасники групи можуть презентувати оригінальні ідеї, проекти і творчі роботи, виконані на різних етапах професійного та особистісного вдосконалення

Викладачі кафедри також публікують власні навчально-методичні розробки, статті з предметів у власних педагогічних блогах, на сторінках у мережі Internet. Так, І. А. Стахова веде блог «Природничо-наукова підготовка майбутніх педагогів до формування цілісної картини світу дітей» студенти можуть знайти для себе необхідну наукову та методичну інформацію, розробки уроків, що сприятиме їхній подальшій успішній професійній діяльності. Падлет «Технології навчання та виховання дітей», створений І. А. Стаховою, містить ряд наукової, методичної літератури, методичних розробок з використанням провідних інноваційних технологій навчання та виховання¹.

У контексті євроінтеграції на факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної протягом 2020-2023 рр. реалізовується освітній мультидисциплінарний проєкт Еразмус+ (Модуль Жан Моне) «EU experience of soft skills development of preschool and primary school-age children by the atreactivities in teacher training» (керівник – канд. пед. наук, старший викладач О. В. Жовнич; члени проєктної групи: канд. пед. наук, доцент О. П. Демченко; канд. пед. наук, доцент Н. С. Казьмірчук;

¹ Стахова І. Особливості використання інноваційних освітніх технологій у процесі формування природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів // Педагогічний пошук : зб. наук. пр. студентів і молодих вчених. Вінниця, 2017. Вип. 8. С. 129-136.

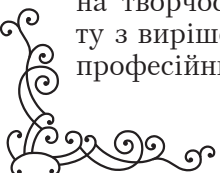

канд. пед. наук, доцент І. Г. Барановська; асистент І. А. Стахова; асистент В. Г. Подорожний). Реалізація проєкту сприяє налагодженню зв'язків з країнами Європейського Союзу та суттєво підвищує якість освіти майбутніх учителів початкової школи в контексті євроінтеграційного процесу.

Основним напрямом діяльності членів проєктної групи є викладання для студентів спеціальності 013 Початкова освіта модуля / факультативного курсу «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності». Метою курсу є: забезпечення теоретичної та практичної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів до використання театралізованої діяльності для розвитку soft skills різних категорій дітей та змістовної організації їхньої дозвіллевої діяльності з урахуванням досвіду західноєвропейських педагогічних концепцій. У процесі вивчення факультативного курсу студенти знайомляться з досвідом ЄС щодо використання педагогами театралізованої діяльності як засобу розвитку м'яких навичок дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; вивчають теоретичні та методичні аспекти організації театралізованої діяльності в соціально-виховній роботі на засадах інклюзивного підходу; набувають здатності впровадження різних видів театралізації у закладах освіти. Здобувачі вищої освіти набувають навичок режисури та художньо-музичного оформлення театралізованого дійства тощо.

У межах проєкту організуються науково-практичні конференції, міні-симпозіуми, «круглі столи» для широкого педагогічного загалу з метою популяризації досвіду реалізації проєктної теми, дистанційні курси і тренінги для педагогів-практиків як форма підвищення кваліфікації «Організація театралізованої діяльності для розвитку soft skills дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: європейський контекст». Створено Університет третього покоління, зокрема, театральний факультет, в межах якого буде діє: міні-лекторій для батьків і людей похилого віку «Дорослий – організатор театру дітей», тренінг для людей похилого віку, творчий проєкт «Театральний подарунок» тощо.

Отже, реформуючи сучасну школу, необхідно вносити зміни в підготовку майбутніх педагогів усіх спеціальностей, зокрема вчителів початкових класів, роблячи особливий акцент на формуванні в них готовності до здійснення професійної діяльності як творчої та інноваційної. Основою розвитку суспільства є висока професійна компетентність кожної особистості, яка включає творчу складову. А оскільки особистісне становлення людини відбувається перш за все в школі, то значною мірою визначається загальною культурою, духовністю та творчістю педагога. Принципово нові вимоги до вчителя висувуються в умовах упровадження Нової української школи, адже організація навчально-пізнавальної діяльності будується на постійному русі, експериментуванні і, звичайно, на творчості. Звідси здатність педагога організувати навчальну роботу з вирішенням творчих завдань, вияв ініціативи, самостійності є новим професійним орієнтиром у роботі вчителя.

Список скорочень

- АН – Академія наук
АПН – Академія педагогічних наук (Москва)
ВБУ – Всенародна бібліотека України
ВДПІ – Вінницький державний педагогічний інститут імені М. Островського
ВДПУ – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
ВУАН – Всеукраїнська Академія наук
ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ДАВіО – Державний архів Вінницької області
ДАХМО – Державний архів Хмельницької області
ЖМНП – Журнал Міністерства народного просвещения
ІНО – інститут народної освіти
КНО – Київський навчальний округ
МНО – Міністерство народної освіти
МОН – Міністерство освіти і науки України
МТГ – міська територіальна громада
н. р. – навчальний рік
НАН – Національна академія наук
НАПН – Національна академія педагогічних наук
НДІ – науково-дослідний інститут
НКО – Народний комісаріат освіти
ПЕВ – Подольские епархиальные ведомости
ПЄУР – Подільська єпархіальна училищна рада
РНК – Рада Народних Комісарів
Св. Синод – Святійший Синод
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік
УРСР – Українська Радянська Соціалістична республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська республіка
ЦВШ – церковно-вчительська школа
ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦПШ – церковнопарафіяльна школа
ЦУКУО – Циркуляр по управлению Киевским учебным округом

Наукове видання

**Вища педагогічна освіта і наука України:
історія, сьогодення та перспективи розвитку.
Вінницька область**

Колективна монографія

За загальною редакцією
доктора педагогічних наук, професора
Лазаренко Н. І.

Авторський колектив:

Войнаровський А. В., Гусев С. О., Демченко О. П., Дровозюк С. І.,
Зінько Ю. А., Зузяк Т. П., Каплінський В. В., Кароєва Т. Р.,
Коляструк О. А., Коломієць А. М., Лазаренко Н. І., Мельничук О. А.,
Романюк І. М., Ніколіна І. І., Поліщук А. С., Савчук П. Н.,
Тучинський В. А., Чорна О. А.

Упорядник: Кароєва Т. Р.

Відповідальний за випуск: Зінько Ю. А.
Коректори: Родюк Н. Ю., Прокопчук Л. В.

Підписано до друку 08.06.2021.

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк. 25,5. Умов. друк. арк. 33,15. Обл.-вид. арк. 29,85.
Наклад 300 прим. Зам. № 5676/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>

